BIBLIOTHECA UNIV. OHIENSIS

42000 uuz.
T 10
Geographie

Sr. Magnificenz
Herrn Landesbischof
D. Hugo Hahn
in Verehrung, Dankbarkeit u. Treue,
von seiner sehr ergebenen
Sigrid Brunkal

Dresden, Weihnachten 1951

FINLAND

FRAMSTÄLDT I TECKNINGAR.

TEXTEN
AF
Z. TOPELIUS.

PLANCHERNA
FRÅN
ADLER & DIETZ i Dresden.

A. W. GRÖNDAHL & A. C. ÖHMAN
FÖRLÄGGARE.

HELSINGFORS,
TRYCKT HOS A. W. GRÖNDAHL.

1845.

IMPRIMATUR:

G. Rein.

FÖRORD.

Ett arbete, sådant som det, hvars början här lemnas i den benägne läsarens hand, måste bereda sig på mycken kritik och på många slags omdömen. Förtroligheten med ämnet — eget land och folk, närliggande förhållanden — måste af hvarje inhemsk läsare göra en sakkunnig domare. Arbetet är här det första i sitt slag; redan detta torde förklara en del af dess brister.

Särskildt önskar den unga hand, som — af kärlek till ämnet — åtagit sig textens redaktion, att man af denna ej må begära annat eller mer, än den i någon mån kan uppfylla. Bestämd för en stor och blandad publik, måste texten afsäga sig alla anspråk på rangen af ett vetenskapligt verk. Behandlande vidsträckta ämnen, måste den försaka den utförlighet i detaljer, som mången gång synes lockande vid nedskrifvandet. I de källor, den rådfrågar, särdeles de provinciela, finnas många luckor. Den äger icke till sin disposition den lysande historie, den detaljerade statistik och framförallt den högst rika och intagande saga, ur hvilka Meltin haft lyckan ösa med fulla händer vid utarbetandet af sin text till «Sverige framstäldt i teckningar.» Texten till «Finland framstäldt i teckningar» vill hvarken gälla för geografi, historie, statistik eller folksaga, utan helt enkelt för en skildring, med elementer af dessa fyra.

Då framgången och intresset af denna text till en stor del måste bero på de upplysningar, hvilka från skilda landsorter erhållas om folkseder, folksagor, folkminnen, naturmärkvärdigheter, historiska detaljer, lokalteckningar m. m., får redaktionen på det förbindligaste uppmana Högvördiga Presterskapet samt Resp. Tjenstemän, Egendoms-innehafvare och andra för fosterlandets kännedom nitälskande män — till en början i Egentliga Finland och Nyland, samt sedermera i öfriga landsorter — att benäget meddela skriftliga notiser i berörde ämnen, adresserade antingen till Utgifvarne eller till Redaktören för texten härstädes.

Helsingfors den 18 December 1845.

FINLAND.

I. Landet.

Allmän öfversigt.

Verldshafvet, som genom Bälten och Öresund inbryter i norden af Europa, mönstrar sina vattenmassor i Östersjön, delar dem sedan i tvenne härar och intränger mot norr i den långa och grunda Bottniska, mot öster i den kortare, men djupa Finska viken. Dessa mäktiga vikar, — hafvets modersarmar, utsträckta för att famna en förlorad dotter — omsluta Finland och bilda dess gränser i vester och söder. Betraktar man derjemte fjällens naturliga gränser i norr samt ödemarkerna och insjöarna, hvilka i öster bilda gränsskilnaderna mot Rysslands nordvestra guvernementer, finner man lätt, att Finland är ett af naturen tydligt och på de flesta håll väl begränsadt land, hvilket man ej kan undgå att tillerkänna en bestämd geografisk egendomlighet, som äter — enligt allmänna och naturliga lagar — måste afspegla sig ej blott i mineralriket samt vext- och djurverlden, utan äfven i folkets lynne, seder, språk, historie och hela individualitet.

Benämningen Finland — hvilken man i klyftigare tider än härledt från Finnur eller Finr, som skulle ha först upptäckt och bebygdt landet, än från fiendeland, än från ett fint (d. ä. godt, behagligt) land o. s. v., men hvilken man numera temligen allmänt härleder från det forngermaniska ordet fennen, kärr — har under olika tider betecknat ett olika omfång. Än har man tillämpat denna benämning, jemte flera andra (Finmarken, Quenland, Jotunheim), ej allenast på det nuvarande Finland utan äfven på större delen af det nuvarande Svenska Norrland, än på den sydvestra del af landet, som ännu kallas Egentliga Finland, och sistnämnda provins behöll längt in i nyare tiden företrädesvis detta namn, innan efterhand benämningen Finland i mening af hela landet kom i allmännare bruk. Att namnet emellertid öfvergått från folket till landet, synes deraf, att det folk, som i första seklet efter Christus bebodde Weichseltrakterna, äfven bär namnet Fenni, Finnar. Den inhemska benämningen är, som bekant, Suomiehenmaa, Suomenmaa, Suomi, kärrinbyggarnes land; det var blott förenämnda klyftiga tider, som härledde namnet från Suomus, fiskfjäll, Suoma, gunst, eller till och med från Sem eller från Samoth, Japhets son, äfvensom Suomensaari från Czar, = Finlands furste o. s. v.

Att kalla Finland en förlorad dotter af hafvet, är något mer än blott en bild, det är en sanning, som physiska iakttagelser bestyrka och traditionen icke förnekar. Ej utan mening talar den gamla sången om "Suomen-niemi," Finlands udde, och "Suomen-saari," Finlands ö. När man genomreser det inre af detta de tusen sjöarnas land och betraktar dess inom åsar och höjder stängda sjöar och träsk — ej sällan till hundradetal inom en enda dagsresa — när man ser

de uttorkade dälderna med ännu djup dy, oansenliga qvarlefvor af en forntida sjö, — när man erinrar sig de talrika och djupa "jettegrytor," dem hafssvallet utsvarfvat i hällarna, och sammanlägger allt detta med de många traditionerna om skeppsvrak m. m., funna på höjder långt upp i landet, — tänker man sig tillbaka i en tid, då oceanens vågmassor betäckte hela Finland och endast de högsta ryggarna af Maanselkä höjde sig öfver de vida ödsliga vattenrymderna. Småningom — man kan ej tvifla derpå — föll hafvet tillbaka, eller rättare, landet höjde sig, åsar, kullar och högslätter blottade allt vidsträcktare ytor, sjöarna instängdes, närdes af vårfloder och källsprång, förlorade sin hafssälta och bildade denna inre skärgård, hvilken ännu förtjusar ögat i medlersta och östra delarna af landet. Sålunda är Finland uppkommet genom landets fortgående emancipation från hafvet — ett ständigt lösgörande ur famntaget af Östersjöns båda armar — och hvad mera är, denna flertusenåriga naturprocess fortgår ännu i dag. Man betrakte kusterna. Långsamt, men tydligt drager sig hafvet tillbaka; städer, anlagda vid kusten för tvåhundrade år sedan, befinna sig nu ett godt stycke väg derifrån; hamnar uppgrundas; sjöar och floder utsina genom den starkare sluttningen mot hafvet; längs vestra Finlands långgrunda kust tillandas årligen stora slätter och nya öar uppstiga ur vågorna. Vattenmärken, huggna för nära hundrade år sedan *) efter hafsytans dåvarande medelhöjd, bekräfta landets stigande, hvilket för öfrigt är på olika orter olika, mindre vid sydkusten och Finska viken, högst påfallande nordligarn vid den Bottniska. Man beräknar detta stigande, der det är högst, från Torneå till Wasa, till $4\frac{1}{2}$ fot på seklet. Sydkusten af Finland åter befinnes inom 100 år hafva höjt sig 2, eller närmare: 1,98 fot. Tänker man sig nu t. ex. sjuhundra år tillbaka, så finner man, att kusterna vid första Svenska eröfringen, då hafvet på sina ställen stod 14 fot, på andra ända till $31\frac{1}{2}$ fot högre än nu, måste hafva haft ett helt annat utseende. Roar man sig åter med drömmar om en aflägsen framtid, kunde möjligen den tid uträknas, då Finland arronderat sig komplett, — då Bottniska och Finska vikarna smalnat till obetydliga dammar, närda blott af de i dem utflytande strömmarnas tillflöden.

Finlands a r e a l a innehåll utgör, enligt nyaste beräkningar **), 6,844 geografiska qvadratmil, eller nästan på ziffran lika mycket som arealen af tre Konungariken: Preussen, Baiern och Sachsen sammanlagda. Det bör likväl anmärkas, att Finland i detta omfång upptager äfven Lappmarkerna; Uleåborgs län ingår deri med icke fullt halfva vidden, eller 3,012 qv. mil. Fasta landet sträcker sig från 59° 48′ till 70° 6′ nordl. bredd och i dess största utsträckning i vester och öster från 38° 50′ 40″ till 50° 2′ long. Sydligaste punkten är Hangöudd; den nordligaste infaller vid Skorajokis utlopp i Tana-elf.

G r ä n s e r äro förutom hafven i vester och söder: mot Sverige och Norrige floderna Torneå, Muonio, Köngömä, Tana, Enarejoki samt några mindre sjöar och vattendrag: mot Ryska guvernementerna Archangel och Olonetz, hufvudsakligen Maanselkä samt mot Petersburg, Rajajoki eller Systerbäck och mindre bäckar. I fordna tider räknades till S k a n d i n a v i e n icke allenast Sverige och Norrige, Danska öarna, Juthland och Schleswig intill Eiderströmmen, utan äfven Finland intill Neva. En folksägen berättar *), att man i skogen vid Neva hörde ett beständigt knackande likasom af stenhuggning. Slutligen hade en af invånarne mod att tränga fram för att se hvad det var och fann då ett Rå, som högg på en sten. På tillfrågan hvad det var, svarades: "att denna sten skall vara råmärke mellan Skandinavien och Moscoviternes land." — Man ser numera icke till denna sten, ej heller hör man numera några knackningar.

Om, såsom det blifvit anmärkt, den skandinaviska halföns yta närmast liknar en från öster kommande stormvåg, stelnad i det ögonblick den skolat bryta sig, kunde man likna Finlands b e r g f o r m a t i o n vid en från den högsta norden utstrålande kristallisation, löpande än i korsande, än i paralela linier nedåt landet, alltmera utplattad och försvinnande, ju längre den sträcker sig söderut. Kort innan den mäktiga norrska fjällryggen sänker sig under Ishafvets böljor, utsänder den åt sydost en ödslig fjällsträcka, hvilken, förvildad i flera mindre åsar och enstaka berg (Peldoivi 2000 fot, Ounastunturi 1931 fot), vid Tanaelfs källor samlar sig i den nyckfulla, än högslätt, än sandås, än skogsfjäll liknande M a a n s e l k ä, landtrygen, företrädesvis så benämnd. Denna moderstam för så många grenar, bland hvilka tvenne söka sig rakaste vägen till nordkusten af Bottniska viken, löper först i ostlig riktning till gränsen af guvernementet Archangel, böjer sig der åt söder, bildar en del af gränsen mot Ryssland, vänder sig i bugter åt vester och sydvest, begränsar mot hvarandra landskapen Österbotten, Karelen, Savolax, Tavastland och Satakunda, framträ-

*) Af A. Ehrnsvärd vid Hangöudd 1754. Flera andra derjemte. Se Prof. Hällströms uppsats om "Ny mätning af Åbo slotts höjd öfver hafsytan" i Finska V:skaps Soc:s Handl. Tom. I.

**) Af Lektor Borenius. En annan af Prof. Hällström uppger 13 mil mindre.

*) *Forssell*, Statistik öfver Sverige.

der allt vanmäktigare i spridda kullar och upphör ej långt från hafvet i nejden af Christinestad. En stor mängd skogbevuxna åsar och oregelbundna grupper af höjder utgå under denna sträcka från Maanselkä. Några korsa sig i nejden af Uleå-träsk, omsluta dess vatten och draga sig vesterut mot hafvet. Andra med dem paralela löpa i samma riktning genom södra delen af Uleåborgs län; den sydligaste bildar gränsen mellan detta och Wasa län. Ungefär vid den punkt der Uleåborgs, Wasa och Kuopio län sammanstöta (63° 40′ L.) utgår från Maanselkä en mänggrenig höjdsträckning åt söder och sydost genom Kuopio, S:t Michels och Wiborgs län, omarmar och mångklyfver Saimas vattenbassiner, delar sig i vester och söder om denna sjö och utlöper i flera grenar dels emot Ladoga i nejden af Sordavala, dels emot Finska viken i nejden af Fredrikshamn. En annan hufvudarm utgår söderut från Maanselkä i Soini kapell på gränsen af Österbotten, bildar vattenskilnaden mellan Kumos och Kymmenes flodsystemer och omsluter med sina grenar Päjänä, medan den sjelf fortsätter sitt lopp i söder, sydvest och vester, utskickar armar till Helsingfors och Hangöudd m. m. samt förlorar sig nära kusten söder om Björneborg.

Dessa talrika korsande fjäll, åsar och höjdsträckningar, med de otaliga af dem instängda och beherrskade vattendragen, bilda de mest vexlande utsigter. Nedstiger den resande från Lapplands fjälltrakter och hedar (tundror), möta honom mindre slättmarker vid nordvestra kusten af Bottniska viken, äfven här ofta afbrutna, tills han vid inträdet i Wasa län skådar framför sig den stora bördiga mot hafvet längsluttande Österbottniska slätten, instängd i norr, öster och söder af Maanselkä och dess armar, samt här och der vid kusten besådd med en enstaka kullar, föga högre än de ättehöjder, af hvilka denna nejd öfverflödar. Men denna slätt är äfven den enda stora i landet. Redan i Egentliga Finland och Nyland afskäras fälten af täta höjder och vattendrag, och dessa blifva allt tätare, åsarna allt mera sammanhängande, sjöarna allt större och talrikare, ju längre man intränger i midten och östern af landet, tills vandraren slutligen färdas från höjd till höjd, och från sjö till sjö. Det inre och östra Finland står derföre i bestämd kontrast till det vestra och vid hafvet liggande, och medan kusterna med sina odlade fält och sina blomstrande skärgårdar inbjudit de svenska kolonisterne till en med deras hemland beslägtad natur, bär höglandet den orubbliga prägeln af det allvar, den fasthet och den innerlighet, som äro det fiska folklynnet egna.

Fjällens böjningar rundt kring Bottniska viken samt åsarnas krökningar i det inre af landet bestämma och särskilja Finlands vattensystemer. Vanligen räknar man fem sådana. 1) Det nordliga Lapplands, med Enare träsk och utflöden genom Patsjoki och Tanaelf till Ishafvet. 2) Det Österbottniska, inneslutet af Maanselkä. Fattigare på sjöar, vattnas det nordvestra Finland af talrika floder. Medan på vestkusten af viken strömmarna samtliga flyta i sydostlig riktning, antaga de mot nordkusten af samma haf fullt sydligt lopp, draga sig derefter på finska sidan allt mera i sydvestlig, vestlig, nordvestlig och slutligen nordlig riktning samt bilda sålunda reguliera radier kring vikens vattenbassin. 3) Satakunda vattensystem, likaledes begränsadt af åsar, grupperadt kring Pyhäjärvi (den heliga sjön), rikt på mäktiga sjöar, (Etsäri, Näsijärvi, Wanaja, Roini, Mallasvesi m. fl.) och med utflöde genom Kumo 30 verst söder om Björneborg. 4) De Tavastländska vattnen, samla sig å den 180 verst långa Päjänä, äga likaledes flera betydliga sjöar (Keitele, Kivijärvi m. fl.) och utfalla genom Kymmene i Finska viken mellan Lovisa och Fredrikshamn. 5) Ostfinska systemet, det vattenrikaste af alla, bildar söder om Maanselkäs ostliga vinkel en lång sträcka af stora sammanhängande sjöar, — en vestligare gren kring Kallavesi och en ostligare med Pielisjärvi, Höytiäinen och Orivesi, — drager sig genom smala sjöar och sund till den örika Saimen samt utfaller genom Imatra fall och Wuoxen i Ladoga.

Förutom vissa delar af Nord-Amerika, gifves i gamla och nya verlden intet vattenrikare land, än Finland. Beläget under ett mildare luftstreck, skulle detta land, genom lättheten af sina kommunikationer, blifva ett af de rikaste och mest välsignade på jorden. Nu hvilar öfver en stor del af dessa herrliga sjöar ödemarkens dystra lugn; den ensliga anden simmar i ro öfver deras vattenspeglar och på deras stränder stå blott låga, enstaka menniskoboningar. Men den dag skall komma — och den har allaredan grytt — då ett nytt Finland skall uppstå kring stränderna af dessa nu så ödsliga sjöar, — mindre blottställdt för nöden, mera tillgängligt för bildningen och — om försynen så behagar — rikare på mensklig lycka, om äfven icke rikare på mensklig dygd. Den nyss beslutade Saima kanal — ett storartadt företag, som skall sätta det ostfinska vattensystemet i direkt förbindelse med Finska viken och göra detsamma till en vik af hafvet — är att betrakta såsom den kraftfulla början till en ny framtid för Finlands välstånd och hela kultur. Andra likartade förbindelser skola sannolikt i kommande tider för Satakunda och Tavastländska vattensystemerna öppna tillgängliga farleder till hafvet, medan det Österbottniska endast af sina strömrensningar kan hoppas en lättad kommunikation och Lapplands vatten lemnas ostörda åt herraväldet af nordens vinterskärpa.

Jordmånen i Finland är i de nordligaste och öfverhufvud i högländta trakter merändels sandig och lämpligare för bete, än åkerbruk. En stor del af kusterna deremot, — hvilkas slätter synbarligen icke äro annat än gammal hafsbotten, — äfvensom flera trakter af det inre landet, genomgås än af mäktiga lager lera, än af fruktbar svartmylla. Bördigast är den stora slätten i nejden af Wasa och Kyro elf, bekant för sin förträffliga räg. Med den täfla södra delen af Nyland och de små, men fruktbara fälten i nejden af Åbo. En stor del af Finland, isynnerhet det nordliga och östra, är uppfylld af kärr och mossor; genom andra trakter sträcka sig ofantliga moar, glest bevuxna med ljung och furor. Skogarne äro vid kusterna på de flesta orter temligen medtagna; likväl tyckas ej de redan för hundrade år tillbaka yttrade farhågorna om en hotande skogsbrist besanna sig, förmodligen emedan man glömt, att uthuggna skogar åter uppvexa. — Den herrskande stenarten är granit, stundom brukbar för den skönaste polyr. Rika kalklager förefinnas; det mest gifvande längs södra kusten af Egentliga Finland och Nyland. Marmor, fältspat, finare lera, slipsten, färgjord, granater förekomma. Säkra spår till ädla metaller hafva på flera orter blifvit funna; sednast har man i nejden af Kemi upptäckt guld; men om en bearbetning lönar sig, är ännu ovisst. Jern finnes i mängd, äfven i myror och sjöar; koppar mindre, på ett ställe äfven tenn.

Klimatet är strängt, men sundt; pesten har i fordna tider högst sällan sträckt sig till de inre och nordligare trakterna och choleran vidrörde 1831 blott några folkrikare punkter af sydkusten. I ett land af så stort omfång, — hvars södra del vid vintersolståndet har fem timmars dagsljus, medan den nordligaste knappt njuter af en svag gryning, — måste temperaturen vara ganska olika. I de södra trakterna börjar vintern i medlet af November, ofta sednare, och upphör i medlet af April; i de norra deremot faller snön redan i början af September och bortgår först i början af Juni. I allmänhet är kustklimatet, af lätt förklarliga orsaker, mildare och jemnare, än upplandsklimatet, vintrarna lindrigare, somrarne svalare, höst och vår deremot längre och ostadigare. Islossningen i elfvar och sjöar är mindre variationer underkastad. Märkelig är den af Prof. Hällström *) gjorda observation, att på sydkusten af landet islossningstiden under en följd af år bibehållit sig stationär i nejden af Helsingfors och Borgå, men på den ostligare kuststräckan fördröjts, på den vestligare påskyndats. I hafvet kringdrifver isen ännu ofta i Juni och stänger då ej sällan de trängsta farvattnen i Quarken. Nordvestvindar försena sommarens ankomst, ostlig vind är bekant för sin fuktighet, sydostlig för sin värma. Den varmaste ort är Åbo, der medeltemperaturen vintertid är — 5° 7′ Cels., medan de redan i Helsingfors är — 7° 2′ och i Torneå — 17°. Högsta sommarvärmen stiger i alla trakter af landet till + 30° i skuggan. I Februari 1844, då man hade en af de strängaste vintrar i mannaminne, visade thermometern i Helsingfors ända till — 37; i Uleåborg deremot var qvicksilfret fruset tre dagar å rad. I Helsingfors, hvars klimat, genom Prof. Hällström, är ett af de noggrannast bestämda på jorden, räknar man årligen 93 klara dagar, 189 mulna och 83 halfklara; i Åbo 103 klara, 109 halfklara och 153 mulna dagar.

Öfverhufvud har klimatet sedan hundrade år blifvit märkbart mildare och om man äfven antager en periodisk följd af varmare och kallare år, härja likväl frosterna nu vida mera sällan än förr landtmannens skördar. Kärrens uttorkande, åkerbrukets och nyodlingarnas starka tillvext i flera delar af landet mildra luftstreckets skärpa, medan å andra sidan skogarnas aftagande och sjöarnas uttappande göra klimatet oregelbundnare. I dessa odlingens vexande eröfringar på bekostnad af vildmark och skog ligger, likasom i insjökommunikationen, en framtid full af betydelse för Finlands kultur. Af de 69 millioner, 358,800 tunnland, till hvilka man beräknat Finlands jordvidd *), utgöras endast 815,300 af åkerjord och 1,717,000 af ängsmarker. Afdrager man från det återstående 7,753,580 tunnland berg och 31 millioner 459,070 t:land högländ barrskog och mossor, återstå likväl 27,613,850 t:land kärr, löfskog, svedjemarker m, m., af hvilka man endast behöfver antaga hälften som fullt odlingsbar för att finna det åkerbruk och ängsskötsel i Finland kunde nära en omkring sex gånger större befolkning, än den nuvarande. Hvilken framtid ligger icke i dessa ziffror, men hvilka ansträngningar erfordras icke, för att af dem skapa en verklighet! Att inom Finland eröfra ett nytt Finland, har sedan äldsta tider varit det finska folkets sekulararbete. Verket är långt ifrån fulländadt, och många slägten skola förgås i försakelser och mödor, innan Finland eröfrat sig sjelft. Men folket är ungt, dess arm stark, dess mod fast; det skall segra en dag. Hvarje ny skörd, som gulnar öfver nyss utdikade kärr, hvarje nytt grässtrå, som grönskar på tillbakaträngda sjöars botten, äro en för århundraden vunnen seger och utgöra, äfven de, en strimma af den framtid, som långsamt dagas öfver dessa dunkla nordanländer.

*) Finska Vetenskaps-Soc:s Handl. Tom. I.

*) Suomi 1842.

Omgifvet i vester af Skandinaviens vexlande natur med dess rika flora, i söder af Central-Europas börjande vextformer och i öster af det nordliga Rysslands under polarvindarna tynande vegetation, kan Finlands vextrike ej undgå att af dessa sina grannar låna flera egenheter. För botanisten åtminstone kan Finland anses försonande medla mellan öster och vester, och i denna förmedling, denna sammangjutning af vextformer, hvilkas vestliga hembygd man söker bland Skottlands klippor, medan den ostliga sträcker sig långt in i Siberiens ödemarker, bör den finska floran söka sin egendomlighet. Hvarje vår mötas på dess område Nord-Asiens och det vestra Europas blommor, likasom fordom dess folk, och naturen, som öfverallt är helgjuten, öfverallt fridfärdig, har i endrägt förenat blommorna långt förr än hon, med det gemensamma ordet fädernesland, hunnit förena folken.

Med allt detta, äro likväl den finska vegetationens gränser i vester och söder icke svåra att utkasta. Hafven, som annars förbinda länderna vida mer än de åtskilja dem, uppdraga bestämda gränslinier inom vexternas verld. Några få timmars färd från Helsingfors till Reval är tillräcklig att försätta betraktaren inom området af en främmande vegetation, saftigare i sin utveckling och tidigare i sin grodd. Läge ej det förmedlande Åland emellan, skulle en olikhet af samma slag mellan nejderna af Åbo och Stockholm lätt bemärkas. Och likväl är mellan de nämnde finska och utländska punkterna skillnaden i breddgrader högst obetydlig.

Svårare bestämbar är gränsen mellan den karelska och den vestryska floran, som med hvarandra stå i ett nära och naturligt slägtförhållande. Gifver man likväl akt, torde denna nära förvandtskap upphöra så snart man åt öster hunnit utom skyddet af Maanselkäs nordliga fjällknutar och polarvindarne fritt få spela öfver den ofantliga mot ishafvet sluttande siberiska slätten.

Öfverhufvud är Finlands vegetation, särdeles den ostliga och inre, ännu blott delvis undersökt och man äger deröfver icke ens en handbok. Sällsamheter, sådana som den, att i södra delen af landet vextarter förekomma, hvilka totalt saknas i medlersta Finland och sedan åter plötsligen anträffas högst i norden, äro ännu icke på ett tillfredsställande sätt förklarade. Skärgårdarnes, kusternas, flodgebitens vegetation måste dock äga ett annat skaplynne, än det tavastländska och savolakska höglandets, medan åter den nordliga Kemi- och Kuusamo-floran, medelst flera sällsynta arter, gör anspråk på sin egendomlighet. Då likväl alla dessa lokala skillnader här äro vida mindre skarpt markerade, än i Skandinavien, har man i Finland den fördelen, att med temmelig regelbundenhet kunna följa en vextarts geographiska utbredning under en betydligt varierande polhöjd, utan att vexten af mötande fjäll instänges på trånga områden och hindras att gå så långt dess natur tillåter.

Skandinavien har till en stor del fjällen att tacka för sin floras mångfald. Från den egentliga fjällryggen utgå mindre kedjor och åsar, som genomskära kustländerna och begränsa dess floddalar alltintill Bottenhafvet. Fjäll- dal- och kustvegetation omvexla derföre nästan öfverallt i Sverige. En mångfald af denna art äger hvarken Finland öfverhufvud, eller särskildt dess vestra kustländer, som ligga Sverige närmast. Der Finlands egentliga fjälltrakter vidtaga — i nordosten af landet, Kuusamonejderna, — ligger vextligheten allaredan i sin dödskamp. Dessa förhållanden, i förening med den skandinaviska halföns längre sträckning i norr och söder, göra Finlands flora underlägsen den svenska i antalet af arter, hvarföre, då den sednare räknar tillsammans 2,331 species växter, hälften phanerogamer och hälften kryptogamer, den finska deremot endast uppskattas till omkring 900 af hvardera hufvudafdelningen, eller inalles vidpass 1800 skilda vextarter.

Det har sitt eget mäktiga intresse att gå från döden till lifvet, i det man, börjande från den högsta norden, betraktar naturens första lifsyttringar bortom polarcirkeln och sedan följer dess stigande produktionskraft på spåren alltintill sydfinska kusten och dess på granitklipporna vuxna skärgårdar. Nordligast i ödemarkerna kring Tanas strömfåra synes naturen med yttersta ansträngning förmå frambringa några af vextrikets krymplingar. Ödslig är anblicken. Dvergbjörken och enen bekläda sparsamt, jemte renmossan, de ensliga fjällens solsidor, vide hänger här och der öfver flodbräddarna och stundom hukar sig ned i klyftorna en tvinande tall. Efterhand träffas i dälderna, der vinden utestänges, al, hägg och asp, sällsynta och brådskande att utveckla sina löf under den brännande julisolen, som underbart framlockar ett högt gräs vid elfstränderna. Nedanom Utsjoki börjar småningom granen och ungefär samtidigt rönnen, hvarmed förteckningen öfver Finlands allmänna trädslag kan anses fullständig. Ganska högt gå de i norden inhemska bärarterna, hjortron, lingon, blåbär och åkerbär, i den ordning de uppräknas. Kring Enare sjö hafva vextformerna återvunnit sin spänstighet och antagit en resligare hållning, likasom stolta att hafva emanciperat sig från polar-andens tyranni. Här möta de första skogarna, men åkerbruket har ännu ej börjat, endast potates, brunkål och rofvor planteras på försök vid Utsjoki prestgård. Kornet mognar

vid Ivolajokis utlopp i Enare, rågen och hampan i Muonioniska. I Uleåborg bär äppelträdet blommor, men aldrig frukt, som någongång plockas i NyCarleby. Rotvexterne blifva deremot allmänna; äfven säs hafra; vinbär, hallon och smultron börja, krusbären mogna ej fullkomligt ofvanom Gamla Carleby. Linet, som redan i norra delen af Wasa län antar en viss sträfhet, odlas icke nordligare; det bästa vexer i Tavastland och Satakunda. Tobaksplanteringarna begynna i medlersta Österbotten och drifvas sedan öfver hela landet i smått. Hvete trifves icke väl ofvanom Wasa, men odlas mera, ehuru ömtåligt, i Nyland och Åbo län; bohvete endast i Wiborgs län. Ärterna börja i Uleåborg, men blifva först i Tavastland allmänna. Humle odlas från och med Wasa län öfverallt. Af sydligare trädslag går pilen högre, men asken lägre mot norden i Finland, än i Sverige. Eken går sällan norr om 61:sta graden och synes sedan hundrade år betydligt aftagit. Lönn och lind träffas vilda ännu i sydöstra Österbotten; högre upp gå de, planterade, med svårighet. Almen träffas stundom vild i Tavastland och trifves, planterad, ännu i Wasa, der äfven körsbären mogna.

Den stela högstammiga furan, Finlands yppersta inkomstkälla, och den lummiga granen gifva landets skogar ett mörkt, allvarligt, stundom dystert utseende sommartid, då man i dem inträder från kontrasten af de blåa sjöarne och ängarnas ljusa gräsmatta. Gladare är skogens utseende vintertid, då barrträdens alldrig vissnade grönska behagligt afsticker mot den mjällhvita snön och den friska doften af granen städse erinrar om naturens odödliga ungdom midt under dess långa skenbara vinterdöd. Att med lätt släde och klingande bjellror åka genom en sådan doftande mörkgrön och snöhvit vinterskog, helst när stjernor och norrsken framskimra mellan de dunkla grantopparna, har för sinne och lynne något högst upplifvande. Nordbon känner detta rätt väl och han förstår, huru det är möjligt, att sjelfva Lappen längtar från en blidare himmel tillbaka till sina drifvor, sina fjäll, och sina hedars ödsliga ro.

Sydlänningen åter, som första gången besöker det inre Finlands mäktiga furuskogar, känner sig vid deras anblick allvarligt, nästan sorgset stämd. Icke saknaden af den saftiga grönska, den yppiga färgprakt, hvarmed söderns skogar prunka och som Finlands löfträn så svagt efterhärma; icke den starka, skuggan och den stundom fuktiga kylan under barrgrenarna framkalla hos honom denna ofrivilliga känsla. Tystnaden är det som stämmer hans sinne till allvar, ödemarkens högtidliga stillhet på engång tjusar och förfärar honom. Det är icke här han återfinner Tysklands och Frankrikes lifliga jagtparker, der en fågel på hvarje gren, ett villebråd i hvarje buske locka den resandes uppmärksamhet och jägarens lod. Här, der naturen icke bär ett drag af löje på sitt majestätiska anlete, försmår hon äfven att jollra med fåglatungor, och sjelfva vilddjuren tyckas sky att med sina läten störa hennes stumma, men uttrycksfulla lugn.

Nio månader af året varar en sådan naturens stumhet. Under denna tid hör vandraren i skogarna endast stundom en roffågels skrän eller vargarnes tjut, medan här och der en tjäder uppflyger ur löfskogen eller en hukande räf smyger sig fram mellan stubbarna af sveden. Men under de tre månader, då lifvet i norden vaknar ur sin vinterdvala, från medlet af April intill medlet af Juli, — ljusets herrliga tid, då naturen icke mera vet af någon natt, — då lifvas äfven skogarnas enslighet, fågelsången upphör hvarken natt eller dag, och flykta äfven inga skaror af hjortar för kopplets skall, så finns väl ingen löfpark så liten, att den ej genomströfvas af haren och ingen skogssjö så bortgömd, att icke ett par flyttande änder der sökt en fristad.

Äfven Djurriket i Finland är öfverhufvud, och med undantag af insekterne, fattigt på arter. Mindre bestämdt till sina gränser, än vextriket, äger det äfven en mindre markerad egendomlighet. Finlands djur tillhöra hela norden och de flesta återfinnas i nästan alla verldstrakter under lika temperatur. Med undantag af renen, som icke trifves vild nedanom Öfver-Torneå, delphinen, som visar sig i de Åländska fjärdarna, eidergåsen i norden och en del fisk- och insektspecies, finnes det få djurarter i Finland, som icke vistas uti eller besöka alla breddgrader från den 59:de intill polcirkeln, och flera ännu derutöfver. Flyttfåglarna infinna sig årligen ännu i ÖfverTorneå, och flera arter af gässlägtet flytta upp till kusterna af ishafvet och dess elfvar, der de i otrolig myckenhet betäcka stränderna och läta med ringa möda fånga sig.

Främst bland ödemarkernas vilda befolkning står "honungstassen," "skogens gyllne äpple," den med hundrade smekord af Finnen helsade björnen. Jägarspjutet och lodet hafva i sednare tider kommit denne fruktade skogskonungs leder att betydligt glesna. Hans farligaste fiende har dock varit den stigande odlingen, som alltmera inskränkt hans område. Lik de ursprungliga bebyggarne af det land han bebor, har han slutligen nödgats draga sig allt längre åt norden, der ogenomträngliga vildmarker bjuda honom en tillflyktsort. Dock håller han ännu i dag flera sydligare trakter af det inre landet kär, och årligen fällas ett stort antal björnar i Finland, ehuru utbetalda pris-

penningar blott ofullkomligt utreda deras antal och sällan någon Engelsman kommit på det infallet att här tillfredsställa sin jagtpassion. Om björnjagten längre fram. Bland öfriga rofdjur finnas vargen, som alltifrån lappska fjällen, der han lurar på renarna, intill landets sydligaste gränser anfaller betande boskap och under stränga vintrar äfven menniskor *). I Helsingfors bortsnappade han i Januarii och Februari 1844 flera hundar från gator och gårdar i granskapet af isen. Skallen, sådana de vanligen bedrifvas, tjena blott att jaga den objudne gästen från den ena soknen till den andra. Verksammare äro då premierna. Under blida vintrar hör man sällan utaf honom och nästan aldrig ser man honom i så fruktansvärda skaror, som, enligt resebeskrifningar, fallet lärer vara i de ryska och polska skogarna. Vidare har man loar af flera arter och den för sin skönhet och vighet utmärkta filfrasen, som i de nordliga skogsbygderna från grenen af en knubbig tall kastar sig ned öfver den betande renens hals och dödar honom med ett enda bett. Den vanliga röda räfven är allmän i hela landet och jagas öfverallt med saxar och hundar. Svarta räfven är numera sällsynt i Finland.

Äfven elgen, som fordom var temligen allmän, är vorden ganska sällsynt på sednare tider. Stundom förirrar han sig till kusttrakterne och skrämmer med sin resliga gestalt de ensliga vallhjonen. Nästan alla är skjutes en och annan; skalden Runeberg har i sitt bekanta poem förherrligat denna jagt. Ehuru författningarne bjuda att skona detta sköna djur, måste man beklaga, att de icke noggrannare efterlefvas, och fortfar man att lika begärligt rikta lodbössan mot den stolta flyktingen, hvarhelst han visar sig, torde den tid icke vara aflägsen, då elgen helt och hållet försvunnit ur Finland. Bäfvern är likaledes ganska rar och anträffas blott i de nordliga elfvarna. Haren, ekorren, läderlappen, hermelinen och i norden fjällrackan äro allmänna. Mindre vanliga äro uttern och igelkotten; sällsynta deremot mänken och gräfsvinet. Skjälen anträffas vid alla kuster och elfmynningar, äfven i Ladoga, der en svart art af detta djur uppehåller sig. — Bland husdjuren märkes hästen, som nordligast förekommer i Karesuvando och stundom intager renens ställe i redet vid resor öfver fjällen. Den finske bonden är van att ställa hästen i värde närmast hustrun och sköter den som sin ögonsten. Racen är i allmänhet liten, håller föga öfver $4\frac{1}{2}$ fot i höjd, men är välbygd, stark och utmärkt härdig. Tavastland, Savolax och Karelen anses äga de bästa hästar. Hornboskap hålles öfverallt, ända till ÖfverTorneå, hvarefter renen blir Lappens allt i allom. Allmänna äro svinet, dock mest af dålig race, och fåret, hvars ull man icke lyckats få af finare sort, emedan finulliga utländska racer efter några år under detta nordliga luftstreck försämras. Getter hållas på flera orter talrikt. Hunden varierar i hundrade afarter och katten är fullkomlig kosmopolit.

Amphibierna äro föga talrika. Bland ormarna är svarta huggormen den enda farliga.

Bland roffåglar har man flera arter af örnen, falken, höken, gladan och uggglan. Vidare träffas måsen, korpen, skatan, kajan — som äfven här befolkar gamla slott och kyrkor — hackspiken, göken, tranan, hägern, sparfven, kråkan, som öfvervintrar i södern af landet, svalan, som går upp allt inemot Enare, lärkan, finken, steglitzan, domherren, en stor mängd trastarter m. m. Näktergalen låter sällan höra sig på sydkusten, äfven i Tavastland. Nötskrikan och äkerknarrens sällsamma läten omvexla med talltrastens milda musik och den af Franzén besjungna "kuoleman lintu's", dödsfågelns, klagande sång i juninätternas doftande halfdager.

Fordom gick sillen genom de tre trånga sunden upp i Östersjön och fångades ymnigt vid finska kusterna, men har sedermera försvunnit från dessa farvatten *). Trognare har laxen varit, dock icke allestädes. Laxfisket vid Wanda ås utlopp, fordom doneradt som en betydande inkomstkälla till Padis kloster i Liffland, afkastar nu föga eller intet. Samma fall har inträffat med flera elfvar, troligen i följd af vattenminskningen. Men ännu är detta fiske vissa år ganska rikt i Vuoxen, i Kymmene, Kumo, Uleå, Ijä, Kemi och Torneå elfvar, ja soknar gifvas, der, såsom i Kemi, folkets välstånd i högst betydlig grad beror af huru fisket utfaller, äfvensom kyrkoherdens inkomster af laxtionden. Strömming fångas i stor mängd vid alla stränder af hafsvikarna, vassbuk vid sydkusten, nejonögon och foreller i forsarna, sik, gädda, karp, harr, rudor, löjor, mört, braxen, aborre, gös, girs, torsk, lake, ål, m. fl. i elfvar och sjöar. Kräftor finnas ymnigt i södra och medlersta Finlands öar och sjöar, men trifvas ej högre upp än i Lappfjärds ä, i Österbottens sydligaste socken. Finlands insekter uppskattas till omkring 2000 arter, af hvilka

*) Under den kalla vintern 1808—1809 fanns en morgon på landsvägen i medlersta Österbotten ett par soldatstöflor med ben och fötter uti. Nära invid låg en blodig sabel, uniformspersedlar och benknotor. Äldre kyrkoböcker äro fulla af anteckningar öfver slika händelser, särdeles från den stora "ofredens" tid

*) Månne förmedelst någon tillgrundning i inloppen till Östersjön? Skada att icke sillens skrämmande kan tillskrifvas de hos alla fiskare illa anskrifna ångfartygen.

de flesta först under sednaste tider blifvit upptäckta och studerade. En komiskt bedröflig ryktbarhet äga Lappmarkernes mygg, hvilkas tallösa myckenhet liksom ett flor omtöknar luften, den korta, men heta sommaren, och mot hvilka man nödgas skydda ansigte och händer medelst den vidriga beckoljan. — Bisköttsel drifves i några af landets södra orter, mest i Åbo län, men har ej velat lyckas nordligare. Det en tid mycket omtalta perlfisket torde numera knappt idkas någonstädes. Det har gått med det liksom med guldgrufvorna i Kemi. Finlands skatter synas vara af annan art, och i stället att fiska perlor i sjöarna och spränga guld ur granitklipporna, må man gifva folkets dygder deras rätta infattning och bearbeta shakterna af dess bergfasta karakter.

Sammanfattar man i en blick alla detaljer af Finlands läge, gestalt, natur och naturalster, ledes man genom den enklaste kombination till följande anmärkningar:

1) Finland är ett land med gynnande hafsläge. Det famnas af tvenne mäktiga vikar och bjuder af alla nordiska länder den vidaste kust åt Östersjön, som är nordens medelhaf, dess allmänna hamn, den bassin, kring hvilken hela dess historie, bildning och alla intressen gruppera sig. Finland har skärgårdar, som förmedla hafvets inflytande och gifva goda hamnar. Sådana kuster och sådana skärgårdar bilda, om man icke våldför naturen, djerfve sjömän, kloke handlande och öfverhufvud ett beslutsamt folk. Hafvet har mycken svalka; derjemte har det mycken oro. Dock

2) Finland är en fast kontinent. Det sköljes af hafvet utan att deraf sargas. Dess kuster äro jemna och det concentrerar inom den nästan räta vinkel, som bildas af hafsvikarna, en ansenlig landmassa. Inom densamma svalla som lifspulsar oräkneliga sjöar och farleder, stundom ganska stora, utan att förmå bryta sig bredare vägar till hafvet, än smala strömfåror. Sådana länder — man äger, utom Finland, endast ett — vore under ett blidare luftstreck de skönaste och rikaste på jorden. I alla händelser äga de, jemförda med andra, en begränsad egendomlighet, men inom sig sakna de, i anseende till den ständiga vattenkommunikationen, de skarpt söndrade provinciela skilnader, som framträda så bjerta hos bergiga länders inbyggare.

3) Finland ligger förmedlande mellan östern och vestern af norden. Å ena sidan den nordasiatiska slätten (hvartill kunna räknas Samojedtundrorna kring hvita hafvet) fortsatt af gouvernementerne Archangel och Olonetz, och å andra sidan Skandinavien och Skottland, bilda i natur- och allmänhistoriskt hänseende tvenne motsatta verldar, mellan hvilka Finland ligger i midten. Hvad man ej utan skäl yttrat om Sverige, — att "det kan betraktas som ett litet Europa för sig: en afspegling, en nordlig hägring af de skiljaktiga länder, som utgöra hela verldsdelen" — äger mähända ej sin fulla tillämpning på Finland, i förhållande till de omgifvande individualiteterna af nordens öster och vester. Men spår till en sådan afspegling, en sådan hägring af båda extremerna finnas otvetydiga, ej mindre i landets natur, än i dess historie. Längre fram torde denna anmärkning återupptagas. Emellertid bär Finland, äfven endast för sig betraktadt, inom sig en öster och en vester, hvars olika egenheter förtjena uppmärksamhet.

Men 4) Finland är främst ett nordligt land. Dess sydliga gräns vidtager vid en latitud, der klimat, vextlighet och djurrike, ehuru anslutande sig till tempererade zonen, redan antagit fullt nordiskt skaplynne, och dess område upphör först der naturen funnit sin graf i polarisen. Denna naturbestämning är landets vigtigaste; den har gjort det till hvad det är, och — vore det icke alltid däraktigt att söka det goda och förnuftiga annorstädes, än i det verkliga, — kunde man tillägga: den har hindrat Finland att vara hvad det kunde vara. I den tempererade zonen beherrskar menniskan naturen, medan hon deremot i den kalla, liksom i den heta zonen nödgas böja sig under dess makt. Ställd på den förstnämndas yttersta gräns, har Finnen bibehållit den spänstiga kraft, som ställt det tempererade Europa främst bland alla delar af jordklotet, men polens granskap och vinterdvalan hafva gifvit honom ett allvar, en seghet, en tröghet, som endast af den oafbrutna ansträngda kampen mot naturmakterna äggats till verksamhet och bevarats från domning.

Denna betraktelse leder skildringen naturligt från landet till folket.

Men innan det förra lemnas åsido, må ett par ord tilläggas om plancherna till detta verk, som dock endast förmå återgifva strödda drag af Finlands yttre individualitet. Man finner i dem 1) en sjönatur, som delar sig i kust- och skärgårdsteckningar samt fors- och insjövuer äfvensom 2) en kontinentalnatur, som åtor sönderfaller i skogs- och fjällperspektiver. Teckningarne af det förra slaget torde blifva de till antal, liksom till skönhet öfvervägande, men skulle, ensam för sig, i längden lida af en viss enformighet, i föreningen af båda, i sjöperspektivor, omgifna af klippor och barrskog, ligger den verkliga hemligheten af den nordiska naturens tjusningskraft.

II. Folket.

Menniskoanden, som än i vidare, än i trängre kretsar, än i punkter af tillvarelsen älskar att sprida och åter sammanfatta sin rika mängfald, finner i folken det på en gång friaste och mest fulländade uttryck för sin egendomlighet. I folkens lif, i deras framskridande och utbildning rörer sig verldshistorien, sedan den vaknat ur sin långa konungadröm. I hjeltesagans omvandling till folksaga ligger de nya tiders och häfders hemlighet i öppen dag för alla. Här tystnar det vapenbrak, som i så många ärtusenden blodat tideböckerna och gjort dem till en brokig krönika öfver krig och omstörtningar; den fredliga utvecklingen, andens stilla djupgående verldsarbete för menniskoslägtets förädling och individernas trefnad på jorden, blifver här hufvudsak och utgör den sammanhängande tråd, som genomlöper seklerna och på hvilken krigen, maktombytena och de offentliga olyckorna endast bilda tillfälliga intrasslingar, hvilka redas af sig sjelfva under tidernas ohejdade lopp och den aldrig hvilande styrelsen af en högre makt.

På grund af detta betraktelsesätt, är det mindre genom att upprätta mäktiga riken och lysa med flyktig vapenglans, än genom kulturens landvinningar och den verksamma delaktigheten i samtidens bildning, som de nyare folken inträda på historiens område. Att inom detta eröfra sig ett rum genom tankens idrotter, är en kallelse så stor, så ärofull, som någon.

Det finska folket har först under sednare ärtionden framträdt på historiens skådeplats. Till namn och ursprung är det minst så gammalt som Svenskarne, i bredd med hvilka det namngifves af Tacitus (100 år eft. Chr.). Stundom under seklernas lopp nämndes Finnarne af kyrkans öfverhufvud, i början såsom vilde hedningar, mot hvilka svenske konungar manades till korståg, men snart nog såsom kyrkans fromma barn, de der borde skyddas mot östra grannars anfall. Längre fram under svenska väldet hände väl ock att finska namnet med ära hördes i krigarelederna, dock var det först under sednare hälften af förra århundradet Europas lärde började varseblifva finska språkets vigt, både för dess egna skatter och dess vidsträckta slägtförbindelser. En ny storartad utsigt öppnade sig här för språkforskningen, och genom den för historien och ethnografin. Efter hand försvunno de oklara föreställningar man, på grund af tillfälliga likheter, gjort sig om finskans och hebreiskans förvandtskap med hvarandra, på samma gång som länk efter länk framträdde i den stora språk- och folkkedjan: Ungrare, Turkar, Nord-asiatiska stammar, medan längst i den mest aflägsna östern ledtråden förde till de oräkneliga nomadskaror, som kringdrifva i högasiens bergöknar och dädan understundom med vild förstöringslust kastat sig öfver lägländernas gamla kulturstater.

Väl kan man säga, att detta väldiga arbete, utredandet af språkens och folkens förvandtskaper öfver nära en tredjedel af hela gamla verldens kontinent, ännu är knappt mer än börjadt. Stora ansträngningar fordras dertill, män med ovanlig skarpsynthet, vidsträckta språkstudier och outtröttligt försakande nit måste arbeta derpå i mer än menniskoålder. En sådan ovanlig man är Mathias Castrén, som i denna stund, under otaliga mödor, sammanletar de kring omätliga nordanländer strödda spillrorna af den sönderbrustna stam, på hvilken Finnens ursprung hänvisar. Andra skola följa i hans spår och den dager, hvilken genom Castrén allaredan gryr öfver områden, på hvilka knappt den mattaste stråle af historiens fackla fallit tillförene, skall omsider ställa finska folkets vagga i ett ljus, oskattbart för vetenskapen och för folket sjelft.

Det är dessa vidsträckta språkforskningar — och, i sammanhang med dem, den nästan oväntade upptäckten af en fornfinsk nationalpoesi, just i det sista afskrifven ur de snart utdöde bardernes mun af folkets man, Elias Lönnrot, jemte flere föregångare, — som under sednaste tider vändt Europas blickar på Finland. — Då jemväl vid samma tid lärdes och skalders namn understundom började finna en väg från Åbo och Helsingfors öfver hafven söderut, och Finland, med afseende å sin statsförfattning, efter år 1809 ingått uti ett nytt betydelsefullt tidskifte, har man med skäl deraf slutat, att finska folket från denna tid fullständigt inträdt inom de historiska folkens krets, med de rättigheter och pligter, som dem tillkomma. Man har äfven i den omständighet, att Finnarne i kulturhistoriskt afseende sedan århundraden intagit det afgjordt främsta rummet inom sin stam — hvilken, i egentlig mening, tages inskränktare än språkstammen — skådat uppränningen till ett framtida förmedlarekall, hvarmedelst de till större delen i rånet och elände försjunkna

asiatiska folken af finskt ursprung ägde hopp att lyftas till en högre sedlig och intellektuel ståndpunkt. Icke förgäfves skulle då försynen hafva kastat finska folket bort till nordens yttersta gränser; en stor och ädel framtid skulle förestå detsamma och dess namn, vid hvilket ingen blodskuld läder, skulle en dag täljas bland de välsignade på jorden.

Hvad man emellertid må dömma om dessa framtida utsigter — drömmar måhända, men så hugstora, som någonsin vidgat ett menniskohjerta — så mycket är dock visst, att finska folkets forntid står i närmaste förbindelse med stammens och utan denna ej kan förstås. En kort öfversigt af denna stam, hvilken, såsom nämndt, icke alldeles binder sig vid språkförvandtskaperne, blir derföre af nöden såsom en inledning till berättelsen om det egentliga finska folket.

Härvid möter genast en företeelse af egen art. Om nemligen, såsom sednare naturkunnige antaga, Finnarne rätteligen böra hänföras till Kaukasiska racen — att Ungrarne dithöra, är länge kändt — Lapparne deremot, likasom de flesta stamförvandter i norden af Ryssland, till den Mongoliska, uppstår det märkvärdiga förhållande, att nationer af olika racer äro till tungomål med hvarandra nära befryndade. Föga rimligt har man sökt förklara detta genom att antaga de till mongoliska racen hörande nationer af finska språkstammen såsom uppkomna genom blandning af Finnar och Tatarer. En nyare naturforskare*) deremot har ansett de ifrågavarande folken utgöra mellanlänkar i raceafdelningarne, ett faktum, hvilket, om det bekräftar sig, måste vitsorda den finska folkstammens höga ålderdom, d. ä. föra dess tillvaro tillbaka till den aflägsna forntid, då naturbestämningarne ännu ägde det inflytande, som röjes i bildandet af olika racer.

Fordom — säger sagan — beboddes hela den ryska norden af ett urfolk, benämndt Tschud.**) De voro ett starkt och resligt folk; storvext var äfven deras boskap och allt hvad dem tillhörde. Stundom bodde de tillsammans i byar, men mer än allt annat älskade de enstaka nejder och bygde sina hus på kullar och andra högtbelägna ställen; äfven deras döda fingo en upphöjdare hviloplats. Fredliga till lynnet, idkade de äkerbruk och boskapsskötsel, men voro derjemte väl förfarne i smiden och fyndiga handtverk. Omätliga voro deras skatter, men de nedgrofvo dem för det mesta i jorden och läto dem blifva der liggande. På sådane ställen brinner alltsedan en drakeld nattetid. Tschuderne lefde för öfrigt i hedniskt mörker och följde i allt sin egen lag. Vid stränderna af Dwina och det nuvarande Cholmogor bodde deras furstar. Här drefvo de en stark handel, de hade ett tempel med offerplats, och för att värja sig mot Nowgorodernes anfall, byggde de borgar och skansar, af hvilka grusade ruiner ännu qvarstå i ödemarkerna. Mängenstädes, såsom vid ständerna af Petschora, finner man ännu talrika lemningar af deras fordna bostäder, "Tschudgrafvarne:" mossklädda gropar i jorden, der man vid gräfningar upptäcker kol, aska samt jern- och kopparverktyg.

Tschudernes skatter utsatte dem ofta för roflystne fienders anfall. Härdast ansatte dem Ryssarne, som trängde dem allt högre mot norden, och vilda strider kämpades då vid de stora flodernas stränder. Trött vid striden, föreslog en gång den ryske Tzaren ett envig mellan en Rysse och en Tschud. Den af dem, som först lyckades afhugga ett träd, dens folk skulle framgent besitta landet. Grundeligt, som hans lynne var, började Tschuden att af alla krafter hugga vid trädets rot, men den förslagnare Ryssen riktade sina yxhugg mot toppen af trädet och lyckades så att fälla det förr än sin motståndare. Härefter nödgades Tschuderne draga sig tillbaka.

Men att lefva under främmande ok, det grämde dem mycket och de rådslogo hvad de borde göra. Det syntes dem vara bättre att begrafva sig under jorden, än att bo som trälar ofvan jord, och så togo de alla sina egodelar och gingo in i hålorna under bergen, och bergen välte öfver dem och allt deras folk, och der lefva de ännu under jorden, såsom fordom, i besittning af stora rikedomar, mammuthdjur, bäfrar, räfvar, guld, silfver och många dyrbarheter. Men churu de sålunda bo under kullarne och bergen, sägas de likväl äga förmågan att i osynlig gestalt färdas ofvan jord, och Samojederne spörja deras närvaro än i dag på ön Kalgujeff, hvarest ofta hundar skälla och röster höras, utan att något tält finnes i hela nejden.

Denna dunkla, öfver hela norden af Ryssland gängse sägen om det gamla Tschudfolket, påminner alltför påtagligt om Skandinavernes Jotar, Jättar, och Finnarnes Jättiläiset, Hiienväkit, för att icke slägtskap med dessa ägde sannolikhet. Väl har den långvariga striden, huruvida Finnarne varit nordens äldsta inbyggare, ännu icke fört till något fullt tillfredsställande re-

*) A. Wagner, Geschichte der Urwelt (1845) 2:te Abth. s. 281.

**) Se härom Castrens upplysande "Anmärkningar om Savolotscheskaja Tschud" i Suomi 1844.

sultat; dock lutar öfvervigten åt deras sida, som hylla meningen att så varit. Afgjordt är det emellertid, att de gamle Tschuderne varit ett finskt folk, och deras urgamla besittning af slätterna vidt och bredt på ömse sidor om Ural förklarar tillräckligt den finska traditionen "att Konungen af Finland med tillhjelp af Kalevas tolf söner fordom eröfrat hela Ryssland,"*)

Menniskoslägtets framskridande öfver jorden har i allmänhet gått från öster till vester, med solen och i en riktning motsatt jordens rotation kring sin axel. Allt från början synes den stora, vidt utbredda finska folkstammen hafva tagit bestämd kurs från sydost till nordvest. Castrén hoppas ännu uppleta stammens spår invid så många folkslags vagga i medlersta Altaikedjan, der nyare resande jemväl funnit strödda qvarlefvor af Samojederna. Från detta urgamla hem uttågade i en icke bestämbar forntid våra stamfäder, i det de följde de mäktiga flodernas lopp. Söndrade under vandringen genom ödemarkerna, spridde de sig ut öfver de omätliga slätterna**) öster om Ural, hvilken de slutligen, och ganska tidigt, öfverstego. Kedjan af detta tåg, ehuru sprängd, visar sig tydligen i de qvarlefvor af stammen, hvilka till denna dag lyckats uppehålla sin nationalitet emot det ryska och tatariska inflytandet. Nordvest om de små Samojedstammarne vid Altai, ett folk, hvilket, som bekant, har sina egentliga hemvist på de vida skoglösa slätterna kring Jenisei — anträffas Ostjaker och Woguler, som sträcka sig ända till de Uralska bergen. Derefter vidtager Permska stammen och utbreder sig i nordvestlig riktning genom guvernementerne Perm, Vjatka och Vologda samt en liten del af Archangelsk under namn af Permier, Votjaker och Syrjäner. Sedan fortgår den finska stammen delad i tvenne grenar, den ena sydligare, bestående af Vesser (nu försvunna), Tavaster och ytterst Ungrare, den andra åter nordligare samt omfattande Karelarne och Lapparne. Mellan dessa bodde fordom kring Oka de äfven försvunna märkvärdiga folken Merja och Muroma, och förutom de nämnda, uppehålla sig i guvernementet Kasan Tscheremisser, hvilkas språk utgör en mellanlänk mellan finskan och syrjänskan, samt Tschuvascher och Mordviner.

Man finner således här det märkvärdiga skådespelet af en stor folkstam, hvilken efterhand genomtågat en sträcka af mer än 80 längdgrader och derunder längs hela sträckan af sitt tåg qvarlemnat lösryckta folkfamiljer, af hvilka en del allaredan gått under, andra, såsom Mordviner, bekymmersamt hålla sig uppe i försvinnande qvarlefvor, medan åter andra, såsom Ostjaker, Samojeder och Lappar, undanträngda till den yttersta norden, af ett menniskofiendtligt klimat nedtryckas i elände, vantro och okunnighet. Denna tafla är djupt sorglig; man kunde deraf förledas till den förtviflade tro, att det gifves nationer utan hopp och framtid, i fall man icke på närmare håll ägde det tröstande exemplet af Lapparnes ljusnande öden i sednare tider.

En stor del af dessa hedarnas, skogarnas och bergens förvildade barn lefver ännu i hednisk vantro. Då en framställning af stamförvandternes myther och religiösa begrepp, — ehuru af den mest upplysande vigt för den ursprungliga finska verldsåskådningen, — här ej kan inrymmas, må exempelvis det hufvudsakligaste af Samojedernes föreställningar anföras efter Castrén:*)

Det gifves blott en Gud, hvilken är densamme för Samojeder, Ostjaker, Ryssar och främlingar. Han heter Num — (hos Tscheremisserne Jum, hos Tschuwascherne Tara o. s. v.) — och bor i höjden. Han är sjelfva den synliga himlen; regnbågen är fällen af hans mantel, sol och stjernor äro delar af honom sjelf. Num har skapat allt och af honom beror allt: regn och snö, väder och vind, sommar och vinter. Num underhåller allt. Åt menniskorna gifver han renar, räfvar, fjellrackor, fisk, fågel och allt slags rikedom. Det är Num, som bevarar renarne för vilda djur och han kallas derföre med ett annat namn: Jilibeämbaertje, boskapens väktare. Num vet allt och ser allt hvad på jorden sker. Om menniskorna göra godt, låter han dem väl gå, gifver dem renar och fänge samt skänker dem långt lif; men begå de synd, så störtar han dem i fattigdom, elände och sänder öfver dem en förtidig död.**) Utom Num dyrkas andra gudamakter, kallade Hähe; dem ber man om hjelp och råd samt om deras förböner hos Num. Hähe bestå antingen i ovanliga stenar, träd och andra sällsynta föremål. Räkar nu Samojeden på ett sådant, som efter hans theologi kan gälla som gud, tar han och omlindar det med band och bälten samt släpar det med sig hvart han färdas. Är föremålet kolossalare, blir deraf en folkgud. I största anseende står en sten på ön Wai-

*) Ganander, Finsk Mythologi, s. 29.

**) Högst upplysande härutinnan är den karta öfver Ryssland i 9:de århundradet, som, utförd efter Nestor, är bifogad Suomi för 1844.

*) Reseanteckningar; Morgonbl. 1844 N:o 38 ff. Det bör anmärkas, att Samojedernes ofta bestridda finska ursprung af Castrén antages som till evidens bevisadt.

**) Dessa föreställningar närma sig i sjelfva verket mera Hebréernes än de kristna folkslagens, enär vedergällningen för ondt och godt omedelbart äger rum i detta lifvet och all kunskap om ett tilkommande saknas.

gatz, till formen lik en menniska, utom hufvudet, som är spetsigt. Efter detta mönster bilda sig Samojederne sjelfgjorda gudar af träd, antingen nakna (seadaej) eller beklädda med vanliga samojedplagg och smyckade med gördlar och röda band (hähe). De sistnämnda äro dels manliga, dels qvinliga och utställas vid fångstställen med anletet vändt mot vester. Samojederne släpa med sig hela renlass sådana gudar, ty för olika ändamål begagnas olika bilder.

Ehvad man bönfaller hos Hähe — om råd, hjelp, helsa, gods, — behöfves dertill för hvar gång offer och en Tadibe. Tadiben är en trollkarl, som äger förmåga att samtala med guden, hvarförinnan han dock går till råds med Tadiebtsio, små luftiga väsenden, andar synliga endast för Tadibens öga. När nu en Hähe anlitas, uppreser man honom på marken och ställer framför honom i lutande riktning ett spö, vid hvars öfversta spets ett rödt band är fästadt. Derpå nedsätter sig Tadiben bakom spöet, med ansigtet vändt mot gudabildens, tager sin trumma och börjar qväda till guden ett impromptu, som innehåller en förbön för den bedjande. Då han härmed fortfarit en stund, börjar bandet röra sig på stickan, hvilket är ett tecken att guden tilltalar Tadiben. Vanligtvis lofvar han då uppfylla alla böner, men fordrar alltid en renoxe, kalf o. s. v. till offer, allt efter den bedjandes förmögenhet. Dervid händer ofta att den bedjande börjar pruta och menar att guden väl kunde ge med sig för bättre köp, eller ock begäres anstånd med offringen, hvilket allt guden, efter skälens beskaffenhet, beviljar eller nekar. Skall offer anställas, så aflägsnas först alla qvinnor, renen framledes midtför guden och strypes af Tadiben. Hufvudet, hornen, stundom sjelfva huden, upphängas i ett träd framför guden, hvars ansigte Tadiben bestryker med renens blod och bränner fettet på elden. Detta är gudens måltid. Allt det öfriga förtär Tadiben sjelf, tillika med de vid offringen närvarande; men härvid får den ätande ej spilla någon blodsdroppe på sina kläder, hvilket hålles för synd och bringar ofärd. Tadiberne äga ännu ett annat vigtigt företräde framför vanliga menniskor: odödligheten. Samojederne lefva i den dunkla tro, att döden ändar menniskans tillvaro. Väl tyckes man förmoda, att den aflidne ännu lefver någon tid i grafven, och det är derföre man icke blott vid den aflidnes sida nedlägger en härd, en knif, en yxa, ett spjut, penningar och särskilda lifsförnödenheter, utan äfven tid efter annan slagtar någon ren vid grafven; men då liket förmultnat, anses det vara ute med menniskan. Endast Tadiberne äga ett odödligt lif; de förvandla sig efter döden till s. k. Itarmä, hvilka synas vara liktydiga med de ofvannämnde Tadiebtsio. Man berättar, att de än hvila i sin graf, än äter vandra på jorden nattetid och, efter sin fordna sinnesart, öfva antingen godt eller ondt. — Mest frejdad bland Tadibeerne är den vise Urier, som kallas en vis bland de vise, alla läkares läkare, alla spåmäns spåmän, en mästare, sådan vår tid ej mera kan framföda. Denne Urier, som var både berest och mäkta rik, ledsnade slutligen att lefva på jorden. "Här," yttrade han, "blir renafveln allt svagare, mossan aftager år från år, vildbrådsfänget blir sämre och sämre, men deremot tilltaga hos menniskorna stöld, bedrägeri och all slags ondska; vi måste söka oss en bättre bostad i himmelen." Så sagdt, befallte han sina tvenne hustrur att sy åt honom och sig sjelfva nya kläder och åt renarne nya körredskap, men förbjöd dem strängt att inflicka något gammalt och förut brukadt i de nya tillrustningarne. Sedan allt var färdigt, gaf han sig åstad med båda hustrurna. Främst styrde han sjelf med fyra renoxar, hustrurna följde honom i tvenne skilda spann. Knappt hade han hunnit halfva vägen, förrän renarne började vackla och sänka sig nedåt. Anande orsaken, sporde han af hustrurna, om de, såsom han befallt dem, tillsytt allt af nya stycken. Nu tillstod den yngre hustrun att i hennes klädnad fanns ett litet band, som tillförene blifvit brukadt, och bad tillika med tårfyllda ögon att få återvända till jorden och sina tvenne söner, som hon der qvarlemnat. Hon ville hellre dela jordens sorger med sina barn, än utan dem njuta himmelens sällhet. Bevekt af hustruns böner, skickade Urier henne till jorden igen, men sjelf for han till himlen med sin förstgifta hustru och fann der allt hvad menniskan kan önska sig: starka renar, goda mossor, villebråd i skog och sjö m. m. — Tron på himlafärder är för öfrigt hos Samojederne något ganska vanligt. När en gång en religionslärare sökte att röra sina åhörares härdade samveten med berättelsen om Eliæ himlafärd, anmärkte en Samojed ganska lugnt efter berättelsens slut: "bror min for ock till himlen för några månader sedan."

Slägtskapen mellan dessa föreställningar och de fornfinska röjer sig utan svårighet. Man igenkänner här den finska trolldomens kärna, som utan tvifvel bestod i gudabesvärjelsen; i de grofva belätena "Hähe," återfinner man Lapparnes Seider. Deremot saknar man det skönhetens element, som i skepnad af sången så mycket förmildrar den finska hedendomens nattsvarta skuggor. Detta och annat berättigar till det antagande, att Finnarne före kristendomen allaredan gått framom den ståndpunkt i kultur, som nu innehafves af de nord-asiatiska stamförvandterne, likasom desse i sin tur höjt sig öfver det vilda djurlika barbari, som, enligt Tacitus, i första seklet efter Christus, herrskade bland de finska nationerne.

Bjarma-Sagan.

Efter Tschudernas saga följer i finska fornåldern den beslägtade sagan om Bjarmaland. Mindre sjelfva ämnet, som för båda sagorna är delvist detsamma, än framställningens olika färg och berättarnes personlighet åtskilja dem. Ty Bjarmasagan, churu vidrörd i ryska krönikor och känd af de flesta, som under medeltiden skrefvo om norden, är i sina bjertaste drag hämtad ur isländska skaldeverk, som förherrliga Norrmännens djerfva bedrifter i denna yttersta nord och afmåla de folk, mot hvilka de stridde. Vidunderliga äro ofta berättelserna om Bjarmernas folk, men genom dikternas grummel skönjes tydligt den historiska kärnan.

Vid Hvita Hafvets sydöstra kust, kring Dvinas stränder och långt inåt slättlandet ända till Wolgas och Kamas öfra lopp låg Bjarmaland. Driftige och mångkunnige voro dess inbyggare. De hade samlat stora rikedomar förmedelst indiska handeln, som gick genom deras land utmed de stora floderna till norden och vestern af Europa. Krigiske blefvo de genom sjelfförsvarets nödvändighet; mäktiga voro deras härar. I sina välmaktsdagar lydde de egna oafhängiga stamfurstar, dem främlingarne kallade konungar; de hade en egen samhällsförfattning och voro af alla finska folkslag det, som hade den mest utbildade gudadyrkan och troligen den högsta ståndpunkt af inhemsk kultur.

Norrut på näset vid Dvina ström, säger sagan, var i skogen en helgad plats och rundtkring denna en hög skidgård, vid hvars lästa ingängsport sex Bjarmer stodo, två i sender, på vakt hvarje natt hela året om. Innanför skidgården voro omätliga skatter nedgrafna i jorden; ty när en rik man dog, skiftades hans egodelar mellan arfvingarne och den döde, och den dödes andel grof man ned på det heliga stället; men vid hvarje barns födelse nedlade man der en handfull silfver. Att röfva dessa skatter, ansågs af Bjarmerne såsom det gudlösaste brott, men af Norrmännen prisades detta såsom den yppersta bragd. Och här inom skidgården stod äfven den store Jumalas bild; men efter hvad somliga sagor säga, stod der ett förunderligt praktfullt tempel vester om elfven, mycket skönt och lysande, så att hela marken glimmade deraf rundtomkring, ty det var arbetadt med guld och inlagdt med ädla stenar. Innanför tröskeln var en graf fylld med gift, men inne i templet satt Jumalas prestinna, den mäktiga trollqvinnan Kolfrosta, hvilken i hvarje mål förtärde en två års gammal qviga och bevakades af en träl, en tjur och en gam, som med sina vingar ihjälslog hvarje närgången. Bakom en löngång och en jerndörr förvarades Kolfrostas efterträderska och trettio trollqvinnor vaktade templet. Längst inne i detta stod Jumalabilden. På hufvudet bar han en krona med tolf dyrbara ädelstenar och kring halsen ett smycke, som kostade trehundra marker. På knäna höll han en guldskål, så stor att fyra fullgode män hade möda att tömma henne, när hon var full iskänkt med vin, och skålen var fylld med det rödaste guld. Pellen, som omgaf Jumalabilden, uppskattades i värde lika med tre de rikaste skeppslaster. Somliga sagor veta äfven förtälja om Thors bild, som sades stå inuti templet med ett försilfradt bord framför sig, och på bordet stod ett ryktbart buffelhorn, glänsande af guld, men fylldt med förgift.

Bland andre berömde Bjarmalandsfarare voro äfven Norrmännen Thorer Hund och Karli, hvilka år 1026 ditseglade på tvenne skepp med fem och hundrade välrustade män. När de anländt till Dvinas mynning, idkades först köpenskap, men då marknaden var till ända, seglade Norrmännen ut på redden och uppsade freden. Derefter rådgjorde de och beslöto att nästa natt försöka ett anfall på Jumalas område, för att plundra dess skatter. Alltså lemnades några qvar till skeppens bevakning, men de öfrige landstego nattetid och funno skidgården obevakad under vaktombytet. Då gick Thorer Hund till skidgården, häftade fast sin yxa ofvantill och drog sig öfver; så gjorde ock Karli och båda öppnade sedan porten inifrån för sina män samt började ur högarne borttaga så mycket guld och silfver, som de förmådde bära. Sjelf gick Thorer till Jumala och borttog skålen med penningarne, men Karli ville hafva gudens halsring och högg till den med yxan så hårdt, att hufvudet med ett förskräckligt dån flög af Jumala. Deraf märkte den nalkande vakten oråd och gjorde larm, rundtomkring förnummo Norrmännen endast hornskall och undkommo med knapp nöd till sina skepp, förföljde med rop och skri af Bjarmerne, som likväl alls icke sågo dem, till följe af Thorer Hunds finska trollkonster.

Bjarmernes farligaste fiender voro dock i längden Nowgoroderne, mot hvilka de med mycken tapperhet, men vexlande lycka, värjde sig flera århundraden. År 1079 slogo och dödade Bjarmerne Nowgorodske fursten Gleb

Svätoslawitsch, som gjorde ett infall i deras land; år 1187 bragte de om lifvet alla Nowgoroder, som utsändes att hos dem indrifva skatt, och ännu år 1342 finner man ett krigståg företaget mot dem från Nowgorod. Efter denna tid försvinner Bjarmernes namn på samma gång som deras sjelfständighet, deras rikedomar, deras gudadyrkan och sjelfva deras vunna bildning. Verldshandeln hade långt för detta sökt sig nya vägar, de aflägsna stränderna af Dvina råkade i glömska, och när efter ett halft årtusendes förlopp den nyfikne vandraren letar på sagornas skådeplats efter Bjarmernes skatter och Jumalas bild, möter honom ödemarkens dystra tomhet och ett förvildadt fåtaligt folk, som i fattigdom och rähet tanklöst trampar den jord, i hvilken fäderne grofvo sina döde och sitt frejdade guld.

Hvilket skådespel af ett förgånget folk!

Esternes Saga.

I den stora folkstrid, som genomgår hela den finska forntiden och åt denna ger ett så egendomligt intresse, skall man på ett märkvärdigt sätt allestädes återfinna tretalet. Tre folk af olika stam hafva kämpat om Finland (Svenskar, Finnar, Ryssar); tre voro de egentlige Finnarnes folktyper (Karelarne, med deras egenartade förvandter Quænerne, samt Jemerne); trefaldigt uppträdde ändtligen de beslägtade folk, som besitta den finska norden i inskränkt mening: Ester, Finnar och Lappar. Bland dessa har Esten företrädesvis spelat krigarens, vikingens roll och förblödt som en hjelte på slagfältet; Lappen har, i full motsats till denne, rönt den alltför fridfärdiges lott att bortjagas från menniskors stigar och förtvina vid den bebodda verldens yttersta gräns; Finnen åter står mellan båda, icke blott till boningsorten, utan fastmer till lynnet och till sina öden, så att då Esten anfallit och Lappen flytt utan försvar, har Finnen slagits som en man för sin torfva, men icke tagit ett steg deröfver. Freden älska de i botten alla; men Esten fäster dervid som vilkor makt och vinning, Lappen köper den för hvad pris som helst och Finnen förbehåller sig den lugna besittningen af sitt förra. Fördenskull står denne sistnämnde ensam upprätt än i dag. Alla tre folken hafva mycket gemensamt: det inåtvända slutna lynnet, som hos de båda yttre folken öfvergått till misstänksamhet; det sega vidhållandet af det gamla, minst likväl hos Lappen; böjelsen för magi och slutligen den egna fallenhet för satir, hvilken, godsintast hos Finnen, i de båda extremerna spetsas af hatet mot främlingarne till uddhvass skärpa. Att med all denna öfverensstämmelse Finnen, mer än sina bröder, synes egnad att i historien framträda som ett kulturfolk, bör utan tvifvel tillskrifvas yttre omständigheters inverkan under läroåren, men ock till en del den olika skiftning i lynnen, hvilket han fått på sin del. — Kastar man en blick på Ungrarne derjemte, så kommer man till den märkvärdiga observation, att det finska stamlynnet ju längre söderut, desto mera får en djerf handlingskraft; ju längre deremot åt norden, desto mera tillbakadraget visar det sig, och slutligen skyggar det undan för hvarje omildt vidrörande. En stor och märkvärdig lärdom om naturmakternas ingrepp i folkens daning!

Tvenne bröder bosatte sig alltså på ömse sidor om den egentlige Finnen: längre i söder Esten och Lappen längst i norr. Båda hade den sorgsna lott att tryckas till jorden af en öfvermakt: Esten af Tyskarne, Lappen af sin hårda styfmor naturen. Och bådas öde mörknade alltmera under tidernas lopp: allt tyngre lade sig öfver Esten en främmande nationalitet; allt högre trängdes Lappen åt norr. Midtemellan dem stod Finnen och kufvades af ett främmande, äfven han, men när århundraden förgått, fann han sig vara segrarens fosterbroder, i stället för att vara hans träl.

Esten flyttade ifrån sin broder Finnen och bosatte sig i Romarnes gamla "bernstensland" söder om finska viken och östersjön. Här fann han bördiga marker, bevuxna med täta skogar, i hvilka före hans tid intet yxhugg dånat, och då han, lik sin finske broder, kände sig tälig och stark nog att rödja och svedja och så i ödemarkerna, såg han innan kort sina bygder odlade och vilddjuren trängda tillbaka från de glesnande skogarna. Åkerbruket blef då hans hufvudnäring och derjemte idkade han fiske och jagt. Men emedan hans land låg vid hafvet och sandkullarna i dess granskap icke lönade odlaremödan, lockades Esten ut på handel och sjöröfveri, som den tiden ofta drefvos under samma firma, och så blef han en af nordens skickligaste och djerfvaste sjömän. Med alla sina grannar af främmande stam låg han i oupphörliga krig till vatten och lands; Starkoder, den hundraarmade, uppgifves ha varit af est-

nisk börd; estniska flottor störde handeln för det blomstrande Wisby och Odins gamla Sigtuna uppgick i lågor för dessa sköflares hand.

Esten bodde gerna i enstaka hyddor på kullarna, i skogarna eller vid hafskusten. Samhällets band voro hos honom lösa och föga utbildade; under freden lydde han sina äldste (Wannemad) och i kriget den tappraste anförarn. Klädd i det mörka vadmal han sjelf tillverkade, väpnad med trädsköld, klubba, kastspjut och båge, tillbytte han sig af utlänningen jern och salt; de ädla metallerna lärde han först känna på sina plundringståg. Han hade sina heliga lunder, i hvilka han offrade och der ingen vågade röra ett löf; den heligaste var på ön Dagö, "Hio maa," lundernas land. Högst i hans dyrkan stod stamguden Jumala; dock säger man att Thorabita, nordens mäktige Thor, af honom kallades den gamle (kou = ukko). Om Wäinämöinen (Wannemunne) har han flere sägner, såsom huru Wannemunne på Domberget i Reval erbjöd sig att lära alla skapade varelser sångens högtidsspråk och sjöng så ljufligt att hans tårar trängde genom sex mantlar och sju lifrockar, och huru alla varelser då lärde sig spridda ljud af sången, men menskan ensam alla. Kaleva (Kaallev, Kallevi poeg) har i hans land utfört många bedrifter. Så stridde Kaallev engång med tre välrustade riddare och nedstötte dem alla, en efter annan, i jorden, den förste till knät, den andre till halsen och den tredje med hufvudet många fot under jordytan. En annan gång kom han med tolf tolfter bräder öfver Peipussjön, hvars djupaste vatten räckte honom till midjan. I skogen näst intill mötte honom tvenne jättar och strid uppstod. Kaallev hade sönderslagit elfva tolfter bräder på sina motståndare, utan att få makt öfver dem, då ur buskarne en stämma tillropade honom, att han skulle slå till med kanten af bräderna. När han dymedelst dödat jättarne, bad han den okände rådgifvaren stiga fram för att mottaga hans tacksägelse, men denne svarade, att han ej kunde framkomma naken. Kaallev ryckte genast af sig sin yfviga pels och kastade den åt den nejd, derifrån rösten kommit, och strax framkom ur buskarne en igelkott, hvilken sålunda har Kaallev att tacka för sin taggbeklädnad.

Förutom flera mindre gudomligheter för jagten, för fisket, för ladugården m. m., dyrkade Esten solen och månen. Nymånen helsade han med följande vackra besvärjelse: "terre, terre, noor ku; sinna vanneks, minna noorreks; ku kulda pelpeks, raute rahvas terveks,"*) d. ä. hel! hel dig, unga måne; må du åldras, jag föryngras; guld må till sin skönhet månen äga; menskan jernet till sin helsa, — d. ä. jernhelsa. Och när de små luftandarne (hos Finnarne Kuumet m. fl.) förtärde månen, hvaraf förmörkelser uppstodo, användes starka trollord, för att fördrifva de glupske ljusfienderne. Ty Esten vanslägtades ej från sin stam i kunskap om hemliga ting; trolla kunde han på fri hand, fastän han deri erkände Finnen för sin öfverman, liksom denne Lappen. Tron på själens tillvaro efter döden återfinnes hos Esten i hans gästabud för de aflidne en bestämd dag i året, sedermera alla själars dag. Då skurades och eldades stugan, mat och dryck framsattes för de döde, husfadren stadnade ensam inne, och lyste med pertan de osynlige gästerne, hvilka han då var förbunden att nämna vid namn och uppmana att hålla till godo välfägnaden. Efter någon timma hade själarna spisat nog och visades nu på dörren, med tillsägelse att färdas fram efter vägar och stigar, men ej öfver åkrarna, som deraf kunde taga skada. Hvem påminner sig ej härvid Finnarnes Kekri-fest? — När Esten dog, kläddes han i sina bästa kläder och sattes att sitta på en stol; kring honom satte sig alla hans närmaste, drucko honom till och frågade, hvad som månde hafva gått honom emot, efter han dog. Qvinnorna uppstämde derpå ett tjut och upprepade samma frågor: "säg oss, hvarföre du dog? hade du icke en god hustru? hade du ej tillräcklig åker? o. s. v. Derpå fördes den döde till grafven och med honom lades silfver och guld, mat, redskaper, samt nål och tråd, i fall något ginge sönder under resan till andra verlden. Ännu sedan Esterne antagit kristendomen, gäfvo de den döde en yxa i handen och sade till honom: "gå, gå, stackars man, der borta skall du väl plåga våra herrar (Tyskarne) så som de plågat oss här nere;"*) — ett bevis på folkets djupa hat mot sina förtryckare.

Fordom hade Esten för sed att röfva sig en brud, ehuru ofta med föräldrarnes vetskap; i en sednare tid friar han, liksom Finnen, med talman, och först vid tredje besöket får han ja. Dog en moder, utan att efterlemna döttrar, så ärfde icke mannen eller sönerne, utan systrar eller andra qvinliga slägtingar hennes silfversmycken och andra prydnader. För sönerne gällde den sällsama lag, att den yngste ärfde sin faders egendom, "emedan han dittills haft minsta nytta deraf." Ville en af de äldre sönerne skiljas från boet, hängdes en bila, knuten vid ett halmstrå, på hans rygg; kom han så till dör-

*) *Willigerod*, Geschichte Esthlands, sid. 7.

*) Willigerod, sid. 13.

ren utan att strået brast, behöll han bilan som arf, men brast halmen, måste han lottlös lemna fädernehuset.

Många sägner om dess forntid gå ännu bland Estfolket; sköna sånger till fosterbygdens lof, sorgsna minnen från gladare dagar, satiriska begabbelser öfver främlingarne, har man ännu i behåll hos dem; äfven vackra sagor, såsom den om Koit och Ämarik, morgon- och aftonrodnaden, hvilka af himmelens herre begärde att evigt få vara brud och brudgum och hvarje midsommarnatt få sluta hvarandra i sin strålande famn. Men den rika lefvande skaldeädra, som genomströmmar den finske runoniekkans bröst, de omfattande sagocykler, som så sjelfmant sammanknyta de spridda finska hjeltesångerna, finner man ej hos Esten mer. Många århundradens hårda förtryck har förstummat hans sång och gifvit sjelfva hans språk en förtidig, främmande utbildning, och det är först i sednaste tider hans oblida öden börjat ljusna. Tidigt instängdes han af Ryssen i öster, Polacken i söder, Tysken i sydvest och vester, inom sitt nuvarande område, det egentliga Estland. Sin kristendom fick han, liksom Finnen, betala med sitt oberoende; Dansken tog hans land omkring 1219 och behöll det till 1347, från denna tid till 1561 lydde Esten under Tyska riddarne i Liffland, hvilkas efterkommande ännu besitta nästan hela hans jordegendom; sedermera till 1700 kom landet under svenskt öfverherrskap och slutligen under ryskt intill nuvarande tid. Med hela sin stams seghet har Esten till denna dag bibehållit sin nationalkarakter och jemväl sin äldriga klädedrägt; medvetandet af att vara ett folk, synes deremot ha gått för honom förloradt, att döma af hans sed att icke kalla sig sjelf med ett inhemskt nomen proprium; han kallar sig nemligen Maa mees, landets man eller inbyggare; i plur. Maa Rahvast. Finnen kallar honom Wirolainen, troligen efter Wierländska kretsen.

Detta är i korthet sagan om Esten och hans land. De skola hafva en framtid, äfven de.

Lapparnes Saga.

Lappen har en sorglig saga att förtälja om sig sjelf. Det ser ut som hade han i högsta mätt åsamkat sig den förbannelse, som hvilat öfver den finska stammen: den att oupphörligt vika undan för andra, vika så långt som en menniskofot det kan, utan att begrafvas i den eviga snön. Honom nekades till och med den tröst, som med deras öde försonat de andra folken af hans stam, den att genom åkerbrukets och bildningens införande i nordens ödemarker förvandla förbannelsen till en välsignelse. Lappens historia är i allmänhet svaghetens historia på den jord, der "lifvet är en strid från början." Förr bodde äfven han i rikare nejder. Först bland alla finska folk trängdes han undan sina gamla hemvist i Uraltrakterna och tågade rakt vesterut; det var sannolikt honom Tacitus träffade på sydkusten af Östersjön i första seklet efter Christus. I ganska gamla tider befolkade han Finland och ströfvade öfver fjällen långt inåt det svenska Norrland. Det är kring honom egentligen striden hvälfver sig om nordens äldste inbyggare. Sjelfve säga lapparne att äldre folk än de bebodde Norden "förrän Gud stjelpte om verlden." Dermed hade så tillgått, att Gud (Jubmel) engång hade omhvälft jorden, så att vattnet ur träsken och elfverna steg upp på landet och fördränkte alla menniskor, undantagande tvenne syskon, en gosse och en flicka. Dessa tog Gud under armen på ett högt berg, som kallades Passe-Vare (det heliga berget). Sedan faran var förbi och Gud hade släppt dem ifrån sig, skildes de från hvarandra och gingo på hvar sin väg, för att söka om det ej funnes mera folk i verlden. När de sålunda vandrat tre år, kommo de åter tillsamman och igenkände hvarandra. De skildes då åter och träffades igen efter tre år, då de ännu igenkände hvarandra. Men efter ytterligare tre år, då de vandrat på samma sätt som förut, kände de icke hvarandra mer, utan började lefva tillsamman och födde barn, af hvilka alla nu lefvande menniskor härstamma *).

Något som för öfrigt låter förmoda, att Lappen i norden anträffat äldre inbyggare, är hans jättesagor, af hvilka han har en stor mängd. I dessa förekommer Lappen alltid som menniska under namn af Askovis (ordet lä-

*) Högström, Beskrifning om Lappmarken, pag. 57.

nadt från svenska sagor) i motsats mot Stallo, jätten, ett grymt och vidunderligt väsende i menniskogestalt. Jätten är större och starkare än menniskan, hvilken han förföljer och vill uppäta, men vanligen kommer han till korta, ty med all sin styrka är han mäkta dum och menniskans list får ständigt öfvertaget. Stallo äter icke blott menniskor, utan ock sitt eget slägte; hans hustru kallas Rutakis och är en elak trollpacka. Engång hade Askovis fallit i händerna på Stallo och föreslår denne att pröfva hvarandras styrka på det sättet att man springer mot ett träd och försöker hvem som kan stöta hufvudet djupare in; denne vore då den starkare. Stallo försöker först, men kan ej alls få hufvudet in i trädstammen. Askovis säger sig vilja spara sitt prof till i morgon, och undertiden holkar han i all tysthet ut en mängd stora hål i stammarna och öfvertäcker dem med bark. När dagen kommer, lyckas hans prof förträffligt, han springer mot det ena trädet efter det andra och stångar in hufvudet ända till öronen. Stallo ser med den största förundran derpå och föreslår nu ett annat prof: man skall kasta en isbill upp i luften och försöka hvem som kastar högre. Stallo kastar först, och det så högt, att billen knappast synes. Askovis gör sig till och säger sig ämna kasta billen upp på molnen, så att den blir qvar der. Nej, käre son — min bill! säger Stallo och vill för ingen del bli af med den. Askovis har ju dessutom redan visat sig vara den starkaste vid stångningen. Nu börjar han vrida vidjor. Hvad skall du med dem? frågar Stallo. Jag tänker bära bort din silfverbod, svarar Askovis. Nej käre son, för all del, min bod! utropar jätten och kan nu endast lösa sig från plundring genom att fylla Askovis' hatt med silfver, och det blir icke så litet, ty Askovis har skurit kullen ur hatten och häller den öfver en grop i jorden, som då måste fyllas först. — En annan gång har Stallo satt ut nät att fånga bäfrar, gjort upp en eld i skogen och lagt sig att hvila. I nätet har han fästat ett snöre och i andra ändan på detta en bjellra, för att höra när bäfvern fastnade. Vips pinglar det, och Stallo skyndar till, men finner ingen, ty en illmarig Lapp har ryckt på snöret och begagnar Stallos frånvaro för att uppbränna hans kläder. Stallo återvänder och harmas öfver sin oförsigtighet att lägga kläderna så nära elden. Om en stund pinglar det åter: samma puts; Lappen släcker nu hans eld. Då börjar Stallo jemmerligen frysa och går till månen, som just stiger öfver himmelens rand. Se, fader, din son fryser! ropar Stallo och sträcker armarne mot månen. Men månen förblir kall och känslolös; jätten fryser ihjäl. — En tredje gång slogs en Lapp vid namn Patto-podnje med en Stallo ej långt från Gellivare vid en helig sten. Under striden anropade han stenen om hjelp och lofvade honom många dyrbara saker, men jätten lofvade allt detsamma, och så fick ingendera öfvermakten. Omsider lofvade Lappen att förära åt stenen sin fiendes jernyxa, och i detsamma fick han öfverhand, så att Stallo damp i backen. Alltsedan såg man i långa tider invid denna sten en jernyxa, på hvilken ingen rost kunde bita. Det var Lappens gåfva; men år 1745 om hösten borttogs yxan af en Kaitom Lapp, som lofvade lägga benen och hornen af en renoxe dit i stället *).

Den förmodan att Stallo betecknar ett urfolk före Lapparne bestyrkes af de många andra sägner Lapparne veta att förtälja om sina strider med Svenskar och Karelare (Karjelah). Drifven till det yttersta, har Lappen vid sådana tillfällen, mot sin natur, gripit till nödvärn, men fanns någon möjlighet att segra med list, så föredrog han detta. En skara Karjelah ströfvade en vinter öfver fjällen framåt Norige och tvang en Lapp att blifva deras vägvisare. Denne, som skidade förut i mörkret med ett bloss i handen, manade fienderne att följa sig hamn i häl, emedan vägen vore svår. Plötsligen på ett ställe, der fjället stupade alldeles tvärbrant, kastade Lappen sitt bloss utföre, men sjelf vek han af åt sidan och fick fotfäste i en klyfta. Karelarne åter följde i full fart efter der de sågo blosset och störtade alla till sin ofärd i brädjupet. — En annan gång hade en hop Karjelah infallit i landet och tagit stort byte, emedan anfallet var oförsedt. Nästa vinter kommo de derföre igen, men Lapparne voro nu förberedda. De hade tagit en gammal man af sitt folk till anförare och denne hade låtit uppföra en ansenlig mängd timmerstockar på ett högt fjäll; men utmed fjällets sidor hade han låtit väl nedtrampa snön och slå vatten derpå, så att alltsammans blef isbelupet alltintill öfversta kullen. Sedan lät han i isen hugga trappsteg uppföre samt göra vägar och stigar på alla kanter, för att ditlocka fienden. Karjelah kommo ganska riktigt och sågo Lapparne samlade öfverst på fjället, hvarföre de företogo sig att klättra upp efter trappstegen. Men när de hunnit halfva höjden af fjället, läto Lapparne på engång alla sina timmerstockar rulla utför den hala isbranten, och så blefvo äfven denna gång Karelarne jämmerligen krossade, på två när, hvilka lemlästade skickades till sitt hem för att förkunna ofärden. Antalet af slagne sökte man utreda derigenom, att man tog deras eldstål och uppträdde dem på bågsträngar; och blef dermed halftredje bågsträng uppfylld.

---

*) *Læstadius*, Missionsresor i Lappmarken 1828—32, sid. 468.

All Lapparnes list och förslagenhet hjelpte likväl icke i längden. Sitt sista snöbetäckta hemvist i den högsta norden, fingo de väl behålla; det afundades dem ingen, om icke den norrske och finske nybyggaren, som i sednare tider framträngt så högt kornet mognar och timmer finnes för en stuga. Men skattskyldige blefvo de efterhand till alla sina grannar, och flera århundraden igenom ledo de af Birkarlarne hårdt förtryck. Ty konung Magnus Ladulås berättas hafva gifvit Lapparne "hina i händer till egendom, som ville komma dem under Sveriges krona." Och derpå skola invånarne i Birkala socken i Finland hafva begifvit sig upp och dagtingat med Lapparne, men derunder oförsedt öfverfallit dem, dödat många och vunnit landet "allt till norra och vestra sjön." En sägen tillägger, att en Birkarl gått Lapparne i förväg och låtit sin hustru gräfva honom ned i snön på ett ställe der de andra måste fara fram, och när de skidat öfver hans hufvud, hade han räknat deras tal vara 15, hvarefter han åter skidat förbi dem och nedhuggit en efter annan, der de i rad framkommo, så när som den siste, med hvilken han hade en svår strid att uthärda, innan han vann. Men om Birkarlarne längre fram mera. Visst är dock, att Lapparne lidit af menniskor mer våld och skada, än af vilddjuren och snöstormarne på deras fjäll, alltintill sednaste årtionden, då man begynt värda sig om deras undervisning och trygga dem för grannars snikenhet och öfverväld.

Ingenstädes kan man vara utan Gud, ej ens i Lapplands ödemarker, och fördenskull, hvarhelst lappsk tunga talas, hör man traditioner om Seider (Seida, Sieida) d. ä. Gudabilder mest af sten, för hvilka Lapparne knäböjt och framburit offer af vildrenars horn och ben samt fågelvingar, äfvensom de bestrukit dem med renblod och fiskflott. Det egna var med Seiderne, att de icke voro formade af menniskohand, utan naturens verk, merändels stenar och klippor af sällsynt skapnad, krusiga och knottriga, någongång sammansatte af flera mindre stenar till mensklig liknelse, stundom äfven groft tillhuggne af träd (Kurikaiset, Molekit), likasom hos de gamle Finnarne. I Seiderne har Lappen icke dyrkat sjelfva stenen eller belätet, utan gudomligheten har tänkts såsom inneboende deri, hvarföre ock mången Lapp är i den tron, att dessa stenar hafva lif och kunna gå. Ty, säger Lappen, när hjelten Päiviö störtade några af Seiderne i Enare sjö, rörde de sig länge på vattenytan utan att sjunka. Sina personliga gudar — Äije = Ukko, Hiidda = Hiisi, Lempo, Tuona m. fl. — har Lappen lånat af Finnen, som i gudaläran kom längre än han, ty Lappen har icke sjelf förmått höja sig öfver den råa naturdyrkan. Maddérakka kallades af Finnarne en på fasta landet befintlig lappsk Seida, Saarakka åter en sådan som Lapparne dyrkade på sjöholmar *). Andra tider hafva nu kommit, då det arma obildade folkets klumpiga gudar råkat i förgätenhet och förakt; ty den kristne Lappen är af hjertat gudfruktig, derföre vill han ej veta af förfädrens hedendom, och vet icke heller synnerligt. Men ännu stundom, när den resande på fjället öfverfalles af ett bland dessa förfärliga yrväder, som endast der äro möjliga, säger Lappen halfleende, halffruktande: "vi hafva rest förbi en Seida och förgätit att offra åt honom, derföre vill han visa hvad han förmår." Ett minne af hedendomen dröjer dock längst och skall ej kunna utrotas, sålänge ödemarkernas ensliga storhet stämmer menniskosinnet för det underbara och öfvernaturliga: det är den gamla trolldomen, i hvilken, som hvar man vet, Lapparne bland alla jordens folkslag varit det mest beryktade. Men sjelfva den lappska trollkonsten är icke mer hvad den varit; de finska nybyggarne gå nu längre deri, än Lapparne sjelfva; och spådomsförmågan — vare sig i händerne, i bränvin eller kaffe — är nu den, hvari Lappqvinnorna mest söka visa sin skicklighet.

Det gamla Lappland, till hvilket man fordom förlade allt det vidunderliga, dystra och ondskefulla, för hvilket folktron skyggade, är icke mera ett okändt sagoland; kyrkan har inregistrerat dess inbyggare, vettgirigheten har trängt i det innersta af deras usla kåtor. Tvenne näringsfång särskilja Lappmarkens ströfvande nomader. Fjäll-Lappen med sina renhjordar byter två gånger i månaden boningsplats. Om våren drager han ned till hafskusten; höstetid återvänder han till fjällen. I drifvorna nedstöter han fyra bågformiga träd i tvenne halfcirklar; några tvärträd dertill, några stänger i sluttande ställning deremot, ett vadmalstäcke slaget deromkring, en eldstad af några stenar, litet björkris på marken inuti, derpå några renhudar, och den boning (kåta) är färdig, i hvilken hela familjer finna sin tillflykt. Ute måste dock mannen vaka; vargen lurar i hvarje buske; ve den ren, som skiljer sig från hjorden. Slagtaren är så ständigt till hands, att Fjäll-Lappen hela vintern om lefver af det som öfverblir efter ulfvens tand. Vild och ohyfsad är Fjäll-Lappen, hans beteende är plumpt; gerna griper han till näfrätten. Men under denna bistra yta döljer sig ofta ett kärleksfullt sinne och Castrén träffade en man af detta

*) *Castrén*, i Suomi 1842.

folk, som i hela trettio åren aldrig vexlat ett ondt ord med sin hustru, aldrig tilltalat henne annorlunda, än med det vackra ordet "loddadsham" (lintuiseni, min lilla fågel). — Fiskare-Lappen deremot står redan på nomadlifvets gräns, han bygger sig vid hafskusten eller flodstranden en bofällig stuga till vinteride; om sommaren irrar han kring; några får utgöra hans hjord; fisk är hans dagliga spis, när han ej lyckas med tjufskytte fälla någon af Fjäll-Lappens renar, och till det ringa mjöl, han mot tiodubbla priser tillbyter sig af Norrmannen, blandar han ständigt bark. I religiöst och sedligt hänseende står han öfver sin broder på fjällen, men oftare än denne hemsöker honom hungern och hans öfvergång från nomadlifvet har medfört ekonomiskt förfall; bränvinet föröder honom och vinningslystne grannar plundra med krämarekonster hans ringa egendom.

Same kallar sig Lappen sjelf och vidkännes ej sitt svenska namn (det finska Lappi), hvilket, enligt Castrén, ursprungligen betecknar den yttersta norden, men sedan blifvit ett smädeord, som antyder råhet. Sjelf räknar han slägtskapen med Finnen sig till heder; men Finnen vidkännes honom ej. Hans framtid är dyster, ty vintern och snöstormen släppa icke sitt tag, polens isar tina aldrig, och blott genom öfvergången till ett stationärt lefnadssätt kan Lappen rädda åt sig hoppet om en civilisation och ett mildare öde.

Karelska Sagan.

Så nödvändigt och naturligt vexer finska folket ut ur stammen, och folksagan ur stamsagan, att man måste förundra sig, huru ens någon kommit på det infallet att söka finska historiens beståndsdelar i vestern utom folket och stammen sjelfva. Väl ligga mellan forntid och nutid många dunkla århundraden, okända vandringsbanor, korsande folkrörelser; men utgångspunkten, en-gång gifven, anvisar riktningen af de vägar folken måste hafva tagit, för att hinna sin nuvarande ståndpunkt, och derigenom blir en allmän öfverblick möjlig, ehuru detaljerna gått förlorade, måhända för alltid. Sålunda, bortseende från de vidsträcktare stam- och språkförvandtskaperna, leder man sig från Wolgafolken förmedelst Wotjakerne till Permska folkfamiljen kring Kamas och Dvinas flodområden samt vidare österut till de Ugriska folken kring Ob. Vesterut åter gå, som floder ur samma källa, förutom andra, de finska grannfolken Ester och Lappar. Ännu ett tag ur källan, och man ser sig med Karelarne förflyttad från det gamla Perm och Bjarmaland intill hjertat af Finland.

Efterföljande är, med några få afvikelser, gången af den stora folkdikt, som Lönnrot och andre samlat från de Karelske sångarnes läppar och som 1835 utkommit i tryck under namn af Kalevala, d. ä. Kalevas hem. I berättelsens tråd inflåta sig många episoder och någongång synes den trasslad af nyare tillsatser; men håller man ständigt i sigte de väldige hjeltar och deras verk, som der besjungas, så reder sig tråden och omslingar nationen, och Kalevala blir sålunda en enda stor folksaga om hela den finska forntiden, ehuru endast en del af folket, Karelarne, deri uppträder som handlande, i kamp mot Pohjolas onda slägten, i hvilka man velat återfinna Lappen, de tider, då han var mäktigare än nu.

I tidens begynnelse fanns endast vatten och en örn samt Wäinämöinen, som dref omkring på hafvet *). Örnen flög i öster och flög i vester, sökande sig ett bo; varsnade så slutligen Wäinämöinen lik en tufva uti hafvet, byggde sitt bo på hans knä och lade i boet sex gyllene ägg, men det sjunde var ett jernägg. Deraf kände Wäinämöinen hetta i sitt knä och rörde sina leder och äggen rullade i hafvet, och häraf skapades förmedelst trolldomsordet verlden, så att utaf äggets nedra del den läga jorden danades och af den öfre himlen; men af äggets hvita solen, af dess gula månen och af andra smärre stycken himlens stjernor.

Wäinämöinen smed sig en fäle så smärt som ett ärtskaft och red, så att marken dånade, öfver Wäinögårdens lunder ut på hafvets vida fjärdar; och så snabb var fälen, att dess hofvar icke fuktades. Men en skefögd Lapp

*) Se *Castréns* företal till Öfvers. af Kalevala.

som i sitt sinne hyste gammal ilska, smed sig en båge af jern, koppar och guld, fjädrade sina pilar med sparfvens lätta vingar och lade sig i försät vid eldforsens fall. Fåfängt afrådde honom naturens trenne döttrar; tre gånger sköt han; den första pilen träffade himlen, som nära nog hade sprungit sönder; den andra for under jorden, så att Manalas åsar nära brustit. Den tredje träffade Wäinämöinens häst i venstra skuldran, och ryttaren damp i vattnet. Länge dref då W:n kring på hafvets blåa yta, skapade holmar med ord, danade uddar, signade notvarp och lät klippor födas, der han stadnade på fjärden. Dock voro dagarna onda, lik en ruska dref han kring, och med hundrade sår och med tusende hugg kastades han slutligen af sydvesten till det mörka, männer slukande Pohja, i hvars öknar han befarade att ohjelpligt villas. Kom så Louhi, Pohjolas tandlösa värdinna, och hörde en morgon tidigt fjerran klagan. W:n hjelpte hon till land och talade milda ord, lofvande honom öl och kött och ljufva boningsställen. Men hem ville W:n till sin egen bygd, "ty bättre är att dricka vatten ur rifva i eget land, än öl ur stop i främmande." Välan, sade Louhi, kan du af ett ullstrå, ett kornfrö och en söndrig slåndas stycken smida mig Sampo, så bringar jag dig till ditt land och lönar din möda med en fager mö. Det kan icke jag, sade W:n, men smeden Ilmarinen i mitt hem förstår sig nog på sådant. Så spände då Louhi sin hingst för släden och W:n for.

Tuulikki, skogsgudens sköna dotter *), som af några kallas Pohjas mö, satt i lysande prydnad med röda strumpor och granna skor på luftens loka (himlabågen) och väfde gyllene väf med silfverväfsked. Henne såg med blida ögon W:n och bjöd henne sänka sig ned i hans släde. Gerna, sade flickan, blott du klyfver mig ett tagel med uddlös knif och slår om ett ägg en knut som ingen märker. Det gjorde ock W:n; men, sade flickan, än kommer jag ej, förrän du timrar en båt af min slåndas bitar, utan att yxan träffar stenen. Nu timrade W:n, två dagar och in på den tredje; då rörde Piru på yxklacken, Lempo ryckte i bettet, Hiisi skakade skaftet, yxan slant mot stenen och W:n högg sig i knät. Högt forsade blodet och W:n, den evärdelige vise, las då många ursprungsord, för att hämma flödet, men förgäfves: de blodstillande orden hade han glömt, dem fick han söka från gård till gård och träffade sist en gräskäggsman, som sade sig vara karl att med tre ord allenast dämma floders lopp, skilja fjärd från fjärd och förena näs med näs. För en sådan bjesse var det en småsak att bota W:n, som blödde åtta sår fulla; men tyvärr hade han glömt jernets ursprung. Detta kände åter W:n, och nu begynte en mäktig trollsång om jernets födelse, och starka besvärjelser fördrefvo så det onda till smärtornas berg, der det fritt kunde hafva stenarna att värka. Derpå reste W:n åter till hemmet, sjungande förderf öfver vränga Lappen. Men blott för att öfva sin vishet, sjöng han en gran med blommig krona och sköna gyllne grenar, och i granens krona månen, men på dess qvistar karlavagnen.

Sorgsen att han lofvat bort sin broder, lände W:n så till hemmet. Der mötte honom Ilmarinen, den evärdelige hamrarn, och frågade: hvi är du så bedröfvad, efter din mössa hänger så snedt åt sidan? Res till Pohjola, min broder, sade W:n; der finnes den stoltaste, finhulligaste mö: smid Sampo der, och flickan blir din lön! Aldrig i detta lifvet far jag till det hjeltar dränkande Sariola, svarade Ilmarinen. Granen måste du dock skåda och månen, som jag sjungit i dess krona, sade W:n. — Foro så båda till Wäinös sved, der granen stod, och Ilmarinen klättrade upp i den för att nedtaga månen. Strax sjöng W:n en väldsam hvirfvelvind att föra Ilmarinen bort till Pohjola, och dit for han på värvindens farkost ofvan månen, nedom solen, och lände så tyst till Sariolas badväg, att ej ens gårdens valpar varsnade hans ankomst. Louhi, den tandglesa, trädde med förundran ut på gården och sporde den komne hvadan han var, och om han icke träffat smeden Ilmarinen. Strax gaf I:n sig tillkänna, men Louhi skyndade genast in och bjöd sin yngsta dotter att kläda sig på det allraprydligaste, ty Samposmeden var anländ. Och Pohjajungfrun gick i boden på backen och framtog ur sin bästa kista sex gyllne gördlar och fem yllekjortlar samt klädde på sig allt det yppersta, och när Ilmarinen sedan på det bästa undfägnats i Sariolas stuga, leddes han att sofva vid sköna jungfruns sida; såsom oskuldsseden än i Finland är. Derefter redde sig I:n att smida Sampo, sägande sig ha tillförene smidt himlen och hamrat på luftens lock, då ej ett band var färdiglagadt än. På klippan af jern under bara himlen nedslog han sin bälg, och trälarne pustade, och östan och vestan och sunnan hjelpte till, men allramest pustade nordan, och på tredje dagen blef så Sampo färdigt, och dermed malades redan dagen derpå trenne lårar säd. Det gladde Pohjolas värdinna och klenoden gömde hon bakom nio reglar och lås nio famnar under jorden in i kopparberget.

*) *Lönnrot*, Afh. om Wäinämöinen.

Det var då gjordt: Sampo var smidd; Pohja skulle dermed vinna skatter och trefnad. Smeden allenast gick sorgsen i häg, ty obevekelig var den älskliga Pojamön. Hemlängtan fick makt öfver Ilmarinen, och Louhi, nöjd med hans arbete, redde honom en båt och väckte gynnsam vind, som förde Ilmarinen till hans land igen, der han för Wäinämöinen beskref sitt lyckade verk.

Nu slår sagan om i en annan ton. Lemminkäinen, den unge, glade och ridderlige Kaleva-sonen, hvilken ock kallas Kaukomieli, den till fjerran längtande, den på bragder och äfventyr högt begifne, hvilken ock var mäktig i trolldom, men gerna värjde sig med handkraft derjemte, — Lemminkäinen hade rustat sig till friaretåg. Red mig min skjorta, moder! sade han: skölj den i svartaste ormaetter, ty resa vill jag till Pohja, för att fria till flickan i det kalla Pimentola. — Res icke dit, min son! sade modren; Turja-språket känner du ej och Lappen är dig öfvermäktig i sång; han skall förgöra dig. — Har ingen fara, sade L:n; väl mins jag engång tre lappske män, som ville plundra mig med trolldom; men af mig fingo de ej så mycket som yxan täljer af stenen. Illa vill jag tilltyga Turja-mannen, klyfva med sång hans skuldror, blåsa hans pansar i stycken. Tag denna borste: icke förr än blod dryper af den, är din sons ofärd kommen.

Alltså kammade muntre Lemminkäinen med mycken omsorg sitt långa vackra hår, omgjordade sig med jernsmidd skjorta, äggade sin häst med perlesnärten och reste af i släde. På tredje dagen syntes Pohjas stugor; snäsigt affärdades L:n vid de första; i den tredje trädde han varsamt in. Här sutto på bänkarna stolte kämpar; sångare, spåmän, spelmän och onde trollkarlar fyllde stugan; Hiisis qväden skrålades som bäst. Ängslig var ej L:n, in steg han dristeliga och qvad, till stor begabbelse, de bäste sångare att sjunga de sämsta runor, men i deras mun sjöng han hvassa stenar och leken lyktades dermed, att alle stugans män af L:n trollades i en släde, förspänd med en brokig katt, som for af med dem till Lapplands yttersta männerfrätande fjärd, i Rutja-forsens fraggiga gap. — En blef dock skymfligen skonad: Ulappalas blinde gubbe, som förtörnad bortgick för att lura på Lemminkäinen vid Tuonis elf.

Men Lemminkäinen tyckte sig nu vara en sådan karl, att han med heder kunde fria till Pohjajungfrun. Tre prof skall du först bestå, sade Louhi: fånga på skidor Hiisis elg, som är det allrasnabbaste djur, betsla Hiisis vilda stälskodda fäle och med ett enda pilskott skjuta en svan på Tuonis svarta elf. De första värfven fullgjorde ock L:n med bistånd af Ukko och skogens blida gudamakter, Mielikki och Mimmerki, skogens värdinnor, och Tapio, den dunkelskäggige. Men illa gick det vid Tuonis elf, Ulappalas lurande gubbe qvad en orm i hjeltens hjerta och blodig störtade L:n i elfven, der Tuoni högg i fem bitar hans kropp, gjorde hufvudet till en tufva, fötterna till videgrenar, köttet till en murken stubbe, ögonen till tranbär och håret till vissnadt gräs. Det var nu L:ns bane. Dock när hans moder såg borsten blöda, grep ångest hennes sinne och hon hastade på lärkans lätta vingar till Pohjola. Ogerna ledde henne Louhi på spåren, vinter och sommar sökte hon, vägen och månen frågade hon; sist visade henne den milda solen till Manala bortom de nio haf. Då lät L:ns moder smida sig en räfsa med hundra famnars långa tenar, och när solens hetta insöft hela Manalas folk, räfsade hon ur elfven sonens sönderhuggna kropp, som vaggades af moderskärleken åter till lif och läktes af honung, den Mehiläinen hämtat från skaparns egna källrar. Alltså blef L:n åter den han varit och raskare än förr.

Wäinämöinen timrade sig med sång en båt, men tre ord brusto honom. Förgäfves dödade han otaliga svalor, svanor, vildgäss, renar och ekorrar, för att skaffa sig orden, förgäfves nedsteg han till Tuonis dödsboning, hvars jernfingrade hemska invånare, för att stänga honom återvägen, utsatte en tusen famnars kopparnot, hvilken han blott förvandlad till en liten svart sten förmådde genomtränga. Nu var ej annat råd, än att öfver nålsuddar, svärdsklingor och hvassa yxor vandra till Antero Wipunen, den gamle Kaleva, som redan länge legat död i jorden och på hvars skullror aspen vexte, men nedom skägget videbusken. Träden fällde då W:n och indref en jernstör i gapet på den döde jätten, som bet i jernet, men icke kunde äta stålets hjerta. Dock slukade han W:n, som då i hans mage redde sig en smedja och smed, så att jätten våndades under grufliga besvärjelser och tvangs att gifva W:n de begärda orden. Alltså blef båten färdig och W:n reste ånyo på friarefärd till Pohjola. Men på den dimhöljda udden stod Anni, Ilmarinens unga syster, och trampade byke. Der såg hon W:n segla förbi och hastade med denna nyhet till I:n. Här, sade hon, skor du dina hästar hela sommarn och emellertid far en klokare och bortsnappar din brud. Häpen blef då I:n och systern redde honom ett bad med aspved och en liten kärleksqvast af 9 sorters unga tel-

ningar, hvarefter han genast for till Pohjola för att täfla om flickan. På engång anlände båda och Louhi anade vid deras anblick friarebesök. Må du taga den gamle, sade hon till dottren; han är rik. Men flickan valde den raske Samposmeden, och den gamle W:n gick från huset med en korg. Tre friareprof fullgjorde nu I:n: plöjde ett fält fylldt med ormar, tyglade ulf och björn, samt fångade "vattnets hund," en jättegädda i Tuonis elf. Derpå reddes bröllopp i Pohjola, och till detta slagtades en tjur så stor, att svalan behöfde en hel dag för att flyga mellan hans båda horn, och ingen var som kunde slagta honom, tills utur hafvet uppsteg en tumslång man, som tryckte tjuren ned på knäna. Öl redde Osmetar hela året om af sex korn från hvarje ax, sju humleknoppar från hvarje stängel, en skog till bränsle, två underbara grankottar och Mehiläinens ljufva honungssaft. Till sångare bjöds Wäinämöinen och för resten allt folk, lytta, lama och blinda. Och här sjöngos nu många goda sånger om festens herrlighet, värdinnans pris, skilsmessan från hemmet, flickors öden och det nya skiftet utaf brudens lif, hvarefter de nygifta foro till brudgumens hem i Wäinölä.

En var icke bjuden till Pohjolas bröllopp: Lemminkäinen, den tappre och stolte Kaukomieli. Der han plöjde på åkern, hörde han bröllopps gästernas hästtraf; vredgad skakade han sitt svarta hår, afbröt fåran midt på åkern, lät elda sig bastu, pätog sin pansarskjorta, mötte sin moders varning med det stolta ord, att bjudningen hvilade på spetsen af hans goda svärd, och begaf sig till Pohjola. Underbara, gräsliga hinder mötte honom på denna färd: eldforsar och eldsjöar, stängsel af stål, med ormar sammanfogade, och grymma vilddjurs vakt. Ängslig var ej L:n, alla hinder besvor han med trolldom och handkraft ömsom, och häpnad blef i Pohjastugan, när han trottsigt trädde in med orden: "präktig är den bjudne gästen, präktigare den objudne." Illa mottogs han med mången undflykt; dålig var ock undfägnaden: öl med ormar och ödlor i. Sist gäste nu ock harmen öfver; trollkonst öfvades med jemngod kraft, med Pohjavärden mätte han sin klinga, änskönt den var slö vorden mot hufvudskålar, och Pohjaklingan var ett kornfrö längre. Alltså fick värden första hugget, men högg i sparren ofvan dörren. Låt oss strida ute på gården, sade L:n; vackrare är blodet spildt i snön. Snart föll der Pohjavärden för L:ns hugg, hans hufvud uppsattes på en stolpe, hans folk förbyttes medelst sång i silfver och guld. Men Louhi, ensam öfverblefven, qvad så många rustade män till L:ns bane, att denne nödgades fly långt bortom sin barndoms hem till den onämnda holmen, hvilken hans moder anvisade honom, mot löfte, att han aldrig mer skulle färdas i krig. Här var hafvet idel mjöd, floderna idel öl, sköna jungfrur helsade gästen, och L:n, lika rask i qvinnogunst som uti örlig, blidkade dem alla, utom en. Till henne ställde muntre Kaukomieli sin färd, men nu uppstodo mot honom svärdgode män till sådant tal, att han måste timra sig en båt och fly. Började så båten bittert klaga, att den ej fick färdas i krig. Deraf väcktes åter L:ns stridslust, han uppsökte sin vapenbroder, den väldige kämpen Tiera, och seglade med honom i härnad mot Pohja. Illa lycktades ock denna färd. Louhi sände öfver de antägande en skarp köld, midt på fjärden fastfrös båten och endast L:ns mäktiga trollsång räddade dem, hvarefter L:n landsteg på en öde kust och brast i klagan öfver sin moders sorg i hemmet.

Kullervo hette ock en Kalevason, den lättsinnigaste, obändigaste sälle, som ock kallas Tuiretuinens tomhändte son. Tre nätter gammal, slet han sönder sin linda, och icke bragte han lycka i huset, när Ilmarinen köpte honom för en spottpenning i Karelen till träl. Alla sysslor förrättade han bakvändt; satt att vagga I:ns barn, stack han ut dess ögon och dödade det; svedjelandet, som han skulle rödja, förbannade han, så att intet ax der vexte mer; gärdsel byggde han af de största furor med ormar i stället för vidjor; båten rodde han så att den brast, noten slet han i stycken, och när Ilmaris värdinna bakade in en sten i hans bröd, skingrade han korna på mon och hemförde klafvade björnar och vargar. Sist förgjorde han med ond sjukdom Ilmarinens hustru, den vidt besjungna Pohjabruden. Många andra sällsama drag vet sagan att förtälja om denne Kullervo. Spelande och tutande på heden, mottog han nyheten om sin moders, sin faders och sin hustrus död, och spelande och tutande gick han obekymrad vidare. Engång reste Kullervo från Pohjola till Wäinölä, för att betala skatt, och hvarje flicka han mötte på vägen bjöd han en plats vid sin sida i släden. En fanns ock slutligen villig dertill, och när det yppades att flickan var Kullervos okända syster, lika tanklös som han, löste den bedragne brodren sin häst och red ut på blåa hafvet, för att dölja sin blygd. En annan gång infann sig Kullervo, sprättande i blåa strumpor och fina skörten, i en Wäinölund, der flickor dansade och bortröfvade den skönaste. Men flickans moder nedkallade öfver röfvaren Ukkos röda kopparpilar, och dessa vordo Kullervos bane.

Dagar och nätter begret Ilmarinen sin döda hustru. Illa anstod honom att ensam hvila: fördenskull smidde han sig af silfver och guld en skön jungfru; hon ägde alla behag, men ordet kunde ej mästaren gifva. Kyla spridde röda guldet vid I:s sida; Wäinämöinen fick då guldmön, men churu han betäckte sig med tre björnhudar, frös den åt jungfrun vända sidan till is. Aldrig, du unga slägte, varnade han, må du välja dig en maka af silfver och guld. Förgäfves gjorde nu I:n en ny friarefärd till Pohja; han afvistes med hän. Då beslöt han på W:ns råd att bortröfva Sampo, hvaraf Pohja hämtade rikedom och makt. Väpnade med eldäggade svärd och blanka harnesk, tågade nu båda i härnad sjöledes och Lemminkäinen blef på färden tredje man. Tre dagar färdades man längs sjöar och floder; då stötte båten i eldforsens fall mot en ofantelig gäddas rygg. Mot henne söndersplittrades I:ns och L:ns svärd, men W:n dödade fisken och gjorde af dess hufvud en kantele med strängar af Hiisihästens hår. I Kalevala och Pohja fanns ingen, som kunde spela på den, förutom gamle Wäinämöinen. Men när han, den store runofadren, rörde harpans strängar, då fanns ej hjelte så modig, ej man så fast, ej flicka så hård, som ej rördes till tårar, ej djur i skogen, ej fågel i luften, ej fisk i vattnet, som icke lyssnade betagen deruppå, och luftens tärna, den rika solen, och den vackra milda månen, och den skönlockiga hafsfrun kommo för att höra, men sjelf gret Wäinämöinen strida tårar, som nedrunno i vattnet och bildades till ädelstenar och kungasmycken, och den blåa knipan plockade dem från hafvets botten. Med samma underbara sångarkonst söfde nu W:n hela Pohjas folk, Ilmarinen uppdyrkade de nio låsen till kopparberget, Lemminkäinen upplöjde Sampos rötter och bar det sällsama redskapet ut i båten, hvarefter man styrde utåt hafvet hemåt. Manad af L:n att sjunga en segersång, upphof W:n sin röst; detta hörde en trana i Pohja och gaf ett så gällt anskri, att hela Pohjafolket väcktes deraf och med yttersta häpnad fann Sampo bortröfvadt. Genast upphofvos grufliga besvärjelser, förgäfves sände Ukko alla luftens vindar att förgöra seglarne, förgäfves förföljdes de af en Pohjaflotta med tusende välrustade män. Sist omskapade sig Louhi till en örn, tog på vingarna sina skeppsbrutne män och angrep båten. Nu uppstod en förfärlig strid, Pohjahären blef slagen, men Kantele och det sköna Sampo slogos derunder i bitar och förströddes i hafvet, som alltsedan är vordet rikt på allt slags skatter. Alltså voro skingrade Sampos bitar; endast locket fördes åter till Pohja, som alltsedan tynat i jemmer och brödlöst lif. Några stycken upphämtades af Wäinämöinen och säddes af Sampsa Pellervoinen i Wäinölä, hvarest grödan sedan vexte herrlig och ekarna vuxo så höga, att de bortskymde solen.

Men Louhiatar, den gamla Pohja-skökan, smärtornas och trollens moder, hon som på en enda sommarnatt framfödt stygn, gikt, tvinsot, kolik, pest och andra plågobarn, sände ut gräsliga förderf mot Wäinös bygd, der allt plötsligen började murkna, sjukna och dö. Upp hof då Wäinöfadren sin mäktiga trollsång, kokade underbara läkemedel och förbannade sjukdomen djupt in i smärtornas berg, i det nio famnar djupa hålet, der Kivutar manades att koka dem i kopparkittel. Blef så helsa åter i Wäinölä; men nu påfann Louhi att qväda sol och måne in i klippan, hvaraf uppstod ständig stjernlös natt i många år. W:n och I:n stego då upp på sjette stjernehvalfvet, för att se åt hvad som mände välla detta mörker, och när de der uppslogo eld, som af en flicka vaggades i gyllne vagga på silfverremmar, föll gnistan ned till jorden in genom rökhålet i Palvonens stuga, gjorde mycken skada och förbannades på sistone ned i Aluejärvi, der W:n slutligen lyckades, med tillhjelp af solens son, att fånga en gädda. I gäddan var en lax, i laxen en sik, i siken ett blått nystan, i det blåa nystanet ett rödt nystan och i detta eldgnistan, som sprakade bort ur fingrarna på solens son, brände halfva Pohja och stora sträckor af Savo och Karjala samt kunde endast släckas af Pohjas kallaste frost och is. Förgäfves smidde nu I:n en sol af silfver och en måne af guld samt fästade dem med jättekraft på himlahvalfvet. Intet förmådde ersätta de förlorades milda ljus, och det fordrades nya härda strider med Pohjas folk och mycken trolldomskonst, innan de båda Kalevahjeltarne lyckades befria de fångna himlaljusen, hvilka sedan helsades med den skönaste segersång.

I djupa hafvet låg den ljufva kantele, och idel tång och ruskor ficks, när W:n räfsade i fjärdarna derefter. Då klagade i svedjelunden en björk sitt hårda öde, och W:n lofvade förbyta hans grät i fröjd. Så täljde han af känsliga björken en ny kantele, gjorde dess skrufvar af en ek med gyllne äpplen och dess strängar af en ung flickas lockar, der hon sjöng i lunden med längtan i sitt hjerta, icke fullt sorgsen, icke heller glad fullkomligt; deraf gjordes "ljuden i hans unga glädje." Och åter klang då kantele i lund och dal, så mäktigt att kullarna sänktes och kopparbergen häftigt skälfde, men tillika så ljuft, att örnen glömde sina ungar i boet för att lyssna, granarne böjde sig ödmjukt och alla dalens blommor i kärlek tjustes. — Än vet sagan att förtälja om en herrlig seger i sång, vunnen af W:n öfver den unge stormodige Joukahainen, som vägade att mäta sina lappriskunskaper med runofadrens gu-

davisdom, men sjöngs af W:n intill midjan i kärret, derifrån han nödgades lösa sig med löftet om sin systers hand. Nu som fordom spordes dock, att gränad visdom och jungfrurs längtan illa sämjas; undan W:ns famntag flydde flickan ned i hafvets fjärdar, för att blifva sikens syster, och när W:n sedan fångade i noten en sällsam lax, spratt den undan hans fingrar och sade sig gäckande vara Joukahainens syster, Wellamos vägsköljda jungfru, som han länge sökt. Sorgsen med ät sidan lutad mössa vände W:n till hemmet, och för första gången rann en aning i hans häg, att med hans makt och visdom var det nu förbi.

Alltför snart gick denna aning i fullbordan. Mariatta, det vackra oskyldiga barnet, hvars kyskhet var så skär, att för hennes släde spändes endast ston, hade ätit ett underbart lingon, hvaraf hon kände ett foster i sitt sköte, och skickade Piltti, den lilla tärnan, att bedja Rodes' hustru om ett bad i Sariola. Hårdt och hänfullt möttes hennes bön; då andades på henne i en krubba fålen, och hon födde en gosse af okändt ursprung, Ilmori benämnd af sina fränder, namnlös utaf alla andra. Barnet döpte Wirokannas; men Wäinämöinen dömde det att föras ut på kärret, der dess hufvud borde krossas med en klubba. Två veckor gammal, svarade gossen: o du trollkarl från Karelen, nu du fått ett därligt domslut! Och så blef han döpt till skogens konung. Men djupt förtörnad och full af blygsel, sjöng då Wäinämöinen för sista gången en kopparskuta, med hvilken han seglade bort till högre rymder, qvarlemnande sin kantele och de höga runosånger till en evig fröjd för Finland.

Detta är den saga, i hvilken Karelarne tecknat sin forntid, sig sjelfva och sitt folk. Bättre målar ingen konstnär. Stundom vidundren af en utsväfvande fantasi, aldrig det bottenlösa dunklet af en klyftig symbolik: friska, natursanna, folkegendomliga taflor och personligheter återfinnas här. Folket lefver i sin dikt, likasom dikten ännu i dag lefver i det, och Kalevala är dess barndomssaga. Men sagan är historiens moder, och dottren ärfver af henne gestalt och lynne. Det folk, hvars hjeltesaga genljuder af idel vapenklang, dess häfder fläckas i en framtid af mycket blod. Men der, säsom i Kalevala, sångens milda gudastämma beherrskar hela verlden och städse öfverröstar vapnens gny, der måste följa en framtid rik på andens kraft och eviga segrar. I folkdikten må man lägga all vigt på lynnet och låta personligheterna fara. Det kan derföre vara likgiltigt, om Wäinämöinen, Ilmarinen, Lemminkäinen och öfriga sagohjeltar någonsin lefvat i tiden; alltnog, de afspegla sitt folk. Sången, visdomen gå här iklädda en gubbes gestalt; den praktiska mannadugligheten representeras af Ilmarinen, den romantiska äfventyrareandan af Lemminkäinen, det vilda berserkalynnet af Kullervo, ungdomsöfvermodet af Joukahainen, qvinnans älskliga vekhet af Pohjajungfrun och Joukahainens syster, att förtiga mången annan sida af det finska lynnet. Till väsendet alltså äro gestalterna sanna och lefvande.

Två sublima föreställningar gå som en själ genom hela Kalevala-dikten: harmonin regerar verlden och ordet, d. ä. andens makt, är allt i alla. Kring dessa aningar — ty hvad voro de mer? — grupperar sig allt: hjeltarnes segrar, sångens välde, naturens ödmjuka lydnad för menniskoviljan. Men andens allmakt är här ursprunglig och omedelbar*): natur och ande, ting och ord äro ett och kunna ömsesidigt gifva hvarandra en yttre tillvaro, hvarföre, å ena sidan, liflösa ting ofta framställas talande, medan, å den andra, den vise skapar naturföremål, holmar, uddar, lefvande varelser m. m., ur Ordet, som ursprungligen icke var annat än tinget sjelft. Visheten, d. ä. förmågan att finna Ordet, var således hos Finnen omedelbar och från gudar stammande, hvarföre ock alla trollsånger från dem härledas. Fråntog man de prisade hjeltarne Ordets undergörande makt, så voro de svage och hjelplöse, icke mäktige att stämma ett blodflöde eller att bygga en ringa båt. Ilmarinen gaf sina händers verk, sin gyllene brud, alla behag, men Ordet förmådde han icke gifva. Wäinämöinen sökte Ordet förgäfves hos lefvande och liflösa ting, men fann det först hos de döda under jorden. Och icke våld, icke konst, icke visdom gaf i sista runan de kristnes Gud segern öfver den gamle runofadren; ett barns mun kallade honom däre, och lik en väldig sky, som för solens öga sönderfaller i tomhet och dunst, gick han, af detta ord tillintetgjord, i evig landsflykt. Sången var den form, i hvilken Ordet klädde sig skärt och rent, som en stjerna klädd i strålar. Men huru Ordet var i sången det herrskande och egentliga, musiken deremot det underordnade och tillfälliga, det visar sig än i dag i den finska sångens fattigdom på melodi och rikedom på sköna tankar. Der sången hade ett så högt mål, som att skapa, tjusa och beherrska hela verlden, der lades mindre vigt på välljudets mångfald, än på dess innerlighet**). Ond sång kunde aldrig kläda sig i rena välljud, hvarföre det ock heter, att Pohjas ilskne trollmän skrålade sina sånger. Och så var dock Ordets skönhet sammanvuxen med välljudets, som ande och kropp, och ingen kunde motstå deras förenade makt.

*) Jemför Joh. Ev. 1: 1—3.

**) Hur olika mot Svenskarne, som sjunga de skönaste melodier med de plattaste ord!

Förgäfves mödar sig en klyftig lärdom att framlägga i Kaleva-sagan ett historiskt skelett. Man känner sig stå i natten af en forntid och höra sången mäktig ljuda; men hvadan den kommer, vet ingen med visshet säga; ty sångaren nedlade icke deri sitt namn eller sin tid, han sjöng för sin själs behof, för sitt folks ära, och det var nog för hans glädje. Det ges i hela Kalevala intet drag, ingen bedrift, för hvilka man skulle kunna med' visshet bestämma ort eller åratal. Hvad dikten sjelf ger klart vid handen, det är, att sångerna tillkommit under olika tid. Äldst äro troligen sagan om veridens skapelse, trollsångerna, friarefärderna, Sampodikten, kanteles daning och Wäinöläs fredliga förbindelse med Pohjola, öfverhufvud det blida och milda i Kaleva-sagan, framställdt i gestalterna af Wäinämöinen, Ilmarinen och Pohjamön. Yngre deremot äro härtågen, osämjan, klagosångerna och den egentliga hjeltedikten, samlad i gestalterna af Louhi, Kullervo, Lemminkäinen, Joukahainen. Det är en mild halfdager, som efterhand fördystras till natt och som slutar med det gamlas oförsonade flykt för nya kulturmakter. Karelarne döptes sist i 14:e århundradet, och f ö r e denna tid diktades runorna; yngre är endast Kalevalas sista, i hvilken en ny tids ande går.

Åter pekar sagan tillbaka åt östern, till Dwinaländerna, till det gamla Bjarmaland. Hit leda tillbaka Karelarnes spår och blanda sig med Bjarmernes, hvarföre man på goda skäl vill finna under de tvenne namnen samma folk. Här, så tror man, diktades Kalevalas sånger, här lefde deras hjeltar, här kämpades striden om Sampo, det hemlighetsfulla, hvilket några ansett vara en gudabild, men som väl snarare betydt en plog eller annat äkerredskap, och den rikedom Pohjola deraf vann, och det brödlösa lif, som uppstod efter dess bortröfvande, vore då tillfyllest förklarade genom äkerbruket. Ty den strid, som besjunges i Kalevala, var mer än blotta ströftåg att röfva beläten och qvinnor, det var striden om ett fruktbart land, och Lapparnes nederlag hade till följd deras utflyttning till kallare länders „brödlösa lif.„

När Karelarne blefvo mäktiga och alltför manstarka i det gamla hemlandet, drogo de bort åt vester och nordvest. Redan i 8:e seklet besatte en skara af dem de långsluttande nordkusterna af Bottniska Viken och artade sig der till ett eget märkvärdigt folk, som kallades Qvener, Kainulaiset. Men de öfrige af stammen utbredde sig efterhand öfver hela östern af Finland, jemte nuvarande ryska guvernementerne Archangel och Olonetz samt Ingermanland, hvarifrån Jemerne flyttade ut, så att, nordantill, vestkusten af Hvita Hafvet af Svenskarne nämndes Karelastrand och, sunnanefter, inre och ostliga delen af Finska Viken likaledes fick namn af Kyrialabottn. Vid Päjänä och Kymmene elf motade nu Jemerne allt vidare framträngande i vester. Dock såsom Karelarne bland Finnar synas vara till lynnet lifligare och böjligare än andra, hafva de jemväl varit benägna att utbilda sig i afarter, så att, förutom Qvenerne, nuvarande Savolaksare å ena och Olonetzare å andra sidan utgöra sådana ur Karela-stammen sprungna arter, med någon tillblandning af Tavasteblod och lynne. Ganska skilda, säger man *), äro Karelare och Savolaksare, likasom äfven Tavasten, till hufvudets form; en märkvärdig anmärkning utan tvifvel, men som icke förmår kullkasta så mänget annat bindande intyg om deras nära förvandtskap.

Sitt namn tros Karelarne hafva fått af finska ordet K a r j a, boskap, hvaraf de ägde större rikedom, än sina grannar. Savolaksarnes namn härleda några från S a v i l a h t i, nu S:t Michels socken, andra från S a v o l o t s c h i e, som är den ryska benämningen för det gamla Bjarmaland.

Det sällsama öde har fallit på Karelarnes lott, att, när de förlorat fädernetro och fädernefrihet, likasom klyfvas i tu och bekänna sig till tvenne skilda trosläror samt underlyda tvenne skilda folk. Ty medan de lägo i ständig strid med Jemerna och trängde dessa undan vesterut, blefvo de grannar med det mäktiga Nowgorod, som ock låg i fejd med Jemerna, under ömsesidiga härjningståg. Häraf uppstod ett vänligt förhållande mellan Karelarne och Nowgorod, hvilket gynnade deras inflyttning i Ingermanland, i början af 12:e århundradet, och något sednare (omkr. 1227) förmådde en del af dem att antaga kristendomen efter grekiska ritualen. Under 12:e och 13:e seklen ser man Karelarne ofta deltaga i Ryssarnas krig mot hvarandra samt mot Jemer och Svenskar, dervid de närmast boende snart ses blifva skattskyldige under Nowgorod. Men från vester närmade sig nu Svenskarne med stora steg, Jemerne måste böja sin styfva nacke för deras makt, en del af Karelarne hoppades genom dem återvinna sitt oberoende, andra vidhöllo det ryska förbundet, stamförvandterne söndrade sig, Nöteborgska freden mellan Sverige och Ryssland år 1323 drog en riksgräns tvärs igenom Karelarnes folk och land, och desse förblefvo sålunda politiskt klufne alltintill Finlands förening med ryska

*) C. von Hartman, Försök att bestämma den genuina racen af de i Finland boende folk, som tala Finska. (I Finska Vet:s Soc:s Handl. Tom. II, Fasc. III.)

riket. Stolbova-freden af år 1617 hade väl med Finland förenat det s. k. ryska Karelen (som 1721 åter afträddes), men utom dess gränser bodde ännu mången Karelare i de ostliga skogsbygderna. Härigenom har det händt, att en icke ringa del af Karela-folket blifvit utesluten ur hvad man kallat finska historien; men icke ens den olikhet i troslära, som ännu söndrar Karelarne, eller de gränser, hvilka Storfurstendömet Finland än i dag drar genom deras område, kunna numera bortvisa de i de ryska guvernementerne bosatte Karelarne från den finska folkenheten, så mycket mindre, som just de åt samtiden bevarat det mesta af finska fornverldens sång och saga.

Karelaren är smärt och välväxt, till längden resligare än andra Finnar, rak och finlemmad. Hans här är mjukt, lockigt och oftast kastanjebrunt, hans näsa rak, hans ögon blåa och stora. I sin Savolaksiska afart blir han mera satt och bredaxlad, ögon och näsa mindre samt halsen kortare, hvarföre skarprättaren fordomdags beklagade sig, att österut (i Karelen) kunde han tryggt taga sig en sup för mycket, nog hittade han ändå på Karelarens hals, men vesterut (i Savolaks) var det kinkigare. Till lynnet är Karelaren lifligare och glädtigare än andra landsmän, nyfiknare, pratsamare, vänligare, något svag för det lysande, skrytsam emellanåt, och mycket fallen för handel, dervid små finter icke sällan förekomma, under det han för öfrigt är redlig och sällan beträdes med verkliga stölder och gröfre brott. Sin häst älskar han högeligen, den värdas som barnen i huset, med hvilka den uppfödes och hvilkas bröd den delar *), hvarföre den ock har tycke af folket sjelft: sköna former, i synnerhet vackert hufvud, lifligt lynne och lust för resor, då den är outtröttlig, ehuru vid tyngre arbeten föga pålitlig. Karelarens krigslust och stridbarhet röjdes fordom i otaliga strider med alla hans grannar; Savolaks-Jägares namn är vida berömdt i nyare tiders krig. Hans handelslynne hade äfven fordom ett vidsträcktare fält än nu. Österlandets varor hade den tiden sökt sig en väg öfver Ryssland, genom Ladoga och Newa till Östersjön, och Karelarne biträdde vid deras transport det mäktiga Nowgorod samt stodo i handelsförbindelser med köpmän från Gottland och de tyska hansestäderna. Än i dag visar sig Karelarens reslust och handelslynne i de ändlösa planktransporter, som vintertiden uppfylla vägarne nedåt Wiborg, medan samma trafik sommartid råder uppå insjöarna. Nu öppnar Saima kanal för honom nya och redbarare banor, medan de gamla tillstängas. Hans land vidgar sig för odlingen; han sjelf visar håg att icke blifva efter. Han är ett gränsfolk, och han synes hafva förstått sin bestämmelse: den att rädda framtiden genom att bevara forntiden. Så mycket högre loford förtjenar hans villighet att med förtroende sträcka famnen mot en gryende ny kultur, och har han deri ännu icke hunnit långt, skymmes ännu mångenstädes hans synkrets af röken från hans sotiga pörte, så får man tillskrifva detta mera hans geografiska läge i östern af landet, än hans verkliga håg, som väl en dag skall dikta sig en framtid, likasom den diktat sig en så skön fornsaga.

*) C. v. Hartman l. c. Denna omsorg om hästen är allmän bland Finnarne.

Qvenerne.

I fordna tider var mångenstädes en sägen gängse, att högt upp i norden bodde ett folk af idel qvinnor, tappra och stridbara, som fornverldens amazoner. Mot dessa qvinnor stupade mången stridsgod man i härnad: Prins Anund, Konung Edmunds son, drog ut för att eröfra deras land, men omkom ömkligen med hela sin här, derigenom att den listiga fienden förgiftade källor och brunnar.

Messenius, den lärde krönikskrifvaren och väldige diktaren, söker i efterföljande rim förklara „denna sköna antiqvitet:„

Läsaren jag berätta vill
Att the härar som österut
Mäst från Svea och Göta knut
Drogo kring then Närbotniske strand
Hustrur och barnen i thet land
Qvarlefde, som Oesterbotn vi
Nu kalla, the länge ther i
Bodde, hvilka tå Matroner
Kallades mäst Amazoner
På latin; men Svenske Qvenland,
Här af nämnde then vida strand,
Hvilkens öfre del the nu slätt
Cajaneland kalla ei rätt,

Förglömt, som jag af böcker vet,
Thenne sköne antiqvitet;
Säsom ei heller nys ha hört
Huru the Qvinnor fordom fört
Krig hafva mot the Svenskes mackt;
Mot Ryssar är sammalunda sagt.

Dock, enär under tidernas lopp alla spår af dessa qvinnor försvunno och icke ens närmaste grannar visste något om dem, rann det den tidens krönikskrifvare i hågen, att väl rätteligen blott en qvinna herrskat öfver nordländerna, och de stödde sig dervid på Romaren Tacitus, som vetat berätta om en sådan qvinnostyrelse i Svenskarnes grannskap. Och dermed dog sagan om qvinnolandet småningom ut, och man började gissa att hela misstaget uppkommit af ljudlikheten mellan det isländska (fornsvenska) ordet qven, qvinna, och Qvener, Kainulaiset, ett finskt folk, som bodde i Sveriges och Finlands nordliga delar.

Desse Quener eller Kainulaiset voro af begynnelsen till börd och lynne Karelare och härstammade från Dvinanejderna, äfven de. Tidigt hade vandringslusten gripit deras håg, de hade dragit nordan- och vestanut samt anländt till Finlands ödemarker tidigare än de öfrige Karelarne och mähända förr än Jemerne, men seduare än Lapparne, hvilka de till en del lemnade i söder om sig. Maanselkä låg i vägen för deras täg, men när de väl klifvit deröfver, fann en del af dem rådligast att stadna i Kajananejderna och nuvarande Uleåborgs län, medan andra vadade öfver floderna inåt Norrland och ända framåt Helsingland, vid hvars norra gränser man fann dem i medlet af 9:e århundradet. Öfver vida rymder sträckte sig deras område; som dess gränser angifvas Helsingland, Finnmarken, der Lappar ströfvade, Kölen och Finland. Man talade den tiden om östra och vestra Quenland, hvarmed förstodos nuvarande Öster- och Vesterbotten, och då Qvenerne sålunda omslöto Bottniska vikens hjessa nordantill, kallade man detta haf Qvenersjön. Om Qvenernes land sade man ock, att der funnos mellan bergen stora sjöar med sött vatten, till hvilka invånarne buro sina lätta båtar öfver land, hvarefter de foro att härja hos Norrmännen. Dessa försummade ej att besvara besöken, och hvem täljer alla de förbittrade strider, hvilka der mellan fjällen och forsarna fordom kämpats! Omkring år 750, medan Sigurd Ring var konung i Sverige, gjorde Qvenerne, i förening med sina bröder Karelarne, ett infall i detta land och vestkusten af Östersjön blödde mången gång för deras härjningar. Men icke länge varade brodersämjan med Karelarne. Tvister uppstodo, ömsesidig rofgirighet lockade till plundringståg, och så inträffade hvad Norrmännen veta berätta, att Qvenernes konung Faravid — Norrmännen i sina sagor räkna ej så noga med namn och konunga-titlar — år 876 inbjöd kämpen Thorolf, att bistå honom och hans folk mot de härjande Karelarne. Det var första gången i tiden man då såg ett vapenbroderskap mellan Skandinaver och Finnar och det skedde vid samma tid som dessa Skandinaver grundade ryska monarkin. Thorolf stötte med sina hundrade rustade män till Qvenernes här, som bestod af trehundrade, förenade slogo de Karelarne och vunno stort byte, hvarefter de följande året ånyo inföllo i Karelen, vinnande då, likasom förra gången, stora ägodelar. Karelarne, säges det, gingo dem manhaftigt till mötes, men allt vek för Norrmännens tapperhet, hvarföre ock Thorolf af bytet erhöll lika stor andel som konungen, och hvarje af Thorolfs män lika mycket som två af konungens män.

Efterhand förminskades Qvenernes område. Norrska kolonister gingo österut öfver fjällen, Helsingarne flyttade i allt större skaror uppåt norrmarkerna och hvad vapnen icke förmått — att tränga de vilda hallstarriga främlingarne bort till deras egentliga hemländer, — det förmådde i tidernas längd den fredliga kolonisationen. För Qvenerne blef det nu ganska trångt på andra sidan hafvet; de flyttade undan och måste dock tidtals betala skatt. I slutet af 13:e århundradet var af denna Finnarnes första svenska eröfring intet qvar, förutom några flyktingars kojor i ensliga skogar, några finskt ljudandande namn här och der i bygderna och sagornas minnen, i hvilka det vilda folket från fjällen ännu lefver. Från den tiden nödgades Qvenerne hålla till godo med Österbottens nordliga del, och Helsingarnes öfvermakt blef så stor, att de gjorde anspråk på landet alltintill Uleå sjö och elf. Vesterut bo likväl män af finsk härkomst än i dag på andra sidan Torneå och Muonioelfvar, i norr inpå Lapparnes område i talrika nybyggen, i söder intill Gamla Carleby. Men de äkta Qvenernes afkomlingar inskränka sig till några få socknar från Umeå till Paldamo och förlora sig der bland deras stamförvandter Karelarne.

Så väldig skräck än Qvenernes namn injagat i den skandinaviska norden, så litet vet man dock om deras öden, seder och lynne. Visst är att de, efter flere seklers söndring från Karelarne, väl behållit ett och annat igenkännligt drag af dessa, men än flera skiljaktiga och egenartade. Till det yt-

tre synas de äkta Qvenerne hafva varit det mest storvexta af alla finska folk, om man får tro Prosten i Paldamo Joh. A. Cajanus, som efter att ha omförmäldt den vidunderliga sagan om Kaleva, Kalevas söner och Hiisis slott (hvarom på sitt ställe mera), tillägger följande. „Utaf desse, Caleva slächte, är ännu här i landet stort och groft folck, men deras efterkommande blifva mindre och svagare. För 40 år sedan mins jag mig hafva sedt här i landet stora och starka mans- och qvinspersoner. Men ehuruväl deras barn och barnabarn äro store och starcke, så är likväl ingen af dem så stor och starck, som deras föräldrar voro.„ — Än i dag äro storvexte karlar icke sällsynte i Kajana-trakterna, men längre vesterut blir folket mindre och mera satt, dock derjemte mera vigt, mycket härdigt, till lynnet rörligt och djerft, såsom man erfar på de äfventyrliga forsfärderna. Qvenerna voro fordom ett så stridbart och krigslystet folk, att de jemväl, när de hemma i deras land ledsnade vid fridsamt lefverne, gingo i skaror att söka krigstjenst hos Sveriges konungar. Ännu i slutet af 16:e århundradet voro deras afkomlingar icke sena att återgälda sina ryska grannars plundringståg med lika härjande infall i dessas land. Senare slägten ha sett denna stridslust afkylas, i brist på tändämnen, och de Kajaniter äro nu så fredlige som någon. Men Karelarens rörlighet har qvarblifvit i deras lynne och skaffat sig utrymme i vädliga strömresor, transportfärder och andra handelsföretag, äfvensom längre vesterut, åt Kemi och Rovaniemi, slughet, vinglerier och processjuka, liksom ofvan sades om Karelen, finnas förenade med mycken slöjdfärdighet, företagsamhet och drift.

De som roa sig att utgissa namns betydelse må begrunda om Qvenerne, om Kainulaiset uppkallats efter Qven, qvinna, eller af Kainu, blygsam, eller måhända leda sin ättartafla från sjelfva den bibliske Kain! Visst är att, likasom öfver deras namn, så äfven öfver deras forntid och öden ett mystiskt dunkel sväfvar, hvarföre de ock med rätta gällt för Finlands störste trollkarlar, Lappen oberäknad. Sjelfva veta de numera om fordna tider föga; sång och saga hafva dött ut i de flesta trakter af deras land, det närvarandes praktiska bestyr ha fått makt öfver dem. Sin bestämmelse, att vara de yttersta åkerbrukare i Finlands och Europas nord, hafva de troget uppfyllt; det gifves intet härdigare, intet tåligare folk. Bland Finnar är således deras ära densamma som Finnarnes egen bland andra folk. Det är också allt hvad man kan begära af ett folk utan historie.

Tavasterne.

Något sådant folk känner icke Finnen, ej heller Ryssen. Men väl känner den förre sina Hämäläiset; han vet väl att de utgöra den nackstyfva vestra hälften af hans folk, den rätt antika och konservativa delen af hans personlighet. Ryssen åter står i gammal blodig bekantskap med Jemerne, hvilka äro inga andra än Hämäläiset, uttalade med rysk tunga såsom Gam, Jam, Jäm *). Namnet Hämäläinen synes hafva samma ursprung som Suomalainen: Häm finnes ännu i en dialekt af estniskan och betyder sumpmark. Erinrar man sig nu, att i gamla isländskan finnes ett ord Taw, som har ungefär samma betydelse, och att man i äldre urkunder ofta läser Tavester (Taw-Ester), i stället för det nu brukliga skrifsättet, så finner man deri förklaringen till ett namn, hvarom den nämnde icke har någon aning, men hvilket för svenska öron har den bekantaste klang. Hvilka vattumän, att icke säga sumpmennisker, mätte ej Finnarne hafva varit, då både deras eget och grannarnes språk uttömt alla sina förråder på våta ord (Fen, Suo, Häm, Taw) för att gifva dem namn! Likt trollsländor hafva de älskat att svärma kring vackra vatten i norden, och om de sjelfva räknat sig det till berömmelse, är det så mycket troligare att deras grannar velat derföre smäda dem med öknamn.

Men att man i Tavasternes namn läser en omskrifning af Esternes, det kan icke hafva skett af en slump. De båda folken måste ha varit nära grannar, såsom de ock af ålder voro nära blodsförvandter. Tavasterne, så tror man, drogo tidigt ut från sina urhem i österlanden och utbredde sig öfver de vida sumpiga landsträckorna närmast öster och sydost om finska viken. I dessa nejder var deras förbindelse med Ester, Wesser och andra finska (tschudiska) folkslag ganska nära; det var emellan dem både brodersämja och brodertvist. Men efterhand trängdes de sydligast boende Tavasterne åter högre upp och denna folkätts område blef då från norr till söder ganska smalt, men från öster till vester ofantligt bredt, så att det samtidigt sträckte sig från Uraltrakterna och djupet af Ryssland ända långt in i vestern af Finland, med Ingermanland **) och guvernementet Olonetz i midten.

*) Som bekant, kan Ryssen icke uttala bokstafven h, hvilken i hans mun förändras till ett mer eller mindre blött g.

**) Af den omständighet, att Tavasterne från Ingermanland utträngt Lapparne, vill Sjögren, jemte den nämnda härledningen af Hämäläiset från Häm, antaga en annan, till följe af hvilken Häme vore samma ord som Lapparnes inhemska namn Same.

Här alltså, på södra och sydöstra kusten af Ladoga, stodo Tavasterne emellan Ester och Karelare, såsom de ock verkligen till språket utgöra en länk mellan dessa folk. Men Ryssarnes (Slavänernes) välde var den tiden mäktigare åt östern och nordosten, och ditåt stod förnämligast deras håg i krig, likasom i fredlig kolonisation. Derföre, då Tavasternes land inga naturliga gränser hade, uppslukades tidigt dess ostliga del af grannfolket, bredden af deras område tog hastigt af, och i Ladoganejderna, dit Ryssarnes arm först sednare räckte, inbröto slutligen de segrande Karelarne. Så hände sig att, kort innan svenska eröfringens tid, Tavasternes land var inskränkt till hela södern och hjertat af Finland, med undantag af nyländska kustnejderna, på hvilka ströfvande Svenskar då redan nedslagit sina bopålar. Det var först i en sednare tid det rika fisket i Kyro elf och andra Österbottens ämynningar lockade Tavasterne uppåt denna provins, i hvars södra delar de ännu i dag sämjas med svenske kolonister allt upp till Kalajoki socken. Tavasterne bebo således det egentliga „Suomen-niemi,„ Finlands udde, en triangel, som bildas af hafven i söder och vester, när man såsom bas drager en linie från nejden norr om Gamla-Carleby till Fredrikshamn, smärre in- och utvikningar oberäknade.

Det är sagdt om Karelare och Qvener att de voro krigiska folk; det kan med lika skäl, och med större, sägas om Tavasterne. Nästan allt hvad man vet om dem i forntiden kan utsägas med de för våra dagars känsliga nerver så illa beryktade orden krig, mord, brand, plundring. Det är en tafla af skuggor utan dagrar, ty sångens milda ljud, som försonande uppstiga ur den karelska forntiden, ha hos Tavasterne länge förstummats. Vid den tid, då Rurik grundade ryska väldet (862) finna vi en del Tavaster och Karelare, jemte närboende finska folk, såsom Ester, Woter och Wesser, i förbund med Slavänerne, böjde under Ruriks makt, och denne djerfve viking tog sin första bostad inom Tavasternes område i Ladoga, en stad vid Wolchofs utlopp i sjön af samma namn. Det var den första kända förbindelse af fredlig natur mellan Finnar och Slaväner, och den ägde rum vid samma tid som det första kända vapenbroderskap mellan Finnar och Skandinaver (Qvenerne och Faravid). Men ur sjelfva grannsämjan uppsprang den tvedrägtens demon, under hvilken de båda folken sedan blödde, nära ett årtusende. Rurik, ensam vorden om väldet, flyttade från Tavasternes område in på Slavänernes och byggde vid stranden af Ilmen det snart så mäktiga Nowgorod. Från den tiden blef fiendskap mellan Slaväner och Finnar; ty, säger man, de förre kräfde allt framgent den skatt, hvilken Finnarne erlagt åt betvingaren Rurik. Det syntes dock Finnarne vida odrägligare att för alla tider blifva Slavänernes skattskyldiga, än att böja sig under en utländsk beherrskare, hvars arm en dag skulle förlamas af ålder och död. De finska folken afföllo nu alla; Esterne reste sig i blodiga härtåg, Woterne förlorade ett förfärligt slag under sjelfva Nowgorods murar *), Wesserne längre österut slöto sig närmare till Tavasterne och kämpade förenade emot Slavänernes öfvertag.

Mot Tavasterne vände nu Nowgorod sin hufvudstyrka. År 1042 inbröt den 22-årige Storfursten Wladimir Jaroslawitsch i de ostliga delarne af deras område (Sawolotschie); en pest kom krigarnes hästar att störta; Tavasterne kunde ej tvingas att erlägga skatt. År 1079 blef Storfursten Gläb Swätoslawitsch af dem slagen. År 1105 företogs med lika liten framgång ett krigståg från Nowgorod. Bättre lycka hade Storfursten Mistislaw Wladimirowitsch, som år 1113 slog Tschuderne (Tavasterne), hvarefter dessa af krönikan uppräknas bland skattskyldiga folk under Nowgorod. Så lätt var Tavasten icke kufvad likväl: han var en fura, böjd för stormen ett ögonblick, men genast åter rak och stel. År 1124 om våren drog Nowgorods furste Wsewolod Mistislawitsch i härnad mot Tavasterne; på obanade vägar i menförestid ledo Ryssarne hårdt af hunger och brist. Det var samma furste, som 1130 eröfrade större delen af Bjarmaland, vid hvilket tillfälle de der än qvarboende Tavasterne tros hafva dragit sig vesterut till Finland. Det vissa är, att från denna tid började Tavasterne i vestern gå anfallsvis tillväga, som bevisar, att deras makt och djerfhet vuxit. År 1142 angrepo de nejderna af staden Ladoga men slogos tillbaka med stor mansspillan; 1149 om vintern gingo de, tusen man starka, öfver det frusna hafvet och härjade Woternas land på sydsidan om hafsviken; med möda drefvos de på flykten.

De ryska krönikorna tiga derefter i 40 år om Jemerna; denna tystnad är vältalig. En ny tid bröt in. Det var vestra Europa med sitt feodalvälde, det var Svenskarne, som hade fattat fotfäste i Finland. Tavasterne stodo dem närmast och voro de förste, som fingo den lyckan att omvändas med svärdet. Med Slavänerne blef nu en tids vapenhvila. Det var tvenne störtfloder, som

*) Woternes område mellan Narowa, Newa och Ladoga gafs år 1019 af Storfursten Jaroslaw I till morgongåfva åt Olof Skötkonungs dotter Ingegerd, hvaraf det sedan fick namnet Ingermanland.

hotade att öfversvämma landet och man sökte afleda den ena, för att hinna bygga dammar mot den andra.

Men efter en tids förlopp ser man de förra härjningstågen åter börja, och nu är Tavasternes makt bruten, emedan den är klufven. År 1186 drogo unge män ut från Nowgorod, härjade i Jemernas land och gjorde många fångar. Fem år derefter förnyades tåget i förbund med Karelare och sträckte sig långt in i Finland med plundring och brand; då, säger man, brändes äfven det nyss anlagda Åbo. År 1227 seglade Furst Jaroslaw Wsewolodowitsch med Nowgoroderna öfver hafvet mot Jemerne, bekrigade „hela landet„ och tog många fångar. Följande året besvarades besöket af 2000 Tavaster, som på lodjor seglade öfver Ladoga, anföllo de sydostliga kusterna af denna sjö och gjorde många fangar. Men Wladislaw, befälhafvaren i staden Ladoga, eftersatte dem och man slogs till nattens inbrott. Tavasterne anhöllo om fred; det nekades, hvarpå de nedhöggo sina fångar och flydde in åt skogarna. — År 1256 om vintern inföll Storfursten Alexander Newski i Jemernas land, härjade och plundrade, men förlorade sjelf mycket folk. År 1292 omtalas ett dylikt ströftåg af Nowgoroderna. — Vidlyftigare var deras tåg år 1311, då de under sin furste Dmitri Romanowitsch seglade öfver hafvet in i „Nemzernas„ (Svenskarnes) land mot Jemerna, besatte handelsfloden (Pojo viken?) brände byar, nedhöggo boskapen och gjorde fångar. Derefter lade de under sig „svarta floden,„ foro längs den till „Wanaja,„ en befästad ort, hvilken de uppbrände, utan att dock förmå intaga det af Svenskarne besatta citadellet, hvarefter de, härjande och dödande, drogo utmed floderna „Kawgala„ och „Perno„ samt anlände så på en annan väg till hafvet och foro till sitt land igen.

Redan i detta Ryssarnes krigståg mot Tavasterne finner man Svenskarne inblandade: man undrar då ej mer, att det var det sista. Tideböckernas torra anteckningar öfver dessa tåg äro i längden tröttande. Det ligger ingenting storartadt eller lärorikt i halfvilda nationers ömsesidiga härjningar, företagna af roflystnad, af hämd, och blott stundom af den oklara politiska instinkten att bevara sin egen sjelfständighet eller att underkufva grannens. Det är egentligen Tavasternes krigiska lynne, som här framstär i full dager, och det bevittnas från andra sidan äfven af Svenskarne. Svenska krönikan från eröfringens tid är lika uppfylld af Tavasternes blodiga bedrifter. Deras hårdnackade motstånd mot den nya tron och dess bekännare är bekant, och klagan deröfver hann ända till Rom, derifrån Hohenstauffernes ryktbare dödsfiende Gregorius IX år 1237 ljungade sina bannstrålar mot de finske hedningarna, uppmanade till korståg mot dem och lofvade aflat för alla dem, som deri deltogo. Mången tapper riddare, mången skuldbelastad stigman lydde uppmaningen och drog mot hedningarna i Tavastland, men nära hundrade år hade förgått, innan slutligen Birger Jarl, medelst det slott han anlade i hjertat af deras land, förmådde kufva Tavasternes obändiga och frihetsälskande sinne. Derförinnan uppfyllde deras vilda bedrifter hela den katholska kristenheten med fasa och afsky. Tavasterne, så berättade påfven, „hade med djefvulens tillhjelp röfvat och dödat barn, för hvilka Christi ljus lyst i döpelsen; de hade åt sina demoner offrat de fullvuxna och utslitit deras inelfvor; andra hade de tvungit att springa kring ett träd, tills de fallit liflösa till marken; de hade utstungit ögonen på kristna prester, som råkat i deras våld, stympat dem till händer och andra lemmar samt lätit dem, invecklade i halm, förtäras af elden.„ Hvad den helige fadren förglömde att omtala, det var, att Tavasterne, förvildade genom långa fejder, förde på sitt sätt krig till försvar för fädernesland och fädernetro; att man sökte omvända dem, icke med lära och öfvertygelse, utan med våld och vapen; att man skändade deras gudar, nedhögg deras heliga lunder, bjöd dem att förbanna som trolldom och djefvulskap allt hvad de dittills med vördnad ansett, och ännu dertill underkastade deras land ett främmande välde. Hade den helige fadren erinrat sig detta, måhända hade han då i Tavasternes grymheter endast sett naturmenniskans instinktlika försvar för det hon anser heligast och bäst på jorden, och han skulle då mindre hafva talat om „djefvulens tillhjelp,„ än om vildens nödvärn och hedendomens oförskyllda blindhet.

Tavastens illa beryktade hallstarrighet har sedan denna tid i yttre mätto mycket mjuknat. Kanhända just för det han burit sin hjessa så högt, har man under svenska tiden funnit nödigt att tynga ned honom med ett feodalvälde, så tungt, som det var möjligt i norden. Man bortgaf derföre hans jord åt den svenska adeln, som under tidernas lopp blef finsk, och ändtligen — när Tavastbonden i några hundrade år tjenat som dräng, som torpare, som landbonde på de stora herrarnes gods, eller när han äfven som jordägare fått kröka sin rygg för denna 1600:talets adel, hvilken ansåg land och folk som sin välfängna egendom — då ändtligen blef han fogligare och lärde sig detta undfallande sätt mot herremän, hvilket nu oftast karakteriserar honom i yttre

mätto. Hvar och en, som känner honom närmare, vet likväl, att denna foglighet endast är en yta, ett skal, af omständigheterna draget kring hans verkliga lynne. Det gifves i grunden intet envisare, oböjligare folk, än den äkta Tavasten. Han vidhänger det gamla så samvetsgrannt, så oföränderligt, att han — om man afräknar hvad kristendom och kultur nödvändigt afhyflat, — i lynne, i seder och vanor, i hela sitt sätt att se verlden, ja ofta äfven i sitt boningssätt, ännu i dag är densamme, som för ett halft ärtusende tillbaka. Till sitt yttre är han sällan storvext, men bredaxlad och groflemmad, vanligen hjulbent, har linfärgadt rakt hår, små blåa ögon och liten trubbig näsa. Till lynnet är han alfvarsam och manlig, trumpen, tystlåten och långtänkt, ytterst ihärdig, envis i godt och ondt, en verklig arbetsträl, och i sina åsigter en genomdrifven fatalist. På hans tvära, föga tillgängliga sätt får man icke stöta sig, ty han är bottenredlig, vänfast och äfven gästfri, när han får en stunds betänketid; för öfrigt föga känslig, emedan förståndssidan är hos honom öfvervägande, hvarföre han ock — särdeles i sina nordliga afarter — icke sällan är hämdgirig och afundsjuk, grym mot en fiende och, när han förledes till brott, i stånd att med öfverlagd köld begå grofva illgerningar. Just denna förståndsskärpa, — som ofta visar sig i märkvärdiga anlag för mathematik, för religiösa spetsfundigheter och klyftiga gåtor, men som till den grad motverkas af hans långtänkthet och ovilja mot allt nytt, att han, i det inre af sitt land, kommit att stå tillbaka både i åkerbruk, byggnad och slöjd, ja att han på sina ställen af andra landsmän anses för tjockhufvad, — samma kyla i betraktelsen har äfven lätit sängen i Tavastland tidigt dö ut, och för visso kan man antaga, att Tavasten deruti alltid varit sin karelske broder underlägsen. Derigenom har händt, att han, som likväl till sin personlighet är en lefvande antik, äger jemförelsevis få skatter af forntidsminnen bevarade — en oväntad motsägelse, men som finnes hos alla folk af ett lynne som hans; — vågar man nämna ett exempel i stort — Chinesarne?

Tavasten är af de finska folkätterna den inom landet mest utbredda; han besitter södern och vestern af landet och har till Svenskarne stått i de närmaste förbindelser. Det är derföre honom man vanligen antagit som typ, när man fällt något omdöme om Finnarne, alldeles som Ryssarne än i dag bedöma Finnen efter Karelaren och hans ostliga afarter. Svenskarne hafva ansett Tavasten för den egentliga Finnen, den mot dem och den germaniska civilisationen ätvända sidan af folket, följaktligen den företrädesvis mest bildade och för kulturen mest tillgängliga. Ingenting är likväl mera falskt, än detta sednare. Tavasten är just den inåtvända, i sig slutna, för främmande inflytelser otillgängliga sidan af den finska folktypen, likasom Karelaren är den jemförelsevis mera utåtvända, öppna och för yttre inverkan åtkomliga. Det är Tavasten, som i mer än 600 år, på två sidor blottad för utländskt inflytande, lemnad hel och hållen åt sig sjelf, utan stöd af häfdvunna samhällsinrättningar, hållit emot de svenska elementernas öfvertag och sålunda räddat folkets framtid från den sidan, medan Karelaren, hvars samhälliga lif utan tvifvel hunnit en större utvecklingsgrad och hvilken ägt en så mäktig bundsförvandt i sängen, på sina ställen gifvit vika för vida svagare impulser från det enda håll, der han kommit i beröring med utlänningen. Med allt skäl kan derföre antagas, att en omkastning af de båda folkätternas läge i landet, hvarigenom Karelaren kommit att bo i vester om Tavasten och tvärtom, på finska folkets utveckling skulle haft ett oberäkneligt inflytande och försatt detsamma i en ställning, som närmat sig Esternes.

Med all sin otroliga envishet och hårdnackade fasthållande af folkkarakteren, har Tavasten, lika litet som Karelaren, kunnat undgå att utgrena sig i afarter på flera håll. Men då Karelaren i sådana afarter smidigt böjt sig och lyckats bibehålla en stor del af sin egendomlighet, har Tavasten, lik dessa oböjliga ekar, som icke veta något val mellan att stå eller brista, förlorat hela sin personlighet der omständigheterna ej tillätit honom att behålla mer än en del. Qvener och Savolaksare framstå som hvar på sitt sätt markerade arter af det karelska lynnet, men de ursprungligen tavastländske invånarne i det s. k. egentliga Finland och en stor del af Österbotten äro till lynne och egenheter så obestämda och divergerande, att man med lika litet skäl kan hänföra dem till en särskild folkart, som till de äkta Tavasternes skarpt utpräglade typ.

I sydvestra delen af landet, i Åbo och Björneborgs län, bor än i dag ett folk, som skiljer sig från Tavasterne genom ett rörligare lynne och en egen stympning af språket, dervid ordens slutvokaler ofta bortfalla, likasom i estniskan och lappskan. Det var i dessa nejder Erik den helige först planterade korset och svensk vapenmakt; de blefvo derföre i svenska ögon det första och egentliga Finland, och de fortforo att kallas så, äfven när eröfringen sträckte sig till det öfriga landet. Inbyggarne i dessa trakter kallades Finnar, Suomer, Sumer företrädesvis, och man träffar dem un-

der detta namn äfven i ryska krönikor, — såsom 1318, då Åbo kallas „Sumernes stad„ — särskilda från Jemer, Karelare och Svenskar. Påfvebullorna göra stundom skilnad mellan dem och Tavasterne, jemte hvilka de sägas bistått Svenskarne i 1300:talets krig mot Nowgorod. Detta „Sumernas„ särskiljande från andra Finnar härrör troligen blott af den svenska föreställningen om det första Finland. De uppträda aldrig som folk för sig; allt hvad krönikan om dem vet att berätta är så sväfvande och obestämdt, att man deri endast finner skuggan af ett namn, men bakom namnet intet. Med all sannolikhet vill man derföre i Sumerne, Suomerne, Åbo-Finnarne se en i hvarjehanda afvikelser förlorad gren af Tavasterne, utstyrd af Svenskarne med lyxartikeln af ett namn, som sedan blifvit finska folkets. Man har af dialekten velat härleda Åbo läns inbyggare från en blandning af Tavaster och Lappar eller Tavaster och Ester, möjligen äfven Woter eller Wesser, hvilka här skulle nedsatt sig som ur-inbyggare. Gissningen är fri; sagans lykta har slocknat på denna punkt och ögat stirrar ut i mörkret af en obekant forntid.

Folk af tavastehärkomst bo jemväl i östra delen af medlersta och södra Österbotten; utmed den mäktiga Kyro ha de banat sig en väg ända fram till kusten. Också bland dem är fädernelynnet förbytt; de äro rörlige, lättretlige, praktiske och driftige i jordbruk; de uppföra stora sköna hus och lefva efter tidens sed. Man ser att de gått i skola hos sina svenska grannar. Men till detta tavastelynnets vanslägtande har ett annat sällsamare grannskap i sin mån bidragit. I medlersta Österbotten bor nemligen ett finska talande folk af okänd börd, ett svarthårigt, mörkögdt slägte med högst markerade drag, krökt romersk näsa och reslig vext, till lynnet våldsamt och ofta vildt, men i arbete raskt och outtrötteligt. Lappo socken är stamhållet för detta främmande slägte, hvilket man derföre vill tillskrifva lappsk härkomst; andra vilja här finna en Zigenarekoloni. Äfven här tiger sagan och gissningen sväfvar ut i det vida.

Vid Tavastefolkets yttersta boningsplatser i vester och söder stöter man redan öfverallt på den svenska kolonisationen, som nära sammanhänger med det svenska väldet i Finland och skall omtalas jemte detta. Kretsen af de egentligen finska folken slutar här och några få ord må endast tilläggas om dialekterna af deras språk.

Stora vattenrymder, omätliga hedar och skogar skiljde i forntiden de finska folken, bildningen tog hos dem en olika gång, grannars inflytande verkade olika. Finska språkets dialekter uppkommo häraf lika naturligt, som hos hvarje annat folk. De exsistera ännu i dag; när Wiborgsbonden kommer med sina foror till Åbo, klingar hans tal der ganska främmande, och Tavastlänningens tal ljuder icke väl i karelska öron. Likväl förstå alla Finnar hvarandra utan svårighet. Man urskiljer i finskan tvenne hufvuddialekter, den savolakska och den tavastländska. Savolakskan är den äldre eller grunddialekten *); den utmärker sig genom flere diftonger och färre konsonanter, äger större rikedom på former och älskar att, på österländskt vis, variera med vokaler i flera ordböjningar. Den äger således företrädet när man vill uppsöka språkets grundljud, lynne, materiela och formela tillgångar **). Tavastländskan använder flera konsonanter, är mindre formrik, visar ofta benägenhet att förkorta orden genom sammandragning samt låter mera än den andra behaga sig att förtära främmande ord otuggade. Deremot är denna dialekt bättre känd och mera odlad i skrift, hvarföre den ock, efter långvariga och härda strider mellan språkforskarne, synes på god väg att uppsvinga sig till allmänt skriftspråk, dock att man, efter Lönnrots exempel, icke försmär att rikta den med både ord och former från Savolakskan. Båda dialekterna lida på gränsorterna i öster och vester af flera missbildningar; Savolakskan af ryskt inflytande, Tavastländskan af svenskt. Båda förekomma äfven blandade i Österbotten, hvars nordliga dialekt derföre af mängen anses äga företrädet framför alla. Som mindre varieteter räknar man a) den stympade Åbo-dialekten; b) Björneborgska traktens med sitt släpande uttal; c) Kemitrakternas, utmärkt genom sina konsonantfördubblingar; d) Hauhodialekten, som sätter l för t; e) Rengo-dialekten, som har r för t; f) Wiborgs-dialekten, som har s för t; g) Tavastländska kustfinskan, som i samma fall nyttjar ts, och slutligen Olonetzska dialekten, som lånat flera egenheter af ryskan.

*) von Becker i företalet till sin grammatik är af denna mening.

**) Denna dialekt har man tillfälle att inhämta i Lektor Gottlunds skrifter och tidningar.

Finska Folket.

Sagan om folkätterna slutar här och man finner nu, i stället för Karelare, Qvener, Tavaster, Suomer, ett finskt folk och ett Finland. Båda har tidens jemkande hand sedan 700 år i mycket ändrat; men det är lärorikt att se, huru, jemte det yttre och tillfälliga, som byter gestalt, hos folk och land finnas drag, som ej utplånas, egenheter, hvilka ständigt lika framskjuta genom ruinerna af grusade institutioner och bytta förhållanden.

„Kota„ kallar Lappen sina improviserade flyttbara boningar af renhudar, dragna kring stänger, dem han nedstött i snön. Deraf att Finnen än i dag nyttjar uttrycket „mennä kotiin,„ gå hem, anar man, att äfven han fordom nöjt sig med lika eländiga tälthyddor. När för honom den stora öfvergången inträffat från irrande herdelif till äkerbruk och fasta bostäder, vet ingen. Så långt menniskors och sagors minne går, ser man Finnen bosatt i sina stadigt timrade pörten. Der man än i dag i det inre af landet inträder i ett sådant pörte, tror man sig flyttad ett halft ärtusende tillbaka; ingenting har tidens hyfvel putsat: väggarna af mastträdstimmer; golfvet af oformliga furuplankor; rökmolnet, som sväfvar tätt öfver inbyggarnes hufvuden; rökfånget i taket, då och då genombrutet af en solstråle eller en tindrande stjerna nattetid; de små gluggarna i väggen, der en glasruta är en sällsynt lyx och af hvilka man begagnar en för att inkasta ved; eldstaden af massiv grästen, påminnande om de stenrös man fordom hedrade med namn af fjerndelsstolpar; den ofantliga brasan af grof tallved, som brinner hela dagen och om vinterqvällarna kastar sitt bländande sken öfver de svarta väggarna och det än svartare golfvet; de brinnande pertorna, instuckna öfverallt i väggspringorna eller enkom för dem gjorda klykor; och slutligen i denna egna belysning qvinnorna vid sina handarbeten och degtråg, männerna täljande skidor och slädor, inhysingen i fullt arbete med pertklyfningen, tiggaren utsträckt framför elden, barnskaran uppkrupen till de musikaliska syrsorna på ugnen, hästen vid sin hackelseho närmast dörren och den sällskapliga tuppen, besökande sin kacklande familj här och der i vråarna — allt detta liknar icke en nutidens anblick, det är fastmer en förkroppsligad forntid, och illusionen störes föga af de tvenne nyare uppfinningar man anträffar i denna antika boning: spinnrocken med sitt flitigt surrande hjul och psalmboken, som ligger borta på den nedrökta hyllan. När man om vintern från ödsliga moar och drifvade isvägar träder in i värmen, röken och eldskenet af det tätt befolkade pörtet, finner också den förfinade kustbon der en oväntad trefnad; det ständiga draget gör luften frisk och flitiga badstufärder bevara hos folket en hvithet i hyn, som behagligt afsticker mot den nedrökta omgifningen. Det vore likväl ett smicker att påstå, det denna hvithet sträcker sig också till kläderna och husgerådet. Någon särdeles omsorg om renlighet karakteriserar icke upplands Finnen. Han „bivuakerar i ödemarken„ *) och den som, lik honom, dagligen kämpar för lif och bröd mot en hårdhändt natur, den bekymrar sig föga om hans skjorta icke är bländande hvit eller om ugnens sot har svärtat hans bröd litet mörkare, än barken annars förmått göra det.

Menniskans boning är öfverallt en temligen trogen spegel af henne sjelf, och det har derföre sitt egna intresse att se, huru olika framsteg Finnarne gjort i sina bostäders inredning. Pörtet var redan ett stort steg framom den äldsta „kotan„ eller tälthyddan, der eldstaden befann sig midt på golfvet. Men pörtet är numera en sällsynthet tillochmed i befolkade soknar af upplandet. I dess ställe ser man på många orter den med pörtet närmast beslägtade tupa eller stugan, ett ord, som också brukas i vidsträcktare mening. Eldstaden är, som i pörtet, ofantligt stor, men den har nu fått skorsten, rökfånget i taket är försvunnet, gluggarna utbilda sig efterhand till fönster, i hvilka dock hela glasrutor förekommit ganska sparsamt alltintill sednare åren, då man begynt föra mera stat med dager och ljus. Hästen och öfriga fyrfota äro utvisade, men fjäderfamiljen gör sina gamla anspråk gällande. Mindre luftvexling och enstaka misslyckade spår till putsning göra för öfrigt denna boning vida mindre inbjudande, än det gamla pörtet, som röken åtminstone färgat kolsvart, då deremot stugan vanligen röjer en mindre behaglig ansats till grått. — Närmaste öfvergången till mera tidsenliga boningar äro de stugor man anträffar öfverallt, der skogsbygden och upplandet börja antaga naturen af befolkade slättländer. De hafva ordentliga fönster, men ganska små och med

*) Runeberg, Några ord om Saarijärvi. H:fors Mbl. 1832.

föga mer än handsbreda rutor *), hopfogade med bly; eldstaden har blifvit mindre och förvisats till ett hörn af rummet; bakugn får dock aldrig saknas. En sådan stuga är uppförd af klenare timmer och mindre rymlig, än den förenämnda, men också vida mindre befolkad; allt både fyrfota och tvåfota, med undantag af huskatten och vallhunden af vanlig långnosig, korthårig och mager finsk race, är utförvisadt; blott syrsorna har man ej kunnat utestänga, ej heller generar man sig för dem. Större beqvämlighet råder i bohagstingen; en och annan stol täflar med de långa bänkarna, hvilkas öfra ända fordom utgjorde högsätet; de vanligen dubbla sängarna hafva förhängen; ett väggurs jemna knäppning afmäter tiden. För öfrigt varierar bygnadssättet; nästan alltid har den nämnda stugan en kammare, som från den har sin enda ingång och delar med förstugan bredden af huset. Stundom går tvärs genom detta en gång med i halfvor delade dörrar i båda ändarna, och på hvardera sidan om den finner man en stuga samt en eller två kamrar med dörrar åt gången. Uthusen blifva rymligare och mångfaldigare; det troligen af Svenskarne lånade loftet, med dess egendomliga utbyggnad åt gårdssidan, får ej saknas ofvanuppå visthuset. Så antar Finnens boning efterhand ett ljusare, beqvämare utseende och uppnår sin största prydlighet närmare vestkusten af landet, i synnerhet i Österbotten. Täljyxan gör här sitt bästa att gifva redan utsidan ett jemnt och reguliert utseende. Huset inrymmer stundom tvenne väningar, men vanligast en, med stuga och tvenne kamrar, till hvilka ofta kommer en tredje med ingång från farstun. Fönstren äro höga och ljusa, men dragfulla; storleken af deras rutor utmärker ofta gårdens rikedom. Eldstaden i stugan är en öppen spis af tegel; kamrarna hafva hvitlimmade kakelugnar. De flesta möbler äro målade, mest röda och blåa, endast det massiva matbordet bibehåller längst sin tvetydiga oskuldsfärg, åtminstone på den sidan man begagnar vid bakning. Sirater och konstiga utskärningar äro anbragta på stolarna och skåpen, vägguret stoltiserar i ett ansenligt foderal med ägarens namn främst på dörren, sängarnas förhängen röja en viss lyx, som icke illa harmonierar med de bjerta hemväfda ylleryorna. Finnen på slättbygden är ej utan sin lilla svaghet för det lysande; den röjer sig i de usla, men i bjerta färger prunkande målningar, som finnas klistrade på hans vägg, samt i de brokiga färger, hvarmed han utstyr både sina husgeräd och sina statsäkdon; den går vid vestkusten så långt, att han understundom låter hvitrappa sitt hus eller måla det med gul oljefärg. Sanningen till heder bör erkännas, att de präktigaste bondgårdar icke alltid äro de renligaste; men dagern, som fritt inströmmar, rummens luftiga byggnad och kryddgårdstäppan under fönstret med sina ärter- och kålsängar — tobaken är förvisad „navetan takana,„ bakom ladugården — göra ett behagligt intryck på den resande. Så långt kan slättinbyggaren, skogarnes ursprunglige äbo, gå i sin kärlek för en fri synkrets, att han gerna hugger bort de enstaka träd, som ännu qvarstå invid hans gård och glädes mera åt utsigten öfver en böljande rågåker och ett frodigt potatesland, än åt den naturliga trädgård, som hvarje vår uppspirar kring hans täppa, men som han låter boskapen aflöfva i dess begynnelse.

Finnen bygger gerna sin gård på enstaka kullar, der han ser vida bort öfver sjö och land. Likväl är det sannolikt, att han fordom, likasom nu, understundom bott tillsamman i stora byar, hvilka främlingarna hedrat med namn af städer *). Det inhemska ordet pitäjä, som nu betecknar kyrksocken, hade väl fordom en annan betydelse: en förening af flere gårdar eller byar. En sådan förening, ovisst hurudan, betecknade också det gamla kihlakunta, som nu brukas om härad, och keräjä, som utrycker sednare tiders af Svenskarne införda ting, betydde sannolikt dessa kihlakunnats folkförsamlingar. Om man med Satakunta fordom förstått en än vidsträcktare folk- eller land-afdelning, är oafgjordt. Åt karelska sidan träffar man af ålder slägtnamn hos allmogen, — tvärtemot den annars brukliga seden att till sitt förnamn foga gårdens namn, der man bor — och man gissar, att dessa slägtnamn äro qvarlefvor af de fordom gemensamma namnen på större familjeförbund **). Längre kommo ej Finnarne i sina första barndomssteg på den politiska banan. Hvad man förtäljer om finska konungar, hör till sagorna från en tid, då kon-ungr

*) Emellertid ser man ej sällan, att fönsterna komma i åtanka förr än man tänker på att förbättra huset. Illa bygda kojor med stora ljusa fönster äro t. ex. i Wiborgs län ingen sällsynthet.

*) Tavastland tör vara den provins, som äger de tätast byggda byar. Ännu för få år sedan hörde resande, som passerade en af de stora byarna i Ohrivesi socken, ordentliga brandvakter kringvandra nattetid, sjungande på löjligt rådbråkad svenska det vanliga: „Guds nådiga milda allsmäktiga hand bevare vår stad för eld och brand.„

**) Denna mening hyser Cajan, „Suomen Historia„ D. 1, s. 48.

betydde en förnäm mans son. Gamle vise män sutto till doms i slägtförbunden och sleto folkets tvister; brast ofred ut, bröt fienden in eller tägade landets män i härnad på främmande område, då gällde den starkes arm jemte den klokes råd, den tappraste blef anförare och hans makt var samtidig med hans vapenlycka och kriget.

Vildar och barbarer voro icke Finnarne. De hade i sina kihlakunnat och keräjät en ansats till samhälle, som möjligen behöft endast en annan Rurik för att utbilda sig, men som Försynen fann för godt att afklippa medelst svenska eröfringen och som sedan antog en helt annan form, än den ursprungliga nationela. Af Finnarnes äldriga bruk känner man intet, som skulle af samhället ha auktoriserats som lag. „Finska rätten„ gaf bonden frihet att betala kronans skatt i jordbruksartiklar, i stället för ladugårdsprodukterna, hvilka erlades af dem, som underlydde „Helsingerätten.„ Hela svenska väldets tid från 1157 intill 1809 var, på samhällets område, likasom på religionens, ett den finska andens oupphörliga inarbetande i en lånad form, främmande och förhatlig till sitt ursprung, men omsider med folkets innersta sammanvuxen.

Så långt som till en utbildad stat kommo af alla finska folk endast Ungrarne och möjligen Bjarmerne. Öfverhufvud har Finnen i alla tider varit likgiltig för politik. För mycket inåtvänd, för att särdeles bekymra sig om hvad som passerar några mil från hans boning, har han varit en af dem som förlorat jorden under det de bekikat himmelen. Hans statsförhållanden ha derföre varit de svenska och delsvis de ryska, intill dess han 1809 fanns mogen och berättigad till ett eget statslif.

Det var i den enskildes sjelfständighet och i familjen, som den finska anden sökte en sedlig tillvarelse. Den frie mannen (vapa) hade under sig den köpte eller i krig fångne trälen (orja), hvars lott var föga hårdare, än i sednare tider tjenarens. Dock vidlädde honom ståndets nesa också här; „ringa är trälens styrka,„ säger den frie försmädligt till Kullervo, den till slaf sålde Kalevasonen. Hvarken åkerbruk eller slöjd ansågs förnedra den frie mannen; sjelf gick sagornas hjelte Lemminkäinen och plöjde sin åker, Wäinämöinen drog not och Ilmarinen kallas „den evärdelige hamrarn,„ den flitigaste smed. Hvad man hos de germaniska folken kallar adel var Finnarne fullkomligt obekant: de hade hjeltar och vise, emedan de hade krig och sång, men ståndsskilnaderna ha aldrig velat rota sig rätt i landet; halfherren, som utgått ur folket, har tappat på bytet det bästa af sin nationalitet; ståndspersonerna hylla gerna det svenska.

På qvinnans ställning hos ett folk beror familjens större eller mindre utbildning. Många vackra sånger lära, att banden mellan makar, barn och syskon voro allt för Finnen, som ingen konung hade och sällan visste med sig att han var ett folk. Och när man häraf sluter, att qvinnans värde gällde hos honom mycket, bekräftas det af sångerna. Sjelfva 15:de runan i Kalevala, som uppmanar mannen att piska sin hustru, mildrar denna hårdhet med den yttersta finkänslighet. Ett år, säger runan, bör han böja den ungas sinne med vänliga ord, det andra blott med ögats blink, det tredje året med fotens lätta trampning, och om hon icke aktar detta, må han aga henne med ett rörstrå, med ett ylle-ris, och om hon ändå ej rättar sig, må han värma hennes skullror med ett ris af björk, men icke rikta slag mot öga eller öra, ej heller låta andra få veta hennes nesa. Den finska flickan rädde sjelf öfver bortgifvandet af sin hand. Väl låter en gammal runa friaren uppsöka sin brud i skogen och omtala att hennes fader nyss hade bortsålt henne. „Åt hvem blef jag då såld?„ sade flickan. „Åt mig, min vackra dufva,„ svarade friaren; „rika gäfvor gaf jag: åt fadren en stridshäst, åt modren en ko, åt brodren ett par oxar, åt systern ett får, åt sonhustrun ett skönt spänne.„ „Litet gaf du för den goda,„ bannade flickan, „ganska litet för den sköna; om dig bryr jag mig icke.„ — Men andra sagor tala blott om fästmansskänker. Pohjajungfrun, hon, för hvars ägande Lemminkäinen underkastade sig kärleksprof af den vådliga natur, att väl ingen af medeltidens irrande riddare utstått till en skön prinsessas ära värre äfventyr — hon valde sig make emot modrens val och fadren nämnes ej engång. Aldrig röfvade Finnen med svärdet sin hustru. En enda gång ser man den för sin otur i frieri beryktade Wäinämöinen tvinga genom trollkonst den unge Joukahainen att lofva honom sin syster, men flickan lydde icke. Högt var en moders, en makas, en systers anseende; Lemminkäinen klagar i de mest rörande ord sin sorg att lefva skild från sin moders famn; Ilmarinen sörjer otröstligt sin hustru; Joukahainen fäller strida tårar öfver sitt förhastade löfte. Endast Kullervo, qvinnoröfvaren, den onde trottsige slafven, visar sig kall vid sin moders, sin faders och sin hustrus död, och derföre behandlar honom sången med ett hat, ett förakt, som utvisa, att denne man på det djupaste sårat folkets sedliga känsla, i det han satt sig öfver familjebandet. — Så var qvinnan föremål för en aktning, som gränsade

till chevaleri och hvilken den finska sången har att tacka för sina skönaste blommor. Ty det är icke blott på diktens område qvinnans värde står i så vacker dager framhållet; det röjer sig än i dag i Finnens husliga lif och i den utmärkta sedlighet, som allt intill sednaste tider rådt i förhållandet könen emellan. Som prof uppå huru högt den finska flickan sjelf skattade sitt sedliga värde har man ännu „Ridvala Helka,„ den vackra folkfesten i Sääksmäki, deri ingen flicka får deltaga, hvars rykte lidit af minsta fläck.

Finnarne voro nordens skickligaste äkerbrukare, likasom de voro dess förste och likasom de än i dag äro dess idogaste. Urgammalt och eget hos dem var det nomadiserande äkerbruk man kallar svedja; i askan af den fällda skogen mognade glest sådda skördar med högt korntal. Detta bruk var ödemarkernas; det var det mest egnade sätt att tämja naturens första vildhet, men det slösade med skog och marker, hvarföre det snart blef omöjligt på slättbygderna och aftog, ju mera befolkningen tätnade, hemmanen klyfdes och allmänningarna delades. „Kytta„ är ett annat förbränningssätt, hvarigenom gräsvuxen mark och utdikade mossor göras odlingsbara. Mest råder nu treskifte i äkerbruk; nya och rationelare methoder möta hos allmogen stort misstroende. Emellertid vexer den odlade jorden med många tusende tunnland hvarje år. Den finska spanmåln är berömd för sin torrhet och sin tjenlighet till utsäde. — För trädgårdsodling blir under det hårda arbetet för dagligt bröd föga tid öfrig. Biskötseln kände Finnarne, ehuru de nu förglömt den; ofta nämnes i deras sånger biet, Mehiläinen, den vackra honungsfågeln, som skickades öfver nio haf att hämta honung till Pohjolas bröllopp. — Skogen läter Finnen af ålder vår Herre värda, elden härja, yxan fälla och statsekonomerna sucka öfver; i det inre landet brinna mastträd på pörtenas granithärdar, groft timmer användes till minsta uthus, tjärdalarna tära ungskogen och höjderna afklädas, icke slätterna blott. — Om ängen tänker Finnen likaledes, att gräset vexer nog honom förutan. Boskapsskötseln idkades i större skala endast af Karelarne, som deraf tros hafva sitt namn.

Hvarje finsk man var jägare; otaliga villbråd fälldes i hans skogar, högt firar sången hans bedrifter mot björnen *), hvars namn man med nästan helig fruktan skyr att utsäga. Nu, som fordom, uppsöker man idet sent om hösten på den första snön; bössan gör sin tjenst, som fordom bågen; spjutet ger ännu stundom nådestöten, och fester firas efter segern, mindre lysande än förr, men icke mindre fröjdefulla. Finnen är den skickligaste skytt, måhända derför att han är den lugnaste; sällan förfelar lodbössan sitt mål, det må sedan gälla en skjäl på drifisen, en skygg tjäder i skogen eller — en fiendes hjerta i krig. På sina skidor upphinner han vargen och den snabbfotade elgen. Händig är han äfven i många giller, för hvilka han har en stor mängd uttryck, men sällsamt nog har han intet allmänt ord för jagt. Tidigt gjorde honom de vida kusterna och de otaliga sjöarna till fiskare. Det finns knappt ett träsk, der man ej ser „katiskan,„ den af spjälor hopsatta inhägnad, i hvilken fisken finner en ingång utan utgång; alla elfvar inbjuda laxen i patorna; nät not och krok äro ständigt i verksamhet, men mete anser Finnen som dagdrifveri. — I bergsbruk och smide var han en stor mästare; hans Ilmarinen hade ju smidt himlahvalfvet med dess sol och måne af silfver och guld, ett mästerstycke, som ingen guldsmed numförtiden lärer åtaga sig att göra efter. En af de äldsta runor i Kalevala är den om jernets födelse. Fahlu koppargrufva säges vara upptäckt af en Finnes bock, som färgades röd, när han vältrade sig på marken. Vida berömda voro i norden finska dvergars smiden, deras förhexade svärd trängde genom det hårdaste pansar, men på deras brynjor bet intet stål. Goda bössor, säkra ur och vackert gjutgods förfärdigar nu den finske bonden mängenstädes utan lärdom. För trädslöjd har han godt handalag; sjelf slöjdar han sina redskaper under de långa vinterqvällarna. Väfnad och spånad voro tidigt kända; dikten, som förskönar allt, låter Pohjas mö sitta på „luftens loka,„ väfvande det skönaste tyg med silfverväfsked och gylline spole.

För industri i stort saknar Finnen företagsamhet, och den alltid tjenstfärdige Tysken förser än i dag hans tröja med knappar, likasom Svensken hans spis med grytor och „laukku-Ryssen„ hans sköna med knappnålar. Finlands handel var länge ett rof för hansestädernas vinningslystnad. Öfver Ryssland gick fordom till orienten den handelsväg, som först riktade Bjarmerne och sedan föll i Nowgorods händer. Smulor af denna handels-förtjenst föllo äfven på Finnarnes lott, och flerstädes i Gamla Finland har man funnit österländska mynt. Mellan Nowgorod och Wisby, österns och vesterns stapelorter i norden, var stark trafik, och de å Östersjön och finska viken svärmande

*) Egentl. karhu, men rik på smeknamn, såsom Ohto, plattnosen, honungstassen, den gyllene, skogens äpple, skogens herre, skogens dimma och fradga, skogens silfver och guld m. m. i oändlighet.

krämarflottorna besökte då ofta södra Finlands kust, der de i „Tavasternes hamn,„ af Ryssarne kallad handelsfloden (Pojoviken?) och på andra tjenliga landningsställen mot salt, fabrikater, glitter och krigsförnödenheter*) tillbytte sig Finnarnes rika pelsverk. Lätt förklaras derutaf, huru raha, som egentligen betyder skinn, kommit att i finskan beteckna penningar. Sednare hämtade Tyskarne härifrån tjära och pottaska, än sednare plankor, och slutligen blef Finland Stockholms hökarebod. Vid en tilltagande konsumtion af lyxartiklar, har Finland i nyaste tider fått den äran att upprätthålla Lübecks sjunkande välstånd. Som bekant, befraktar dock utlänningen finska fartyg på alla haf och hvarannan bonde bygger fartyg vid kusten. Finnen med sitt orubbliga lugn är af natur och öfning danad till en af jordens yppersta sjömän. Men handelsgeni har icke fallit på hans lott, han är dertill mycket för långtänkt; sina fartyg förstod han fordom ej att begagna till annat än sjöröfveri och sina sköna forsar använder han nu att drifva mjölqvarnar, medan utlänningens bomullsspinnerier årligen kosta honom millioner.

Hafvet var stundom skådeplatsen för Finnens krigsbedrifter, men han öfverträffades der vida af Esterne. Hans krigssätt till lands var grymt endast när han, drifven till det yttersta, värjde det heligaste. Länge retad, hämnades han i vild förbittring på sina fiender både i vester och öster**). Ryska krönikan omtalar, att Tavasterne engång nedgjorde alla sina fångar. Man bör erinra sig, att detta skedde i en förtviflad belägenhet. Vanligen blef den fångne fienden segrarens mildt behandlade träl. De fordne Finnarne, säger Olaus Magnus i „de nordiska folkslagens historia,„ begagnade harnesk af skjäl- eller elghudar och hjelmar af som fiskfjäll öfver hvarandra fästade elg-, ren- eller oxklöfvar, jemväl af sammanflätade jerntrådar, öfverdragna med fågelskinn. Som anfallsvapen begagnade de långa i ändan jernbeslagna granstörar, hvilka medelst slungor kastades med den säkerhet och styrka, att de sällan förfelade sin man. Troligen buro de sköldar och bygde fästen af jordvallar. Kalevala omtalar pansarskjortor af jern och stålbälten. Bäge, lans, stridsklubba, svärd och långa dolkar voro hos dem i bruk. Vare sig af fruktan för uppror eller för att förekomma Finnarnes ofta blodiga tvister sinsemellan, förbjödo Svenskarne på 1400 talet dessa skarpa vapens bruk. Finnarne uppfunno då mot Ryssarne en egen krigskonst. De härdade i solen pikar af tallved och brukade dem som kastspjut. Några kastade midt under stridens tumult ett streck om halsen på sin fiende eller hans häst och drogo dem så med våld till sig. De hade äfven stora blodhundar, inöfvade att rusa Ryssarnes hästar mot nosen, hvarigenom dessa blefvo så skrämda, att de afkastade ryttaren. — Härdad, lugn och muskelstark, är Finnen den ypperste soldat, i synnerhet artillerist och skarpskytt. Från hans hjelteålder tecknar sången med synbar kärlek den tappre ridderlige Lemminkäinens drag. Öfning i strid har aldrig fattats honom, vekligheet aldrig förlamat hans arm. Gränskrigen äro nämnda. Tyskland bäfvade för hans härskri, när den store Gustaf Adolf skickade honom att segra, der alla andra ryggat tillbaka för det halft omöjliga. Oftast uselt anförd i de fyra sednaste krig, som blodat hans land, missvårdad på allt sätt, förrådd, såsom vid Storkyro och vid Anjala, var den finske soldaten oföränderlig i med och mot, tapper, trofast och tålig. Otaliga vackra drag vitna om hans försakelser och hans mod*).

Emellan Finnens seder fordom och nu råder en likhet, som jemkats af stigande bildning och välstånd, utan att af dem utplånas. Hans dagliga lif är i sina grunddrag detsamma. Nöjd med ringa kost — men gerna af stadigt slag, der han så kan hafva det — arbetar han sommartid med outtröttlig ihärdighet ända till 18 timmar i dygnet, och denna ansträngning fortfar långt in på hösten i de trakter, der man tröskar sin spanmål efterhand. Vintertid sofver han mera, jemte naturen; då tändes hans perta mest kl. 5 på morgonen och släckes om aftonen efter kl. 8. Badstun — och det finns knappt ett torp så litet, att det ej har en sådan — badstun är Finnens käraste förfriskning, hans bästa aftonnöje, hans vigtigaste läkemedel, det första och sista i alla trollkurer. Der icke bränvin och badstu hjelpa, der är det bara döden.

*) Flere gånger ljungades från påfvestolen skarpa förbud mot denna för de kristna grannarne vådliga handel med hedningarne, men vinsten var lockande och påfvarne sågo på närmare håll samma krämareanda förleda Genuesarne att för god betalning öfverföra Turkarne till Europa.

**) Storfurstendömet Finlands vapen är ett krönt stående lejon, omgifvet af rosor och bärande i högra framtassen ett lyftadt svärd, i den venstra en nedböjd sabel. Karelens vapen föreställer, af lätt begriplig anledning, en hand hållande ett svärd.

*) De flesta af dessa drag dö bort från menniskors minne med de krigare, som upplefvat dem. Det är derföre med glädje man erfar, att Prof. Runeberg innan kort fulländat en samling af målande anekdoter från 1808 års krig.

Män och qvinnor bada ofta gemensamt, utan att man deri anar något anstötligt. Den som aldrig vågat sig i den mer än afrikanska hettan af en finsk badstulave, kan ej föreställa sig, hvilken känsla af friskhet och styrka man erfar efteråt, helst om man, som bonden ofta gör, från hettan springer för ett ögonblick i en sval sjö eller en mjuk drifva och sedan strax äter i det varma. Ingen Finne kan emotstå tobakens förföriska behag; spunnen af ett lillfingers tjocklek, sönderskuren af blad (oma-kasvo, egen vext), och doftande ur den finska snuggan af krita eller porcellin, med dess korta krökta läderskaft, förför den gamla och unga, och brukas ofta som läkemedel. Kaffepannan, för 50 år sedan en lyx i sjelfva städerna, förljufvar nu mängenstädes torparhustruns ensliga stunder, och mannen stärker om söndagarna den oskyldiga bönan med en starkare vara. I alla tider har nordbon varit stark i dryckjom, och inga nykterhetssällskaper skola förmå utrota denna passion, som här är jemnärig med kölden. „Häitä juoda,„ dricka bröllopp, är ett gammalt uttryck, och man kan lita på att det icke dracks falskt. Det är sannt att man då nöjde sig med öl, hvarförutan ingen fest kunde äga rum och som brygdes så godt, att Johan III årligen lät hämta flera fat från Finland för sitt kungliga bord. Mjödet stod i ringare anseende; ännu i slutet af 1600 talet anade man väl icke, att finska åkerns must och kärna kunde förvandlas i millioner kannor bränvin. Denna landsgagneliga upptäckt lärer få tillskrifvas Gustaf III:s tid och kronobränneriernа, ehuru redan förut den medicin, man i början intog matskedtals, för större beqvämlighets skull togs ur spetsglas. Nu konsumeras af den varan mer än fosterlandsvännen med liknöjdhet kan se; städernas granskap, marknaderna, transportfärderna öka dess afsättning.

Att döma af den icke särdeles intagande skildring af Finnarnes drägt, som man läser hos Tacitus, skulle den så temligen liknat Robinson Crusœs, d. ä. bestått af idel djurhudar. Men utom det att den berömde Romaren synes haft Lappar i sigte, vitna de gamla runorna bestämdt, att Finnarne gått klädda i vadmal „som skogen i rimfrost.„ Det är derföre troligt, att om en Finne från 1200 talet nu plötsligen uppträdde som han gick och stod i verlden, han ej skulle betraktas som en mera gammalmodig man, än Esten, när denne i sina knäbyxor och sin långa bruna rock begapas på gatorna af det moderna Helsingfors. Så vida har dock tidens hyfvel glattat bort det uråldriga, att någon fullständig nationaldrägt i allmännare bruk ej mera finnes. Den gamla tättätsittande pitnilkkan *), — äfven patalakki, grytmössa, kallad — med dess 6 mångfärgade kilar, har nästan totalt försvunnit, för att lemna rum åt diverse hattar och nutidsmössor, vintertid af hundskinn, ofta runda och brämade med s. k. siberiska lamskinn. Den fordna hvita långrocken har gränat af ålderdom och behåller blott i vissa delar af Karelen och Gamla Finland sin snitt; litet förnämare är den blåa färgen. Tröjan och vesten variera, benkläderna ha nu mest funnit för godt att bli långa. Gördeln, der han brukas, måste vara så brokig som möjligt, men hans plats kring lifvet intages nu mest af ett läderbälte med messingssöljor och en eller två knifslidor. Rent nationela äro de tre persedlarna puukko, tälgknifven, pieksorna, de mjukaste och beqvämaste skoplagg i verlden, samt mekko, den välkända lärftsblusen, som pretenderar att vara hvit, fast han sällan är det. Färskinnspelsen skyddar vintertiden både man och qvinna. Afräknar man herraktigheten i några soknar, tar sig Finnens yttre ganska enfärgadt, enkelt och allvarsamt ut. Annat är det med hans qvinnor. Kalevala är uppfylldt af beskrifningar öfver de finska skönheternas prakt. Joukahainens syster hade en stor mängd klädkistor och i den bästa funnos sex gyllne gördlar och sju blåa kjortlar. Hon bar silfversmycken i håret, blåa band kring pannan och guld på sitt änne, perlor på halsen, på bröstet ett silfverkors, på fingret en guldring. Ilmarinens Pohjabrud bar ännu dertill gyllne örhängen. Sången är icke karg, som man ser; någon afprutning tål den vid och det bör märkas att Karelaren, som diktat den, är mera svag för det lysande, än andra landsmän, äfvensom han anbringar sina prydnader mera smakfullt. Hvarochen kan likväl öfvertyga sig i landsbygderna, att det brokiga och glänsande tar Finskan på ögonen, och der hon ej har råd att bestå sig guld och perlor, få messing och glasbitar göra dess tjenst. En temligen säker måttstock på gårdens förmögenhet har man i mängden af de brokiga kjortlar m. m. som kläda väggarna i hvarje loft. Vanligen flätar Finskan sitt hår och fäster det med bjerta band. Bindmössor af siden voro för några tiotal år mycket allmänna vid högtidliga tillfällen, men lemna nu plats för en sidenduk, ofta skrikande bjert. Kort tröja af kamlott eller kattun med åtsittande lifstycke under samt hemväfd yllekjortel, randad i rödt, blått och grönt, fullända kostymen, hvilken på några orter är lika intagande, som

*) När denna mössa lutade på sned åt ena örat, kunde man vara viss uppå att ägaren var vid ganska dåligt lynne. Se härom Kalevala på många ställen.

på andra smaklös. Tack vare de hos alla gårdars flickor så välkomna „Laukku Ryssarna„ och köpmännen, som slumpa åt dem sitt Lübska kram, grannlåt tryter icke engång der barken blandas i brödet, och anblicken af den, en söndag sommartid, från landskyrkan återvändande menniskoskaran är genom sin brokighet för en resande den angenämaste diversion.

Seder och bruk förändras med tiderna, lekar och högtider byta form; mycket, som fordom var allmänt, träffas nu slumpvis borta i gömda skogsbygder, och det mesta, som åt det hållet kan kallas finsk egenhet, skall lämpligare föras under landskapernas rubriker. Bland de vanor, som äro på engång uråldriga och ännu mycket i bruk, är seden att fria genom talman. Högt prisas hans anseende i 15:de runan af Kalevala; hans fina gördel, väfd af solens och månens döttrar, hans blåa vadmalsrock, hans flätade skägg, hans gyllne lockar, hans guldprydda mössa, allt förherrligas hos honom, som „visar vägen åt byns sällhet.„ Lika präktig beskrifves brudtärnan; sängen i sin oskuld liknar hennes hufvudbonad vid en spets af molnet och hennes nätta skor vid gässen på en vattenruska. Vid brölloppet bör nu, som förr, undfägnaden vara öfverflödig; dans är en nyare uppfinnig. Finnen, lik andra flegmatiska naturer, går merändels till öfvermätt, när han faller ur de vanliga hakarna och slår sig lös åt något håll. Han och hans flickor dansa derföre omättligt, när de engång börja; i flera dygn fortfara gästabuden. — De döda jordades fordom, troligen med samma bruk som hos Esterne. Kalevala säger blott, att den döda „lades i mullen.„ Utan särdeles pomp ske nu begrafningarna; granriset spelar dervid sin betydelsefulla roll att med skogens friska doft dölja närvaron af det förskräckliga. Karlarnas sorgdrägt är densama som helgdagsdrägten, grått eller blått vadmal; qvinnorna bära svart bombasin och hvita kambricksdukar. — Julen har sina halmtäckta golf, sina lekar, sina välfägnader, sin kappåkning om julmorgonen och sin vackra sed att utsätta åt sparfvarna en otröskad halmkärfve. Fet-tisdagen har sin fläskmat, kälk- och skidåkning, för att få längt lin. Midsommardagen har öfverallt sina sirligt prydda majstänger, sina konstgjorda löfsalår, och natten förut lysa i hela södra och medlersta Finland från hvarje kulle, hvarje liten bergsklack vidt omkring i bygderna otaliga eldar, kokkor kallade, en den vackraste syn i den stilla ljusa natten med dess späda sommargrönska. Allhelgonadagen (Kekri) är i östra Finland en stor högtid, hvarom på sitt ställe närmare, likasom äfven om landets brukliga lekar.

All naturreligion leder sin upprinnelse af fruktan. Åskans majestätiska dån, anblicken af himlens ljungeldar, dem ingen kan undvika, leder så naturligt till tanken på menniskans litenhet och högre väsendens tillvaro, mäktigare än hon, att äfven den finske Jumalas, Guds, namn utan allt tvifvel uppkommit af ordet jumaukset, som betyder åskdunder. Deraf att Jumalas namn återfinnes hos alla folk af finsk stam, har man velat sluta, att Finnarne före stammens sönderfallande ägt om tillvaron af en enda Gud en föreställning, som sedan gått förlorad *); visst är att denna föreställning, om den funnits, var ganska sinnlig. Finnens Jumala var ett okändt, ett osynligt väsende, som lefde i molnen och derifrån lät sina åskor dundra, sina blixtar ljunga samt årstider och väderlek omskifta i verlden. Himlen (taivas, af det nu försvunna primitivet tai, förmå) var i hans tanke en vidlyftig bygnad med ett (stundom 6 till 9) kopparlock eller tak, på hvilket Gud uppsteg för att hvila om nätterna, när solen (ursprungl. päivä af pää, hufvud, således Guds hufvud) nedgått. Nattens mörker uppkom då derigenom att locket var tillslutet, som på en kista, hvarigenom Gud (solen) kom att blifva utanföre. Undertiden hade Gud nedstigit utför randen af locket, hvarföre, då locket om morgonen öppnades, solen åter befann sig på sin uppgångspunkt.

Men Finnen var en grundlig man, han nöjde sig ej att betrakta verlden blott, han ville känna dess upphof. Om detta hade han tvenne skilda myther. Den ena, på engång mera barnslig och storartad, låter Wäinämöinen dana verlden af ett ägg (se sid. 23) **), men låter tillika Lappen, Wäinölä, Kalevala, hafvet, örnen, jernet, trädet, bågen och pilarna m. m. exsistera före skapelsen, hvarföre idén om verldsägget anses lånad utifrån. Mera genuin är den myth, som låter naturens döttrar (luonnon tytöt, luonottaret, äfven einetten emät, grundämnenas mödrar) vara upphof till verlden och dess företeelser, en föreställning, som återkommer spridd på otaliga ställen i Ka-

*) Denna mening hyser Lönnrot (H:fors Morgonbl. 1834 N:o 60) och jemväl Cajan (Suomen Historia sid. 56), hvaremot Rein (Suomi 1844 s. 236 ff.) utreder, att begreppet om en allmän skapare, Luoja, icke hunnit hos de hedniske Finnarne utveckla sig.

**) Såsom curiosum kan anmärkas, att denna myth i största skala genomför den i physiologin nu så berömda cell-läran och omne vivum ex ovo.

levala, öfverallt der qvinliga gudaväsenden nämnas, utan att någonstädes finnas sammanhållen. Grundämnena, en formlös massa, lik fornverldens chaos, voro då ursprungligen till och derur framträdde de med skaparekraft begäfvade andarne, hvilka gåfvo allting sitt upphof. Man finner, att i denna åsigt ligga spillrorna af en sönderbrusten verld och en lika sönderbrusten Gud. Båda hade fallit åtskils i otaliga stycken, verlden i företeelser, som hvardera hade sin synty, sin sjelfständiga upprinnelse; Gud i en mängd väsenden, hvilka vid första påseendet kunde tagas för Guds medhjelpare blott, men i sjelfva verket framstå som personifierade naturkrafter, af hvilka det väsende, som står på engång i och öfver naturen, alldeles bortskymmes. I Jumalas ställe — som nu från ett nomen proprium blef ett blott apellativum — trädde då Ukko, åskans och molnens styresman, en degraderad Gud, och jemte honom en hel skara andra gudar och skyddsandar (haltiat), såsom Tapio, skogsguden, Ahti, sjöguden, Kekri, boskapens värdare, åkergudarne Wirokannas, Egres, Pellonpekka m. fl., Lempo och Hiisi, onda väsenden, Tuoni, döden, Kalma, grafbeherrskaren (egentl. liklukt), Mielikki, den blida, menniskovänliga, Sukkamieli, kärlekens gudinna, m. fl.; vidare en stor mängd tomtar och gastar, såsom Kratti, skrattaren, Hirmu, fasan, Leikkiö, gräsrådaren och barnabusen, Pakkanen, kölden, Kuippana, skogsrået, Painaja, maran, Menningäiset, Kuumeet, Kapeet, små gastar, som uppåto månen och hade annat ofog för sig, m. fl. samt slutligen Luonnottaret, naturkrafterna, till hvilka man, utom jernets mödrar, tör räkna hela den qvinliga skaran af Päivätär, soljungfrun, Kuuttaret, månjungfrurna, Otavatar, karlavagnens och Tuulettaret, vindens mör, Suvettaret, sommarns döttrar, Etelätteret, söderns mör, We'en emäntä, vattnets värdinna, Kivuttaret, plågojungfrurna, Tapiotar, skogens, Kangatar, sandmons, Hongater, furans och Lempetar värmens gudamör, Syöjättäret, frosserskorna, Tuonettaret, dödsjungfrurna m. fl. Dessa väsenden *) hade ännu icke i folkets föreställning vuxit till personliga gudar; de voro ofria och bundna, hvarochen vid sitt naturföremål. Tapio trädde aldrig fram ur skogen, aldrig kammade Wellamos hafsjungfrur sitt långa hår uppå det torra. Hvarhelst derföre en af mythens under omstrålad gestalt framträder som sjelfständigt handlande, obunden af ett naturföremål, der vill ej sagan erkänna i honom en gud, hans makt som menniska må sedan vara aldrig så gudalik. Icke Louhi, som dock stängde solen i berget, icke Lemminkäinen, som utförde de yppersta värf, icke ens Wäinämöinen och Ilmarinen, som voro tillstädes vid verldens bygnad, intaga rangen af finska gudar; och likväl förherrligas af folktron deras vishet och makt såsom jemnlik sjelfva gudarnes.

Denna gudalika makt förlänade trollvisdomen, magin.

När gudomen sålunda sönderfallit i dessa oräkneliga naturväsenden (haltiat), hvilkas makt, churu ofta anropad, icke sträckte sig öfver området af de föremål, vid hvilka de bundos, reste sig i Finnens bröst den stolta menniskoanden och sökte att kufva verlden genom Ordet, all vishets källa. Men Ordet var Tinget sjelft, som det betecknade; det var derföre gudomligt och kunde icke af menniskan uttänkas, utan måste läras af fäderne, som åter lärt det af gudarne. Vis och mäktig var endast den, som kände mäktiga ord; med deras tillhjelp kunde den vise 1) skapa eller, hvad som går på ett ut, förvandla föremål — han behöfde dertill endast utsäga föremålet — och 2) besvärja det onda i och utom honom. Men skapareförmågan, som utgör den högre sidan af finska trollkonsten och likasom kräfde för hvarje fall en guda-inverkan, återfinnes blott i den äldsta dikten och äfven der icke alltid ren. Redan Wäinämöinen behöfver furutimmer för att „foga sin båt med sång„ och ett stycke fnöske för att skapa en holme i hafvet. Gudamakten i Ordet är redan grumlad, när besvärjelsen börjar utgöra trolldomens kärna och hufvudsak, sådan den bibehållit sig intill nyaste tid.

---

*) Det är egentligen ur den karelska sagan man hämtat kunskapen om Finnarnes gudalära. Emellertid synas Tavasterne dyrkat till en del olika gudar. Turrisas eller Turri, krigsguden, som anropades om seger i fält och hvilken man ännu i förra seklet trodde spöka för krig och slå trumma i luften, stod hos dem i största anseende. Denne Turrisas är äfven derföre högst märkvärdig, att han, enligt all sannolikhet, är densamme som Skandinavernes Thor och icke lånad från dessa, utan tvärtom en ursprungligen finsk gud, hvilken genom de i Sverige bosatte Finnarne inkommit i den skandinaviska gudaläran, der man länge synes anat hans främmande börd. — Piru och Perkele, hvarmed Finnen nu betecknar djefvulen, voro troligen gamle gudar. Piru kom sig till sin vanryktade värdighet i nyare tider derföre att han troddes vara smed, en man som hade mycket att skaffa med eld och derjemte är tillräckligt svart.

Det onda var i Finnens ögon icke ett begrepp, utan ett lefvande organiskt väsende i tjenst hos mörka makter, hvilkas lömska illbragder det utförde, såsom ett legohjon fullgör sin husbondes uppdrag. Genom att utsäga dess ursprung (synty) och sålunda blotta dess afskyvärda gestalt, blir trollkarlen (tietäjä, vetaren, loihtia, skaparen, lumoja, tjusaren m. m.) det onda öfvermäktig och befaller det derpå i trollsångens sednare del (sanat) med stränga ord att aflägsna sig och icke förgäfves spjerna mot ett så mäktigt väsende, som han är. Derunder har nu hans harm öfver att menniskan i all sin storhet skall vara utsatt för det ondas lömska anfall bragt trollkarlen utom sig, och han faller i denna märkvärdiga magnetiska dvala, hvilken förekommer hos flera vilda folkslag och af Finnen kallas olla haltioissaan, vara hos sin skyddsande, äfven kuolla, bortdö. Ej eld, ej jern, ej våld förmå på honom göra intryck då; hans själ tros vara flydd till aflägsna orter, för att taga kunskap om hemliga ting, och från de förvridna läpparna ljuda obegripliga ord. De gamla runorna, i hvilka trolldomen alltid framträder med gudamajestät, omtala icke detta sinnliga medel, men desto allmännare blef det sedan, och man försatte sig deri genom konstigt stegrad enthusiasm.

Finska trolldomens egenhet att framställa menniskans öfvermakt öfver onda väsenden gjorde den tidigt till läkarekonst, och dervid har den för det mesta stadnat. Någongång äflas illasinnade att trolla sjukdom på sina ovänner; hvarföre skulle man ej kunna frammana samma väsende, som man tror sig kunna med ord förjaga? Stulna sakers tillrättaskaffande bedrifves ock af kunnige loihtiat, lycka trollas öfver åker och ladugård, spådom idkas på fullt allvar i bränvin eller kaffe; men mesta både vinst och heder ger sjukdomars besvärjande. Konsten öfvas af man och qvinna, samt hålles hemlig och går inom vissa familjer i arf. Bortläras trollrunorna åt andra, så utelemnar man obemärkt tre ord, då hela runans kraft blir på den främmande handen ingen. Först måste noga utredas, huruvida det onda är jumalan tauti, oma tauti, en egen af högre makter utsänd krämpa, eller panenta tauti, en genom ovänners stämplingar påsatt sjukdom. I förra fallet är all mensklig konst förgäfves. En panenta tauti deremot besvärjes medelst luwut, läsningarna, hvilkas hufvuddelar synty och sanat nämndes. Vid smärtsama sjukdomar läsas kipusanat, smärteorden, medelst hvilka plågorna förvisades till Kipuvuori, smärtornas berg; ty „stenen gräter ej för smärta, berget klagar ej i plågor.„ säger sångaren medlidsamt. Stundom tilläggas alkusanat, begynnelseord, och i högsta nödfall hätä-sanat, nödorden, hvilka under mystiska tillredelser, med vild hänryckning och hotande ätbörder utsagda, måste vara af en skakande effekt. Lönnrot meddelar af dem en så lydande öfversättning: „fasta borgar med deras borggårdar rördes fordom, sjöarna skakades och kopparbergen skälfde, när Guds stund nalkades, Herrens timma var förhanden. Skall du, opåkallade, icke röras, du stygga ej bortvika! Nu är tiden att den opåkallade gästen rör sig, att den stygge begifver sig på flykten. Eller vill du röras när man rör dig, bortvika när du tvingas att bortvika? Jag har ramar af björnen, klor af bloddrickaren, af höken har jag mänggrenade klor, med hvilka han griper efter sitt rof. Med dem skall jag krama den stygga och tvinga den stygga oförskämda rackan, att upphöra med sitt bitande och gnagande och med allt slags plägande.„

Efter dessa väldiga hotelser följa böner i mildare ton. Mehiläinen (biet) bedes att flyga öfver nio haf och hämta läkemedel åt den sjuka. Gamle Wäinämöinen, „lilla mor jungfru Maria, Luonnotar, Päivätär, Louhi och andra anropas om hjelp. Kurmethoden är för resten olika. Mest föres den sjuke under nattens mörker i eldad badstu. Ljudlös öppnas dörren på smorda gångjern; tak, väggar, lafve och golf äro sorgfälligt sopade med qvast af qvistar från en namnlös äng; i golfvet är en pil stucken. Öfver vattnet, badet, qvasten m. m. läsas egna ord; derpå utforskas med yttersta noggrannhet det ondas ursprung, som, i brist på närmare detalj, sökes i alla fyra elementerna. Vill t. ex. loihtia bota ett brännsår, så är det ej nog att han vet elden hafva förorsakat det onda. Han måste nödvändigt veta hvarifrån och huru den första eld uppkommit. Har någon skurit sig med eggjern, så måste loihtia veta det allraförsta jernets ursprung. Likaså alla skadedjur, björn, varg, geting o. s. v., och icke allenast deras ursprung, utan ock deras boningsort, egenskaper, utseende, förrättningar m. m. Stundom måste man på kyrkogårdar eller inne i kyrkan nattetid rådfråga andarne om krämpans synty. Var detta nu tillfyllest utredt, så besvors sjukdomen att begifva sig bort till den yttersta nordens bottenlösa kärr; ville han dervid färdas till häst, så kunde han rida på Hiisis röda vallack med jernhofvar och flammande mahn, och vägrade han att förfoga sig, så hotade man att klaga för hans föräldrar. Stundom dryftas de fyra elementerna i ett sätt öfver den sjuka, som ligger på badstugolfvet. Olika sjukdomar kureras olika: utslag t. ex. genom att skära tre små torfvor ur marken, läsa öfver dem, trycka dem på det sjuka stället och,

efter diverse spottande, med venstra hälen åter fasttrycka dem på sina ställen i jorden. Somlige loihtiat låta patienten simma i en ström, som flyter mot norden eller dricka derur samt bortskaffa kärlet öfver venstra axeln. Andra låta honom midsommarnatten vältra sig i daggen på en kyrkogård eller tidigt om morgonen gå tre eller nio gånger mot solen kring en kyrka. Andra andas på det sjuka stället, andra åter bestryka det under läsning med tumändan o. s. v. Äfven yttre läkemedel använda loihtiat ej sällan med framgång och stundom företaga de sin kur churu den sjuke vistas på en annan ort, endast de äga något af hans kläder eller öfriga persedlar.

Hvad tidens högdragna upplysning kallar vidskepelse, skrock, är någonting sednare och ringare, än den gamla mäktiga magin, och har uppkommit, sedan kristendomen tillintetgjort hedendomens tro, utan att ännu tillfyllest hafva utrotat rädslan för det grafmörker, som ständigt hotar att uppsvälja menniskans korta lefnadsdag. Så sönderföll äfven den finska trollvisheten under tidernas lopp i en mängd små vidskepelser, hvilka allt ännu gå och gälla öfverallt i bygderna, dock i de inre mera. Gossen, som kastar i källan en kopparslant eller en nål, husmodren, som ännu stundom läser sina ord vid boskapens första utsläppande om våren, tänka säkerligen icke uppå, att denna gåfva, dessa ord i forntiden voro offer och bön, således en gudadyrkan. Ingenting är också erbarmligare, än det i finska kustnejderna gängse skrócket. Men äfven för den mörkare, den mäktigare trollvisheten skall Finnen, oaktadt all inpluggad upplysning, sannolikt alltid behålla en afgjord böjelse; att fullt utrota denna, vore måhända att förändra nationalkarakteren, och hellre än detta, må man nöja sig att reglera, göra oskadligt hvad man ej förmår till fullo undertrycka.

Alla folkslag älska i mer eller mindre grad musikens välljud, sångens behag och diktens målningar, det heliga språk, på hvilket menniskohjertat uttalar sin smärta och sin fröjd bättre än i de ord, dem förståndet danar för det dagliga lifvets behofver. Den olikhet ligger likväl i folkens lynnen, att några företrädesvis älska välljudet i sången, det egentligen musikaliska, medan andra mera dragas till det sinnrika i sjelfva dikten, uttryckt i diktens ord. Finnen älskar sången så högt som något annat folk, men han hör till de sednare lynnena, till dem, som gifva orden företrädet framför musiken. Hans sånger, i synnerhet de äldre, utmärka sig genom en förvånande rikedom på snillrika tankar, behagfulla vändningar och de finaste, ljufvaste nyanseringar af sorg, glädje och alla menskliga känslor, men ock genom en lika förvånande fattigdom på egentlig melodi. Den gamla i tvenne strofer delade runomelodin är bekant för sin ytterliga enkelhet; tagen i g moll, går den icke öfver d och icke under fiss, och rör sig alltså på ett område af 5½ toner, motsvarande tonomfånget af den femsträngade kantele. De spridda, stundom ganska sköna och innerliga inhemska melodier, man nu hör sjungas af folket, datera sig från en sednare tid, och äfven i dem upptäcker man, vid jemförelsen med svenska och andra folkmelodier, en intagande enkelhet, så att säga en oskuld i sjelfva välljudet, hvilken går till hjertat. Runeberg har anmärkt den fint nyanserade olikheten mellan melodier, som födas på kustbebyggarens läppar och likasom inandas hafvets raskare brus, samt de, hvilka förljufva skogarnas enslighet och uppstå likasom ur naturens eget hjerta på spegelstranden af en furukransad insjövik. I sjelfva verket kan genljudet af skogens enformiga stilla ljus i de finska melodierna icke misskännas, och det är först på kusterna en större mångfald i toner, förenad] med större ytlighet i uppfattningen, lätit höra sig i sednare tider.

Ser man åter på det som i den finska sången är hufvudsak, på orden, så finner man, jemte spår till dramatiska framställningar *), fyra arter af dikten i Finland. Äldst är måhända loihto-runo, trollsången, hvars karakter nyss ofvanför skildrades. Laulu-runo, visan, den lyriska sången, och kertoma-runo, den episka, gå troligen lika högt upp i forntiden **), men i nyare tider exsisterar den sednare nästan endast som tradition, då deremot den förra evigt skall blifva ett uttryck för hjertats saknad och hopp. Virsi-runo, den didaktiska poesin, har först i en nyare period söndrat sig från de båda nästföregående, i hvilka den fordom såsom beståndsdel ingick. Dess prosaiska form, som också är den lämpligare för en framställning, der förståndet är det herrskande, återfinnes i de öfverallt i det inre Finland högst talrika sana-laskut, ordspråken, hvarmed Finnen ofta på det mest träf-

*) Sådana äro flera brölloppssånger, delar af 28:de runan i Kalevala samt några nyare försök.

**) Lönnrot (i det förträffligt skrifna företalet till Kanteletar) anser visan äldst och trollsången yngre; sina skäl har han icke uttalat. Det synes likväl, som skulle den finska magin hänvisa på en tid, som föregår den i runorna tvefaldt besjungna uppfinningen af Kantele.

fande och sinnrika sätt kryddar sitt dagliga tal och af hvilka Lönnrot, som bekant är, samlat tusendetal.

Det gamla sättet att sjunga runor skildrar Lönnrot på följande vis: „Äro runosångarne tvenne, såsom vid högtidligare runosång erfordras, så sitta de emot, eller ock bredvid hvarandra, fatta hvarandra i händerna och begynna sången. Kroppen är under sjungandet i en hit och dit vaggande rörelse, så att det tyckes, som droge den ena den andra vexelvis till sig. Den ena sjunger då först ensam en runovers, under hvars sista takt den andra infaller, och för andra gången upprepar hela versen — och så går det framåt. Detta upprepande lemnar då den förre god tid att besinna sig på fortsättningen.„ Det är i det finska Karelen, hvarest man ännu har tillfälle att se detta gamla bruk, likasom öfverhufvud de flesta äldre sånger der anträffas, särdeles i socknarna Liekfa, Ilomants, Kiides, Tohmajärvi, Sordavala, Jaakimvaara och Kurkijoki.

Kalevala — och såmedelst hela den e p i s k a diktarten i Finland — anses af Runeberg „jemförlig såsom i ton och hållning, så äfven i omfång och värde, med den grekiska konstens båda skönaste mästerstycken (Iliaden och Odyssén). Alla de företräden dessa äga i framställningens lugna och storartade gång, i bildernas uthållna och säkra syftning, äger den finska runan äfven *), och öfverträffar dem kanhända, om det fulländade kan öfverträffas, i naturmålningens höghet och enkla ståt.„ — Så rent episk, som hos Homerus, är väl icke Kalevalas tonfärg; äfven der skimrar igenom berättelsen ständiga drag af det lyriska vemod, som är den nordiska dikten, liksom den nordiska naturen, i allmänhet eget. Huru för öfrigt de olika nyanserna af Finnens kontemplativa lynne, hans krigiska mod, hans tekniska färdighet, afspegla sig i Kalevalas hjeltar, är förut nämndt.

Det finns en saga, som låter en sångens vän gå till en berömd skaldinna och bedja henne lära honom sjunga. Men hon svarar: det kan jag icke. Gå ensam i ödemarken och göm en sorg i ditt hjerta, så skall sången sjelfmant stiga på dina läppar. — Och så är det. I den finska v i s a n, säger Lönnrot, „är ränningen nästan öfverallt spunnen af sorger, om än inslaget varierar. Flera sånger kunna förliknas vid en molnig höstdag, på hvilken solen sällan glimmar fram. Ensamhet och vemod äro deras genomgående ämne.„

*) Omdömet gäller närmast 11:te runan i Kalevala.

Långt skilda från hvarandra genom skog och ödemarker, togo den finska ynglingen och flickan i sitt sinne hela naturen till sällskap, tilldelande äfven de ringaste ting anda och lif, lynne och språk. Så uppstå sånger af en rörande ljufhet och den största enkelhet. Sjelfva mythen, som låter den första af gäddben fogade harpan gå förlorad i hafvet, bildar den andra vida skönare af en klagande björk och dess strängar af en längtande jungfrus lockar. Andra sånger finnas likväl af en gladare färg, ett tillochmed skämtsamt tycke, och dertill bidrager en ganska afgjord egenhet i det finska lynnet: böjelsen för s a t i r, för ironi. Mähända har ätlöjet, begabbelsen, i intet språk i verlden mera träffande uttryck, mera uddiga ord, än i det finska. Också har Finnen, både i det dagliga talet och i sången, en särdeles fyndighet att gissla därskapen och lasten, men denna satir mildras på ett vackert sätt af en godsinthet, som skyggar vid att vända till löje det goda eller det endast svaga.

Tvenne egenheter äro för öfrigt för den finska sången utmärkande. Den ena, a l l i t e r a t i o n e n eller bokstafsrimmet, består deri att orden i samma vers börjas icke blott med samma konsonant, såsom i den fornsvenska poesin, utan oftast äfven med samma nästföljande vokal. Slutrimmet är i finskan nytt, ehuru ganska användbart och för örat behagligt äfven der. Den andra egenheten är p a r a l e l l i s m e n eller meningsrimmet, ett österländskt uttryckssätt, som består deri, att den efterföljande versen med förändrade ord omsäger och förstärker den föregående.

Fordom ljöd sångernas vackra lek öfver hela Suomilandet, men huru den nu för det mesta dragit sig undan till de inre och östliga bygderna, är redan nämndt. Barnen hafva der ännu sina sånger, de unga ogifta sina, de gifta sina, och äfven de gamla. Men deri stämma de bäste sångare öfverens, att de i sin barndom hört sina fäder sjunga långt flera och bättre sånger, än d e nu kunna. Det var i sanning hög tid, att män med kärleksfullt sinne dessa sednaste årtionden företogo sig att samla hvad af det dyrbara gamla ännu fanns i behåll, innan det för evigt dog ut från menniskors minne, och om någonsin finska folket kommer att uppresa en ärestod, blir det för dem, som sålunda räddat åt det dess forntid. Det vore likväl förhastadt, att derföre anse sångens gudagnista numera utslocknad i Suomi. Hvarje tid talar s i t t tungomål; s i n sång sjunger hvarje. Den fordna dikten har lefvat ut och nya skott äro i vexande. Att detta nya ä n n u är jemförelsevis lösligt, omoget och af mindre värde, berättigar ej till misströstan om ett bättre. Tvärtom vittna

spridda förebud, att den eviga anden, i detta liksom i andra hänseenden, mäktigt lefver och arbetar inom Finnens bröst. Och låtom oss hoppas att han en dag skall finna värdiga uttryck äfven för denna tidens lif och åskådningar!

Finnens själsanlag gå åt djupet. Den lugna betraktande blicken öfver verlden, den är hans. Af allt vetande älskar han mest det som erbjuder det rikaste fält för eftertanken. Religionens läror — de enda han inhämtat alltintill nyaste tid — äro ständiga föremål för hans betraktelser, och af de vetenskaper, om hvilka han någongång fått en aning, synes han gifva de historiska och mathematiska företrädet. Icke sällan förleder honom det betraktande lynnet till spetsfundigheter, medan han tillika derigenom, när det gäller praktiska företag, blir en långtänkt vidhängare af gammal slentrian. Ett det vänligaste och löjligaste bevis på Finnens långtänkthet finner man i hans sed att helsa på en resande en stund efter det denne hunnit honom väl förbi. Framställes för honom en brådskande sak, så må man framför allt icke vänta flinka beslut. Först föres handen bakom örat på gammalt lofligt vis i diverse repriser, derpå funderas en stund, måhända stoppas derunder i godt mak den korta pipsnuggan, och derpå skrides i lugn tågordning till verket. Länge kan ock Finnen utan knot fördraga förolämpningen, liksom han fördrager mödan, men engång drifven till vrede, är han barsk i hämd. Hvem erinrar sig ej härvid anekdoten om den engelske boxaren, som utmanade den finske matrosen? En god stund fördrog denne med största kallblodighet boxarens stötar, men slutligen tyckte han skämtet gå för långt, spöttade i näfven och gaf Engelsmannen en örfil så på fullt allvar, att denne damp utan sans till marken. — I botten af den finska flegman ligga emellertid, jemte den beryktade envisheten, så mycken ärlighet, trohjertenhet och seg kraft, att dessa egenskaper förvärfva Finnen allas aktning, som känna honom närmare. Härdighet, tålighet, försakelse och alla de goda sidor, som äro passiva lynnen egna, träffas hos Finnen i hög grad, och sjelfva den slutna utsida, han vanligen visar en främling vid första bekantskapen, försvinner vid ett längre umgänge och lemnar rum för gästfrihet och vänfast öppenhet.

Sådan är Finnen, och man kan väl säga, att hans öden gjort honom sådan. Kanske var också han fordom — under en mildare sol, uppvuxen bland rikare skördar — ett lifligt, ett företagsamt, ett gladt folk, med alla de företräden och lyten, som utmärka södern. Årtusendens fortfarande landsflykt i nordens ödemarker har hos honom utbildat lynnets slutenhet och flegmatiska lugn, viljans sega kraft och betraktelsens inåtvända sinnrika allvar. Främlingars öfvermakt som beröfvade honom land och oberoende, väckte i hans sånger den begabbande Satyren — den kufvades vanliga hämd mot eröfraren — men Svenskarnes mildare välde gaf icke Finnens satir den bittra och hatfulla skärpa, som det tyska förtrycket ingaf Esterne. I grannskapet af den eviga snön, i menniskotoma skogar, på ensliga sjöars stränder, der ler man sällan och sällan sjunger man der de glädtiga visor om lifvets lust. Men älska kan man, arbeta, försaka, lida der, och i dessa ord har man utsagt finska folkets själ, på samma gång som man utsagt dess öden under en lång rad af århundraden.

Å andra sidan kan man med lika skäl säga, att finska folket gjort sina öden sjelf. Det är anmärkt, att Finnen, ej är något politiskt folk. I hans lynne ligger så mycken kärlek till lugn och hvila, så mycken oförargelig långsamhet och just derföre så mycken undfallenhet för ett öfverraskande våld, att han derföre lättare än någon fallit offer för våglystne främlingars plötsliga angrepp. Orubbligt tapper, som han är, i försvaret af sin torfva, har motviljan att sjelf spela den angripandes roll städse kommit honom att låta fienden vexa honom öfver hufvudet. Så har han jagats från land till land, och der han slutligen, — tack vare skogars och klippors förmur — behöll sitt land, förlorade han dock större delen af dess kuster. Men så lätt som man tog hans land, tog man icke hans inre verld ifrån honom. Här streds icke med öfverraskning, utan kristendomens, svenskhetens kamp mot det ursprungliga finska varade ett halft årtusende igenom, och ingenting, om icke Judarnes exempel, kan jemföras med den sega motståndskraft, hvarmed Finnen här steg för steg försvarade sitt oberoende. I denna långa strid — ty som en fortgående på engång kroppslig och andelig strid måste man betrakta hela svenska väldets tid från 1157 till 1809 — har Finnen mognadt till hvad han är och, tagen ur inre synpunkter, måste kampen erbjuda ett rikt, ett näraliggande intresse. Någon genomförd tafla deraf kan här ej uppritas. Men så mycket är klart, att en tafla af finska folket just derföre komme att blifva half, om man ej till det egentligt finska lade äfven en teckning af Svenskarne i Finland, och denna teckning måste derjemte, oberoende af tecknaren, innefatta hufvuddragen af hvad man varit van att kalla den finska historien.

Svenskarne i Finland.

Finnarnes äldsta beröring med Svenskarne går långt bortom sagors och minnens tid upp i den gråa fornåldern. När sagan får en tunga i Skandinavien, vet hon redan omtala ett mot gudarne fiendteligt slägte: Jättar, Jotar, Thursar, Troll och illistige dvergar i bergens djup. Mythen smickrar dem ej i sina målningar: än vilde och grymme resar, än fule och vederstygglige missfoster, bäfva de för dagen, af hvars första strålar de förvandlas till sten. Klädde i råa djurhudar, bo de i hålor och klyftor, derifrån de nattetid utgå på ströftåg, för att röfva menniskor och boskap samt bedrifva alla midnattens lömska verk. Både till gestalt och sinnelag framstå de såsom gudafolkets, Asarnes, skarpaste motsats, och blott en enda egenskap synes hos dem värd sagans loford: deras orubbliga ordhållighet. Mellan dem och gudarne är evig fiendskap: Thor tågar mot dem i härnad och hvar gång äskan rullar i skyn, hör man dånet af gudens vagn, när han förföljer trollens ätt och med sin hammare krossar bergens vidunder.

Mycket talar för den åsigt, att sagan med dessa Jotar och Jättar m. m. förstått än Finnar, än Lappar, och att Finnarnes första beröring med Svenskarne derföre var den äldre bebyggarens kamp mot nykomlingen. Det mesta af Skandinaviens nordliga hälft besutto fordom finska ätter; de undanträngdes, men de värjde sig, i det de veko, med svaghetens vapen mot styrkan: list, försåt, öfverrumplingar. Deraf alstrades i Svenskens sinne mot dem ett hat, en afsky, som ökades af föreställningen om deras nära förbund med afgrundens makter. Sagorna öfverflöda af prof på den fasa, den förbittring Finnarnes trolldom och list ingåfvo Svenskarne. Fruktan förenade sig med hatet: Finnarne, så trodde man, förföljde med aldrig hvilande ondska Skandinaverne, och mängen af forntidens utmärktaste män, Vanland, Agne, Håkan Adalstens Fostre, den ridderlige Olof Tryggwason, Olof den helige och andre ansågos hafva Finnarne och deras trollkonster att tacka för sin undergång. Trollqvinnornas drottning, den förfärliga Huld, hvilken genom sina förbannelser bredde efärd öfver Ynglingaätten, framstår som en hotande skräckbild från den finska norden. Genom sitt herravälde öfver naturen och dess hemliga makter förstodo Finnarne att i striden ersätta hvad som brast dem i styrka och tapperhet. Deras svärd voro vida berömda för sin oemotståndlighet, deras pilar, hvilka afskjutna återkommo på bågsträngen, deras förtrollade renskinnsbrynjor, på hvilka inga vapen beto, gjorde dem i hög grad fruktansvärda, och den Svensk, som med list eller tapperhet kunde förskaffa sig något af dessa vapen, inlade dermed stor ära. Så omtalas en finsk krigare Sviphald, hvilken bistod konungarne Harald och Erland af Norige mot svenske konungen Hogne. Snart nedhögg Hogne i striden Sviphalds häst, men Finnen led dervid ingen skada, utan for ned i jorden, hvarefter Hogne tappert inbröt i fiendens leder och fällde allt som stod i hans väg, tills ett lejon rusade upp ur jorden och med ett slag af sin svans fällde till marken Hognes häst. Hogne kastades af, men reste sig och rusade med draget svärd på lejonet, som sprutade mot honom eld och etter. Maktlös halkade klingan mot djurets förtrollade bog; då bortkastade Hogne svärdet, sprang lejonet på lifvet och fällde det ändtligen efter två timmars förfärligt brottande. Då först, säger sagan, fanns Finnen Sviphald hafva uppgifvit andan. — Andre finske stridsmän, Frodel och Falur, Falur och Floke, omtalas likaså som gräslige trollkarlar. Än voro de i luften, än på marken, än under jorden, och utsände från hvarje tå och finger pilar, hvilka alla träffade sin man, och det uppstod en så hård strid, att jorden skälfde likasom hade den hängt på trådar, och spjut, glafvar, stenar och pilar flögo så tätt, att man för deras skull ej kunde se himmelen. Floke förvandlade sig till en eldsprutande drake, men föll dock i striden, hvaröfver Falur blef så uppbragt, att han förbytte sig till en hvalfisk, slog i denna gestalt tolf män till marken, nedsväljde fem i sitt brinnande gap och uppkastade femton i luften med den styrka, att alla deras ben sönderbrötos och de genast nedföllo döde.

Denna vidt beryktade trollkunnighet, jemte Finnarnes snabba skidlöpning och utomordentliga skicklighet i bågskjutning, ingaf Svensken, med all hans afsky, detta slags ofrivilliga vördnad, som ett öfvermäktigt ondt väsende tilltvingar sig. Begäret efter välde och inflytande förmådde ej sällan äregirige personer af båda könen att söka Finnarnes umgänge, för att invigas i deras hemliga konster och dymedelst vinna sina afsigter. Gunhild, en norrsk qvinna, vistades tvenne år hos Finnarne och vann genom deras magiska lärdomar konung Erik Blodyxas hjerta. I konsten att genom trolldom vinna kärlek ansågos Finskorna särdeles inkomna. Konung Harald Härfager förälskade sig i Finnen Svases dotter Snäfrid, tog henne till äkta och älskade henne så högt, att han för henne glömde rikets styrelse och vård. Efter några år dog Snäfrid; men hennes hy förändrades ej, hennes skönhet strålade med lika glans,

och i tre år satt konungen försjunken i hennes åskådande. Ändtligen rådde honom Thorleifer den vise att ombyta den dödas kläder, och knappt hade detta skett, innan hennes kropp föll sönder i stoft och ödlor kröpo ur hennes sköte, hvarefter hon brändes på bål och konungen åter styrde sitt rike med kraft och visdom.

Ännu in i den historiska tiden fortfor beröringen med Finnarne att vara för Svenskarne förhatlig och olycksbringande. Ynglingaätten stod i ständig, mest fredlig beröring med grannfolket på hinsidan Bottenhafvet. Konung Vanland vistades en vinter hos Snö den gamle i Finland och förmälde sig med dennes dotter Drifva; otrogen sitt löfte att dit återvända, förhexades han af Huld och dog af längtan efter sin finska gemål. Agne, den tappre Ynglingadrotten (omkr. 450 e. Chr.), upphängdes under sömnen af sin finska gemål Skjalf i en guldkedja. Efter hans tid förlora sig spåren af hvarje fredlig beröring de båda folken emellan; ströftåg och härjningar vidtaga nu från båda sidorna. Konung Erik Emundson Wäderhatt (omkr. 850) drager i sin styrkas dagar hvar sommar ut på vikingatåg kring Östersjön och säges dervid hafva gjort sig Finland och Karelen skattskyldiga. Samtidigt härja Warägerne Finska vikens kuster; Qvænerne ströfva in i Norige, söka dock strax derefter Norrmännens bistånd mot Karelarne. Nu vidtaga jemväl färderne till Bjarmaland. Konung Erik Segersäll uppgifves vid denna tid hafva, jemte andra länder, äfven underlagt Finland (d. ä. kusterna) sitt välde. Finska vikingaflottor oroa i sin tur de svenska kusterna.

Härintills bestod förbindelsen mellan Finnarne och deras grannar än i roflystnadens kamp om byte, än i hämdens förbittrade infall skiftevis, än i byteshandel under stridens pauser, än i tillfälliga och flyktiga förbund mot en tredje fiende, än i vidskepelsens handräckning åt maktbegäret, än slutligen i slägtskapsförbindelser, knutna genom ofärd bringande giftermål. Något varaktigare intresse hade ännu icke knutit folken tillsamman; vikingen hade vunnit sitt mål, när hans drake lastad med byte återvände från den främmande kusten; konungen menade sig hafva eröfrat ett land, när han årligen indref skatt af kustbebyggarne; politisk beräkning var för den gamle nordbon främmande. Det behöfdes ett intresse, högre och mäktigare än stundens lystnad, för att sammanbinda folken; kristendomen kom, och hela norden antog en förändrad gestalt.

Nära nog samtidigt hade Rysslands Waldemar (988) och Sveriges Olof Skötkonung (1000) låtit döpa sig till tron på „hvite Christ.„ All ung lära går ut på eröfringar. Hos den helige Erik uppflammade trosnitet: desse blinde hedningar i öster om bottenhafvet, kusternas vilda röfvarskarar måste med blod betvingas, för att i vatten döpas. Alltså drog konungen med sina män öfver hafvet, slog Finnarne efter en hårdnackad strid och tvang dem till dop och korstecken. Fridens lära predikades samtidigt af Sanct Henrik och svärdet. Varaktigare än Erik Wäderhatts jordborgar, blef Åbo slott det svenska väldets första stödjepunkt. Från landets sydvestra hörn, det hvad man på eröfringens tid egentligen kallade Finland, sträckte Svenskheten ut sina armar kring Suomi och lyckades slutligen omgärda det med sina vapen och sina institutioner.

Omkring 150 år varade vapenarbetet, innan svenska väldet var i allo erkändt. Täta voro krigstågen. Sveriges och Rysslands gränser närmade sig hvarandra, och från det ögonblick de räkades, fuktades de med blod. År 1164 drogo Svenskarne ut mot staden Ladoga, men slogos tillbaka; Jemer och Karelare plundrade Finland (Åbo län). 1187 företogo Karelarne det beryktade härjaretåg till Sverige, då Sigtuna brändes. 1198 vid påsktiden plundrade Ryssar det nyanlagda Åbo. Den helige Eriks eröfring hotade att gå fullkomligt till spillo, och ho kan förutsäga följderna, om icke Ryssarne efter nederlaget vid Kalka år 1224 räkat under Mongolernes välde? — Tvedrägt mellan de finska stammarne gynnade Svenskarnes planer. Tvenne Jemernes nederlag mot Ryssar och Karelare (1227, 1228) försvagade deras makt. Stockholms grundläggare och Folkungaättens frejdade stamfader, Birger Jarl af Bjellbo, planterade (1249) svenska fanan i hjertat af Jemernes land och byggde sig der en borg: Tavastehus. Nu stodo Karelarne, än hulpne, än bekrigade af Nowgorod, ensame qvar på stridsfältet. Härjande inbröto de tid efter annan på svenska området. Då tågade mot dem (1293) konung Birgers förmyndare, den tappre marsken Thorkel Knutson, vann deras land och betvang det genom Wiborgs slott. Från denna tid var svenska väldet rådande i hela Suomis land och sjelfva Lapparne, som ströfvade kring i dess inre delar, gjordes skattskyldige af Birkkarlarne.

Det var då en lång och blodig kamp, som ändtligen förde Finland under Sveriges välde. Den skandinaviska tapperheten, som på vida kortare tid

hade eröfrat England, Normandie, Neapel och Sicilien, hade behöft halftannat sekel för att underlägga sig det glest befolkade Finland med dess sinsemellan oeniga folkstammar, okunniga i all regelbunden krigskonst. Detta var den mer än sexhundraåriga kämpalekens första akt. De öfriga utspelades på samma med blod och aska betäckta skådebana; men de kämpandes ställning var nu ombytt. Det var lejonet och örnen, som stredo om den kufvade björnens ide.

Besittningen af Finland blef allt från den helige Eriks tid Rysslands och Sveriges eviga stridsäpple. Båda makterna sträckte samtidigt sin lystna hand efter detta sköna byte, och bådas sträckta händer framhöllo dervid korset, liksom stridde de blott för d e s s seger. Hvarje krigståg var tillika ett korståg; kraftigt manade påfvarne till strid. Snart afkastade dock politiken sin antagna mantel af trosnit. Intet fredsslut kunde afvända den enas eller andras blickar från Finland, med hvars besittning herraväldet öfver Östersjön så nära sammanhängde. Thorkel Knutsons landvinning i Karelen kom Sveriges gränser att rycka fram till rämärkena af Rysslands. Från denna stund var rivaliteten gifven; krigen och Finlands öden likaså. Glömsk af sina furstars förvandtskap, stod den skandinaviske jätten bröstgänges mot den ryska, och det land der de brottades satt hårdt emellan. Trotsig reste sig en svensk fästning (Landskrona) vid sjelfva Nevan. Än hade dess murar ej torkat, då Ryssarne jemnade den med jorden 1301. 1311 skedde Nowgorodernes omtvistade tåg inåt Jemernas land, mot Svenskarne. Tvenne år derefter uppbrände dessa Ladoga stad; 1318 härjade Ryssarne Åbo och Kuustö; 1323 slöts i Nöteborg mellan Ryssland och Sverige den första fred, som drog båda rikenas gräns längs Systerbäck, 36 verst vester om det nuvarande Petersburg.

Fredsslutet i Nöteborg beredde, lika litet som de följande, någon varaktig grannsämja. Hvarje liten fejd eller enskild plundring på gränserna kom krigslägan att uppflamma. Ännu engång drogs svärdet för kristen tro; Konung Magnus Smek tågade 1348 i egen person till Nevan, eröfrade Nöteborg och lät döpa kringboende Ingrer till katholska läran. Ännu engång predikades korståg mot Ryssarne: af påfven Clemens VI 1351. Ohöljda framträdde sedan hersklystnaden, plundringsbegäret. 1300talets sednare och 1400talets förra hälft visa mänget härjande ströftåg, men intet större krig på finska området. Det var först efter 1462, då Ivan I:s segrar återgifvit Ryssland lifvet, som de långvariga krigen mellan denna makt och Sverige åter började. Unionstvister mellan Svenskar och Danskar kommo härtill. Härjande krig under Sturarnes, Gustaf Wasas och Johan III:s tid blodade slutet af 1400 och nästan hela 1500talet. Klubbekriget*) (1596, 97) och fortfarande ryska fejder förödde landet intill freden i Stolbova 1617, då svenska makten för hundrade år vann öfvertaget och Finland skyddades genom nyförvärfvade gränsprovinser (Ingermanland, Kexholms län). Nu riktades svenska vapnen mot söder; i Polen, i Tyskland, i Danmark fäktade finska trupper med utmärkelse under Gustaf II Adolf och hans krigiske efterträdare. År 1656 utbrast ånyo ett af dessa härjande krig, som förvandlade östra Finland till en ödemark. Freden i Kardis 1661 stadfästade dock Stolbova-freden och landet hämtade sig under ett 40 årigt lugn, men blott för att desto grymmare hemsökas af den s. k. stora ofreden 1700—1721, då, efter Carl XII:s nederlag vid Pultava 1709 och det olyckliga Storkyroslaget 1714, hela Finland af fienden öfversvämmades och inom få år såg sitt välstånd och sin kultur stiga århundraden tillbaka och sin folkmängd till hälften förminskad genom krig, pest och utflyttningar. Freden i Nystad satte en gräns för dessa olyckor; men sedan Ingermanland och Wiborgs län dervid afträdts till Ryssland, var det icke mera svårt att förutsäga, hvem Finland i framtiden skulle tillhöra. Kortare och mindre blodiga voro 1700talets tvenne andra krig på finsk botten — det första 1741—1743, afgjordt genom finska arméns nederlag vid Willmanstrand och kapitulation i Helsingfors samt slutadt genom freden i Åbo, hvarigenom ryska gränsen utsträcktes till Kymmene — det andra 1788—1790, då efter det ryktbara Anjala-förbundet och flera lysande vapenbragder till lands och sjöss, freden i Werälä återställde gränserna i samma skick som vid krigets utbrott. Slutligen år 1808 utbrast det sista af de många krig, hvari Svensk och Rysse kämpat om Finlands besittning. Kejsaredömets politik, understödd af Napoleon, behöll segern och efter ett ärofullt försvar — tillintetgjordt genom Sveaborgs kapitulation, slaget vid Oravais och konventionen i Kalix — utrymde svenska vapnen det finska området, som genom freden i Fredrikshamn 1809 öfvergick under H. M. Kejsarens af Ryssland och Storfurstens af Finland mäktiga spira.

Från urminnes tid var alltså Finland för Svensken en ständig vapenskola; hans besittning af detta land var ett ständigt postande med lyftad sköld och draget svärd. Det underhöll hans krigarevana, men det drog honom tilli-

*) Hvarom mera under rubriken Österbotten.

ka bort från hans eget, och Carl Johans politik, som fann rådligast att stadna inom Skandinaviens naturliga gränser, afvisade derföre hvarje tanke på Finlands återvinnande. För Finnen deremot var förbindelsen med Sverige en förbindelse med hela den vesterländska, den germaniska kulturen, ett inarbetande i ursprungligt främmande former, som efterhand antogo karakteren af inhemska. Detta inarbetande åter, gänget till en viss punkt, medförde vådan af den finska folkegendomlighetens undertryckande och upplösning i den germaniska. Till denna vådliga punkt hade Finlands försvenskande ännu icke hunnit, men stod dock nära dertill, om man får döma af vissa tecken, såsom finskans utträngande ur de bildade klassernas samtalsspråk *), folkpoesins aftynande ooh dylikt mer. Man kan derföre med skäl säga, att om i en förfluten tid Svensk och Finne behöft hvarandra och varit för hvarandra nyttige, de dock i rättan tid skilts åt och derigenom tvungits att hvar för sig återgå till sig sjelf. Så är rättvisa skedd åt både det förflutna och samtiden, och det eviga förnuft, som framskymtar genom verldshändelserna, förnekar sig ej heller här.

Den germaniska (svenska) kulturen i Finland uppträdde i början under religiös form, som katholicism, hierarki, och bibehöll länge detta hufvuddrag, äfven sedan andra elementer gjort sig gällande. De förste biskoparne, Henrik, Rudolf, Folqvinus, vunno under eröfringens vilda vapenbuller endast martyrkronan. Men redan den fjerde, Thomas (1221—1245), uppträdde, understödd af påfliga bullor, med en andelig furstes kraft och anspråk, som Finlands målsman i krig och fred. Det syntes, som hade dessa anspråk varit för tidiga, ty Thomas dog i landsflykt på Gottland. Bero, hans efterträdare, afstod 1245 till kronan landets utskylder, som dittills kommit kyrkan till gode; men Ragvald, den nästföljande, förstod att skaffa sig och kyrkan ersättning medelst påbudet om „matskott,„ eller säfvelvarors erläggande till presterskapet. Under Catillus, den sjunde bispen, organiserades fullständigare den hierarkiska styrelsen genom inrättandet af ett domkapitel i Åbo, der Magnus I, tillika den förste infödde biskop (1290—1308), varaktigt fästade den andliga maktens medelpunkt, i det han invigde domkyrkan och ditflyttade från Nousis S:t Henriks ben. Under Ragvald II bygdes 1318 Kuusto befästade biskopssäte, och sålunda utrustad med all en kyrkofurstes imponerande stät, med eget slott, med en svit af domherrar, chorsångare och præbendarier, med reliquier, helgonabilder, klenodier och dyrbara skrudar, åtnjöt Hemming (1340—1365) — sjelf kanoniseradt helgon 1514 — det största anseende. Johannes II Petri, som studerat i Paris och der varit lärare („rector„), vågade bannlysa den mäktige Suno Stålarm, höfding i Wiborg. Fullvuxen uppträdde hierarkin under Magnus Olai Tavast (1412—1450), den sjuttonde biskopen på S:t Henriks stol. Magister i Prag, vigdes han i Rom till biskop och företog några år sednare en kostsam resa till det heliga landet. Hans domkapitel räknade 10 kaniker, utom lägre andlige; hans domkyrka ägde 14 altaren. Ehvart han drog, till visitationer eller riksdagar, följde honom en svit af riddare och svenner, icke ringare än en konungs följe. Högt aktad i nordens trenne riken, togs han af konungarne till råds, handlade sjelf med kunglig myndighet och var den, som under de oupphörliga unionsfejderna vidmakthöll lugnet inom sitt fädernesland. Så mäktig, som under Magnus I, höjde hvarken förr eller sednare hierarkin sitt hufvud i Finland. Äfven hans närmaste efterträdare — Olaus Magni, hans systerson, som likaledes kallas rector i Paris, en af sin tids lärdaste män (1450—60) — Conrad Bitz, magister i Leipzig, den nitiske regleraren af presterskapets tjenstgöring och inkomster (1460—89) — och Magnus III Stjernkors, magister i Paris *), en mäktig prelat (1489—1500) — voro utmärkte män. Påfveväldets siste väldige kämpe i Finland var Arvid Kurk (1511—1522), sitt fäderneslands redlige försvarare mot Danskarnes våld. Tragiskt var denne den tjugondetredje och siste katholske biskopens slut. Flyende undan Danskarne, ville han på en skuta öfverresa till Sverige från Nerpes i Österbotten, men uppslukades af hafvet med alla sina skatter och följeslagare. Med honom sjönk katholska läran i Finland och en ny tid bröt in.

De fleste af dessa 23 biskopar voro med all sin hierarkiska stät och sin ömtålighet om hvad de ansägo för kyrkans rättigheter, lärde och om landet högt förtjente män. De subordinerade väl ytterst under påfven i Rom, som insatte dem i värdigheten och af hvilken de fleste personligen undfingo sin skrud; dock känner man ej, att de lånade sig till verktyg för dessa beryktade

*) Ännu till medlet af förra århundradet och sednare talades allmänt finska i städerna, äfven af de förmögnare, och få voro de infödde ståndspersoner, som då voro okunniga i sitt lands modersmål.

*) Såsom domprost i Åbo af Kejsar Fredrik III utnämnd till tyska rikets pfalzgrefve, hvilken värdighet skulle gå i arf till alla domprostar i Åbo.

utpressningar, som i andra länder gjorde påfvenamnet förhatligt. Deras förhållande till konungen i Sverige var oftare en rådgifvares än en undersåtes, och adelsväldet fann i dem en motvigt, som bidrog att rädda bonden från lifegenskap. De reglerade och uppburo de första utskylderna; de hade sin hand i alla allmännyttiga inrättningar och i sjelfva statsärenderna, såsom ledningen af krigsoperationer och fredsslut, städers priviligierande o. s. v. De införde en förbättrad arkitektur, en början till industri. De anlade de första bibliotheker och de första skolor i landet: Åbo kathedralskola och det s. k. Collegium Raumense voro på sin tid mycket besökta. Närmast manade dem deras kall till kyrkors uppbyggande; dock voro församlingarne, med undantag af de närmast Åbo belägna, till omfånget ännu mycket vidsträckta. Kloster funnos i landet sex; det äldsta var dominikaner klostret i Åbo; det rikaste brigittiner klostret i Nådendal. Bokliga studier funno inom deras murar en tillflykt; det öfriga presterskapet var dock föga beläst och dess seder, efter cœlibatets införande, icke de bästa. Massan af folket stod naturligtvis än lägre i okunnighet och, oaktadt sin fromhet, förföll Finnen ofta till den råaste vidskepelse.

Den finska kyrkans historia efter reformationen träder mera i bakgrunden för den verdsliga makten. Hon hade dittills bortskymt staten med den romerska stolens ofantliga skugga; staten öfverskyggade nu henne i sin tur med konungamanteln. Men icke allenast folkets religiösa och sedliga uppfostran, utan äfven all högre bildning utgingo i Finland fortfarande från kyrkans män. Martin Skytte, landets förste evangeliske biskop och hela dess kyrkoväsendes omskapare, anslog redan en del af kyrkans frånhända inkomster till understöd för dem, som besökte utländska skolor. Michael Agricola, då rektor vid Åbo skola, sedermera biskop i Åbo, lät år 1548 trycka den första finska öfversättning af nya testamentet och Paul Juusten, författaren af den finska biskopskrönikan, sedermera vid stiftens delning år 1554 förste biskop i Wiborg, var honom behjelplig vid öfversättningen af Davids psalmer. Dem följde en finsk bönebok, en liturgi m. m. allt af Agricolas hand. Nära ett århundrade hade dock förflutit, innan den heliga skrift fullständig utkom på finska språket 1642. Öfversättningen utarbetades af flere Finlands lärdaste män, men den som med mesta ifver dref derpå, var biskop Isak Rothovius, en af de värdigaste män, som beklädt S:t Henriks stol och som, näst Brahe, kan anses som det finska universitetets mest nitiske grundläggare. Det var genom denna oförgätligt välgörande stiftelse år 1640, som vetenskapen i Finland omsider lösgjorde sig från kyrkan, i hvars modersarmar den så länge med huldhet vårdats, tills den fullmyndig sträfvade ut på forskningens alla områden. Det svalg, som under 18:de seklets rationalistiska läror i andra länder uppkom mellan kyrka och vetenskap, störde ej här endrägten mellan de båda. Kyrkan, som på 1600talet visat sig böjd att stänga forskningen inom sina symbolers bokstaf, och tillochmed år 1664 afsatt en biskop, Terserus, för irrlärighet, bortlade snart sin förmyndareton och universitetet visade sig derföre tacksamt, genom att åt kyrkan uppfostra män (Gezelius, Mennander, Tengström m. fl.), hvilka blefvo hennes prydnad.

Reformationen — hvars förste predikare i Finland var Peter Särkilaks — hade i hufvudsaken hastigt genomdrifvits, utan våld, fanatism och blodsutgjutelse. Segare vidhöllos i folkets sinnen flera katholicismens lemningar. Nådendals kloster fortlefde ännu på nåder till slutet af 1500talet. Ännu sednare sjöngos latinska psalmer i kyrkorna *) och gamla munksånger med tillhörande dansar utfördes ännu för 50 år sedan af ungdomen i skolorna. Helgonabilder finnas ännu i skräpgömorna af alla landets äldre kyrkor, och Jungfru Marias anropande **) m. m. d. vitnar om katholska minnen. Hastigt ökte sig läroverken. Äldst voro skolorna i Åbo, Raumo och Wiborg; dernäst i Björneborg och Helsingfors. Äldst bland gymnasier var det i Åbo (1626). Hundra år sednare invigdes gymnasium i Borgå, dit biskopssätet flyttats från det dåmera ryska Wiborg. Nya läroverk uppstodo jemte nya städer. Redan i biskop Terseri tid kunde i norra Österbotten alla personer under 20 eller 30 år läsa innantill och vid slutet af 1600talet torde denna första insigt varit allmän bland allmogen. Stor vidskepelse rådde, det oaktadt, bland alla samhällsklasser. Hexprocesserna drefvo sitt oväsende och vid Åbo universitet dömdos år 1661 en student till döden för det han inlätit sig i förbund med djefvulen. Sjelfva den lärde Sigfrid Aroni Forsius ransakade stjernorna och förkunnade sina profetior med hela öfvertygelsens värma. Vid läsningen af bibel, katches och psalmbok stadnade menige mans literära framsteg. Adertonde seklet lyckades i någon mån hyfla de förmögnare klasserna; till och med fritänkeriet reste sitt hufvud vid sidan af religionssvärmerierna. Mellan

*) Som bekant, qvarstå några sådana i svenska psalmboken af 1619.

**) "Mar!" "En mar!" ett bedyrande, brukligt i Satakunda.

medelklassen och det egentliga folket uppstod då efterhand det svalg, som svenska språkets begagnande begynnt och utvidgat. Lärdom och bildning blefvo dock allmännare och universitetet stod — genom män, sådane som Porthan, Calonius, Gadolin, Franzén, Hällström m. fl. — i jemnhöjd med de samtida svenska och utländska.

Svenskarne förde till Finland icke blott sina vapen och sin religion; deras samhällsordning följde dem. Vida lättare rotade sig denna, än de förra; det fanns i den vägen så litet inhemskt att rödja undan. Sverige hade redan fullbildade landskapslagar; kolonisterne togo dem med för egen räkning; eröfraren bjöd dem blifva allmänt gällande. Våld undvek man och skonade gammal sed. Länge aktades „finska rätten„ — om också blott ett namn. Sannolikt gällde i Finland Helsingelagen, kompletterad af Upplandslagen. Slutligen då landskapslagarne sammanvuxo till allmän landslag (1347), försvunno i denna den svaga häfden af finska rättsbruk. Domare voro i början kyrkans män; summariskt dömde väl äfven höfdingarne. Lagläsare (tolkar) omtalas tidigt. En lagman öfver Finland (Bero, Björn) nämnes 1324; ringare var dock hans anseende än de svenskes, intill dess honom, jemte prester och 12 bönder, tillstaddes att deltaga i konungavalet (1362). Härader uppstodo efterhand, på skandinaviskt vis; måhända utaf gamla kihlakunnat. Socknarna, fordom mycket större, hade sannolikt äfven traditionela ursprung. Lagmannen reste kring och höll årliga ting i häraderna. I högsta instansen dömde ett kongligt ting. År 1435 fördelades landet i tvenne lagsagor och samtidigt inrättades i Åbo en „landzräth„, hvars ledamöter voro bispen, lagmännen och fogdarne i landet. Snart förföll denna inrättning; tingen fortforo, och vädja kunde man blott till konungen i fjerran. Ofog skedde; mutor togos; adeln och fogdarne förtryckte folket; illa huserade stundom krigsknektarne. Ändtligen (1624) inrättades i Åbo en särskild hofrätt för Finland och omkring 150 år sednare (1776) en annan i Wasa. När kyrkans makt var bruten och 1600talets adel hejdlöst arbetade på ett feodalväldes införande, var det domareväsendet med sina nämnder, sina ting och en oväldig hofrätt, som bevarade folkfriheten.

Lagstiftningen missbytte icke Finland. Svenskarne behandlade detta land mindre som ett eröfradt, än som ett hemland, och alla de förmåner af lag och rätt de sjelfve åtnjöto skänkte de äfven Finnarne. Odalmanna frihet vann den finske bonden i bredd med den svenske. Redan 1316 värnade konung Birger qvinnofrid i Karelen. Särdeles välvilja för Finland visade Erik af Pommern, Carl IX, Gustaf II Adolf och Christinas förmyndare genom Pehr Brahe, Carl XI, Adolf Fredrik och hans efterträdare. Missbruk och förtryck, ständigt ånyo insmygande sig för landets aflägsenhets skull, utrotades af dessa regenter. Kronan, som tillegnat sig förfogningsrätt öfver den obyggda jorden, nitälskade för landets uppodling och sökte hämma skogsödelsen. Jordbrukaren tryggades vid sina besittningar, frihetsär beviljades nybyggarne, eftergift i utskylderna förunnades vid missvextår och efter härda krig. Strafflagarne mildrades efterhand; förordningar utgåfvos mot lyx och öfverflöd, vägar byggdes, lazaretter anlades, slöjder uppmuntrades; slutligen inrättades, med regeringens bifall och understöd, Finska Hushållnings Sällskapet 1797. Så gjorde svenska regeringen hvad den kunde för landets väl, och om, det oaktadt, folket ofta suckade under tunga bördor, om ännu vid medlet af 15:de århundradet det inre Österbotten, norra Tavastland, norra Savolaks och en stor del af Satakunda beboddes endast af kringstrykande Lappar, samt ännu på 1700talet ofantliga landsträckor lågo öde, voro krig och härda tider merändels skuld dertill. Det var endast tvenne omständigheter, hvarigenom regeringen motverkade landets välstånd: myntets vacklande och underhaltiga värde, samt handelstvänget. Länge var den finska handeln högeligen förfördelad. Städer kommo med svårighet upp, och dock bands deras rörelse med jernfjettrar, i synnerhet af Gustaf I. Åbo ensamt fick handla med utlänningen, alla öfriga sjöstäder tvungos att föra sina varor till Stockholm. Först 1765 erhöllo Wasa, Gamla Carleby och Uleåborg fullkomlig stapelfrihet och de flesta öfriga tillstånd att segla på Östersjön. Föga mildare band lades under 1600talet på landthandeln, i det bonden strängeligen tillhölls att föryttra sina varor i städerna.

Förvaltningen i landet gick snart ur presterskapets händer till verldslige embetsmän. Redan 1280 omtalas en præfectus eller höfding i Finland och konungasönerne tillegna sig hertigtiteln öfver detta land. Från början af 1300talet förekomma regelbundet ståthållare, höfdingar och fogdar, dels öfver hela landet, dels öfver delar deraf. Vid denna tid ser man ock landet delas i tre län efter dess hufvudslott: Åbo, Tavastehus och Wiborg. Den nyare läneindelningen sammanföll i vissa delar, men icke i alla, med de gamla landskapen, provinserna. Dessa åter — Egentliga Finland med Åland, Satakunda,

Tavastland, Nyland, Karelen, Savolaks och Österbotten — hvila tydligen på historisk och traditionel grund samt ha sin upprinnelse dels i nyanserna mellan de finska stammarna, dels i svenska eröfringens framsteg, landets läge och kolonisationen.

Finlands yttre öden under svenska väldets tid erbjuda för öfrigt den föga omvexlande, men på sitt sätt lärorika taflan af ett folk, som med den yttersta ihärdighet aftvingar naturen ett sparsamt underhåll; af en styrelse, som efter bästa insigt söker uppmuntra denna ihärdighet; af krig, hvilka, såsom „stora ofreden„, åter för långa tider förstöra det börjande välståndet; af härjande farsoter, såsom digerdöden 1350; af hårda missvextår, såsom åren 1695, 96, 97, då många tusen menniskor dogo af svält och onaturlig nödföda; af märkvärdiga naturrevolutioner, såsom en stor mängd sjöars uttorkande och andras plötsliga öfversvämmande m. m.; af förstörande eldsvådor, såsom i Åbo, Kuusto m. fl. Tidrymden mellan 1157 och 1809 har man än afdelat i katholska tiden och reformationens tid *), dels efter svenska konungars regeringar, dels i kulturhistoriska epoker **), såsom 1) kyrkans öfvermakt eller katholska tidehvarfvet (1157—1522); 2) statens supremati, eller reformationstidehvarfvet (1522—1600); 3) det borgerliga samhällets utvecklingsperiod (1600—1721) samt 4) den materiela förkofringens tidehvarf (1721—1809), hvartill då våra dagars historia ansluter sig som en femte period.

I utbyte mot de finska familjer, som tidtals (under Gustaf I, Carl IX o. a.) flyttat öfver till Sverige och der, under mycken afvoghet från Svenskarnes sida, uppodlat Wermlands ödemarker samt utbredt sig i aflägsnare trakter af Dalarne, Gestrikland, Helsingland, Medelpad, Härjedalen och Ångermanland, äfvensom i Norges finnskogar, ha talrika svenska kolonister befolkat de finska kusterna. Från Kymmene elfs utlopp i Wiborgs län, längs hela kusten af Nyland till gränsen af Åbo län, vidare på öarne vid Åbo läns kust och hela Åland bor än i denna dag ett svenskt folk. Derpå möter längs samma läns vestra kust finsk befolkning, men vid sydgränsen af Wasa län vidtar åter i Lappfjerds socken svensk allmoge och fortfar med ett enda kort afbrott (Lillkyro) allt upp till Kelviå socken, der finskan slutligen får öfverhanden. Kedjan af denna svenska befolkning är öfverallt ganska smal, d. ä. bunden vid det egentliga kustlandet, hvarifrån den blott på få ställen (såsom Terijärvi i Österbotten) sträcker sig 7 à 8 mil inåt landet. Om samma svenska område under tidernas lopp till- eller aftagit, är ännu ej tillfyllest undersökt; får man döma af försvenskade finska och förfinskade svenska namn, så ha de båda nationaliteterna på flera orter utträngt hvarandra. Alltför vidsträckta förändringar synas dock ej ha ägt rum. Tiden när dessa svenska inflyttningar skett, är icke fullt utredd. Vanligen har man antagit att Nylands svenska befolkning inflyttat vid Erik den heliges tid under den första eröfringen, för att gifva det svenska väldet stadga. Vigtiga skäl hafva dock nyligen blifvit anförda *) mot denna förmodan, skäl som göra det sannolikt, att svenske kolonister vida tidigare, måhända redan före Finnarnes intåg, tagit i besittning landets södra kust. Likaså har man trott, att en stor mängd kolonister åtföljt Birger Jarl på hans ryktbara finska tåg och dervid nedsatt sig på kusten af Österbotten. Äfven denna tradition haltar och faller på samma gång som Jarlens förmodade landstigning vid Korsholm. Från Vesterbotten till finska skärgården är blott ett steg. Hvar fanns väl, under de blodiga striderna mellan hedendom och kristendom, mellan Sverkerska och Erikska konungaätter, en närmare tillflyktsort för den förföljde, än här bortom hafsfjärdarna?

Den svenske Österbottningen och den svenske Nylänningen likna hvarandra endast i lynnets större liflighet, afstickande mot den nationela finska flegman. Den förre äger i sin friskhet hvad den sednare mest förlorat: en spänstighet i karakteren, en frimodighet utan öfvermod i yttre skick, en djerf och rörlig handlingskraft, som, ledd på goda vägar, uträttar mycket. I båda provinserna kan man öfvertyga sig om vådan, om olyckan af en förlorad nationalitet. I större delen af det svenska Österbotten lefver svenskheten frisk, men förlorar sig mot gränserna af det finska området, och i samma mån faller folklynnet i vanmakt. I Nyland äger detta förhållande rum i vida högre grad och denna omständighet har icke minst bidragit att göra allmogen kring hufvudstaden så slapp och karakterslös, som den beklagligen är.

*) Så Rühs och Arwidson i "Finland och dess Innevånare."

**) Så Grönblad, i Företalet till "Urkunder upplysande Finlands öden och tillstånd i slutet af 16:de och början af 17:de århundradet."

*) Af Prosten Hipping i en snart i Finska Vetenskaps Societetens akter inflytande afhandling om kolonisationen i Nyland. Mera härom under rubriken "Nyland."

Svenskarnes politiska mission i Finland är slutad. Den sociala och intellektuela fortfar ännu. Äfven den skall upphöra en dag, och den är måhända redan i tillbakagående. Missförstådt nit vill öfver höfvan påskynda dess aflägsnande, men en större olycka kunde ej drabba Finland. Det nuvarande bildade Finland lefver och andas i svensk kultur; hvad det är har det blifvit genom denna. När alltså den dag randas, då den finska folkegendomligheten fått lif och gestalt i alla former af bildningen — och denna dag skall komma — må Finland aldrig med otack förgäta sin långa, sin stora skuld till det folk, som i århundraden varit dess lärare och som så broderligt delat med sig det bästa det ägde: statsinstitutioner, samhällsordning, religion, konst, vetenskap, med ett ord, all kultur.

Förutom Svenskarne återstår att bland de i Finland gästande folken nämna 1) Ryssar. Till Wiborgs län eller det s. k. Gamla Finland inflyttade under föreningen med Ryssland talrikare individer af denna nation. I Mohla socken bor sedan 1710 en rysk koloni. I det öfriga Finland bo jemväl efter 1809 dels som arbetare i de södra och ostliga städerna dels och isynnerhet som köpmän; nordligast i Wasa. Arbetsame och driftige, förvärfva de ej sällan betydlig förmögenhet, lefva, med bibehållande af sin religion och sina vanor, under skydd af landets lagar och befrynda sig stundom med Finnarne genom giftermål. Endrägt och grannsämja råder nu mellan de fordom fiendtliga folken, och båda välsigna fredens välgerningar samt den styrelse som håller dessa vid makt. — Rysk militär samt kosacker äro äfven förlagde på några punkter af landet, dock äro de fleste icke stationära. — De gårdfarihandlare man i Finland kallar „Laukku-Ryssar„ äro Archangelske Finnar af grekiska trosbekännelsen.

2) Tyskar. De voro fordom, under hansestädernas välmaktsdagar, ganska talrika i de finska köpstäderna, och får man tro genealogerne, så leder mången ansedd finsk slägt från dem sitt ursprung. Efter Gustaf I:s dagar ser man dem efterhand minskas och nästan försvinna. Endast i Wiborgs län och Helsingfors bilda de numera egna församlingar.

3) Zigenare. De visade sig i landet under Gustaf I:s tid och hafva, oaktadt ständiga och stränga påminnelser från styrelsens sida ända till sednaste tid fortfarit med ett kringstrykande lefnadssätt. „Mustalaiset„ kallade, utgöra de här, som annorstädes, ett föraktadt och misstrodt slägte, bedrifva trolldom och misstänkta yrken i de inre landsbygderna, men visa sig stundom, bemötta med godhet, trogne och arbetsame. Nyaste stränga författningar hota deras sällsama egenheter med fullkomlig undergång, och det är blott i de mest aflägsna skogstrakter de numera väga taga lif och samhällsordning efter sitt lynne.

Statistiska Uppgifter.

Till den skildring af land och folk, som upptagit det föregående, sluta sig otvunget några statistiska uppgifter, förutan hvilka den allmänna taflan skulle sakna sin nödvändiga detalj.

Summan af Finlands folkmängd i äldre tider är, vid dåvarande brist på alla tillförlitliga tabeller, okänd. Om äfven kan antagas, att befolkningen i några delar af landet (Egentliga Finland) t. ex. i medlet af 1600talet var lika talrik eller talrikare än nu, var densamma dock i landets vida vägnar större del bevisligen mycket glesare. Sannolikt öfversteg den högsta folknummern i äldre tider föga en half million. Hungersnöden de sista åren af 1600talet och än mer den förödande „stora ofreden„ hade anställt så svåra härjningar, att totalsumman af Finlands befolkning, det till Ryssland afträdda distriktet inberäknadt, år 1721 sannolikt ej utgjorde öfver 200,000, eller 29 invånare på en geografisk qvadratmil. År 1751, efter tabellverkets inrättande 1748, hade folknummern redan stigit till 429,912 eller nära 63 på qvadratmilen. Tjugufem år derefter, år 1775, var samma nummer 610,145 (100 på qv. m.) och efter ytterligare ett fjerdedels sekel, år 1800: 834,829 (137 på qv. m.). År 1825, sedan Wiborgs län 1811 tillkommit med cirka 180,000 personer, hade Finlands invånare stigit till 1,259,151 (184 på qv. m.) och 1845 till 1 million 547,724 eller 226 på qvadratmilen *). Detta förhållande visar en årlig tillvext af nära 2 procent, i följd hvaraf Finlands folkmängd på 50 år i det närmaste fördubblats. Emellertid inträffa stundom märkeliga pauser i denna folkökning. Så öfversteg under krigsåren 1808 och 1809 de dödas antal de föddas, ena året med 26,827 och andra året med 29,476. Det för sin svåra epidemiska rödsot utmärkta året 1833 gaf ett öfverskott af 22,246 döda. Att således antaga, det folkmängden i Finland, — så vida ej långvariga rubbningar inträffa i tingens vanliga gång — på 53 år fördubblas, synes närmast öfverensstämma med verkliga förhållandet.

Jemför man äldsta och nyaste ziffror, så finnes, att år 1751 föddes i Finland 18,850 barn eller ett på icke fullt hvar 23:dje invånare. År 1846 föddes 51,604 barn eller ett på hvar 30:de. Hvaraf synes att produktiviteten något minskats.

*) År 1846 utgjorde folkmängden, förmedelst ett tillskott af 12,620 flere födda än döda, 1 million 560,344.

År 1751 dogo i Finland 10,475 personer, eller hvar 41:sta invånare. År 1846 dogo 38,984 eller hvar 40:de. Att döma häraf, skulle dödligheten stå på ungefär samma punkt. Likväl bör anmärkas, att året 1751 var ett af de friskaste år tabellverket har att uppvisa, då deremot året 1846 var ett af de sjukligare. År 1754 t. ex. dog hvar 28:de person i landet; år 1840 deremot endast hvar 45:te. Koppympningen, förbättrad helsovård och stigande välstånd hafva i sin mån minskat dödligheten, och då för 100 år tillbaka hvar 35:te invånare årligen bortrycktes, dör nu årligen i medeltal hvar 43:dje. Det är isynnerhet den späda barndomen, som med stora ziffror årligen fyller dödskolumnerna. Hälften bland döda år 1845 utgjordes af barn under 10 år.

Vid folkräkningen 1845 hade 276 personer, eller en bland 5608, uppnått 90 år och derutöfver. Får man tro tabellerna, skulle endast i Nylands län personer finnas öfver 100 år. och äfven der blott 2; men med temlig säkerhet kan antagas, att vida flera finnas i de inre och nordliga länen, helst de äldre kyrkoböckerna ej torde vara att lita på. Dubbelt flera qvinnor än karlar uppnå 80 år och tredubbelt flera 90. Sundast äro skärgårdarna och de inre skogstrakterna. Saknaden af stora tättbefolkade städer eller större bebodda sumpmarker har gjort differenserna mellan högsta och minsta lokala dödlighet i Finland föga betydliga. I Åbo dog före branden i medeltal hvar 28:de person årligen; i Helsingfors 1847 nära nog hvar 24:de. Öfverhufvud kan man räkna; att hvar dag 100, hvar timma 4 personer i Finland aflida. Medel-lifslängden i landet var 1846 endast 35 år; 1841 öfversteg den 36 år.

Det ökade antalet af oäkta barn talar ej till förmån för sedligheten. År 1751 föddes i landet hvart 75:te barn oäkta, 1775 hvart 42:dra, 1800 hvart 22:dra. Denna progression har allt fortfarande ökats, så att år 1820 hvart 17:de, år 1846 hvart 13:de barn födts oäkta. I Helsingfors och Åbo har man redan avancerat så långt att hvart 4:de eller 5:te, i Wasa hvart 3:dje barn saknar laglig far.

År 1846 välsignades 8 mödrar i landet med trillingar och 665 med tvillingar, 1,282 bedröfvades med dödfödda barn. Störst var antalet af mödrar mellan 25 och 30 år och endast 34 hugnades på gamla dagar, eller efter tillryggalagda 50 år, med lifsarfvingar. Wiborgs län äger de flesta mödrar mel-

lan 15 och 20 år, hvaraf kan slutas, att giftermålen der ske tidigast, hvarföre detta län äfven äger det minsta antalet oäkta barn. I hela landet vigdes 1846 11,120 par. Hågen att inträda i äkta stånd synes vara i starkt aftagande, i thy att år 1751 hvar 56:te, år 1800 hvar 61:sta, men år 1846 endast hvar 70:de person i landet fanns hugad att knyta en äkta förbindelse.— Hvart 5:te äktenskap hugnades under året med barn.

Finlands stridbara befolkning utgjordes 1845 af 442,752 män från 15 till 60 års ålder. Det täcka könet har af ålder varit i antal betydligt öfvervägande. År 1785 funnos i landet 12,684, eller nära 2 procent, flera qvinnor än män. Tjugu år derefter, år 1805, hade det qvinnliga öfverskottet stigit till 25,668, eller nära 3 procent, och efter andra tjugu år 1825 till 44,309, eller omkring 3½ procent. Från denna tid synes likväl det för de skönas förhoppningar så ogynnsama missförhållandet efterhand, ehuru långsamt, aftaga, så att efter ytterligare tjugu år, 1845, de öfverblifnas antal väl stigit till 45,108, men vid ökad folkmängd utgjorde icke fullt 3 procent. Härvid förtjenar anmärkas, att medan qvinnkönet i de lutherska församlingarna har en så betydlig öfvervigt, mankönet deremot är talrikare i de grekiska. Äfven torde farhågan i någon mån lugnas deraf, att endast 6,478 ungmör öfver 15 år befinnas utan möjlighet att erhålla manlig motsvarighet. Enklingar har man i landet 24,697, men enkor mellan 2 och 3 gånger så många, eller 64,955. I enslighet lefva 403 hustrur, hvilkas män förlupit dem.

Af Finlands invånare voro år 1845: 97,463, eller hvar 16:de person, bosatte i städerna och fästningarna. Endast Helsingfors, med omkring 19,000 och Åbo med 14,278 invånare äro i anseende till folkmängden af någon betydenhet. Att döma af en jemförelse med 1840 års ziffror, då städerna hade inalles 87,557 invånare, synes den länge nästan stationära folknummern i Finlands städer nu vara i märkbart tilltagande.

Folkräkningen år 1845 visar för de olika länen följande ziffror:

	Invånare:	På qvadratmilen:
Nylands län	156,069	667.
Åbo och Björneborgs	277,476	579.
Tavastehus	147,794	431.
Wiborgs	264,499	340.
Transport	845,838	
S:t Michels	140,740	327.
Kuopio	181,332	227.
Wasa	236,003	312.
Uleåborgs	143,811	47.
Summa	1,547,724	Medeltal 226.

Folknummern fördelad på stiften utgjorde 1845 i erkestiftet 711,957 och i Borgå stift 703,415, grekiska lärans bekännare dervid oräknade.

Bland Finlands invånare bekände sig 1830 25,202, eller hvar 55:te, samt år 1845: 42,505, eller hvar 36:te, till Grekiska kyrkan, hvars bekännare således äro i tilltagande. Af dessa bo 8,175 i städerna och fästningarna. Med undantag af några få katholiker, hvilka blott i Wiborg hafva en kyrka, samt än färre Judar, bekänna sig alla öfriga Finnar till Evangeliskt Lutherska läran.

Af landets invånare voro, båda könen sammanräknade:

	1805.	1845.
Ridderskap och adel	2,534	2,597.
Läroståndet	4,019	5,879.
Andre ståndspersoner	14,679	13,251.
Borgare	11,454	14,096.
Bönder	713,286	1,327,437.
Alla öfrige invånare	149,801	141,899.

Hvaraf synes, att, i förhållande till folkmängden, endast bönderne ökats, alla de öfriga stånden deremot minskats. Finska Riddarhuset består för närvarande af 9 grefliga, 31 friherrliga och 196 adliga familjer, eller tillsammans 233 ätter.

Allmänna välmågan synes under nuvarande sekel hafva märkbart tilltagit.

År 1805 funnos Hushåll: förmögna 2,115; behållna 27,739; fattiga 80,495; utfattiga 19,580.

Således voro bland 1000 hushåll 7 förmögna, 215 behållna, 626 fattiga och 152 utfattiga. Tabellerna förändrades sedermera, i följd hvaraf motsvarande beräkning ej kan uppgöras för 1845. För välståndets tillvext talar emellertid det faktum, att 1845 öfverhufvud hvar 41:sta person i städerna och hvar 60:de i landsförsamlingarna räknades som fattighjon. Förhållandet mellan stiften var emellertid något olika, så att då erkestiftets städer räknade ett fat-

tighjon på 45 invånare, hade städerna i Borgå stift ett bland 38. Deremot hade i Åbo stift landsförsamlingarna hvar 48:de, men i Borgå stift endast hvar 72:dra person att försörja som fattighjon.

Storfurstendömet Finlands statsförfattning, äfvensom finska folkets fri- och rättigheter, grunda sig på Sveriges rikes lag af år 1734, Regeringsformen af år 1772 samt Förenings- och Säkerhetsakten af år 1789, till deras fulla kraft stadfästade genom DD. MM. Kejsar Alexanders manifest af den 27 Mars 1809 och Kejsar Nicolais af den 24 Dec. 1825. De vigtigaste friheter, en finsk medborgare i följd häraf åtnjuter, äro:

1) till person: att vara personligen fri, icke få kränkas till lif, ära, kropp eller välfärd utan öfverbevisning och laga dom, icke fängslas utan på starka skäl, flykt eller ertappande på bar gerning samt att skyndsamt dömas; 2) till egendom: att icke beröfvas löst eller fast utan ransakning och dom; 3) till samvetsfrihet: fri religionsöfning för alla kristna bekännelser, dock att evangeliskt lutherska läran är statsreligion *); 4) till petitionsrätt: att till Kejsaren inlemna underdåniga böneskrifter i offentliga och enskilda angelägenheter, dock endast genom Senaten; 5) till statstjenst: att befordras till embeten efter förtjenst och skicklighet, icke efter börd och stånd; att som domare eller annan tjensteman under Öfverstelöjtnants grad vara inamovibel, d. ä. ej kunna afsättas utan laga dom.

På landtdagarna representeras Finlands fyra stånd, hvilka hvart och ett hafva sina privilegier. Till adelns företrädesrättigheter hör: befrielse från personliga utskylder, rättighet att innehafva allodialgods, att dömas endast af högre domstol och att representera sina ätter på landtdagen medelst caput familiæ. Prestaståndet äger skattefri besittningsrätt af sina boställen, befrielse från flera utskylder, rätt att välja på förslag till biskop samt att, en från hvart prosteri, representera ståndet vid landtdagen. Borgareståndet är försäkradt om fri konkurrens, med upphäfvande af alla monopoler, samt har rättighet att föreslå sina borgmästare, välja rådmän och lägre municipaltjenstemän, taxeras af egna ståndsmedlemmar, förvalta sina stadskassor och skicka deputerade till landtdagen. Bondeståndet har rättighet att fritt kringföra och försälja sina produkter, äfven utom Finlands gränser och med egna fartyg. Den finska bonden betalar lagligen bestämda utlagor, hvilka ej kunna utan ständernas samtycke ökas; sin jord besitter han med full ägande rätt, såvida han ej är krono- eller frälsebonde; men äfven i dessa fall kan han friköpa sin jord. — Den del af Finlands befolkning, som icke räknas till någotdera af de fyra stånden, representeras icke heller på landtdagen.

Såvida Storfurstendömet Finland är en oskiljaktig del af Ryska Riket, äro de för thronföljden, Kejsarens myndighetsålder och förmyndareregeringen i Ryssland gällande lagar äfven för Finland bindande. Den monark, som bestiger Rysslands thron, är i samma ögonblick Storfurste af Finland. Med undantag af dessa Regenten personligen rörande grundlagar, framstår Finlands statsförfattning såsom en egen, inom sig sluten organism. Att högsinte Monarker så betraktat densamma, skönjes ej allenast af förenämnde Kejserliga manifester *), utan jemväl af det särskilda manifest, hvarigenom H. M. Kejsar Nicolai för Finlands invånare tillkännagaf sin thronbestigning, hvadan ock finska folket, genom utvalde deputerade, särskildt framburit till Monarken sin hyllning. Äfven Finlands förvaltning är till alla delar skild från Rysslands samt bestämd medelst egna af Monarken stadfästade lagar.

Såsom Storfurste af Finland utöfvar Kejsaren högsta verkställande makten samt i ekonomiska och administrativa mål äfven den högsta lagstiftande; Honom underställas alla domar i lifssak; Han utöfvar benådningsrätt, utnämner till embeten och värdigheter, sammankallar Ständerna och förelägger dem de ärender, öfver hvilka han vill inhämta deras utlåtande. Intet Ständernas beslut erhåller utan Kejsarens stadfästelse laga kraft. Frågor, som röra förändring af Grundlagarna, af allmänt statsborgerliga eller vissa stånd tillkommande rättigheter, antagandet af ny civil- eller kriminallag, påläggandet af nya utlagor och förändringar rörande utskrifning till krigstjenst öfverlemnas af Kejsaren till Ständernas bepröfvande, och kunna grundlagar eller privilegier endast då förändras, när alla fyra stånden äro eniga och deras beslut af Kejsaren stadfästas. Tre stånds samstämmighet afgör, med Kejserlig sanktion,

*) Sedan 1741 åtnjuta reformerte lika rättigheter som lutheranerne; sedan 1827 få Finska medborgare af grekiska läran bekläda embeten i landet. Lutheran, som affaller från sin tro, förlorar sina borgerliga rättigheter och landsförvises. Barn af blandadt äktenskap döpas till fadrens tro.

*) Finnas citerade i "Statistisk Teckning af Storfurstendömet Finland" af G. Rein, ur hvilket korta, men upplysande arbete det mesta af hvad här nämnes om Finlands statsförfattning är lånadt.

mindre vigtiga frågor. Dock kunna ärender, hvilka icke förelagts Ständerna af Kejsaren, endast i den form och afsigt öfvervägas, att Ständernas önskningar derutinnan må i petitionsväg för Monarken framställas.

Finska ärenderna besörjas närmast thronen af Minister-Stats-Sekreteraren, hvilken är Chef för H. M. Kejsarens Kansli för Finland och har till sitt biträde en Adjoint. I spetsen för landets förvaltning står General-Guvernören, äfven biträdd af en Adjoint. H. M. Kejsarens representant, äfvensom den högsta lagskipande och styrande myndighet inom landet, är Senaten för Finland, hvilken utöfvar sin myndighet i Kejsarens namn samt behandlar sina mål antingen i allmän sammankomst (plenum) eller i ettdera af de båda departementerna: Justitie- och Ekonomie-departementet. Härvid afgör rösternas absoluta pluralitet. Öfver ärendernas lagliga gång vakar Procuratorn, som äger ej blott att kontrollera hofrätternas berättelser öfver lagskipningen, utan jemväl att göra föreställningar eller inberätta till Kejsaren, derest Senaten eller General-Guvernören finnas hafva öfverskridit lagarna.

Omedelbart under Senaten lyda följande centralauktoriteter i Helsingfors: 1) Censur-Öfverstyrelsen, 2) Öfverstyrelsen för Medicinalverket, 3) Finska Banken *), 4) Postdirektionen, 5) General-Tulldirektionen, 6) General-Landtmäterikontoret, 7) Intendentskontoret, 8) Lotsverket, 9) Bergsstaten, 10) Revisionsrätten, 11) Chartæ-Sigillatækontoret, 12) Direktionen för väg- och vattenkommunikationerna, samt 13) Manufaktur-Direktionen.

Högsta domstolar i landet äro Hof-Rätterna i Åbo, Wasa och Wiborg; dernäst Lagmansrätterna (för civila mål), dernäst på landet Häradsrätterna samt i städerna Rådstufvu- och Kämnersrätterna. De minsta städerna hafva blott en Ordningsman. Inalles finnas 7 lagsagor, 49 härader eller domsagor, 27 rådstufvurätter, 9 kämners- och 4 ordningsrätter. Dessutom ägodelningsrätt i Wiborgs län och bergsrätt.

I administrativt hänseende är Finland deladt i 8 län. I spetsen för hvarje står en Guvernör, biträdd af en Landssekreterare med ett landskansli, en Landskamrerare med ett landskontor samt en Landträntmästare. Länen delas vidare i härader eller fögderier, hvär med sin Kronofogde, biträdd af en Häradsskrifvare samt, för polisuppsigten, af en Länsman i hvarje socken. I städerna handhafves polis- och ekonomie-förvaltningen af Borgmästaren, biträdd af Fiskalen. I Helsingfors, Åbo och Wiborg äro nämnde ärender fördelade på tvenne Borgmästare, hvarförutom ordningen der bevakas af en Polismästare.

I afseende på helsovården är landet fördeladt i 24 provincial-läkaredistrikter, hvarförutom finnas 12 stadsläkare, 12 slotts- och fänghusläkare, 8 lazaretts- och kurhus-, 6 militär-, 1 dårhus-, 2 spinnhus-, 1 korrektionshus- och 3 extraordinarie läkare, förutom 75 vaccinatörer. År 1846 vaccinerades 41,524 barn. Vidare finnas 37 apothek, 1 kliniskt institut, 8 länelazaretter, förutom 12 vid fängelse- och korrektionsanstalterna, äfvensom för dårvården 1 curanstalt och 1 hospital. År 1846 vårdades i dessa inrättningar 9395 sjuka och omkring 150 sinnessvaga.

83 landtmätare, förutom elever, uppmäta landet; 36 postkontor befordra kommunikationen. Under General-Tulldirektionen stå 22 tullkamrar, och 3 kronans ångfartyg, förutom tullslupar, bevaka kusterna. Tulluppbörden för 1846 steg till 903,841 Rub. 81¾ Rub. S:r, hvaribland 820,248: 56 för inkomna och 44,899: 99 för utförda varor, och tullverkets behållning utgjorde 796,656: 11½.

Hvarje kommun försörjer sina fattiga. Understödsmagasiner för spanmål finnas 15. Landet äger enke- och pupillkassor för civilstaten, militären och ecklesiastikstaten, hvarförutom talrika pensioner årligen utgå af allmänna medel.

Manufaktur. Landet ägde 1845 1 bomullsspinneri (i Tamerfors; sedermera har 1 tillkommit i Åbo), 6 faijance och porcellins fabriker, 9 glasbruk, 9 klädesfabriker, 4 kortfabriker, 3 ljus-, tvål- och säpfabriker, 3 mekaniska verkstäder, 7 pappersbruk, 2 porter- och ättiksbryggerier, 2 segel- och ravenduksfabriker, 1 sockerbruk, 16 tobaksfabriker m. m. 2058 mästare, lärlingar och arbetare voro vid dem sysselsatte och tillverkningarnas värde uppskattades till 124,506 Rub. 60 kop. Silfver. Till industrins uppmuntran och förkofran finnas en manufaktur-lånefond, 3 techniska realskolor under Manufakturdirektionens öfverinseende, samt en slöjdskola i Åbo, hvarförutom Kejserliga Finska Hushållnings-Sällskapet på flerfaldigt vis dertill medverkar.

Finlands handel drefs 1846 med 453 fartyg om 45,847 läster från städerna samt 965 landtmannafartyg om 15,847 läster. Dessutom besörjes kust- och sjötrafiken af 6 ångfartyg. Exporten steg samma år till ett värde af Silfver Rub. 2,138,127: 9 och importen till 2,239,883: 15.

*) Den 1 Jan. 1846 utgjorde: Primitiva fonden S:r Rub. 769,491: 74; Jordbruks lånefonden 99,729: 8; Manufaktur lånefonden 65,359: 35; Småsedelsfonden 317,690: 2; Militiæ utlån. fonden 1,253: 49; Fattig- och Arbetshusfonden 448,363: 8; Krigsmanshus- och militiæboställsfonderne 166,174: 36; Klädesfonden 223: 79. S:a 1,868,284: 93. Bankens depositionssedlar: S:r Rub. 4,433,621: Metallisk valuta 2,263,604: 4.

Kultur. Finland äger ett universitet, stiftadt i Åbo 1640 och 1828 flyttadt till Helsingfors under namn af Alexanders Universitetet. Det står under H. K. H. Thronföljarens högsta inseende såsom Canceller, hvarvid H. K. H. biträdes af H. Exc. Minister-Statssekreteraren och en Vice-Canceller. Lärarepersonalen består 22 ordinarie och 1 extraordinarie professorer, 15 adjunkter, 5 lektorer och 7 exercitiemästare, tillsammans 50, utom docenter. Studenternes antal varierar mellan 387 och 450. Rector Magnificus väljes af Consistorium på 3 år och stadfästes i embetet af Canceller. — Elementar-läroverken stå under Domkapitlens inseende. Landet äger 5 gymnasier, 11 högre (en duplikant i Åbo oberäknad) och 25 lägre elementarskolor, 5 fruntimmersskolor, samt ätskilliga bell-lankasterska, söndags- och småbarns-skolor, förutom ett antal de sednare åren på enskild väg organiserade socken- och byskolor. Elevernas antal 1846 beräknades i Åbo stift till 2019 och i Borgå stift till 1045; summa 3064.

Af vetenskapliga föreningar må nämnas: Finska Literatursällskapet (i Helsingfors 1831); Sällskapet för Finsk Zoologi och Botanik, stiftadt 1821; Finska Vetenskaps-Societeten (1838); Finska Literatursällskapet i Wiborg (1845) och Finska Läkaresällskapet. Finska Konstföreningen stiftades 1846. Offentliga bibliotheker finnas vid alla läroverk; det största är Universitetets, hvilket innehåller inemot 80,000 band. Landet äger 13 boktryckerier, 1 stentryckeri samt 14 boklådor. År 1845 utkommo i landet 52 nya skrifter af olika innehåll; 1847 försändes genom postverket 16 tidningar och tidskrifter.

Bland allmännyttiga föreningar må nämnas Allmänna Brandstodsbolaget, jemte ett dermed förbundet ännu ej i verksamhet trädt bolag till försäkring af lösegendom. Det förras ansvarssumma 1847 utgjorde 6,803,811 Rub. 27 k. Silfver.

Finska militären dömes af en Öfverkrigsdomstol i Helsingfors, biträdd af krigsrätter vid corpserna. Landet äger för närvarande 3 sådana: Lifgardets Finska Skarpskyttebataljon om 4 kompanier (1100 man); Första Finska (27:de) Sjöequipaget om 4 kompanier (1100 man) och en nyvärfvad, i Åbo stationerad skarpskyttebataljon om för närvarande 2 kompanier och 400 man; således inalles en styrka af vid pass 2600 man. Dock komma, enligt nådigt reskript till Kejserliga Senaten, ytterligare 3 bataljoner att efterhand uppsättas. Finska kronan underhåller och utrustar för närvarande 3 örlogsfartyg, ett linieskepp om 74, en fregatt om 44 och en skonert om 8 kanoner. För militärens bildning finnes en Kadet-Corps i Fredrikshamn med 105 på kronans bekostnad underhållna elever, förutom några (högst 15) betalande.

Finlands statsinkomster beräknades 1842 till följande belopp *): 1) skatter af jord och lägenheter å landet Silfver Rubel 1,142,247: — 2) skatter af förädlingsverk (sågräntor m. m.) 45,868: — 3) personela utskylder 266,049: — 4) indirekta skatter (tull-, post- och chartæ sigillatæ medel, bränvinsarenden m. m.) 495,172: — 5) tillfälliga intrader 60,067: — Summa päräknade statsinkomster 2,009,403: — Afkortning i grund af författningarne och särskilda tillfälliga eftergifter 395,173: 79. Återstår inkomst 1,614,229: 21.

Utgifter: 1) Styrelseverken, H. M. Kejsarens dispositionsmedel, General-Guvernören, Adjointen hos General-Guvernören, Kejserliga Senaten, Stats-Sekreteriatet och Guvernementskansliet deri inbegripne, Silfver Rubel 170,275: 60. — 2) Justitiestaten, Hof-Rätterne och öfriga Rättegångsverk 84,435: 37. — 3) Allmänna Militiestaten, Finska Kadetcorpsen, lots- och bäkstaten samt navigationsskolorna inberäknade, 432,445: 55. — 4) Allmänna civilstaten 325,225: 75. — 5) Ecklesiastikstaten, läroverken, vetenskaperna 165,230: 34. — 6) Milda stiftelser, allmän ordning, helsovård 122,869: 10. — 7) Allmänna extra utgifter 72,609: 84. — 8) Åkerbruket, handeln och näringarna 85,370: 73. — Donationer och allmänna understöd 113,873: 87. Summa utgifter 1,570,336: 15, hvilka, afdragna från inkomsterna, lemna en påräknad behållning af 43,893 Rub. 6 kop. Silfver.

*) Rein, Statistisk Teckning p. 123 ff.

Landskapen.

Jemte den nuvarande administrativa indelningen af landet består af ålder den historiska indelningen i landskaper eller provinser. Man finner här namn, som för nutiden sakna en praktisk betydelse, men som gått genom sex till sju århundraden och vid sig binda minnet ej blott af den svenska eröfringens landvinningar, utan, hvad som är vigtigare, af vissa den finska och svenska befolkningens områden, fordom skarpare begränsade än nu. Det är denna traditionela karakter, som ger landskapen en varaktigare betydelse, än nyare tiders vilkorliga indelningar, och som gör dem lämpligare att läggas till grund för nedanstående lokala skildringar.

Emellertid ha äfven landskapens gränser än vidgats, än hopträngts, och några ord blifva nödiga, för att urskilja hvad på olika tider med dem förstätts.

Finland, i svensk mening, innefattade vid eröfringens tid och länge derefter den sydvestliga del af landet, som ännu bär namn af Egentliga Finland. Då derföre år 1435 hela landet delades i tvenne lagsagor, innefattade Norrfinne lagsagan Wehmo, Wirmo och Masku härader samt, såsom bihang dertill, Åland, Satakunda jemte Öfra och Nedra Norrbotten (Österbotten), hvaremot till Söderfinne lagsaga räknades Piikkie och Haliko härader, jemte biländerna Nyland, Tavastland samt Vestra och Östra Karelen — d. ä. Savolaks (ursprungligen namnet på en karelsk socken) och dävarande andelen af svenska Karelen. Gränsen mellan lagsagorna var således Aurajoki samt en linie, dragen ungefär i nordost som fortsättning af denna å. Tvåhundra år derefter har namnet Finland vidgat sig. Det omfattar nu äfven Satakunda, Nyland och Tavastland, men icke de öfriga landskapen, som synes deraf att Pehr Brahe år 1637 förordnas till General-Guvernör öfver „Finland, Åland, Österbotten och bägge Karelerna.„ Efterhand omslötos äfven dessa (och sist Åland) af det gemensama namnet, men först efter 1809 tages Finland i hela sin nuvarande omfattning. Kalevasångarne, de finska förvandterne i Archangelska guvernementet, utsträcka benämningen Suomenmaa äfven till deras land, till skilnad från hvilket de stundom kalla Storfurstendömet „Suomenniemi.„ — Finska halfön i stor mening.

Med län förstod man fordom området kring slotten („Slottslän.„). De äldsta länen hafva derföre sitt namn af Åbo slott eller „hus„, Tavastehus, Wiborgs slott och Kexholm, af hvilka, enligt Nöteborgska freden år 1323, de tre förstnämnda tillerkändes Sverige och det sistnämnda Nowgorod. Dessutom lågo under Kastelholm Åland, under Korsholm Österbotten. Vestra Nyland utgjorde från medlet af 15:de till medlet af 16:de seklet ett slottslän under Raseborg, hvaremot Östra Nyland, det s. k. Borgå län, sällan eller aldrig haft egen höfding, utan lydt under Tavastehus', mähända stundom Wiborgs slott. Kring det år 1475 uppförda Nyslott uppstod Nyslotts län, som innefattade största delen af Savolaks, men sedan tidtals lydde under Wiborg. Uleåborgs län uppkom jemte det donerade Korsholm. Ännu 1607 föranledde slottsbygnaden i Kajana benämningen Kajaneborgs län, ehuru detta aldrig haft någon egen styresman.

Man ser häraf den civila styrelsens och förvaltningens samband med den militära. Efterhand skiljas de åt, och i samma mån blir länefördelningen mera oberoende af slotten. Man ser nu Björneborgs län för en tid äga särskild höfding. Tavastehus, Raseborgs och Borgå län läggas under höfdingen i Åbo; det 1617 af Ryssland erhållna Kexholms län under Wiborg. 1634 sammanslås Åland med Åbo och Björneborgs län, som då till en tid, utom den ordinarie, får en Under-landshöfding. Österbotten, som vissa tider styrts af samma höfding som Vesterbotten, får sin skilda styresman i Uleåborg; Kemi lappmark intill elfven slås under Vesterbotten. Nu hör man omtalas ett Kymmenegärds län och Nyslotts län omfattar Ingermanland. Pehr Brahe 1640 finner en klyfning af länen nödvändig. De blifva nu 8. Af de fordna Raseborgs och Borgå län bildas ett Nylands län med residens i Helsingfors; Österbotten klyfves, i tvenne, med residenser i Korsholm och Uleåborg; Nyslotts län återställes. Denna fördelning rubbas snart.

Christinas donationer hade tagit den utsträckning, att hela provinser bortgäfvos åt enskilde, som öfver dem ägde full styrande rätt. Så många landshöfdingar funnos då med skäl umbärliga. Nyland slogs 1648 åter under Tavastehus, hela Österbotten förenades under en höfding i Ny-Carleby, ja 1654 tillochmed under Vesterbottens landshöfding, som skulle taga Torneå till residens; hvarefter dock Wasa år 1674 blef säte för en höfding öfver hela Österbotten särskildt. 1658 slogos Nyslott och Kymmenegärd under Wiborg och förblefvo så intill Nystadska freden 1721, då styrelsen öfver Wiborgs län förlades till Willmanstrand samt, efter dettas förlust 1742, till Lovisa. Sålunda utgjorde svenska andelen af Finland vid denna tid endast 4 län, nem-

ligen Åbo och Björneborgs län med Åland, Nylands och Tavastehus län, Savolaks och Kymmenegårds län samt Österbottens län, och detta förhållande fortfor intill Gustaf III:s regering *).

År 1773 uppstod af Savolaks och Kymmenegårds län tvenne, nemligen Kymmenegårds län med residens i Heinola samt Savolaks och Karelens län med residens i Kuopio. Österbottens län delades i Wasa och Uleåborgs. Den till Ryssland hörande andelen af det fordna Wiborgs län samt det gamla Kexholms län (utom Ingermanland), d. ä. hvad i en sednare tid fått namn af Gamla Finland, utgjorde i början ett s. k. Wiborgs Guvernement, derefter från 1784 till 1796 ett ståthållaredöme samt slutligen åter ett s. k. Finländskt Guvernement, hvilket, med förändradt namn af Wiborgs län, år 1812 införlifvades med Storfurstendömet. Finlands län voro då 7 intill den 1 Jan. 1832, då den Braheska fördelningen åter upplefde, med den förändring, att Nyslotts och Kexholms län nu blefvo ett S:t Michels och ett Kuopio län.

Mer än tjugu orter hafva sålunda gifvit namn åt län eller utgjort landshöfdingesäten. De antyda i sin mån tidsföljden för hvarje trakts bebyggande samt orternas relativa betydenhet hvar för sin trakt. Sålunda omtalas Österbottens kusttrakter i århundraden, innan man vet af något „Rautalampi län„, något „Lill-Savolaks„, något „Kajana län.„ I allmänhet äro de norra delarna af Finlands provinser en vida nyare bygd, än de södra. Så voro bevisligen de nordliga delarna af Tavastland, Satakunda, Savolaks, Karelen och hela det s. k. Kajana län ännu för tre århundraden tillbaka föga annat än ödemarker, besökta allenast för fiske och jagt af de sydligare boende. Spåren häraf igenfinnas i landskapens gränser. Tavasterne i vester försmådde ej att från sina bördiga trakter efterhand utflytta till mynningarna af Österbottens strömmar, medan Savolaksarne i öster än talrikare drogo sig norrut längs sjöstränderna. Exempelvis har det nämnda s. k. Rautalampi län, ehuru alltid räknadt till Tavastland, Savolaksisk befolkning.

Förhållanden som dessa äro dock undantag. Ofelbart ligga nationela olikheter till grund för landskapsfördelningen, på samma gång som äfven naturgränser varit härvid bestämmande. Det af Maanselkä och Bottenhafvet inneslutna Österbottniska läglandet har alltid räknats som en särskild provins, ehuruväl Kvæner, Tavaster och Svenskar täflat om dess bebyggande. Fordom nära beslägtade familjer af samma stam, flyttade till fjerran skilda boningsplatser, stängda från hvarandra genom vida ödemarker, bli snart för hvarandra främmande, och det dröjer länge, innan de, vid vexande beröring, åter vidkännas slägtskapen. Namnet Finland behöfde sex århundraden för att vexa utöfver sin ursprungliga gräns och omfatta hela landet, och ehuru det gällde endast för utlänningen, kan man utan fara för stort misstag anse sjelfva det inhemska Suomenmaa och folknamnet Suomalaiset ha lika långsamt vuxit ut till sin nuvarande betydelse. Innan Finnarne igenkände hvarandra som ett folk, gällde för dem endast stam- och provinsnamnen. Delarnas frändskap synes lättare att urskilja på längre afstånd, än på närmare. Savolaksaren inbegriper ganska riktigt Tavasten och den finska Nylänningen under det gemensamma namnet Hämäläiset; men inbördes vidkännas ej desse sin slägtskap. Ännu mindre känner Nylänningen den nära stamförvandtskapen med inbyggaren i det Egentliga Finland och Satakunda, om han ock af dialekten kan ana, att de stå honom närmare än Savolaksarn och Karelarn. Inom Karelska stammens område är fallet enahanda. Savolaksarn vill ej heta Karelare, ehuru han härstammar från karelske nybyggare; ja icke ens alla Karelens invånare vidkännas det karelska namnet. I delningstraktaten mellan Sverige och Nowgorod af 1323 säges det sistnämnda till Sverige afstå de tre gislalagen Savolaks, Jääskis och Äyräpää. Det är äfven bekant, att invånarne i Jääskis och det derifrån lösbrutna S:t Andreæ ännu i dag kalla sig Jääskeläiset, utan att erkänna det gemensamma namnet af Karelare. Äyräpää är åter påtagligen intet annat än yttersta vestra delen af det område, hvars östra, inom Ingermanland liggande del bebos af Äyrämöiset, hvilka åter i ethnografiskt hänseende bestämdt skilja sig från sina grannar Savokot, Vatjalaiset och Ingrikot. Det synes derföre, som skulle Savolaks, Jääskis och Äyräpää i nationelt hänseende stå till sin medelpunkt, Karelen, i samma förhållande, som Egentliga Finland, Nyland och Satakunda till sin medelpunkt, Tavastland, — och Österbotten bildar då för sig den tredje stora gruppen i den enhet af folk och land, hvilken först i nyaste tider kommit till medvetande af sig sjelf och nu arbetar uppå att knyta sig allt fastare samman genom literaturens och fosterlandskärlekens band.

Att, såsom här är meningen, först låta skildriagens trådar knyta sig vid Egentliga Finland och Tavasternes stam, kan synas i det afseendet vara

*) Det i lagboken (R. B. Cap. 25) såkallade Rautalampi län har aldrig haft egen styrelse, utan städse lydt under Tavastehus.

en omvänd ordning, att den äldsta finska sagan öfverallt pekar tillbaka på Karelarne. Men utom det att Tavasterne äro tidigare i landet inflyttade, äga de för Finlands kultur en både äldre och härtills större betydelse, än den andra hufvudstammen. Det finska universitetets historia röjer detta på hvarje blad. Kort efter Åbo akademis stiftande år 1640 voro dess studentfördelningar eller s. k. nationer, likt sånggudinnorna, nio till antalet. Sex af dessa nio buro namn af svenska provinser; de öfriga voro: 1) Åbo stads invånare; 2) Norrfinnar och Sydfinnar (från Eg. Finland); 3) Ålänningar, Nylänningar och Österbottningar. Karelarne ha i denna fördelning intet namn, ehuru hela detta land, jemte Savolaks, då lydde under Sveriges spira. I början af 1700 talet förändrades indelningen på ett sätt, som visar, huru antalet af svenska studenter minskades och af finska, äfven från de östra orterna, ökades. Bland de nio nationerna funnos dåmera endast tvenne svenska; de öfriga voro: 1) Åbobor; 2) Norrfinnar; 3) Sydfinnar; 4) Satakundenser; 5) Tavaster; 6) Österbottningar och 7) Wiburgenser, hvilka sistnämnde då och långt derefter omfattade både Karelare och Savolaksare. Således representerades Tavasterne af fem, men Österbottningar och Karelare af endast en nation hvardera. Vid seklets slut hade man endast en svensk nation och denna försvann slutligen år 1829. Norr- och Sydfinnar hade undertiden förenats, men deremot klyfdes Wiborgska nationen 1833 i tvenne, den Wiborgska och den Savolaks-Karelska. Österbottniska afdelningen, klufven 1837, återställdes 1845, och året derpå förenades Åbo-, Satakunda- och Norrfinne-afdelningarna till en gemensam, den Vestfinska, i följd hvaraf Tavasterne nu vid universitetet representeras af tre afdelningar: den Vestfinska, Nyländska och Tavastländska; Österbottningarne af en, samt Karelarne af tvenne: den Wiborgska och Savolaks-Karelska.

Bibeln och den andliga literaturen hafva betjenat sig af Tavasternes dialekt; lagboken och de få vetenskapliga skrifter finskan äger hafva riktat sig genom Österbottens språktillgångar; runorna hafva talat med Karelarens tunga. Alla de nationela grupperna hafva lemnat sina bidrag till fosterlandets kultur; men att ett småningom stadgadt skriftspråk alltmera binder dem alla samman, må gälla för ett bevis, att ingen provins numera kan ställa sina lokala intressen högre än det gemensama fosterlandets.

I. *Egentliga Finland.*

Detta landskap som, jemte Satakunda, bär titeln af hertigdöme, utgör landets sydvestra hörn, men sydligaste punkten, Hangöudd, är belägen ostligare och inom provinsen Nyland. Egentliga Finland gränsar i norr till Satakunda, i Öster till Nyland och Tavastland, i söder till Finska och i vester till Bottniska viken. Det ligger temligen jemnt mellan 60:de och 61:sta latitudsgraderna och största längden från norr till söder kan derföre antagas till $10\frac{1}{2}$ svenska mil eller, närmare uttryckt, $104\frac{3}{10}$ ryska verst, samt bredden till ungefär lika mycket. Areala innehållet beräknas till $78\frac{4}{10}$ Sv. qv. mil.

Större delen af landet utgör en bördig slätt, hvars jemna yta endast i hafvets granskap och nejderna af Åbo samt längre i nordost mot gränsen af Tavastland afbrytes af skogbevuxna kullar, gruppvis spridda, utan att bilda en sammanhängande ås. Vid kusten, framträder graniten än i flacka hällar, än i form af enstaka klippor, och bildar, på de ställen der hafssvallet ej förmått bortskölja den yppiga lermyllan, en örik skärgård, full af uddar, vikar och sund, ypperligt belägen för fiske och sjöfart samt derföre äfven nästan öfverallt väl odlad och tätt befolkad. Hafvet är här, liksom på de flesta punkter af sydfinska kusten, djupare, än högre upp vid Satakunda och Österbotten, samt derföre äfven renare från bankar, men mera utsatt för stormbyar och vådligt i anseende till hvassa ref. Något mäktigare vattudrag genomströmmar ej det inre af landskapet; sjöarna äro små och floderna äfvenså. Historiskt ryktbar bland de sednare är likväl den besjungna Aura å, egentligen en gren af Åbo å, hvilken är segelbar ännu ett stycke ofvanför Åbo, derpå delar denna stad i tu och nära det gamla slottets murar tömmer sitt grumliga vatten i hafvet. Lika obetydliga äro Eura-, Karvia-, Pemar-, Halikko- och Bjerno åar, dock ej utan gagn för båttrafiken, emedan de under sitt fredliga lopp genom slätterna vida mindre än de nord- och ostfinska strömmarna besväras af forsar.

Det är i Egentliga Finland de vidlyftiga kalkbrotten taga sin början, hvilka sedan sträcka sig längs hela kusten af Finska viken. Bergen föra på flera ställen malm och ett jemförelsevis stort antal smältugnar och stångjernshammare äro här i gång. Slättlandet är förträffligt odladt: by vid by, kyrka vid kyrka, socknarna ofta ej större än byområden annorstädes. Allt utvisar

att dessa nejder äro Finlands äldsta kulturländer. Icke det tidiga svenska inflytandet ensamt har dertill medverkat; Egentliga Finland har af alla finska landskap det mildaste luftstreck. Här gifva fruktträden den smakligaste skörd; här trifves eken bäst och beundras ännu i all sin prakt på det lummiga Runsala. Furuskogarna, fordom mäktiga, äro dock numera ganska glesa och Åbo måste släpa sitt grofva skeppsvirke 12 till 15 mil. Med skogarna har villebrädet aftagit i de inre trakterna, men ypperliga äro kusterna för fiske, skjälfångst och sjöfågeljagt.

Invånarne, de fordne Sumerne, äro på fastlandet till största delen af finsk härkomst och, som det synes, blott en af-art af Tavasterne. De tala en ganska uppblandad finska, den s. k. Åbo dialekten, igenkännelig på sina sueticismer och i synnerhet på sina stympningar af ordens sista stafvelse *). Till lynnet har Egentlige Finnen i många delar gätt framom Tavasten både i god och ond mening. Han är idogare, driftigare, händigare, smidigare, ätkomligare; tillika mindre pålitlig och till hela sitt väsende grundare. Prestväldet fordom och sedan herregodsen ha böjt hans finska styfhet. Till yttre skick är han mera civiliserad än andre Finnar; kunnig jordbrukare, äga han och hans qvinnor flerfaldig skicklighet i handslöjder. Den svenska befolkningen bebor skärgården. Det är ett raskt och rörligt sjömanna- och fiskareslägte. Man ser deras halfdäckade skutor tidigt om våren söka sig väg genom drifis och stormar till Åbo och Helsingfors. Åbo matroser ha i sitt yrke ett välförtjent rykte. Den dialekt af svenskan, som här begagnas, står som en mellanlänk mellan den nyländska och den österbottniska, dock närmare den förra, samt får längst i vester och på Åland ett drag af den genuina svenskans egna betoning.

Egentliga Finland var af ålder deladt i Norra och Södra Finland, ett minne af hela landets delning i tvenne lagsagor 1435. Gränsen mellan båda var Aurajoki. Norra Finland, i vester och norr om denna å, förde i vapnet en stående björn, hållande med högra framfoten ett bart svärd mellan tvenne stjernor i till hälften rödt, till häfften silfverfält. Södra Finland, i öster och söder om Aurajoki, förde i skölden en gyllene hjelm med en krona och tvenne fanor i rödt fält.

*) Renvall i sin finska språklära citerar på skämt följande uttryck från Åbo stad: "onko systeri ollut visiitin pääll'?" "Se ole vaarli kulkea turmilla yli haavin."

Egentliga Finland hör i andligt afseende till Åbo erkestift, hvars hufvudsäte der af ålder varit, såsom det ock i Finland varit kristendomens vagga. Inom provinsen finnas 4 prosterier, samt 29 pastorater.

I administrativt hänseende hör Egentliga Finland till Åbo län, lyder under Åbo hofrätt samt Åbo och Björneborgs lagsaga och är indeladt i 5 härader eller fögderier samt 2 provincial-läkaredistrikter.

I. Nordligast i provinsen ligger Wehmo härad. Det är beläget vid kusten och har en ansenlig skärgård, hvars största öar äro Sudsala, Töfsala, Wartsala, Kaurissalo och Iniö. Största sjön är Otajärvi, största strömmen Nykyrka å. Från hafvet inskjuter en fjärd 1½ mil lång. Hit höra socknarna Letala, Pyhämaa (och Rohdais), Nykyrka, Töfsala med Iniö, Gustafs och Welkua kapeller, Wehmo med Lokalaks kapell samt Nystads landsförsamling.

I Nykyrka socken ligger vid en vik af saltsjön staden Nystad med en beqväm hamn och 12 à 20 fots vatten på god ankargrund. Det var Gustaf II Adolf, som vid sitt besök i Finland år 1616 fästade uppmärksamhet vid den lifliga veckomarknad, som hvarje lördag hölls i Männäis by af Nykyrka socken och 1617 befallte Nystads anläggande på Mäihälä bys ägor, hvilka han, jemte Ruokalaks och Pietola byar till staden donerade. Han kunde icke då föreställa sig, att just här, i denna obetydliga småstad, som var hans verk, hundra år sednare frukterna af hans eröfringar jemte Sveriges öfvermakt i norden skulle gå förlorade. Det var nemligen här, som den för Sveriges och Rysslands historia lika märkvärdiga freden slöts den 30 Aug. 1721. Från 1630 till 1683 höll Åbo hofrätt här sina sessioner, af fruktan för pest på förra orten. Den 14 Aug. 1830 fick staden oinskränkt stapelrätt och sedan dess har dess kända handel med trädkärl, strumpor och väfnader på Danmark, Stockholm och Lübeck till större delen lemnat rum för en mångsidigare trafik, så att tulluppbörden för stadens import år 1847 steg till 22,331 och för dess export till 5299 Rub. S:r. Sjöfarten drefs 1841 med 52 fartyg om tills. 2722 läster. Stadens ägor uppgå i vidd till 2697 tunnland; dess folkmängd är 2197. Nystad har en lägre elementarskola, tullkammare, postkontor och provincial-läkare. Skilda gånger, såsom 1685 och 1793, har staden lidit af eldsvådor. Den mest förstörande inträffade dock natten mot den 23 Aug. 1846, då äskan slog ned. Största delen af stadens försvarsfolk var den

tiden ute på sjöresor och släckningsanstalterna otillräckliga, hvarföre 87 gårdar, eller mer än två tredjedelar af staden, blefvo lägornas rof. Utom talrika enskilda gåfvor, hugnades de brandskadade med den kejserliga gåfvan af 7000 Rub. S:r. Nystad uppstår nu åter vacker och regulier ur sin aska. Stadens vapen är tvenne gäddor med uppvända hufvuden i silfverfält, omgifvet af en krans.

II. Wirmo härad söder om Wehmo, består till norra delen af fast land, men till den södra af den vidlyftigaste skärgård, som, förutom Åland, något härad i Finland äger, samt omfattar socknarne Nagu, Korpo med Houtskärs kapell, Rimito med Merimasku k., Wirmo med Karjala, Wehmalais och Mietois kk. samt Lemo med Willnäs k. I skärgården ligga, bland talrika smärre holmar, öarna Rimito, Nagu, Korpo, Simonby ö, Houtskär och Livo ö. Tvenne större vikar, Saaris- och Lemo fjärdarna, inskjuta i landet. Största ån är Alasjoki. Bland herregods märkas Saaris kungsgård i Wirmo; Tenala, Autis och Willnäs i Lemo. Till Nagu hör äfven Skjälö, med dess hospital, hvarom mera längre fram.

III. Masku härad öster om Wehmo och Wirmo berör blott en liten del af kusten samt utgöres af socknarna Pöytis med Yläne k. (delvis), S:t Märten (Nyby) med Koskis, Eura och Karinais kk., Lundo med Brunkala k., Nousis, Masku med Wahto och Rusko kk., Reso (Raisio) med Nädendals landsförsamling och S:t Mariæ med Paatis k. Marken är jemn, fruktbar och utan sjöar samt genomströmas af Aurajoki, Pemar- och Nousis åar. S:t Mariæ, på finska Rändämäki, är märkvärdig såsom den finska kyrkans vagga. Här bygdes den första kristna kyrka i landet; Biskoparne Bero och Ragvald (1266) blefvo här begrafna. Äfven Nousis kyrka täflar med den i ålder; hit vallfärdades mången andäktig pilgrim, emedan S:t Henriks ben förvarades här intill år 1300, då de med stor högtidlighet flyttades till Åbo. Bland äldre gods märkes Odensaari och Kankas hjeltesäte i Masku, Mettäkylä, Perno, Storgård och Jaakola i Reso, Sukkis och Nynäs i Nousis, Wändälä och Moisio i Lundo samt Yläneg ård. Runsala ö är ock af älder hiträknad.

Inom Masku härad ligger staden Nädendal (Vallis Gratiæ, Naantali) i Reso socken 1½ mil från Åbo. Dess uppkomst tillskrifves ett temligen rikt doteradt brigittinerkloster, hvilket redan tillförene funnits i Masku, men derifrån flyttades 1441 till Bjerno och 1443 till Äylis by i Reso. Staden byggdes i konung Christophers tid och säges då haft tvenne borgmästare. Klostret upphäfdes 1527 genom Westerås riksdags beslut, men nunnor anträffades här under konung Johan III:s tid omkr. 1590, och från dem lärer man få härleda den synnerliga flit i strumpstickning, som alltintill nyare tider utmärkt Nådendals invånare. 1649 utvidgades stadens privilegier och 1665 fick den seglationsfrihet på Östersjön. Nådendal har 703 tunnland jord, 125 bebygda tomter och 571 invånare, lägre elementarskola, tullkammare, postkontor och helsobrunn, men hvarken läkare eller apothek, ej heller öppna handelsbodar. Tulluppbörden för 1843 utgjorde 175 Rub. 10 kop. S:r. Sjöfarten bedrifves med 2 fartyg om tills. 83 läster. Nådendals välstånd har i sednare tider gått tillbaka och dess lilla handel uppslukats af Åbo.

IV. Piikkie härad utgör medlersta delen af Egentliga Finlands kusttrakter och omfattar soknarna Sagu med Karuna k., Pargas, Pemar med Kuustö k. och S:t Karin (Nummis) med Kakskerta k. Nejden är ojemn, men fruktbar och bland de tätast befolkade i Finland. Långsträckta hafsvikar skära djupt in i landet. Pemar å och Aurajoki flyta här i hafvet.

Inom Piikkie härad ligger Finlands äldsta och berömdaste stad, stamsätet för hela dess kultur, medelpunkten för hela dess kyrkliga, vetenskapliga, samhälliga och politiska utveckling, Sanct Henriks, Agricolas, Pehr Brahes och Gezeliernas stad — Åbo. Nejden är åt landsidan icke vacker, dels låg, sandig och enformig, dels omgifven af kullar, tillräckligt höga, för att skymma utsigten åt hafvet, men alltför låga, för att erbjuda ögat en pittoresk omvexling. I dalen mellan dessa kullar, genomfluten af den lugna, jemnbreda, i detta dess nedra lopp segelbara Aurajoki, ligger Åbo (Turku, af torg). Läget är icke så sundt, som man skulle vänta af hafvets granskap och strömens; de friska hafsvindarna stängas ute och den besjungna Auras vatten är gult och grumligt. Hvarje gång pesten rasat i norden, har den ihärdigast och svårast härjat det tätt bygda Åbo; äfven kolerans besök derstädes 1831 var långvarigare och mera förödande än annorstädes. Man vore ock böjd att tro, det Åbos läge under det lindriga, men jemna luftdraget längs strömen ej är utan sin andel i de täta eldsvådor, som alltifrån dess anläggning hemsökt den hårdt pröfvade staden.

Geografiskt ypperligt valdes Åbos läge som Finlands svenska hufvudstad. Från Östersjövinkeln af den finska triangeln är Åland likasom tvärt afskuret och midt uppå linien af denna afskärning, sträckande tusen öars, tusen klippors inbjudande och trogna famn mot Sverige, är Åbo beläget. Steg för steg säker om fotfäste, hade svenskheten blott den smala ränniln af Ålands haf att öfverstiga, för att från Åbo utbreda sig öfver Finland. Så blef denna stad utgängspunkten för alla verdsliga och andliga inflytanden vesterifrån, och dess läge försäkrar den derjemte fortfarande om rangen af Finlands första handelsstad.

Åbo stads historia är från 1157 till 1827 Finlands. Vuxet under skygd af svenska vapen, härjadt mångfaldiga gånger af vilda fiender, blomstrande och tidtals lysande i återskenet af den romerska hierarkin, nedtryckt af en afundsam ekonomisk lagstiftning, åter glänsande af vetenskapens första gryning i landet, skådeplats för så många hjeltebragder, så många lidanden, uppoffringar, patriotiska företag, ädelt nit och grumliga beräkningar, äger Åbo i smått samma minnen som Finland i stort, en tafla af starka skuggor, men ock, just derföre, af desto mer framstående dagrar. Stadens upphof var ett svenskt fäste, Åbo slott, anlagdt vid Aurajokis mynning, sannolikt, ehuru icke säkert, redan vid första svenska eröfringen 1157. Slottet skulle betvinga landet, men dess makt räckte blott få mil omkring, fiender ströfvade tätt under dess portar, handeln fick ej ro, och de några kojor, som efterhand uppstodo på flodstränderna närmast slottet, lades i aska af ett ryskt ströfparti 1198. Under hela 1200talet, som förgick under en nästan oupphörlig strid mellan kristendom och hedendom, svenskhet och finskhet, kom staden icke till någon betydenhet; den nämnes knappt, dess biskopar begrofvos i Rändämäki, och der var äfven domkyrkan. Men under biskop Magnus I begynte Åbo domkyrka att byggas omkr. 1252, och när den var färdig år 1300, ditflyttades med pomp och stät den andliga maktens hufvudsäte. Det var måhända för tidigt, ty 18 år derefter föllo Ryssarne öfver staden, uppbrände den och plundrade domkyrkan på alla dess klenodier. Men svenska väldet i Finland stadgades 1323 genom Nöteborgska freden och från denna tid begynner Åbos hierarkiska och mest glänsande period, under hvilken staden, genom sin Henriksmessa, sina tyska köpmän, sitt slott, sin kathedralskola och framför allt sin domkyrka, var en af de berömdaste i hela norden. Stora folkmassor sammanströmade hit, lockade af varubytet och aflaten. Åbo blef derigenom en rik stad, och på 1400talet funnos här köpmän, som till domkyrkan testamenterade stora landtegendomar, stenhus och andra kosteliga häfvor i fast och löst. Gudstjensten firades med utomordentlig prakt, isynnerhet under de mäktige kyrkofurstarne Hemming († 1367, kanoniserad 1514), Magnus II († 1452) och Magnus III († 1500) (se längre fram om domkyrkan) — en herrlighet, dömd att förblekna, när en nyare tids dager trängde obruten genom de fordom målade rutorna af Åbo domkyrka och de väldige prelaterne i stillhet multnade bort dernere i stenhvalfven. Åbo hade sedan 1293 äfven ett dominikanerkloster, det äldsta i Finland och hvars minne sedan qvarlefde i namnet på en stadsdel. S:t Henriks källare var väl försedd, åtminstone med hembrygdt öl, och hvarföre icke äfven med vin? Sådant förstodo nog Tyskarne att införa från deras land, och de voro den tiden de rikaste köpmän i Åbo, hvars borgmästare och råd för det mesta valdes bland dem. Sedan biskop Hemmings tid (1354) fanns vid domkyrkan ett bibliothek i theologi och lagfarenhet, säkert icke vidlyftigt, men dyrbart på den tiden, och sedan 1355 en skola. Ja 1440 under den store Magnus inrättades i Åbo tillochmed ett lazarett, men det hade icke länge bestånd. Mynt slogos här ock vid flera tillfällen, och sedan 1435 hade konung Eriks landsrätt här sina sammanträden. Korteligen, ehuru man hvarken om stadens folkmängd eller välstånd har några detaljerade underrättelser, finner man af allt, att Åbo under 13 och 1400talen var för sin tid mäktigt och rikt — den enda punkt i den finska norden, hvarest den germaniska medeltiden, med dess feudala och hierarkiska stät, upplefde i någon glans och fick rådrum att utbilda sig efter sitt lynne.

Öfvergången från medeltiden och katholicismen till nyare tiden och reformationen skedde i Åbo under grufliga allmänna olyckor, hvilka, likasom genom en försynens skickelse, syntes vilja bereda det nya rum, genom att undanrödja ända till spåren af det gamla. Man vore frestad att tro någon mäktig finsk tietäjä, af hat till detta kristendomens stamhäll i landet, hafva förbannat Åbo alltifrån dess grundläggning till lågornas ständiga rof, knappt åter uppståndet ur askan, innan det ånyo sjunkit tillsamman i glöd och grus — så täta och förhärjande hafva i denna stad eldsvådorna varit. Året 1198 är nämndt. År 1425 nedbrann hela staden och 1429 åter den knappt nybygda östra delen, jemte kyrkan och klostret. Än lefde denna olycka i friskt minne, då 1459 åter hela staden lades i aska; 1473 brann en del deraf; 1522 nedbrann det sista katholska Åbo, under fejden mellan Erik Fleming och den be-

ryktade danske Junker Wolf. Vädeldarne fortforo sedan med lika eller ökad väldsamhet. Åren 1537, 1546, 1565, 1569 och 1592 brunno hvarje gång betydliga delar af staden, men 1594 åter hela staden, då äfven kyrkklockorna smulto, samt 1601 den s. k. Mätäjärvi delen och 1603 åter största delen af staden. 1614, en afton då konung Gustaf Adolf spisade qvällsvard i Åbo slott, brast en plötslig vädeld ut, som lade hela slottet i aska. 1618 brann endast en mindre del, 1624 åter en stadsdel och 1656 staden öster om än, 1678 åter några stadsdelar, 1679 flera gårdar, men 1681 på Trefaldighetssöndagen Hofrätten, rådhuset och skolan, hvarvid endast akademien, bibliotheket och några få gårdar blefvo räddade. Mindre förstörande voro eldsvådorna på 1700talet; man räknade likväl åtskilliga sådana, större och mindre, tills år 1775 153 gårdar på engång afbrunno. Den sista stora, för Åbo i alla afseenden mest härjande eldsvådan inträffade 1827, hvarom mera nedanföre.

Det var icke nog att det sista katholska Åbo brann; år 1509 hade det blifvit lönligen öfverfallet och utplundradt nattetid af Danskarne under Otto Ruth; år 1521 hade dess siste katholske biskop, den ädle och redlige Arvid Kurck, jemte alla sina skatter och följeslagare, man kunde tillägga: jemte hela det gamla väldiga påfvedömet i Finland, gått till botten i Qvarkens vågor under flykten till Sverige — ett betydelsefullt slut! Lägger man dertill den härjande pesten år 1529, så finner man, att medeltiden i Åbo tog en ända med förskräckelse. Det nyare Åbo var, ehuru utvidgadt och vetenskapligt ryktbart, blott en efterglans af det gamla. Reformationen borttog, jemte biskoparnes makt, en stor del af stadens betydelse; konungarnes tillsatte höfdingar beherskade Åbo som en provinsstad, Tyskarne med deras rikedomar utflyttade och Gustaf I:s handelsreglementen voro icke de mest uppmuntrande. Lutherdomen hade predikats af Peter Särkilax; på S:t Henriks stol satt sedan 1528 en evangelisk biskop, Martin Skytte; sakristanen Laurentius Canuti hade hållit den första svenska messa i Åbo domkyrka; slutligen 1554 delades stiftet, och ehuru det sedan återförenades, för att åter delas, var dock spiran tagen från det gamla biskopssätet, och hufvudstad blef Åbo först 1809 för andra gängen, för att tio, aderton år derefter ännu engång nödgas abdikera denna värdighet. Andra minnen har Åbo från tiden efter reformationen, och lika dyrbara, fast icke lika lysande, som de katholska. Det var här Agricola öfversatte Nya Testamentet på finska; det var här Brahe grundade och Rothovius invigde det finska universitetet; här lärde den frimodige Terserus; den frejdade Stjernhöök; mathematikern Kexlerus; historikern Wexionius (Gyllenstolpe); de ädle Gezelierne; språkforskaren Juslenius; den outtröttlige kathederhjelten och häfdeforskaren Scarin; den klassiskt vältalige Hassel; ekonomen Kalm; den högt begäfvade Mennander, kyrkans, ej mindre än universitetets pelare; den ej mindre rikt begäfvade, men tidigt bortryckte Samuel Chydenius; kemisten och mineralogen Gadd; den flitige historikern Bilmark, Scarins medtäflare i kathederbragder; lagfarenhetens heros Calonius; den finska historiens fader, Porthan, oförgätlig i äminnelse; den för kyrka och stat lika inflytelserike och nitiske Tengström; den frejdade physikern Hällström och så många andra vetenskapens korade män, hvilkas namn fäderneslandet i tacksam hugkomst bevarar. Det var slutligen Auras böljor, som lyssnade till de första slagen af Kellgrens, Franzéns och Runebergs lyror. Och med sådana minnen är man aldrig fattig, äfven om tidens och olyckans stormar skulle förströ den yttre glans, den yttre makt, som engång tilldragit sig folkens blickar.

De öden' Åbo för öfrigt genomgått efter reformationen ha tidtals varit ganska omskiftande. Eldsvådorna äro nämnda; äfven de första plundringarna. År 1521 i November stodo här heta strider. Det var Junker Wolf, som försvarade slottet mot biskop Arvid och lät upphänga de svenska fångarna *). 1522 kom Severin Norby med sina Danskar; staden härjades, ett krutmagasin sprang i luften och ästadkom stor förödelse. Svårt led ock staden under brodertvisterna mellan Erik XIV och den förrädiske hertig Johan samt än mer i den blodiga striden mellan hertig Carl och Sigismund, der Åbo fick lida för slottets tappra försvar. 1588 härjade en svär pest. 1600talet, under hvilket Åbo och Finland erhöllo, utom universitetet (1640), äfven sin särskilda hofrätt (1624), gick med alla sina krigiska bedrifter och uppoffringar förbi, utan att Åbo vidrördes af fiendehand; men väl skedde här öfversvämningar 1612 och 1685, äfvensom pesten år 1657 här grasserade. På hunger och dyr tid var heller ingen brist; åren 1649 och 1650, men i synnerhet året 1698, var här en sådan grufvelig hungersnöd, att man dess make aldrig mindes; och dock var Åbo jemförelsevis väl försedt. Hårdt led staden, likasom hela Finland, under Tolfte Carl. 1713 om sommaren trängde Ryssarne fram till Åbo. Allt hvad fly kunde, borgare, hofrättsmän, academici, alla flydde de öfver till Sverige,

*) Härom vidare under rubriken Åbo slott.

och återkommo först 1721 efter freden, sedan staden varit öde i nära åtta år. Stadens utseende var då ganska bedröfligt, kyrkan spolierad, mänget hus begagnadt till stall, få fönsterrutor hela. Men Åbo repade sig snart åter, 1742 års ryska infall aflopp lindrigt och här slöt freden af år 1743 det nesliga krigets olyckor. 1775 års brand, som gjorde mängen gata rakare, förmådde ej nedsätta stadens välstånd, som synes af att Åbo 1781 hade en handelsflotta af 2047 läster och importerade varor för den då högst betydliga summan af 105,000 Rdr. Slutet på 18:de och början af 19:de seklerna voro mähända Åbos mest blomstrande period i nyare tid. År 1820, i sin lyckas aftonväkt, hade Åbo 12,670 invånare och dess handel var betydlig, dess fabriker och skeppsvarf efter finsk mättstock ansenliga. Men längesedan vacklade redan den grund, på hvilken det fordom hade byggt sitt välstånd. De Österbottniska städernas uppkomst och handelsfriheter, hvilka Åbo förgäfves genom enständiga petitioner sökte inskränka, samt det på 1600-talet inrättade s. k. tjärukompagniet, hade till den grad inknappat dess handelsområde, och derigenom dess borgerskaps betydenhet, att Åbo, som i början på 1500-talet hade 4 borgmästare, i medlet af 1600-talet kunde nöja sig med 3 och slutligen med 2. För en kort tid sökte alla de nya krafter, som sattes i rörelse af 1809 års förändrade politiska ställning, i Åbo sin medelpunkt; men Kejserliga plakatet af den 8 Juli 1817, som förklarade Åbo stift för Finlands erkestift, efterföljdes dagen derpå af ett annat, som förlade styrelsens medelpunkt och Kejserliga Senaten till Helsingfors, hvilket ock gick i fullbordan 1821. Nu syntes Åbo kunna trösta sig öfver missödet att hafva blifvit Finlands andra stad med vissheten att dock fortfarande vara sånggudinnornas och vetenskapens första. Men den olyckliga branden af 1827 samt universitetets derpå följande flyttning tydde på ett ödes beslut, som för ett nytt Finland hade bestämt en ny medelpunkt, med undanskjutande af den gamla.

Det var tisdagen den 4 September 1827. Staden syntes mera stilla än vanligt, ty studenternes rörliga slägte, som annars bidrog att gifva Åbo gator lif, var ännu kringspridt vida i bygderna och hitväntades först om en vecka eller par. Dagen hade varit halfklar och mild; en lindrig nordvest drog genom de ännu gröna löfven i akademieträdgården och pröfvade sina krafter på väderqvarnarna, som på alla höjder kring staden yfdes till hundradetal. Den skulle snart, förmäld med en rasande furie, pröfva sin styrka på värdigare föremål.

På slaget nio om aftonen, när gammaldags folk i Åbo släckte ljusen och läste sin aftonbön, begynte klockorna i domkyrkotornet att klämta. Elden hade kommit lös hos slagtaren Hellman. Man hade efter slagten skirat talg och denna tog eld samt antände trädhuset. Tjensteflickan, genom hvars oförsigtighet detta skedde, hade väl aldrig anat, hvilket redskap hon skulle blifva i försynens hand. En eldsväda nattetid har äfven för den likgiltigaste något hemskt. Dock är det säkert, att mängen Åbobo, när han hörde ropet „det brinner hos Hellmans!„ tänkte vid sig sjelf: „nä Gudskelof, det är högt uppe vid stora Aningais gatan!„ och manade sina skrämda qvinnor att lägga sig i ro och icke väcka barnen. Ack, snart skulle han spörja, att denna natt sofvo i Åbo allenast de döda! Genast från början visade elden ovanlig väldsamhet. Inom en timma stod hela Aningais trakten i låga. Nu begynte man frukta för hela nordvestra delen af staden på högra sidan om ån, och en mängd bergade saker flyttades i stor hast dels öfver bron, dels på bätar öfver till bekantas hus på venstra åstranden. Men hvem målar de flyendes fasa, då omkring kl. 10 den dittills saktmodiga vinden plötsligen syntes vexa till en hvinande orkan, som dref en sky af gnistor och hela eldbränder öfver kyrko- och klosterqvarteren! I förlitande på elfvens skydd hade man här varit alltför säker; några man, placerade på de mest hotade taken, hade mähända varit tillräckliga att rädda Åbo, och allmänt antog man att förstörelsen funnit en gräns vid ån, om blott studenterne funnits i staden. För sent blef man varse de glimmande gnistorna på taket af Professor Hällströms tvåvånings hus; de tände, och nu hade förödelsen sprungit öfver sitt första rämärke, för att utan hejd fullborda sitt gräsliga verk.

Der stod i hela sin vördnadsbjudande storhet den äldriga domkyrkan, dess höga fönster glimmade i eldskenet som den sista glansen af en döendes ögon och klockorna fortforo att väcka, om möjligt, hela Finland till värn mot den national-olycka, som hotade det. Men klockan 10¼ tystnade klockorna, och deras tystnad var ännu hemskare än deras nödrop. Det tjärade spåntaket hade fattat eld och brann som fnöske, lågorna smögo sig på engång nedät och uppåt, väldförde de dödas ben i grifterna och slingrade sig upp genom tornets inre, smälte dess kopparbetäckning, jagade kajorna ut ur deras sekelgamla tillflyktsorter och slogo genom gluggarna upp till otrolig höjd.

I detta ögonblick, klockan strax efter 11 på aftonen, såg man Åbo brand på 42 mils afstånd i Ny-Carleby.

...

Domkyrkans brand och det stormmoln af gnistor och rök, som derifrån jagades öfver den öfriga staden, gjorde all räddning åt detta håll omöjlig. Hela Mätäjärvi stadsdel och stora Nylandsgatan uppslukades jemte det mesta af kyrko- och kloster-qvarteren. Universitetshuset, hofrättshuset, packhuset, stadshuset, presidentshuset, landshöfdinge residenset, ja sjelfva bron öfver Aurajoki uppgingo i lågor. Elden var så våldsam, att vattnet i ån kändes varmt och fönsterrutorna på observatorium, som ligger högst upp på Wartavuori och 200 alnar från närmaste hus, bugtades och mjuknade af hettan samt syntes färdiga att smälta. Halfbrända papperslappar, ja sedlar, bortflögo med stormen ända till Sagu, fyra mil från staden, och gåfvo i veckotal derefter nejdens nyfikna ungdom ämnen till nya efterspaningar och nya fynd.

Alla menniskokrafter erkände i dessa förfärliga ögonblick sin vanmakt och det vore hårdt att tala om försumlighet der, hvarest ett okufveligt öde syntes leka med alla ansträngningar. Eldens våldsamhet och nästan samtidiga spridning öfverallt åstadkommo en förvirring, omöjlig att beskrifva. På släckning var icke att tänka. Mången såg med en resignation, som gränsade till liknöjdhet, sitt hus och sina egodelar uppsväljas af den framvältande eldsmassan. Andra vredo förtviflade händerna och kunde med möda afhållas från att störta sig i lågorna. Åter andra sågos vandra ur sitt antända hus med en bok, en kastrull, en paraply eller andra effekter af mindre värde, medan dyrbarheter, silfver, tillochmed reda penningar qvarlemnades. Många flyttade sin bergade egendom från hus till hus, från ställe till ställe, der de ansågo den säkrast, men om få ögonblick kastade sig elden äfven dit. Så hände att mången nödgades flytta fem till sex gånger, och för hvarje gång förlorades en del och en annan del sönderbröts eller annars skadades. På backar och åkerfält utanför tullarna samlades slutligen en om hvartannat släpad massa af alla möjliga bohagsting; här tillbragte hundradetals husvilla familjer den kulna höstnatten; här söfdes grätande barn, hvilkas hunger stillades med de få qvarlefvorna af fordom rika förråder; här sökte föräldrar sina förvillade barn, män sina hustrur, och mången förblef ända till följande dagen i den grymmaste ovisshet om de sinas öde. Nummis, Reso och S:t Mariæ, Lundo, Pemar och Piikis prestgårdar fingo mottaga en stor mängd flyktingar, och de öfriga inqvarterade sig i kringliggande byar.

Branden och förvirringen fortforo långt inpå onsdagen, och under tidtals vexlande stormhvirflar ilade elden framåt, churu långsamare och motad af ökade ansträngningar, tills dess framsteg om onsdagsaftonen i någon mån hejdades. Utan att söka nya rof, fortfor dock branden ibland ruinerna hela följande natten och nästan hela thorsdagen; ja på förmiddagen denna dag antändes ett helt hemman i Raunistula by nära Aningais tull och nedbrann hastigt. Oaktadt upprepade vattenbegjutningar och tillochmed regnskurar, glimmade glöd och tidtals upplefvande lågor ända till söndagen, och de afbrända murarna kändes heta ännu flera dagar derefter. Men så fanns ochså föga mer för lågorna att förtära. Hvilken anblick för de tillfälligtvis frånvarande stadsbor, som onsdagen och thorsdagen återkallades af det kring hela Finland med otrolig hastighet *) flygande olycksbudet! Af det nyss så blomstrande Åbo återstod knappt en åttondedel, nemligen några hus vid Aningais tull högst uppe vid Linväfvaregatan, den s. k. Puolalabacken, gårdarne från societetshuset och Assessor von Hellens hus jemte Nystaden ned åt slottssidan, fem gårdar i ändan af stora Klöstergatan, erkebiskopshuset och Theologiæ Professorn D:r Lagi gård samt några mindre gårdar på backen till höger om stora Nylandsgatan. Allt det öfriga var ödelagdt och visade blott en förfärlig skog af nakna murar och skorstenspipor. Ofantliga voro förlusterna. Man har beräknat, att endast i Svenska banko- och riksgäldssedlar omkring en million riksdaler uppbrunnit eller förkommit. Otaliga enskildes välstånd hade fått ett oboteligt slag, men det allmännas förlust var ännu vida större. Man behöfver endast nämna universitetets. Genom bibliothekets fönster hade lågorna först inrusat: hela den dyrbara boksamlingen, som genom Porthans och hans efterträdares nit sedan 50 år högst betydligt ökats och innehöll många dokumenter af oskattbart värde för den finska historien, språkkunskapen och lagfarenheten, låg i aska; blott några hundrade band, som tillfälligtvis voro utlånade, kommo sedan till rätta. Bland dessa befunnos lyckligtvis den dyrbaraste samlingen af forntida dokumenter, neml. Åbo domkyrkas ryktbara „Svartbok;„ af Fredenheims för finska medeltiden vigtiga samling af påfliga bullor var afskrift tagen. Deremot gingo hela Gezeliernas manuskript-samling; de flesta från Porthans boksamling inköpta verk, hvaribland flera försedda med hans egenhändiga anteckningar **); hela den medelst räntefritt lån ur finska statskassan

*) Redan onsdagsaftonen säges ryktet om Åbo brand hafva kommit till Wasa på 34 mils afstånd.

**) Oersättelig var förlusten af Juslenii finska lexicon, interfolieradt och fullskrifvet med anmärkningar af Porthan. Det tillhörde D:r Z. Topelius och brann i sedermera Lektor C. N. Keckmans rum.

inköpta Hauboldska boksamlingen, som kostade 63,000 Rub. B:co Ass. och inkom till bibliotheket 1826; slutligen äfven domkapitlets och hofrättens arkiver, samt många andra samlingar af stort värde, förlorade. Consistorii Academici handlingar räddades till största delen, derigenom att de på stege nedburos genom ett fönster i öfra våningen, dock bära de tydliga märken af eld och vatten. Nästan alla universitetets öfriga vetenskapliga skatter, den redan ganska rika myntsamlingen och det ännu rikare naturalhistoriska museum, som bland annat ägde 15,000 species vexter och 15,344 mineralstuffer, äfvensom botaniska trädgården, physiska kabinettet, kemiska laboratorium m. m. drabbades af samma undergång. Medlersta delen af universitetsbygnaden förblef dock någorlunda oskadad, hvarföre huset ock sedermera återställdes, för att tjena till andra ändamål *), än det ursprungliga.

Från alla trakter af Finland skyndade hjelpsamheten att bispringa de brandskadade, dels med lifsmedel och andra förnödenheter, dels med penningar. Ej utan rörelse läser man i de vidlyftiga förteckningarne öfver dessa gäfvor mången daglönares, mången fattig enkas namn, hvilka med glädje gifvit sin ringa skärf, äfven de. Från flera orter i Ryssland, Sverige, Danmark och Tyskland inflöto likaledes penningegäfvor. Mest storartadt var dock det i sanning kejserliga understöd, hvarmed H. M. Kejsaren och Finska styrelsen hastade att lindra det olyckliga Åbos nöd och, så vidt möjligt, godtgöra följderna af den förfärliga tilldragelsen. H. K. M. behagade nemligen under d. 9 Okt. 1827 förordna; 1) att 300,000 Rub. B:co Ass., till hälften af finska stats- och till hälften af militiæmedlen, skola tilldelas dem af Åbo stads invånare, hvilka genom branden förlorat sin egendom; 2) att en fond af 1 million 400,000 Rub. s. m. må bildas, för att till bygnaders uppförande under sex års tid tilldelas stadens brandskadade gårdsägare, såsom räntefria lån med 2 procents årlig afbetalning; 3) att finska brandförsäkringskontoret må genom ett understöd af 300,000 Rub. s. m. försättas i stånd att uppfylla sina förbindelser; 4) att till domkyrkans iståndsättande 15 procent af salt-tullen anslås under sex års tid; 5) att Åbo stads invånare i tio års tid erhålla eftergift af alla kronoutskylder; 6) att stadens handlande, äfven under tio års tid, befrias från erläggande af tull för utskeppade varor; 7) att brandskadade, som uppföra eller reparera hus, befrias från inqvartering, för stenhus i femtio och för trädhus i tjugu års tid; samt 8) att universitetets bygnadsfond ytterligare i 30 års tid (t. o. m. 1868) må åtnjuta de densamma år 1822 tillförsäkrade tullafgifter för utskeppad ved, bräder, beck och tjära. Dessutom förordnar H. K. M., under samma datum, att de tillförene (1824) åt den blifvande ecklesiastika pensionsinrättningen anslagne inkomsterne af lediga pastorater i Finland må från d. 1 Maj 1827 i trettio års tid komma det finska universitetet till godo.

Såväl i följd af denna utmärkta frikostighet, som ock genom dess inbyggares drift och samfundsanda, uppstod Åbo ganska snart föryngradt och förskönadt ur sin aska. Inom få år reste sig dess gator bredare och rakare än förr på ömse sidor om ån, och blott den närmast slottet belägna stadsdelen samt erkebiskopsgården, akademiehuset och observatorium erinra ännu om det Åbo, som gick upp i lågor 1827. Man har anmärkt, och kanske ej utan skäl, att dessa nya breda gator, med sina oftast låga hus, och glest befolkade som de äro, gifva en ödslig anblick. Kanske tränger sig dervid på betraktaren en aning om att Åbo icke mera är hvad det var före sin olycksdag. Man erinrar sig, nästan mot sin vilja, att man dock står i det fordna Finlands fordna hufvudstad, som icke mera är sig sjelf; på en minnesdiger, men härjad och förvandlad strand, som inga rikedomar mera förmå göra till hvad den var, till sånggudinnornas hem och statens hjerta. Blott den vördiga, sköna domkyrkan talar till ögat om en förfluten tid och påminner om att Åbo ännu är den finska kyrkans medelpunkt. Det förekommer en, som hade Åbo afklädt sig all verldens makt och ära, för att, lik en botgörare, behålla endast sin himmelska arfvedel qvar.

Men denna ofrivilliga känsla försvinner till en del när man nalkas åstränderna med deras tvenne prydliga broar och ser den lifliga trafiken af båtar och fartyg, som komma och gå, eller när man vandrar utät skeppsvarfvet eller det nya bomullsspinneriet och den mekaniska verkstaden samt betraktar all den rörlighet, som der råder. Man finner då, att Åbo, förutom sin värdighet af kyrkligt residens, äger ännu ett annat vigtigt företräde i behåll och sannolikt skall, förmedelst sitt läge, äga det i alla tider; det att vara Finlands första handelsstad. Ett sådant företräde är i alla länder af vigt, ty med ett lands materiela välstånd stiger eller sjunker dess allmänna kultur. Men för Finland i synnerhet — för det fattiga Finland, med dess föga begag-

*) Neml. som embetsrum för Kejs. hofrätten, länestyrelsen, domkapitlet, bankens vexelkontor och postkontoret.

nade hjelpkällor, med dess i linda liggande industri och dess brist på företagsamhet — är en ställning sådan som Åbos af stor betydelse, och det äger i denna ställning, jemte dess ära, äfven dess pligt att genom föredömen verka godt. Man måste erkänna, att Åbo de sednare åren uppfattat denna sin nya bestämmelse på ett sätt, som för det är hedrande, och som för det öfriga landet måste blifva af en lifvande inverkan.

Staden äger i afhysta ägor 2504 ½ tunnland, förutom de till magistratens aflöning donerade räntorna från 13 närbelägna hemman. Den sednast fastställda stadsplanen upptager en vidd af 980 tunnland samt är indelad i 10 stadsdelar, 201 qvarter och 838 hela tomter, derå 40 sten- och 526 trädhus finnas af privata uppförda. Taxeringsvärdet utgjorde 1,181,890 Rub. Silfver. Publika bygnader äro slottet, domkyrkan, universitetshuset, observatorium (der navigationsskolan nu är förlagd), grekiska kyrkan, en militärkasern, gymnasiihuset, skolhuset, brigadchefshuset, spinnhuset, kurhuset för sinnessjuke, rådhuset, stadshäktet, flickskolan, feberlazarettet, fattighuset, societetshuset, theaterhuset, Kejs. Finska Hushållningssällskapets gård, 2 värdtorn och ett allmänt kokhus, alla af sten och till en del ganska ståtliga, samt af träd kommendantshuset, en kasern, biskopsgården, 5 proviantmagasiner, 2 bagerier, länelazarettet, lankasterskolan, packhuset, konfiskationsmagasinet och ett spruthus.

Bland promenader förtjena omnämnas esplanaderna vid domkyrkan, den s. k. „parken„ med dess lilla värdshus och isynnerhet Kuppis trädgård med sin af ålder ryktbara S:t Henriks källa, hvars undergörande kraft numera pröfvas af en stor mängd vattumän, som der turvis svettas och isas efter gräfenbergska methoden. Äfven det sköna Runsala med sina lummiga eklunder är för två år sedan af staden inlöst och utarrenderas nu i mindre lotter för villors anfäggande, hvarigenom Åbo fått en förut saknad tillgång på uppfriskande sommarnöjen.

Utom redan nämnda auktoriteter och inrättningar, finnas i Åbo rådhus- och kämnersrätter, poliskammare, postkontor, tullkammare, fruntimmersskola, handelsskola, söndagsskola, finska trädgårdsodlingssällskapet och finska bibelsällskapet. Staden har en finsk och en svensk luthersk församling; endast 11 grekiske trosbekännare uppgåfvos vara här bosatte år 1841. År 1845 hade Åbo 14,278 invånare. År 1841 underhöllos på stadens bekostnad 949 fattige, för hvilka kostnaden steg till 7500 Rub. S:r. Såväl magistraten, som handelsoch handtverksgillena hafva genom årliga sammanskott bildat kassor till understöd för behöfvande delägare.

Staden har 52 öppna salubodar, 90 handlande och 60 hökare. Dess handelsflotta bestod 1847 af 50 fartyg om inalles 5,423 lästers drägt, ett lästetal, som endast öfverträffas af Björneborgs. Tullen för inkommande varor 1847 utgjorde 160,114 Rub. 2 k. och för utgående varor 3,657 Rub. 94 k. Silfver. Bland exportartiklarne äro bjelkar och bräder samt stångjern och smör de mest inbringande. Största importvärdet utgår för bomullsgarn och tyger, kaffe, socker och salt. Frimarknader hållas i Januari (den af ålder ryktkara Henriksmässomarknaden), Februari, Juni och September månader. Staden har ett berömdt skeppsvarf, der både örlogsmän och Sitkafarare lemnat stapeln. Hamnen för större lastade skepp är belägen 3 verst från staden vid Beckholmen. Smärre fartyg inlöpa upp till sjelfva staden genom en med än i förbindelse stående kanal, till hvars muddring man för 12,000 Rub. S:r anskaffat ett mudderverk. Bland ortens fabriker äro den mekaniska verkstaden, bomullsspinneriet, spelkorts- och tobaksfabrikerna de betydligaste. — Handtverkare finnas 182 med 736 gesäller och lärlingar, förutom timmermän, formän m. m. Staden har 18 värdhus och 3 konditorier. — Stadskassan häftade 1844 för en skuld af 106,171 Rub. S:r, deraf dock 92,857 Rub. voro räntefria.

I nejderna kring Åbo märkas för öfrigt Kuustö gamla slott i Piikkis socken *), hvarom mera längre fram. I samma socken ligga frälsegodsen Bussila och Arlaks. I S:t Karin märkas Lill-Heickilä fordom kungsgård om 5 mantal samt godsen Ispois och Koristo. Pargas består af idel öar, hvaribland 6 större, Ålön, Torfön, Lemlaks, Leilaks, Kirjala och Pargas. Kalkbrotten äro här ganska betydliga. Pemar ligger öster om Piikkis kring än af samma namn; här ligger Meldola sätesgård. Sagu ligger äter söder om Pemar och äger, bland äldre gårdar och gods, Runa-gård, Saultila, Westis, Saursalo och Kärkis.

V. Haliko härad utgör östra delen af Egentliga Finland och omfattar soknarna Kimito (Kemiö) med Dragsfjärds, Westanfjärds och Hiitis kk., Bjerno (Perniö) med Finnby och Öfverby kk., Kisko med Suomusjärvi k., Kiikala, Uskela med S:t Bertils k., Haliko med Angelniemi k., samt en del af den till Tavastland räknade Somero socken.

*) Hvilken genom tryckfel uteglömts s. 66.

Marken är här något ojemnare, stora fjärdar inskjuta från hafvet, och Tavastlands sjöar skicka hit sina förposter. Salo å och den tvägrenade Bjerno å genomflyta landet, som är bördigt och ypperligt odladt. — I Haliko märkas Åminne sätesgård, som äger jus patronatus i socknen; Wiurila (hvarom mera längre fram); Wuorentaka; Lempilä och Naapala adeliga gods. Angelniemi kyrka är belägen på norra udden af Kimito ö. Uskela äger Kirjakkala jernbruk och Juvankoski pappersbruk. Kisko har en temligen betydlig sjö, Kiskojärvi. I Bjerno märkas Koskis, Kusto och Tykö jernbruk (hvarom mera). Kimito ligger helt och hållet på ön af samma namn, den största vid Finlands södra kust. Här ligger Björkboda jernbruk (hvarom mera) samt ett ansenligt kalkstensbrott. Gamla adeliga gods äro Sjölaks, Gästerby och Fröjdböle.

Bland de till Egentliga Finland hörande församlingar uppgifves svenska språket vara allmänt rådande, eller åtminstone vida öfvervägande i Kuustö, Pargas, Nagu, Korpo, Houtskär, Iniö, Dragsfjärd och Westanfjärd. Blandad finsk och svensk befolkning anträffas i Åbo, Kaxkerta, Piikkis, Sagu, Willnäs, Rimito, Kimito, Bjerno, Finnby, Öfverby, Hiitis, Koskis, Tykö. Öfriga församlingar äro antingen rent eller vida öfvervägande finska.

Egentliga Finlands Minnen.

Detta landskap har icke samma rikedom på krigiska minnen, som mänget annat i Finland. Eller rättare: tidens vält har jemnat spåren efter mången förödande fejd, som utkämpats inom Egentliga Finlands gränser, och endast från sextonde seklets dunkel glimmar en mera lysande glans af vapen och ridderliga bragder hit öfver till våra dagar. Det är då kring Åbo slott dessa minnen samla sig och skola jemte detta omtalas. De flesta och bästa af Egentliga Finlands hågkomster äro, så att säga, kultur-minnen, rotade dels i kristendomens och kyrkans grund, dels i universitetets fruktbara jordmån. Från båda skördefälten skola vi plocka några ax — några allenast, och efter tidsföljden, ty skörden är rik, men samlarne härtills få och ladorna tränga.

1. *Legenderna om Sanct Henrik.*

En finsk runa (Kantelet. III, 7) berättar härom följande.

Fordom vuxo tvenne bröder. Tavastlandets Henrik var den ene, och han fostrades i ett kål-land. Konung Erik var den andre, och han vardt en mäktig man i Sverige.

Tavastlandets Henrik sade åt sin broder konung Erik: lätom oss draga ut att döpa de odöpta länder, i hvilka ingen prest finnes! Konung Erik svarade sin ädle broder Henrik: men om träsket är ofruset? om den slingrande floden är öppen ännu? Tavastlandets Henrik sade: vore ock så, nog kringgår jag Kjulo träsk, nog kommer jag förbi den slingrande floden.

Alltså spände de i redet unga fålar, redde släden i ordning, ställde korgen på dess sprintar, lade kanterna på medar och fejade de små beslagen. Derpå gäfvo de sig ut och färdades tvenne värens dagar och tvenne nätter efter hvarandra.

Då sade konung Erik till sin ädle broder Henrik: hungern kommer öfver oss, ty hvarken ha vi ätit eller druckit eller tagit någon rast. Henrik svarade: Lalli bor der bortom viken, här framom udden rätt väl till pass; hos honom vilja vi äta och dricka och taga oss hvila.

Illa möttes de vid Lallis gård. Kerttu, den oförskämda värdinnan, utfor mot dem i hårda ord. Men Tavastlandets ädle Henrik tog dock hö åt sina hästar och bröd ifrån ugnen och öl ifrån källarvrån; dock lade han penningar i stället för allt hvad han tog. Och sedan bröderne ätit och druckit och rastat här, foro de vidare fram.

Dock efter en stund kom husbonden Lalli hem till gården. Strax vände hans elaka hustru sin tunga till lögn och sade: här har man farit fram med plundring medan du var borta, här har varit folk, som ätit och druckit och rastat här. De ha tagit hö för sina hästar och bröd från ugnen och öl från källarn och för allt detta ha de lemnat sand och grus i stället.

På sparren invid ugnen satt en herde. Han sade till qvinnan: förvisst har du nu ljugit. Och till mannen sade han: sätt ej tro till hennes onda pladder! Men Lalli, den ondskefulle mannen, hvars hela slägt var lika ondskefull som han, tog sin bästa ridhäst och sitt långa spjut samt förföljde de resande herremännen.

Men der desse färdades fram yttrade till dem deras trogne träl: mig tyckes jag hör bakom oss ett gny; skall jag pådrifva hästen bättre? Tavastlandets Henrik sade: hör du bakom oss ett gny, så må du icke pådrifva hästen. Trälen sade: men om vi upphinnas? om vi kanhända mördas! Hans

herre svarade: göm dig bakom stenen der och lyssna till hvad som föregår. Om jag blir upphunnen och kanhända mördad, så hämta upp från drifvan mina ben, lägg dem på en med oxe förespänd släde och för dem till Finland. Der du märker att oxen tröttnar, der må en kyrka uppföras, ett heligt kapell invigas, och der må presten förkunna det heliga ordet för allt folk!

När en tid var förliden, kom den onde Lalli hem till sin gård igen. Då sade till honom herden vid sparren: hvar har Lalli fått sin mössa? hvar har den onde missdådaren tagit biskopsmössan? Och Lalli vardt full af änger och ryckte mössan från sitt hufvud, men med mössan följde allt hans hår och hufvudsvål, och med ringen från hans finger följde fingrets kött. Alltså drabbades den ondskefulle mannen, missdådaren, biskopsmördaren, af himlens hämd och fick af verldens herre sin lön.

Dessa äro runans ord, och är det dessutom sagdt, att Lalli, som af en del säges varit hemma från Killais by, tillförene blifvit af bispen straffad för mandräp och derföre velat hämnas. Hvarom samt om andra helgonets under Messenius i sin finska rimkrönika förmäler följande:

„En som manslag gjort
Det kyrkjostraff förtryter stort,
Och thy han Bispen ihjälslog,
Då hans själesörjare drog
Öfver Kjuhlo träsk och sköflar
Hvad der fanns med sina böflar,
Högg fingret af för ringen skull,
Som ett signet, gjordan af gull,
Den af Guds vilja så försvann,
I snön honom ej återfann.
Med mössan mände värre gå,
Som han satte sitt hufvud på;
Hvilken, när han henne aftog,
Här och hud tillika afdrog.
Dock mera straffad, som en skref,
Af Gud och menniskor han blef.
I Nous kyrka, som bygd var då*),
Sin mände den helge man få
Begrafning; men på samma år,
Då isen var allt smällt den vår,
Fanns fingret och ringen igen
I en isklump, som intet mehn
Af solens heta hade fått,
Röjd af en korp, har jag förstått.
På det rum, eller hardt hos när,
Hvar Sancte Henrik dödad är,
Litet grund eller holme var
Trä-kapell en from man byggt har
Fordom söker mycket folk dit,
Der sin gudstjenst gör med all flit,
Och i Juni månad hvart år
Af stort samqväm der marknad står.
Lallen förbannar hvar och en
Som deras apostel dödsmehn
Gjorde, i Saris bodde han,
Var en ovärdig frälsesman.„

*) Hvilket skedde der den nämnda oxen tröttnade.

Dessa äro legenderna om Sanct Henriks underverk: Det första. När han skulle visitera Norr-Finland, kom han till Masko härad och Nousis sokn; der hafver mött honom en orm, på hvilken han spottat, och strax har ormen sjunkit i berget, hvarest ännu i stenen synes en orms liknelse, och berget kallas så länge verlden står Ormberget, Kärmeen kallio. — Det andra. När Sanct Henrik vardt död och funnen, inlades först hans lekamen i en boda hos en bonde i Topois by, och som ett vidunder står denna boda ännu i dag (1674) och kallas Sanct Henrics boda. — Det tredje. När Sanct Henrik var död, hafver vid Johannetiden en blind gubbe med sin son dragit öfver Kjulo träsk och sonen blifvit varse en korp, som hafver suttit på en isklimp och huggit till med sin näbb, dock intet förstått hvad det vara skulle och sådant för sin blinde fader berättat. Fördenskull bjöd fadren honom ro dit, för att se åt, och när de kommo, så blefvo de varse, att der låg ett finger med gullring uppå, den korpen högg till, och när de kommo närmare, flög korpen sin väg och lemnade fingret qvar. Sedan tog gubben fingret och ringen och strök dermed sina ögon, och strax fick han sin syn igen.

Det fjerde är redan sagdt om bispens mössa. Och Lallis beläte utan hufvudhår ligger vid S:t Henriks belätes fötter och bär mössan på sina händer. Detta berättar Albertus Davidis, pastor i Nousis 1674. Men Sanct Henriks krönika har än vidare under att fortälja. Det femte. I Kaisalum by voro en fader och en moder, som svepte sin döde son, och när de äkallade S:t Henrik, blef sonen återställd till lif och helsa. Det sjette. Likaledes var Antons dotter i Wehmo, då hon allaredan sörjdes af sina föräldrar som död, genom S:t Henriks äkallande återställd till helsa och lif. Det sjunde. I Sastmola plågades en qvinna af svår tvinsot i tre års tid. Men så snart hon äkallade helgonet och gjorde ett löfte, blef hon genast frisk igen. Det åttonde. En munk vid namn Erland hade i sex år en svår hufvudvärk. Denne lofvade att, om han blefve återställd, ville han framför helgonets bild upphänga ett vaxhufvud samt städse hålla helgonet i största ära, och sedan han lofvat detta, blef han från sin vända befriad. Det nionde. En qvinna i Kyro led ett års tid af en svår blindhet. Hon äkallade S:t Henrik och lofvade en vallfart samt blef frisk. Det tionde. En man i Kyro hade en af sendrag härdt förkrympter fot och lofvade att, derest han genom helgonets förböner blefve frisk, skulle han till fots valfärdas till dess graf. Och så skedde. Det elfte. En kyrkotjenare vid namn Ingo såg sin förstfödda dotter kämpa med döden, och intet botemedel fanns. Då nu flickan var såsom död och fadren af sorg halft bortkommen, hörde han en röst säga: hvarföre äkallar du ej S:t Henrik? Och en gammal qvinna, som stod nära intill, sade: gör löfte åt S:t Henrik, förthy han sjelf begär detta löfte af dig. Då lofvade Ingo att hans dotter skulle fasta hvarje år vid Henriksmessotiden och besöka helgonets graf, och strax uppsteg flickan helbregda. Det tolfte. Några män från Kumo hade under skjälskytte räkat ut för en svår storm och fruktade att förlisa, men äkallade helgonet; strax blef hafvet lugnt och de sluppo döden. Det trettonde. Gudmund, bispens i Åbo tjenare, var rest till Vestergöthland och tog in hos en prest i Sandhem samt drack om aftonen till S:t Henriks minne. Deråt log presten och sade: är denne ett helgon, så må han näpsa mig, om han det gitter. Om natten derefter fick presten en ytterst svår värk i alla leder och förstod nu att det var helgonet. Strax lofvade han att alla år fasta vid Henriksmessotiden, och blef så åter frisk igen.

Men huru nu dermed må sig förhålla, så är dock visst, att Åbo domkapitel ännu i dag bär i sitt vapen en afhuggen tumme. Och Sanct Henriks ben begrofvos först i Nousis kyrka, och fördes derifrån till Åbo år 1300, hvarefter biskop Hemming lät inlägga dem i ett silfverskrin och biskop Magnus Tavast säges hafva försilfrat helgonets armar och hufvud. I Åbo domkyrka förvarades dessa öfverlefvor till det ryska infallet 1713, då de förkommo och sägas hafva blifvit af grefve Douglas förde till Petersburg. Men Sanct Henrik sjelf ärades allt under påfveväldets tid som Finlands skyddspatron, den der i all evighet står inför Herrens Guds thron och manar godt för Finlands folk. Och hans beläte sägs ännu länge i lutherska tiden i många kyrkor, såsom man ock visar flera ställen, tillochmed hus, der han skall hafva predikat för hedningarna.

2. *Reso kyrkas bygnad.*

(Folksaga. Mnemosyne 1821.)

I fordomtima, sedan Reso församling på en sockenstämma om våren Valborgsmessotiden beslutit att åt sig uppbygga en prydlig stenkyrka, öfverlemnade sokneboerne vördsamligen åt sin kyrkoherde omsorgen att dertill utse en skicklig byggmästare. Kyrkoherden, ehuru nitisk för saken och beredvillig att efterkomma församlingens önskan, räkade dock härvid i största förlägenhet, emedan han icke visste hvarifrån en skicklig kyrkobyggare vore att fås. Fördjupad i sina bekymmer häröfver, vandrade han en vacker sommarafton, något före den heliga trefaldighetstiden, utmed stora landsvägen, och trött af vandringen, satte han sig på en sten invid vägen. Efter en stund kom längs vägen en välklädd man, som höfligt frågade honom hvartåt prästgården vore belägen. Den okände sade sig ha hört omtalas att Reso församling ämnade bygga en ny kyrka, och ville han derföre anmäla sig hos kyrkoherden som byggmästare. Med glädje gaf presten sig tillkänna såsom den han sökte och bjöd honom med sig hem. Här undfägnade pastorn sin gäst på det bästa och erfor nu att han var en vandrande mästare från vida aflägsna främmande länder och att han, emot en mättlig betalning, åtoge sig att ännu innan hösten uppbygga åt församlingen en vacker kyrka. Sitt namn uttalade han med så främmande ljud, att presten knappt kunde eftersäga det. Dagen derpå sammankallade presten sockenstämma, framlade den nykomne mästarens ritning till kyrkan och de af honom föreslagna betalningsvilkoren; allt beviljades af de förnöjde sockenmännen, och nu bortgick mästaren, för att, som han sade, skaffa sig arbetare och medhjelpare till bygnaden.

Några dagar derefter återkom han med en enda karl. Presten, som blef något stött att se honom så litet ordhållen, frågade när hans omtalda medhjelpare skulle infinna sig. Hvarpå han ganska kort svarade, att han nog skulle komma tillrätta med denna enda. Detta gjorde han äfven. Mästaren framförde sjelf alla stenarna och uppförde murarna, och den andre arbetade natt och dag i smedjan. Det led med arbetet otroligt hastigt, och redan vid skördetidens slut var kyrkan taktäckt och blott inredningen och putsningen återstodo. Af allt detta tog sig presten anledning att misstänka, det icke allt stod rätt till med dessa flinka kyrkobyggare och beslöt derföre yppa sin fruktan för en gammal vän, hvars råd han under så betänkliga omständigheter ville inhämta. Till denna sin vän, som bodde i en aflägsen del af socknen, begaf han sig tidigt om morgonen före Korsmessodagen och beskref för honom de okände byggmästarnes underverk. Denne sade sig nu med visshet kunna försäkra, att kyrkobyggarne voro ingenting mer eller mindre än tvenne mäktiga bergtroll, som, snåle efter församlingens silfverpenningar, iklädt sig menniskohamn och åtagit sig bygnaden. Dock, tillade han, känner jag en utväg att göra dem ett stort spratt, hvarigenom de skola blifva de efterfiskade penningarne förlustige. Dertill behöfves blott, att vi på något sätt söka utleta deras verkliga namn; känne vi engång dessa, så är all deras makt öfver oss och bygnaden alldeles upphäfven, och församlingen kan då tryggt gläda sig öfver att äga en prydlig kyrka samt dessutom sina penningar i behåll.

Lugnare till sinnes, återvände nu presten hem mot aftonen, men som han beständigt grubblade på sin gamle väns ord, tog han miste om vägen och märkte ej detta förr än han i en obekant skogstrakt öfverraskades af aftonskymningen. Han bjöd då till att åter leta sig fram till vägen, men förgäfves; mörkret tog alltmera till och så fann han sig tvungen att tillbringa natten i skogen. Trött af den långa vandringen, lade han sig under ett träd, välsignade sig och insomnade tungt. — Omkring midnatten blef han plötsligt uppväckt af ett starkt och gällt skrik, som liknade ett barns och tycktes komma ur djupet af skogen. Strax derpå hördes en grof qvinnostämma rytande banna barnet, men då det fortfor att skrika, hördes qvinnan börja vagga och vyssja destomera samt med dånande stämma, likasom för att öfverrösta barnet, sjunga följande vaggvisa:

Killi kirkkoja tekee,
Nalle nauloja takoo
Rahallises' Raisionmaas' *).

Hemskt skallade skogen af denna sång, blandad med barnets gråt. Presten, som blifvit skrämd af det ovanliga ljudet midt i natten, gladde sig dock åt denna händelse, då han derigenom trodde sig ha fått veta att Killi var namnet på kyrkobyggmästaren och att dennes medhjelpare hette Nalle. Han kunde väl förmoda att den vyssjande qvinnan var Killis hustru och barnet hans barn. Sedan det småningom blifvit tyst i skogen, inslumrade presten åter och vaknade vid daggryningen. Nu hittade han snart på vägen och, tidigt hemkommen, var han glad att icke hafva försummat sin ottesångspredikan.

Morgonen derefter gick han till kyrkan och fann den nästan färdig; blott några prydnader återstodo. Han yppade ej sin upptäckt för någon, men då aftonen var inne, gick han åter till kyrkan och såg båda byggmästarne sitta på tak-kammen, för att fästa några prydnader på gaflarna af kyrkan. Dessa prydnader voro i form af kors, men arbetet ville icke lida under deras annars så flinka händer. Då presten såg deras oförmåga att fästa korsen vid kyrkogaflarna, styrktes han än mer i sin tanke, att de voro, såsom hans gamle vän sagt honom, onda troll, hvilka han lätteligen kunde fördrifva medelst korstecknet och yppandet af deras verkliga namn. Han gjorde derföre det heliga tecknet och ropade med hög röst:

Pois, Killi, kirkosta!
Pois, Nalle, harjasta! **)

Och se, trollen blefvo i hans åsyn förvandlade till tvenne stora korpar, hvilka med ett förfärligt skri höjde sig i den mörka rymden. Denna lyckliga utgång af sitt påfund berättade presten sedan för soknemännen, hvilka hos honom anhöllo, att som kyrkan numera vore fullkomligt färdig, han instundande Michaëlidag ville högtidligen inviga densamma. Detta skedde äfven.

En kort tid derefter omtalades i skärsocknarna omkring Åbo, att en ofantligt stor jätte vandrade kring och skrämde folket. Många hade sett honom, och alla instämde deri, att han varit så hög som en fura och gätt klädd

*) Killi bygger kyrkor, Nalle smider spikar i det penningrika Reso-landet.
**) Bort, Killi, från kyrkan! Bort, Nalle, från takåsen!

i gråa kläder utan mössa på hufvudet, bärande på ryggen en ofantlig klippa i en lädersäck, att han under sina vandringar lika litet aktat sjö som land, och att vattnet i den djupaste sjö ej nått honom längre än till stöfvelkragarna. Tillika omtalades han alléstädes hafva frågat efter vägen till Reso socken, dit han sades ämna sig, i afsigt att hämnas på sokneméinnen, för det de icke, enligt aftal, betalt honom penningarne, som de voro honom skyldiga för den nya kyrkan. Och hade han derföre hotat att med den nämnda stora klippan krossa hela Reso kyrka, på det sokneboerne icke mätte hafva någon fromma af sitt bedrägeri.

Allt detta hann äfven till Reso sokneboers kunskap, och de sökte råd hos sin visa kyrkoherde. Denne gissade strax på Killi och ansåg det vara bäst att genom något medel få Killis egen hustru på församlingens sida, för att genom hennes medverkan afvärja faran. Han företog sig derföre att uppsöka henne i skogen och öfvertala henne att genom något påfund afleda sin man från soknens granskap. Efter en stunds vandring i den skogstrakt, der han förut hört barnet gråta, fann han en gammal och ful jätteqvinna sitta vid ingången till en bergsgrotta och vagga ett jättebarn, som sof i en af stora stenhällar sammanfogad vagga. Presten frågade henne om hon icke vore den mäktige Killis hustru och om hon icke nyligen hört något om honom. Qvinnan svarade att hon visserligen vore bergskonungen Killis hustru, men att hon ej sett honom sedan förliden vår, då han begynte bygga Reso kyrka. Säkert, tillade hon, har det händt eller skall det hända honom någon olycka, emedan barnet hans gråter alltjemt och jag ej på något sätt kan få det att tystna. Också har Killi redan bordt komma hem, men litet har han alltid värdat sig om sin hustru och sitt barn, och ehuru rik på guld och silfver han är, får jag alltid lida brist och nöd.

Presten omtalade då hennes mans underverk vid Reso kyrkas bygnad och den fara, som nu förestod kyrkan, samt frågade henne, om hon icke för en frikostig belöning ville afleda honom från trakten. Härvid blef hon först mycket uppbragt och vägrade alldeles att ingå i prestens planer, men då hon erhållit några blanka guldstycken samt löfte om ännu flera, lofvade hon så vilseföra sin man, att han ej mera skulle återkomma. Hon lyftade nu vaggan med det somnade barnet in i grottan, reste en stenhäll utanför ingången och begaf sig ut i byarna. Här gick hon i en gammal tiggargummas skepnad omkring och samlade så många utslitna skor och så många afbrutna årar hon kunde öfverkomma, och försedd med dessa, begaf hon sig till närmaste sjöstrand. Här skaffade hon sig en gammal båt, lastade den med de gamla skorna och de afbrutna årorna samt rodde ut till sjöss, för att träffa sin man. Honom mötte hon snart vadande midtigenom en stor fjärd, der vattnet gick honom ända till stöfvelkragarna. Killi, som allt ännu bar den ofantliga klippan, sade, när han fick se sin hustru: det var väl jag träffade dig, jag har ämnat mig till Reso, för att krossa deras nya kyrka, för hvilken de ej vilja betala mig byggarelön, men jag hittar ej vägen. Du som känner den skall nu visa mig dit. — Hustrun svarade: mycket har du förvillat dig, om du här i granskapet söker vägen till Reso. Den orten ligger in i landet mycket långt härifrån, bakom många berg och insjöar; jag kommer just derifrån, och se bara huru många par skor jag utslitit under färden öfver bergen och hedarna samt huru många par åror jag rott sönder under färden öfver insjöarna. — Vid denna underrättelse blef Killi nedslagen och sade: efter det är så långt dit, vill jag ej mera bära denna sten, nog finner jag en sådan ochså närmare kyrkan. Härvid uttog han stenen ur säcken samt utkastade den på närmaste strand och begaf sig med sin hustru inåt landet.

På detta sätt har nu Reso kyrka blifvit uppbygd af bergstrollen. Men Killis sten visas ännu i denna dag på stranden af Runsala ö, en half mil från Åbo. Det är en ofantlig lösryckt klippa, kallas ock af alla i nejden boende Kukkarokivi, d. ä. påsestenen, emedan den burits i trollets påse, samt tjenar sjöfarande till landkänning. Fjärden härutanföre bär ock namnet Kukkarokivi-auko samt är känd för sin djuphet och sina höga, tvärt brytande böljor.

3. *Letala Kyrka.*

(Åbo Tidn. 1785).

Sex och en fjerdedels mil norrom Åbo ligger Letala kyrka invid stora landsvägen till Björneborg och Österbotten. Namnet Letala härledes från finska ordet laita, som betyder ett litet bräde eller slöjdämne, hvarmed invånarnes färdighet i trädslöjd antydes. I gamla domar kallas soknen Undamala, efter en stor by af detta namn, der den äldsta kyrkan skall ha varit belägen. Trakten är ganska rik på vatten, och för 60 år sedan räknade man der ända till 70 sjöar och träsk, men numera äro icke så få af dem uttorkade.

Letala gamla kyrka har för sin tid varit ganska vacker och bygd af gråsten 1403, hvilket åratal i ganska oläslig munkstil finnes å kyrkans östra vägg. Hon är 54 alnar lång och 23 alnar bred. Om dess grundläggning och bygnad har lagläsaren Hartvig Henrikson jemte Nils Kijl från Nykyrka besörjt, och den sednare har haft bestyr med hennes målning. Man finner der Falckenbergska slägtens vapen och graf, och största klockan i klockstapeln är förärad är 1648 af grefve Gustaf Gustafson Wasaborg, den store Gustaf Adolfs naturlige son, under hvars grefskap Letala den tiden hörde.

Men den märkvärdigaste omständighet vid Letala kyrka är mähända följande. Utanföre på kyrkans östra vägg fanns åtminstone för 60 år sedan en hufvudlös menniskobild af träd, insatt i en niche i muren. Anledningen härtill skall ha varit denna. Enligt ritningen skulle kyrkan byggas lika stor som Wirmo kyrka. Men byggmästaren, som dervid lade hand, har gått ifrån ritningen och förfarit efter sitt eget hufvud, så att kyrkan blef långt mindre än hon skulle blifva. Hvad nu hans mening dermed må ha varit, om det skedde af värdslöshet eller af egennytta, derom tiger berättelsen. Men ganska strängt blef han derfore straffad, ty han halshöggs på kyrkobacken och honom till evärdelig nesa uppsattes nämnde beläte i kyrkomuren.

Skulle nu så strängt förfaras i våra dagar, så är väl troligt, att entrepenörer noga betänkte saken, innan de inläte sig i så halsbrytande företag, som denne byggmästares. Hvad man nog kan märka, är att Letala och Wirmo gamla kyrkor annars äro mycket lika, utom att Wirmo är större. Hvilket synes styrka berättelsens sannfärdighet.

4. *Pitkä Piena och Wehmo kyrka.*

(Mnemosyne 1820).

Wehmo kyrka är ock ganska gammal och går med all säkerhet upp till 1300talet. I de gamla tider strax efter kyrkans uppbyggande lefde i Hollari by invid samma kyrka en ung man, som i orten var vida känd både för sin vilda lefnad och sitt sköna utseende. Hollari by var då ock kyrkoherdens boningsställe. Dagligen sökte den fromme presten att med sina förmaningar föra ynglingen på en bättre väg, men förgäfves, han fortsatte utan hejd sitt vilda och tygellösa lefnadssätt. Engång hade denne man, hvars namn under tidernas längd förlorats, fallit på det oråd att fria till tre de skönaste flickor i soknen på engång. Ehuru de voro af ett fromt och dygdigt sinnelag, lockade han dem med sitt sköna utseende till genkärlek och fick deras ja, men ålade hvar för sig sträng tystnad, emedan, som han sade, många afundades hans tillkommande lycka. Hvar för sig trodde sig derföre vara hans enda trolofvade och höll äfven troget sitt tysthetslöfte. Någon tid derefter bjöd han en dag i all tysthet flickorna komma till honom, för att beskåda hans stora rikedomar. De kommo, men, enligt hans önskan, på olika tider, så att de ej kunde träffa hvarandra. Då föreslog han dem hvar och en att qvarstadna öfver natten, hvarpå följande dag presten skulle tillkallas och brölloppet firas. Efter många invändningar gingo flickorna in derpå, och nu föreslog han dem att ännu samma afton taga den på orten vanliga brudbadstugan i hans nybygda badhus. Härtill voro de äfven villiga, badhuset eldades, och då det redan lidit in på natten, underrättade han dem hvar för sig att badet väntade. Nu infördes de en i sender i badstugan. Strax instängde han dem, antände huset och innebrände dem alla tre, döf för deras böner om hjelp och förbarmande. Som både hans tredubbla förlofning och flickornas besök var en hemlighet för alla i byn, blef denna hans illgerning icke känd, utan man trodde allmänt att hans badstuga uppbrunnit af vådeld.

Detta skedde i början af hösten. Men bittida om Allhelgonamorgonen fanns denne man liggande död utanför tröskeln af sin boning. Han var alldeles naken och tycktes ha blifvit utkastad från sin förstuga. Kroppen var öfverallt blå, likasom hade han blifvit kramad till döds. Hans hastiga och besynnerliga död blef väl ett allmänt talämne och mängen skakade dervid betänkligt på hufvudet, men rätta orsaken kände ingen. Ehuru hans lefnad varit ogudaktig, ville dock kyrkoherden låta honom få en hederlig begrafning, och söndagen derpå begrofs han verkligen invid kyrkogårdsmuren. Följande måndagsmorgon, då klockaren skulle gå in i kyrkan för att hämta något der qvarlemnadt, fann han till sin stora förvåning liket i full svepning stående i en niche vid stora kyrkodörren. Man kan tänka att han ej var sen att berätta detta för presten, som lät undersöka grafven och fann den öppnad, hvarpå han lät ånyo begrafva den döde. Men följande morgon fanns denne åter stående i sin svepning vid kyrkodörren samt grafven åter öppnad; och ehuruväl många försök gjordes att gömma det sällsamma liket i jorden, så fanns det dock alltid ånyo ofvan jord och på sin förra plats. Slutligen vågade ingen vidröra det. Kroppen blef småningom alldeles förtorkad, och sedan svepningen bort-

fallit, stod han vid kyrkodörren såsom en hög, askfärgad och hotande skepnad. Många berättelser voro i svang om hans gudlösa lefnad, hans förskräckliga död och hans ännu förskräckligare oro efter döden. Och det förtorkade liket var vidt omkring i nejden bekant under namn af Pitkä Piena *).

En läng tid derefter, sedan den fromme gamla kyrkoherden längesedan var död, och likaledes hans son, som efterträdt honom i embetet, förestods Wehmo församling af en ung man utan den gudsfruktan och det saktmod, som man den tiden fordrade af en kyrkoherde. På prestgården gjordes många och stora förberedelser till den snart instundande julen. Långväga främmande voro bjudne och väntades om julaftonen. Dessa ankommo sent på qvällen, och då samtalet vid bordet föll på ortens märkvärdigheter, omtalade pastorn ganska lättsinnigt de sällsama sägner, som voro i svang om Pitkä Piena. Flere af gästerne, isynnerhet de unga, visade mycken lust att ännu samma afton se den ryktbara mumien, hvarföre de ville öfvertala en af gårdens gamla drängar att gå och hämta dödsmannen till prestgården. Drängen vägrade detta bestämdt; ty, sade han, ännu har ingen vidrört Pitkä Piena, sedan han sist blef begrafven, och föröfrigt vore det icke rådligt att så här vid midnattstid gifva sig i färd med en ogudaktig menniskas lik, allraminst vid sjelfva julottan.

Då drängen ej stod att öfvertala, vände sig de öfverdådige gästerne till en ung och rask piga i gården, samt lyckades att mot god betalning förmå henne att hämta till dem Pitkä Piena. Hon gick, lyftade utan svårighet den hiskliga gestalten från urholkningen och kastade den vårdslöst på halmen framför de nyfikne. Desse betraktade honom noga, forundrade sig öfver hans hemskt stelnade anletsdrag och hans ovanliga lätthet, samt slängde honom af och an i halmen. Sedan de härmed ledsnat, bådo de pigan återföra Pitkä Piena till hans gamla plats. Och hon gjorde det.

Men i detsamma hon ville insätta mumien i hans niche, omfattade han henne med stark arm och utbrast med grof stämma: Olyckliga, du har varit djerf nog att i midnattens mörker föra mig från min femtioåriga hviloplats och lemna mig till spott och hån för oförståndiga. Nu vill jag hämnas och straffa dig. Jag skall krama dig mellan mina armar och du skall i min famn förstelna till en lika ryslig skepnad som jag, tillspillogifven för efterverldens spott och hån. Dock — ett enda kan rädda dig. Gå in i kyrkan, dess dörr finner du öppen och der ser du tre unga qvinnor, som fira sin gudstjenst. Dessa hafva i lifvet varit mina trolofvade och dem har jag för femtio år sedan i djupa midnatten innebrändt. Allt sedan min död har jag stått utanför denna kyrkodörr, för att tigga af dem förlåtelse för min illgerning, men ännu har jag ej kunnat erhålla den. Sjelf får jag icke ingå i Herrans hus; gå derföre du och anropa dem om förlåtelse för mig, på det att mina ben, efter många års vånda, måtte få ro i grafven. Kan du beveka dem dertill, så är du fri; i annat fall vet du hvad dig förestår.

Darrande af den grufligaste ångest, gick pigan in i kyrkan, hvars dörr fanns öppen. Helgedomen var klart upplyst af en otalig mängd ljus och en mild melodisk sång framsväfvade, som af anderöster, ur dess inre. I en bänk närmast altaret sutto tre unga hvitklädda flickor; de sjöngo med mycken andakt gemensamt ur en stor bok. Med stapplande steg nalkades dem den darrande pigan och sade: eder mördare står i ånger och ångslan derute; förlåten honom för hans ångers skull! — Nej, svarade alla tre på engång, vi förlåte honom ej! — Med detta svar gick pigan tillbaka. Gå åter in och bed! sade till henne Pitkä Piena. — Hon gick då för andra gången in i kyrkan, bönföll grätande och sade: förlåten honom, om icke för hans, så åtminstone för min skull, ty annars är jag förlorad! — Nej, svarade åter alla tre, vi förlåte honom ej! — Skälfvande framförde pigan detta svar. Gå ännu engång! röt den förfärlige dödsmannen. Och erhåller du ej heller nu deras förlåtelse, så finnes för dig intet hopp mera i tiden och för mig intet mera i evigheten.

Nu gick den olyckliga flickan för tredje gången in, knäföll vid altaret och sade: förlåten honom dock, om icke för hans och min skull, så för vår frälsares Jesu Christi skull! — Och nu rörde sig de hvitklädda skepnadernas läppar mildare än förr, och de sade: vi förlåte honom! — Och sången tystnade, skepnaderna sjönko tillsamman, ljusen slocknade och utanför kyrkan hördes en graf med dån igenfalla. Och pigan återvände och berättade hvad hon sett. Men Pitkä Piena var för alltid försvunnen från sin plats vid kyrkodörren.

*) Kan öfversättas med Den långa styltan eller Den långa hållaren. Piena betyder nemligen ett vid fogningar inpassadt tvärträd, som håller tillsamman det hela.

5. *Biskop Hemming och hans kanonisation.*

År efter Christi börd 1340, då kristendomen varit i Finland predikad sedan ethundrade ättatiotre år, uppsteg på Åbo biskopssäte Hemming, den elfte i ordningen efter Sanct Henrik och, honom inräknad, den tolfte biskopen. Han hade tillförene varit domherre i Upsala och Åbo samt valdes, för sin stora fromhets skull, icke genom formeligt val, utan, som man den tiden sade, „genom gudomelig ingifvelse.„ Äfven rättfärdigade han detta val genom att i sju och tjugu år med stor vishet och kraft vara den finska kyrkans öfverherde. Under honom inträffade svåra tider. Konung Magnus med tillnamnet Smek gjorde ett olyckeligt härtåg mot Ryssland och blef tillbakaslagen, hvaraf uppkom stor förödelse och manspillan. Kort derefter härjade i norden den grufligaste pest, som någonsin varit, den förskräckliga digerdöden, hvilken troddes hafva bortryckt en tredjedel af menniskoslägtet. Vid samma tid var äfven i Finland inre oro och oenighet, i anledning af folkets vägran mångenstädes att betala tionden, presternes motvilja att lefva i ogift stånd och de kunglige ståthållarnes förtryck. Under allt detta förfor biskop Hemming med stränghet och klokhet, jemkande der det behöfdes, men obevekelig i att fasthålla kyrkans rättigheter, efter tidens tro under påfveväldet. Hvarföre ock några säga att han af konung Magnus, för sin frimodighet, blifvit fängslad; men detta är ingenstädes bestyrkt. I sjelfva verket var Hemming den, som under konungamaktens svaghet, grundlade de finska biskoparnes furstliga makt, sådan man hundrade år derefter ser den i dess högsta glans under den väldige kyrkofursten Magnus Olai Tavast. Hemming icke allenast inrättade domprostevärdigheten i Åbo och fullkomnade sålunda det andliga väldets mekanism; utan han utsirade äfven Åbo domkyrka på det herrligaste med egodelar, smycken och skrudar samt förärade till densamma en samling böcker, hvilket vill säga mycket på den tiden, när mången bok värderades lika med ett behållet bondhemman.

Samtidigt med Hemming lefde det berömda svenska helgonet Birgitta af Braheätten. Det har blifvit räknadt den stränge bispen till stor berömmelse, att han med Sancta Birgitta stod i förtrogen andelig vänskap och af henne högt värderades. I de s. k. Birgittas uppenbarelser finnes om detta deras förhållande ett drag antecknadt. Det hände sig nemligen att Birgitta engång i ett samqväm satt till bords med biskop Hemming och dervid, „till Guds ära,„ lät sig allehanda läcker spis väl smaka. Men biskopen tänkte i sitt sinne: hvi afhåller hon sig icke från läcker spis, hon som dock har den helige andes gäfva? Dessa hans tankar visste Birgitta ej; men om aftonen vid vespertiden hörde hon i andanom en röst som sade: se, din granne vid bordet umgås med bekymmer öfver din spis. Och hon berättade detta för Hemming, som bekände att han så illa tänkt och anhöll om hennes förlåtelse samt förbön. Tredje dagen derefter har jungfru Maria visat sig för Birgitta, med dessa ord: „säg åt biskopen, att efter han plägar begynna alla sina predikningar med mitt pris, och efter han dömde dig vid bordet efter sitt omdöme, men detta icke härflöt af ilvilja, utan af kärlek: alltså bör hans kärlek hugsvalas. Säg honom att jag vill vara honom en moder och framställa (presentare) hans själ för Gud.„

Biskop Hemming afsomnade år 1367. Ehuruväl Sanct Henrik var som helgon ansedd och Finlands skyddspatron, öfverlade dock efterföljande biskopar, huru de skulle tillvinna en infödd finsk man den äran att af romerska kyrkan offentligen som helgon utropas (kanoniseras). Och sedan man med all flit samlat åtskilliga berättelser om under, som skulle ha tilldragit sig vid biskop Hemmings graf, samt ställt hans fromhet och stora förtjenster om kyrkan i dagern, så lyckades svenska sändebudet i Rom Hemming Gadd år 1499 att af påfven utverka en högtidelig flyttning af Hemmings stoft, hvarpå sedan skulle följa hans ännu högtidligare kanonisation. Denna gick väl om intet, till följd af tidernas oro och evangelii uppkommande ljus; men förstnämnde högtidlighet, som i Finland var sista efterskenet af katholicismens och medeltidens hierarkiska stät, ägde rum i Åbo år 1514 och är noga på förhand beskrifven i ett bref af samme Hemming Gadd till domkapitlet i Åbo. Det lyder som följer.

„Vördige herrar och fäder. Dessa efterskrefne artiklar äro i vår helge faders påfvens och Romare gård hållandes, när som någon heliger man, jungfru eller qvinna upphäfves och helig hållas skall. Så skedde i den salige Bonaventuras och Leopoldi kanonisationer.

Först skall midt i kyrkan en park af bräder byggas, så vid och bred kyrkan är emellan pelarena, 30 alnar läng och 4 alnar hög. Deruppå skall göras ett altare, hederligen bredt och långt; deruppå skall högmessan sägas, och uppå den parken kommer ingen upp, utom riksens föreståndare, alla som

i rådet äro och gode män flere, med alla bisper och värdiga prelater af clereciet och tjenande bröderna. Der skall vara en port före, att ingen tränger sig in, utan han är tillskickad. Midt på trappan skall porten vara och två gode män skola vakta honom.

Om J icke hafven skrin att strax lägga helgonets qvarlefvor uti, då tagen en fyrkantig eller aflång kista och låten henne förgylla med målareguld och helge biskop Hemmings vapen på alla sidor.

Item är sedvänja, att alla som gå i processionen skola hafva brinnande vaxljus i hand, så stort som hans stat (stånd) medgifver, dock icke större än 3 marker vax, och mest 1 mark, 2½ och 1½, allteftersom J sjelfve velen göra den helge herren heder. — Item är ock plägsed att kasta i grabb (hoptals) af parken en 4 eller 600 penningsljus för den menige man, sedan processionen är gjord och gudstjensten begynner; om nemligen här så skall ske, ty här är otålig och dryg allmoge.

Item på hvar pelare ett helge biskop H:s vapen om ett ark stort och öfver vapnet ett vaxljus, medan gudstjenst hålles i de sju dagarna. Från mellersta väggen och hvalfvet, nedåt midten af pelarene, skola hängas gröna qvistar på segelgarn, och blomsterkransar, och emellan hvarannan qvist eller krans ett vapen om ett halft ark. Desslikes på kyrkogården och i alla kyrkoportar.

Midt i kyrkan skola hängas tre stora vapen, hvart om ett ark, min herres riksens föreståndares på en sida och erkebispens på den andra, och helge biskop H. emellan; och de skola vara målade på båda sidor och fästade i en krans, så att hvart de vändas, synas vapnen. Ofvanför parken borde vara 50, 60 eller 100 lampor brinnande med olja, om J kunnen komma dem ästad; öfverst en mot en, dernäst två mot två, tre mot tre, o. s. v.

Huru många ljus J viljen hafva på parken, stora och långa, kommer an på eder. — Item för hvar kardinal i Rom 3 ljus, två af vanligt vax och ett hvitt af jungfruvax; de två bär Candatarius, de hvita Cardinalis, och de brinna medan messan läses. — Item för hvar erkebiskop, biskop och protonotarie två ljus, ett hvitt och ett af vanligt vax. Desslikes för oratores och alla herrars (riddares) sändebud, för en rådman två, och för gemene ett.

Item skall framför min herres (riksföreståndarens) herberge hela gatan vara beströdd; desslikes de vördige fäders; och helge Hemmings vapen på porten. Ej skolen J förstå att helge biskop H:s vapen ensamt skall målas, utan hans helighets person, och så vapnet under högra handen, eller huru J då viljen, men de öfriga vapen allena.

Sedan helgonets qvarlefvor äro med vördnad upptagna, göres först procession från högra koret kring kyrkan, sedan uppå parken, och skrinet bäres med, af min herre riksens föreståndare med andre de öfverste inpå altaret på parken, och då sjunges i processionen „Veni Creator spiritus.„ När skrinet står uppå altaret och Veni creator är utsjunget, upphäfver den vördigste fader och herre erkebispen sina vördiga händer och ögon till himlen, begynnandes med sammanknäppta händer „Veni sancte spiritus.„ Då detta utan collecta är till ända, begynnes strax litanien, Kyrieeleeson; och när Hans Näd kommer till yttersta versen i „Te rogamus, audi nos,„ skall han upphäfva händerna och sjunga ensam 3 verser „ut in hoc sancto negotio hujus beati patris beati H. nos non contingat errare„ *), och choren svarar „Te rogamus, audi nos.„

Item skola offras 2 bröd om ½ spann, ett förgyldt och ett försilfradt; 2 fjärdingar vin, en förgylld och en försilfrad. Först skall ordinarie bispen offra ett bröd, sedan biträdande biskopen det andra; min herre offrar ena vinfjärdingen, närmast högste prelaten den andra, och allt detta få de som ministrera (tjenstgöra); de få intet annat offer mera. Vill någon af dem som bära brödet eller fjärdingarna lägga 50 eller 60 gyllen på altaret, skall dem ingen det förtycka. — Alla andra högtider och ceremonier, som ske skola, kunnen J ej begripa, utan att J hafven hos eder någon, som visar de påhitt och stycken dertill höra, med löpande eld från hvalfvet och in på parken och af parken upp till hvalfvet, och två lefvande dufvor med hvar eld; det är ett ganska lämpeligt stycke. Eder begäran att jag personligen sjelf skulle komma beror på min förman; om Hans Herredöme ville gifva mig lof, gjorde jag eders vördigheter gerna den tjensten, för mitt namns skull; jag ovärdige bär samma namn som helge biskop Hemming.

Efter offertorium skall hållas ett latinskt tal på parken: sedan skall dessutom på kyrkogården hållas en predikan om den helge och vördige fader biskop H. När talet är slut, skall erkebiskopen begynna akten; och som den begynnes, skall, medan „Sanctus„ och „Agnus„ sjungas, halfva och hela afla-

*) Att i denna, den helige fadren helge Hemming angående förrättning vi icke må fara ville.

ter samt stycken af aflaten alltjemt kastas ned från hvalfvet, och deribland blå, gröna, gula och hvita blomsterblad, allt utan stjelkar, äfvensom lefvande fåglar, små och stora, dufvor, hjerpar, steglitsor, sparfvar och andra små finkar, de der flyga af och till i kyrkan samt qvittra. Dertill gå väl 2 eller 3 spann blomster åt, förutom aflaten. Af den går väl ock vidpass lika mycket åt, och deribland röda (?), runda, aflänga och halfva mest; ty de sjunka snarast ned, här de äro hela. Och på golfvet vid hvar pelare skall göras parfym med rökelse och myrrham, så det ena möter det andra mellan hvalfvet och kyrkogolfvet. Två häl äro på hvalfvet och man kastar genom dem båda.

Item små bollar af linblär, stora som en valnöt och fyllda med ett halft nötskal krut, skola kastas ned med eld; det ser bland det öfriga ut som ljungeld. Vapnen, både stora och små, en 5 eller 600. skola bjudas allestädes omkring både i kyrkan och på kyrkogården, kastas näftals, kringdelas i riddarnes herbergen och bortgifvas.

Sedan ceremonin är slut och messan likaså samt välsignelsen gifven, sjunges för jungfru Maria eller annat som för dagen passar. Dernäst för nödtorftig väderlek „Domine Rex.„ Dernäst för frid och nåde „Da pacem.„ Och ytterst för alla kristna själar och elände „Clementissime.„ Då allt detta är slut, är bäst att gå hem och snacka i skinkan, den sådant hafver, och dricka godt finskt öl. Klockan blir väl kring 1 förrän allt är slut, ty påfven i Rom begynner förrättningen vid kl. 12 och 13 (12 och 1) och slutar den ej förrän mellan kl. 18 och 19 (6 och 7).

Aftalen med alla som i staden bo, att alla gator äro rena utan all dyngja, löfvade och med gräs strödda, samt midtemellan alla hus på gatorna blomsterkransar och löfqvistar upphängda, allteftersom enhvar vill göra sig sjelf och den helge biskop Hemming heder. Tocken högtid sker aldrig mer i deras och våra dagar, som nu lefva, det är utan tvekan. Den som gör den helge herren heder här i verlden, den hedras af honom i himmelrike, utan tvekan.

Under måltiden skola vid bordet läsas den helge herrens lefverne och underverk för alla närvarande. Desslikes skall vara parfym der kosten hälles (maten serveras) till måltiden. Den som läser skall vara en af eder kyrkas prelater, till det minsta en domherre, och medan han läser, skola framför honom stå två brinnande bloss. Huru många bloss J viljen hafva för den vördigste fader erkebiskopen, med alle de andra vördige fäder, samt för min herre riksföreståndaren och de som sitta jemte Hans Herredöme, står i edert skön. 12 par unga raska karlar, hvar med en målad stång om 3 alnar i hand, skola hålla enhvar i den andres stång-ända, och emellan dem går sakramentet och skrinet, min herre och menige rådet, att ingen tränger in uppå dem.

Item, vördige fäder och herrar, detta är uppsatt i god mening, att J deraf besinnen huru den heliga högtid tillgå skall. Hon sker i eder tid och aldrig mer sålänge J lefven. Jag vet ingenting mera som eder fattas än lampor. Och J hafven icke målare der i staden; skicken bud till Reval eller ut till Stockholm; der är en ganska kostelig snickare„ etc.

Biskop Hemming ligger begrafven i Åbo domkyrka.

6. *Biskop Magnus Olai Tavast.*

Tre biskopar med namnet Magnus hafva herrskat öfver den finska kyrkan, alla tre utmärkte och om fäderneslandet förtjente män. Den andre af detta namn var Magnus Tavast, den sjuttonde af Finlands biskopar. Tavastska slägten var under katholska tiden en af de mäktigaste i Finland; dess stamgods var Alasjoki i Wirmo socken, hvilket Olaus Tavast inköpt för 250 marker silfver och som sedermera kallades Tavastila. Här föddes är 1357 Magnus Olai. I sin ungdom studerade han, lik mången annan Finne, vid universitetet i Prag, der Johan Huss lärde, och erhöll der magistergraden, hvarefter han ingick i andliga ståndet. I Sverige, Danmark och Norige var den tiden Erik XIII af Pomern sin mäktiga mosters, Drottning Margarethas, medregent, och hos honom stod den genom börd och lärdom lika ansedde klerken i stor gunst, som synes af att Magnus år 1406 fick Thokela gods i Wirmo „med allom konungslikom rätt„ samt sedermera hela Masku socken i förläning för lifstiden. Han säges ock hafva varit konung Eriks kansler samt arkidiaconus i Åbo.

När biskop Bero Balk år 1412 afsomnade, befann sig Magnus på beskickning i Rom hos den af kristenhetens dåvarande tre påfvar, Johannes XXIII, som då der residerade. Här fick han underrättelsen om sitt utnämnande till biskop i Åbo och invigdes i S. Catharinæ kyrka till denna värdighet. På återfärden till fäderneslandet öfvervintrade han i Paris, hvars universitet den tiden jemte högskolorna i Prag och Oxford, bildade hela den lärda

verldens föreningspunkt. I 38 år förde han med högsta ära och vishet den andliga spiran i Finland. Mycket var under biskop Beros ålderdom förfallet. Magnus upprättade allt. Hans verksamma hand hann till öfverallt. Han bygde ett biskopshus af sten, flyttade Nådendals kloster, befästade Kuustö, inrättade fattighus samt ett hospital i Åbo, det första i Finland (sannolikt för spetälskan), ökade högst betydligt kyrkans inkomster, förmådde enskilde rike män att bygga kapeller och inrätta præbender, stiftade S:t Andreæ och tre konungars gillen, hvart med sitt kapell. Finland betäcktes under hans tid med en stor mängd af dessa små, men varaktiga stenkyrkor, hvilka ända till våra dagar församlat så många slägten inom sina murar. Biskop Magnus var Finlands störste hierark, en påfve i sin ort, hvars bud och vilja landet lydde utan gensägelse, medan unionskonungarne i Sverige till- och afsattes af bönder, adel och prester. Han, som före sin tid fann 6 domherrar i Åbo och efterlemnade 10, som ökte kyrkans glans med dubbla antalet præbendater, chorsångare, altaren, som till domkyrkan förärade dyrbara böcker och ännu dyrbarare klenodier och skrudar, som med största drift återställde densamma efter den förödande branden 1429, som under tre konungar, „lik en annan Joseph,„ intog en af de förnämsta platserna i rikets råd, samt vid hvarje tingsstuga lät på sin bekostnad bespisa ett antal fattiga — han hedrades ock af sin samtid med nästan ett helgons ära. Krönikan säger om honom att hans namn var vida berömdt, ej allenast inom hans eget stift och Sverige, utan äfven hos Ryssar och andra främmande folk, och ingen af den finska kyrkans män, förutom Hemming, har på sin tid utfört så stora och så prisvärda verk, som han.

År 1420 företog biskop Magnus med stora kostnader en vallfart till den heliga grafven och lät på återresan i Venedig förfärdiga de kostbara skrudar, hvarmed han sedan i Åbo domkyrka ökade gudstjenstens glans. Slutligen, när han kände sig af ålder försvagad, nedlade han år 1450 sitt embete, som öfvertogs af hans systerson Olaus Henrici, samt afsomnade år 1452 i sin gård invid Nådendals kloster 95 år gammal. Hans stoft hvilar i det af honom instiftade Christi lekamens chor i Åbo domkyrka, hvarest man ännu kan i det flerfaldigt skadade jerngallret läsa orden ANNO DOMINI CIↃ. CD. LII. MAGNUS OLAI EPISCOPUS. HELP MARIA! Den marmorskrift, som dessutom var ristad öfver hans graf, förstördes genom branden år 1681. Men hans namn skall lefva lika länge som den finska kyrkan.

7. *Biskop Michael Agricola.*

Påfvedömet var fallet i hela norden, Lutherdomen hade ryckt spiran ur kyrkofurstarnes händer och lagt den i konungarnes, menniskorna vågade åter tänka fritt och denna tankefrihet födde ur sitt sköte en ny verldsälder. Biskop Arvid Kurck och Finlands katholska biskopsdöme voro förgängna i Bottenhafvets vågor, Peter Särkilax hade predikat den nya läran och Martin Skytte, konungens man, hade efter konungens vilja omformat den finska kyrkan. I hans ställe trädde, efter 4 års vikariat, år 1554 Michael Agricola, en fiskares son från Thorsby i Perno socken och tillförene rektor vid Åbo skola. Samma år hade Finland delats i tvenne stift och Agricola fick det vestliga och förnämligare, Åbo stift.

Han hade inhämtat sin första lärdom i Åbo skola, vann i en sednare tid magistergraden i Luthers stad, Wittenberg, och återvände derifrån med rekommendation till konungen från Luther och Melanchton. Under sin studietid åtnjöt han inkomsterna af S:t Lars' præbende i Åbo och behöll dem sedan. Han var en nitisk rektor, som gjorde allt för att upphjelpa skolväsendet, och en lika nitisk biskop, som genom visitationer i Österbotten och annorstädes stadgade Lutherdomen och god ordning i kyrkan. Sin första messa som biskop hade han förrättat klädd i den katholska mitran (biskopsmössan) och detta upptogs af konung Gustaf illa. Dock skickades han år 1556, jemte andre förnämlige män, till Czar Ivan II i Moskwa, för att underhandla om fred, och skall dervid hafva, på Czarens befallning, disputerat med ryske patriarken om religionen, hvilket skedde på grekiska. Detta hade behagat Czaren så väl, att han hängt en guldkedja om Agricolas hals; men tolken, som skulle öfversätta samtalet på ryska, förstod af grekiskan intet och öfversatte på fri hand, hvarät Agricola, som äfven kände ryskan, mycket log. Vid återkomsten till Finland sjuknade biskopen och dog i Kyroniemi by af Nykyrka socken den 9 April 1557 samt vardt begrafven i Wiborg. Agricola var den förste finske biskop, som var gift, och efterlemnade en son, Christian Agricola, som blef biskop i Reval och af konung Johan III adlades, hvarefter hans sonsons sonson år 1686 antog namnet Leyonmark.

Men hvarken lärdom, eller skolenit, eller biskopsnit, eller andra viljans och förmågans utmärkta egenskaper hafva gjort Agricolas namn till ett af den

finska kyrkans ärofullaste. Det är finska skriftspråket, finska literaturen, som i honom vörda sin fader, honom till odödlig ära.

Reformationen hade utgjort en vändpunkt i finska folkets andliga lif. Detta visade sig först på kyrkans höjder: Agricola förde en ny tids, en betydelsefull framtids talan. Före honom hade endast tvenne böcker funnits, tryckta för Finlands behof: Missale Aboënse af 1488 och Manuale Aboënse af 1522, båda på latin. Agricolas Rukouskirja Bibliasta tryckt i Stockholm 1544 och, som hans samtida uttryckte sig, „dagligen nött af alla Finnars händer,„ var den första på finska språket tryckta bok, en diger volym om 400 pagina, innehållande böner, sentenser, öfversättningar ur bibeln och kyrkofäderna, inblandade med astrologiska tabeller och annat mer. Se Uusi Testamenti, efter Luthers öfversättning, var af Agricola utarbetadt redan 1542 och samtidigt med svenska bibeln, men utkom af trycket först 1548. Året derpå utkom hans Käsikirja castesta ita muista Christikunnan menoista och samma år Messu eli Herran ehtollinen samt Se meidän Herran Jesuxen Christuksen piina etc., 1551 Davidin Psaltari, hvarpå följde en finsk anthologi från Moses och propheterna samt 1552 en öfversättning af profeterna Haggai, Sacharja och Malachia. Allt detta utarbetades, utan ringaste förarbeten, under stort ekonomiskt betryck, under rådande missvext och stora svårigheter vid tryckningen på rikets enda boktryckeri i Stockholm. Så mycket större är den ihärdige mannens förtjenst och hans folks välsignelser löna honom derföre på hans graf. Men denna vackra gryning till en finsk literatur missvårdades och mörknade åter, för att först inemot 300 år efter Agricola ånyo dagas och, vill Gud, ej mera förmörkas.

Det var Agricola, som i företalet till sin Psaltari bland annat skref den första finska mythologi. Genom honom och genom hela bibelns fullständiga öfversättning 1642 blef vestfinska dialekten likasom det heliga språket, rådande äfven i psalmboken. Det kan vara af intresse att jemföra bibelfinskan på olika tider. Följande ställe är ur 64:de psalmen *).

Agricolas öfversättning af 1551: Culdele Jumala minun Ändeni minun valituxessani, variele Elemen silde hirmuliselda viholiselda. Peite minua ninen Pahoin cocouxist, ninen Pahantekiedhen Kimbusta. Jotca heiden kielens hiovat ninquin Miecan, Jotca ambuvat heiden myrkylisille sanoilans, ninquin Nolille.

Bibelupplagan af 1642. Culdele Jumala minun ändäni minun valituxesani, varjele minun elämän sildä hirmuiselda viholliselda. Peitä minua pahain cocouxist, pahantekiäin kimbusta. Jotca heidän kieläns hiovat nijncuin meican, jotca ambuvat heidän myrkyllisillä sanoilans nijncuin nuolilla.

Vår nuvarande bibel af 1776. Kuule Jumala minun äändäni, minun valituxesani: varjele minun elämäni vihollisen pelvosta. Peitä minua pahain neuvosta, väärintekiäin metelistä. Jotka heidän kieläns hivovat niinkuin miekan: he ampuvat heidän myrkyllisillä sanoillansa niinkuin nuolilla.

*) Citeras efter Fosterl. Album 1847.

8. *Universitetets instiftande.*

Snart i femhundrade år hade vesterländsk bildning inströmat från Sverige till Finland, och ännu fanns på denna sidan om Bottenhafvet intet universitet. I Prag, i Paris, i Wittenberg skötte finske män sina studier med stor kostnad, medan hemma i landet den glesa bildningen förgäfves sökte bekämpa den manstarka okunnigheten. Brahe, Rothovius och Christina stiftade universitetet i Åbo, „såsom en verkstad till dygder och fria bokliga konster,„ „Storfurstendömet Finland till heder och prydnad.„ Den nya inrättningen vigdes till sin höga bestämmelse den 15 Juli 1640.

Öfver hela landet hade befallning utgått att fira denna dag med gudstjenst i kyrkorna och, förutom Åboboer, voro de förnämsta embetsmän från alla verk inbjudna. Den 14 Juli kl. 1 e. m. tillkännagafs med trumpetskall den förestående högtidligheten. Följande dag kl. 7 på morgonen begäfvo sig biskop Isak Rothovivus, de blifvande professorerne och andra förnämlige män på båtar längs Aura å till slottet. Der uppvaktades grefve Pehr Brahe, som till dem höll ett kort tal, hvarefter alla återvände till staden i följande tågordning:

„1) „Tvenne trumpetare och herpucker, de der sin tjenst lustigt med all flit gjorde ifrå slottet.„ — 2) Marskalken eller adelskapets anförare och efter honom 30 adelsmän två om två; de yngste främst. — 3) Grefvens hofmästare och efter honom på sidenkuddar universitetets insignier, hvart och ett buret af särskild person; nemligen nycklarne, „Magnifici kjortel„ (kappan), af rödt samet och fodrad med hvitt taft samt för tillfället buren af en Studiosus;

vidare univ:s signet, dess matrikel och tvenne silfverspiror. — 4) Generalguvernören Brahe, „hafvandes på begge sidor sina uppvaktare med deras bardisaner, till 12 personer.„ — 5) Biskop Rothovius och univ:s blifvande rektor, Theologiæ professorn D:r Eskil Petræus, efter dem en tjensteman med univ:s fundationsbref *) och de öfrige 10 professorerne, två om två. I tre följande afdelningar gingo embetsmän och prester, bland hvilka några från Wiborgs stift och Liffland, så att tågets afdelningar befunnos vara lika många som sånggudinnorna. Rader af ryttare voro uppställde längs gatorna och mellan dem framgick tåget helt långsamt, under beständigt dän af slottets kanoner. Då man framkommit till landningsstället vid Aura, gick hela tåget på båtar, sirade med otaliga brokiga flaggor och vimplar. På den grannast utstyrda kungliga galeren togo Brahe, biskopen och de anseddaste af adeln sin plats. Hästfolket tågade fram längs stadens förnämsta gata.

„Vid detta tillfälle — säger en samtida berättare, Wexionius — syntes Gud och hela naturen hafva förenat sig att öka och höja dagens fest; ty icke allenast luften förblef klar och mild, utan en ljuf fläkt, som framdref de smyckade farkosterna, gaf anledning till ett skönt skådespel; pukor och trumpeter ljödo från både vatten och land, hvaraf skallet återkastades, likasom under bifallsyttring af omgifvande boningar och berg.„

Då man landstigit, gingo alla, enligt förra ordningen, öfver stadens torg mellan uppställda krigsmän och tusentals nyfikne åskådare till universitetshuset, hvarest tak och väggar, kathedrar och bänkar voro praktfullt smyckade med purpurfärgade mattor och tapeter. Man intågade under musik, hvarefter grefve Brahe uppsteg i kathedern och talade (på svenska) sköna ord om Finlands behof af ett universitet samt landets tacksamhet mot Gud och drottningen. Decanus uppläste fundationsbrefvet och grefven förklarade i drottningens namn universitetet grundlagdt, hvarefter han till Rothovius som Procanceller med ett latinskt tal öfverlemnade univ:s insignier. Till slut yttrade han varma önskningar för universitetets välgång och inbjöd alla närvarande till en för dem i slottet på kronans bekostnad anställd middag kl. 4 e. m. Efter Brahe talade Rothovius och installerade rektor i hans embete, påklädde honom den röda kappan och gaf honom insignierna. Akten slutades under vexlande musik och sång med tal af Petræus och Wexionius samt den unge Johan Stålhandskes „gratulatoria oratio med synnerlig lyckönskan.„

*) Som nu förvaras i ett silfverskrin i univ:s ærarium.

Derpå hölls gudstjenst i kyrkan och biskopen predikade. Sedan detta var slut, begynte kanonerna på kyrkogården ett dunder, som kunnat väcka de döde, och den församlade menigheten svarade med så höga fröjderop, att „tempelhvalfvet skälfde vid dessa åskor af menniskoröster.„

Dagen derpå uppförde studenterne i stora auditorium ett sedolärande skådespel, kalladt Studenterna, deri framställdes, huruledes „somliga föräldrar visa sig mycket knappe att bestå penningar åt sina söner, hvilka då gemenligen blifva flitige; men andre bestå dem allt hvad de åstunda, hvarigenom sönerne blifva försumlige, ohörsame och förlorade„ o. s. v.

Så uppstod det finska universitetet, som vid dess begynnelse inlogerades i det förra gymnasiihuset, en gammal byggnad af sten, bestående af 5 kalla rum i granskapet af domkyrkan *). Detta skedde medan trettioåriga kriget ännu uppslukade Sveriges och Finlands små tillgångar. Alltintill 1700-talets slut framlefde universitetet bekymmersamt med knappa medel, men desto berömligare nit för sitt kall, och dess inverkan på Finland har varit välsignelserik. Dess tvåhundraåriga jubelfest år 1840 hör till Helsingfors' minnen.

9. *Sedemålningar.*

Under de första 70 åren efter universitetets stiftande herrskade der, i bredd med lärdomen, all tidens vidskepelse och ofta äfven dess rähet. Följande drag är ett af de många, som bära derom vitne.

Då ynglingar blifvit studenter, skulle de i denna sin nya värdighet högtidligen invigas. Man påklädde dem en af många brokiga lumpor sammanflickad klädnad, en svart kappa samt en med åsneöron och horn utrustad mössa. Sedan svärtade man deras ansigten och instack vid hvardera munsgipan svinbetar. Derpå drefvos de af den på stat tillsatte „depositorn„ medelst en ofantlig hillebard till universitetssalen, der de ställdes i ring kring sin „herde,„ som med dem dref åtskilligt spektakel, förvred sitt ansigte, neg för dem och

*) De rymdes der ock i början godt, ty de voro först blott 44, hvaraf 8 Finnar, men redan året derpå 300.

begabbade deras utstyrsel, men dock ej underlät att hålla ett för tillfället lämpeligt tal om uppfostrans nödvändighet etc. Nu förelades dem frågor att besvara, och när svinbetarne hindrade dem att tala, slogos de, fattades med en täng om halsen och drogos ned på golfvet, hvarvid deras betar, horn och öron jemfördes med laster, okunnighet och enfald. Depositorn frånryckte dem deras grannläter och sade att de på samma sätt borde afkläda sig all dumhet. Sedan framtog han en hyfvel, befallte dem en efter annan nedlägga sig på golfvet och hyflade dem i alla riktningar, förliknande detta vid lärdomens inverkan på förståndet. Härefter följde andra upptåg i samma stil, hvarefter depositorn öfversköljde sina välhyflade studenter med ett ämbare vatten, aftorkade deras ansigten med en grof trasa och förklarade dem „för frie studenter vid akademien,„ med vilkor likväl, att de ännu ett halft års tid skulle bära den svarta kappan och utan minsta gensträfvighet vara de äldre studenterne lydige. Dessa underläto ej heller att skicka novitierna på ärender och fordra af dem, jemte trägna uppvaktningar, allt slags uppassning. Ett sådant de yngres beroende af de äldre kallades pennalism och fortfor till slutet af 1700talet, då det antog den humanare formen af novitie- och seniorskap samt först i Helsingfors alldeles försvann. I skolorna rådde vid piltarnes intagande lika barbariska bruk.

Consistorii eccl:i protokoller bevara en stor mängd kuriösa prof på sedernas rähet. T. ex. „1644 d. 7 Aug. berättade pastor Lemoensis för Consist. att Dn. Henricus hade presenterat honom en örfil och tagit här af honom, såsom ock öknämnt pastorem. Härtill kan Dn. Henricus intet neka, dock säger han att Dn. Jacobus hafver sagt tillförene åt honom: Quid est servitus? Audi bestia!„ Dn. Henricus, pastor i Nousis, dömdes att „incarcereres på en tid och afstår med embetet.„ — „S. å. d. 7 Sept. hades fram Dn. Mathias, pastor i Hammarland, för det han hafver nedstigit af predikstolen och med en löfruska slog och utkörde några drengar, de der rörde vid predikstolen, att han fruktade nedfalla.„ — 1658 angafs kyrkoherden i Janakkala „att hafva kallat adeln hungroga löss och sveltingar„, pockat på vin i en herrgård och betett sig mycket oanständigt. — Rektorn för Åbo skola antastades för att hafva kallat sin embetsbroder Asinus och bevisade detta sålunda: hvarje idiot är en åsna; N. N. är en idiot; alltså är N. N. en åsna. Consistorium, som ingenting hade att invända mot slutsatsens riktighet, ålade nu anklagaren att bevisa „num sit asinus„ (om han verkligen vore en åsna).— År 1644 erhöll en student, Dominus Torpensis, den förmaning af Consistorium, „att det honom icke väl anstår, att han på ätskilliga orter friar, hvarjemte han förmanas att icke så mycket låta höra sina visor och rim; de gifva hvarken honom eller akademien någon berömmelse.„

År 1642 förordnade Consistorium Acad. att „Uti Rectorum Conviviis (kalaser) skola framsättas ordinarie 6 rätter, undantagandes smör, bröd och skinka. Efter måltiden skall intet konfekt frambäras, utan allenast osten. Och skall rektor låta iskänka godt finskt öl och något franskt vin.„ Utom akademiestaten fick rektor inbjuda „en eller två goda vänner eller slägtingar, samt de af studenterne, som musicerat vid solenniteten.„ Fruntimmer fingo alldeles icke bjudas, icke ens professorernes hustrur, och gästabudet skulle vid vite icke få „extenderas till andra dagen.„

10. *Hexprocesserna.*

Likasom stundom midt i våren en eftervinter kommer med kulen skärpa, så begynte omkring hundrade år efter ljusets verk i reformationen en mörk och ohygglig vidskepelse att i hela det norra och medlersta Europa återföra en del af medeltidens barbari. Det var de ryktbara hexprocesserna, hvilka begynte blifva allmänna omkr. 1620, grasserade ursinnigast från omkr. 1640 till seklets slut och fortforo långt in på 1700-talet, tills de slutligen vid medlet deraf upphörde. Män och qvinnor anklagades att för snöd vinning hafva sält sin själ åt djefvulen och med hans bistånd skadat eller förfört sina medkristna, formliga rättegångar anställdes, de orimligaste vitnesmål vunno bindande kraft och utslaget blef vanligen: å bäle brännas. Isynnerhet äldre qvinnor voro blottställda för dessa förfärliga anklagelser, och mot dem vitnade ofta barn, hvilka försäkrade sig hafva af hexorna blifvit förda till djefvulens gästabud på Bläkulla; äfven bekände sig dessa stundom skyldiga. Inbillningen var åt detta håll så starkt uppjagad och den demoniska lockelsen så stor, att mängen verkligen trodde sig stå i förbund med menniskoslägtets fiende; men troligast är, att flertalet af de olyckliga icke ens voro skyldiga till denna brottsliga sjelfförblindelse, churu de „för sin själs räddning,„ som det hette, öfverantvardades lägorna.

Just vid samma period, då man genom universitetets instiftande i Åbo med skäl väntade en mera upplyst tid, begynte äfven derstädes troll- och hexpre-

cesserna. Bland de många sällsama rättegångar af detta slag, som Consistorii och hofrättens handlingar bevarat åt efterverlden, må några i utdrag här få rum.

År 1641 anklagades inför Hofrätten Erik Johanson med binamnet Puu-Jumala, hemma från Uleå, såsom den der i 20 år bedrifvit trolldom, satt ond sjukdom på folk, hotat ett helt bröllopslag att göra dem till vargar, m. fl. gräsliga brott. Han synes ha varit en af dessa många „tietäjät,„ som i Österbotten drifva sitt yrke, och bekände ärligen att han tvungit tjufvar att återbära stulna saker, botat sjukdomar, skaffat god smörlycka och annat mer, sägande sig dock hafva gjort det med Guds åkallande, med läsningar (luwut) och med örter. Dock som flera häradsnämnder svuro honom vara till trolldom skyldig, dömdes han af hofrätten att bålebrännas.

Samma år skref hofrätten till Consistorium ecclesiasticum i Åbo: — — „Och kunne eder vänligen ej förhälle, att den K. Rätt hafver resolveret en trollkona ifrån Wehmo härad och Lappo socken, Elin berämnd, till sitt välförtjenta straff, för det hon genom töremakeri (trolleri, af tyrä, trollskott) en gammal ryttare från Eura socken genom några andras tillskyndande hafver afdagatagit, hvilka ock jemte henne på den orten, der gerningen är gjord, med det första skola straffas till lifvet. Och efter man nogsamt förnimmer, att den synden (Gud bättre) i den landsändan, särdeles i Wehmo härad och nedra Satakunda, mycket hafver inritat, ty„ o. s. v. förmanas presterskapet att „sådana trolldom och förgörningar vidare förekomma och dämpa.„

År 1643 ransakades i hofrätten ett mål, rörande en rysk prest från Kexholms län, Terentioff, angifven att hafva utdrifvit onda andar, förtrollat menniskor och att hafva kallats „den Ondes farbror„. Presten försvarade sig ganska väl och bevisade sig allenast hafva läst böner der man uppgifvit att det spökade m. m. Också frikändes han af hofrätten, dock med förmaning att „icke fara efter spökeri och andra lättfärdigheter, som en prestman icke väl anstå„.

„1646 d. 8 April framhades inför Consist. Eccles. en skrifvare, Erik at skolgatan, som har skrifvit till Satan med egen blod och begärt 400 daler, satt lif och själ i pant. Frågas om han haft sedan några tentationer? Han säger: Något svag i hufvudet och ondt samvet; säger ock att Satan har mött honom på gatan 3 dagar efter med en penningsäck, budit hand, den han intet tog„. Dömdes till kyrkoplikt.

Ar 1649 anklagades inför hofrätten hustru Walborg Kyni från Tyrvis för mångahanda trolldom. Hon hade medelst ormskinn förgjort boskap att mjölka blod. Hon hade icke sjunkit, när man bakbunden kastade henne i sjön — hvartill hon svarade: „jag höll mun igen, så kunde jag ej sjunka.„ Hon hade förgjort rägsäde och trollat en man att drunkna m. m. Som ett synnerligt argument mot henne anfördes, att hennes morfar och mor blifvit för trolldom brända. Hon försvarade sig med mycken spotskhet; när man frågade henne om det var sannt att hon brukade „göra tre vargar på folk,„ svarade hon: „jag kan hvarken djeflar eller vargar göra.„ Tillsagd att uppläsa trosartiklarna, bortlemnade hon artikeln om helgelsen och från Fadervår 6:te och 7:de bönerna. Sådant bevisade tillfyllest. Hon dömdes till bålet.

År 1661 dömdes en student, vid namn Eolenius, till döden, för det han ingått „pactum cum satana„ (förbund med djefvulen), och som bevis anfördes, att han på otroligt kort tid lärt både sig sjelf och andra latin, äfvensom att han hade en särdeles prydlig handstil. Hos en annan vid namn Gunnerus, fann man ett skrifvet häfte med vidskepliga anteckningar; man antastade honom och frågade: om han sett satan? Gud bevare mig, svarade han. Dock dömdes han till fängelse och relegation för alltid. Den ädle Brahe upphäfde båda dessa orimliga domar. Men fanatismen fortfor. En student sades genom magiska konster ha kastat sig ned från kyrktaket, utan att skada sig; en annan, som läst i bibeln, hade genast kunnat hvar vers utantill; en tredje, Österbottning, hade slagit vad, att han i en klunk skulle utdricka en kanna öl, och som han satte kannan för munnen, var den tom; en fjerde anklagades att kunna tjusa ormar och hålla fast dem; icke annorlunda, sade han, än med en klufven käpp. Bläkullafärder begynte omtalas äfven i Finland år 1675; en gosse hade blifvit ditförd genom luften. Stor uppståndelse väcktes häraf, och Brahe befallte att två gånger om året skulle i alla Finlands kyrkor predikas emot hexeri. Vantron fortfor likväl, och kanske just genom de stora anstalter som togos deremot, ett godt stycke in på 1700 talet.

11. *Gezelierna.*

Gezelierna voro en slägt af biskopar, ty i tre leder efter hvarandra, son efter far, besutto de biskopsstolar, två i Åbo och en i Borgå. Johannes Gezelius, den äldre kallad, härstammade från Romfertuna i Sverige och

blef Professor i grekiskan i Dorpat, hvarefter han fick ett pastorat i Dalarna, blef sedan general-superintendent och procanceller för Universitetet i Dorpat och slutligen år 1664 biskop i Åbo, efter den för sina s. k. villomeningar afsatte nitiske Terserus. Han var en mäkta verksam och kraftfull man, berättas hafva 7 gånger visiterat sitt vidsträckta stift och bevistat 11 riksdagar. Bland Finlands evangeliske biskopar var han sannolikt den störste hierarken, som ej heller alltid var så nogräknad om medlen att störta sina motståndare, hvarföre han under sin mesta tid var invecklad i ständiga och stundom skandalösa processer. Men kyrkan vidmaktshölls af honom med väldig hand och för dess literatur har han lemnat efter sig en evärdelig minnesvård både i den finska qvartbibeln af 1685 och i det stora exegetiska bibelverk, som af honom utarbetades och uppgafs vara färdigt redan år 1682, men dock först under hans sons tid utkom af trycket och fulländades år 1728. Fem och tjugu år satt han på Åbo biskopsstol och afsomnade år 1690, 75 år gammal, efterlemnande icke mindre än 70 barn och barnabarn.

Johannes Gezelius den yngre, som föddes i Dorpat, men studerade i Upsala och Åbo samt på sistone varit Superintendent i Narva, efterträdde år 1690 sin fader på den biskopliga stolen. Krönikans ord om fadren, att „han var en dräpeliga arbetsam man„, kunde lämpas jemväl på sonen. Denne vidmakthöll sin kyrka, om icke med lika stor framgång som fadren, dock på ett sätt, som vann mera förtroende. Han afslutade bibelverket, men upplefde ej dess fullständiga utgifvande. Den lärde och nitiske mannen hade som biskop stora sorger. De grufligaste olyckor hemsökte under hans tid Finland. Missvextåren 1695 och 96 förde med sig den mest fasansfulla hungersnöd, som någonsin varit, i hvilken blott från Michaeli 1696 till midsommaren 1697 öfver 60,000 menniskor omkommo af svält och sjukdomar i Åbo stift. Och knappt voro dessa djupa sår till hälften läkta, innan Carl XII:s krig förde öfver Finland „stora ofreden„ med alla dess förödelser, hvilka hotade att inom kort utpläna spåren af de båda Gezeliernas femtioåriga verksamhet för ordning och bildning inom kyrkan. Till dessa olyckor sällade sig besynnerliga villomeningar och sekterismer, såsom den förryckte presten Ulstadii från Uleåborg, hvilken en tid slog sjelfva biskopen dunst för ögonen. Slutet på så mycken ofärd hann Gezelius den yngre icke upplefva; han dog i landsflykt undan krigets faror på sin gård Wigbyholm i Roslagen 71 år gammal år 1718. Enka och barn adlades efter hans död. Sonen,

Johannes Gezelius den tredje, var född i Narva 1686, studerade i Åbo och blef der theologiæ professor, medan universitetet var öde, samt slutligen år 1721 den förste biskop i Borgå, dit det kyrkliga residenset flyttades från det då under Ryssland komna Wiborg. Hela hans tolfåriga embetstid användes att hela krigets sår, och krönikan säger, att han, efter en gudfruktig och stilla vandel, afsomnade 1733, blott 47 år gammal. — Gezeliernas glans var med honom förbi och sjelfva deras vidlyftiga manuscriptsamling uppbrann i Åbo 1827. Men den finska kyrkan skall städse bevara deras namn bland sina utmärktaste.

12. *Biskop Tengström.*

Äfven sjuttonhundratalet förde på Åbo biskopssäte flera utmärkta män, hvilkas minnen utrymmet förbjuder att här anteckna, och främst bland dem biskop Mennander. Men just på gränsen å ömse sidor om det nya tidskifte, som för Finland begynte 1809, hade skickelsen ställt en man, som med stor förmåga och insigt förenade denna egna smidighet, som vid sådana gränsperioder är på sin rätta plats och genom att med lätthet inlefva sig i nya förhållanden, vanligen lyckas att beherrska dem. Denne man var Jacob Tengström.

Vore icke Åbo vitne till den längsta och betydelsefullaste delen af biskop Tengströms lif, så skulle hans namn med rätta reklameras af Österbotten. Den förste med detta namn inflyttade 1722 från Sverige till Österbotten och Jacob Tengström föddes 1755 i Gamla Carleby. Han var i sin ungdom af en ytterst klen helsa; men inom den bleka blonda ynglingen lefde en stark själ, för hvilken ingen försakelse syntes för stor, ingen möda för ansträngd, när det gällde att sträfva till målet. Med 300 daler sammanskjutna medel lemnade han, 16 år gammal, Wasa skola och blef student i Åbo. Hela hans studentatid upptogs af konditionerande; af 80 plåtars årlig lön hade han på halftannat år inbesparat så mycket, att han kunde uppehålla sig i Åbo nio månader och blifva magister 1775, dock ej utan skuld. Början till hans literära rykte var en öfversättning på alexandriner af Aeneidens första sång, för hvilken han 1776 erhöll Kongl. Vitterhetsakademiens stora pris, och sådana lärda belöningar fick han flera. Sjelf i månget hänseende sin lyckas smed, var han nu en lyckans gunstling allt framgent. Tjenster och förtroenden belönade hans insigter. Theologiæ professor 1790, öfverhopades han med all-

männa värf. Han reviderade riksgäldskontoret och banken, blef riksdagsman, ledamot i flera utskott, äfven det Hemliga, och blef sålunda en af de statsklokaste, praktiskt dugligaste biskopar, som någonsin beklädt Sanct Henriks stol.

Till denna värdighet utnämndes Tengström 1803 och innehade den med utmärkelse i 30 år. Vitnade icke prestmötena 1805 och 1825, förslagerna till stiftens klyfning och den ecklesiastika enke- och pupillkassan samt många andra åtgärder om hans verksama nit för kyrkans närmaste intressen, så skulle man förmoda, att en man, så ständigt tagen i anspråk från alla sidor, skulle haft föga tid öfrig för det hans embete närmast liggande. Äfven som biskop reviderade han banken, var ledamot i Strömrensnings direktionen, procanceller för Åbo Universitet, ståndets talman m. m. Men hans mest inflytelserika period inföll under Borgå landtdag och tiderna näst derefter. Prestaständets protokoller från denna för Finland så högst märkvärdiga landtdag brunno i Åbo 1827 och med dem troligen mycket, som för en framtid varit af intresse att känna; men ingen har kunnat misstaga sig om det inflytande biskop Tengström dervid ägde på alla förhandlingar och dymedelst på hela landets förhållanden, som der reglerades. Redan derigenom tillhör hans namn historien, och hennes omdöme må ingen förmätet gå i förväg.

Hvem skulle väl tro, att en man, så invecklad i alla sin samtids vigtigaste frågor, hade tid och förmäga att åter sänka sig till den späda ålderns lilla menlösa verld och skrifva en af de älskeligaste och bäst lyckade barnaböcker: "Tidsfördrif för mina barn" (1799)! Eller att han skulle i glada samqväm, vid glasens klang, strö omkring sig dessa lekande och qvicka visor, som ännu, femtio år efter deras diktande, ljuda från både gamlas och ungas läppar! Bland Biskop Tengströms skrifter finnas många af värde; men medan de nu måste mödosamt framletas i arkivernas dam, bevaras de skämtsama visorna lefvande af traditionen. Veterligen var biskop Tengström den förste man på sin plats, som idkade diktens glada konst. Pargas säg hans sista dagar; han dog juldagen 1832.

Landstigningen vid Lemo.

Till sina odödliga minnen af allt hvad der verkats för kyrkan, för vetenskapen, för fäderneslandets industri, kan Egentliga Finland icke tillägga några glada politiska eller krigiska hågkomster från nyare tider. Här (i Nystad) afslöts den fred, som innebar afsägelsen af den lysande roll Sverige tillkämpat sig under Gustaf Adolf och Carl X. Här (i Åbo) slöt en skymflig fred det skymfligaste krig, som någonsin fläckat de svenska vapnens ära. Här (vid Lemo) misslyckades den enda vapenbragd, till hvilken dessa nejder voro vitne under 1808 års krig. Men oaktadt sitt misslyckande, utfördes landstigningen vid Lemo med ära och tapperhet, och derföre är dess minne icke oförtjent att bevaras vid sidan af de fredliga idrotter, som utgöra Egentliga Finlands glans.

Sveaborg hade fallit, den finska hufvudstyrkan, under sin försigtige befälhafvare Klingspor, hade dragit sig tillbaka till Norra Österbotten och ryska härar betäckte landet. Då uppgjordes på svenska sidan den plan, att medelst diversioner från sjösidan samtidigt kasta Ryssarne tillbaka från deras vigtigaste punkter i vester, Åbo och Wasa, medan Adlercreutz och Döbeln, återtagande offensiven, fördrefvo fienden från det strategiskt vigtiga Ny-Carleby.

Alla dessa företag misslyckades; de båda förra totalt, det sistnämnda till hälften.

Nordvest om Åbo och Nädendal framskjuter mellan fjärdarna och holmarna en landtunga tillhörande Lemo sockens fasta land. Däförtiden var den till större delen bevuxen med tät barrskog, hvilken, i förening med markens oländighet, granithällar, kullerstenar och klyftor gjorde terrängen svår att passera. Men icke långt derifrån hade man stora landsvägen till Åbo.

Vid denna Lemo udde landstego Svenskarne en ljus sommardag, den 19 Juni 1808, kl. 7 om aftonen. Det var generalmajoren von Vegesack, som, under skydd af 16 kanonslupar, på skutor och bätar öfverfört omkring

2,000 man, bestående af svenska garder till fot, en sqvadron af lifgardet till häst, 4 bataljoner Upplands landtvärn, 107 frivillige af Töfsala, Wehmo och Wirmo allmoge samt 106 reserver af Åbo läns och Björneborgs regementen, under namn af frivilliga finska skarpskyttar. Tvåhundrade bönder uppkastade på stranden ett fältverk, för att betäcka återtäget, medan en mindre fördelning rodde åt Kimitto, för att oroa fienden, och 200 man detacherades att besätta Kuustö och Kakskerta. Hufvudstyrkan, med ett batteri trepundingar och lifgardet till häst i spetsen, ryckte i forcerad marche fram mot Ala-Lemo och stora Åbovägen.

Knappt en timma efter landstigningen hörde man redan gevärselden smattra i skogsbrynet. Ryssarne hade icke lätit öfverrumpla sig. Deras förposter hade gifvit eld och öfverste Wadkoffskij med inemot 2,000 man och 6 fältstycken hade ryckt ut, för att mottaga Svenskarne med varma servietter. Vid Ytter-Lemo begyntes striden med lika tapperhet å båda sidor och fortfor utan afbrott till kl. ½ 1 på natten. Svenskarne hade icke kunnat framtränga längre och Ryssarne hade icke förmått kasta dem tillbaka. Nu hämtade man ett ögonblick andan, men endast för att rensa gevären, plundra kanonerna och undanskaffa de sårade.

Undertiden hade Ryssarne fått förstärkning. General Baggehufvud med Nevska och Pernovska regementerna, Finländska dragonerna, några sqvadroner rytteri och 6 kanoner hade ilat till stället. Ryssarne hade nu 4,000 man och 15 kanoner. En annan man än Vegesack skulle icke ha funnit något vanhedrande uti att vika för denna öfvermakt. Han insåg att anfallet var förfeladt, men vika var icke hans sed. Och så begynte striden ånyo kl. 2 på morgonen.

Natten var helt ljus. Knappt ett lätt flor af skymning hvilade öfver de tätare delarna af skogen och endast nattdimmorna, som uppstego från källspräng och sumpiga trakter, förenade sig med krutröken att bortskymma den tidiga morgonrodnaden. Skogen, hvars dofter och tystnad annars vid denna tid plägade lifvas endast af vaktelns slag eller talltrastens melodiska sång, glimmade nu af gevärens blixtar och återskallade af dundret från 20 kanoner, som spelade utan uppehåll och tydligt hördes till det ännsligt vakande Åbo. Snart uppgick morgonsolen den 20 Juni öfver denna skådeplats af strid, blod, eld och död.

Striden hade börjat med artillerield och anfall kolonnvis, men öfvergick här och der, i följd af terrängens oländighet och liniernas utbredning, till tiraljörfäktningar och spridda handgemäng. I skogen, mellan klyftor och snär, brottades Rysse, Svensk och Finne. De sköto bakom trädstammarna, de nedstötte hvarandra bland enrisbuskarne, de klättrade på knappt tillgängliga klippor, hukade sig ned och sigtade, men kringvärfdes då ofta af fiender och sägo hvarje utväg till flykt afskuren.

Tapperheten och förbittringen voro å båda sidor lika. Baggehufvud och Borosdin, Wadkovskij och Tschogloff, samt främst bland de sina general Tutschkoff 1 som frivillig, alla störtade sig likt simpla soldater in i handgemänget och uppmuntrade Ryssarne att genombryta de svenska lederna. Men lika modigt och hårdnackadt var försvaret. Hästgardisterne, anförde af Broberg, sutto af, ryckte åt sig gevär och tjenstgjorde som jägare. Fotgarderna under Tornerhjelm slogos med lika förbittring. De frivillige finske skarpskyttarne, och i spetsen för dem den unge löjtnant von Vegesack, värdig att anföra en sådan trupp, kastade sig på fiendens venstra flygel och sökte, ehuru förgäfves, att genombryta dess leder*). Alla täflade i mod och dödsförakt; äfven landtvärnet gjorde sitt bästa, men oöfvadt och med föga valdt befäl, kunde det ej mäta sig med de reguliera trupperna.

Emellertid hade solen stigit högt på himmelen, Svenskar och Finnar voro utmattade af marcher, strid och vakande, men deras fiender fingo ständig förstärkning af friska trupper. Än mer: Ala-Lemo sattes af Ryssarne i brand och en större afdelning hotade att kringgå Svenskarne och afskära dem återtäget. Då såg sig Vegesack tvungen att retirera. Häftigt förföljde, drogo sig Svenskar och Finnar tillbaka under oupphörligt skjutande, tills de, under skydd af landtbatteriet och kanonsluparne, middagstiden lyckligen voro ombord, oaktadt den lifliga elden från Ryssarnes kanoner och haubitzer.

---

*) "De hafva slagits som redlige Finnar", säger v. Vegesack i sin rapport, och ett ärofullare vitsord hade han ej kunnat gifva desse tappre.

Fjorton timmar, med 1½ timmas rast under vapen och vaksamhet, hade den heta striden varat. Förlusten var å ömse sidor kännbar. Här stupade den käcke stabsadjutanten kapten Ramsay, en af svenska arméns utmärktaste officerare, och med honom 85 man på svenska sidan, hvarförutom 7 officerare och 116 underofficerare och soldater sårades. Ryssarnes förlust bestod af en underofficer och 6 man fångne, flera officerare och inemot 500 man dödade eller sårade.

Landstigningen vid Lemo mislyckades hufvudsakligen derföre att den svenska styrkan var för liten. Väl hafva tappre män, som desse, mängen gång slagit på flykten en dubbel fiendtlig styrka; derpå har man i Finland icke få exempel. Men mot stridbare, modige, väl anförde och tillika flerfaldt öfverlägsne fiender, som Ryssarne voro vid Lemo, förmår tapperheten endast att stupa eller vika med ära. — Van Suchtelen synes fästa mycken vigt vid general Buxhoewdens försigtighet att uppskjuta den just då inträffande sommarmarknaden i Åbo. Hade en talrik allmoge ditströmat och ställt sig på sina landsmäns sida, hvarpå desse äfven torde ha räknat, så hade utgången lätt kunnat blifva en helt annan.

Det är för öfrigt från "den blodiga dagen på Lemos strand", som Runeberg lånat en af de sköna sägner han kallat "Fänrik Ståls". Man ser natten mörkna kring land och haf, och vid den dunkla vägen sitter en döende krigare "från Hoglands tid"; vid Wolgas bölja var hans hem; nu blödde han i fiendeland. Helt nära honom låg en halft förstelnad yngling, nyss hans fiende; emellan båda var nu dödens frid. Och natten skrider, man hör ett årslags sus och månen går ur moln. Då stiger ur sin julle en ensam flicka och går så tyst, en vålnad lik, emellan liken. Hon ropar högt den fallne Svenskens namn, han svarar ej, hans genomstungna bröst är kallt, hon faller i hans öppna famn, den sluter henne ej. Det ser den gamle Ryssen der han låg, en tår syns på hans kind, han vacklar fram till flickans fot och dör. Hans blick, hans tår, hvad sade de? En suck om frid, en bön om tillgift — ack,

ty "blott på lifvet hämden ser;
vid grafven hatar ingen mer".

Lokala Detaljer.

I de länder, der kristendomen inkommit i munkekåpa, ödmjuk och litande blott på andans och ordets kraft, der har den bygt altaren och kyrkor förr än den tänkt uppå att resa fästen till deras försvar. Men i ett eröfradt land, som Finland, der religionen inträngt i riddarerustning med svärd, sköld och hjelm, tjenande så ett främmande väldes lystnad tillika, der är borgen äldre än kyrkan, emedan tvånget kommit förr än öfvertygelsen. Finlands dyrbaraste minnesvärd är Åbo domkyrka, men Finlands äldsta är Åbo slott.

Planche 1. *Åbo Slott.*

Det står der än i dag på ett hälleberg vid vestra stranden af Aura å, som der utgjuter sitt grumliga vatten i den trearmade slottsfjäfrden. Söder om fjärden ser man Hirvisalo ö; i vester susa ekarna på Runsala. På andra sidan ån och midtemot slottet ligger Korpola udde, der hertig Carls amiral Joachim Scheel år 1599, för att injaga skräck hos slottets besättning, lät uppsätta 7 aflifvade krigsfångars hufvuden. På landsidan vidtager genast slätten, ett arf af hafvet och obetydligt höjd öfver vattenytan. Enligt Professor Hällströms uppgift år 1841, ligger slottet endast 24$\frac{19}{20}$ fot öfver vattenytan, hvarföre det har blifvit åberopadt af dem som bestridt det finska och svenska landets fortfarande höjning.

Fordom låg slottet öfver en åttondedels svensk mil ifrån staden, men grefve Brahe bjöd, och staden räckte fram mot slottet den långa arm, som ännu kallas slottsgatan och förskonades af branden år 1827.

När Åbo slott anlades, hade man ingen aning om de fruktansvärda jernrör, som från långa afstånd slunga död och förstöring emot murarne af ett belägradt fäste. Man ansåg det vara tillräckligt skyddadt af ån, af fjärden, af den sanka eller mähända under vatten stående slätten invid dess murar. Men en nyare tids kanoner och bomber skulle från höjderna invid staden skjuta slottet i grus, om det nu vore i en härdnackad fiendes väld, och detta är orsaken hvarföre man, alltsedan artilleriets förbättrade skick under

trettioåriga kriget, icke fäst någon militärisk vigt vid detta slott, utan lätit dess försvarsverk förfalla.

För öfrigt kan man lätt föreställa sig, att Åbo slott, — der så många höfdingar haft sin boning i både krigs- och fredstider, der Sveriges konungar gästat mången gång och der engång en Finlands hertig med sin stolta polska gemäl omkring sig samlade ett hof i smätt — fordom haft ett annat utseende än nu. Utifrån sedt, står det gamla fästet mähända mindre krigiskt, dock mera putsadt der, än för tre eller sexhundrade år tillbaka. Men innantill — hvar äro de stätliga salarna, med sina väggar betäckta af vapensköldar och blanka rustningar? Hvar äro de med gyllenläder och damast prydda gemaken, i hvilka hertig Johan och Catharina Jagellonica omgåfvos af hofmän och tärnor, eller der den hjeltemodiga Ebba Stenbock jemte flera förnäma fruar lyssnade till dånet af hertig Carls kanoner, eller der den store Gustaf Adolf uppgjorde planen till Åbo gymnasium, eller der den ädle Pehr Brahe mottog universitetsstaten den 15 Juli 1640? Förgängelsen har gätt öfver dem alla, lägorna ha frossat af deras prakt, tidens sakta gnagande tand har kommit dem att murkna och falla i grus. Ett rum har tiden sparat, likasom på hån, men äfven det är till hälften ödelagdt: det rum, der den olycklige Erik XIV först satt fången.

Redan för 87 år sedan, när dåvarande slottspredikanten Mag. Eric Lennqvist skref sin "historiska afhandling om Åbo slott",*) var det inre af byggnaden ytterst förfallet. "Om helst alla fönsterlufterna vore med bräder igenslagne" — klagar Lennqvist — "och de som för många tider således blifvit igenslagne vore botade, att ej stora springor och hål, som åldern verkat, skulle på dem befinnas, hvarigenom vid yrväder stora dritvor yra in, röta bort golfven eller trossbottnarne med deras stockar och sparrar, så torde dessa förfallna rummen ännu trotsa några tider och åldrar, i afbidan på en blidare lycka att någongång blifva påtänkte och värdige hällne att få invånare". — Denna "blidare lycka" har ock i sednare tider vederfarits en del af rummen, der också invånarne äro talrika nog, nemligen fångar med deras bevakning och deras prest, som nu residera i slottet något antikt, men icke obevärmt.

*) Införd i tidn. Mnemosyne åren 1822 och 1823.

Lennqvist gör skilnad mellan det gamla slottet, — som härstammar från Erik den heliges tid och är till det mesta bygdt af beundransvärdt jemn granit, men till sin öfra del af tegel; samt det nya, som består af en frambygnad framför det gamla på dess östra gafvel och anses vara tillbygdt af Gustaf Wasa — efter hvad några tro af material från det raserade Kuustö — men sannolikast dock af hertig Johan, när han redde sig till att der uppslå sitt residens. I vestra tornet af gamla slottet funnos, år 1762, det fordna residencet, bestående af förfallna salar och kamrar i sex våningar, samt derunder krutkammaren. I östra tornet: tvenne "björnkojor, der fordom hållits björnar", vidare "Jordans kammare", ett cellfängelse för "maleficanter", vidare en stor mörk sal, vidare kyrkosakristian och slutligen "urkammaren", neml. utan ur. I hufvudbygnaden fann man bland annat ett stort magasin, "der dock ingen säd hölls, för vätans skull"; den ganska rymliga, men läga slottskyrkan (begagnad sedan 1706 och ännu bibehållen); rustkammaren, med sina 8,000 musköter, hvilken man "med skäl må kalla ett Martis bibliotheque"; den fordna munk-kyrkan (slottskapellet); den gamla kyrkan, der gudstjenst hölls från katholska tiden till 1706; vidare slottskällaren, saltpetterhuset, skräphuset m. m. "hältornet" icke att förglömma, hvilket har sin egen märkvärdighet. Genom mörka gångar, än uppföre, än nedföre, kom man till ett aflängt dystert rum, hvarest midt i golfvet fanns en lucka, hvarigenom "maleficanten" släpptes ned i en mörk kula i muren på 6 famnars djup. Om sommaren afkläddes han till bara linnet, men om vintern lemnades rocken uppå honom; hans näring bestod af vatten och bröd "efter mättligheten". Köld, mörker, fasta och en förfärlig stank, i förening med ensamhetens gräsliga skräckbilder, voro de torturmedel, hvarigenom man sökte förmå den olycklige att bekänna sitt brott. Och detta skedde i "upplysningens århundrade"! — Naivt nog tillägger förf. att "mången bof här uthärdat om sommaren hela veckan ut, men om vintern knappt öfver två à tre dygn". Somliga har blotta anblicken af denna ohyggliga håla skrämt att bekänna allt hvad man af dem ville veta. Andra ha dock varit "så förhärdade", att de icke ens härefter bekänt, och åter andra varit "så illpliktiga", att de återkallat sina ord, när de sluppit härifrån. Detta äkta medeltidiska sätt att utleta sanningen brukades väl sparsamt och blott i grofva brottmål, der mer än halfva skäl förefunnos. Men hvem vågar dock försäkra, att icke mången oskyldig suckat i Åbo slotts förfärliga håltorn?

Nya slottet är det som egentligen bebos. Här finnes ett stort antal rum, begagnade af fångarne, deras bevakning och presten m. fl. Från den af en hög mur instängda fänggården kommer man till fängelserna. Lencqvist*) beskrifver dem som „usla och mörka hål.„ Likväl hade man (1762) några likasom litet förnämligare. Sådana voro „fogdens kammare, der fångar af bättre värde höllos;„ „Fresens kammare,„ så kallad efter en der fången kapten Frese; „Schäfers kammare,„ kallad efter en magister af samma namn och ännu ett fjerde rum, der bonden Jacob Kärimäki från Laihela socken, jemte sin hustru, var dömd „att förslita deras dagar i ensamhet, på det de ej må någonstädes oroa Guds församling med sina villosatser. Njutande hvardera till förplägning sex styfver om dagen.„

Men det märkvärdigaste bland alla dessa brottets och olyckans boningar är utan tvifvel den beklagansvärde konung Erik XIV:s fängelse, det första der han lärde sig sakna friheten, kronan, och hvad som var mer än frihet och krona: hoppet. Man hade inspärrat honom i en trång och låg kammare, bygd in i muren och försedd med ett enda litet fönster, som icke ens vette utät fria luften, utan emot en smal gång, der vakten ständigt bespejade den arme fångens steg**). Men för att ändock låta honom på afstånd se det sköna land som engång var hans, den frihet efter hvilken han suckade, funnos gluggar i muren af denna gång, genom hvilka man såg Auras utlopp och de glimmande vågorna af slottsfjärden. Hur har icke der den fängne konungen med ängest granskat hvarje segel i fjerran, om det tilläfventyrs mände bringa honom räddning och frihet! Men intet, intet kom, förutom det som förde honom till nya fängelser och till en väldsam död. — Fordom kom man till detta rum allenast genom den smala och nu igenmurade gången der vakten stod, och denna gång ledde endast ut till fänggården. Nu kommer man dit genom en nedbruten vägg i öfra våningen. Men redan 1762 var rummet ytterst förfallet. Den medlersta golftiljan, enligt sägen urholkad af konung Eriks oroliga steg, har snarare, säger Lencqvist, bugtats „genom vätan af snödrifvorna, som hela vintern här inne ligga och mot sommaren smälta.„ — Han slår då bokstafligen kallt vatten öfver minnets poesi, den hederlige antiqvarien!

*) Lencqvist. icke Lennqvist, hvilket läsaren torde rätta.

**) Samma barbariska försiktighet iakttogs sedan äfven på Gripsholm.

Men det blir tröttsamt att vandra trappa upp och trappa ned i det gamla fästet. Låtom oss derföre lemna åsido dess öfriga märkvärdigheter, såsom „nya residenset.„ slottsbrunnen, den nu igengrodda vallgrafven, vallarne sjelfva med deras frodiga grönska, och annat mer, för att hasteligen nedstiga i forntiden och se de öden slottet undergått samt de bragder till hvilka det varit vitne.

Bygdt är det gamla slottet **Åbohus** vid Finlands första eröfring, men om helige Erik det gjort, eller någon af hans män, derom tiga häfderna. Att en Sture varit dess grundläggare och förste höfvidsman, slutar Lencqvist något hastigt deraf att det gamla Sturevapnet, tre sjöblad, funnits inhugget uti en i väggen vid gamla kyrktrappan inmurad sten. Vare härmed huru det vill, slottet har tid efter annan utstått märkvärdiga öden. Af eld och fiender har det härjats flerfaldiga gånger. Redan på 1300 talet ansågs det som ett af rikets hufvudfästen; mäktige höfdingar hade här sitt säte. Men slottets egentliga glansperiod infaller mellan åren 1556, då det inreddes till hertig Johans residens, och 1614, då dess prakt af lågorna ödelades. Om denna olycka säger Witekind i sin historia om ryska kriget under Carl IX och Gustaf Adolf: „Emedan Kongl. Maj:t uti Åbo var, hände thet olyckligen d. 20 April 1614, att när Hans Maj:t till måltids om aftonen i stora salen var, hade en eld tilltagit uti kammaren, som ther öfver var, och fastnat i taket, hvilken förr än man kunde taga till vara tog öfverhanden och utspridde sig öfver the andre taken uti thet gamla Slottet, så att ingen mer hjelpa kunde, och gick then thermed öfverallt, så att ock Hans Kongl. Maj:t måtte se för ögonen sitt eget hus gå bort i eld.„ — Gamla slottet blef af denna vådeld så svårligen härjadt, att det aldrig mera blef hvad det före denna branden var; och ännu 1762 såg man i halfförkolnade fönsterposter m. m. märken efter samma brand. Nya slottet deremot blef icke mera skadadt, än att det redan 1615 kunde bebos af dåvarande höfvidsmannen öfver Finland Jacob Pontusson de la Gardie, hvars dotter Sophia föddes här d. 8 Maj samma år. Efter denna tid iståndsattes och förskönades slottet åter af den store Pehr Brahe, som här residerade; men sedan landshöfdingeresidenset år 1698 flyttades till staden, och kronans medel knappt förslogo till det allranödvändigaste, mycket mindre till det man ansåg vara utan större allmänt gagn, lät man Åbo slott förfalla, såsom endast brukbart till militärkasern och häkte.

En ny eldsväda uppstod d. 19 Juli 1711, då efter långvarig hetta ett starkt thordön uppkom och blixten antände stora tornet mellan nya kyrkan och krutkammaren, hvilket med möda släcktes. Ryska infallen åren derefter fulländade slottets ruin, och alltsedan är det föga mer än en skugga af hvad det varit.

Följande äro de belägringar och andra krigiska bragder, för hvilka Åbo slott varit en skådeplats.

År 1364, då Albrecht af Mecklenburg kämpade med konung Magnus Smek om Sveriges krona, innehades Åbo slott af konungens anhängare. Albrecht drog med härsmakt till Finland, lät hylla sig der och eröfrade Raseborg, men Åbo fäste gjorde tappert motstånd. Här stupade den manhaftige riksdrotsen Nils Thureson Bjelke, som, jemte flera förnäme svenske herrar, var hit öfverkommen och anförde de belägrande, och först om våren 1365 gaf sig slottet åt den nye konungen.

Men konung Albrecht förlorade sin krona genom split och våld, såsom han eröfrat den. Den mäktige Bo Jonson Grip hade innehaft, jemte många andra rikets fästen, äfven Åbo slott i pant, och de 17 herrar, som verkställde hans testamente, inkallade drottning Margaretha samt öfverlemnade slottet i hennes händer år 1388.

År 1440, när den berömde höfvidsmannen Hans Kröpelin med döden afgått, föll Åbo slott utan synnerlig möda i Carl Knutsons händer, men år 1442 lemnade han detsamma tillbaka åt konung Christopher mot ersättning af Wiborg. Efter konungens död besteg Carl Knutson den lediga thronen, men förlorade den åter och i samma vefva Åbo slott, som år 1457 af Christiern Bengtson, en broder till den då allsmäktige erkebiskopen Jöns Bengtson, förrädiskt öfverlemnades åt Erik Axelson Tott till Lagnö och danska partiet. Detta skedde genom att locka en del af den finska besättningen till öfvergång, men den öfriga delen räddade sin ära genom ett hårdnackadt motstånd. — Samme Erik Axelson Tott erhöll sedan Åbo slott, jemte Finlands öfriga fästen, i förläning af Sten Sture d. ä., men år 1480, när Tott var blefven död, fick riksföreståndaren slottet under sin makt igen.

År 1501 hade Svenskarne ledsnat vid unionskonungen Johan II:s regering och insatte Sten Sture åter till riksföreståndare. Denne skickade till Finland en här, att rensa landet från Danskar. Men en af konung Johans tillgifne, Måns Frille, en finsk adelsman, försvarade manligen Åbo slott från d. 2 Juli till 8 Sept. 1502, då myteri uppstod bland den tyska besättningen, som leddes vid mager kost och tvang Frille att uppgifva slottet.

År 1520, när den omilde kung Christian kom till välde i Sverige, skickades Hemming Gadd till Finland, för att med en liten trupp, men isynnerhet med fagert tal spela landet i Danskarnes händer, hvilket ock för det mesta lyckades. Till kommendant på Åbo slott sattes nu den lika grymme som tappre junker Thomas Wolf. Men danska väldet i Sverige föll, och Gustaf Wasa skickade Nils Westgöthe med en ringa här till Finland. Denne belade Åbo slott den 25 Nov. 1521 och biskop Arvid Kurck, jemte den mesta adeln, gick öfver på hans sida. Men junker Thomas gjorde ett utfall när man minst det väntade, nedlade mänge af Gustafs folk och tog Bengt Westgöthe samt flere förnäme herrar till fånga. Några af desse lät han morgonen efter utfallet upphänga på slottsmuren, „till ett ömkeligt ögnamöte för de belägrande.„ Icke nog dermed. I början af år 1522 gingo konung Christians sista blodsbudskap öfver Sverige och Finland, dem junker Thomas ej var sen att efterkomma. Så rann då åter flera herrars blod på Åbo slott, dem junkern höll som gisslan fängne, bland dem den högt ansedde Tönnies Erikson Tott, lagmän öfver Norra Finland, Henrik Stenson Renhufvud, och junkerns egen skrifvare Magnus. En man blef skonad, och det var den unge Erik Flemming till Qvidja, som sedan blef en så mäktig herre. Han ställde sig ganska nitisk för Danskarnes sak, men afvog mot Svenskarne, och „drog junker Thomas om näsan.„ En dag sade Flemming till junkern: vi hafva här så mänge Svenskar, som till ingen nytta äro; låt mig föra dem mot fienden i ett utfall och gif mig så många Danskar med, som behöfvas att hålla Svenskarne i styr! Det vore minsann icke så galet, tänkte junker Thomas och tillät Flemming göra som han lyste. Men Flemming hade på hemliga vägar underrättat Svenskarne om sitt förehafvande och föll med alla de sina öfver den danska betäckningen, som nu kom mellan tvenne eldar och blef nedgjord till sista man. Flemming och hans medfängne undkommo nu lyckligen.

Den gången emellertid gick junker Thomas kuppfri, ty om våren när det blef öppet vatten, kom Severin Norby med danska flottan och undsatte slottet den 21 Maj. Men inpå sommaren, i början af Juli, skickades junker

Thomas att förse Danskarne i Stockholm med lifsmedel från Finland. Han visste icke att Gustaf Wasa då redan med Lübecks tillhjelp hade en flotta i sjön. Junkern seglade alltså med godt mod och väl lastade skutor öfver Ålands haf. Vid Furusund skickade han ett fartyg att speja om vägen var säker. Detta uppsnappade Erik Flemming, som låg i försåt bakom en udde, lät sätta svensk besättning derpå, förklädd till Danskar, och skickade det tillbaka. Junker Thomas var otålig och rodde fartyget till mötes, frågande huru det stod till. Allt väl! svarades, hvarpå junkern steg ombord, och blef så fången, innan han hann kasta sig i sin esping igen. Men Gustaf Wasa var på honom mäkta vred och lät, till straff för hans illgerningar, hänga honom i en ek på Tynnelsö Och skall det synnerligen hafva förtrutit junker Thomas, att han icke aktades värdig att hänga i ett rep af hampa, utan allenast i ett af bast. — Men Åbo slott blef i Augusti 1523, efter 12 dagars belägring, uppgifvet af Danskarne.

Nästa fejd, som slottet såg, var ett brödrakrig. Konung Erik XIV anklagade sin broder, hertig Johan af Finland, för bruten tro och förrädiska stämplingar samt skickade i Maj 1563 en här under Anders Rålambs befäl att intaga Åbo slott, der hertigen med sin gemål residerade. Men hertigen värjde sig tappert och mången het strid stod der. På sistone, när konungens män fått förstärkning, när den lofvade polska hjelpen icke kom och slottet var illa medfaret, begynte modet svigta hos de belägrade. Då, säges det, hafva de kunglige öfversmort en häst med beck och tjära, tändt eld på honom och låtit honom brinnande löpa i sin vända på Hevosaari eller Hästholmen gent emot slottet i vester. Och då har besättningen på slottet med sådan nyfikenhet lupit att se på denna vidunderliga syn, att den öfvergaf sina poster på östra sidan, hvarföre, då fienden med all makt föll öfver dem från denna sida, slottet i första villan och häpenheten eröfrades den 12 Augusti 1563. Säkert är åtminstone att slottet togs och med detsamma hertigen, hans gemål samt tjenare och anhängare, hvilka sedan alla straffades med död eller fängelse. När hertigen leddes ut från slottet, rusade Anders Sabelfana uppå honom med lyftad dolk, för att döda honom, — som det troddes, på Konung Eriks hemliga vink, men hindrades från detta missdåd af Nils Boje.

Åter förflöto fyra och tjugu år, och nu såg Åbo slott för andra gången Wasaätten inbördes kämpa om land och krona. Konung Sigismund var mäktig i södra Finland, men hertig Carl i det norra. Klubbekriget var utkämpadt och den tappre Clas Flemming död „af trollskott.„ En annan Christina Gyllenstjerna, beslöt hans enka, den modiga Ebba Stenbock, att bevara Åbo slott åt konungen. Med henne voro Stålarms fru, Elin Flemming, Kurcks fru, Catharina Boje, samt flera andra förnäma finska fruar i slottet inneslutna, och ståthållare der var den manhaftige Hans Erikson till Brinkala, som hade vid sin sida Bengt Gyllenlöf, Anders Larsson till Botila och andre konungens frimodige män, men äfven hertig Carl hade i slottet mången hemlig anhängare.

I förstone voro ock Arvid Stålarm och Axel Kurck med hela den finska hären här tillstädes. Sedan hertigen utan hinder landstigit vid Ispois och Uittamo i Augusti 1597, mötte honom Stålarm med finska rytteriet på Kuppis slätt. Men innan det kom till slag, begyntes underhandlingar. Och antingen nu Finnarne den gången, mot sin vana, voro försagde, eller, hvad som är troligare, mången i hopen var tvehägse till hvem han borde hålla sig; alltnog, när amiralen Scheel lät lossa ett par styckeskott öfver deras hufvuden, ropande på förräderi, och hertigens bätsmän gjorde min att anfalla, drogo sig Finnarne undan åt Tavastehus, lemnande slottet åt sitt öde. Strax begynte Joachim Scheel och hertigens naturlige son, Carl Gyllenhjelm, som här skulle aflägga sitt lärospän, att uppkasta skansar på Qvarnbacken, Korpilaks berget och Wilkkilä backen, hvarifrån de flitigt besköto slottet med grofva styckeskott.

Hertigen menade att frontimren på slottet skulle skrämmas af kanondundret och yrka på kapitulation. Men han bedrog sig; de voro bland de modigaste. Engång när man i slottet höll bön, träffades en person vid fru Ebbas sida af en kanonkula. Men långt ifrån att deraf förfäras, uppmanade hon besättningen till manligt motstånd. De belägrade försvarade sig ock tappert i förstone; de uppförde framför porten ett bollverk af träd och uppfylldt med jord, hvarifrån de underhöllo en så liflig eld, att ingen fiende om dagen vågade sig på slätten under slottet. Men inom deras murar lurade förräderiet. En student vid namn Daniel Hjort lyckades i hemlighet förleda knektarne till uppstudsighet, och följden blef att den hjeltemodiga fru Ebba måste uppgifva slottet den 28 Sept. 1597, hvarefter hon, jemte alla som derinne voro, af hertigen fördes fångne till Stockholm. Det är bekant, att när herti-

gen inkom i slottet, lät han öppna den döde Clas Flemmings kista, tog sin gamle ovän i skägget och utropade: „hade du nu lefvat, så hade ditt hufvud icke suttit mycket säkert.„ „Om min salige herre lefvat,„ svarade härtill fru Ebba, „så hade eders furstliga näde aldrig kommit härin.„ Belägringen hade kostat hertigen 260 man. men så kunde han ock vara nöjd med bytet, ty förutom slottet fick han der många sköna kanoner och 10 rikets örlogsskepp jemte galejor. Vid sin bortresa lät han en fransos vid namn Bignon skrifva följande latinska verser ofvanför dörrpanelningen i stora salen af gamla slottet:

Carolus huc veni, vici fudique rebelles,
Hinc abeo, prorsus vestigia nulla relinquens:
Huc iterum veniam, caveat sibi conscius omnis,
Non illo parcet tempore dextra reis. *)

Hertigen hade anförtrott slottet åt tvenne Flemmingar af sitt parti, Clas och Lars Hermansöner samt Jöran Horn. Desse läto jultiden 1597 af ett bref från konung Sigismund beveka sig att öfverlemna slottet till Arvid Stålarm och undskyllde sig hos hertigen så godt de kunde. Året derpå inträffade det ryktbara „korftåget„ och Stångebro slag, hvarigenom all Sigismunds makt i Sverige blef bruten. Deremot lät han uppmana Finnarne att troget hålla honom deras land tillhanda, och mot deras okufliga trohet strandade alla hertigens förmaningar i motsatt syfte. Alltså skickades amiralen Joachim Scheel i Augusti 1599 med flottan mot Finland, eröfrade Castelholm och inspärrade Åbo slott. Strax derefter kom hertigen; en finsk adelsman, Hans Bengtson, som nyligen återkommit efter tolf års krigstjenst i Frankrike, lotsade honom till Kärknäs i Sagu socken, der han beqvämligen landsatte sitt krigsfolk. Axel Kurck med sina Finnar hade dragit sig från Åbo och betade sina hästar vid Wähäjoki bro i Haliko socken, då hertigen kom öfver dem och slog dem efter en kort strid. Men Joachim Scheel fick förstärkning och ansatte härdeligen Åbo slott, medan hertigen for till Helsingfors och höll blodig räfst med sina fiender.

*) "Jag Carl har kommit hit, besegrat och slagit rebellerne; jag beger mig härifrån, qvarlemnande nästan inga spår: jag skall återkomma, och akte sig då den som vet med sig" (något ondt), ty på den tiden skall min hand icke skona de skyldige." — Och dermed höll han ord.

Scheel lät uppfordra slottet att gifva sig, men förgäfves. Arvid Stålarm lät göra en förhuggning i det inre af slottet och hotade att försvara sig till sista man samt tända eld på krutkammaren, derest han ej finge kapitulera på billiga vilkor. Men Scheel lät aflifva sju fångne herrar, dem han tagit på Castelholm och uppsätta deras afhuggna hufvuden på pålar gentemot slottet. Vid samma tid kom en af Stålarms tjenare från landet och lopp i mörka natten genom vakterna in i slottet, berättande för alla huru Kurck var slagen och hertigen rådande i hela landet. Deraf fällde besättningen modet; en skottsk ryttmästare William Redvin skickades till Helsingfors att underhandla med hertigen och återkom med det svar, att han ville taga de belägrade till nåder, dock skulle enhvar inför rätta svara för sina gerningar.

Nu uppgafs således Åbo slott och alla som derinne voro gjordes till krigsfångar. Hertigen, som emellertid intagit Wiborg och der hållit sin blodsdomstol, återvände nu förgrymmad till Åbo. Fångarne ställdes för rätta och dödsdomen var på förhand beslutad. När denna upplästes i rådstugan, begärde Arvid Stålarm ingen annan nåd, än att han måtte få dö för alla de andra, efter han i Finland fört högsta befälet. Hertigen icke allenast afslog denna ädla bön; han var ock grym nog att både denna och sedan flera gånger låta föra Stålarm till afrättsplatsen och der benåda honom. Men domen upplästes ånyo framför slottet, der man slagit en ring och en stor hop folk af alla stånd var församlad. Vid samma tillfälle skedde hyllningen, och all allmogen svor med uppräckta finger bättring och trohet åt hertigen. Emellertid stodo alla fångarne på knä, och när hertigen ville gå ur ringen, uppreste sig Johan Flemming och bad om nåd. Men hertigen svarade att den som tillförene försmått hans nåd *), icke mera kunde hoppas derpå.

*) Hertigen skall ha låtit kalla Flemming till sig och, för hans ungdoms skull, tillbjudit honom nåd, derest han ville troget tjena hertigen. Detta vägrade Flemming, sägande att han svurit sin konung ensam trohet, bad likväl om nåd, med löfte att sedan gå i landsflykt, och föll dervid ned på ett knä. Hertigen sporde då, hvarföre han icke föll på båda knäna; Flemming svarade: emedan han sparade denna vördnadsbetygelse allenast åt sin Gud och sin konung. Då lifvades hertigens gamla hat; du gifver nogsamt tillkänna, sade han, att du ärft din faders sinnelag och varnar oss för det vi af dig hafve att vänta. Derföre må du stå din egen fara.

Detta var sista gången Åbo slott belägrades och eröfrades; man kunde tillägga, det var sista gången det ägde någon betydenhet som fäste. Under hela 1600 talet såg det (utom de första åren) framför sina murar ingen fiende. Men „stora ofreden„ kom och 1713 den 28 Augusti intågade Ryssarne i Åbo. Både staden och slottet voro öfvergifna. Czar Peter, som personligen deltog i fälttåget, bodde i Wittfothska huset vid broändan, men större delen af hären slog läger på slottsfältet och Lill-Heickilä åkern. Några svenska galerer, som från slottsfjärden sköto skarpt på fienden, kommo Ryssarne att tro, det hela svenska flottan var i antågande, och de uppbröto härifrån, efter att ha förstört hvad de ej kunde medföra. Men efter affären vid Pelkäne d. 6 Oktober, ryckte Furst Galitzin åter in i Åbo, tog, efter vinterfälttåget till Österbotten, der sitt varaktiga residens och erkändes af vän och fiende som en rättvis herre, så långt hans arm i krigets nöd förmådde. Om våren 1714 uppkastades kring slottet en torfvall och tvenne skansar bygdes, för att skydda ämynningen mot svenska galerer. Mera behöfdes icke heller, bruten var Sveriges makt, modlöshet och förtviflan rådde; landet öde; förvaltningen godtyckligt skött af improviserade tjenstemän. Slutligen efterträddes den rättvise Galitzin af Douglas, förhatlig i åminnelse, och man beredde sig på det värsta, då freden i Nystad gjorde slut på krigets olyckor.

År 1742 den 29 Augusti, en söndag, när det ringdes till aftonsång, inryckte öfverste Kamikoff med ett par kompanier ryska dragoner i Åbo. Ingen aftonsång blef af den gången; stadens innevånare kallades till rådhuste och måste svära kejsarinnan Elisabeth trohetsed. Kort derefter ankom general Keith till staden, frågande magistraten och presterskapet, som gingo till mötes ända till Pemar Wista: „hvarmed de nu ville fägna sina gäster, dem de bjudit till sig.„ Slottet befanns tomt, dock insattes der rysk vakt, icke för krigsbruk, utan emedan både magasin och arkli der inrättades. Allmänna ärenderna sköttes nästan lika summariskt, som efter 1713; Campenhausen hette den man, som på engång var generalguvernör, landshöfding, president, akademiekansler, biskop och öfverborgmästare. För öfrigt var Ryssarnes vistelse i Åbo utmärkt af många lustbarheter, isynnerhet medan här underhandlades om freden år 1743. Den ena balen omvexlade med den andra. Under dessa baler var det som general Keith förälskade sig i den sköna Eva Merken, dotter till politieborgmästaren i Åbo; en förbindelse, hvilken blef både intimare och långvarigare, än just vid Finlands enkla seder brukligt var. Sjelfva fredsslutet firades med alla upptänkliga lustbarheter. Det afkunnades d. 7 Augusti „under klingande musik och ljungande styckeskott.„ Om aftonen var hela staden illuminerad. „Baler och trakteringar nu hos den ena, nu hos den andra af svenska och ryska herrarne, varade i några dagar med all magnificence. Hos Hans Excellens Riksrådet Grefve Cedercreutz rann vin, hvaraf icke många droppar fingo falla till marken. Furst Rumänzoff och jemväl Generalen Luberas läto hvardera en hel oxe stekas och ställde den med förgyllda horn på en dertill gjord ställning, med trappor upp, menigheten till pris. Den som fick behålla hornen fick præmium. Präktiga illuminationer anställdes. Men ett gjorde den största uppmärksamheten: när Generalen Luberas trakterade, lät han hänga en stor ofantlig tafla på hofrättsväggen, der han bodde, midtöfver ingången, hvaruppå stodo målade tvenne mot hvarandra uträckte sammanfattande händer, med denna öfverskrift: Pax & Æternum Fædus; hvilken tafla var öfverallt i vacker ordning med ljus besatt, hvilka om qvällen itändes. Ljusen brunno hela natten. Om morgonen sågs taflan i allt öfrigt oskadd, allenast ett ljus hade brännt bokstafven Æ i ordet Æternum, så att man läste: Pax & ternum Fædus, som gaf på devisen en helt annan mening och gjorde hos mängen en hjerteknyck.„

Med 1788 och 1808 års krig hade slottet intet att skaffa: dess bestämmelse är numera den fredliga, att förvara brottet inom lås och bom samt qvarstå som en prydnad för nejden och ett minne från forntiden. Till sitt yttre är det med omsorg underhållet och dess medeltidiska anblick skulle sällsamt sticka af mot det nu så moderniserade Åbo, om det icke hade en så värdig vis-á-vis i

2. *Åbo Domkyrka.*

Är Åbo slott det äldsta historiska minne Finland äger, så är Åbo domkyrka deremot det mest vördnadsbjudande, det vid hvilket både öga och tanke med andakt dröja. Här, inom dessa murar, var kristendomens vagga och lifspunkt i Finland; här danades på kristlig grund dess första bildning; här verkade dess störste, dess oförgätligaste män, och många af dem sofva den eviga sömnen under hvalfven af denna stenkoloss. Många öden hafva gått öfver Finland med sorg och glädje; de hafva bortsopat forntidens flesta spår

det nu lefvande slägtet anar föga på hvilka grafvar och ruiner det trampar. Men qvar står Åbo domkyrka, bergfast, orubbelig genom tiderna, ett fädernes dyrbara testamente åt efterverlden. Ljungelden har drabbat den, lågorna hafva härjat den, fiendehand har plundrat den, men den står dock qvar än i dag i höghet och storhet, oförgänglig i alla öden, lik den religion, hvars läror redan fem och ett halft århundrade predikats inom dess murar.

Domkyrkan är den som ger hela Åbo dess karakteristiska prägel; från sin fria plats på södra sidan om elfven, dominerar den hela nejden. Vid den stadna främlingens blickar först och helst; med en helig aktning träder man under dess höga murar, under dess mäktiga hvalf; man känner sig ödmjuk vid sidan af denna stenmassa och likväl upphöjd genom dess sublima storhet. Den är kristendomens majestät förkroppsligadt i sten — icke dessa tunga, mörka och dystra hvalf, i hvilka medeltiden framsuckade sin andakt under fastor och späkningar, — icke heller denna alltför fria och lätta, man vore frestad att säga lättsinniga arkitektur, hvarmed nutiden stundom roar sig att kokettera inför vår Herre — utan medeltidens stränga allvar och imponerande storhet, lyckligt förenad med en nyare tids ljusare, mera frimodiga skaplynne.

Man kan lätt föreställa sig, att Åbo domkyrka vid sin första bygnad hade hvarken det utseende eller det omfång, som nu. Årtalet för dess grundläggning känner man icke; man vet endast, att redan åren 1292 och 1296 aflat beviljades för dem som besökte den „till jungfru Marias och den helige Henrik martyrens ära„ grundade kyrkan i Åbo. Deremot känner man, att biskop Magnus I — den förste infödde Finne på biskopsstolen — år 1300 hitflyttade det andliga residenset från Rändämäki, d. ä. gjorde kyrkan till domkyrka.

På den fordom säkallade Unikangari — sömnens kulle, ett skönt och betydelsefullt namn för en kyrkogård — reste sig af älder en fast mur af grästen, upptill förhöjd med tegel, 12 fot hög och 4 fot tjock, hvilken omslöt de dödas boningar. Denna mur, som i omkrets höll 1340 fot, var så fast ock stark, att man ansåg den fordom ha varit ämnad till nödvärn, för hvilket ändamål skottgluggar funnos i den anbragta. Under dess nordliga del funnos källrar, enligt uppgift, fordom munkarnes boningar, men sedan uthyrda till verldsligt bruk. Äfven funnos fordom ofvanför södra och vestra portarna kamrar i muren, der munkarne sålde aflat, men i hvilka sedermera brandvakterne stucko sig in, när det var ruskig väderlek. Hvem skulle väl i detta dystra granskap söka Finlands sånggudinnor? Här bodde de likväl; här i sammanhang med denna kyrkogårdsmur lågo de fordna gamla på sistone ytterst förfallna akademiska bygnaderna, inom hvilkas trånga väggar landets lärdom residerade under mer än halftannat århundrade, intill dess nya universitetshuset invigdes år 1815.

Innanför denna nu raserade mur och den äfven öfvergifna kyrkogården ligger domkyrkan. Uppförd af tegel i gammal göthisk bygnadsstil, är kyrkan, jemte det i Gustaf II Adolfs tid tillbygda choret, hvartill en förmögen handlande i Åbo, Jacob Wolle, skall hafva bestätt kostnaden, 300 fot lång, 127 fot bred och 150 fot hög, men det med koppar betäckta större tornet öfverskjuter 300 fot*) i höjd. Höga ljusa fönster breda en klar dager inom dess mäktiga hvalf och belysa pelarne, nicherna, grafchoren, det in- och utvändigt lika sköna förgyllda orgelverket (af Anderson), det största i Finland, samt altartaflan, — Christi förklaring, målad af Westin — i det vackra choret, bestämdt att prydas af Ekmans alfrescomålningar. Allt i detta sublima tempel — höjden, klarheten, bygnadens rena stil, tonernas återskall, monumenterna, tanken på det förgångna och det eviga, — allt förenar sig att stämma sinnet till helig andakt och ingifva betraktaren denna frimodiga förtröstan, som midt i vexlingarnes verld igenkänner närvaron af en evig försyn.

Såsom kristendomens medelpunkt och stamhåll i Finland, var Åbo domkyrka fordom utsmyckad med en på sin tid ovanlig prakt. Juustens krönika är uppfylld med detaljer om de altaren och prydnader, hvarmed dels biskoparne, dels rike ädlingar begäfvade kyrkan, i mening att försona ett brott eller rädda sin själ ur skärselden. Så omtalas att biskop Hemming förärade till kyrkan mitra och staf, många dyrbara böcker samt sköna prydnader. Än frikostigare och mera praktälskande var biskop Magnus Olai Tavast. Krönikan synes ej kunna nog beprisa de dyrbarheter denne mäktige prelat, för det mesta på egen bekostnad, förskaffade kyrkan, och uppräknar bland annat en högst praktfull monstrans och flera reliquieskrin för hufvudaltaret, kalk, paten och monile af renaste guld, ett stort och kostbart silfverkors samt flera

*) Enligt mätning före branden; nyare ziffror saknas.

lysande skrudar, förfördigade under biskopens pilgrimsfärd i Venedig. Man vet äfven att altaret varit rikt förgylldt och fönsterna prydda med sköna målningar. Hvart alla dessa dyrbarheter under tidernas lopp försvunnit, derom saknas all säker underrättelse; dock är mer än sannolikt, att eldsvådorna 1425, 1429, 1459, 1546 och 1594 samt danska sköflingarna 1510 och 1521 förstört eller förskingrat det mesta af kyrkans katholska prydnader. Det möjligen ännu öfriga torde ha blifvit undanskaffadt till Sverige eller förgätts med biskop Arvid Kurk år 1521. Under sedan följande lugnare tider återställdes väl kyrkans yttre glans till någon del, men aldrig sådan som den var under Magni tid. Juslén i sin beskrifning om Åbo år 1700 talar dock med välbehag om dess präktiga fönster, af hvilka några kostat öfver 80 daler, en altartafla inlöst för 2000, en predikstol för 1000 och en dopfunt, äfven inlöst för 1000 daler, om hvilken sistnämda försäkras, „att den skall vara af högre värde än någon i Europa (?), undantagande den som påfven Innocentius nyligen lätit förfärdiga.„ Allt detta fördes vid ryska infallet 1713 till Sverige, och samtidigt försvann äfven kyrkans dyrbaraste relik, Sanct Henriks ben, dem samme biskop Magnus lätit infatta i silfver och hvilka en obestyrkt sägen påstår hafva blifvit af furst Galitzin förda till Petersburg, sammanställda till ett fullständigt skelett och förvarade i Czar Peters samlingar, tillika med brödet, hvaraf arbetarne ätit vid domkyrkans byggande *).

Till den katholska gudstjenstens stät hörde messor, genom fromma gäfvor och testamenten instiftade „att hållas intill domen,„ och altaren bygda till Christi eller något helgons ära. På messor var ingen brist; ty, säger krönikan, „biskop Magnus (Tavast) inrättade mellan morgon- och aftonmessorna jemväl särskilda messor, så att ingen dagens timma utan messa förgick.„ Derhos funnos i kyrkan tjugu större och mindre altaren; till sådant ändamål voro der bygda många små sidochor, hvilka ännu, dels toma, dels som grafchor, erinra om sitt forntida bruk. Till allt dettas underhåll åtnjöt kyrkan betydliga inkomster af fromma gäfvor, jordegendom och gärdar.

Bland minnen af det förgängna dröjer betraktaren med ett eget intresse vid de dödas boningar. I Åbo domkyrka hvilar mycket af hvad som fordom utgjorde Finlands glans. De flesta af biskoparne äro här begrafna, ehuru tidens förstörande tand utplånat sjelfva den minnesgoda marmorns vitnesbörd derom. Sextonhundratalets aristokratiska stät, som älskade att lysa ännu efter döden, har här sökt att föreviga sig i stolta minnesvärdar, och ehuru lägorna härjat en stor del af deras prakt, återstär likväl tillräckligt deraf, för att fängsla blicken och minnet vid dessa förgängelsens rum.

Invid södra muren af kyrkan finner man först det grafchor, hvarunder den berömda, med Wasaätten beslägtade familjen Tott har sin hvilostad. Här slumrar fjerran från make och son den olycklige konung Erik XIV:s ädla och hårdt pröfvade drottning Catharina Månsdotter vid sidan af sin dotter Sigfrid, förmäld med Henrik Tott och moder till den tappre Åke Tott, hvars bild, jemte hans makas, Christina Brahes, är uthuggen i sten. Hans arfvingar köpte grafven för 500 tunnor spanmål 1641; monumentet reste Pehr Brahe 1638. Landshöfdingen öfver Åbo län friherre Lorentz Creutz hvilar i samma graf. Näst derintill har assessorn i Åbo hofrätt Olof Wallenstjerna år 1687 för 700 daler kopparmynt inköpt ett grafchor åt sin familj. Närmast detta åter hvilar den gamla familjen Stålhandske, hvars dyrbara monument af svart marmor betäcker stoftet af Gustaf Adolfs krigskamrat, den tappre Thorsten Stålhandske, död under Lennart Torstensons tåg till Jutland 1644, jemte hans maka Christina Horn och en ättling af Kurckska familjen, Magnus. Choret, som inköptes 1645 för 900 riksdaler, var rikt på vapen och troféer från trettioåriga kriget.

Går man öfver kyrkan till norra muren, börjande från altaret, finner man först det grafchor, som innesluter familjerna Kurck och Horn, inköpt år 1652 för 200 daler silfvermynt. I sex kistor hvila derunder medlemmar af dessa båda berömda familjer; vapensköldar vitna om ätternas glans. Närmast derintill är det s. k. Gezeliska grafchoret, inköpt år 1650 af öfversten grefve Arvid Wittenberg, som äfven ligger här begrafven. Efter hans död återföll det till kyrkan och inköptes 1683 af biskop Johannes Gezelius (d. ä.) för 100 daler silfvermynt. Choret, som är betäckt med latinska inskrifter af andeligt innehåll, får väl af dessa ett annat utseende än de adeliga grifterna; men Gezeliernas aristokratiska tidehvarf har tryckt sin prägel äfven derpå; lik sina katholske företrädare, var den äldste Gezelius en kyrkans furste ännu i grafven. Det har således jemförelsens intresse, när man efter denna grift besöker den närmaste, det s. k. „Christi lekamens chor.„ hvarest den store

*) Rühs, Finland och dess Invånare s. 24.

biskop Magnus valt sin hvilostad, såsom man ännu kan finna af de i jerngallret konstrikt ingjutna orden Anno mcd xxv Magnus Olai e:pus fecit fieri h. opus HELP MARIA. Griften, som gömmer flera medlemmar af familjen Tavast, betäcktes fordom af tvenne i Flandern gjutna kopparhällar. I öfrigt är detta chor märkvärdigt för sin grafskrift öfver skottska öfversten Cockburn, död i Åbo 1621 och ledsagad till grafven af Gustaf Adolf, samt för tvenne i marmor huggna bilder af hjelten Evert Horn och hans maka Margaretha Fincke. Här bland kyrkans och krigets hjeltar hvilar äfven stoftet af en fredlig professor i Åbo Johan Thorvöste, som ägde choret 1731. — Ännu finnes slutligen ett grafchor, hvars grundläggares namn är obekant. Man erfar endast af vapensköldar och inskrifter, att det tjenat som hvilostad för familjerna Munck, Kijk, Gyllenkrok, Birckholtz och Starenskiöld.

Vid 1827 års brand ödelades äfven domkyrkan, men uppstod herrligare åter ur gruset, riktad med ny orgel, testamenterad af en patriotisk borgare, ny altartafla och nytt koppartak.

Planchen är tecknad från nordvest. Man ser än, domkyrkan och en del af staden jemte observatorium.

3. *Kuustö Ruiner.*

Begifvom oss från domkyrkan till biskopssätet.

Ej långt ifrån Åbo i Piikkis socken ligger Kuustö holme (namnet sammandraget af Kuusisto, granskog), 1 mil lång och ½ mil bred, utgörande ett kapell för sig, som fått prest och kyrka på 1600 talet. Här reste sig fordom det stolta biskopssätet af samma namn.

Gamla handlingar omtala Kuustö såsom en biskopen i Åbo tillhörig landtgård, och man har anledning att förmoda, det redan biskop Magnus I (omkr. 1295) här haft sin bostad. Hans efterträdare Ragvald II intogs så af ortens naturskönhet, att han här bygde sitt residens, från hvars rikt försedda källrar han gästfritt undfägnade landets magnater och domherrarne från Åbo — utan att likväl kunna kredensa det fradgande dryckeshornet med en huld värdinnas händer. Snart infunno sig likväl objudne gäster, som icke nöjde sig med vanlig undfägnad. En rysk flotta inseglade år 1318 i Aura, fienden plundrade Åbo och ansatte derefter Kuustö, dit biskopen medbragt kyrkans archiv och dyrbarheter. Länge försvarade sig prelaten med en tapperhet, den tiden icke ovanlig bland kyrkans furstar, men slutligen nödgades han fly, borgen uppgick i lågor, och oersättliga dokumenter blefvo förstörda.

Först efter 113 års förlopp blef borgen åter uppbygd af biskop Magnus II år 1431, fastare och herrligare än förr med stenmurar och torn. Älskande prakt och vällefnad, höll han i sitt furstliga residens ett verkligt hof, omgaf sig med en hofstat af adliga svenner och drog ut med en lifvakt i lysande rustningar. — Ön led i sednare hälften af 1400 talet genom Vitaliebrödernes besök, men borgen stod orubbad till år 1470, då den genom vådeld nedbrann och många för finska historien vigtiga handlingar der ånyo förstördes. Den tiden herskade i Åbo biskop Conrad Bitze, äfven en mäktig prelat. Han satte kyrkans hela myndighet och tillgångar i rörelse med den framgång, att slottet redan följande året 1471 uppstod förskönadt ur sin aska. 1463 erhöllo Åbo biskopar stadfästelse på ägandet af Kuustö; 1507 erfar man att biskop Johannes IV tillträdde slottet mot erläggande af 200 mårker silfver till sin företrädares arfvingar.

År 1521, då Åbo slott belägrades af Gustaf Wasas folk, erhöllo desse ammunition och gevär af biskop Arvid Kurck på Kuustö. Detta kom sedan att stå biskopen dyrt. Severin Norby intog Åbo och belade derefter Kuustö, dit biskop Arvid, som fordom Ragvald, hade undanskaffat sina och domkyrkans dyrbarheter. Efter ett tappert försvar begynte lifsmedlen på slottet trytta; biskopen flydde med sina skatter nattetid, men förgicks på öfverresan till Sverige. Danskarne innehade Kuustö till 1521, då det föll i Flemmingarnes våld, sedan de en dag beskjutit det. Nu var det slut med Kuustö som fäste. Läget så nära till Åbo slott, kunde det med lätthet umbäras, men dess underhållande medförde för allmogen stor tunga. Följakteligen, då Gustaf I genom Westerås recess år 1527 stadgade reformationen och indrog till staten de andeligas gods, drabbade detta öde äfven Kuustö. På konungens befallning nedrefs slottet år 1528 om sommaren af fogden på Åbo slott Mäns Svenson jemte allmogen, och kungsgården Kuustö anslogs sedermera, vid indelningsverket upprättande i Kon. Carl XI:s tid, till boställe för öfversten vid Åbo läns infanteriregemente. Piikis kyrka, som bygdes på 1600 talet, säges till största delen vara uppförd af materialer från det nedrifna slottet.

Kuustö ruiner äro belägna på en ät alla sidor docerande och sannolikt fordom kringfluten kulle vid östra sidan af holmen. Endast tvenne lemningar af muren stå qvar, men stenar af dess bygnad äro kringströdda öfverallt bland rönnar och vilda bärbuskar. Sednare tiders innehafvare af Kuustö gård hafva lätit kring ruinerna plantera syrener och körsbärsträd, i hvilkas skugga en gångstig leder upp till den fordna borgen. Omgifvet derjemte af täta alar, erbjuder stället en angenäm promenad, hvarunder man har en skön och vidsträckt utsigt öfver nejden.

Nuvarande sätesgården, belägen nära intill ruinen och tillhör familjen von Willebrand, har i senare tider blifvit betydligt uppodlad samt prydd med orangerier och sköna trädgårdar. Det är nutidens verk invid forntidens, och när ingen stolt prelat numera i den gamla borgen bjuder vandraren en läskande dryck, är han säker att på Kuustö gård finna den gästfrihet, för hvilken stället af ålder varit berömdt. — Midtemot ön ligga på kusten af fasta landet flera täcka egendomar, bland hvilka Radelmaa, tillhörigt Generaldirektören von Haartman, och Rauhalinna, nybygdt af Hr von Essen.

Man kan väl föreställa sig, att äfven Kuustö ruiner hafva sina syner och sagor. En sägen påstår att der varit ett vikingasäte, vida beryktadt på sin tid. Allmännare tros dock, att de gamle mäktige Åbo-bisper der omkringvandra vid midnattstid, frossande på minnet af sin förgängna herrlighet eller rufvande på någon under stenkumlen djupt förborgad skatt. Och när man tänker på allt det kostbara, som förvarades på Kuustö, och på slottets två gånger iråkade stora nöd för fienders väld, är väl den förmodan så icke utan all grund, att jorden ännu gömmer något som man icke vet. Men att finna det förborgade — dertill behöfves slagruta och god tro; den första vexer icke mer i skogen, den sednare icke i menniskohjertat.

4 *och* 5. *Runsala, Bagarla, Artukais.*

När man en söndagsafton lustfärdar från Åbo öfver slottsfjärden framåt Pohjasalmi sund, har man till venster Runsala, till höger fasta landet med Bagarla och Artukais på dess kust. Och hvarföre söker man icke hellre stora farleden söder om Runsala? Emedan ön på denna sida är mindre bördig, mindre omvexlande och mindre inbjudande, medan den norra sträckan deraf erbjuder den täckaste anblick af lummiga lunder, koketta villor och vackra vikar, med ett ord, allt det leende och sommarsköna en finsk natur förmår åstadkomma.

Bland Runsalas ekar lefva många minnen: det var här Choræus diktade ett af sina skönaste stycken, „Åskan„; det är om Runsala han sjunger, med tanken på „en öm Sophi„:

Farväl, du ängd! Jag önskat tusen gånger
Att lefva i ditt lugn, att i din skugga dö,
Förutan namn, men ochså utan ånger,
Begråten blott af någon landtlig mö.
— — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — —
Du milda sol, som omfar jorderingen
Från Nubiens fält till Lapplands kulna fjäll,
Likt landets far! du gömmer dig för ingen . . .
O helsa mig från Runsala hvar qväll!

Ön var af ålder en kungsgård, anslagen på sednare tider åt landshöfdingen i Åbo, hvilken sommartid residerade på den i nordöstra delen af ön belägna Runsala gård. Sedan landshöfdingen flyttat till staden och gården utarrenderades, förbleknade Runsalas glans; man for dit ut, för att i dess ensliga lunder andas sommarens dofter, och stundom mötte man der en irrande student, som fikade efter rara blommor eller med sin insekthäf jagade skarabeernas jätte, ekoxen (lucanus cervus), som endast här är funnen i Finland. Men sedan Åbo stad (1845) tillbytt sig Runsala mot ersättning åt guvernören, indelades ön, jemte den närbelägna s. k. Stora Bockholmen, i 49 lotter, hvilka utarrenderades på 50 år åt enskilde till villors anläggande. Den ekonomiska vinningen häraf var icke ringa, men öfvervägdes vida af andra fördelar. Åbo, som i sin närmaste närhet saknar landtlig frihet, grönska och promenader, fann allt detta på Runsala. Få år ha förflutit sen dess, och redan liknar den sköna bördiga mils långa ön en enda stor trädgård, der det ena sommarpalatset herrligare än det andra framskymtar mellan eklundarna och dit största delen af det bildade och förmögna Åbo utflyttar under sommaren. Genomskuren af en landsväg, erbjuder ön i sin midt en allmän, ännu icke fulländad promenad, i hvars granskap den törstande vandraren läskar sig med en dryck ur Choræi

källa. Men färden dit ut är icke så beqväm, som Åboborna det önska; man är storligen betänkt uppå att bygga en fördämning eller en bro från fasta landet ditöfver, och endast svårigheten att, efter lag, hålla kungsådran öppen för farleden, lärer hafva fördröjt detta vidtutseende företag.

Gentemot den täcka Marjaniemi udde och skildt från den genom Pohjasalmi, ligger Bagarla, nu tillhörigt afl. Hofrättsrådet Heurlins arfvingar. Bland dess lummiga ekar, dess i alla vexlande former klippta häckar, dess koketta lusthus och blomsterrabatter ser man sommartid talrika lustvandrare från Åbo kringirra, och den stora ihåliga eken, i hvilken fyra personer godt få rum, samt eremitgrottan bli, dervid icke förglömda. Bagarla är en ny anläggning, som först under de sednaste ägarne blifvit hvad det nu är, en liten lustgård, der konst och natur räcka hvarandra handen och som är öppen för alla.

Artukais ligger icke långt derifrån och tillhör Grefvinnan Mannerheim. Aftecknadt från Runsala, hvars strand upptager förgrunden af teckningen, erbjuder det samma natur, full af behag och omvexling, som Bagarla. Äfven här, säger man, lefver Choræi minne.

6. *Kukkarokivi.*

En half mil från Åbo, icke långt från stranden af Runsala, ligger den i sagan om Reso kyrkans bygnad (se pagg. 75 och följ.) omtalade Kukkarokivi eller Päsestenen, hvilken af Jätten Killi ditslungades i vredesmod. Sannolikt har den i fallet brustit, om man får att döma af de mindre stycken, som hvassa och försåtliga i dess närhet hota seglaren. Fjärden är icke säker för byar, som lätt öfverraska den oberedde, och vågsvallet gär då ganska högt. Sedd i halfklart perspectiv, isynnerhet vid månsken, är Kukkarokivi ganska imposant för dess enstaka läges skull, och vore det ännu mer, om högre trän, än lågvuxna enar och granar, finge för blästen rotfäste i dess remnor. På dess topp hvilar den trötta vildgåsen och fyller rymden med sitt kacklande; för alla i nejden seglande farkoster är stenen en på långt afstånd säker landkänning.

7. *Nådendal.*

När man från Åbo far stora strandvägen uppåt norden och tar af till venster vid Reso kyrka, färdas man ej långt, innan man åter ser en kyrka och ett torn höja sig öfver den med höjder omvexlande slättbygden. Denna anblick inger den aktning, som ett gammalt vordet forntida tempel ej förfelar att utkräfva; men i bredd med de låga husen och den i allt så föga upphöjda nejd, hvaraf kyrkan är omgifven, synas dess dimensioner nästan kolossala. Man öfverser vid dess anblick allt det öfriga; man märker knappt att man befinner sig i en stad, och likväl är det så; man är i Nådendal.

Finland är icke bortskämdt med stora städer; de största här skulle i andra länder vara småstäder; men äfven i Finland är Nådendal en liten stad. Vid sidan af Åbo har det gätt med Nådendal så, som det alltid gär den fattige vid sidan af den rike: den som mycket hafver får mera dertill, och den som litet har, han mister slutligen äfven det lilla som är hans. Nådendal*) har omkring 570 invånare, 2 köpmän nu med salubodar, och 2 små fartyg, men desto flera fiskarebåtar, som gifva staden dess bästa inkomst. Tullkammare, postkontor och en liten skola höra till stadens inrättningar, men att vara sjuk har man icke råd, ty både läkare och medicin måste hämtas från Åbo. Läget vid den lilla fjärden är vackert och hamnen djup. Stundom om somrarna ser man der röken af ett ångfartyg; det är ångslupen Runsala eller någon dess efterträdare, som ankommer med lustfärdare från Åbo, och dessa tycka sig här vara lika fullkomligt „på landet“, som Petersburgarne i Helsingfors.

Andra städer hafva borgar och slott att tacka för sin tillkomst; Nådendal har vuxit upp kring det stilla brigittiner klostret af samma namn. „Gudi till heder samt Jungfru Maria, Johannes döparen, Sancta Anna och Sancta Brigitta„ till ära, fanns redan omkring år 1400 ett nunnekloster i Masku „efter samma lefnad och skepelse, som det i Wadstena.„ Huru det flera gånger flyttades och slutligen 1443 blef stadigt i Äylis by af Reso socken, är förut nämndt. Stiftelsebrefvet, undertecknadt af riksens råd, är dateradt den 23 Augusti 1438. Ganska herrliga gåfvor och gods **) tillflöto klostret af

*) Jemför sid. 66.

**) Hvarom kan läsas i "Handlingar till upplysning i Finlands kyrkohistoria, utgifne af W. G. Lagus," Ny följd.

de fromma själar, som der läto läsa messor för sin salighet. Om dess välmakts dagar vet man för resten ganska litet, allenast att det var rikast och präktigast af Finlands kloster, och att der både munkar och nunnor tjenade; men om man vid denna sammanlefnad lika litet vårdade sig om klosterlöftenas helgd, som bröderne och systrarna i Wadstena, derom vet man ingenting, som berättigar en efterverld att döma strängt om det stilla klostret i Nådendal. Deremot har man sorgliga urkunder om dess förfall efter det för katholicismen i Sverige så fruktansvärda året 1527.

1569 den 4 Januari anhåller sista abbedissan i Nådendal Brigitta Kurck hos Konung Johan III „för Guds skull, att dem fattiga gamla konvents systrar ännu på denne deras ålders tid nådeligen unnas och efterlätas deras lifsbergan till Nådendals kloster, der de än igen inne vore en hop chorsystrar och några personer med deras predikant af brödernes konvent, sammaledes några gamla vanmäktiga qvinnor, som der med dem alltifrån deras ungdom varit hade, dertill deras legofolk, som dem deras spisning tillredt. Och att de nu visste ingen annan råd, med hvilken de kunde sig föda, medan de voro vanmäktiga och gamla; dertill hade deras slägt och börd skilt ifrån sig deras arf och gods med dem under klostret i fordom, så att de kunde sig ingen hjelp af dem förvänta;„ hvarföre de hos konungen anhöllo om vissa persedlar för deras lifsuppehälle. Att konungen villfor deras bön, skedde väl icke blott af hemlig böjelse för katholicismen; det var en enkel handling af rättvisa och mensklighet mot de arma, öfvergifna och utplundrade nunnorna. Men konungens huldhet lät det icke bero härvid. 1573 skänkte han klostret inkomsterna från „Karvithu„ hemman i Reso; 1576 lät han reparera den förfallna klosterbyggnaden och tillsäga nunnorna, att „derest några äldrige enkor och pigor sig till gudstjenst der ingifva ville“, ville han framdeles efter lägenhet förbättra klostrets vilkor, hvarförutom blinda, halta och andra krymplingar der kunde „begifva sig till (katholsk) gudstjenst„. Ringa framgång hade dock konungens inviter. 1577 dog abbedissan Brigitta Kurck och derefter voro allenast tre nunnor öfriga. Dessa erbjödo sig samma år att till konungen öfverlemna „klenodier, guld, silfver och annat mera“, som ännu af dem i klostret förvarades, och fingo deremot gården Stenberg i utbyte, hvarjemte klosterkyrkan inrymdes åt pastor i Reso. År 1581 qvarlefde endast en nunna i Nådendal, och konungen drog försorg om hennes uppehälle, men fogdarne synas hafva försnillat hvad henne tillkom. Ty 1584 hotar konungen med sin „högsta vrede och onåde„ dem som förhålla „den ensamme nunnan i Nåndal„ hennes del, och 1590 befaller han ånyo vid onåde och straff„ att „ändteligen„ låta „nunnan i Nåndal„ Elin Knutsdotter få hvad henne tillkomme. — Huru länge denna katholicismens enka i Finland ännu lefvat, för att, genom Upsala mötes beslut, se sin läras sista hopp försvinna, är obekant. Med Johan III dog klostrets siste beskyddare, och lutherdomen ansåg såsom sin skyldighet att utpläna hvarje spår af den papistiska vantron. Några helgonabilder och skrudar, sköna rikt stickade altarkläden och kalkdukar, nunnornas konstrika arbeten, visas ännu för de nyfikne; under kyrkans hvalf hvila okända ätter, hvilkas namn förgätts, och tvenne mumier visas, af hvilka den ena tros vara den sista abbedissan Brigitta Kurck. Men nunnornas idoga slöjder, isynnerhet deras strumpstickning, hafva blifvit för nejden ett arf, och Sanct Brigittas helsokälla, som en tid var mycket berömd och besökt, har mähända af deras böner fått sin läkande kraft.

På backen till venster om kyrkan ses ännu lemningar af det gamla klostret: qvarlefvor af en mur — det är allt. Kyrkan sjelf har för 60 eller 70 år sedan fått sig ett torn, det hade den icke förut, men likväl säges man se uppå den, att fordna tiders herrlighet är förgången. Derom finnes en liten berättelse.

Det var engång en jägare, som förföljde en fågel; fågeln flydde från träd till träd och slutligen satte den sig på kammen af kyrkan, viss om att finna en fristad hos Sancta Brigitta. Men jägaren följde efter, såg fågeln sitta på kyrktaket, lade i blinken an och sköt . . . död föll fågeln ned invid kyrkomuren. Och jägaren tog sitt byte och gick, men när han såg sig om, bleknade han. Skottet hade antändt kyrkans tak, lågorna slogo upp mot skyn och det gamla templet brann — men jägaren såg skenet och kunde ej vända sina ögon derifrån, och så vardt han blind. Det var domen för att han brutit kyrkans och helgonets frid.

8. *Qvidja.*

Rätt söderut ifrån Åbo ligger det helt och hållet kringflutna Pargas, en ösocken, berömd för sina vackra skär och täcka löfstränder. Af den der boende svenska befolkningens frimodiga väsende och ömtåliga ambition skulle

man knappt förmoda, att hälften af socknen tillförene lydt under Flemingska gods. Qvidja, det gamla Flemingska stamgodset, utgör ännu i dag den största egendom i nejden. Derunder lyder hela Lemlax ön och en del af Ålön; utom gården, räknas dit 32 frälsehemman om tillsammans 25⅞ mantal. Dessa hemman innehafvas nu af landbönder på lifstid, hvilka skatta till gården och göra dagsverken.

Redan Joachim Fleming, ståthållare i Åbo 1495, skref sig „Herre till Qvidja.„ Hans son, den berömde storamiralen och bondplågaren Erik Fleming, Konung Gustaf I:s yppersta man och den rikaste herre i Finland på sin tid, var på Qvidja både född och död (1548). Honom följde hans än större och mäktigare son, Konung Sigismunds trogna stöd, den kraftfulle och grymme Riksmarsken Clas Fleming, död 1597. Båda ligga begrafna i Pargas kyrka; åtminstone vet man det med säkerhet om Erik Fleming, hvars grafsten ännu är der tillfinnande, ehuru föga lämpligt placerad på golfvet vid stora ingången. Huru Qvidja kommit ur Flemingarnes hand, är icke tillfyllest kändt; men omkring år 1678 befinnes det hafva tillhört Öfverste Carl Falkenberg, 1744 Friherrinnan Wrede, 1757 vice Landshöfdingen Baron Carl Johan Creutz, 1789 Apothekaren Lars von Mell. Dess nuvarande ägarinna är enkefru Kaptenskan Prytz.

Qvidja gård, omgifven af sin täta lummiga trädgård, har ett ålderdomligt utseende; man erinrar sig vid första ögonkastet att man här står på historisk grund. På en höjd invid gården står ett mindre grästensslott ännu oskadadt qvar. Sannolikt har det fordom varit försedt med kanoner, ett värn i de oroliga tiderna vid slutet af 1500 och början af 1600 talen. Hit, säger traditionen, drog Konung Carl IX med sin här, belade slottet och intog det. Hvad en konung då gjorde, det göra nu — råttorna, ty det gamla slottet har redan länge tjenstgjort som spanmålsmagasin.

9. *Skjälö Hospital.*)*

Under 1500 och början af 1600 talen hemsöktes Sverige och Finland af en förfärlig sjukdom, en art spetelska, kallad Elfkarlebysjukan (elephantiasis). De deraf angripne fingo öfver sin kropp ett högst vidrigt och stinkande utslag, som med intet medel botas kunde. Och då denna grymma åkomma tillika var smittosam för alla, som kommo i beröring med de sjuke, blefvo dessa af alla afskydde, och framsläpade, utstötta från menskligheten, ett uselt lif i enslighet.

Den store Gustaf II Adolfs menniskoälskande hjerta varkunnade sig öfver de utan vård lemnade och af alla förskjutne spetelske. Genom öppet patent af den 15 Juli 1619 anbefalltes inrättandet af ett hospital för de af denna sjukdom angripne på Skjälö af Nagu socken i Åbo skärgård. Här fingo de, om icke bot för sin pläga, dock nödiga medel till lifvets bergning och trösten af umgänge med sina lika vanlottade likar. Undertiden hände sig likväl, genom försynens nåd, att Elfkarlebysjukan efterhand började aftaga i landet och blef allt sällsyntare, så att vid slutet af 1600talet ganska få voro dermed behäftade, och detta aftagande fortfor sedan allt vidare, så att i sednare tider sjukdomen är, om icke totalt försvunnen, dock högst sällsynt. På Skjälö hospital blef nu rum för andra eländets offer, och man begynte der intaga icke allenast obotlige sjuke af flera slag, äfven dårar, utan ock krymplingar och fattige, som annorstädes icke fingo sin bergning. År 1771 slogos ock, af sådan grund, till Skjälö de publika fonder, som tillförene varit anslagne till Åbo fattighus. Tillståndet var icke destomindre bedröfligt nog; der saknades läkarevård, och vistelsen bland dårar var för fattige och sjuke, som bibehållit förståndets bruk, hemsk och nedsläende.

Vid tilltagande befolkning — att icke tala om andra orsaker — tilltog i landet dårarnes antal, och Skjälö hospital blef nu, jemte Kronoby, uteslutande en tillflyktsort för sinnessjuke. Sedan allmänna dårhuset i Helsingfors blifvit inrättadt och Kronoby hospital i följd deraf upphäfdt, bestämdes Skjälö, genom nådig förordning af den 4 Februari 1840, till förvaringsplats för sådane dårar, om hvilkas återställande till förståndet man icke mera har något hopp. En läkare är af sådan orsak här icke anställd; men en prest för dårarnes andliga och en syssloman för deras lekamliga behof hafva närmaste vården om hospitalet. Dettas nuvarande bygnader äro uppförda 1802 och beräknade att inrymma 40 sjuke; men nybygnad pågår som bäst, efter hvars fulländande hospitalet kan lemna vård åt 60 olycklige. År 1848 vårdades i detsamma 53, af hvilka 12 under året afledo, och hela underhållskostnaden, spanmål inbe-

*) Namnet skrifves olika: än Sjählö, än Skälö, än Skjälö. Då benämningen utan tvifvel härleder sig från skjäl (phoca), icke från själ eller skäl, torde sistnämnde skrifsätt vara det riktiga.

räknad, utgjorde vidpass 2100 rubel silfver. Skjälö äger för öfrigt, likt andra inrättningar af samma slag, rättigheten att ärfva der inlöste därars efterlemnade förmögenhet. Gratis mottagas inga patienter; socknarna inlösa hvarochen sina medellöse, och kostnaden härvid uppgår till minst 240 och högst 500 rubel banko assignationer engång för alla.

Nagu skärgård är vacker och omvexlande, men vare sig att tanken på den här bofasta olyckan fördystrar anblicken, eller att naturen sjelf emottagit ett intryck deraf, alltnog, få resande nalkas det ensliga Skjälö, utan att känna en beklämning, som icke upphör, innan man åter vändt ryggen åt detta hemvist för den fruktansvärdaste af alla olyckor. Det är samma rysning, som genomgår vandraren, när han på Venedigs fängelseportar läser det hemskt ryktbara „lasciati ogni speranza!„ Äfven från Skjälös murar ljuder samma jernhärda dom: I som här inträden, lemnen bakom eder allt hopp! Det är väl det menskliga medlidandet som här talar dessa ord, men de äro derföre icke mindre fruktansvärda. Ty ryck ifrån menniskan allt det hon på jorden älskar: fädernesland, hem, bröd, anhöriga, vänner; ryck ifrån henne kärleken, friden och sjelfva lifvet, men lemna henne hoppet qvar, och hon skall då icke redlös nedsjunka i olyckans bottenlösa djup; tag äfven hoppet, och hon skall förtvifla. Arma eländets barn på det osälla Skjälö, för eder återstår på jorden intet — intet! Men genom det dunkel, som omtöcknar edert väsende, framskymtar mähända den tröstande strålen af ett högre lif, af inga jordens dimmor mera skymdt, och det hopp här nere blifvit eder förnekadt skall derofvan icke undanryckas eder. Biden på detta!

10. *Kankas.*

Detta allodialsäteri, beläget i Masku socken af Åbo län, är en af de äldsta adliga sätesgårdar i Finland med en urgammal karaktersbyggnad, uppförd i fyrkant af grästen i en egen byggnadsart, der alla eldstäder finnas förenade till en skorsten midt på spetsen af taket, hvarutom i närheten af denna byggnad underjordiska hvalf och gångar förekomma, som antyda ännu äldre hus och att stället ifrån urminnes tid varit af höfdingar eller andre mäktige män i landet bebodt. Den förste kände ägare af Kankas under förra hälften af 15:de seklet är Nicolaus eller Clavus Lydiksson Diekn, Höfvidsman på Åbo slott, son af Advocatus Finlandiæ eller Guvernören öfver Finland, Lyder de Kyrn, som inkom till Sverige under Konung Eriks af Pommern regering och sannolikt äfven egt Kankas. En dotter till förbemälde Clavus Dickn, Karin, blef gift med Höfvidsmannen på Åbo slott Henrik Olofsson Horn till Åminne, hvarigenom Kankas öfvergick till Hornska slägten, af hvilken flere i Finlands och Sveriges häfder utmärkte och frejdade män ägt denna sätesgård och skrifvit sig herrar till densamma. Ibland dessa må här nämnas nyssbemälde Henrik Olofssons son Claes Henriksson, lagman i södra Finland och riksråd, hvilken år 1499 undertecknade riksens råds och ständers beslut om Konung Christiern Hanssons antagande till Sveriges Konung samt 1512 stadfästelsen på Malmö recess; Henrik Claesson Horn, son till sistnämnde riksråd, lagman i södra Finland, äfven riksråd, gubernator öfver hela Finland och fältöfverste derstädes, en af Sveriges tappraste fältherrar, död 1595; vidare dennes son Carl Henriksson Horn, lagman i Norra Finland, riksråd och fältmarskalk, död 1601, och likasom fadren känd genom sina bedrifter, sin tapperhet och sitt mannamod i krigen mot Ryssland: vidare hans son Henrik Carlsson Horn, lagman i södra Finland och riks-råd, död 1618, samt äldre broder till den i trettioåriga kriget namnkunnige Fältmarskalken Gustaf Horn; ytterligare Jöran Horn, son till Henrik Claesson, Ståthållare på Åbo slott och öfver dess län, hvilken stupade i slaget vid Kerkholm 1605, och dennes son Arvid Jöransson Horn, landshöfdinge öfver Nylands och Tavastehus län, samt stamfader för den på svenska riddarhuset introducerade adliga ätten N:o 12, död 1653; sedermera Henrik Horn, son till Henrik Carlsson, friherre till Marienborg, riksråd, fältmarskalk, general-guvernör öfver Finland, död 1693; Evert Claesson Horn, general-fältmarskalk, skjuten i slaget vid Pleskow 1615; dess son Gustaf Evertsson Horn, Friherre till Marienborg, riksråd, fältmarskalk samt general-guvernör öfver Bremen och Verden, död 1666, samt Friherre Evert Gustafsson Horn, herre till Kankas, öfverste, död 1687.

Efter denna tid förekommer en lucka i Kankas' häfder. Mot slutet af förra seklet ägdes detta säteri af Vice-Presidenten i Åbo Hof-rätt och Vice-Landshöfdingen i Åbo län Nils Hasselbom, adlad med namnet Fredensköld, samt vid början af innevarande århundrade af dennes son Öfverste-Löjtnanten Nils Fredensköld, sedermera af dess enka och efter hennes död af Hofrättsrådet Florus Toll, gift med nämnde Fredenskölds dotter, efter hvilkas frånfälle sätesgården köptes af Öfverste-Löjtnanten Berndt Aminoff, som för närvarande äger densamma.

Kankas har således gamla och stora anor; många minnen äro fästade vid detta gamla herresäte, som för den resande erbjuder en ålderdomlig anblick ännu i dag. En af dess nyare hågkomster är fästad vid en olycks-händelse på 1820 talet, en plötslig eldsväda, dervid dävarande ägaren Öfverste-Löjtnanten Fredensköld omkom i lågorna. Man berättar att hans enka, för att betyga sin djupa saknad öfver den bortgångne, haft för sed att bjuda sina vänner på thé i det grafchor, som förvarade hans stoft.

11. *Lemsjöholm.*

Lemsjöholm, på Finska Lempinsaari, allodial-säteri i Lemo socken af Åbo län, tillhörde vid början af 17 seklet Lagmannen i Norra Finland, Fältmarskalken, Riks-Skattmästaren och Guvernören öfver Riga stad, slott och län, Jesper Mattson Cruus, en i Finlands häfder namnkunnig man, hvilken äfven var en af de rikaste godsägare, som någonsin funnits i detta land, der han dessutom hade Harviala i Wänä, Jokkis i Tammela samt Wiks och Nokia sätesgårdar i Birkala socknar med under frälserätt tillydande flere hundrade hemman och strögods. Han var gift med Brita De la Gardie, dotter af den frejdstore fältöfversten Friherre Pontus De la Gardie och Sophia Gyllenhjelm, konung Johan den tredjes naturliga dotter. Vid medlet af samma sekel egdes Lemsjöholm af förbemälde marskalks son, Öfversten Friherre Lars Jesperson Cruus af Gudhem samt, efter dennes död, af dess enka Anna Maria Cruus, född grefvinna Horn, som derstädes uppfört det äldre envånings stenhuset och år 1690 erhöll konungens tillstånd att utbyta Lemsjöholm, som då var under kronan reduceradt. Genom deras dotter Brita Cruus, som trädde i gifte med Kongl. Rådet och Presidenten Grefve Fabian Wrede, en af förmyndarne för konung Carl XII, tillföll egendomen vid slutet af 17:de seklet Wrede-slägten och innehades vid medlet af det 18:de utaf presidenten i Krigs-Collegium, sedermera Öfver-Ståthållaren i Stockholm, Grefve Axel Wrede Sparre. Ifrån 1760 till 1780 ägdes Lemsjöholm, jemte Willnäs, af Hofjunkaren Friherre Herman Fleming, hvilken å förstnämnde säteri uppfört den nuvarande tvåvånings karaktersbyggnaden. Af dennes arfvingar försäldes egendomen till brukspatronen Carl Robert Muncktell år 1793 och vidare af honom till kaptenen Anders Baër, hvarefter den gick i börd till Öfversten Friherre Herman Fleming samt 1795 genom köp till Öfverste-Löjtnanten Friherre Carl Ephraim Carpelan, af hvilken Professoren Joseph Pippingsköld är 1813 tillhandlade sig Lemsjöholm, och öfvergick säteriet ifrån dennes arfvingar år 1823, likaledes medelst köpslut, till Geheime-Rådet Friherre Lars Gabriel von Haartman, som för närvarande äger detsamma och genom nedlagda betydliga kostnader ansenligen förskönat ej allenast byggnaderna, utan ock gårdens omgifningar med planteringar och trädgårdar i den af naturen för öfrigt med de vackraste partier och en i Finland sällspord, yppig vegetation rikt begäfvade nejden. Flera för landtbruket vigtiga rön hafva på Lemsjöholm blifvit bragta till användning, och torde, vid den allt allmännare uppmärksamhet både regering och folk begynt fästa vid denna hufvudkälla till Finlands välstånd, genom att konstatera utländska methoders lämplighet för detta klimat, i sin mån bidraga till införande af en mera rationel landthushållning.

12. *Willnäs.*

Willnäs allodial-säteri, på finska Lousaari, i Lemo socken och Wirmo härad af Åbo län, är sannolikt ett af de äldsta herresäten i Finland, som tillhört det adliga frälset. Hvem som först upptagit lägenheten och derå undfått frälsemannarätt, torde blifva för alltid gömdt i forntidens natt; mähända var der redan före kristendomens införande en bostad för någon Suomis höfding, likasom å det invid samma fjärd af saltsjön belägna Saaris, hvarest den i landets häfder ryktbare Lalli, biskop Henriks baneman, hade ett af sina hemvist. Den förste kände riddare, som i sednare hälften af 15:te seklet varit ägare till Willnäs, är Herman Magnusson Fleming, kallad den gamle, slottsherre på Åbo slott och öfver dess län 1490, gift med Elin, väpnaren Philpus Jönssons dotter till Brätorp. Enligt traditionen, lärer redan vid denna tid den första våningen af hufvudbyggnaden med dess i berg insprängda källrar och hvälfda rum vara uppförd, då vattnet ifrån den närliggande, sedermera till flere hundrade famnars afstånd uppgrundade saltsjöviken äfven synes hafva nått husets grundval. Ifrån nämnde Herman Magnusson Flemings sonssonson Claes Hermansson Fleming härstammade den å Svenska Riddarhuset under N:o 4 introducerade adeliga ätten Fleming, äfvensom friherrliga ätten Fleming af Lechtis. Hans fader Herman Persson Fleming, fältöfverste och Svea Rikes råd, ägde nemligen, jemte Willnäs, äfven Lechtis och flera andra betydliga gods i Finland. En annan son af denne Her-

man Fleming var Lars Fleming, ståthållare på Åbo slott och öfver dess län, sedan höfvidsman öfver Nyslott och dess län, hvilken behöll Willnäs och fick donation å Libelitz socken i Karelen samt var gift med Anna Horn, dotter af Riks-Rådet Henrik Claesson till Kankas och fader till den på Willnäs år 1592 födde Claes Fleming, Riks-Råd, President i Räknekammaren, Amiral och Öfver-Ståthållare öfver Stockholms slott och stad, en i Sveriges häfder namnkunnig man, dels för sin verksamhet för rikets hufvudstad, hvarest han deraf efterlemnat flerfaldiga oförvanskliga minnen, dels såsom öfverbefälhafvare för svenska örlogsflottan i trettioåriga kriget, under hvilket han i sjödrabbningen emot Danskarne vid Christianspriis den 26 Julii 1644 blef på sitt amiralskepp af en kanonkula dödad, i anledning hvaraf uti tredje våningen på Willnäs i den så kallade Kyrksalen ännu finnas ätskilliga målningar, föreställande svenska flottans manövrer under hans befäl i de danska farvattnen. Hans husfru var Anna Snakenborg, hvars faders syster Helena Snakenborg blef gift med den i Englands historia namnkunnige William Parr, Grefve af Essex, konung Henrik VIII:s svåger och morbror till konung Edvard VI. Denne Claes Flemings son Herman, också född på Willnäs, 1619, Friherre till Libelitz, Amiral, Riks-Råd, Öfver-Ståthållare i Stockholm, President i Kammar-Kollegium, sedermera utnämnd Riks-Skattmästare (hvilket embete han för ett motpartis stämplingar dock ej tillträdde) samt slutligen General-Guvernör öfver Finland, gift med Christina Fritsdotter Rosladin af en Rysk å Svenska Riddarhuset introducerad ätt, uppbyggde de tvenne öfra våningarne af stora stenhuset å Willnäs samt anbragte dervid en inskrift på latin öfver ingången till huset så lydande:

"Ni Deus ædificet, frustra domus ulla paratur.
Felices cives datque facitque Deus.
Invidiam oblivione ulciscere.
Herman Fleming. Anno 1655."

Huset utstyrdes då på det för tiden praktfullaste sätt, förstugu-golfven och uppgångstrapporna förfärdigades af hvit marmor, och det höga taket bekläddes med koppar samt förseddes med torn, men både marmorn och koppartaket bortfördes sedermera under det långvariga kriget med Ryssland i början af förra seklet. Af denne Friherre Herman Fleming byggdes samtidigt Willnäs kapellkyrka af sten, der ännu den mästerligt arbetade predikstolen bär Flemingska och Rosladinska vapnen. Hans fars, Claes Flemings, tre söner med Anna Cruus upphöjdes i grefligt stånd och skrefvo sig grefvar till Willnäs, men dogo alla barnlösa, hvarefter egendomen i arf återföll till den friherrliga grenen af Flemingska slägten, nemligen en annan af samma Herman Flemings sonsöner, Öfverstelöjtnanten vid Lifdragonerne Friherre Claes Fleming, som finnes jemte sin fru Christina Lieven, begrafven i Willnäs kyrka framför altaret, i ett hvalf, å hvars betäckning deras vapen äro i sten uthuggna. Dennes son Hofjunkaren Friherre Herman Fleming hade 14 barn, af hvilka Willnäs sedermera försåldes till Krigs-Rådet Fredrik von Knorring, som vidare föryttrade egendomen till Brukspatronen Hans Henrik Kiik, af hvilken en af framlidne Friherre Herman Flemings mågar, Majoren Toll, i börd tillöste sig godset, men år 1795 genom köpeafhandling öfverlät det till framlidne Geheime-Rådet Grefve Carl Mannerheim, och äges det numera af bemälde Geheime-Råds son, Presidenten Grefve Carl Gustaf Mannerheim. Under den tid af ett halft sekel, som Geheime-Rådet Grefve Mannerheim och dess ännu lefvande enkefru innehaft egendomen, har stället blifvit genom outtröttlig möda och nedlagde betydliga kostnader till sina yttre omgifningar ansenligen förskönadt, förnämligast af Enkefru Grefvinnan Mannerheim, som, i der planterade parker och vidsträckta alléer af ädlare slags trän till tusendetal, omskapat Willnäs till en af de prydligaste herregårdar i Finland.

13. *Strömsholm.*

När man från Bjerno kyrka tar af åt Kimito, inkommer man i en skogrik trakt, som nästan antar ett vildt utseende, ju närmare man nalkas den sednare orten. Kimito skiljes från Bjerno genom ett smalt sund, kalladt Kimito ström, hvilket under krigstider blifvit af Ryssarne tilldämdt, men sedan åter upprensadt. Strömmen i sundet går än åt ena, än åt andra sidan, och resande bruka afbida den stagnation, som inträffar i det ögonblick strömmens riktning kastar om. Invid detta sund ligger en halfö, kallad *Strömsholm* och hvilken man aftecknat för dess vackra läge. Fordom en holme, förenas den nu med Kimito genom ett smalt näs. Strömsholms största märkvärdighet är en liten insjö af vidpass 100 qvadratalnars areal och ett djup af 3 till 5 famnar, belägen helt nära sundet. Ehuru dess vatten är sött och intet synligt utlopp förenar den med hafvet, står insjön påtagligen i underjordisk förbindelse med detta, ty dess vattennivå är ständigt jemnhög med hafvets. Rät-

täck är denna sjö med sina vassiga stränder; åtminstone fordom fanns der äfven fisk.

Kimito kyrka ligger på en vid slätt. Uppförd af sten i den gamla byggnadsarten, har den ett imponerande yttre. Ett af hvalfven är särskildt inredt för finsk gudstjenst.

14. *Tykö.*

En mil från stora landsvägen i Bjerno socken ligger *Tykö* bruk vid en i hafvet utfallande bäck. Läget är vackert; karaktersbyggnaden af sten i två våningar. Vid bruket finnes en hammare med två härdar, en masugn, såg- och mjölqvarn samt gjuteri. Malmen, hämtad dels från Sverige, dels från Wihinimei m. fl. grufvor, dels myrmalm från Nykyrka, rostas i s. k. öppna rostugnar. Bläsverket är efter Bagges konstruktion med tre cylindrar. Kol brännes icke i milor, utan i kolugnar. En del uthus äro uppförda af slagg och murbruk med alnstjocka väggar. Bruket smider, jemte det dithörande Kirjakkala, 833 skeppund samt erlägger i hammarskatt 8 skepp. 6 lispund. Tykö bestär sig eget skeppsvarf samt en af grästen i vanlig stil uppförd kyrka med torn, urverk och tvenne klockor. Här finnes ock egen prest samt en skola med 40 elever, öppen från den 1 Oktober till den 1 April, 3 dagar i veckan.

Tykö bruk är anlagdt 1686; dess privilegier äro daterade 1687 och 1697. Bland dess förra ägare nämnes en Kijk. Numera äges bruket af Häradshöfding Bremer. Wihiniemi grufva är upptäckt 1825 och Robertsfors i samma bergslag 1827.

I Punasao kärr, icke långt från Tykö och en half mil från hafvet, men betydligt högre än detta, har man funnit lemningar af ett skeppsvrak. Sådana träffas många i Finland högt upp i landet, men deras ditkomst är derföre icke mindre märkvärdig. Ett stycke från bruket ligger äfven den s. k. Flemmingska dammen. Uppförd af granit vid utloppet af ett träsk, sannolikt för att göra tjenst vid någon qvarnbyggnad, tillskrifves den af traditionen sjelfve Herr Claes. Brukets såg är numera der placerad.

På Tykö lefde ännu för få år sedan en gammal man, herr Robert Bremer, hvars namn vunnit en egen ryktbarhet. Driftig landtbrukare och ägande mångfaldiga kunskaper, leddes han af sitt spekulativa hufvud på sällsamma funderingar. Hans mekaniska uppfinningar, hans rön med qvicksilfverkraften o. m. d. lyckades veterligen endast att åsamka honom betydliga kostnader. Mera vidtutseende voro hans astronomiska kalkyler; han hade sin egen kalender och han plägade af planeternes sammanstötningar förutspå stora vattenfloder och andra fruktansvärda naturfenomener, för hvilka han varnade allmänheten; likväl delade hans spådomar så många andras öde att icke slå in. Äfven som stilist och poet lät han icke binda sig af vanliga former. Må det tilläggas att Herr Bremers aktningsvärda namn icke här blifvit nämndt för att framställas i löjlig dager. Det har skett endast för att visa, huruledes det som för två eller trehundrade år sedan bar snillets pregel, i nittonde seklet framstär allenast som en antiqvitet; samtidig med Sigfrid Aroni Forsius, hade Hr R. Bremer utan tvifvel med rätta ansetts för en snillrik man.

15. *Björkboda.*

Dragsfjärds kapell, beläget på sydostligaste udden af Egentliga Finland, är en täck och omvexlande kustnejd, hvars lilla trädkyrka vid ändan af fjärden ser landtligt enkel ut, medan alm, lind och ask förena sig med björk och rönn att gifva trakten ett ljusgrönt behag. Blodiglar fångas här i vackert solsken vid träskflyarna. På Söderlängvik och Ölmoss bodde fordom jättar; de lågo jemt i kif och strid, men i ett förliktes de, nemligen uti att på Trollkulla begrafva sina stupade kämpar, hvardera parten i sin ättehög. Tvenne sådana, och de rätt väldiga, ses der ännu i dag. Andra sägner gå om vikingars tillhåll här; åtminstone har man funnit stora försjunkna kölar i Ölmoss hamn. Invid Dahls bruk finnas ock trenne stora jättegrytor.

I Dragsfjärd ligger Björkboda jernbruk, anlagdt 1734 och nu, jemte Dahls, tillhörigt Geheimerådet Ramsay. Bruket har en stångjernshammare med 2 härdar och en bläsmaschin, drifven ömsom med ånga, ömsom med vatten; emedan derpå är brist under torraste tiden vid slutet af sommaren, har man vid hammaren anbragt en ångmachin. Årliga smidet är 700 och hammarskatten 7 skeppund. Egendomen är under nuvarande ägarens tid berömd för sin efter nyare methoder ypperligt inrättade ladugård, och dess ost finnes i Helsingfors på alla bord. En stor parkanläggning med ruddam, holmar och springbrunn bidrager att förhöja ställets, äfven annars vackra omgifningar.

Dahls närbelägna stora masugn är anlagd 1686 och hemtar sin mesta malm dels från Sottunga på Åland, dels från nejderna af Wiborg. Bläsverk, krossverk, rostugn, säg och mjölqvarn äro härmed förenade. Masugnen brinner 25 à 35 veckor à rad och jern fås, efter malmens rikhaltighet, från 25 till 53 procent.

16. *Juvankoski.*

Detta pappersbruk, uppbygdt är 1821, efter nådigt privilegium af den 5 November 1820, är anlagdt invid den så kallade Juvankoski fors à utmarken under Pöytis by af Uskela socken och Åbo län, på ett afstånd af 15 verst ifrån Salo bro och 1 ½ verst ifrån den väg, som leder emellan Murla och S:t Bertils kapellkyrkor.

Bruket erhåller vatten för sin drift ifrån en emellan Kiikala och Uskela socknar belägen insjö, kallad Pernjärvi, hvarifrån vattnet ledes till bruken, medelst en mindre bäck af 3 versts längd, som slutar vid ett berg, der en af naturen danad öppning eller ränna lemnar aflopp för strömfåran, under det att berget å ömse sidor, bildar en mäktig fors och gör särskild dambyggnad umbärlig.

Fallets höjd uti den första forsen, som störtar utför bergets sluttning, utgör 23 fot på 57 alnars afstånd ifrån forsens början. Omkring 200 alnar nedanföre är ett ytterligare, något mera längsluttande fall af omkring 15 fots höjd.

Uti den öfre forsen har man uppfört ett verk för tillverkning af hvitt papper, uti den nedre forsen ett annat för grått papper. Uti hvardera verket arbetas vid tvenne kypar. — Papperstillverkningen bedrifves af omkring 30 arbetare, hvilka alla äro Finnar och på stället inlärde i yrket. För brist af lump kan bruket ej vara i gång vidare än högst 6 månader af året; den öfriga tiden användes att fullständiga det tillverkade papperet. Tillverkningens belopp, såsom beroende af den osäkra lumptillgången, är derföre olika.

Närheten af den praktfulla brusande forsen och den raska verksamheten i bruket gifva Juvankoski en liflighet, som gör att den resande icke ångrar ett besök på denna ort.

17. *Wiurila.*

I Haliko socken ligga helt nära invid hvarandra egendomarna Åminne och Wiurila, båda numera tillhörande skilda grenar af familjen Armfelt. Åminne är i Finlands häfder väl bekant såsom stamgods för den ena grenen af familjen Horn; under förra seklet tillhörde det en Grefve Seton af engelsk härkomst, som försålde egendomen till Generalen Baron Armfelt, fader till den berömde Gustaf Mauritz Armfelt. Om Wiurilas tidigare öden har här ingen annan upplysning stått att vinna, än att förenämnde Baron Armfelt köpt detsamma af en Grefve Wellingk. Wiurilas läge är vackert vid den långsträckta vik af saltsjön, som här skjuter upp i landet, likasom för att bespara halfva vägen åt Haliko à. Hufvudbyggnaden af sten i två våningar och af nyare stil har ett både smakfullt och ståtligt utseende, och man måste beklaga, att tecknaren af planchen icke valt sin ståndpunkt så att façaden blifvit synlig. En trädgård i engelsk stil fängslar der betraktarens öga, och ännu för få år sedan beundrade man i de praktfulla rummen en talrik och dyrbar samling af målningar, vitne om en lyx af ädlaste slag.

Trakten har för öfrigt sin märkvärdighet både för naturegenheter och traditioner. Grannsocknen Uskela hvilar till stor del på en tunn skorpa af lerjord, under hvilken en lös gyttja af ansenligt djup försåtligt lurar. Det första kända jordraset inträffade år 1770, då pastor i församlingen en morgon vid sitt uppvaknande fann tätt invid prestgården en nydanad afgrund, i hvilken han lätt under nattens sömn kunnat instörta med hela sitt hus. År 1825 sjönk vid ett dylikt jordras den uråldriga trädkyrkan i jorden, och år 1826 en regnig oktoberdag skedde åter ett stort ras, som uppslukade 16 tunnland åker af Weitaka säteri jemte en del af landsvägen till S:t Bertils kapell och uppfyllde hela nejden med svafvellukt. Vid samma tillfälle kullstörtades en qvarn med dörren uppåt, och mjölnaren, som befann sig derinne, trefvade förgäfves efter utgången. Ar 1843 den 1 Juni kl. 7 vid morgonringningen sågs än plötsligen uppdämd, så att vattnet först kl. 3 e. m. kunde finna ett genomlopp, och vid samma tillfälle insjönk större delen af gamla begrafningsplatsen. Af hvilket allt kan finnas att Uskela socknebor lefva på ganska osäker fot.

Uskela, Haliko och S:t Bertils kyrkor kunna alla på engång med lätthet ses, emedan deras afstånd från hvarandra icke är större än 5 till 13 virst. För att förklara denna i Finland ovanliga närhet har folket en allmänt ut-

bredd sägen till hands. En riddare Horn på Kärkis (några säga på Åminne) hade ledsnat vid sin unga och sköna makas kärlek samt fattat tycke för en af hennes kammarjungfrur. Denna, som gerna önskade få sin matmoder ur vägen, för att intaga hennes plats, lockade henne med listiga ord upp till loftet, dit hon förut skickat gårdens fagraste ridknekt. Der stängde hon försätligt in dem båda och anklagade inför den hemkommande riddaren hans dygdiga maka för otrohet. Vredgad, eller lätsande vara det, — ty några anse honom medbrottslig i detta försät — stack riddaren loftet i brand, och så förgingos der både hans oskyldiga maka och ridknekten *). I hela nejden uppstod ett skri af fasa öfver denna förfärliga bragd; men riddaren var rik och mäktig, lagens arm deremot svag; ingen vågade antasta honom. Slutligen utverkade den innebrända makans slägt en bannstråle från Rom: riddaren, skulle, till att försona sitt brott, uppbygga tre kyrkor till jungfru Marias och helgonens ära samt på sina bara knän färdas mellan alla tre. Alltså bygde riddaren Haliko, Uskela (gamla) och S:t Bertils kyrkor (ridknekten hette Bertil) helt nära hvarandra, för att derigenom förkorta sin besvärliga promenad. Hvad man med någon visshet vet, är att dessa kyrkor blifvit uppförda omkring år 1440.

En annan sägen förtäljer följande. Omkring år 1500 bodde på Kauppila 1 ½ mil från S:t Bertils kapellkyrka en förnäm fru af Hornarnes slägt. Egendomen hade den tiden en ofantelig jordvidd i den nejd, der S:t Bertils rå möter Uskela och S:t Märtens socknar. Under Kauppila skall dessutom lydt mark i flera andra socknar, och kallades dessa ägor "Muurila län." Alltnog, denna frus rikedom var så stor, att endast hennes förmätenhet var ännu större. Vid en ridt till Haliko kyrka samspråkade hon med sin svit, huruledes det ej ens vore tänkbart, att hon någonsin kunde blifva fattig. Härtill svarade hennes smickrare pligtskyldigast, att något sådant visserligen vore alldeles omöjligt. "Ja, tillade den stolta frun, det är lika omöjligt, som att någon menniska hädanefter kan finna denna ring!" — och dervid kastade hon sin dyrbara signetring i Haliko å. Men hvad hände? När frun hade öfvervarit gudstjensten och derefter red till Åminne gård att spisa middag, framsattes bland bordets läckerheter en nyss fångad ståtelig gädda. Frun på sin hedersplats tog för sig det bästa af denna rara fisk, och klang! der föll hennes egen guldring på silfvertalriken. Då säger sagan att den stolta frun blef blekare än bordets fina duk, och hon hade skäl dertill, ty vid hemkomsten fann hon sin gård i brand, och sedan förskingrades stycke efter stycke af hennes stora egendomar. Hennes skräddare, tillika portvakt, tog en; andra slogo under sig de öfriga. Fem hennes söner fingo nöja sig med hvar sitt rusthåll, hvilka nu utgöra Skratarla by. I en nu redan gammal timmerskog om 200 tunnlands vidd finnas öfverallt märken af fordna åkerdiken och trädgårdssängar, hvilka antyda en fordom odlad, men nu förvildad nejd.

*) Man återfinner häri ämnet till Kanteletars sköna ballad om Klaus Kurk och liten Elin. Namnen variera, så som ofta sker i folksägnerna.

Anmärkning. Att Egentliga Finland blifvit utförligare behandladt, än utrymmet tillåter för de öfriga landskapen, torde icke synas oberättigadt vid den stora vigt detsamma äger såsom utgångs- och medelpunkt för Finlands hela nyare tid intill 1819, eller kanske rättare 1809.

II. Åland *).

Åland, på finska Ahvenanmaa (abborlandet), den minsta och vestligaste af Finlands provinser, utgör en talrik grupp af dels bebodda, dels obebodda öar, de förra till antalet öfver 80, af hvilka den största, som kallas fasta Åland, upptager tre femtedelar af provinsens hela folkmängd. Denna utgjorde år 1845: 15,530 personer, hvaraf finnes att folknummern under sednaste 20 år ökats något öfver en sjundedel. Areala innehållet sammanlagdt beräknas till ungefär 11 svenska qvadratmil.

Åland gränsar på alla sidor till hafvet. I söder behåller Östersjön sitt namn; den 5 mil breda fjärden mellan Åland och Upland, fruktad af alla sjösjuke, kallas Ålands haf; Skiftet, som skiljer Åland från Egentl. Finland, är i söder icke öfver 4½, i norr på smalaste stället knappt ¾ mil bredt. Delet och Lappvesi kallas de bredare pass, som skilja öarna från hvarandra.

*) Förutom Radloffs "Beskrifning öfver Åland," jemte andra tillgängliga källor för denna landsort, äro benäget meddelade upplysningar af Hr Prosten Sadelin i Hammarland här begagnade.

Förutom fasta Åland, äro öarna Lemland, Lumparland, Eckerö, Kumlinge, Wärdö, Brändö samt Föglö sockens öar de betydligaste. Åland, som fordom hade sina egna höfdingar och lydde under Upsala stift, är numera underlagdt Åbo höfdingedöme och Åbo erkestift. Det innefattar ett särskildt fögderi med 8 soknar och 7 kapeller, nemligen: 1) Sunds socken, omfattar östra delen af fasta Åland jemte Wärdö eller Sundsskärs kapell; 2) Saltvik, nordöstra delen; 3) Finström, nordvestra delen med Getha kapell; 4) Hammarland, vestra delen med Eckerö kapell; 5) Jomala, södra delen; 6) Lemland med Lumparlands kapell, öarna af samma namn, söder om fasta Åland; 7) Föglö med Kökars och Sottunga kapeller, alla i skärgården sydvest om fasta Åland, samt 8) Kumlinge med Brändö kapell, öster om samma land. Åland har tre kungsgårdar: Kastelholm i Sunds socken (hvarom mera nedanföre), Grelsby i Finström och Haga i Saltvik. Bland nyare tiders verk intaga Bomarsunds befästade kaserner (hvarom nedanföre) första rummet. Åland har ingen stad, men tvenne postkontor: Skarpans och Eckerö, det sednare med nya ståtliga bygnader; tvenne tullkamrar: Eckerö och Degerby, en provincial-läkare, ett apothek, ett häradslasarett i Godby af Finström s:n, öppnadt 1846, ett hospital på Prestö, en lägre elementarskola på Skarpans, öppnad 1845, samt en årlig frimarknad i slutet af September månad.

Åland, vid hvars stränder man icke sällan varseblifver den luftspegling, som är känd under namn af hägring eller fata morgana, är med sina många uddar, vikar och sund ett täckt och fruktbart land, i hvilket egentlig missväxt nästan aldrig inträffar och der äfven mask högst sällan (i Saltvik) skadar gräsvexten. Landet har ingen brist på naturskönheter, isynnerhet Sunds och Saltviks socknar, såsom de mest kuperade; de af vatten omgifna prästgärdarna i Sund och Jomala utmärka sig för sitt sköna läge. Utom vanliga trädslag, pryda ek, lönn, ask, lind, oxel, hassel och idegran de äländska skogarna. Klimatet är mildt och med tydligt inflytande af hafstemperaturen; höstarna äro särdeles vackra långt in i December, vårarna deremot kalla, torra och besvärade af nordanvindar. Ålands haf är under kalla vintrar tillfruset, så att det kan befaras med häst och släde; åren 1709 och 1809 var det länge och med stark is belagdt, och man anmärker att detta i sednare tider inträffat oftare än förr. Posten mellan Finland och Sverige, hvilken numera två gånger i veckan reguliert fortskaffas öfver Ålands haf, har under den oblida årstiden svåra mödor och faror att bekämpa; vintertid framskaffas den i isbåtar, som äro beredda både på det som bär och brister; likväl gå ofta menniskolif dervid till spillo. En stor del af Åland hvilar på berg af röd groftärnig granit, hvari fältspaten är rådande, dock blandad med skimmer och qvarts. De ringa tankar man länge hyst om dessa bergs malmhaltighet ha på sednare tider blifvit vederlagda af ganska lofvande malmstreck (jern). I öfrigt består jordmånen af sandmylla och mojord, i några trakter blandad med lera. Små insjöar finnas i mängd; deremot finnes på Åland knappt en å. Wextriket uppskattas till vidpass 1200 skilda arter. Jordbruket har de sednare åren gått märkbart framåt, så att frodiga åkrar och ängar nu fröjda ögat der, hvarest man ej längesedan såg vilda skogar. Allmännast odlas räg; af hvete, korn, hafra och ärter utsås endast några få kappar på hvarje hemman; potatis odlas öfverallt i mängd. Hela trakter finnas likväl, der, såsom i Kökar kapell, ingen spanmål odlas, och för Ålands behof räcker ej produktionen till. — Djurriket företer ej särdeles egenheter; björnar finnes ej, men vargar intäga under kalla vintrar i skaror öfver isen. Elgar funnos här fordom i så stor mängd, att de förtärde betet för hemtamd boskap och, enl. några tro (se nedanföre) gifvit Åland dess namn. Af högsta vigt för orten är fisket, isynnerhet det af strömming; dock klagar man att det numera icke är på långt när så vinstgifvande som förr.

Ännu för få år sedan var Åland Stockholms visthus och trafiken deremellan med fisk, ost och smör å ömse sidor högst fördelaktig. När sedan Sverge af förfelad ekonomi stängde sina hamnar för finska produkter, hade Åland deraf svåraste känningen. Dess produkter drefvos då mera åt öster, till Åbo och Helsingfors, äfven till Reval och Petersburg. Åbo skeppsvarf har mången gång blifvit försedt från de äländska skogarna, hvilkas trädslag anses fastare än kontinentens. De sednaste åren hafva Åbo handlande funnit sin fördel vid att bygga fartyg på Åland, och Ålänningarne sjelfve hafva begynt bygga sina på kravel.

Ålands nuvarande inbyggare äro af svensk härkomst och bosatte sig här redan under hedendomen, sedan de fördrifvit Finnarne. Troligen skedde inflyttningarne mest från Roslagen; enligt andras mening från egentliga Upland eller ock Helsingland. Språket är, med undantag af Föglö och isynnerhet Kökar dialekterna, rent. Den egenhet förekommer dock t. ex. på Eckerö, att bokstafven h botlemnas från alla ord, som börja dermed, men tillsättes åter

vid flera sådana ord, som börja med en vokal. Sålunda blir härlig = ärlig och ärlig = härlig (herrlig). Likväl är detta i samtal mindre hörbart. "Fast'in sir'ä, kaun'in jävast (oftast) ha svärt till troa", säger man i Föglö. Ålänningen är i allmänhet fridsam, höflig, händig, tjenstvillig, spräksam och modig. Hafvet, med hvilket han dagligen brottas, har af honom gjort en förträffelig sjöman. För vällefnad, t. o. m. lyx, har han mycken böjelse och bor i stora rymliga hus, förutom i Kumlinge och Föglö, som lida nästan total brist på skog. Helsotillsändet är merändels godt; sedan 1697 har ingen svårare farsot här varit gängse. Ifrån 1743 till 1843 hafva endast 9 år visat flera döda än födda; 1809 var dock dödligheten särdeles stor. Frossor äro på Åland de allmännaste och sväraste sjukdomar.

Åland har titel af grefskap och för som sådant i vapnet en elg med ring om halsen i blått fält. Dess ännu brukliga häradssigill föreställer Konung Olof den helige uti sittande ställning med krona, bila och riksäpple. Omskriften är S. Beati: Olaws de Staozarswio, hvilket sista ord man med eller utan skäl velat förklara såsom en omkastning af bokstäfverna vid det äldsta sigillets omgörande, hvaraf följer, att ordet bör läsas: Sotazarswio, d. v. s. det svenska Sotaskär, eller ock Sotaskärsvik. Om uppkomsten af namnet Åland finnas en mängd besynnerliga gissningar, hvarom mera nedanföre. Dess äldsta inbyggare voro sannolikt Lappar; desse utträngdes af Finnarne och desse äter af Svenskarne. Messenius, som ej var så nogräknad med den historiska sanningen, påstär att Åland i forntiden varit styrdt af egna konungar; möjligt att vikingar och s. k. näskonungar der haft sitt tillhåll. Det enda man med säkerhet vet, är att Åland i 14:de seklet hörde till Åbo stift och Finlands lagmansdöme. Särskilde fogdar, höfvidsmän och ståthållare styrde landet, tills det år 1634 gjordes till ett fögderi under Åbo län. Tid efter annan innehades Åland i förläning af Hertig Waldemar (1315), Bo Jonson (1388), Carl Knutson (1440), Erik Johanson Wase (1499), Hertig Johan (1556), Enkedrottningen Catharina Stenbock (1569), som ofta vistades på detta sitt lifgeding; och medan hon ännu lefde, af Hertig Johan d. y. (1590). Sedan återfick drottningen denna provins och öfverlemnade den år 1606 till Carl IX i utbyte mot Drottningholm. Sednare (1680) erhöll äfven Drottning Ulrika Eleonora den äldre Åland till lifgeding, men hon afled utan att tillträda detsamma. Som Ålands äldste styresman nämnas i äldre tider "Jacobus Exactor Alandiæ" år 1322. Efter honom och intill 1634 uppräknar Radloff en mängd riddare och andre förnämlige män, hvilka för det mesta residerade på Kastelholm och i dessa annaler omtalas. Bland andra Ålands märkeliga öden anmärkas följande. Under det rykbara Korftåget år 1597 angreps den återtägande finska hären vid Åland af Joachim Scheel, som af densamma tog 300 fångar, hvilka blefvo obarmhertigt medfarna; som man påstär, dels dränkta, dels ställda till skottaflor för knektarnes gevär. Det var medan Hertig Carls flotta låg vid Flisö i åländska skärgården, som Sigismunds utskickade sökte öfvertala densamma till affall, hvilket dock ej lyckades bättre, än att två af sändebuden blefvo fängslade förde till Sverige och det tredje, Kapten Wilhelm de Vyk, arkebuserades med 33 skott. År 1671 den 31 Augusti omtalas här ett kungligt besök. Konung Carl XI med sin drottning, prinsessorna och en del af hofvet reste till Åland på elgjagt; hans majestät fällde med egen hand en elg, som strax stupade, och d. 8 Sept. reste de höga gästerne tillbaka till Stockholm. Af 1697 och 98 ärs svåra hungersnöd hade äfven Åland sin känning, ehuru mindre än öfriga delen af landet. Under stora ofreden sattes redan år 1710 kyrkornas egendom i säkerhet, men först 1744 i Juli anlände Ryssarne med 85 galerer, landstego, härjade byarne och bortförde de invånare som icke flytt öfver till Sverige, hvilket dock mesta delen gjort. Strax derefter flydde alla ännu qvarblefne öfver Ålands haf, och denna "flykt" begagnades sedan länge af allmogen som epok för tideräkningen. Från denna tid till 1722 stod Åland öde och begagnades derunder som stödjepunkt för ryska flottan, som härjade svenska kusterna. År 1718 begyntes fredsunderhandlingarna i Löfö by af Wärdö kapell. Czar Peter, som innehade orten, lät der uppföra stora trädbyggnader för sändebudens beqvämlighet; de svenska bodde i södra, de ryska i norra flygeln, och stätliga voro generalitetets salar. Numera finnas af dessa byggnader inga spår, likaså litet som af de der förda underhandlingar. Som bekant, var freden så godt som afgjord, och på vida förmänligare vilkor, än den sedan blef i Nystad; men konungens död och den snillrike Görtz' arresterande gjorde allt om intet. I Oktober 1719 upphörde fredssammankomsten på Löfö. Efter freden begynte Ålänningarne småningom återvända om våren 1722. Landet, som under 8 års tid ej sett plog eller lia, var så förvildadt, att vid första gudstjensten i Saltviks kyrka en orrhöna med sina i kyrkan kläckta ungar skall hafva framkommit på gången. 1742 i September måste Åland för andra gången erkänna ryska öfverväldet, men befriades om våren 1743 af trupper från Sverige. Re-

dan den 4 Juni samma är landstego Ryssarne, efter slaget vid Korpoström, vid Finnö i Sottunga och innehade Åland till freden. Af 1788 års krig hade Åland icke någon märkeligare känning; deremot förde 1808 års krig öfver landet fiendtlig ockupation och krigiska företag både till lands och sjöss.

Bland minnesmärken från forntiden förekommer på Signilskär ett af allmogen säkalladt "kapell," uppfördt i fyrkant af grästen, 12 alnar i längd och 10 i bredd inom de 3 alnar höga murarna. Huset synes ha varit täckt med brädtak och omgifves af en rund mur, under hvilken löper en afledningsränna för vatten. Traditionen förmäler, att en drottning, flyende för sina fiender, uppfört dessa murar till sin boning. Gissningen är fri. Man kan likaså gerna här förmoda ett forntida bönekapell eller ock ett tillhåll för den hedniska tidens vikingar, som här begrofvo sina döda, ty på den inhägnade platsen har man funnit menniskoben. — I Lemlands socken höja sig trädbevuxna ruiner af en gammal kyrka, kallad Sanct Olofs kapell, hvarest man för få år sedan funnit gamla mynt från drottning Margarethas och Erik XIII:s tider. Af det kloster, som var anlagdt å Hamnö i Kökar, finnes numera endast en obetydlig mur samt klosterkällaren i behåll; Kökar kyrka säges vara uppbygd af klostrets murar. I Kumlinge påstår man ett kloster fordom hafva intagit den nuvarande kyrkans plats. Bland märkvärdiga naturbildningar må nämnas en ovanligt stor jättegryta på Källskärs holme i Kökar. Detta konststycke af naturens hand, bildadt, som alla dylika, genom stenars nötning under hafssvallet och hållande 6 alnar i djup samt 13 i omkrets, bildar en fullständig kanna med dess fot och handtag och är så glatt slipadt, att endast poleringen ännu erfordrats, för att gifva detsamma fullkomlig glans.

Ålands Minnen.

1. *Fantasierna om Ålands namn.*

För något mer än hundrade år sedan voro de lärde ett tappert slägte, som efter behag tillsatte hela konungalängder, uppjorde på rak arm stamtaflor från Noachs tider, läto forntida folk anställa de äfventyrligaste vandringar och i allmänhet omformade historien efter deras mer eller mindre lyckade hugskott. De store Rudbeckar och deras efterföljare behöfde endast ljudet af ett namn, för att dermed vägleda sig in i forntidens mörkaste labyrinter; och sålunda hände sig, att äfven Åland blef ett föremål för deras sällsama fantasier. Att derivera namnet från å och land — hvarmed icke behöfver antydas att å a r der finnas, utan endast vatten, (emedan a eller å i forngöthiskan betecknar vatten i allmänhet) var desse herrar alltför simpelt. De utgrundade alltså följande härledningar.

Några härledde namnet Åland från den mängd ä d o r (anas mollissima), som värtiden vistas i skärgården:

"Landet är oss ganska godt,
Fisk och fågel ha vi fått;
Här är ä d och ungar nog,
Här är fullt hvartenda bo."

Nu vill likväl olyckan, att dessa fåglar alldeles icke här finnas i större mängd än andra och dessutom uppehålla sig längst ute i skären; kunna således ej hafva den hedern att vara Ålands namnfränder.

Andra härleda namnet från å a r. Nu har Åland knappast en respektabel bäck, långt mindre en å; men som ofvan nämndes, har gissningen sin riktighet, när ordet tages i dess ursprungliga betydelse.

Munter är den berättelse, som Biskop Bång säger sig hafva hört af tvenne trovärdige Ålänningar. Det var en drottning, som under svår storm med sitt fartyg länge kringdref på hafvet. Slutligen varseblef hon land. "Å h l a n d! å h l a n d!" utropade hon i sin glädje flera gånger, och deraf — märk så sinnrikt! — deraf har Åland fått sitt namn. Det ser nästan så ut, som hade Ålänningarne drifvit spektakel med den hederlige biskopen, som var något fallen för det vidunderliga.

Samme biskop har likväl andra gissningar till hands, i fall den första ej befinnes hålla profvet. Åland har möjligen, genom vokalförändringar, fått namn af tyska ordet E l e n d, elg, eftersom tyske elgvaktare här voro tillsatte; eller härledes namnet af ä l, som efter sägen jemväl begifver sig upp på l a n d, t. ex. i ärtländer. Skada att denna fisk här är temligen sällsynt.

Allt detta är likväl gisningar i miniatyr. Större dimensioner får den djupsinniga frågan, så snart man inkommer på Rudbeckarnes lärda område, och så befinnes Åland plötsligen vara ett mindre A t l a n d, med namn af Oden och Asarne, hvilka naturligtvis utkorat dessa nejder till skådeplats för någon del af sina äfventyr. Och betraktar man saken rätt noga, så lärer väl namnet till

slut förskrifva sig från de i folkvandringens historia så vidtbekante Alanerne. Och är man engång kommen så vida, finner man portarna till hela forntiden på vid gafvel, och grekiska, latinska, tyska, finska, esthniska, ja möjligen hebraiska ord, att icke tala om forngöthiska, erbjuda sig i oöfverskådelig mängd för att förklara ursprunget af detta märkvärdiga namn. Ja i Palmschöldska samlingarna försäkras, att Ålands invånare blifvit kallade Albini och Alani, emedan de födas med hvitgråa hår. Auktor menar visserligen, att denna uppgift ej får tagas så alldeles bokstafligen, emedan Ålänningarne obestridligen vid födseln likna andra menniskor; men figurligen, menar han, kan man finna en sanning häri, alldenstund deras här om vintern blifver af kölden hvitt. Hvem vågar då mera tvifla på härledningens riktighet?

Sådana små hugskott, som att namnet skulle härledas af Olands härad i Upland, eller tvärtom, må här förbigås. Märkvärdigare är att se, hvilka andra berättelser man fordom ställde i sammanhang med namnet. Hallborg igenfinner i Föglö skärgård de öar, Oonae, hvilka Pomponins Mela och Plinius d. ä. omtala. Enligt desse, skulle Ålänningarne fordom hafva lefvat af fågelägg och jemväl, när så passat sig, varit menniskoätare. Samme Biskop Bång, som försett Åland med ett tyskt och tvenne svenska namn, är icke nöjd med denna etymologiska frikostighet, utan lägger ännu dertill en historisk, nemligen den underliga förmodan, att Åland vore det i de skandinaviska sagorna så vida beryktade Bjarmaland. Det der omtalade jumalatemplet finner han helt naturligt i Jomala socken och specielt i denna sockens kyrka, som skulle hafva intagit det fordna afgudahusets plats. Ån Winni (Dvina), som i sagorna mycket omtalas, synes väl hafva gjort honom något bryderi, men också derföre vet den gode biskopen råd: han återfinner den i en liten bäck vid Finnströms kyrka; men som denna med skäl kan misstänkas hafva varit alltför liten att inrymma vikingarnes uppseglande drakar, så har biskopen för sin del ingenting emot, att man ju med förenämnde å må förstå hela — Finska viken.

2. *Märkvärdige Ålänningar.*

Dr Radloff i sin beskrifning om Åland uppräknar åtskillige märkvärdige män, som här lefvat eller skådat dagens ljus, och må bland dem nämnas följande.

Ragvald II, biskop i Åbo från 1308 eller 1309 till 1321, kallas af krönikan Ålänning. Ringa är hvad man vet om denne kyrkofurste, vidare än att Kuustö af honom bygdes och att han med Tavasterna låg i strid om skinntionden. I hans tid var i landet krig och mycken ofärd; Ryssarne sköflade Åbo och Kuustö. Rhyzelius säger om honom att han var en berömlig biskop.

Peter Ålänning, som lefde i slutet af 13- och början af 1400-talet, var en af sin tids rikaste borgare och rådman i Stockholm. Både verldslige och andlige herrars penningar gingo genom hans hand. År 1389 skickades han till Telje att bilägga en tvist mellan Stockholms borgare och hättebröderne, men fångslades på återresan af sina tyskt sinnade följeslagare och satt någon tid fången på Stockholms slott. De rike den tiden voro angelägne om att med stora gåfvor till kyrkan köpa sin själs välfärd. Så stiftade äfven Peter Ålänning år 1386 ett præbenda till Åbo domkyrka samt skänkte dertill all sin egendom på Åland och i finska skären; ett annat dylikt stiftade han vid Upsala domkyrka "till Guds ära samt jungfru Mariæ, de helga martyrers konung Olofs och biskop Henriks heder." Han lefde ännu år 1403.

Tre på sin tid lärde och ansedde professorer härstammade från Åland. Den förste, Georgius Alanus, var domprost i Åbo, född i Jomala 1600, död 1664. Han var den förste physices och botanices professorn vid Åbo universitet 1640; för öfrigt en af biskop Terseri motståndare. Den andre var Christiern Alander, äfven han med namn af sin födelsebygd; eloquentiæ professor i Åbo, född 1660, död 1704. Den tredje och namnkunnigaste var Henrik Hassel, född i Jomala år 1700, död 1776, likasom den förre, eloquentiæ professor, ryktbar för sin mångsidiga lärdom och mängden af sina kathederbragder; han hade nemligen præsiderat för 135 akademiska afhandlingar.

Samtidig och jemnärig med honom var krigaren Wilhelm Carpelan, generallöjtnant och friherre, född på Grelsby i Finströms socken år 1700 och död 1788. Underofficer redan 1716, bevistade han Fredrikshalls belägring 1718 och tjenade sig långsamt upp genom graderna, blef 1747 öfverste för Österbottens regemente och tog 10 år derefter verksam del i pommerska kriget, tvangs att kapitulera vid Demmin nyårsdagen 1758, men deltog dock samma år i slagen vid Passevalk, Gollnitz och Rosenau. Året derpå förde han befälet öfver en sjöexpedition till Frisch-haf och tog 13 preussiska fartyg

jemte inemot 500 man fångar. Under Fersens kommando tog han Wollin med storm och tillbakaslog i Aug. 1761 Preussarnes anfall på lägret vid Barthau, hvarefter han verksamt deltog i vinterkampagnen i Mecklenburg. Lyckan log icke mot svenska vapnen under detta krig; men der hon visade sig blid, der var det till stor del Carpelans förtjenst. Hans valspråk var: tala litet, göra mer! — och detta valspråk var den allmänt aktade krigaren trogen till sin död. Hans stoft hvilar på Willnäs.

Vill man från det allvarsama gå till det komiska, så finnes i Åbo konsistorii protokoller åtskilligt, som synes antyda, att Ålands presterskap på 1600 talet icke just stod framom det öfriga ståndet i bildning. Så finnes år 1644 antecknadt följande: "Den 7 September framhades D:s Mathias (Simonis), Pastor i Hammarland, för det han hafver nedstigit af Predijkstolen, och med en lööfriska slog och utkiörde några drängiar de der rörde viidh Predijkstolen, att han fruktade nijdfalla, som Tings Ransakningen utviisar. Sententia: Efter han hafver detta giort til en god ende att rädda sig der han var i perichel och nu varit en längh tijd priverat och saken är af mälsäganden tilgifven och af Tinget remitterat til Capitlet; derföre blef detta tilgifvit med en admonition och varning til härnäst. Men de drengier som stijmade skal Præpositus framhafva in Visitatione och under tilbörligh plicht föra, efter som han finner sakens grofhet." — Om kyrkoherden i Lemland Mathias Hedmoræus finnes följande antecknadt: "År 1673 den 10 Sept. Amiralen på Åland Johan Olofsson Berg, besvärade sig at han af Prästerne i Lemland ähreröri-gen är angripen. Den 15 Sept. inkallades de at förklara sig, då Herr Måns (Capellan) gjorde en relation om sin Predijkan som han beskyltes före, neml. at hans ordaformalier således lydt hafva: Nu är röötmänaden, och nu pläga flugor fläckia ens kläder; altså hafver ock en helfvetes speefluga befläckiat migh och tillagt migh truuldom och vidskepelse, Pastor sade att Herr Måns hade sagt för honom, at Amiralen icke hafver mindre lyten på tin Mor och Hustro, än min dotter. Herr Måns ville ock beretta, at Amiralen skulle illa utmåhlat Pastoris hustrus hatt, kläder och annat mer. Dn. Episcopus förebrädde Herr Måns at han skulle om hans hustro uthspridt, at hon skulle så maledicerat, at gälftiljorna hade sprnngit, så ock at hon sigh drucken på Visitatione plägat hade." — Presterne dömdes sedan af hofrätten till ärerörigа böter, med hemställan till konsistorium, huruvida de kunde bibehållas vid embetet, hvarefter de suspenderades och ny pastor tillsattes 1674.

3. *Elgjagten.*

Elgen är ett af Finlands ädlaste och vackraste, numera äfven sällsyntaste djur, ett värdigt ämne för en så nationel dikt, som Runebergs "Elgskyttarne." Fordom skyddadt af lagarnas hela stränghet, har det stolta sköna djuret numera blifvit ett mål för böndernes bössor hvarhelst det visar sig; och så litet det lärer falla någon in att vilja försvara de fordna orimligt stränga jagtlagarnas lämplighet för vår tid, så mycket måste man likväl beklaga, att ett så herrligt djur nu alldeles icke äger något skydd för den förste tjufpojkes gevär, utan, öfverallt förföljdt, troligen snart skall alldeles försvinna.

Som redan nämndes, var Åland fordom ganska rikt på elgar, och med omsorg bevarades de för konungens eget gevär. För deras skydd tillsattes år 1613 en Daniel Bauer till "jägmästare" derstädes; ty ståthållaren Wulfsdorf brukade ej allenast sjelf befatta sig med elgjagt, utan äfven tillåta andra detta ofog. Konung Gustaf Adolfs jagtstadga af den 2 Aug. 1620 är i detta afseende ganska sträng: "den som å Åland något elgdjur nedsloge, skulle straffas till lifvet, och der så vore, någon af synnerlig gunst benådades, skulle allt dess gods under kronan vederkännas och han till Ingermanland försändas, att utan hopp om förlossning hela sin lifstid der förblifva. Träffades ej djuret, skulle den brottslige böta 40 mark." Likasä stadgades under den 21 Mars 1647, att den som fällde högdjur i frikallade parker borde, derest han förskonades från dödsstraff, åtminstone på viss tid skickas till främmande land.

Det är icke kändt att dödsstraffet någonsin gått i fullbordan för dylika brott, men ganska många exempel har man uppå att landsförvisning drabbat de dertill förvunne. Sednare på 1600 talet blef Nya Sverige i Amerika den vanliga förvisningsorten; från år 1647 har man drottningens resolution, att en lös karl från Saltvik och en bätsman från Jomala, skulle för elgars fällande dit försändas och hustru och barn medfölja, derest de så önskade; 1653 drabbade samma straff för samma brott en borgare från Öregrund. Stundom ser man dock, att den brottslige fått med 6 oxar böta för en skjuten elg, hvarförutom gatlopp och fästningsarbete befinnas ha blifvit ädömda för samma brott.

År 1714, innan Ryssarne hunno till Åland, nedskjötos och insaltades på regeringens befallning alla elgar, som kunde anträffas. De qvarblefne stupade

sedan för Ryssarnes kulor, och efter denna stora massaker af både vänner och fiender var det slut med elgarne. Äfven jagtlagarna synas hafva gätt under i stora ofredens ödeläggelser. Flyktig och förföljd irrade sedan ett och annat enstaka par af det ädla slägtet i Ålands glesnande skogar, intill dess är 1778 den siste elgen sköts å Flaka ägor i Lemland.

4. *Årstiderna. Skötfisket.*

För en så vidsträckt och delad skärgård, som Ålands, äro årstidernas skiften af den allrastörsta vigt och betydenhet. Icke blott yrken och lefnadssätt antaga under olika årstid olika skepnader; äfven kommunikationen emellan de många spridda öarna sinsemellan och med fasta landet beror uteslutande på hafvets farbarhet under öppet vatten eller isföre, hvaremot stormarna, ehuru vädliga och väldsama, mera sällan lägga hinder i vägen. Det är nämndt att Ålands haf vid stränga vintrar isbelägges så starkt, att det kan befaras med häst och släde, och då är det muntert, brukar man säga på Eckerö, när posten med klingande bjellror kommer öfver från Grisslehamn. De små fjärdarna i den inre skärgården isläggas alla år, och en klar vintermorgon är i dessa nejder vacker att skåda. Är det då söndag, eller kallas menigheten till bröllop och gästabud, ser man högtidsklädda karlar på snabba skridskor (om isen är snöfri) och med långa pikar i händerna ila fram öfver fjärden. Här och der synes en släde, lastad med qvinnor, lustigt flyga framåt. Unge män löpa förut och pröfva isen med sina jernskodda pikar, stötande immerfort nedåt och med vanaste öga visande hvar vägen är säker eller icke, medan andra följa efter, alla på skridskor, dragande eller skjutande slädarna. Fyra tum bör isen hålla i tjocklek, för att kunna befaras med häst, och äfven då är icke rådligt att flera än en person sitter i hvarje släde. Derest icke yrväder hopat drifvorna, går färden muntert fram öfver isöknen, och stundom far man längs den blåa böljande randen af en bred remna, genom hvilken vattnet stiger och sjunker, eller nödgas man göra en läng omväg förbi ställen, der strömdrag förtärt isen underifrån och piken med lätthet stöter hål deruti. Stundom höres ett äsklikt dån; det är isfältet som remnar ånyo i långa sträckor.

Menföret*), när isen hvarken bär eller brister, är en stor pläga för skärgårdsboerne, som då till en stor del sitta alldeles afstängde från den öfriga verlden, och det är en högtidsdag, när klar morgon randas öfver klar sjö. Då flyga bien ur kuporna och svärma öfver land och haf. Det är en lust att se den rörlighet och det lif, som dessa första vårdagar förete. Båtar och jullar korsa hvarandra öfverallt på fjärdar och sund; man helsar, frågar, svarar och fortsätter sin väg, tills man stöter på en annan båt och samma uppträde förnyas åter. Medelpunkten för detta farande och kommande är vanligen den by, på hvilken kyrkan ligger; ty kyrklandsfolket måste ju alltid veta hvad som händer i verlden. Man får åtminstone här veta om kyrkan står och presten lefver, så att det blifver gudstjenst i söndag; om någon gätt ner sig i isen på våren och huru många lik, som vänta på begrafning. Ty Ålänningen är ett lifligt, vettgirigt och nyfiket folk, som sqvallrar gerna. Det är för honom en pläga att dväljas inom de fyra knutarna; han vill ut att räka menniskor och språkas, blir snart bekant och har i hela sitt skick ett drag af hurtighet.

Sommaren förgår under ständigt brottande med hafvet, och när det lider till rötmånaden, infaller den såkallade sköt-tiden, (sköt kallas det fina och djupa nät, i hvilket man vanligast fångar strömingen). Denna tid på året föregås i skärgården af en vexlande tafla af rörlighet och lif, utmärkt genom ifriga rustningar till det stora strömingsfisket. Alla menniskor hafva brådt och tiden vill aldrig hinna till. Vid alla stränder är ett knackande och bultande med båtbyggande och lappande, som aldrig vill taga ända. Man kommer och man far, man skaffar, köper, lånar och reser än hit, än dit, för att ställa allt i ordning till fisket. Män och qvinnor äro nedsmorda af det tjärvatten, i hvilket man doppat sköten, att de bättre må hålla. Med ett ord, allt är i rörelse, för att kunna med största möjliga fördel begagna den korta fisktiden, ty det är denna tid som för de fleste afgör, om hushållet skall berga sig öfver vintern, eller svälta. Ty utom bonden, som ofta nödgas, äfven han, begära af hafvet hvad åkern icke förmår gifva, finnas på alla klippor och uddar en oräknelig mängd s. k. boare eller "yttermedfolk", som hämta all sin näring ur hafvet. I skärgårdssocknarna far allt hvad krafter har på fiske; blott de gamle sitta hemma, sköta barnen och värda åkerbruket så godt de kunna.

Tiden infaller, och nu lägga stora bätar ut från alla stränder, det breda räseglet hissas, och innan kort ser man alla dessa bätar styra till kala ensliga klippor två eller tre mil ut i hafvet, bebygda med små kojor eller bodar, i

*) Några af dessa drag äro lånade ur "Flickan på Inderskär".

hvilka fiskarefolket lefver sina fyra veckor och längre. Hvar afton utläggas sköten och upptagas åter om morgonen; stundom sker det äfven om dagen, när "stimmen går." Dessa sköt äro, isynnerhet vid upptagningen, ytterst tunga, och ju hvitare af fisk de upphalas, desto tyngre äro de. När härtill kommer sjögång och blåst, är arbetet högst mödosamt och fordrar öfvad hand. På 4, 6 till 10 famnars djup utlägger man sköten på öppna hafvet. Ofta midt i natten, när flöjelns knarrande antyder en tilltagande storm, måste fiskaren ut med de sina till hafs att berga sköten, hans dyrbaraste egendom. Och vid allt detta lefver han mest af ströming till alla mål, medan blästen hviner genom de illa försedda kojorna. Om söndagarna hålles på de mera besökta fiskarlägena gudstjenst; man sjunger några psalmer och en predikan läses högt. Deremellan händer väl, att den tid, som blir öfrig för fiskens rensning och inpackning samt skötens ans, förnötes med bränvin och kortspel; men i de bodar, som bebos af "väckta", äro dessa farliga tidsfördrif bannlysta.

5. *Krigsminnen från* 1809.

Medan krigslyckan år 1808, efter så många blodiga bedrifter, begynte vända de svenska vapnen ryggen, hade Åland varit vitne till partiela och föga afgörande sjöstrider i dess närhet. Konung Gustaf Adolf hade personligen dit öfverrest och ledde från högqvarteret i Grälsby på sitt sätt krigsoperationerna. Det var härifrån han anbefallde de olyckliga landstigningarne, och det var från Lemlands prestgård han den 12 Oktober utfärdade den ordres om gardesregementernas degradation, hvilken väckte så starkt missnöje och i sin mån bidrog till regementsförändringen sedermera. Mången trodde, att konungen, af dunkel och kanske ej alldeles ogrundad farhåga för konspirationer, den sednare tiden helst hade sitt högqvarter ombord. I slutet på Oktober afreste han till Stockholm, sedan han den 11 i s. m. utnämnt von Döbeln till öfverbefälhafvare på Åland. Hans sista befallning, daterad Haga den 6 Mars 1809, innehöll, att "Åland måste försvaras". Man påstår, att han härvid leddes mera af sin önskan att hålla ett ät Ålänningarne personligen gifvet löfte, än af strategiska skäl.

Den derpå följande vintern blef så ovanligt sträng, att knappt sedan hundrade år en så fast isbrygga hade betäckt Delet och Ålands haf alltintill svenska kusten. Ryssarne dröjde icke att begagna sig af denna tillfällighet. Redan i början af vintern oroades svenska posteringarne i de ostliga skären af ströfvande kosacker; och för att beröfva desse deras lägerställen, uppbrände Svenskarne alla hus och kojor på skären, utom kyrkorna, på ett område af 14 qvadratmil. Men det var först i Mars den stora planen kom till utförande, att öfver Åland och Grisslehamn rycka mot Stockholm, på samma gång som Schuvaloff tillbakaträngde finska hären på andra sidan om Torneå och Barclay de Tolly utförde sitt djerfva täg öfver Qvarken mot Umeå. Den 13 Mars, samma dag konungen afsattes, inryckte furst Bagration med 30 bataljoner fotfolk, 4 sqvadroner rytteri, 600 kosacker och 20 fältstycken i Kumlinge. Ett stort antal slädar med proviant och ved åtföljde trupperna. Fördelad i fem kolonner, skulle ryska hären ockupera Åland på alla punkter. Döbeln hade blott en ringa styrka till Ålands försvar, och anbefalldes af den nya regeringen i Stockholm, att på en gång parlamentera och retirera. Som bekant, var intetdera i hans smak. Det var vid hans sammankomst med general Knorring och furst Bagration på Klemetsby, som krigsministern Araktschejeff, ditsänd af kejsaren, ankom och sönderref den redan afslutade konventionen om svenska truppernas aftåg, med förklaring att freden skulle diktera i Sveriges hufvudstad, — hvaröfver Döbeln blef så uppbragt, att han utmanade de ryska generalerne till envig. Emellertid fördröjdes Ryssarnes anmarsch genom Lagerbrings fredsunderhandlingar, och Döbeln hann retirera från Eckerö till Grisslehamn öfver hafvet. Efter honom i hamn och häl var den tappre Kulneff, som tog öfver 500 fångar och den 19 Mars följde Döbelns spår öfver isen. På ätta timmar ilade han med sina husarer och kosacker öfver Ålands haf och fattade posto vid Grisslehamn, men återkallades strax derpå, i följd af väntade fredsunderhandlingar. Dessa, i förening med värens annalkande, räddade Stockholm från ett okärt besök, och general Demidoff fick befälet på Åland, som alltsedan förblef ockuperadt af ryska trupperna.

Den härjning Åland fick vidkännas under detta krig var för det mesta en följd af Svenskarnes försigtighetsmätt; från alla de små öarna i öster hade invånarne flytt till fasta Åland. Det är äfven bekant att Ålands förlust vid freden gick Svenskarne mycket till sinnet och af dem ansågs innebära stora vådor för framtiden.

Lokala Detaljer.

18. *Kastelholm.*

Invid en vik af saltsjön, tre åttondedels mil från Sunds kyrka, ligger den gamla kungsgården Kastelholm, som fordom utgjorde läntagarnes förnämsta besittning på Åland, men sedan sköttes af konungens fogdar och slutligen utarrenderades. På dess ägor resa sig ännu ruinerna af Kastelholms slott, anlagdt på en udde och utan tvifvel fordom kringflutet, ehuru numera endast södra och vestra sidorna sköljas af hafsvågorna. Hvem dess anläggare varit, är outredt; man gissar utan synnerlig grund på Birger Jarl. Fordom var det väl befäst med tvenne borggårdar; den yttre är 53 alnar lång och 31 alnar bred samt har på tre sidor varit omgifven af boningsrum, på den fjerde af en mur med kanonportar åt sjösidan. Inre borggården är 16 alnar lång och 12 alnar bred. Hvaraf allt synes att slottet på sin tid varit ganska stort.

Också har det i äldre tider spelat en betydande roll och flera gånger varit belägradt. År 1419 innehades Kastelholm i förläning af Bengt Pogvisch (Pogevitsch, Pouvisk; namnet skrifves olika), som förde i skölden en löpande varg. Efter hans död innehades slottet af hans enka Uda eller Ida af slägten Königsmark och deras son Otto Pogvisch, "som mente sig vara lika god som tre". "Men," tillägger rimkrönikan, "säsnart han såg finska hären antäga (under Johan Folkeson, ditskickad af Erik Puke år 1431) räddes han och bad dem för Guds skull unna sig lefva, han ville dem gerna slottet gifva." Hvilket ock skedde. Erik Puke innehade slottet till 1437, hvarefter den berömde Hans Kröpelin tillöste sig Kastelholm för 1000 gyllen. Efter hans död år 1440 togs slottet i besittning af dåvarande riksföreståndaren Carl Knutson. Något sednare (1466) nämnes den genom Wiborgska smällen ryktbare Knut Posse som höfvidsman på Kastelholm. År 1507, tisdagen efter jacobsmässodagen, uppbrändes slottet af Danskarne under fejden mellan Svante Sture och konung Hans. År 1510 intogs slottet för andra gången af Danskarne, som behöllo det till 1521, då Gustaf Wasa ditsände Hemming von Brockenhus med en här att belägra det. Kung Christierns befälhafvare hette Lyder Frisman, och båda dessa tappre riddare beslöto att genom envig afgöra slottets öde. Dag utsattes och Lyder infann sig tidigt på stället. Hemming, osäker om sin fiendes uppriktighet, uppställde sitt manskap i slagordning, anbefallde dem vara noga på sin vakt och gaf den en ny anförare, ifall han skulle stupa. Vid det de rände tillsamman, sade Lyder; "Jag strider för alla fruar och jungfrur i Danmark." "Och jag," svarade Hemming, "strider för min herre Gustaf Erikson." Som Hemming anat, föll han genast af hästen och blef upphämtad till slottet. Strax angrep Lyder hans manskap, men som de voro beredde, nödgades han med förlust draga sig tillbaka, och kort derefter föll slottet i Svenskarnes väld.

År 1571 i Juli månad fördes den afsatte konung Erik XIV från Åbo slott till Kastelholm, men redan om hösten samma år flyttades han till Gripsholm. 1599 vid början af året intogs slottet af konung Sigismunds anhängare och Salomon Ille sattes der till kommendant. Om hösten skickades Joachim Scheel af hertig Carl att återtaga detta fäste; Ille måste gifva sig på nåd och onåd och blef jemte 6 andra fångar halshuggen. Det berättas, att Ille, der han satt med sina kämpar kring bordet i borgsalen, blifvit öfverrumplad af fienden, dervid första kulan trängde in i salen; och ännu för 60 år sedan förvarades samma kula i Lappböle by.

Eldsvådor och fiendtlig sköfling hafva lagt slottet i ruiner; åren 1644, 1745 och 1771 afbrunno der trädbygnaderna. Sannolikt har det lemnats att förfalla, sedan stäthållareskapet förflyttades. Numera är Kastelholms slott en alltmera förfallande ruin, som snart skall sammanstörta till en grushög, derest icke någon välvillig omsorg hejdar dess fall. Murarna äro bevuxna med den i Finland sällsynta sorbus hybrida; kajor och skator bygga sina nästen i den äldriga bostad, der så många stolta höfdingar fordom kämpat och druckit. På sydöstra sidan finnas lemningar af ett torn; vestra delen är inredd till kronomagasin för Åland; allt det öfriga står öde.

19. *Sunds kyrka.*

Denna den största af alla kyrkor på Åland håller 60 alnar i längd och 25 i bredd samt är invigd till Johannes Döparens ära. Fyra pelare af sandten stödja hvalfven. Tornet har drottning Catharina Stenbock lätit bygga, och hon skänkte dertill en klocka, som begagnades till år 1678, då kyrkan d.

26 Juli antändes af äskan och klockan smältes. En sten invid kyrkogårdsmuren, kallas drottningstenen, emedan samma furstinna vid den har stigit af och på hästen, då hon red till gudstjensten. Gamla altartaflan utgjordes af bildthuggerier, föreställande de tolf apostlarne samt Jungfru Maria och frälsaren. Orgelverk anskaffades redan 1672.

20. *Bomarsund jemte Skarpans kaserner.*

Wärdö kapell skiljes från Sunds moderförsamling medelst Varggata fjärd och Bomarsund. Efter Ålands förening med ryska riket ansågs nödigt och lämpligt att på denna rikets vestligaste punkt anlägga en fast militärisk position, och dertill utsågs Skarpans invid Bomarsund. Den dertill nödiga mark erhölls i utbyte mot ägor, som utbrötos från Hagakungsgård. Här hafva sedan mer än tjugu år vidsträckta och kostsama byggnadsarbeten varit i gång och kasernerna — eller rättare fästningen — sträcker sina väldiga murar längsmed en vik mellan fasta Åland och Wärdö. Om vidden af dessa arbeten vittna de årliga förteckningar på material och dagsverken, som varit synliga i entreprenad-annonser på Åbo bladens bihang. Ett verksamt, rörligt lif råder på denna punkt, hvilken sannolikt i framtiden kommer att blifva af stor militärisk vigt, och för kommunikationens underlättande är ett postkontor inrättadt på Skarpans.

21. *Hospitalet på Prestö.*

Prestö är en liten holme i Wärdö skärgård och bestod af ett enda hemman blott, intill dess ett hospital här inrättades för de sjuke af garnisonen i Skarpans kaserner. En grekisk kyrka är härmed förenad.

III. Satakunda.

Satakunda *), som i förening med Egentliga Finland bär titel af hertigdöme, utgöres af det säkallade Björneborgs län, som nu är förenadt med Åbo län. Satakundas gamla gränser sammanfalla likväl icke med länets, utan omfatta derjemte vidpass lika stora stycken af nuvarande Tavastehus och Wasa län. Således, när man i vester har hafvet, vidtager Satakundas södra gräns ungefär två mil söder om Raumo vid kusten och går sedan i flere bugter åt ostsydost till en och en half mil norrom Koskis kyrka, der den böjer sig åt norr, går sedan vid Pungalaitio åt nordost, går in i Wasa län åt norr och nordvest till en mil sydost om Soini kyrka, der den möter Österbottens östra gräns och sammanlöper med denna åt sydvest till Bottniska viken mellan Sideby kapell och Sastmola socken. I denna omfattning är provinsen en af de större i Finland och upptager i sin största bredd vidpass 15 samt i sin största längd vidpass 20 mil.

Långa bergsträckor och landthöjder med längsluttande sidor intaga, jemte vidsträckta moar, Satakundas mark. Det är Maanselkä, som, i det han utsänder söderut en arm, för att åtskilja Päjänäs och Näsijärvis vattensystemer, skickar en annan gren längs österbottniska gränsen inåt Satakunda, för att der förlora sig i skogbevuxna höjder. Från Tavastland inrycker en annan höjdsträckning, reser Kangasala ås som en mur mellan sjöarna, går sedan längs Kulovesi m. fl. vattendrag vesterut och utplattas i nejden af Keikiö, medan en tredje går längs Pyhäjärvi genom Birkala och så vidare, tills den förlorar sig i Loimijoki. Graniten är i dessa berg den rådande och framträder stundom naken; höjderna bestå för det mesta af klappurblandad sand, och det helas utseende påminner med sina stenrös om en forntida hafskust. Dock har landet ofvanom Tamerfors en höjd af ända till 600 fot och mera öfver hafvets nuvarande yta. Ju närmare man nalkas kusten, desto mera sänker sig landet, ehuru nyckfullt och ojemnt, så att en del socknar i dessa nejder, äfvensom Hvittis och Loimijoki i det inre äro slättländer. Vidlyftiga skiffergångar finnas; deras produkter begagnas stundom till taktäckning. Bland högre berg må nämnas Wanajanwuori i Suoniemi kapell och Pirunvuori i Karkku. Jordmånen omvexlar mellan lera och sand, kärr, myror och spår af gammal sjöbotten. De stora skogar, som ännu betäcka de inre delarna af Satakunda, voro för få tiotal tillbaka mycket vidsträcktare. Årligen glesna de mera för odlarens yxa och för att anskaffa förråder för Björneborgs betydliga trädvaruexport; kärren utdikas; björnarna drifvas ur sina gamla tillhåll och ljusgröna tegar intaga alltmera de förra ödemarkernas område.

Få landskaper i det öfverallt så vattenrika Finland kunna i sjöarnas storlek och mängd jemföras med Satakunda. Dess vatten formera ett eget skildt

*) Utom andra källor, har Gadds "Inledning till Björneborgs läns mineralhistoria" här blifvit rådfrågad.

system, som finner ett utlopp i den mäktiga Kumo elf. Detta genom otaliga sund nästan utan afbrott förbundna vattensystem tager sin början nordligast i Etzeri sjö, på hvars vestra sida Maanselkä utgör vattendelaren och afstänger den samt öfriga sjöar i närheten från utloppet i de österbottniska elfvarna. Hangawesi, Toiwesi, som upptager Keurunselkä med dess tillopp; vidare Waskiwesi, Rautawesi, Wisuwesi, Tarjannes, Sotkanselkä, Ruowesi, Jämingi, Palowesi, flödande genom Murola fors ut i Wangovesi, samt vidare genom Unkekiwen-salmi ut i den längsträckta af otaliga fjärdar och vikar mängdelade Näsijärwi, som åter genom den praktfulla Tamperinkoski (Tamerfors) utgjuter sig i den kristallklara och sköna Pyhäjärwi, utgöra, förutom ett stort antal mindre sjöar och vattendrag, en sammanhängande, på naturskönheter ytterst rik och för framtida sjötrafik oskattbar kommunikationslinie. Pyhäjärwi är den herrliga centralsjö, i hvilken icke blott alla de redan nämnda, utan ännu dertill en mängd af stora sinsemellan förbundna sjöar: Wanaja, Längelmänwesi, Roini, Mallaswesi, Rautunselkä m. fl. utflyta. Dessa vattenmassor utfalla nu genom Nokia ström i den genom andra tillflöden (deribland det berömda Kyronkoski, Kyrofall) förstärkta Kulowesi, hvarifrån ändtligen Kumo elf genom Wammaskoski fors och flere mindre sjöar utströmmar, under ständiga tillopp, i Bottniska viken vid Björneborg. Att uppräkna alla Satakundas sjöar och öfriga vattendrag, vore ett vidlyftigt arbete; man behöfver endast erinra derom, att ensamt i Mouhijärvi socken räknas 171 större och mindre sjöar och träsk. Bland de vestliga må endast nämnas den 5 mil långa Kyröjärvi i Ikalis, Isojärvi i Sastmola samt den genom S:t Henriks mord så ryktbara Kjulo sjö.

Så omvexlande insjötrakter göra Satakunda till ett af Finlands skönaste landskaper. Än skådar vandraren från höga åsar, såsom den i Kangasala, sjö vid sjö, så långt ögat når; än hänryckes han från stranden af en stor insjö, såsom Näsijärvi, af en hel skärgård af de täckaste holmar, utströende sin ljusa grönska öfver vattenspeglarna, än stadnar han häpnande och beundrande vid ett mäktigt vattenfall, såsom Kyrönkoski. Vid flera af dessa sjöar, såsom Kjulo, fästa sig forntida minnen; andra åter äro kända för sällsama naturfenomener. Så har, omtalar Mag. Lindström i sin under tryck varande "Beskrifning öfver Eura socken" *), en märkvärdig observation om den 3 mil långa och 1 mil breda vestra Pyhäjärvi, som antages hålla 31,167 ½ tunnland i vidd. Tvärtemot den bekanta vid Finlands kuster rådande vattenminskningen, tros denna stora sjö vara i märkbart stigande. År 1750 omtalas att sjön gått långt öfver sina gamla bräddar, att ruiner af sten- och tegelhus varit synliga 60 alnar från stranden och 2 alnar under dåvarande vattenytan; år 1814 har Pyhäjoki å varit torr, men håller nu 3½ fot i djup; ett närliggande kärr är sankare nu än förr, och 40 famnar från stranden har man funnit trädrötter i sjöbottnen. Hr L. kallar ett sådant vattnets stigande blott skenbart och härleder kärrens större sankhet, från sjövattnets undanfallande, hvilket fordom uppburit deras lösa fly; om med skäl, må lemnas derhän. Man tror sig äfven hafva observerat att Pyhäjärvi i 5 till 6 år är i stigande, samt derefter åter vexelvis en lika lång tid i fallande. — För öfrigt är landets starka sluttning från nejden af Tamerfors nedåt Hvittis — beräknad till 155 fot 8 tum på 6 mil — en naturlig orsak till de täta vattuflöden höst och vår, med hvilka Kumo elf plägar öfversvämma lågländerna, till stort besvär för jordbrukaren.

Att Satakunda i forntiden varit bebodt af Lappar, derpå har man de ymnigaste bevis, icke blott i en mängd ortsnamn — en hel socken är efter dem uppkallad — utan ock i de många sägner, som om dem ännu återljuda i folkets mun, samt i vissa fornlemningar, som måste tillskrifvas dem. De siste Lappar, säger Mag, Indrenius i sina "anmärkningar om Keuru socken", blefvo af Finnarne ihjälslagne vid Lapinlahti, en vik af Keurunselkä, för det de ej ville antaga kristna läran. Om deras trolldom m. m. skall snart åtskilligt anföras. Allmogen förblandar dem icke sällan med Jättiläiset och Hiiet; någon gång äfven med Munkilaiset.

Satakundas nuvarande inbyggare tillhöra den tavastländska stammen, dock att de, ju längre man kommer vesterut mot kusten, frångå den skarpt markerade forntida prägel i både lynne och utseende, som utmärker den äkta Tavasten, samt antaga det något rörligare, mera hyfsade, men äfven grundare skick, som anmärkes hos den underafdelning af stammen man kallat Sumer, (Egentl. Finlands invånare). Vid kusten är Satakundabon från barndomen uppfostrad till sjöman. Gadd anför som exempel härpå, att vidpass år 1780 en 14 års gosse från Eura Åminne socken ensam med sin moder och syster lyckligen fört sina föräldrars skuta fram och tillbaka till Stockholm. Törhända har handelstrafiken vid kusten något lossat hemkärlekens band. Som bevis

*) Oss benäget kommunicerad af författaren.

härpå anföras de många utflyttningar, som årligen och utan särdeles nödtvång förekomma i Eura socken. — Att vissa socknar i Satakunda blifvit befolkade genom karelska inflyttningar, förmodar Mag. Warelius i sin ethnografiska uppsats i Suomi för 1847. Att åtminstone flacklandet Hvittis senare fått sin inbyggare, än grannsoknarne Kumo och Tyrvis, synes af den gamla traditionen som säger: "när Kumobon såg en spån komma flytande nedåt elfven, företog han en resa uppåt, för att söka sin granne, och fann honom först i Kaukola, som är den äldsta by i Tyrvis". Säkylä- och Säkkjärviböndernas fordna gemenskap bevitnas genom likhet i utseende, bygnadssätt m. m. Tiden när Karelarne utvandrat hitåt lärer dock ej kunna antagas senare, än i 12:te eller 13:de seklet. Öfra Satakunda talar den rena och i sina former fullständiga tavastlänska dialekten, nedra Satakunda deremot den stympade Peri-Suomalais- eller Åbodialekten. Svensk befolkning finnes här blott i Hvittisbofjärd och några kustnejder af Sastmola samt i städerna, och äfven der är finskan allmänt rådande bland de lägre samhällsklasserna.

I Satakunda var ännu i förra seklet klädedrägten stadigt densamma: qvinnorna brukade till bättre klädnad skor med höga klackar, röda och blåa strumpor, bredrandiga eller enfärgade korta kjortlar, lifstycken med skört, enfärgade tröjor med långt lif och skört, fästade framtill med häkter; karlarne korta byxor med knappar och spännen vid knävecken, långa, dels ljusa, dels mörka blåa tröjor och jackor, som räckte till hälarna, med band i stället för knappar, Nu är här, likasom i Åbotrakterna samt största delen af Nyland och Tavastland, allt i nästan årligt ombyte. Bygnadssättet liknar än det åboländska, än det tavastländska, dock så att gårdarne vanligen ligga nära hvarandra. En egenhet är att Satakundabon nyttjar särskild bagarstuga. I artighet mot det vackra könet står han framom de flesta andra delar af landet; vid danser, läsförhör och andra större samlingar låter han qvinnorna sitta på bänksidan af stugan. Sina bröllopp firar han med mycket glitter och mycken välfägnad, men begrafningarna äro enkla. I Tyrvis föres liket en dag förut till kyrkan med häst, i Hvittis bäres det ofta två mils väg till densamma på begrafningsdagen. Christihimmelsfärdsdag och pingsttiden om qvällarne upptändas lusteldar (Helka-valkeet) på höjderna, och ungdomen samlas kring dem till dans. Icke längesedan dansade man i Satakunda efter sång; nu har fiolen kommit i stället. Runosången är här utdöd. Dock finnes mycken vidskepelse qvar från hedendomen.

Satakunda hör i ekklesiastikt hänseende under Åbo erkestift samt innefattar helt och hållet eller delvis 5 prosterier och 23 pastorater. Satakundas 4 härader lyda under Åbo hofrätt samt Åbo och Björneborgs lagsaga, hvarförutom 2 tingslag höra under Wasa hofrätt och lagsaga. Provinsen är fördelad på 4 provincialläkare distrikter.

I. Nedre Satakunda härad utgöres af de närmast kusten liggande socknarna, nemligen: Sastmola med Siikais kapell; Ulfsby (Ulvila) med Björneborg samt Norrmarks, Pämarks, Hvittisbofjärds (Ahlaisten kappeli) Kulla och Nakkila kapeller; vidare Eura med Kiukais och Hongilaks kapeller; Euraåminne med Luvia kapell, Lappo, Raumo, hvartill komma Hinnerjoki kapell af Lethala s. samt delar af Yläne och Pöytis som höra till Eg. Finland. Trakten, af öfvervägande sandig jordmån, är rik på mineralier samt större och mindre vattudrag. Här söka sig Sastmola (Karvia), Norrmarks (Lassila) och Eura åar en väg till hafvet. Mäktigare än dem alla tillsamman och segelbar ända upp till Lammais by i Kumo är elfven af samma namn, — Kumo, hundrade stora sjöars aflopp, ryktbar för sin lax och sin sik, en källa till välstånd för hela den kringliggande nejden.

Derföre smyckas ock dess mynning af en bland Finlands rikaste och driftigaste sjöstäder, den som af alla skickar den största handelsflotta ut att plöja hafven, nemligen

Björneborg. Denna stad, på finska Pori, är en af landets äldsta, och dess säkra tillvaro går åtminstone tillbaka till medlet af 1300 talet. Fordom, säger berättelsen, fanns i Ylistaro by af Kumo socken, således vidpass 5 mil sydost om den nuvarande, en stad eller köping benämnd Öster-Telje (Teljän Kaupunki). Denna flyttades sedan närmare elfmynningen till Wanhakylä, hvilken ort med dess kyrka säges efter helgonet Olof hafva erhållit namnet Ulfsby, och för Ulfsby stad finnes ett kungabref från år 1365 af konung Albrecht. Staden vexte till och begynte att väcka Stockholms afund, hvarföre Sten Sture d. ä. år 1502 lät inskränka dess handelsfrihet. Nu kommo de besynnerliga tider, då man ville med jernband fjettra det friaste af alla yrken, handeln. Den, store Gustaf Wasa, som på allt sätt favoriserade sitt nya Sandhamn, anbefallte år 1550 Ulfsby köpmän att flytta till Helsingfors. Men köpmannablicken såg längre än konungens, och Ulfsby höll sig uppe, ehuru med nöd och trassel. Kort derpå, år 1558, lät dåvarande hertig Johan af Finland flytta staden än närmare elfmynningen på Björneborgs kungsgårds ägor, hvaraf

staden erhöll sitt nuvarande namn. Hans plan att befästa orten blef utan påföljd; mer varaktigt blef hans minne der genom förunnandet af lika fri- och rättigheter med landets öfrige handelsstäder. Konung Erik XIV utfärdade Björneborgs privilegier af den 10 Dec. 1564, hvilka sedermera bekräftades af konungarne Johan III (1576), Sigismund (1594), Carl IX (1604) och Gustaf Adolf (1617). År 1641 hade man likväl återkommit till tvångssystemet, och förmyndare-regeringen fann för godt att tillämpa det på Björneborg, som under dess inskränkningar aftynade till år 1765, då konung Adolf Fredrik återgaf staden dess friheter, hvarefter den märkbart uppblomstrat och, lyckligare än mången annan finsk stad, sedan 50 år fördubblat sin folkmängd och tiodubblat sin sjöfart.

Björneborg nämnes för öfrigt i Finlands häfder i anledning af den riksdag dåvarande riksföreståndaren, sedermera konung Carl IX härstädes höll under de oroliga tiderna i Februari 1602. Emellertid hafva nyare häfdaforskare (Grönblad), som det synes på goda skäl, betviflat denna tilldragelse. I sina enskilda annaler har staden antecknat svåra olyckshändelser, såsom eldsvådorna den 5 Augusti 1603, 4 Maj 1640, 6 Maj 1698, den 28 Maj samma år och slutligen den 10 Juni 1801. Det var en gråkall dag, sådana man hvarje år har flera i Juni månad, och en bister nordvest bläste in ifrån hafvet. Klockan 12 middagstiden varseblef man eld på taket af fältskärsenkan Måsbäcks gård nära strandgatan i östra delen af staden. Sprutorna läto ej vänta på sig, men stormen dref lägorna öfver hela den s. k. Hagatullssidan af staden, som med förvånande hastighet lades i aska, utan att invånarne ens hunno berga sin lösegendom. Man hoppades en tid att den i lovart om vinden liggande kyrkotrakten skulle undgå förstörelsen. Men genom en oförklarlig tillfällighet gick elden mot vinden och spridde sig äfven i denna stadsdel, som till största delen nedbrann, äfven den. Blott kyrkan räddades. Klockan 10 om aftonen hade förödelsen fulländat sitt verk, 300 gårdar lågo i aska och 3000 husville sökte sig, darrande af köld, en tillflykt, somliga i kyrkan, andra i rior och ännu qvarstående strandmagasiner, andra åter i närmaste bondgårdar. Veterligen spilldes blott ett enda menniskolif; en tioårig gosse blef innebränd. Milda gåfvor tillströmmade från alla håll, och snart repade sig Björneborg efter denna olycka, dess gator raknade, dess tomter utvidgades, och borgarens idoga boning speglade sig prydligare än förr i vattnet af den mäktiga Kumo.

Vidden af stadens efterhand erhållna ägor uppgår till omkring 5,480 tunnland, hvaraf 479 t. åker och 1700 t. äng. Stadsplanen utgör 168 tunnland samt är indelad i 449 tomter, deraf 10 äro bebygda med trädhus. Af publika byggnader finnas en kyrka af träd, rådhus och skolhus af sten samt packhus, magasiner m. fl. äfven af träd. Tullkammare, postkontor, apothek, en provincial- och en stads-läkare samt ett genom enskilda bidrag underhållet feberlazarett äro här tillgängliga. Staden äger en högre och en lägre elementarskola, en söndagsskola, en fattigskola samt en pensionsanstalt för flickor. En genom enskilda bidrag af stadens fruntimmer inrättad fattigskola har nyligen kommit till stånd. Stadens lutherska församling vårdas af pastorn i Ulfsby. Folkmängden steg år 1843 till 4,927 personer och tullspecialerna visade samma år en import af S:r Rub. 158,875 samt export af 114,180. År 1850 funnos här 39 fartyg om inalles 6,448 lästers drägt, hvaribland en mindre ångbåt, begagnad till att bogsera lastbåtar emellan staden och den 3 mil derifrån belägna Räfsö hamn, hvarest sommartiden gudstjenst hålles, värdshus finnes och många af stadens förmögnare familjer ses utflyttade.

I Ulfsby socken ligga Koivisto (tillh. v. Numers), fordom kungsladugård, nu en vidlyftig privategendom; Sonnäs (Suoniemi, tillh. v. Rosenkampff), äfven ett stort frälsegods med indrägtigt fiske i elfven; Thorsnäs glasbruk (anl. 1781, tillh. Riksten), som sprider en stor mängd fabrikater i södra Finland; Fredriksfors frälse jernbruk (tillh. Falck) anl. 1771, med derunder lydande Fredriksbergs ämneshammare, samt Norrmarks jernbruk (tillh. Mellin m. fl.). I Eura vid det klara Pyhäjärvi ligga Kautua jernbruk (Falck), och Puisto (th. Sahlberg) med dess nya berömda skola för ädlare fruktträn, samt i Euraäminne Wuojoki (Björkenheim); om detta och Kautua längre frammera. Sistnämnde socken har en fornlemning, "Linnanmaa" benämnd, hvarest man funnit qvarlefvor af tvenne vallar och en vallgraf, omgifvande en kulle samt fordom ytterligare befästad genom ända till sednare tider synliga pallisader. I Luvia finner man ganska stora s. k. Hiidenkiukaat, jättehögar. Mindre dylika finnas i Lappo.

Vid hafskusten i sydvestra hörnet af Satakunda 10 mil från Åbo ligger den urgamla staden Raumo (Rauma) i pastoratet af samma namn. Dess ålder förlorar sig långt in i den katholska tidens skymning, och de hafva funnits, hvilka ansett Raumo för Finlands äldsta stad och fört dess anläggning tusen år tillbaka ända till Björn på Häga, ja längre. Dess namn har ock i Rudbäcks smak blifvit härledt från Raumur, Nors son, hvilken omtalas i "Fundin Norregur" Skada att härledningen från finska ordet Rauma, sund,

är omisskännelig. Så mycket är säkert, att sedan urminne tid en köping och bytesplats här exsisterat och efterhand blifvit hugnad med kungliga privilegier. Sådana finnas af riksmarsken Carl Knutson år 1442, af Christian I 1469, af riksföreståndaren Sten Sture den yngre 1512, af Gustaf I 1546, af Johan III 1568, af Sigismund 1594, af Carl IX 1607 samt af Gustaf Adolf 1616. År 1765 fick staden fri seglats på Östersjön. Raumo och Lajo byars ägor, beräknade till 14 mantal om inalles 5949 tunnlands areal, äro staden underlagde. Stadsplanen, upptagande 46 tunnland, är indelad i 256 tomter, af hvilka blott 2 äro bebygda med stenhus. Raumo har en ganska gammal kyrka, "Helga Korskyrkan," uppförd af grofva grästensblock och, som man förmodar, redan i 13:de seklet. Dess sakristia och chor, åtminstone den förra, anses ha utgjort det gamla klostret. Tornet synes 4 mil ut till sjöss och tjenar till landkänning. Rådhuset är af sten, men skolhus, packhus samt öfriga publika byggnader af träd. Här finnas en lägre elementarskola, postkontor, tullkammare, läkare, apothek och helsobrunn. År 1841 hade Raumo 1139 innevånare. Stadens handelsflotta utgjordes 1850 af 37 fartyg om inalles 2559 lästers drägt och exporterar skogsprodukter. Under sednaste 50 år har Raumo gått tillbaka, i samma mån som Björneborg med kapitalernas öfvermakt utvidgat sitt handelsområde. Raumos nuvarande folkmängd är mindre, än den af Tuneld uppgifves år 1794, ochden lilla borgerligt enkla staden synes alltmera stadna i skuggan för sin mäktiga granne.

Det var icke handeln eller en politisk betydelse, som fordom läto Raumo intaga ett så märkvärdigt rum bland Finlands städer. Det var dess gamla fransiskaner eller gråbrödrakloster och den dermed förenade högskolan, Collegium Raumense, som länge utgjorde landets högsta läroverk och en plantskola för flere af dess ryktbaraste män. Härifrån utgingo Mårten Skytte, Finlands förste evangeliske biskop, Johannes Raumannus, kansler för Upsala akademi m. fl. män af stor utmärkelse. Klostret, som dock hvarken i anseende eller rikedom synes hafva kunnat mäta sig med det i Nådendal, gick under i katholicismens allmänna skeppsbrott år 1526, men skolan fortfor dock ett långt stycke in i den lutherska tiden och förlorade först efter inrättandet af Åbo gymnasium (1626) all sin betydenhet. Likasom för att utpläna alla minnen af forntiden, gick vid samma tid (1639) öfver staden en förhärjande brand, som dervid förstörde den äldsta s. k. Trefaldighetskyrkan. År 1682 drabbades hela staden af samma olycka, blott kyrkan skonades. År 1572 härjade här en svår pest. Då, säges det, hände sig att borgmästarens dotter dog, och i hela staden kunde man ej finna nog många friska att bära den döda till grafven, utan måste hon ditköras med oxar, hvilket syntes Raumoboerne så märkvärdigt, att denna likprocession förevigades i en tafla, som ännu är synlig på chorväggen. År 1657 härjade pesten ånyo. År 1697 blefvo 221 personer inom Raumo församling döde af hunger. I den kort derefter följande stora ofreden blef staden så illa medtagen af allt slags nöd, att vid fredsslutet allenast 7 borgare och 6 hästar öfve rblifvit.

Så många och stora olyckor bortsopade forntidens spår ända till minnet. Af det katholska Raumo med des munkar, messor och skolastiska lärdom förvaras intill sednare tider blott ett rökelsekärl, en abbotekappa och en konstigt broderad messhake med de tre vise män och den heliga jungfrun. Chorets tak och väggar prydas ännu i dag af forntida bruna englar med utslagna vingar, skonade vid kyrkans nya målning år 1830. Ett minne har dock gått alltupp till nyaste tid, nemligen de i hela landet bekanta Raumo spetsar, en från klostret härstammande slöjd, med hvilken ännu för tjugu år tillbaka mest alla obemedlade qvinnor i staden sysselsatte sig. Men ochså det urgamla spetsknypplandet är nu hardt nära att småningom komma ur bruk. En nyare tid med dess alltgenomgripande machinväsende har lyckats producera äfven spetsarne till ett pris och en finhet, med hvilken de fattiga knypplerskorna i Raumo ej kunna uthärda täflan, och så utslocknar denna näring efterhand af sig sjelf.

II. Öfre Satakunda nedredels härad utgör sydöstra delen af Satakunda samt innefattar Loimjoki med Alastaro och Metsämaa kapeller, Oripää k. af Pöjtis, Hvittis (Huittisten pitäjäs) med Wambula och Kauvatsa kk. samt en del af Pungalaitio, vidare Kumo med Harjavalda k. samt Kiulo och Säkylä. Nejden är skogrik, isynnerhet Loimjoki och det vidsträckta Hvittis, i långa tider ett skördefält för sågverken och ett ymnigt förrådsmagasin för Björneborgs export. Numera får man dock söka storverksträn långt upp i Ikalis, ty närmast Kumo elf, som flyter genom nejden med många mäktiga forsar, äro skogarna mest uthuggna och ha lemnat plats åt stora tättbygda byar med vidlyftiga åkerfält. Kumogård (th. v. Knorring) i soknen af samma namn, numera ett säteri, var fordom en kungsgård, som mycket omtalas i 14:de och 15:de seklerna, och landet deromkring kallades en tid Kumogårds län. I Ylistaro by af samma socken visas S:t Henriks

predikohus, hvarom mera nedanföre. Här, säger man, var fordom en köping, Öster Telje (Teljän kaupungi), och man visar der en stor sten, Saxankivi, hvarpå de handlande skola ha upplagt sina varor. Säkylä är ryktbart för sina qvarnstenar, som ännu för tjugu till trettio år tillbaka här tillverkades i stor mängd för nästan hela vestra Finlands behof. Nu har väl denna tillverkning mycket aftagit, men fortfar dock.

III. Öfra Satakunda medledelshärad omfattar provinsens ostliga delar och utgöres af Birkkala med Harju och Ylöjärvi kk., Wesilaks med Tottjärvi k., Karkku med Suonniemi k., Mouhijärvi med Suodenniemi och Lavia kk., samt Tyrvis (Tyrvä) med Kiika k., hvarutom till häradet räknas delar af Messuby (Metsäkylä) med Teisko kapell. Dessa nejder, vesterom Näsijärvi, dit hela dess stora, vida kringstänkta vattensystem inklinerar, tillhöra de sjörikaste, mest omvexlande och skönaste i hela Finland. Kring de retande insjöstränderna ligger en rad af herrgårdar med den täckaste belägenhet. Ylöjärvi har Teevala (v. Knorring); Birkkala vid Pyhäjärvis fjärdar har Haikka (Spåre), Sangila (Bohm) och en skönt belägen prestgård. Icke långt derifrån är den fordom som köping bekanta Birkkala by, och vid insjöns utlopp genom den praktfulla Nokia forsvarse-blifver man Taivalkunda halfö samt på ena sidan Nokia gård (Törngren) och Wik (Brakel). Wesilaks har Laukko, hvarom mera nedanföre. Karkku har Kuljo (Mellin) och Kauniais (Wegelius). Här höja sig de fantastiska konturerna af Pirunvuori, på hvars höga bergstopp i tre afsatser en jättehand — vare sig naturens egen, eller, som folktron menar, de onda makternas — af väldiga granitblock danat en märkvärdig grotta af 4 till 5 fammars längd. Tyrvis, der man för hundrade år sedan ville anlägga en köping, räknar bland sina märkvärdigheter Wammaskoski nya bro vid utloppet af Kulovesi, mähända den bredaste i hela vestra Finland. I Messuby, ½ mil från Tammerfors, finnas en "Kalevan-kangas" och en "Kalevan-kivi" anmärkningsvärda för namnets skull. Hatanpää egendom (Idman), äfven i Messuby, höjer på en udde i Pyhäjärvi sin mörka park och står som en utpost för Satakundas prydnad och stolthet, det brokiga och verksama

Tammerfors. Denna stad, på finska Tamperi, hvilken man ej utan skäl gifvit det smickrande namnet "Finlands Manchester", är ett af de vakraste och varaktigaste minnen Gustaf III efterlemnat i Finland. Här, der Näsijärvi genom en af landets mäktigaste forsar utgjuter sit vatten i Pyhäjärvi — ett läge, som för sina vidsträckta sjökommunikationer är ett af de mest centrala — här kunde naturens vink ej missförstås. Kongl. brefvet af den 6 Juni 1775 grundlade här en stad, till hvars utrymme Presidenten Baron Boije afstod Tamerfors rusthåll och Pyynikkö augmentshemman. Fundationsbrefvet är dateradt d. 1 Okt. 1779, och den 1 Aug. 1821 erhöll Tammerfors fristadsrättigheter, hvilka närmare bestämdes d. 16 Juni 1824.

Under staden lyda 425 tunnland jord, förutom stadsplanen, som utgör 169 tunnland, indelad i 268 tomter, hvaraf omkring 140 äro bebygda med trädhus. Kyrka, rådhus, skolhus m. fl. äro alla af träd, men fabriksbyggnaderna mest af sten. Folkmängden utgör något öfver 2000. Församlingen räknas till Messuby pastorat, dock med egen predikant. I staden finnas lägre elementarskola, sön dagsskola samt en af Hrr Nottbeck & Komp. underhållen småbarnsskola. Tammerfors har 27 handlande, 4 hökare, 12 öppna handelsbodar samt två stora marknader *). Stadens vigtigaste näring är likväl fabriksrörelsen. Förutom oljeslageri samt en klädes- och en läderbabrik, finner man här det största pappersbruk i landet, tillhörande Hrr Frenckell & Son samt betydligen utvidgadt och försedt med engelsk maschin år 1843. Bruket producerar papper af alla slag till ett värde af cirka 30,000 rubel silfver årligen. Arbetarnes antal 1849 var 108. An större kapitaler äro ursprungligen af Hrr Finlayson & Komp., sedan af Hrr Nottbeck & Komp., nedlagda uti det vid samma fors, något ofvanom, belägna bomullsspinneriet. Här surra, dagen igenom, otaliga spindlar, väfstolar slamra och om qvällarna eckläreras rummen med gas. 610 arbetare befolka det fem våningar höga huset och producera der garn, men isynnerhet väfnader till ett ungefärligt värde af 165,000 rubel silfver årligen. Den äldre fabriksbygnaden blef för få år sedan lägornas rof, men blott för att lemna plats åt en ny, än ståtligare, hvilken snart som en fenix reste sig upp ur ruinerna och höjer sin tornlika skepnad vid sidan af Hr Nottbecks sköna engelska trädgård.

Tammerfors är den stad, som troligen en dag skall intaga första rummet bland Finlands uppstäder. Ursprungligen en utländsk planta, närd af utländska kapitaler, har fabriksrörelsen här blifvit fullkomligen bofast. Forsen, det enda

*) För såväl Tammerfors, som följande städer, torde det vara öfverflödigt att uppräkna läkare, apothek, postkontor m. m. som med få eller inga undantag äro att tillgå i alla Finlands städer.

af Finlands många mäktiga vattendrag, som industrin tillfyllest uppskattat, är den outtömliga källan till en rörelse ännu mångfaldt större än den nuvarande. Hit strömma från när och fjerran otaliga båtar och jakter, hvilka här omsätta sina produkter och kringsprida, jemte stadens varor, äfven stadens lilla lyx och öfriga inflytanden. Omgifvet af de skönaste nejder, på engång aflägset genom distanserna från en närmare beröring med främmande elementer och likväl nära nog genom sjökommunikationerna, bär Tammerfors den genuina prägeln af en rent finsk stad, icke som skulle det representera ett stelt fasthållande af det gamla, utan tvärtom just genom sitt friska framskridande och genom att förarbeta samt med folklynnet införlifva en nyare tids verksamhet. Dess betydenhet som fristad är ännu icke fullt uppskattad, men torde blifva det en dag, när jernvägar fortsätta sjöarnas farleder ända ned till kusterna. Säkert är icke heller det en tillfällighet, att nejderna kring Tammerfors äro att anse som centrum för den vestfinska dialekten, d. ä. bibelfinskan, en omständighet, som antyder ortens centrala läge, icke blott i materielt, men äfven i intellektuelt hänseende.

IV. Öfre Satakunda öfredels härad utgöres af provinsens norra och inre delar samt omfattar soknarna Ikalis med Kanganpää, Karvia, Parkano och Hongajoki kapeller, Tavastkyro med Wiljakkala k. samt en del af Ruovesi med Kuru kapell. Dessa nejder, glest bebodda, förutom sjöstränderna, hafva ett tycke af enslighet, som ökas genom den nästan totala bristen på andra herrgårdar, än presterskapets gästfria boningar. En ofantelig ödemark, den fordom för sina röfvarehistorier och ännu för sina tiofjerndels häll och sin sandiga väg beryktade Tavastmon, utbreder sig öfver en stor del af Tavastkyro och Ikalis, genomskäres längre österut af Näsijärvis fjärdar m. fl. andra sjöar, men visar sig äter i Ruovesi och Orihvesi med samma karakter af storartad ödslighet. Dag från dag gör likväl odlingen allt större inträng på denna öken af sand, granit, barrskog och ljung; det ena nybygget efter det andra aftvingar mon sina skördar, och vintern igenom däna Björneborgarnes yxor vid roten af Ikalis furor. Midt på mon är den ryktbara Kungskällan, der ingen resande underläter att läska sin törst under sommarhettan; här, säger man, hvilade för hundra år sedan konung Adolf Fredrik med sin glänsande svit. Oaser af en förtjusande grönska, sådana som det täcka Skansi — ett krigsminne, — omvexla på ett angenämt sätt med de bruna ljunghedarna, och en half mil på sidan om stora landsvägen när till den resandes öra det mäktiga bruset af Kyro-fall.

V. Satakunda härad inom Tavastehus län utgöres af provinsens ostligaste delar med soknarna Lempälä, Kangasala, Orihvesi, delar af Ruovesi, Birkkala, Wesilaks, största delen af Messuby samt hela Teisko kapell. Dessa nejder bilda den östra omgifningen af Näsijärvis stora vattenbasin: samma rikedom på sjöar, höjder, dalar och den mest vexlande natur. Kangasalas skönhet är nästan ett ordspråk: Kangasala ås, besjungen af Runeberg, beundrad af hänryckta resande, bjuder åt båda sidor det vidsträckta färgspelet af blåa sjöar, mörka skogar och ljusgröna stränder. Här förenar Kaivando kanal den klara älskliga Roine med den i vidsträckta fjärdar förirrade Längelmänvesi. En annan märkvärdighet af samma slag är Rikala kanal mellan Lempälä och Konhonselkä sjöar; påbegynt i början af detta sekel för att undvika Kuokkala fors, blef den afbruten af kriget, för att sannolikt aldrig fortsättas på samma ställe, utan förmodligen någon verst derifrån vid Hulaus. Men Rikala kanal är icke den enda ofullbordade. I Tamerfors lefver ännu Rådman Haggren, känd för ett ganska storartadt projekt till en kanal, hvars resultat borde blifva en obehindrad sjökommunikation mellan Tamerfors och Tavastehus, och till hvilken Hr H., enligt sägen, lofvat anslå en större penningesumma. Att denna plan kommer till utförande, är mindre troligt. Säkert är, att de många smala näsen och åsarna mellan stora sjöar likasom inbjuda spaden att lossa elementernas bojor, och att nya planer, mera beräknade och lättare att utföra, ställas i förbindelse med den projekterade nya jernvägen från Helsingfors åt norden.

Kangasala har en mängd af inbjudande herrgårdar, bland hvilka må nämnas Joutsiniemi (Armfelt), Ljuksiala (Meurman), Fransila (Aminoff), Wägsjö (Favorin) med dess såg och förträffliga grynqvarn. Största egendomen i Lempälä är Lastus (Nyström). Orihvesi har Haga (Boisman) och Säynäjoki (Granfelt), och sedan man öfver mon, med dess ödsliga "Kallenautio" och dess för sina svåra backar illa beryktade "paha virsta" kommit till Ruovesi, finner man der mellan de många sjöarna Aminoffska familjens Pekkala och Lindnäs samt Storminiemi (Enehjelm). Situationen på den björkbevuxna backen nära Ruovesi kyrka är för sin täckhet berömd. En annan punkt, ryktbar för sina utmordentligt vidsträckta utsigter,

är Eräpyhä bergklint i Eräjärvi, som namnet antyder, en särdeles helig ort, der man i fordna tider funnit många spår efter hedniska offerställen, men hvilka spår numera gätt totalt förlorade.

VI. Kuortane härad omfattar, jemte flera österbottniska soknar, jemväl det till Wasa län hörande nordöstra hörnet af Satakunda, nemligen Keuru socken med Pihlajavesi och Muldia kk. samt Wirdois och Etzeri kapeller af Ruovesi socken. Höjder, sjöar och tallklädda moar omvexla äfven här, men vyerna äro mera ensliga, skogarna vidsträcktare, björnars och elgars tillhåll ännu i dag. Bland sina hundrade sjöar har Wirdois en föga bemärkt, men sällsam naturegenhet, Toriseva sjö, som på ena sidan begränsad af en hög lodrät bergvägg, på den andra af lågländ mark, sträcker sig med ett litet afbrott omkring 3 verst i längd, med ett på sina ställen förvånande djup, under det att bredden aldrig öfverstiger 8 à 10 famnar. Keuru med dess kapeller, en af Lapparnes sista uppehållsorter i medlersta Finland, var ännu för 200 år sedan en utmark, hvarest kringliggande socknar tidtals idkade fiske, jagt och svedjande. Keurus läge är skönt mellan Ukonselkä och den 2½ mil långa Keurunselkä, som genom det 5 famnar höga Mänttä fall utflödar i Kuorevesi vattnen.

Satakundas Minnen.

1. *Sanct Henriks Predikohus.*

Omkring fem mil från Björneborg, när man en tid passerat längs stränderna af den mäktiga Kumo, kommer man i socknen af samma namn till en stor by vid namn Ylistaro. Stället har sin märkvärdighet såsom forntida plats för köpingen Östertelge, Björneborgs vagga, af hvilken nu intet annat återstår, än möjligen en viss rörlighet, spekulationsanda och dryghet hos byns befolkning.

Invid byn och till höger om vägen, när man färdas åt sydost, ser man en gammal förfallen lada eller ria af så oansenligt yttre, att man säkerligen icke skulle bevärdiga den med en blick, derest icke traditionen dervid fästade en synnerlig märkvärdighet. Den minsta pojke i byn vet att berätta dess historia, och med en skygg vördnad betraktar allmogen ännu i dag detta "Pyhän Henrikkin saarna-huoneh."

Fordom när Sanct Henrik, Finlands skyddspatron, ännu gick bland de lefvandes tal och drog omkring att predika korset för hedningarna, kom han öfver sjöar och ödemarker äfven till denna nejd. Allt folket församlade sig och hörde hans ord, somliga med undran och misstroende, somliga med vördnad och tro. Han predikade outtröttligt, dag och natt, för hvem som ville förnimma sanningen, och stundom var den fria slätten hans kyrka med den höga himmelens blåa dome till tak. Men stundom predikade han för sina lärjungar i en ria vid byn, ty helgon äro ödmjuka och akta icke på ställens ringhet. Derföre välsignade Gud hans predikan med mycken frukt, så att från den läga kojan utgingo flera väckta samveten och hugsvalade själar, än ifrån mången praktfull kyrka, strålande af guld och herrliga taflor.

När Sanct Henrik sedan drog bort och under samma färd led martyrdöden för Lallis yxa på Kjulo sjö, blef rian stående qvar såsom ett evärdeligt minne af den helige mannens besök i Kumo. Under katholska tiden skedde der mångfaldiga underverk, som här vore för vidlyftiga att uppräkna, så att icke allenast många sjuka blefvo helbregda i detta hus, utan jemväl många böner blefvo hörda och menniskor på annat sätt hulpna, när de här åkallade helgonet. Dock synes det af sägnerna, som skulle den märkvärdiga bygnaden fortfarande blifvit begagnad till sitt ursprungliga enkla ändamål att tröska säden för menniskors föda; kanske emedan man riktigt slöt, att själens spis icke utesluter omsorgen om kroppens näring. Detta har dock troligen skett, för att gifva helgonet tillfälle till nya underverk, som icke heller uteblifvit. Två gånger, säger berättelsen, har eld utbrustit i rian, och båda gångerna har den öfverbygda nyare logen, som icke stod under helgonets inflytande, nedbrunnit; men båda gångerna har den heligvordna gamla stommen af huset förblifvit af elden oskadad. Allt hvad nyare profana händer här byggt till, det har blifvit förtärdt af tidens tand, och har det icke brunnit, så har det multnat som vanligt virke. Dock den äldsta helgade byggnaden står qvar ännu efter snart fulla sju århundraden, och den som icke tror på andra underverk, måste åtminstone tro på detta, som intygas af sägners sanning och egna ögons vitnesbörd. Man må dock härom tänka hvad man vill: så mycket är visst, att byggnaden är mycket gammal och att ingen historisk forskning kan beslå sägnen derom med lögn. Dess väggar äro gröna af seklers mögel och till hälften infallna af seklers vanvård. Norra gafveln lutar till fall, och snart

skall det fordras ett nytt underverk, för att upprätthålla den katholska reliken under lutherdomens likgiltighet och nyare tiders stora otro.

Att förekomma denna förstöring af en bland landets äldsta fornlemningar, väcktes för flera år sedan fråga om insamlandet af medel för att genom en kringbygnad af sten bevara från undergång Sanct Henriks predikohus. Med öfverhetligt tillstånd skedde ock verkligen kring hela landet en insamling för detta ändamål och inbragte inalles 1,560 rubel silfver. Men härintills har planen icke vidare blifvit satt i verkställighet, som det uppgifves, af orsak att bygnadens läge tätt invid landsvägen fordrar dennas flyttning åt sidan, samt emedan nuvarande ägaren af tomt och åbygnad gjort svårigheter och fordrat för hög ersättning. De insamlade medlen förvaras emellertid räntebärande, för att en dag användas efter gifvarnes mening, såframt icke huset derförinnan hunnit instörta. Om den helige Henriks ande ännu stundom besöker detta rum, skall han der finna de tydliga spåren af förgätna välgerningar; men är han helgon till sinne som han är det till namn, så skall han trösta sig öfver menniskors otack och nöja sig med den outplånliga, aldrig bestridda och aldrig förgätna plats han dock städse intager i Finlands häfder och det folks minne, för hvilket han dött.

2. *Pispala och Prouasti* *)

kallas tvenne bondhemman i nejden af Tammerfors, om hvilka en gammal sägen går att de erhållit sitt namn genom följande öfvernaturliga tilldragelse.

För många hundra år sedan, säger sagan, hände sig att ett ondt väsende, som af gammalt är illa beryktadt för sin illfundighet, — kort sagdt djefvulen sjelf, — hade funnit för godt att bosätta sig nedanför Tamperikoski, hvarest folket den tiden, i saknad af alla broar, plägade på skrala farkoster färja sig öfver lugnvattnet. Stället var af vigt som smalaste öfvergångspunkten mellan de folkrika trakterna å ömse sidor om de stora sjöarna, och sannolikt hade den lede fienden just derföre, i hopp om rikelig fångst af själar, här nedslagit sina bopålar.

Nejdens inbyggare, som voro långt ifrån att ana tillvaron af en så farlig granne, fortforo emellertid i all oskuld att passera öfver stället, som de af äldder varit vana. Frestaren var då icke sen att knipa sig än en, än en annan syndig själ, så att tid efter annan många olyckshändelser inträffade vid öfverfarten, båtar af osynliga händer neddrogos i djupet och annars förunderliga tillbud störde trafiken gång efter gång. Detta förekom dock slutligen det beskedliga folket alltför besynnerligt. De gingo således till sina prester och frågade deras mening, hvad som vore på färde och hvad som vore att göra. Presterne rådslogo derom allvarligen samt stadnade ändtligen vid den oförgripliga mening, att detta allt vore djefvulens funder, hvilka endast genom kraftiga besvärjelser kunde förekommas för framtiden.

Detta skedde. Nu företogos här till det vanryktade stället högtidliga processioner, anförda af både biskop och prost, messor afsjöngos, stränderna bestänktes med vigvatten och mångahanda mustiga kraftord lästes, men allt förgäfves. De helige männen voro mycket ihärdige, de fortsatte försöken i år och dag samt uppburo derunder mången fet skinka och mången rar ost som vedermälen af invånarnes tacksamhet, men ack, det bätade allt till intet. Nu hette det att sammanskotten voro för ringa; man måste ihågkomma kyrkan med ännu rundligare gåfvor och sedan börja på nytt. Allt väl, man gjorde så, men framgången blef lika liten. Den onde gästen lät icke allenast icke skrämma sig, utan bedref fastmera sitt oväsende argare än förr, så att slutligen öfverfarten på detta ställe, för de många olyckornas skull, måste alldeles inställas. Nu förklarade presterne att företaget misslyckats af brist på tro, hvarpå de öfvergåfvo alla vidare försök och tröstade sig med den läckra valuta för deras besvär, hvilken i denna oskuldsfulla tid gjorde tjenst i stället för den syndiga penningen.

Vid samma tid bodde icke långt från Tamperikoski och öfvergångsstället tvenne hederlige och förståndige bönder, som från början icke haft riktig tillit till de andlige fädernes besvärjelser och sinsemellan begrundat huru man borde bete sig, för att, utan alla processioner, komma den stygge fienden på skam. Och emedan hela traktens nöd och vedermöda gick dem mycket till sinnes, beslöto de, efter långa och gudliga förberedelser, att sjelfva begifva sig åstad, för att antingen blifva hela nejdens befriare, eller duka under som martyrer för den goda sakens skull.

Detta sitt beslut utförde de manhafteligen. Tidigt en morgon infunno de sig på stället och började att ansätta den onda anden med besvärjelser af den

*) Muntligen meddelad folksägen.

kraftiga sort, att han kände sig högeligen generad. I början försökte han att afleda besvärjarne med list; än hördes midt i forsen ett nödrop såsom af en drunknande; än ropades de bäda männen vid namn i skogen; än flaxade besynnerligt granna fåglar och andra beläten fram och åter förbi deras ögon. Men de två läto icke vilseleda sig, de voro frestaren för sluge, och de fortforo med sina kraftord, så att det brakade i skogen och stenarna på stranden spräcktes liksom af åskviggar.

Nu råkade Satanas i nöd och vånda samt började att sätta hårdt mot hårdt. Han samlade all den öfvernaturliga makt han ägde öfver den omgifvande naturen och rustade alla dess elementer till strid om öfverväldet. De mest förfärande tilldragelser begynte, tilldragelser, för hvilka det modigaste sinne skulle med bäfvan ryggat. Än hördes i luften ett ljud såsom af tusen ormars hväsande; än rullade den väldigaste åska med knallar och ljungeldar tätt invid jorden, som ville den spränga hela verlden i stycken. Än skalf hela jorden under de modige männens fötter, som ville den uppsluka dem lefvande utan nåd; än reste sig sjön med tornhöga vågor och förfärligt brus såsom en ocean i uppror, och dervid steg vattnet så högt, att besvärjarne slutligen stodo ända till medjan i vågsvallet. Men de två läto icke skrämma sig, de fortforo att utsäga än mäktigare ord. Och det vet man här i landet, att ordet, kraftigt taladt, bryter all fiendtlig makt, vare sig en naturlig eller en öfvernaturlig. Detta erfor äfven Satanas till sin både skam och skada. Ty när han en tid förgäfves spjernat emot besvärjelsen, måste han ändtligen med blygd ge vika och utan allt vidare krångel draga sina färde på ögonblicket.

Under flykten återhämtade han likväl en del af sitt förra kurage och började inbilla sig, att om han gräfde ett nytt utlopp från Näsijärvi till det nedanföre liggande Pyhäjärvi, skulle ingen kunna fördrifva honom från hans eget verk, hvarföre han ämnade der efter behag husera. Han stal derföre under flykten en half skofvel från en gård i granskapet och valde ett ställe invid Pyynikkö berget såsom det lämpligaste för näsets genomskärande. Här begynte han gräfva och tog med sitt usla redskap så kraftiga tag, att af hvarje skofvel, som togs ur backen och utkastades i Pyhäjärvi, uppstod en holme, som der kan ses ännu i dag. Men flera än tvenne tag med skofveln hann den lede fienden icke taga, ty, o under! i samma stund begynte klockorna i gamla Birkkala kyrka att ringa af sig sjelfva, och vid detta ljud fann Satanas för godt att hastigt fly, men denna gång för att icke mera återkomma. Väl troddes, att han ändock vistades någon tid på de små holmar han sjelf uppkastat, och tid efter annan såg man liken af drunknade der uppflyta. Men ändtligen lärer han ock härifrån ha dragit sina färde och lemnat trakten i fred, ty nu har man icke på länge hört något om hans vidare framfart.

De hederlige männen, som med sina kraftiga besvärjelser förjagat vidundret, kommo deremot oskadde åter till sina hemgårdar och helsades, som man väl kan föreställa sig, med stor heder och vördnad som nejdens befriare. Och vare sig nu att man endast ville i sjelfva gårdarnas namn föreviga minnet af en besvärjelse mäktigare än både prostars och biskopars, eller att man härmed ville taga en liten oskyldig hämd uppå de goda prelaterne, som låtit så väl betala sig för det de så litet uträttat, alltnog, de två böndernes gårdar fingo för evärdeliga tider namnen **Pispala** och **Prouasti**, hvilka de med heder bibehållit intill denna dag.

Hvad angår de två skofveltagen i Pyynikkö landet gentemot holmarna, hunna de der ännu beses af alla som ha god tro och icke hellre vilja förklara dem för vanliga jordras.

Den mystiska person, som här figurerar under skepnad af hin onde, plägar dock oftare visa sig i jättehamn. Desse jättar, som bland annat hade sitt tillhåll i Pirunvuori och derifrån visste att genom en underjordisk gång praktisera sig till prestgårdens källare, voro med om att bygga Karkku och Hvittis kyrkor, likasom de byggt Reso, och man såg dervid stora stenar komma framrullande af sig sjelfva eller flyta längs Kumo elf. Men engång när en stor stenflotta kom nedflytande, gol hanen och stenarna sjönko genast till botten. När man fått Hvittis kyrka färdig, ringdes en hel dag med klockorna; slutligen hörde man flera gångor upprepas: "heitänkömä? heitänkömä?" (skall jag kasta?). "Nå kasta då!" svarade en, och strax kastade jätten från Ripuvuori berg på ½ mils afstånd mot kyrkan en ofantlig klippa, som under farten lyckligtvis gick i tre stycken, hvilka alla ännu kunna ses, hvardera så stort som ett mindre hus. En dylik sten är kastad från Kukkuri berget på ¼ mils afstånd mot Tyrvis kyrka.

3. *Lapparne, Birkkarlarne och Kurckeslägten.*

Får man tro sägnerna, så bodde i äldsta tider kring de stora sjöarna i Satakunda endast Lappar. De voro ett trollskt och illparigt slägte, för hvars

konster man ännu icke är säker, ehuru lång tid förgått sedan de drefvos norrut. De fara ännu omkring i väderhvirflar och samla fåglar, hvilka de med sin trollmakt drifva till den brödlösa Lappmarken. Qvarnarna äro mest deras tillhåll under sådana expeditioner. Händer det vid en qvarn att det i hast börjar förfärligt blåsa och att tjädrar, orrar m. fl. fåglar till oräkneligt antal samlas i den nära småskogen, då skall man se sig noga omkring. Man blir då varse en liten lappgubbe, som kommer till qvarnen för att pätända sin pipa, och dervid säger han: "jag låter nu mina fåglar beta en stund." Eller ock ser man en gumma i samma ärende; hon har två qvastar, och när hon vill resa vidare, sätter hon sig att rida på den ena, men med den andra hviftar hon till blåst. Detta är orsaken hvarföre icke skogsfåglarna ökas, såsom de borde. Man vet ock annars, att i hvarje väderhvirfvel far en lappgumma fram, och det är icke rådligt att i hvirfveln kasta en knif eller annat, som gumman tager illa upp, ty då är man tvungen att följa henne upp till Lappmarken. Detta hände en Tyrvisbo, som höbergningstiden begaf sig åstad och först jultiden ankom till ort och ställe, der han såg sin knif fastsittande i värdinnans höft. "Se der är ju min knif!" yttrade han. "Vet du icke det!" svarade husbonden; "efter den kom du ju." Nu fann Tyrvisbon för godt att taga skeden i vackra hand och lofva Lapparne en oxe, om de ännu samma afton förde honom hem. Lappen rådgjorde då med sina söner om den möjligast hastiga färd. Den äldste lofvade framföra sin man "niinkuin teeri ja tuuli" (som orren och blästen); den mellersta "niinkuin pyssyn nuoli" (som bössskott), men den yngsta "niinkuin ihmisen mieli" (som menniskotanken), hvarpå denne sattes med den resande i ett tråg och detta åter med det enda ordet "huis" sattes i sådan fart, att man i ögonblicket var på taket af Karkku kyrka. "Känner du igen dig?" frågade lappgossen. "Nej," svarade Tyrvisbon. Man hoppade nu först till Wammaskoski bro och derifrån till Finnens egen gård, som till minne af det mäktiga "huis" fick namnet Huisu.

Vare nu huru som helst med Lapparnes trollkraft; visst är, att de i Satakunda fingo mäktige fiender, som kufvade, skatlade och slutligen förjagade dem. Desse fiender voro Birkarlarne, ett besynnerligt folk, om hvilket man gissar mera än man vet. Hälften krigare, hälften köpmän, voro de sannolikt kolonister och nyomvände, hvilkas lust till vinning och äfventyr icke fann tillräckligt utrymme i det samhälle, som på 1200 talet med all makt sträfvade att ordna sig med biskopen i Åbo till medelpunkt. De trängde derföre in i det inre af Finland och underlade sig med styrkans rätt de föga stridbare Lapparne, som af dem behandlades med mycken hårdhet. Visst stod der ock mången förtviflad kamp på stränderna af Satakundas sjöar; men tiden har deraf bortsopat alla spår. Det vet man blott, att Birkarlarne, — hvilkas namn man än velat härleda af det svenska Björkö, än af det björknäfver, hvarmed de tros hafva omlindat sina ben, och efter hvilka Birkkala socken än i dag är nämnd *) — man vet blott, att de för ständiga striders skull varit tvungne att bilda ett slags militäriskt samhälle och att deras anförare är 1277 hetat Mathias Kurck.

Detta namn har för Satakunda en egen välbekant klang, emedan Kurckeslägten, en af Finlands berömdaste inhemska ätter, hade sitt stamsäte på Laukko i Wesilaks och utgör ämnet för många af ortens sägner. Hvem känner icke den i Kanteletar införda sköna balladen "Elinan Surma," hvars brottslige hjelte är en Kurck! Men om ättens ursprung finnes en annan sägen, mindre berömd, dock märkvärdig nog, emedan den härleder detta ursprung från en finsk bonde.

I äldsta tider bodde i Wesilaks endast Lappar. De voro hedningar och tålde ingen kristen ibland sig; men då kom svenska kungen och kufvade dem med härsmakt, Finnarne kommo söderifrån, och Lapparne trängdes undan. Då flyttade de till en stor holme i sjön, Wapa Luoto benämnd, emedan de der försvarade sin frihet; men slutligen måste de vika äfven derifrån. Vid samma tid fanns bland de inflyttade en myndig man, Mathias vid namn. Han hade deltagit i mången härfärd både på egen hand och under kungens befäl; hedningarne bäfvade för hans namn, och stort var hans vapenrykte. Och det begaf sig, att Ryssehöfdingen fick i sin tjenst en stridsman, Potko hette han, en jätte till vext och till krafter förmer än en menniska. Denna Potko sände han till Sverige på skryt, för att utmana den tappraste man i landet till envig; och han trodde fullt och fast, att i det riket funnes ingen, som kunde stå Potko emot. Hardt nära var det, att så ock skett, ty ingen af svenska

*) En förf. i H:fors Mbl. 1844 N:o 17, hvarur vi lånat traditionen om Kurckarne, anmärker, att Birkkala, Karkku och Lempälä äro ganska gamla socknar, medan Orihvesi, Ruovesi och Keuru ännu långt sednare utgjorde s. k. eriemarker (erämaa't), besökta blott för fiske och bete. Se ofvan om Keuru.

kungens kämpar vågade sig deran, och sjelf satt kungen ledsen och flat öfver de sinas klenmod. Då rann honom i hägen att Mathias väl vore rätta mannen till ett sådant värf; hvarpå han tillsade Ryssen att fara öfver till Finland och söka samme Mathias der; han skulle icke svika.

Innan de båda kämparne möttes, fick Mathias af kungens budskap veta hvad honom förestod, och sannt är, att hjertat klappade högre inom hans manliga bröst, ty Ryssen hade ett mäkta stort rykte. Mathias drog derföre till nordens trollkunniga Lappar; der erfor han, att en förtrollning gjorde Potko osårbar och blott kunde lösas genom besvärjelser, medan mannen sof. Till all lycka hände ock att Mathias fick läsa öfver sin ovän många kraftiga ord, medan denne låg i sömn, och nu var förtrollningen bruten. Man ställde alltså till en holmgång. I en fjärd af sjön ligger en liten holme, som än i dag kallas Kurjen kivi, och här landade kämparne på utsatt tid i hvar sin lilla bät. Knappt hade Mathias satt foten på land, innan han så kraftigt sparkade Ryssens bät, att den lossnade från land, for öfver hela sjön med stäfven främst och sköt så upp på motstående strand. "Hvi gör du så der?" frågade Potko. "Den som skall hvila här, genmälde Mathias, behöfver ingen bät för återfärden." Förgrymmad drog Ryssen sitt svärd och högg Mathias, så att hans högra arm flög af och han sjelf dignade ned på ett knä. "Sinä hyppäät niinkuin kurki" (du hoppar som en trana), utropade Potko triumferande. Men Mathias, som var vensterhändt, hoppade opp och sade: "vielä minä lentääkin taidan" (ännu kan jag flyga) och gaf i detsamma sin ovän banesår. För denna bragd gaf honom kungen det af Lappar bygda Laukko till skänks med vidsträckta ägor, hvarpå Mathias antog sin fiendes speord till slägtnamn och kallade sig Kurki, försvenskadt Kurck. Från honom härstammar den berömda slägten af samma namn.

De gamle berömde Kurckar till Laukko utdogo med Finlands siste katholske biskop Arvid Kurck, hvilken, som bekant, drunknade med alla sina skatter under flykten till Sverige. En viss Axle eller Oxle, hemma från Småland, var genom sin ättling Axel Jönsson Kurck till Hannula stamfar för de yngre Kurckarne. En af dessa, president i Åbo hofrätt, blef år 1651 friherre till Lempälä, men miste sedan detta friherreskap genom Carl XI:s reduktion, och från denna tid kan man räkna Kurckeslägtens förfall.

4. *Kaivando* *).

Mallasvesi och Roine, jemte flera med dem förenade vidsträckta vattendrag, utströmma genom Walkeakoski i Wanajavesi medelst ett 15 fots fall i tvenne afsatser. I denna fors, som utgjorde det enda afloppet för ett så stort vattensystem, voro icke mindre än 15 qvarnar anlagda och strömfåran uppdämd till endast 7 alnars bredd. Följden var att sjöarnas ytor stego, att läglända ängar i Kangasala, Pelkänä, Hauho och Längelmäki totalt uppslukades, så att der fordom hölador stått, man slutligen fann ett djup af 3 alnars vatten. Folket klagade, men qvarnarna hade lagliga privilegier. Man gräfde derföre en 15 alnar bred sidokanal, flyttade en del qvarnar, sammanslog andra och upprensade forsen, hvarefter de ofvan liggande sjöarnas ytor föllo 3½ fot och en del af vattnets inkräktade områden återeröfrades.

Samtidigt härmed, år 1820, började man genomgräfva smalaste stället af den ås, som i Kangasala åtskiljer de stora sjöarna Längelmänvesi och Roine. Åsen var här 200 alnar bred och 43 fot höjd öfver den 5, och slutligen ända till 6½ fot lägre liggande Roinis vattennivå. Som en märkvärdighet kan nämnas, att de stora sjöarna norrom åsen fordom hade sitt naturliga utlopp genom Sarsa å, men år 1604 bröto sig böljorna en ny väg vid Ihari genom den s. k. Ihari ström, hvarigenom sjöarnas ytor då betydligt föllo och det förra afloppet blef torrt. Likväl steg vattnet ånyo, till följe af 6 i Ihari anlagda qvarnar med deras fördämningar, som gäfvo anledning till nya klagomål. På samma ställe, der nu gräfningen företogs, syntes spår af fordna gräfningar, som man förmodar, från den tid, när Katharina Månsdotter bodde på Ljuxiala. Åsens jordmän bestod af lös rinnande sand, hvarföre den största försigtighet var af nöden, på det att vattnet ej skulle skära kanalen djupare och belasta de nedre sjöarna med en större vattenmassa, än utloppen förmådde svälja. Arbetet vid detta s. k. Kaivando bedrefs derföre med stor omsorg under ledning af Friherre v. Rosenkampff, aktad och älskad för så många utmärkta verk öfver hela Finland; botten pålades öfverallt och doceringarna reveterades med stenläggning. Bron för allmänna landsvägen var redan uppförd på trädbägar öfver kistor af sten och allt syntes beräknadt att väl emottaga de ännu

*) Detaljerna benäget meddelade af Löjtnant Lennart Forsten.

af dammen utestängda vattenmassorna, då en oförutsedd händelse plötsligen förstörde flera års arbeten.

När dammen småningom öppnades och det häftigt påträngande flödet begynte spela genom öppningen, undanskars natten mot den 3 April 1830 jorden i hast så djupt, att pålarne svigtade, de första hvarfven gåfvo vika och ingen mensklig makt kunde uppehålla de påträngande vattenmassorna, som på ett dygn stego i kanalen från 3 till 25 fot och vidgade dess bredd till 20 famnar, d. v. s. dubbelt emot dess förra. Inom få timmar voro den vackra kanalens stenreveteringar bortspolade som ett stoft, bron instörtad och dess stycken bortsköljda af vågorna. Strömmens våldsamhet saktades först då, när Roine stod på samma nivå som Längelmänvesi; men den åsyftade fällningen af den sednare var ock med detsamma komplett, utloppet vid Ihari torrt och 4500 tunnland jord, mest god ängsmark, vunna för odlingen. Roines vatten, som i början svämmade öfver, sänkte sig efterhand, 7 torra qvarnar inlöstes vid Ihari, bron öfver kanalen uppfördes ånyo, prydligare än förr, kanalen iståndsattes och har alltsedan, utan vidare ofärd, utgjort på engång en utomordentligt intagande punkt, der hvarje resande stadnar, och en fiskrik föreningslänk mellan de nämnda stora sjöarna. Hela arbetet hade kostat 102,491 dagsverken och 28,787 rub. 16 kop. silfver.

5. *Krigsminnen.*

Satakunda har krigsminnen, som stå i sammanhang med det för Österbotten så blodiga klubbekriget. Men spåren äro här af tiden bortsopade; man vet icke ens om, när och hvar de blodiga strider stått, om hvilka sägnerna tala. Här har man slagits i fordna tider, heter det; man frågar när, men ingen vet. Då säger man: det var under klubbekriget.

Från stora ofreden under Carl XII har man i Keuru en tradition *) af hufvudsakligen följande lydelse. Fienden sköflade i denna nejd, som den tiden var en ödslig vildmark utan vägar, hvarpå ännu i dag är brist. Då företogo sig Keuruboerne att mota hans framfart med ströftåg, ett småkrig, som med list och tapperhet fördes i oländiga pass och på ensliga sjöstränder; ja de lyckades att plundra en rysk transport i Längelmäki och nedhugga betäckningen. Dervid, säges det, lyckades en skräddare att tillgripa och hemligen dölja det mesta af bytet; men Gud straffade mannen med galenskap. Böndernes anförare på dessa ströftåg voro tre bröder, hvilkas namn ännu fortlefver med hjelterykte på allmogens läppar. De voro nemligen söner till dåvarande kyrkoherden Georg Härpman, som befinnes hafva dött år 1729; men traditionen gör mellan dem ingen skilnad, utan kallar dem alla gemensamt "Härkmannin pojat." Alla tre voro unge män af ovanlig kroppsstyrka, och alla tre voro folkets sjelfvalde anförare. Man visar af deras storverk ännu i dag en djup graf, öfver hvilken landsvägen går förmedelst en bro, och med denna graf hafva Härkmannin pojat befästat det enda ställe på minst 12 mils sträcka i norr och söder, der fienden kunnat från Jyväskylä sidan framtränga vesterut åt Pihlajavesi och Wirdois. Stället ligger ett stenkast från Keuru kyrka, der Tarhia sjö skjuter fram nära Kelvelenlahti, som genom Kivilahti sammanhänger med Keuru 2½ mil långa sjö. Grafven gräfdes öfver det knappt 10 famnar breda näset, och alla båtar bortskaffades från sjöarnas östra sida till den vestra. Här värjdes landet en tid bortåt med stort mannamod, men slutligen kom fienden öfver förmedelst sin öfvermakt och genom kunskapare, som röjde böndernes ställning. Härkmannin pojat måste då med sitt folk retirera till Ampiala höga backe, kanske den högsta kulle af Maanselkä i medlersta Finland. Der förföljde dem ett parti "Sissit," d. ä. partigångare, bestående af kosacker och fotfolk, och de uttröttade, till antal underlägsne Finnarne nödgades taga sin tillflykt på en badstugulafve. Äfven här uppspårades de af fienden, det gällde nu lifvet, och Härkmannin pojat värjde sig så manligen, att fienden icke visste annat råd, än att tända eld på badstugan; det lyckades, och Härkmannin pojat förgingos i lågorna. — Nära detta ställe blottar den höga åsen sin hjessa af granit, och på berget hvilar en häll af flera qvadratfamnars vidd så löst, att om man stiger på ena kanten, slår hällen mot berget med en skräll, som hörs vida omkring. Denna sten kallas Jylhän kivi och begagnas nu för att gifva signal åt vallhjonen i utmarkerna. Men under stora ofreden nyttjades den af Ryssarne att gifva signaler.

Bland nyare minnen är det omöjligt att tänka på 1808 års krig, utan att erinra sig Björneborgs regemente. Det första i striden, det sista på återtåget, städse trotsande faran med kall blod, var denna trupp, som en samtida författare uttrycker sig, "på engång de tappres vagga och högskola under detta krig." När man i krigets början såg de välmående gestalterna i deras något

*) Antecknad af Mag. Reinholm.

paltiga uniform och föga paradmässiga skick, funnos väl de, som väntade föga af Björneborgarne i fält. Men snart fanns det intet finskt öga, som icke med aktning helsade denna trupp, som med Savolaks brigaden delade äran att kallas de tappraste bland de tappre. Redan d. 24 Febr. slogos Björneborgarne under Eek vid Kuuskoski, och sedan voro de med öfverallt der faran var störst. Det var Björneborgarne, som under Döbeln, Eek och Grönhagen genombröto Ryssarnes venstra flygel i Lappos rägäkrar och eröfrade byn; det var de, som delade äran af Kauhajoki och sedermera gjöto sitt blod i alla de slag, som på Österbottens slätter afgjorde Finlands öde. Det var en partigångare af samma regemente, underofficeraren Roth af Ruovesi kompani, som gjorde fienden mera afbräck, än en förlorad batalj. Efter slaget vid Lappo hade Rajevskij förskansat sig vid Alavo. Roth kastade sig med 40 man i fiendens rygg, bortsnappade hans transporter till lands och sjöss, fängade kurirer, öfverrumplade smärre posteringar, uppbrände broarna och tog slutligen sitt stamhåll på en liten holme i Ruovesi sjö, der han samlade alla nejdens bätar och, lik forntidens vikingar, var öfverallt och ingenstädes, till fiendens stora förfäng på alla stränder och fjärdar. Så närgången blef denne tappre partigångare, att han den 23 Juli gjorde ett anfall på Tammerfors och blott med möda blef tillbakakastad. Rajevskij, utan lifsmedel, utan ordres från högre ort och utan förbindelse med de öfriga trupperna, räkade i en ställning så betänklig, att sjelfva den kloke Kamenskij, som strax derpå tog öfverbefälet, fann rådligt att draga sig tillbaka till Tavastehus. Roth blef nu i sitt tillhåll på holmen angripen af en talrik fiende och nödgades på omvägar förena sig med Klingsporska hären. Men derom är man ense, att ett guerillakrig sådant som hans, väl kombineradt och understödt, kunnat förändra hela fälttågets resultater.

Lokala Detaljer.

Planche 22. *Raumo.*

Utsigten är tagen från nordvest. Man ser den lilla staden i sommargrönska, omgifven af lummiga björkar. I fonden den äldriga kyrkan, längre bort det prydliga rådhuset. Ingen sjö synes, och likväl har Raumo sin trefnad af sjön. Men det våta elementet är staddt på flykten, vattenminskningen märkbar. Den plats, der kyrkan står, har fordom varit kringfluten. Raumo ligger åt sidan; närmaste nejd är kuperad och vacker; Sorka by märkvärdig för sina groteska berg. Den lilla ån kommer från Eyhö träsk. Vid dess utlopp ligger Lensu äng, stadens vackraste promenad. Brunnsparken ligger vid en liten insjö, som kommunicerar med Syvä Rauma vik af saltsjön, stadens bästa simställe med lusthus och barrskog. Inskären börjas vid Werknäs udde; sundet mellan Omeenpuumaa och Rekisaari är en sjönejd af omvexlande behag. Ytterst i hafsbandet ligga Pihlus holmar och Aikko torp, bekant för sina feta betesmarker och sin rara ost. Sommartid andas Raumo sjöluft; anblicken af dess små röda hus i den vänliga grönskan liknar en enslig idyll, genomblåst af hafvets friska vindar.

23. *Wuojoki.*

Norrom Raumo ligger Wuojoki tätt invid kusten. Den ståtliga karaktersbygnaden är aftecknad från norr och vetter med gafveln mot den länggrunda stranden af sjön. Man ser här tre stenhus, alla med koppartak. Nuvarande ägaren, Kapten von Björkenheim, köpte egendomen af framlidna Friherrinnan Klinkowström. Egendomen består af tvenne hufvudstammar, Wuojoki och Lavila, hvardera med särskild inspektor. Under nuv. ägaren, som besitter öfver 50 mantal af Eura Åminne socken, hafva de gamla byarna, som efterhand blifvit inköpta, ombytt skaplynne. Byar finnas, hvilkas åkerjord hel och hällen är förvandlad till ängsmark och tvärtom. Talrika dagsverken infordras vid behof och för fixeradt pris. Mycken konst och stora depenser äro nedlagda på denna egendom. Bland flera föremål tilldrager sig en half mil lång väg, till större delen sprängd genom berg på södra sidan om Lappjoki å, den resandes undrande blickar. Som en sällsynthet nämnes, att uttrar finnas i denna å.

24. *Kauttua.*

Det pittoreskt belägna stället i dälden mellan björkar och rinnande strömdrag är Kauttua jernbruk. Det anlades år 1681 i Eura socken af dåvarande landshöfdingen i Åbo och Björneborgs län, den verksame Grefve Lorentz Creutz, anläggaren af så många andra inrättningar till bergväsendets flor. Namnet Kauttua (fordom Kauhtua) härledes från finska ordet kauhia, förskräcklig, och någon anledning dertill har man trott sig finna i det der nedstörtande fallet, som vid ett högre vattenstånd torde erbjudit en imponerande anblick. Bruket är nemligen beläget vid Pyhäjärvi sjös utlopp genom Eura å medelst ett

fall af 44 fots höjd på 2000 alnar och bestod i början af en stångjernshammare med tvenne härdar och 700 skeppunds smide. Af Grefve Creutz' arfvingar försåldes det till Grosshandlaren i Stockholm Paul Timm, hvars sonsons dotter är gift med brukets nuvarande ägare, Geheimerådet Falck. Vid slutet af stora ofreden var bruket någon tid i Ryssarnes våld. År 1759 inrättades en knip-hammare, jemte tvenne spikhamrar, samt vidare år 1806 en stångjernshammare med 550 skeppunds smide, så att bruket nu årligen tillverkar 1,350 skeppund, det högsta smide i Finland, utom öfversmide. Sex qvarnar och en såg öka lifligheten vid Kauttuas strömdrag. Trädgård och park försköna dess omgifningar.

Nära bruket ligga tvenne skogbevuxna höjder, Neitynlinna och Linnävuori, hvarest man tror sig finna fornlemningar. Ett långt utskjutande stengrund i Pyhäjärvi sjö kallas jättebron (Hiidenkaari). Der har en jätte, förbittrad öfver kyrkklockornas klang, som ljöd en qväll öfver sjön, begynt att bygga en bro af kullersten, för att på genaste vägen komma åt kyrkan. Men då har en qvinna yttrat spefulla ord öfver jättens trasiga kläder, hvilkas brister blifvit alltför synbara vid den lutande ställningen under arbetet; jätten har förgrymmad upphört med brobygnaden och slungat efter qvinnan en klippa, som än i denna dag utgör ett jordfast rämärke mellan Kauttua rusthåll och Säkylä socken. För öfrigt kan man om Kauttua läsa följande uti Fredrika Bremers "Dagbok" sid. 30: "Vid den strand, der jag är född, vid Kauttuas albekransade strömmar, gick jag som barn ofta ut på perlfiske, när sommarens hetta hade minskat vattnet. Jag tycker mig ännu känna de klara svala böljorna skölja öfver mina fötter; jag tycker mig se perlmusslorne, som forsen hopat här och der i sanden vid de små gröna holmarna. Hela högar af dessa musslor hämtade jag uppå stranden, och när jag fann perlor i dem — hvilken glädje! Ofta voro de ofullkomliga, halfva och skadade, men stundom fann jag rätt sköna. Nu vill jag åter gå ut att fiska perlor, — men i lifvets ström."

25. *Björneborg.*

Utsigten är tagen från nordost. Man ser en af stadens bäst bebyggda delar, det prydliga rådhuset och den lilla gamla, numera utdömda kyrkan, som snart kommer att ersättas med en ny kyrka söderom staden, beräknad att kosta öfver 46,000 rubel silfver. Förbi flyter den mäktiga Kumo med sin rörliga trafik af jakter och slupar; ångslupen Sovinto sätter sig i rörelse, för att afgå till Räfsö. Strax invid är färjstället; här må man väl se sig före höst och vår, när isen hvarken bär eller brister, ty elfven är bred och strömmen strid. Läget är en motsats mot Raumos; föga poesi i naturen, föga omvexling i nejden; deremot lif, rörlighet, välstånd och energi.

26. *Kyrofall.*

Satakunda har två berömda forsar, Nokia och Kyrönkoski, båda herrliga, dock i olik stil och af olika intryck. Nokia är romantiskt, man kunde säga schweitziskt, snarare ett djerft skämt af naturen, än en på allvar kämpande strid mellan dess starkaste elementer. Man ser der skyhöga brädstupande stränder, från höjden till djupet bekransade med tätt slokande granar, och mellan dem der nere, — så djupt, att man ej kan upptäcka hvarifrån dånet kommer, förrän man häpen stadnar på sjelfva branten — ser man den fradgande forsen ila förbi och med skum bestänka granarnas hängande qvistar. Det är Pyhäjärvi, som, efter att ha mottagit skatt af så många stora sjöar, utför en långsluttande fors rullar ned till Kulovesi. Kyrö är mera dystert och storartadt, naturen skämtar icke här, den kämpar en rasande strid på lif och död; ty Kyrö är mer än en fors, det är ett vattenfall, — det är Ikalis sjöar, som, otåliga att upphinna de lägre vattnen, störta sig hufvudstupa med blindt hjeltemod utför de branta klippväggarna. Här, säger en vacker allegori *), ha naturens makter råkat i fejd. Vattenandarna ofvan i den höga kristallklara sjön hade vuxit till ungdomskraft och trifdes icke mer inom strändernas fängsel. Ut ville de, ut att söka hafvet, det stora och oändliga; men bergandarne, som af ålder kufvat sjön och klämt den i sina armar af granit, de ställde trottsande mot vattnens frihet sin fasta mur af sten. I ärtusenden krossade böljorna sina hufvuden mot denna starka dam; hvar vår drogo de i härnad mot den, hvar höst sjönko de åter slagna, dock aldrig tillintetgjorda, inom sin förra bädd. Då hände sig en vår, att de från hundrade sjöar och strömmar samlade hela nejdens vattenmakt och rusade mot klippans mur; den skälfde, den vacklade, den störtade med dån tillsamman, och ut ur sitt fängelse rusade de unga böljor med förfärande kraft, allt föll i deras väg, oemotståndlig gick deras bana genom många fjärdar

*) Införd i en af de äldre årgångarne af H:fors Morgonblad.

och strömmar till hafvet. Men bergandarne, kufvade och slagne i sin ordning, hade ännu rådrum att midt i fallet ställa en af sina starkaste kämpar. Det är en klippa, som ännu i dag står trottsande der; och än i dag bryta sig böljorna i vrede mot dess skrofliga bröst; man tycker sig se granitstränderna sammanpressa sin famn, för att fånga vattnen, och vattnen ryta af smärta och raseri, när de slingra sig derur. Med deras tjut blanda sig de arbetande bergandarnes suckar, och när aftonsolen skimrar genom fallets stänkande dimma, skönjer man klart de instängda andarnes glimmande palats.

Kyrofall ligger en half mil åt sidan från stora landsvägen i Tavastkyro socken. Omgifvet af de herrligaste höjder — hvilkas mörka skog tyvärr de sednaste åren glesnat för yxan — förenar det med all sin ensliga dysterhet en storartad skönhet. Detta intryck störes icke af de många qvarnar, hvilka så att säga hänga öfver forsen, och der man stundom ser gossar, nedhukande öfver klipporna, dricka ur fallet. I ett af krigen, säger man, har en bonde, tvungen af fiender att styra deras bät på den öfra sjön, styrt direkte i fallet, der alla omkommit, förutom styrmannen sjelf. År 1810, natten mot den 14 December, hände det sällsama, att fallet sinade ut, så att alla qvarnar stadnade och man kunde på stenarna torrskodd hoppa deröfver och upptaga från botten fordom fällda yxar. Först på tredje dagen derefter begynte vattnet åter långsamt stiga. Denna ovanliga naturhändelse, hvilken likaledes inträffat åren 1645 samt 1766 den 7 Dec., förklaras deraf, att en stark nordlig storm upprifvit isen på sjön och hopat den i den trånga och grunda fjärden ofvanför fallet samt sålunda tilldämt vattenflödet.

Denna vy är åtminstone den sjette, som blifvit tagen af Kyrofall. De veterligen äldsta finnas i grefve Schönbergs för omkring 50 år tillbaka utgifna pittoreska vyer. På sednare tider finnes fallet aftecknadt af Kugelgren i hans bekanta vyer, af franska nordpolsexpeditionen, — ett lithografiskt praktverk, — af Kruskopff m. fl.

27. *En utsigt vid Kauniais.*

Kauniais ligger i Karkku vid ett af nejdens skönaste vattenpass och gör skäl för namnet (af Kaunis, vacker). Vänligt bjudande står den landtliga bänken vid björkens stam; der är fjärden med sina holmar, en del af det på sund och vikar rika Kulovesi, som icke långt härifrån upptager Ikalis sjö genom Siuru fors. Hela trakten är af ett mildt behag, grönskan ljufvare, vattnen klarare, än annorstädes. Stundom hör man ur sjön en klang af melodiskt klockspel. Der, säger sagan, ligger begrafven en silfverklocka, som fordom tillhört Karkku kyrka. Röfvad af fiender under forntida fejd, skulle den föras i bät öfver sjön, men blef då plötsligt så tung, att den sjönk genom bätens bristande botten. Med den sjönko dess röfvare i djupet, der klockan ännu förgäfves efterletas af skattsökare. På andra sidan om sjön ser man de vilda konturerna af det ofvan beskrifna Pirunvuori; ett stycke hedniskt trots midt i en kristen idyll. För öfrigt är nejden icke enslig. På fjärdarna glänser mänget segel, och om söndagarna har man den lifliga anblicken af de stora kyrkbätarna med 8 ända till 14 par ärar, inrymmande ända till 50 personer och vid kapprodderna utantill bestrukna med råa ägg, för att göras rätt hala. I närheten finnes en såg, hvars plankor nedföras till Björneborg.

28. *Laukko.*

Vesijärvi är likaså en af Finlands klaraste sjöar. Vid dess stränder ligga Laukko och Tottijärvi allodialsäterier, numera ett gods, hvars ägor ej kunna från hvarandra skiljas. Det förra ligger i Wesilaks socken, det sednare i Tottijärvi kapell, omkring 2¼ mil från Tammerfors; båda, jemte underlydande frälsehemman, utgöra omkring 8 mantal. Laukko ser ifrån höjden ned öfver de båda fjärdarna af sjön, en brokig tafla af vatten och grönska. Planchen, med dess på afstånd tagna vy af byggnaderna, ger härom ingen föreställning.

Ehuru långt från kusten och Finlands första kulturnejder, är Laukko en af landets äldsta egendomar. Sagan härleder namnet från en Lappe, som der nedkastat sin rensel, laukku, och blifvit ställets förste bebyggare. Det vissa är, att godset under medeltiden tillhörde familjen Kurck (se ofvan). Flera sägner skildra denna slägts myndiga hofhållning på Laukko under näfrättens vilda tider, och man erinras här åter om den vackra sången "Elinan Surma", antecknad af Dr. Lönnrot på Laukko och handlande om dess Kurckar. Det är nämndt huru den äldsta Kurckeslägten dog ut och huru en ny upptog namnet. Den nya slägten blef rik och mäktig, intill reduktionens stora räfst, hvarefter Kurckarne skrefvo sig endast friherrar till Laukko; men äfven af denna egendom säldes flera hemman och lägenheter för ögonblickets penninge-

behof. De siste Kurckarne lefde utan politisk betydenhet som vanlige landtjunkare på Laukko, lemnande åt traditionen minnen och sägner, nog triviala i bredd med slägtens poetiska hägkomster från medeltiden. För att hindra egendomens ständiga minskning, gjordes Laukko på 1770 talet till fideikommiss af dåvarande ägaren Hofjägmästaren Friherre Kurck, den siste af detta namn, som bodde på stället. Sjelf barnlös, insatte han till fideikommissarie sin frände, sedermera Presidenten i Svea hofrätt Friherre Kurck, från hvilken egendomen öfvergick till justitierådet af samma namn, den siste fideikommissarien af Laukko. Som denne var barnlös, skulle godset efter hans död förlora sin natur af fideikommiss. Emellertid utbröt det krig, som lösryckte Finland från Sverige och, till följe deraf, nödsakade svenska jordägare i Finland att inom viss tid antingen sälja sin jord, eller hit öfverflytta som finske undersåter. Justitierådet Kurck, hvilken lika litet som hans företrädare bott uppå stället, valde det förstnämnda alternativet och försålde Laukko år 1817 åt Professoren, numera Archiatern Johan Törngren, som ännu besitter detsamma.

29. *Koivola vik.*

När man från Tammerfors böjer af åt öster kring en vik af Näsijärvi och derpå vänder rakt norrut på den s. k. Teiskovägen åt Ruovesi, passerar man en nejd lika skön, som halsbrytande. Höjder, vikar, fjärdar, sund, ej sällan lifvade af fiskares notfångst och sprittande laxar, fröjda ögat i ständig vexling. En bland dessa är Koivola vik af Näsijärvi nordost om Tammerfors, berömd för sina täcka grupper af holmar, strödda som ljusgröna tankar i den stilla begrundande fjärdens blå. Denna vy bör ses vid solens uppgång eller nedgång, när skuggor och dagrar vexla på fjärden. Ordet Koivola kan öfsättas med "björkens hembygd." Och hvad finnes väl täckare i en finsk natur, än dessa slokande björkar, speglande på holmens strand sina ljusa lockar i blanka vatten?

30. *Pyynikkövuori.*

Pyynikkö, eller rättare Pyynikkä, är en höjd invid Tammerfors, bekant för sina vackra utsigter öfver de närmaste sjöarna och såsom stadens mest omtyckta promenad. Öfverst på höjden står en liten täck paviljong med ett träd uti midten. Thermopyle är det klassiska namnet på ett bergpass i samma nejd, hvarifrån man har en intagande utsigt öfver Pyhäjärvi. Pyynikkä har, som alla märkvärdiga ställen, sitt rå, sin haltia: det är dess fordne ägare, Pyynikkä-gubben, som antages hafva lefvat vid den tiden man anlade köpingen Tammerfors och som ännu stundom visar sig der i sin gråa jacka. Sådana haltior finnes mängenstädes, de stå med stor ambition på sina gårdars bästa, och man berättar om dem putslustiga saker. Så t. ex. berättas, att när Ljuksiala och Vägsjö-haltiorna råkade i strid om hvardera gårdens företräde, den förre infann sig på mötesplatsen beväpnad med en stor päk, den sednare deremot med en mjölsäck. Ljuksiala höjde päken, men Vägsjö slog till med säcken, och säcken vann segern.

31. *Tammerfors.*

Utsigten är tagen från öster. Man ser en del af den praktfulla forsen, Hr Nottbecks engelska trädgård, sköljd af dess skummande böljor, samt den stora, sex våningar höga bomullsfabriken. På hinsidan forsen ligger en masugn. Vid öfre mynningen af forsen synas mästerna på en af dessa jakter, som befara Näsijärvi. Trafiken från norr är liflig och blir det ännu mer efter rensningen af Murole fors. Aftonen före höstmarknaden händer vanligen, att många kommande båtar landa vid Otavasalo, förr en kringfluten holme, nu en udde i Ylöjärvi, och der roa sig natten om, de unga med dans och lekar, de gamla vid sina kaffepannor och upptända eldar. — En fullständigare öfversigt af det vackra Tammerfors erbjuder sig från en hög sandås öster om forsen. Staden visar sig der i hela sitt romantiska läge på en udde mellan det nedforssande Näsijärvi å ena och det långsträckta Pyhäjärvi med Hattanpää mörka utskjutande udde å andra sidan.

IV. Nyland.

Nyland (Uusi-maa), så kalladt af de svenska kolonister, som här sökte och funno ett nytt fädernesland, utgör ett af Finlands mindre landskaper och likasom bildar dess botten emot Finska viken. Nyland gränsar i söder till nämnde vik, i vester till Egentliga Finland, i norr till Tavastland, i öster till Gamla Finland. Provinsen Nylands gränser sammanfalla icke till

alla delar med länets. I vester och nordvest följa de länegränsen intill Pukkila kapellkyrka, öfverlemna derpå de till länet hörande soknarna Orimattila och Ithis ät Tavastland, derefter, i stället att ätfölja länegränsen längs vestligaste armen af Kymene elf, gå de vidare österut, böja sig 3½ mil norrom Fredrikshamn ät söder samt tillegna sälnnda ät Nyland både denna stad med Vekkelaks socken och de till Wiborgs län hörande Pyttis och Kymmene soknar med Sippola kapell. Nylands läns areala innehåll är omkring 234 qvadratmil; landskapets sträckning från vester till öster omkring 25 och från norr till söder mest 4 och 5, högst 8 mil. Nylands vapen är en silfverbåt mellan tvenne strömmar i himmelsblått fält. Fordom med rang af grefskap, betäcktes dess sköld af en greflig krona.

Nylands allmänna lynne är att vara ett slättland, med bördig lergrund, stundom hedar af sand samt vid kusterna klappur och pöslera. Smärre bergs- och höjdsträckningar förekomma i vissa delar af landet, såsom Helsinge socken och det pittoreska Wichtis. Bergarterna äro vid kusten merändels grofternig och röd granit, stundom grå; i nejden af Helsingfors vidtager en betydande kalksträcka: andra utbreda sig på något afstånd från kusten, såsom i Karis och Lojo. Fordom har Nyland haft det rykte om sig, att vara landets rikaste malmkälla, hvarföre Gadd i sin beskrifning om detta landskap kallar det "den säkraste och förnämsta ort af Ertzgebirge i Finland". Här finner man ock flera af de äldsta jernverk (Svartå, Fagervik, Billnäs, Antskog, Fiskars m. fl.) och grufvor, (Orijärvi koppargrufva), till en del numera öfvergifne, såsom Degerby och silfverbrottet i Nurmijärvi. Skiffer har funnits i mängd såsom vid Botby i Helsinge. Nylands talrika sjöar äro små i jemförelse med andra landskaper; störst äro Enäjärvi i Wichtis, Andjärvi och Hirsijärvi i Kisko, den vattenrika Lohjanselkä i Lojo, Lappträsk, Pyhäjärvi och Artjärvi i Lappträsk socken. Mera enstaka än de stora vattendragen, erbjuda dessa sjöar inga vidsträckta farleder. Deremot äger Nyland en af Finlands vattenrikaste strömmar, Päjänäs utlopp, den fordna riksgränsen Kymmene, som i Pyttis delar sig i tvenne hufvudarmar, hvilka omsluta den s. k. Pyttis ön. Föga betydande åar äro Tessjö, som utfaller mellan Abborfors och Lovisa, Forsby, som genom Sääksjärvi, Artjärvi m. fl. sjöar utfaller i Perno viken; Borgå, segelbar i sin mynning vid staden af samma namn, Helsinge eller Wandaå, med sitt fall vid Gammelstaden invid Helsingfors; Karis, som från Wichtis och Lojo sjöar förbi Karis kyrka utfaller i Pojo viken. Skärgården är rik på större och mindre holmar, de flesta bebodda; kusten vester om Helsingfors merändels länggrund och sank, i öster deremot klippig och djup. Skogarna, fordom rika, förröddes tidigt vid kusterna genom vedexport till Stockholm, sedermera genom timmer för Sveaborgs anläggning; dock finnes ännu förträffligt timmer några mil från kusten, och Helsingfors har rikare tillgång på skeppsvirke, än de flesta af landets sjöstäder. Vester om denna stad i Esbo fanns för hundrade år sedan en herrlig ekskog, hvilken likaledes led af Sveaborgs granskap och nu framvisar endast några vördiga lemningar. Kärkänmaa, den stora skogrika mon mellan Loppis, Wichtis och Lojo, har likaledes glesnat. Lönn, lind, ask m. fl. ädlare trädslag vexa vilda i skärgården; fruktträn af ädelt slag odlas på alla egendomar och trifvas väl i det fuktiga hafsklimatet. Detta, i förening med bördig jord och många egendomars föredömen i rationel landthushållning, gifver åkerbruket i Nyland företräde framför landets flesta öfriga delar; ängsskötseln står icke på samma höjd; hästafveln är god, men hornboskapen, der den ej förbättrats af utländsk race, merändels sämre än annorstädes.

Nyland bebos dels af finsk, dels af svensk befolkning. Rent finska församlingar äro Karislojo, Kisko, Mentsälä, Elimä samt Sippola, Nummis, Pusula och Pyhäjärvi kapeller. Till de socknar, der Finnar intaga norra och Svenskar södra delen, räknas Borgå, Esbo, Kyrkslätt, Sjundeå, och Lojo. Om hvarandra bo båda folken uti Kymmene, Pyttis, Wekkelaks, (mest finska), Mörskom, Lappträsk, Thusby, Nurmijärvi, Wichtis. Rent svenska äro endast Perno, Sibbo, Karis, Ingå, Pojo och Tenala. Vanligen har man antagit, att finska befolkningen varit den äldsta och sedan delvis blifvit undanträngd af svenska kolonister, mest från Helsingland, under Erik den heliges och näst derpå följande tid. Nyligen har likväl Prosten Hipping i en utförlig afhandling "om svenska språkdialekten i Nyland", införd i Finska Wet. Soc:s handlingar Tom II, fasc. IV, med mycken lärdom sökt bevisa, att dels Svenskar, dels Tyskar redan långt före svenska eröfringens tid varit bosatte på Nylands kuster. Bland de förnämsta skälen för denna mening anföres den nyländska dialektens påfallande likhet med det gamla Norräna språket, och för Tyskarnes välde de kända historiska fakta om tyske riddarenes besittningar i Kyrkslätt och Ingå, laxfisket i Helsinge. ja hela Borgå, Perno och Sibbo socknar. Man gör den anmärkningen, att Svenskar och Finnar äro i Nyland mera blandade om hvarandra än annorstädes. Detta har skadat båda

man aflagger icke sin nationalitet, utan att ett stycke af karakterens fasthet och redbarhet medföljer. Den finske Nylänningen, af tavastehärkomst, har dock bättre bestått profvet, än den svenske; blott vid de stora farvägarne har han aflagt sitt stamlynne. Den svenske Nylänningen, en god åkerbrukare, en duglig sjöman, sällan driftig fiskare, och med ringa händighet — hans qvinnor äro vanligen raskare arbetare, än han sjelf — har, äfven der han annars är redbarast, någonting löst i hela sitt väsende, en viss slapphet i lynnet, som ledes lätt till ondt och godt. Vid stora strandvägen i nejden af Helsingfors och en del af skären har denna lynnets lätthet urartat till skojeri och skräflande, annars sällsynta i Finland, deremot i Wichtis och andra åt sidan liggande orter visar sig samma lynne i den behagligare formen af ett höfligt, städadt väsende. Nylänningen utmärker sig icke genom lyx i kläder, men väl genom böjelse för vällefnad och ett slags herreaktighet, stundom komisk genom sitt misslyckande; han är den mest prosaiske man i sitt land och älskar att vid högtidliga tillfällen klistra på sina vägger de plattaste rimmade grannläter. Nationela seder och drägter ha här nästan öfverallt lemnat platsen åt modernare, ofta karrikerade bruk. Blott stundom klingar ännu en svensk folkvisa från fordomtima på allmogens läppar.

Nylands område delas, i ecklesiastikt hänseende, mellan Åbo och Borgå stift. Till det förra höra: Raseborgs vestra prosteri med Ingå, Karis, Karislojo, Pojo och Ekenäs, Tenala och Kisko samt Raseborgs östra dito med Lojo, Loppis, Wichtis, Esbo, Kyrkslätt och Sjundeå. Till Borgå stift höra: Fredrikshamns prosteri med nämnde stad, Kymmene och Pyttis; domprosteriet med Borgå, Lappträsk, Lovisa, Mentsälä, Mörskom och Perno samt Nyländska prosteriet med Helsingfors och Helsinge, Sveaborg, Nurmijärvi, Sibbo och Thusby. I juridiskt hänseende hör största delen af Nyland (Nylands etc. lagsaga) under Åbo hofrätt; deremot under Wiborgs hofrätt den till landskapet hörande delen af Wiborgs län. Nylands län är fördeladt i 3 provincialläkaredistrikter, Ekenäs, Helsingfors och Lovisa. Landskapet omfattar följande härader.

I. Vestligast ligger Raseborgs vestra härad, innefattande Ingå socken med Degerby kapell och Fagerviks bruk, Karis s. med Snappertuna k. och Svartå bruk, Pojo (f. Pohja) Tenala s. med Bromarfs k. samt Karis-Lojo s. med Sammatti k. och Kisko bohl, som utgör en del af den lika nämnda soknen. Hafvet gör här stora och djupa inskärningar med motsvarande långsträckta landtungor och näs. Märkvärdigast af dessa är Hangö-udd, hvarom mera. Barösund är en hamn i Ingå skärgård, hvarest fordom var tullkammare. Skärgården är berömd såsom en af de vackraste i Finland; Degerön, Elgön, Långön, Thorsön, Odensön, äro öar deri; sistnämnda namn bära vitne om forntida skandinaviska minnen. En annan hamn är Tvärminne i Pojo, 3 mil från Ekenäs. I Karis ligger Svartå jernbruk (Linder) det älsta i Finland, i gång redan under Carl IX:s tid, och orten har sedan 1751 eget postkontor. Karis-malm kallas en lång sandås, som sträcker sig 3 mils väg från Ekenäs till Lojo. Snappertuna, också ett fornskandinaviskt namn, är, liksom Bromarf, en fiskarbygd af öar och halföar. Orijärvi 50 famnar djupa koppargrufva i Kisko, upptagen omkr. 1760, har skickat sin malm till Antskog kopparhammare i Pojo, hvarest i sednare tider anlagts en klädesfabrik. På Jusarö holme utanför Ekenäs har kronan på sednare tider sprängt malm medelst en arbetsfördelning af fångar.

I Pojo socken, 14 mil från Åbo och 11 från Helsingfors, på en behaglig, fordom med ekar bevuxen udde vid den breda och vackra Pojo viken, ligger staden Ekenäs, på finska Tamminiemi. Inloppet från sjösidan är uppfylldt med otaliga klippor och holmar, bland hvilka de största äro Gullö samt Skär- och Elgö. Tiden för dess anläggning är obekant; som köping går dess ålder sannolikt upp till 1300 talet, då nejdens välmåga torde ha lockat tyske köpmän att nedsätta sig vid Pojo vikens lifliga farled. Fästet Raseborg, under hvilket orten lydde, gaf den en ökad betydelse, och dess grefvar ömsom utsögo staden, ömsom gynnade och förkofrade den. År 1546 utfärdade konung Gustaf I stadens första privilegier, hvilka sedermera stadfästades åren 1569, 1594 och 1614. År 1627 fick staden en marknad och flera kongl. resolutioner förbjödo fiske och landsköp till dess förfång. Men vid samma tid förlorade Ekenäs sin gamla seglationsrätt och återfick den först 1765 på Finska viken och Östersjön samt ändtligen år 1830 fullkomlig stapelfrihet. År 1614 donerades till staden 1½ mantal af Birknäs by, och år 1836 tillöste den sig för 50,000 rub. banko ass. Ekenäs Ladugård, ett berustadt säteri om 1½ mantal, hvarefter den numera besitter en ägovidd af vidpass 1025 tunnland med fiskevatten. Kyrkan är uppförd af granit åren 1653-1666 på Riksrådet G. A. Lejonhufvuds bekostnad. Jemte postkontor m. m. finnes en lägre elementarskola. Församlingen lyder, med egen kapellan, under pastor i Pojo.

Ekenäs har omkring 1,300 invånare, 8 handlande med öppna salubodar och (1850) en handelsflotta om 437 läster. Förnämsta exportartikeln har intill sednare åren varit Fiskars smiden och gjutgods, dernäst ved, bräder, spanmål och fisk. Ekenäs humla och handskar ha vunnit en viss ryktbarhet. Staden har sedan 1750 rättighet att hålla salubodar i Karis. Seglatsen drefs fordom uteslutande på Stockholm, dock med ständig och stark konkurrens af allmogens skutor; stängde från Sverge, segla de små fartygen numera till Helsingfors, Reval och Petersburg. Ekenäs har i sitt gamla sigill en ekstam med ollon och löf, i det nyare af 1753 en udde med ek uppå, en fjärd, en segeljakt och en fiskarebåt, som upptager nät.

Stadens gamla dokumenter och ålderdomslemningar, bland dem den grefliga Lejonhufvudska familjens residens af sten, blefvo så totalt förstörda och förskingrade under stora ofreden, att numera nästan intet återstår. Man vet endast, att staden tre skilda resor delvis afbrunnit, två gånger i början och medlet af 1700 talet samt tredje gången den 14 Juni 1821. Fattigåren 1695-97 och pesten 1710 förödde äfven här befolkningen. Bland stadens märkvärdigheter nämner Carl Bergman, i sin år 1760 utgifna beskrifning öfver Ekenäs, en blind snickare vid namn Samuel Grönlund, hvilken för sin händighet i trädslöjd vann ett sådant rykte, att General Keith år 1743 erbjöd honom att medfölja till Petersburg, hvilket han afslog, hvarpå Keith lät honom för Kejsarinnan Elisabeths räkning förfärdiga en "fruntimmers naftygs låda". Om Kyrkoherden härstädes Sigfrid Aroni Forsius se längre fram.

II. Raseborgs östra härad omfattar soknarne närmast öster om den förra, nemligen Esbo, Kyrkslätt och Sjundeå (Siuntio), Lojo (Lohjan p.) med Nummis och Pusula kapeller samt Wichtis socken (Wihtien p.) med Pyhäjärvi kapell. Kusten har en mängd holmar och uddar; från Kyrkslätt utskjuter långt i hafvet Porkala udde med sin båk, en vådlig farled, hvarest ofta om höstarna fartyg förolyckas. Nejden är vid kusten jemn, högre upp kuperad. Af ålder har den talrika nyländska adeln rest sina boningar i denna nejd; egendomarna voro fordom stora och af en högst betydlig jordvidd, men hafva sedan sönderfallit. Granskapet med Helsingfors har öfversätt kringliggande socknar med nya herrgårdar, ofta endast sommarnöjen utan större jordägor. Esbo gård (Myrberg) omfattade fordom halfva Esbo. Esbo brunn, upptäckt för hundrade år sedan, var i sin tid mycket besökt, en samlingsplats för Helsingfors' och ortens ståndspersoner. Vidare har Esbo Träskända (Fru Karamsin), Dalsvik (Puschkin), Juva (Aminoff), Bodom (Björksten), Tavastkulla (Rotkirk), m. fl. Kyrkslätt har det vackra Hirsalö (Saurén), Sundsberg (Adlercreutz), Strömsby (Törnroth), Bergsta (Gyllenbögel). I Sjundeå ligger, förutom Sjundby (hvarom mera), Flemmingarnes gamla Svidja, efter hvilken den berömde Marskalken Clas Flemming titulerades "Svidje-Clas". Wichtis har flera gamla adeliga gods. Här hade Stålhanar och Munckar sitt Irjala, Hästeskoarne sitt stamsäte Sko, Knorringarne sitt Tervalammi, Ekestubbarne sitt Olkala, Tottarne Kourla, m. fl. Samtliga godsen ha numera öfvergått till andra familjer. Lojo malm var fordom mönstringsplats för Nylands och Tavastehus dragoner. Lojo har Girknäs (Christierson), Paloniemi m. fl. Här finnes äfven Ojam grufva, ur hvars djup man i århundraden hämtat Finlands bästa jernmalm, hållande omkring 50 procent. En mindre grufva är fylld af vatten, och tvenne gånger har Lojo sjö med dån och brus svämmat in i den större, men åter förjagats. Vaskning af gamla varphögar har de sednare åren gifvat goda skördar.

III. Helsinge härad, öster om den förra, omfattar socknarne Helsinge, Nurmijärvi och Mentsälä, Sibbo socken (Sipon p.) med Östersundom kapell, Thusby (Tuusala) s. med Mariefors bruksförsamling, samt Borgå s. med Borgå, Askola och Pukkila kapeller. Kusten fortfar att bugtas i djupa fjärdar med talrik skärgård; å ömse sidor om Helsingfors skära tvenne vikar in, Esboviken och Kronbergsfjärden, begränsad af det stora, numera med fasta landet förenade Degerö. Nejden är, med undantag af mindre bergsträckor, en slätt. Herrgårdar finnas i stor mängd; Helsinge ensamt har åtminstone 40, bland hvilka här endast må nämnas de gamla och stora egendomarne Härtonäs (Stjernscantz), Domarby med sina 5 stenhus (Kavaleff) Degerö (Rokassovskij), Gumtäckt (von Bonsdorff), Meilans (Besborodko), Hoplaks (Etholén), Håkansböle (Munsterhjelm), Thali (Rotkirch), Botby (Melan) m. fl., vidare Munksnäs (Ramsay), Stansvik (Edelheim) m. fl. I Nurmijärvi märkas det Armfeltska Kytäjärvi (sv. Näs) som fordom ägde jord i 4 soknar, Numlaks (Carger), Mentsälä gård samt Frugård (Nordensköld); i Sibbo Eriksnäs (Nordensköld) m. fl. Mariefors äges af Björkenheim. Borgå omgifves af flera egendomar, bland hvilka Dregsby (Boye), Gammelbacka, Stensböle m. fl. I Helsinge ligger Wanda jernbruk med gjuteri, en stor och kostsam anläggning, som, efter att i tio år haf-

va uppslukat ett bolags tillgångar, numera delvis öfvergått i privat hand. Sillböle är 1744 upptäckta jerngrufva och Tavastby, en annan dylik, ligga i samma socken.

På Helsinge sockens mark reser sig Finlands nya och sköna hufvudstad Helsingfors (f. Helsinki). Enligt sägen, härleder sig namnet från en koloni af Helsinsingar och Gestrikländare, hvilka, 240 personer stark, hit inflyttat vid Konung Erik den heliges tid under anförande af Helsinge lagman Fale Bure den äldre. Konung Gustaf I:s skarpa öga anade ortens framtida vigt, men han misstog sig om stället. Hans afsigt var att på ön Sandhamn, en knapp mil i sydost om det nuvarande Helsingfors, anlägga en stapelort för den nordiska handeln, Novgorods efterträdare och en farlig rival för det däförtiden blomstrande Reval. Denna plan (1550) fullföljde han ihärdigt, men med förvända medel och ringa framgång. Förgäfves erbjödos Holländare och Lübeckare stora förmåner, om de här ville bilda nederlag. Förgäfves ville han till förmån för sin nya anläggning ruinera hälften af landets fä städer, Raumo, Björneborg, Ekenäs och Borgå, hvilkas borgare anbefalltes att flytta till Sandhamn. Den kungliga viljan kunde tillintetgöra handeln med reglementen, men icke befalla dess riktningar. Sandhamn blef öde, såsom det varit, men borgareinstinkten justerade konungabudet och begynte bygga Helsingfors vid Wanda ås utlopp i Sörnäsviken, på den plats man ännu kallar Gammelstaden, en half mil i nordost om den nuvarande. Konungamakten sanktionerade snart detta afsteg från dess vilja. År 1569 den 3 Augusti utfärdade Johan III stadens första privilegier på fri sjöfart och stapelrätt, förenade med betydliga donationer. Dessa privilegier bekräftades och delvis utvidgades åren 1594, 1600, 1607, 1614 och 1617. De af 1594 beröfvade Borgå dess stapelrätt till förmån för Helsingfors; De af 1607 anbefallte utlänningar, som här vunnit borgarerätt och sedan ville äter bortflytta med sin förvärfvade egendom — hvilket Holländare och Tyskar ofta gjorde — att afstå tredjedelen af denna till stadens förmån.

Det första läget var obeqvämt, än icke segelbar, viken grund, hamnen aflägsen, marken oländig, och det gamla Helsingfors förblef en smästad utan betydenhet. År 1639 den 2 Oktober anbefallte förmyndareregeringen, på Pehr Brahes inrådan, stadens flyttning till dess nuvarande plats på Estnäs-uddens fasta grund af granit. Detta läge är det yppersta en finsk stad någonsin åtnjutit. I norr en välmående och bördig nejd, i öster och vester lika välmående kuster med alla inhemska produkter för en stor stads behofver, på tre sidor hafvet med dess farväg för verldshandeln, en hamn, så rymlig och så djup, att nordens hela örlogs- och icke handelsflottor, der få rum, och tillika så trygg, att ingen storm är vådlig här. Lägg härtill, att denna hamn sedan hundrade år försvaras af nordens starkaste fästning, att Helsingfors i medelpunkten af ångbåtslinien mellan Petersburg och Stockholm åtnjuter alla fördelarne af en stor trafik, och man skall erkänna, att naturen sjelf bestämt åt denna stad det främsta rummet i Finland.

Den halfö, der Helsingfors är beläget, liknar på kartan Grekeland med dess arkipelag. Störst bland omgifvande holmar och öar äro i vester Drumsjö och Melkö, i öster Skanslandet, Sandhamn, Degerö och Brändö, i sydost Mjölö. På flera af dessa finnas vackra villor, andra dylika pryda de små, men pittoreska holmarna Sumparu och Knekten. Märkvärdigast af alla äro Wargö skären med Sveaborg, hvarom mera. Vestligast på Helsingfors, område ser man Lappviks stora därhus vid viken af samma namn, till anblicken likt ett feslott i ödemarken. Der gästar eländet i praktfulla salar med utsigt på ena sidan åt lifvet, representeradt af grönskan och fjärden, på andra sidan åt döden, representerad af icke mindre än fyra kyrkogårdar, bland hvilka den lutherska och den grekiska, den förra betäckt af stätliga minnesvärdar, de hädangångnes stad af marmor och granit. Vägen till dessa går öfver Kampen, en rymlig sandslätt med spridda bergklackar, hvilka om värarna återskalla af finska gardets jägarexercis. Det var här den svenska armén var lägrad 1742, och det var här den så skymfligt kapitulerade. Följer man vidare kusten åt, så kommer man förbi slagtarhuset samt gardets hospital till Sandviken med dess quaier, en hel stor stadsdel med dess torg, till en del ännu obebygd och hänvisande på en framtid. Här ser man Hr Sinebrychoffs förtrollade trädgård, ett underverk framlockadt ur kala klippan af penningens mäktiga fé, vid sidan af det mera materiela, men ryktbara ölbryggeriet. Sydligaste delen af halfön är, som Morea, ett bergland, ännu för 12 år sedan ödsligt och kalt, men nu försedt med ett Arkadien brunnsparken med dess dammar, dess bad- och dess brunnshus, anlagda af ett bolag åren 1834 och 1838 med betydande kostnad — parken ensam har kostat 25,000 rub. silfver — och omgifna af dels täcka, dels praktfulla villor, såsom Assessor Rabbes Kalliolinna och Furstinnan Yousoupoffs Rauha-

uiemi. Här mötes om somrarna en talrik societé, mest Ryssar, Est- och Liffländare, ofta till tusendetal, för att söka helsan, nöjet eller — ekonomisk besparing. Härifrån leder en rak allé af lindar och lönnar till staden, som på föga afstånd utskickar sina förposter i Badhus-förstaden, de sednaste tio årens verk. Till höger vid stranden har man skeppsvarfvet, nyss så utvidgadt, att ryska kronan der låter timra fregatter; till venster det tretornade observatorium, på samma klippa, der fordom fästet Ulrikasborg beherskade farleden och der Ryssarnes batterier 1808 besköto Sveaborg. Nästintill varfvet ligga nederlagsmagasiner, är 1846 hotade af en vådlig brand, som satte på spel ett egendomsvärde af mer än en million rubel silfver. Derefter vidtaga de reguliera och kostsama quaierna vid den af flera hundrade segel och mäster ständigt uppfyllda södra hamnen, der lastade skepp lägga till invid salutorget, den stora dagliga marknaden för Helsingfors' och Sveaborgs betydliga konsumtion af landtmannavaror. Närmast derintill ligger den qvadratformiga tredje stadsdelen, mest vackra tvåvånings trädhus, grupperade kring kaserntorget, så benämndt efter finska gardets praktfulla kasern, ett palats, som med sina väldiga flyglar omfattar ett helt qvarter. Vester om denna trakt ligger Nystaden med dess tvenne trianglar, "Skilnaden" och "Trekantiga torget," mest envånings trädhus för det mindre borgerskapet, och bakom den Rödbergen, en oländig nejd, der de fattigas kojor sökt sig en vrå ibland klipporna. Nystadens gräns mot Sandvikens stadsdel är Helsingfors' bredaste gata, den af alléer beskuggade Boulevarden, och vid dess sida ligger den äldre, dock knappast 30 år gamla och numera alldeles otillräckliga lutherska kyrkan af enformig enkelhet samt omgifven af en äldre, för tjugu år sedan öfvergifven begrafningsplats.

Helsingfors afskäres i tvenne lika stora delar af dess sköna och vidsträckta esplanader. Från salutorgets brännande stenläggning går man sommartid så gerna under grönskan af dessa lummiga lönnar, som i fyrdubbla rader med gräsplaner å ömse sidor sträcka sig till det i hjertat af staden belägna lilla theaterhuset af träd, fortsättas sedan vesterut och böja sig derpå mot nordost under en sträcka af minst 1,500 alnar. Närmast norrom salutorget ligger den äldsta och egentliga staden, numera uteslutande bebygd med stolta stenhus. Här ser man senatstorget, omgifvet af kyrkan, vetenskapen, samhället och staten, representerade i norr af den ännu icke invigda under 19 år bygda nya lutherska Nikolaikyrkan med dess sköna orgel, och dess fem torn, hvaraf det medlersta med sin beundransvärda utsigt synes långt ut på hafvet; i vester af universitetshuset med dess ljusa, lätta och storartade arkitektur, dess många samlingar och dess halfcirkelformiga solennitetssal; i söder af rådhuset och privata stenhus; samt i öster af senatshuset med dess praktfulla thronsal och dess flyglar, som qvadratformigt omgifva en skroflig bergsklack, den midt i centralmaktens säte qvarstående symbolen af forntida barbari, men äfven af klippfast styrka. Vester och nordvest om senatstorget resa sig det sköna bibliotheket med sina 100,000 volymer, jemte flera af universitetets bygnader, bland dem anatomiska theatern, som ingen främling bör försumma att se; i samma nejd stå ryska hospitalet och ryska kyrkan. Den hitåt liggande stadsdelen är Gloet, en vidsträckt pöl af dy, hvarest årligen nya gårdar inkräkta och uttorka sumpmarken och hvarest man nu ser stora och välbygda gator der för tjugu år sedan båtar färdades. Man har befarat, att denna trakt med sina osunda dunster förgiftar Helsingfors, och likväl är den mindre farlig för helsan än andra; ja åren 1848 och 1849 var Gloet den enda trakt, som totalt förskonades från koleran. — Följer man salutorgets norra sida österut, förbi den lilla obelisk, som restes här till minne af Kejsarinnan Alexandras besök år 1833, så har man till venster Kejserliga palatset, förlorande sig i raden af öfriga bygnader; till höger katerhamnen, med sin reguliera trafik af kronoslupar. Derefter passerar man förbi högvakten på en hvälfd bro öfver en för ätta år sedan sprängd kanal, som förenar stadens båda hamnar, och kommer så till Skatudden, en smal och oländig klippudde, bebyggd med en oregelbunden massa af kojor, dock prunkande på yttersta spetsen med finska sjöekipakets stätliga kaserner. Trakten är ännu oreglerad, till framtida bruk för kronans räkning. Oändligt mycket kan göras af ett sådant läge; hvilken plats för ett palats!

Norrom Skatudden ligger den djupa norra hamnen, prydd af de finska örlogsskeppens mäktiga massor. Närmast dess nyss fulländade kostsama quaier finner man en högländ rymlig, uteslutande med prydliga trädhus bebygd stadsdel, Kronohagen (jemte det fordna "Kärret" och "Estnäsbacken"), nästan utan alla publika bygnader och med en fri plats vid stranden, "Elisabethstorg". Dess nordligaste del ligger, lik Stockholms Mosebacke, på en hög bergsbrant, i hvars terassformiga afsatser tre rader hus äro bygda ofvanför hvarandra. Utsigten är herrlig. Öfver det ödsligt vilda Brober-

get nalkas man de tvenne stora broar, som öfver broholmen föra vägen utät från Tavasttull. Här möter den vackra anblicken af botaniska trädgårdens grönska och blomsterpalats samt vid dess sida allmänna promenadens dammar och slingrande gångar mellan björk, rönn, hägg och lind, till dess man ytterst på udden nalkas det af mörka tallar omsusade Kaisaniemi, skämtsamt benämndt efter en gastronomisk celebritet, Mad:lle Wahllund, som först här residerade. Parken är delvis gammal; man finner här den för 60 år sedan afsomnade frimuraren Major Granatenhjelms mystiska graf på en vacker kulle vid sjön. Men Kaisaniemi är endast tretton år gammalt; i de fordom ensliga lunderna röra sig vår och sommar brokiga grupper; man anser sig här "på landet," man dricker sitt the i det gröna, medan sången ljuder högt eller militärens hornmusik spelar för folket. Fjärden gör här en täck inskärning, Thölöviken, begränsad i norr af nejdens högsta bergstrakt, Kasaberget, der lusteldarna glimma om midsommarnatten och derifrån man har den skönaste utsigt öfver Helsingfors. Rundt kring viken går nu redan en väg; men nejden erbjuder nu knappt en aning om hvad den skall blifva en dag, när "Helsingfors Djurgård" med dess Tivoli och dess ofvan vikens innersta mynning belägna vattenkuranstalt fulländas. Vester om viken ser man Thölö sockerbruk, det enda i landet; strax invid finnes ett värdshus och en fordom berömd trädgård, numera bekanta för sina folknöjen sommartid. Härifrån passerar vandraren åter förbi Geheime-Rådet Walleens dyrbara och smakfulla villa Hagasund, förbi Esbotull och ryska liniebataljonens kasern tillbaka till staden, som här genom en smal bro för gående står i direkt förbindelse med promenaden.

Så rikt har naturen på alla sidor utrustat Helsingfors med ett läge tacksamt för alla anläggningar, vare sig uti det nyttiga eller det sköna. Äfven klimatet är här mildare än upp i landet; medeltemperaturen sommartiden + 16° vintertid — 7° 2′. Beläget vid den trängsta bassinen af Finska viken, der många vindar trängas, är orten utsatt för blåst och hastiga vexlingar af väderleken. Numera en medelpunkt för landets styrelse och förvaltning, innesluter Helsingfors, jemte länets och sina egna lokalmyndigheter, landets högsta ofvan uppräknade embetsverk samt det finska universitetet med alla dess inrättningar och lärda sällskaper. Stadens lokala läroverk äro en högre elementarskola, en fruntimmers, en navigations- och en teknisk realskola, en vexelundervisnings-, en söndags-, en slöjd- och en småbarnsskola samt en mängd privata läroanstalter, bland hvilka ett lyceum. Den förenade finska och svenska lutherska församlingens kyrkoherde innehar sedan 1653 tillika Helsinge pastorat. Hela folkmängden, utom finska militären (2,600 man), beräknas till 16,000 personer, hvartill ännu kommer rysk militär. Fattigvården kostar årligen omkring 10,600 rub. silfver, hvarförutom en fruntimmersförening årligen depenserar omkring 900 samt en mindre förening i samma välgörande syfte 200 rub. s. m. En sparbank med grundfond af 10,000 rub. s:r bergar arbetarens skärf undan frestelserna. Stadens inkomster gå till omkring 42,000 rub., dess municipala utgifter till omkring 37,000, dess kronoutskylder, arrenden m. m. till något öfver 8000 rub. Under staden lyda ägor af inalles 3,421 tunnlands vidd, hvaraf sjelfva stadsplanen, utom arrendetomter, omfattar 376 tunnland, fördelade i 6 stadsdelar, 104 qvarter, öfver 750 gårdstomter (oberäknade mer än 300 utom stadens linier), 65 gator och 8 torg. Brandförsäkringsvärdet för 475 gårdar är S:r rub. 2,400,000; villor m. m. på stadens jord finnas omkring 200. Bygnadsordningen är gifven den 20 Dec. 1825 och brandordningen den 11 April 1838. Här äro dälder fyllda, berg genomsprängda, de flesta quaier bygda på djupa försänkningar. Allt detta har kostat betydligt, och staden åtnjuter i publika län S:r rub. 82,000. Staden har handlande, viktualiehandlande och handlande borgare, af hvardera slaget omkring 60, med inalles 80 öppna salubodar. Här finnas 3 tobaksfabriker, en kort-, en tapetfabrik, ett sockerbruk m. m. Handlande korpsen har en pensionskassa af 8000 rub., sjömanshuset en behållning af 12,000 rub. År 1850 ägde Helsingfors 74 större och mindre fartyg om inalles 3,586 läster. Sjötrafiken år 1850 bedrefs med 1,412 fartyg och skutor om inalles 26,751 läster, förutom 3,483 roddbåtar. Samma år infördes, bland annat, 17,908 famnar ved och 21,388 tunnor salt. Samma år värderades Helsingfors export till S:r rub. 71,637: 78, dess import deremot till 1,350,233: 16. Tulluppbörden utgjorde 203,723: 95, hvaraf importen ensam inbragte 201,785: 11. En så omåttligt öfverskjutande importziffra förklaras till någon del af Sveaborgs och badgästernas konsumtion, till en annan del deraf, att Helsingfors utgör transitoort för en mängd varor, som härifrån gå till uppstäderna. Exporten skall sannolikt tredubblas i samma stund Helsingfors får en jernväg åt norden.

En half mil sydost om Helsingfors höjer det starka Sveaborg (f. Wiapori) sina hotande murar vid hamnens inlopp. Nödvärn efter 1741 års olyckliga krig tvang Sverige till detta jätteverk, hvaraf äran tillhör Augustin

Ehrensvärd, som här hvilar "omgifven af sina verk". År 1749 begyntes anläggningen, som efterhand utvidgades samt kostade otrolig möda och stora summor; dockor sprängdes i klipporna, farleder gjordes obrukliga genom försänkningar, murar af granit och tegel restes på kala berghällar. Namnet Wargskär härledes, med eller utan grund, från Warägerne. Här hvilar hufvudfästningen på fem holmar: Wargön, stora och lilla Öster-svartö, Wester-Svartö samt Lännan. Nära med dem förbundet ligger det med konstens hela uppfinningsförmåga befästade Gustafssvärd, hvars kanoner gentemot Skanslandet beherska sundet af samma namn, det enda smala inloppet för örlogsmän. Enstaka och dystert ligger utanverket Långörn. Sveaborgs besättning i fredstid utgör omkring 6000 man; öfrige innevånare omkring 3,000 af alla trosbekännelser. Med förvåning och häpnad dröjer ögat vid dessa mäktiga hvalf och murar, dessa tränga farvägar, dessa skeppsdockor och arsenaler, vittnen om så stora ansträngningar. Här förvaras brottslingar och lösdrifvare från hela Finland. Ryska örlogsskepp ligga ständigt här förtöjda, några afmastade såsom blockskepp och inredda till boningar, andra i hela den koketta skruden af sin krigsrustning. Trädgårdar bekläda stundom de gråa murarna med sin lifliga grönska. Det dystra i anblicken förtaga de ej.

Den enda märkvärdiga tilldragelse i det gamla Helsingfors' annaler är riksdagen år 1616. Det var hit den unge hjelten Gustaf II Adolf talrikt inkallade Finlands ständer under det farliga kriget med Ryssland och Polen; det var här han den 29 Jan. nämnde år höll till dem ett tal fullt af klarhet och värdighet, hvilket så vann Finnarnes hjertan, att de utan knot underkastade sig de drygaste krigsgärder. Femton år hade förflutit sedan det äldsta Helsingfors med allo öfvergafs, då det nya år 1657 totalt förstördes af eldsväda, och det var blott genom drottning Hedvig Eleonoras frikostighet samt flera beviljade friheter staden ånyo förmådde repa sig. De svåra åren 1695 — 97 inströmmade till staden en tallös mängd af tiggare, som här omkommo af hunger och sjukdom till den mängd, att en ny kyrkogård måste inhägnas på Kampen. Än sorgligare var början af 1700-talet. Pesten utbröt här år 1710, hitförd af tvenne qvinnor från Liffland, och utbredde sig allt mera, sedan krigsfolket öfverfördes från samma orter till Porkala. Så våldsamt rasade denna försynens gissel, att från början af Augusti till början af December sagde år 1,185 personer, utgörande mer än två tredjedelar af stadens dåvarande folkmängd, deraf bortrycktes. År 1712 den 29 April nedbrunno flera gårdar i Gloet. Samma år den 31 Augusti anlände några ryska galerer till Estnäs sundet och lossade kl. 6 på söndagsmorgonen flera skott. I staden blef stor bestörtning, och folket lopp ut från finska gudstjensten; dock drog sig fienden utan vidare anfall bort till Pellinge. Mindre lyckligt aflopp följande året 1713, då ryska flottan hit anlände en bönesöndag midt under gudstjensten. I staden funnos endast 300 man finska trupper, hvilka, för svage att göra motstånd, antände staden, upprefvo broarne och fattade posto vid Gammelstaden. Ryssarne släckte och bergade hvad de kunde, som ej var mycket, gingo på stockflotta öfver sundet vid Thölö viken och tvungo Finnarne, efter en kort strid, att draga sig tillbaka. Sjelfve behöllo de staden endast några få dagar och retirerade, vid svenska galerernas ankomst, till Borgå, men återkommo på hösten och innehade Helsingfors ruiner intill år 1721. Alla innevånare hade flytt till Sverige, de qvarlefvande återkommo efter freden. Deras stad var en ödemark, mellan askhögar och fallna murar vexte på de fordna gatorna högt gräs; fiendens qvarlemnade kaserner voro de återvändes enda tillflykt. Dock reste sig staden ånyo skönare, rikare än förr och blef, vid medlet af 1700-talet, näst Åbo, den bäst bebyggda i Finland. År 1742 blef Helsingfors vitne till ett nytt krig och år 1743 till kapitulationen, hvarom mera. Staden led den gången mest af skrämsel, i det att en mängd innevånare flydde, men återkommo mangrant följande år. Under 1788 års krig, der flottorna spelade en så vigtig roll, voro Sveaborgs fästning och Helsingfors hamn af väsendtlig nytta, ett stöd och en tillflyktsort vid alla sjömanövrer. Under detta krig såg staden ingen fiende; men år 1808 utrymdes staden redan den 2 Mars af finska trupperne och besattes af de ryska, som från höjderna besköto Sveaborg, hvilket, enligt konvention af den 3 April, kapitulerade den 3 Maj. Svårt härjade lågorna samma märkvärdiga år. Tre fjerdedelar af Helsingfors lades i aska. Redan år 1812 den 27 Mars förklarades Helsingfors för Finlands hufvudstad, och år 1819 hitflyttades från Åbo Kejserliga Senaten med samtliga centrala embetsverk. Fullständig blef centralisationen, då Åbo brand år 1827 följande året medförde universitetets flyttning till Helsingfors. Bland nyare tilldragelser intager jubelfesten år 1840 ett lysande rum i Helsingfors annaler.

I samma härad, vid en vik af saltsjön och mynningen af den liknämnda ån, reser sig det gamla Borgå (Porvo). Namnet och en på Borgbacken in-

vid stadens norra linie ännu befintelig jordvall tyda på en forntida befästning, möjligen en af dessa Erik Emundsons jordborgar, om hvilka Thorgny Lagman talar. Ty alla sednare häfder tiga om detta fästes tillvaro. Sannolik är den gissning, att kusten tidigt varit besökt af tyske köpmän, af hvilka ett spär ännu återfinnes i namnet Saxby. Likaså tidigt fanns här en kyrka, och marknaderna bildade kring den en köping. Borgåboers egen uppgift af år 1698 förklarar staden vara grundlagd, d. ä. priviligierad af konung Magnus Smek år 1346; dock nämnes intet härom i det gäfvobref af 1351, som till Padis kloster i Liffland förlänade, bland annat, pastors inkomster af Borgå socken *). Säkert är, att staden år 1424 hade borgmästare och råd. Sina första kända privilegier erhöll Borgå af Gustaf I år 1546; två gånger var Borgå nära att uppslukas af sin gynnade granne Helsingfors, ena gången år 1550 vid planerna för Sandhamn, andra gången 1594, när Borgå låg i ruiner efter kriget och all dess utrikes handel förbjöds, men återficks 1602. Vidunderliga reglementen hindrade äfven här all verklig förkofran, intill dess staden år 1765 fick inskränkt handelsrätt på utrikes ort och år 1830 fullständig stapelfrihet. Efter freden i Nystad flyttades biskopssätet från Wiborg till Borgå. Freden år 1743 hotade deremot Borgå med förlusten af hela dess välstånd och betydenhet, genom det af gränseflyttningen föranledda förslaget att flytta biskop, domkapitel och gymnasium till Gamla Carleby, en fara som ansågs så stor, att vid dess afböjande 1746 consistorium upptog detta årtal i sitt sigill, jemte Noachs ark och en omskrift, att denna numera, undkommen vågorna, hvilade på framtidens säkra klippa.

Det fordna Borgå, sådant det ännu för få år sedan tedde sig för betraktarens blickar, utgjorde en nästan på slump hopgyttrad massa af hus och gator vid ån, grupperande sig kring den äldriga domkyrkan och besvärad af höjder. Den nya regleringen af år 1833, först de sednare åren med berömvärd drift i verket satt, förvandlar Borgå efterhand, och utan att förbida den annars vanliga regleringen genom eld och brand, till en regulier rektangel af 66 qvarter, 306 tomter, 2 kyrkoplatser, 2 promenadparker, 1 torg och 16 gator. Domkyrkan af sten förmodas vara uppförd år 1418, finska trädkyrkan 1740, gamla gymnasiihuset 1759, det nya 1819, rådhuset 1768. Bygnadsordningen är gifven 1823. Sedan staden 1833 erhållit Ånäs säteri, disponerar den numera 2854 tunnland ägor, deraf 165 ingå i stadsplanen. Folkmängden utgör omkring 3000 personer. Stadsförsamlingen hör till Borgå pastorat och vårdas af domprosten. Borgå har biskop och gymnasium, högre och lägre elementarskola m. m., 20 handlande och 15 öppna salubodar, boktryckeri och bokhanhandel, en tobaks- och en kardfabrik. Stadens import är betydlig; handelsflottan utgjordes 1850 af 8 fartyg om inalles 688 läster.

De äldsta anteckningar om stadens öden röra, som vanligt, allmänna olyckor. År 1571, vid det då uppkomna långvariga kriget med Ryssland, härjades Borgå så svärligen med eld och svärd, att all rörelse försvann och man de följande åren begynte att tala endast om "Borgå by". De qvarstående usla kojorna brändes ånyo 1578, och knappt hann staden något repa sig, innan den ånyo brändes af fienden i Februari 1590. Derefter förgick ett helt århundrade utan svårare hemsökelser, intill hungeråren 1695 och ff., då i det närliggande Mäntsälä 300 personer ihjälhungrade. Kommo så stora ofredens fasor. Den 11 Maj 1708 ankommo Ryssarne 300 man starka till Haikko, brände denna gård och Pepot samt nalkades landvägen till Borgå, der 80 af stadens ungdom i hast ordnade sig till motvärn. Knappt hann man upprifva några stockar midt på bron, då fienden började skjuta; men Borgåboerne svarade så tappert, att han med 50 mans förlust fann för godt att draga sig tillbaka. Bud på bud skickades till Öfverste Ramsay på Jackarby, att han måtte infinna sig, för att leda försvaret och medföra manskap från byarne. Men ingen hjelp hördes af, och med fasa såg man följande morgon fienden landstiga vid Tarkkis. En mängd folk samlades, för att gå honom till mötes; men illa beväpnade och odisciplinerade, nödgades Borgåboerne, efter en kort strid vid Tarkkis, draga sig tillbaka, hvarefter fienden inträngde i staden, som plundrades och till en del uppbrändes med dess arkiver och kassor. Likaså brändes Näse, Johannisbergs, Storgårds och Kroknäs egendomar. — År 1710 bortryckte pesten i Borgå stad och socken 652 personer. År 1713 återkommo Ryssarne och behöllo staden till 1721. Af de följande krigen led Borgå jemförelsevis föga. År 1760 den 11 Juni brann genom vådeld större delen af staden, men kyrkorna och gymnasiehuset räddades. År 1809 församlades här i gymnasiihusets stora sal och i H. M. Kejsar Alexanders närvaro den minnesvärda landtdag, som blef af så väsendtligt inflytande på Finlands framtida ställ-

*) Dessa återköptes af biskop Magnus II år 1428 för 100 engelska rosenobler, motsvarande 450 mark Åbo mynt.

ning och som i historien utmärkes genom ortens namn. En stor i gymnasium defintlig oljemålning bevarar för efterverlden anblicken af monarken och be församlade ständerne.

IV. Perno härad, öster om den förra, omfattar Perno socken (Perniö) med Liljendahls kapell och Forsby bruk (Kosenkylä), Mörskom (Myrskylä), Lappträsk s. med Artsjö k. (Artjärvi), Strömfors k., Elimä s. med Anjala k.. Till Tavastland höra Ithis och Orimattila. Kusten fortfar att vara genomskuren af hafsvikar och kantad af öar och holmar, såsom Wåtskär, Käfsalö, Tjufö, Wahtenpää. Segelleden förbi Pellinge skär österut är vacker, men vädlig. Landets härtills öfvervägande slättnatur afbrytes, ju längre man kommer österut, af höjder och mindre bergssträckor. Perno, som, enligt sägen, erhållit sitt namn af en Skotte, Teet af Pernä, hvilken redan år 1250 här anlagt en kyrka, har flera adeliga gods, såsom Tetom, Malmgård Sarvlax, Tjusterby och Tervik (de Geer). Här föddes Michael Agricola; här dog Carl Gustaf Armfelt på sin egendom Isnäs; här voro Wildemänner, Creutzar, Boyjar m. fl. af ålder mäktige slägter. På Forsön i Perno var fordom ett silfverbrott hvaraf kyrkans kalk och patén vore gjorda med ärtalet 1612. Forsby jernbruk i samma socken är anlagdt af Lorentz Creutz år 1682; Strömfors vid samma tid. Liljendahl bildade sig kring kärnan af ett öfversteboställe, Mörskom af ett säteri, Lappträsk af en kungsgård. Elimä har å ömse sidor om sjön de för sin ost bekanta egendomarna Moisio och Mustila, samt i söder Peipola, likasom Anjala, ett f. d. Wredegods. I Muhuniemi by finnas ättlingar efter den af Carl IX skapade knapadeln, hvarom mera längre fram. För öfrigt röja dessa trakter många spår efter deras fordna egenskap af gränsnejd mellan tvenne ständigt mot hvarandra rustade makter. På Wilickala, ett annat gammalt Wredegods, finnas spår af befästningar från 1788 års krig. Werälä by uti Elimä är märkvärdig för den der under uppslagna tält afslutade freden år 1790.

På Perno sockens mark och vid en der inskjutande vik af hafvet, 49 virst från Borgå och 67 från Fredrikshamn, grundlades genom fundationsbref af den 26 Juni 1745 staden Degerby, hvilken sedermera, vid konung Adolf Fredriks besök derstädes år 1752, efter regerande drottningen erhöll namnet Lovisa. Dess anläggning föranleddes af 1743 års olyckliga fred, som beröfvade riket dess mest betydande gränsorter och blottade nejden på egna städer alltintill Borgå. Några från Willmanstrand och Fredrikshamn utflyttande köpmän anhöllo att här få bosätta sig, och regeringen, som insåg nyttan häraf, inköpte för 300 daler kopparmynt sätesgården Degerby af Lektor Kraftman i Borgå. Den nya staden, som tillika intill år 1779 var säte för landshöfdingen öfver Kymmenegårds län samt genast från början erhöll stapelrätt och betydande förmåner, friheter och ägor (3,811 tunnland) uppblomstrade hastigt, så att folkmängden redan år 1775 utgjorde 2,193 personer, inemot lika mycket som däförtiden Helsingfors, en folkmängd, hvilken sedermera på 75 år icke ökats med mera än 600. Mot slutet af 1700 talet sjönk Lovisas välstånd. Henrik Backman uti sin beskrifning om Lovisa år 1776 beklagar stadens olycksöde, att under första mansåldern af dess tillvaro hafva förlorat 19 skepp, de flesta ganska stora och nästan alla under första resan. Efter dessa olyckor ägde staden år 1776 blott ett skepp om 280 läster; år 1850 ägde Lovisa 13 fartyg om 1,429 läster. Stadens förnämsta export bestod i början af smiden och jern från bruken; sedermera ha sågarne tillverkat en betydlig brädexport. Staden har 32 in- och utrikes handlande; en stor del af importen går till uppstäderna. Hamnen är grund, och det 3 mil långa smala inloppet från Orrengrunds båk besväras af klippor, såsom Kungssten och Braskens Öltunna. Lovisa, som, jemte vanliga kommunala inrättningar, har en lägre elementarskola och en ovanligt rikt doterad fattigvård, utbreder sig längsträckt på vikens vestra sida. Det är handeln, som småningom planterat sina magasiner, jemte arbetarens kojor, i en smal rad söderut längs Trädgårdsgatan intill brädgården och Kuisma udden, och åt denna sida ligger en liten publik trädgård vid stranden. Den äldre och egentliga staden ligger norrom Saltbodtorget och Skeppsbron, grupperad i reguliera qvarter kring den raka Drottninggatan samt den i spetsig vinkel dermed sammanlöpande Stora Strandgatan. Från denna kommer man till den midtpå ett torg belägna trädkyrkan, och norrom denna utbreder sig en oregelbunden stadsdel, genomfluten af en i tvenne grenar delad liten å.

En rad af kaserner med deras militär och exercisplats påminner om ortens militära bestämmelse. I början hade man för afsigt att befästa sjelfva staden, hvarom öfvergifna vallar på östra och nordöstra sidan ännu vitna. I stället befästade man den 1 mil från staden vid inloppet af fjärden liggande Svartholmen, hvars bestämmelse blef att försvara inloppet. Denna lilla

fästning ansågs i början af större betydenhet, än den sedan visade sig vara. Illa försedd och illa försvarad, gaf den sig i Mars 1808 medelst kapitulation åt fienden.

V. Kymmene härads vestliga del är af ålder räknad till landskapet Nyland och omfattar soknarne Pyttis (Pyhtään p.), Kymmene (Kymen p.) och Wekkelaks (Wehkalahti) med Sippola kapell. Landet blir allt mera kuperadt, kusten fortfar att utströ sin skärgård. De många höjderna, i förening med de talrika och bugtande grenarna af Kymmene elf, gifva nejden en ökad omvexling. Elfvens vestra arm, som fordom var riksgräns och kringflyter i en halfcirkel Pyttis ön, delar sig, efter att ha bildat bassinen Tammijärvi, och omsluter en större ö med Stor-Abborfors gentemot Lill-Abborfors på vestra sidan, samt vid utloppet en mindre ö, Mogenpörtö. Östra armen grenar sig likaledes, efter att hafva genombrusat det praktfulla Högfors, och omsluter i vester Kymmene fästningsverk, i öster Kymmene kyrka. 1788 års krig hade på dessa gränsnejder fästat båda de stridande parternas uppmärksamhet. Å ryska sidan dels anlades, dels förbättrades på 1790 talet af General Suvoroff m. fl. en stor mängd skansar och batterier, såsom Fort Slava, Kotka, Kymmene, Tuohikotti, Kärnäkoski, Järventaipal, Davidsstad, Uttis. Några af dessa ligga inom Savolaks. Af dessa är numera endast ön Kotka med dess amiralitetshus, kyrkor, hospitaler m. m. af någon betydenhet, såsom station för en större militärstyrka. Kotka ligger invid det befästade historiska Svensksund, på finska Ruotsinsalmi, vida berömdt under 1788 års krig för tvenne blodiga sjöslag och för dess förträffliga örlogshamn. Längre ut i den vida kringströdda skärgården ligger Aspö, hvars olyckliga ryktbarhet daterar sig från åren 1741 och 1742, då den här stationerade svenska örlogsflottan så förfärligt härjades af sjukdomar, att den för hela detta krig råkade i fullkomlig vanmakt. Om Hogland längre fram.

Invid Finska viken i Wekkelaks socken af Wiborgs län ligger staden och fästningen Fredrikshamn, på finska Hamina. En sägen omtalar, att nejdens inbyggare fordom vid inträffad missvext här funnit i öfverflöd den till nödbröd begagnade roten af missne, på finska Wehka, samt derföre nedsatt sig här och kallat orten Wehkalahti, hvaraf svenska tungan sedermera gjort Wekkelax. Eget är, att, förutom denna sväfvande sägen, inga säkra uppgifter finnas om stadens anläggande, icke ens om tiden. Med någon sannolikhet förmodas den vara anlagd år 1632 och förekommer år 1656 under namnet Wekkelax, hvilket orten behöll till år 1723, då den uppkallades efter då regerande konungen. Förstnämnde år erhöll staden uppstadsprivilegier och år 1709 en donation af 9 hemman, men brändes och förstördes kort derefter nästan totalt år 1712 under stora ofreden. 1721 års fred, som så betydligt flyttade riksgränsen, fästade regeringens synnerliga uppmärksamhet på Fredrikshamn. Här ville man göra ett nytt Wiborg. Förgäfves föreslog den erfarne general Cronstedt att draga rikets egentliga försvarslinie längs Kymmene elf. Riksrådet grefve Löven befästade Fredrikshamn och Willmanstrand, båda så svagt, att de vid första anfall föllo ett rof för fienden. Från år 1723 datera sig Fredrikshamns egentliga privilegier; staden erhöll då stapelrätt, fritt prestval, skolor och 100 daler i räntor från kronohemman. En kortare tid (1723-27) residerade här landshöfdingen öfver Kymmenegårdslän; 1742 inrättades här ett konsistorium. Åren 1784 till 1787 stod staden under rysk civilstyrelse; år 1816 bekräftades stapelrätten och 1817 de öfriga privilegierna.

Fredrikshamn, med sitt läge mellan Bamböle träsk i norr och saltsjön i söder, liknar en på näset mellan tvenne vatten krupen snäcka. Den egentliga staden är nästan cirkelrund, med undantag af en afplattning åt Bamböle sidan. I medelpunkten ligger torget med rådhuset i dess midt, — om man så behagar, rättvisan vapnens medelpunkt, — och derifrån utlöpa likt radier 8 gator åt alla väderstreck. Å ömse sidor om torget resa sig tvenne kyrkor, den lutherska och den grekisk-ryska; i öster finska kadettkorpsens vidlyftiga bygnader, i söder och vester en mängd kaserner. Allt detta omslutet af fästningsverken, upptager endast 75 tunland, men utom fästningens murar utbreda sig fyra förstäder: den Wiborgska i öster med 157 tunlands område; Sandby i sydvest med 30; Sockneholm äfven i sydvest gentöfver viken med 44 samt Saviniemi i vester med 69 tunnland. Stadens hela jordvidd utgör således 375 tunnland. Fredrikshamn har 3000 invånare; dess lutherska finska och svenska församlingar räknas till Wekkelaks pastorat. Af mer än 250 här inskrifne handlande finnas endast 20 i staden; de öfrige äro ryske köpmän, som i stöd af Kejs. förordningen af d. 30 April 1838 begagna sig af denna förmån, men under tiden fortfara att vistas i Ryssland. Staden exporterar icke obetydligt skogsprodukter och hade år 1850 åtta fartyg om inalles 878 läster.

De staden omgifvande fästningsverken uppfördes år 1722; om våren 1742 tröttade general Levenhaupt garnisonen med deras iståndsättande; år 1790 tillbygdes och förstärktes de af Ryssarne. År 1836 indrogs kommendantsembetet, hvarefter fästningsverken öfverlemnades till stadens förvaltning och vidmakthållande. Tvenne gånger, åren 1712 och 1742, blef staden härjad af krigets brandfackla; tvenne gånger, åren 1821 och 1840, af stora vådeldar. Den sednare stora branden är ännu i friskt minne. Det var den 22 Maj 1840, och det bläste en frisk nordan, som fram på förmiddagen tilltog i häftighet. En piga uppgjorde eld i ett brygghus nära finska kyrkan, för att skura, gick bort från elden och lemnade dörren öppen. Luftdraget tryckte lågan i ugnen inät det smala rummet; motstående väggen och en vedhög antändes. Kl. 4 på morgonen stod huset i ljus låga, elden spridde sig undan vinden och antände rådhuset. Från denna högst i staden belägna punkt, derifrån ett korsdrag spelade genom de utmed sluttningen åt alla håll gående 8 gatorna, utbredde sig branden samtidigt öfver de flesta stadsdelar. Först mot aftonen blef man herre öfver elden, som delvis fortfor ända till följande morgonen. Båda kyrkorna och kadettkorpsens bygnader räddades, men 60 gårdar hade brunnit. Pigan, som vållat olyckan, dömdes sedermera att till Allmänna Brandstodsbolaget ersätta dess förlust, 200,000 rubel banko, men tillgång saknades och ersattes med 28 dygns fängelse. Sedan dess har staden ånyo rest sig med hastighet.

Nylands Minnen.

1. *Folkminnen.*

Få traditioner äro så allmänt utbredda i Finland, som jättesagan om Hiisi och Hiien-väki. Knappt finnes någon ort med skog, berg och sjö, ja ofta äfven på odlade slätter, der icke sägnerna omtala en forntida jätteskepnad, menniskors skräck och någongång deras hjelpare. Så långt som finska tungan går i Nyland, finnas de äfven der. I Artsjö*) är en insjö, Pyhäjärvi, tre qvart mil lång och så djup, att då man engång pejlade djupet, har en haltia ropat: "mät först längden och mät sedan djupet!" På dess andra strand höjer sig ett brant berg, som varit tillhåll för Hiiet. Ganska fredligt umgingos de med menniskorna i granskapet, och då dessa voro längre komna i konstfärdighet, nalkades Hiiet ofta deras stugor för att låna sig än ett såll, än en slaga, än en granriskrok att röra i gröten, men deras tunga påfann egna ord för att uttrycka tingens bestämmelse; de kallade sållet "viipsun vaapsutin", slagan "höykin pöykytin" och grankroken "hierin lieritin." Understundom gäfvo de spånad åt qvinnorna och skänkte dem till belöning en god mjölkko. Om jättarnes resliga vext kan man göra sig en föreställning deraf, att när de lade sig att sofva tvärs öfver vägen med knä i krok, kunde både hästar och vagn obehindradt färdas under deras knän. Enligt en tradition från Ithis, skall en Hiisi jemväl haft sin bostad i nejden af Helsingfors. Här hade han någon mäktig fiende, som tvungit honom att flytta från orten. Engång återkom han likväl, träffade på vägen några bönder, som förde tjära till staden och ville af dem få veta "om Roikala gubben med sina breda byxor lefde ännu." Derpå ville han veta hvad de förde på sina lass. De svarade: tjära. Nå så gif mig då ännu engång, gemälte jätten, "finskt bränvin" att smaka på. Dertill voro bönderne föga villige, men han tog utan krus tre tunnor tjära, utdrack dem alla och yttrade derpå mycket förnöjd: nog har det ännu sin gamla goda smak!

Vid många orter af Nyland fästa sig traditioner af nyare ursprung, och flera sådana anföras längre ned. Bland dessa må här nämnas endast ett litet, men rörande minne från Borgnäs. *) De af alle jättar så högt fruktade kyrkklockorna hade i detta lilla kapell gätt förlorade under stora ofreden. I trots af den stora fattigdomen, som så allmänt tryckte Finland i följd af detta långa och olyckliga tjuguåriga krig, hade invånarne i en aflägsen del af Borgå socken, då kallad Åländet, ingen lifligare önskan än att få sig en egen kyrka och prest. Det förra lyckades snart, det sednare gick äfven i verkställighet, ehuru presten måste kallas allt ifrån närheten af Åbo, och först en längre tid derefter, eller år 1729, erhölls, efter många öfvervunna svårigheter, kunglig sanktion för kapellets existens. Nu felades blott kyrkklockor, äfvensom alla tillgångar att inköpa sådana. Särskilda förslag att erhålla medel förkastades snart, i anseende till svårigheten att bringa dem till verkställighet.

*) Dessa detaljer äro meddelade af Mag. Reinholm.

*) Ur Borgå Tidning 1839 N:o 72.

Då åtaga sig samtliga det nya kapellets värdinnor, till antalet 65, att under loppet af åren 1730 och 31 spinna lingarn och deraf väfva så mycket fint lärft, som kunde erfordras till anskaffande af åtminstone en klocka. Företaget bringas med allmän enthusiasm i verkställighet, och sistnämde år afgå till Stockholm ettusende tvåhundrade sjuttiotvå alnar fint lärft af gummornas i Borgnäs tillverkning. Drottning Ulrika Eleonora, härom underrättad genom Öfverstelöjtnant A. W. Ramsays föranstaltande, skall äfven tagit till spinnrocken och anmodat sina hofdamer att göra detsamma, samt derefter uppköpt allt sålunda erhållet garn för en summa, nog stor att dermed uppköpa det till klockan erforderliga silfver. Gummornas garn var tillräckligt till öfriga omkostnader, och sålunda tilvägabragtes redan år 1731 en förträfflig klocka, som ännu begagnas, vägande något öfver 66½ lispund. — På klockan befintliga vidlyftiga finska verser, tillkännagifvande dess uppkomst, äfvensom inskriptionen: pro peccata mundi, som läses ofvanom ett krucifix på motsatta sidan af densamma, vitnar ej lika fördelaktigt om författarens, troligen prestens, skicklighet i metriken och latinska gramatiken, som sjelfva företaget om gummornas färdighet i spinnrockens handterande. — Endast med denna klocka hjelpte sig församlingen till år 1751, då gubbarne åtogo sig att anskaffa en annan, som lärer väga något öfver hälften af gummornas präktiga klocka.

2. *Berömde Män.*

Äfven Nyland har skattat sin gärd åt Finlands ära. Det har åt kyrkan gifvit Michael Agricola, åt vetenskapen Sigfrid Aronus Forsius, åt kriget Stålhandske, åt finska mythen Elias Lönnrot — och jemte dem ett stort antal andre, förtjente af fäderneslandet, dess försvar och dess kultur. Agricola, född i Perno, är förut skildrad i dessa teckningar, sid. 83 och ff. Bland de öfrige må här anföras tre Helsingforsare och fyra Borgäboer.

I slutet af sextonde seklet uppstod här en man, som i fullaste mätt representerade sin tids på en gång högsta lärdom och sällsamaste villfarelse. Sigfrid Aronus Forsius — enligt andra uppgifter S. Aroni — föddes på 1560 talet af numera okända föräldrar i det nyss anlagda Helsingfors, som på det lärda språket stundom hette endast Forsia och hvaraf han tog sitt slägtnamn. Man vet ické säkert hvar han först studerat, i Åbo eller i Greifsvald, men ung ännu blef han upptagen som lärare på Kankas och åtföljde derifrån en af dess unga hjeltetelningar, vare sig Claes eller Gustaf Horn, som guvernör på resor i Tyskland. Här insöp Sigfrid Aronus tidens högsta insigter i naturvetenskaperna. Återkommen derifrån, blef han, jemte Hieronymus von Birkholtz, skickad att undersöka Lappmarkens läge m. m., hvilket temligen noga bestämdes, och deras uppgifter lades länge till grund för alla kartor öfver dessa nordliga nejder. Sigfrid Aronus blef härigenom vida berömd och år 1603 professor i astronomin och mathematiken vid Upsala universitet. Före hans tid begagnade ännu Svenskar och Finnar de gamla runstafvarne att mäta årets tider; någon gång hade man öfversatt en tysk almanacka, utan att ens förstå att rätta den efter ortens läge. Sigfrid A. utgaf den första svenska almanacka år 1597 och sedermera år 1605 en fullständigare, hvarefter han under de flesta följande 18 åren utgaf nya, dedicerade dels till majestätet, dels till högtuppsatte män. Dessa almanackor medförde stort rykte, men tillika stora faror för utgifvaren. De voro barn af sin tid; de innehöllo, jemte vanliga tidsbestämningar, vidlyftiga underrättelser om väderleken och framför allt prognostica eller förutsägelser, hämtade från stjernorna om hvad som tima skulle det året. Så beskrifves i den till arffursten Gustaf Adolf dedicerade prognostican för år 1608 huruledes krigshärar slagits på himmelen samt generalerne trädt afsides och dagtingat. År 1605, när Carl IX personligen begaf sig i fält mot Polackarne, skall den lärde Sigfridus hafva högeligen afrådt detta, emedan hans piga på himlahvalfvet förmärkt ett tecken att konungen skulle blifva slagen, hans häst skjuten och hans lif hotadt, hvilket ock sedan inträffade i slaget vid Kerkholm, der endast Henrik Wredes uppoffrande trohet räddade konungen. Den något otillförlitliga berättelsen tillägger, att konungen lönat spåmannens varning med sträckbänken, der Sigfridus "blef något sträckt, dock icke till döds." Visst är, att Sigfridus åter blef tagen till nåder och år 1608 kunglig mathematiker och astronom samt kyrkoherde vid Riddarholmskyrkan i Stockholm. Här stötte han sig med Tegel och andre dentiden högt uppsatte, förmedelst ett i almanackan infördt omildt omdöme om de högas yppighet, anklagades för hemligt förstånd med den afsatte Sigismund och inspärrades under svåra misshandlingar på Örebro slott intill 1611, då han af riksdagen frikändes och frigafs, sedan han under fängenskapen fulländat ett vidlyftigt arbete i fysiken, hvilket dock aldrig blef tryckt.

Fängelset hade brutit den arme plägade mannens kraft, men icke rubbat hans tro på sina älskade stjernor. Den milde Gustaf Adolf erbjöd Sigfridus hvilken passande tjenst han sjelf önskade. Sigfridus begärde det minsta pastorat i riket och erhöll 1613 Ekenäs med Pojo samt 50 tunnor kronospannmål årligen. Här vakade han hvarje stjernklar natt med blicken orubbligt fästad på himlahvalfvet; derunder var han engång nära att blifva ihjälskjuten af en resande, som tog honom för ett spöke. Men värre faror väntade den gamle stjerntydaren. I dedikationen af 1618 års prognostica yttrade han nog skarpt sin förundran deröfver att flera prester funnit hans kära stjernor anstötliga. Följande årets prognostica innehöll dessutom ett förhastadt försvar för en svärmande djekne Jöns. Åter samlade sig en storm öfver magister Sigfridus, som blef kallad att stå till svars först för konungen, sedan för Upsala domkapitel, som yrkade afsättning. Det är icke bekant om så skett, men visst är, att Sigfridus, som återkallat en del af sina yttranden, dömdes till hvad som var hårdare: att afsäga sig umgänget med sina stjernor och icke vidare spå i händerna. Det sednare sade han sig blott hafva gjort under fängenskapen i Örebro, när drottningens hoffröknar hämtade honom mat och ville veta kommande öden. Äfven stjernorna synas hädanefter ha blifvit stumma vänner, men väderlek spådde Sigfridus som förr. I nejden af Ekenäs var engång ett bröllopp på Sellvik och samtlige gäster från staden redde sig att färdas öfver Pojo viken i båt. Sjön var lugn, men magister Sigfridus spådde storm och gick landvägen. Förgäfves hade han afrådt de öfrige; de begäfvo sig till sjöss, men hade knappt hunnit halfvägs, innan en orkan kom båten att kantra och alla omkommo. Likaså skall Sigfridus hafva 6 veckor före sin död förutsagt timman och stunden, och tros hans dödsår vara 1637. Utom sina almanackor och sin fysik har den lärde mannen efterlemnat en mineralhistoria, — bland annat med den alkemistiska uppgift att guldet födes af rent rödt qvicksilfver och rödt icke brännande svafvel, båda väl blandade och tempererade —; vidare en med många noter försedd latinsk öfversättning af Esras 3 och 4 böcker, andra arbeten att förtiga. Psalmen 286 i gamla svenska psalmboken har han öfversatt och tillagt sista versen, på det att initialerne af hvarje vers må sammanlagde bilda namnet Sigfridus Aronus; likaså har han skrifvit psalmen 207, der initialerne bildade namnet Sigfridus, hvilket dock sedermera rubbats genom Boethii ändringar.

Vid den tid då Sigfrid Aronus som ifrigast utgaf sina prognostica, föddes Henrik Carstenius år 1612 i Helsingfors. Prestvigd redan vid 20 års ålder, fortsatte han sina studier i Tyskland, blef kyrkoherde i Borgå, sedermera domprost, slutligen 1679 biskop i Wiborg och dog 1683. Carstenius var en man, som hade mod att säga till samma universitet, der hexor och trollkarlar dömdes till döden: "att honom syntes den philosophi vara den bästa, som känner det gudomliga och tyglar det menskliga; som mindre grubblar på det öfvernaturliga, än efterforskar det naturliga" o. s. v. Hos sin samtid åtnjöt han stor aktning och utmärkelse. För öfrigt var det öfver honom biskop Petrus Bång höll det som mönster för den tidens klyftiga vältalighet berömda liktal, som läses i H:fors M:blad 1835 N:o 80, och det var hans son, Petrus Carstenius, som i sina studentaår skref den äfven på sitt sätt ryktbara komedin: "Thet himmelska Consistorium tillhoopa kallat, för våra första Föräldrars ynkeliga affall skull." Carstenii efterträdare som domprost i Wiborg var Arvid Forstadius, äfven en född Helsingforsare, död 1683. Han har ett namn i Finlands kulturhistoria hufvudsakligen för den mot honom riktade vidunderliga anklagelse att hafva undervisat en gymnasist i Wiborg uti Kabbala och andra hemliga konster i Satans tjenst, hvilket ådrog Forstadius en vidlyftig rättegång, suspension och nära nog tjenstens förlust.

Uti handskriftssamlingen på Skokloster finnes en uppgift *) af följande lydelse: "I hvad värde Finska nation var i K. Gustaf Adolphs tid beskrifva Historierna nogsamt, men bland annat är notabelt att i Dr. Christinas tid uti en Socken allenast, eller Borgå Socken voro födde 4 Generalspersoner och 4 Öfverstar, hvilka tillika jemväl bodde i Socknen, nemligen generaler: 1) Fältmarskalken och Kongl. Rådet Grefve Arvid Wittenberg, född på Johannisberg; 2) Generalen och Kongl. Rådet Arvid Forbes, född på Jackarby gård; 3) Generalen Torsten Stålhandske, född på Hummelsunds gård; General-Majoren Carl Ruuth, född på Bergesta gård;" hvarefter handskriften uppräknar öfverstarne Johan Wittenberg, Mathias Forbes, Cobron och Ruuth såsom födde i samma socken. Nämnde fyra generaler räknades, som bekant, bland de yppersta härförare, hvilka under trettioåra kriget utgingo från Finland. Wittenberg († 1657) genomkämpade hela detta långa krig med stor ära och lysande lycka. Det var han som 1641 tillintetgjorde en hel

*) Anföres, jemte nedanstående detaljer, efter W. G. Lagus.

fientlig här vid Wolfenbüttel; det var han som anförde högra svenska flygeln vid Jankowitz 1645; 1655 intog han en stor del af Polen, året derpå försvarade han det eröfrade Warschau. Otaliga voro hans segrar, få hans nederlag; dock dog han i fångenskap. Han var grefve till Nyborg, hade stora förläningar och en graf i Åbo domkyrka, men ligger begrafven i Riddarholmskyrkan; hans ätt utgick med sonen Johan Leonard. — Arvid Forbus af förnäm skotsk ätt — Forthe Beast, emedan en af förfäderne nedgjort en förfärlig björn — född 1598, † 1665, slogs med stor vapenära under hertig Bernhard af S. Weimar och utmärkte sig i en sednare tid som guvernör öfver Pommern och som riksräd. Han åtnjöt stort förtroende, blef friherre af Kumo och fick, jemte många andra donationer, Artjärvi, der han bygde Kinttala, Ratula, Willikkala; i Pyttis hade han 7 hemman. Han dog i Stettin, lät mura sin graf i Borgå kyrka, men hvilar dock i Riddarholmskyrkan. Han efterlemnade blott en dotter, gift med grefve Axel Julius de la Gardie; ättlingar af familjens andra grenar lefva ännu i Finland. — Torsten Stålhandske af svensk ätt, f. 1594 † 1644, utmärkte sig först under "snöplogen" Åke Tott, kämpade i spetsen för sina finske ryttare vid Breitenfeld, vid Lech, vid Altenberg. Oförgätlig blef hans ära vid Lützen; ytterst på högra flygeln krossade han med sina Finnar Isolanis Kroater; kungen var fallen, Pappenheim kom för att rycka den vunna segern ur Svenskarnes händer. Midt i striden mötte han Stålhandske och stupade för hans arm. Nördlingens olycka skulle utplånas vid Wittstock, men förgäfves anföll Banér; då ilade Stålhandske på en omväg i fiendens rygg, allt föll i hans väg, och den blodiga segern var vunnen. Hårda är fulla af kamp, nöd och segrar följde härpå; Stålhandske var outtröttlig; i det andra slaget vid Breitenfeld anförde han, jemte Wittenberg, högra flygeln, sårades svårt, men slog fienden fullkomligt. Slutet af sin hjeltebana utkämpade han under Torstenson och dog barnlös i Hadersleben. Hans stoft hvilar i Åbo domkyrka. Han ägde, bland sina många ägor, 24 hemman i Borgå socken samt Tervik i Perno. Det var han som lade grunden till Åbo akademis bibliothek genom en föräring af 900 volymer krigsbyte. — Carl Ruuth af ursprungligen dansk ätt, inflyttad i Finland under Gustaf I, kämpade med ära under hertig Bernhard och Banér och utförde flera lysande härtåg, intill dess han för blessyrer gick ur aktiv tjenst och blef kommendant i det vigtiga Landsberg. Födelse- och dödsår äro båda okända. — Samma Borgå socken har ock i en sednare tid visat sig ovanligt fruktbar på berömlige härförare: Friherre Fabian Berndes till Gammelbacka, dragonöfverste, en af Carl X:s tappre; Johan Carl Ramsay, generalmajor, en af Carl XII:s bussar; hans brorson Anders Henrik Ramsay, generallöjtnant; den tappre Odert Reinhold von Essen, generalmajor — de tre sistnämnde alla till Jackarby — och slutligen hjelten Carl Johan Adlercreutz, född på Kiala gård nära Borgå.

3. *Krigsminnen.*

Nyland är icke utan andel i något af de krig, som blodat Finland. Men, sällsama skickelse! Denna provins, som fostrat så många berömde krigare, har icke ett enda berömdt fältslag att uppvisa; dess ryktbaraste krigsminnen äro tvenne kapitulationer: 1742 och 1808, samt ett förräderi: 1788.

Sverige hade år 1741 begynt det lättsinnigaste krig. Wrangel var slagen vid Willmanstrand; Levenhaupt och Buddenbrock lågo med svenska och finska hufvudstyrkan i Fredrikshamn, insöfda af vapenhvilan och hoppet om en snar fred. Hvilan kostade mer än den blodigaste strid. Farsoter utbröto; förfärligt härjade dödsengeln; inom få månader sammansmalt armén utan ära, utan nytta, utan strid till mindre än en tredjedel. Förräderi, oenighet och befälets otroliga feghet fulländade denna dystra tafla. Fienden uppsade stilleståndet d. 25 Febr. 1742. I Fredrikshamn uppstod en förvirring utan gräns; utan att ännu hafva sett en fiende, föreslog öfverste Lagercrantz att uppbränna staden, antända örlogsflottan, spränga artilleriet, härja hela landet intill Anjala och derpå — retirera! Fienden kom icke; man blygdes, man erhöll förstärkningar, man stod ånyo rustad. Då öfvergafs skändligt det fasta passet vid Mendolaks och fyra dagar derefter, den 28 Juni, lika skändligt Fredrikshamn, der allt hvad brännas och förstöras kunde brändes och förstördes. Kl. 11 om aftonen sprungo krutkällrarna i luften; kort derefter stod tyghuset i ljusan låga, kanonerna på vallarna sprängdes, bomber och granater kreverade; det var en förfärlig natt. Ryssarne stormade till; de ansågo en så stor feghet omöjlig. Och nu begynte den stora reträtten, utan hejd, utan sans. Kustvägen från Fredrikshamn till Helsingfors erbjuder öfverallt positioner lätta att försvara, svåra att forcera. Man öfvergaf alla utan strid; man öfvergaf och brände Kymmene gård af fruktan att kringgås vid Anjala; man öfvergaf Lilla Abborfors af samma skäl och emedan galerflottan drog sig tillbaka; man öfvergaf det af kärr och åsar betryggade Forsby; man gjorde min af att försvara Borgå, och man öfvergaf äfven det. Slutligen öfvergaf man, efter en

obetydlig fäktning, den fastaste position på Helsingemalm och retirerade till Helsingfors. Ett återtåg som detta är utan exempel; man kan säga, att hela strandvägen från Fredrikshamn till Helsingfors var betäckt af svenska befälets vanära och finska soldatens förtviflan. Hoptals deserterade denne från de skymfade fanorna.

Den 11 Augusti 1742 ryckte svenska armén genom Helsingfors, afbrända bron och slog läger på Kampen. Staden hade då knappt en tredjedel af sitt nuvarande omfång *). Armèn innehade här vestra sidan af det näs, som förenar halfön med fasta landet och å ömse sidor betäckes af sjön. Ställningen var således i hög grad fördelaktig, endast man hade sjösidan fri. Likväl hände det, att samma armé, som nyss hade öfvergifvit de starkaste positioner för blotta skenet att blifva kringränd, här verkeligen blef det. General Levenhaupt trodde sig här betäcka vägen till Åbo och således möjligheten till vidare reträtt. Fienden förekom honom; en förrädare, säger man, visade Ryssarne en ginväg genom skogen, och innan kort hade desse, på ena sidan vid Hoplaks, på andra sidan vid Gumtäckt, kringränt svenska armén, på samma gång som en öfverlägsen rysk flotta bortjagat den svenska och inneslutit Helsingfors från sjösidan. Levenhaupts ställning syntes förtviflad; trupperna gingo i trasor, hästarna störtade af foderbrist, flera hus i staden nedrefvos till bränsle och — det värsta af allt! — man kunde numera ingenstädes retirera, för att "conservera" armén. I häpnaden öfver en sådan olycka förglömde det svenska befälet, att man ännu i sista stunden hade en armé af 16,000 man, som brann af begär att strida; att man hade en oerhörd skymf att utpläna, ett fädernesland att rädda och en fiende, hvars styrka föga öfversteg den svenska. Allt detta glömde man för häpnaden öfver en afskuren reträtt; man skärmytslade något litet, eller, som det då hette, man „amuserade" fienden, man sökte att vinna tid, för att vältra ansvaret och skymfen från sig på regeringen; slutligen kapitulerade man den 23 Aug., allt gamla stilen. Hela svenska armén sträckte gevär; de finska regementerna skingrades och gingo hem till sina rotar, de svenska fördes sjöledes till Stockholm, men kringströdde under den långa resan på alla holmar sjuka och döende; kavalleriet gick landvägen öfver Torneå, men icke en tiondedel af dess hästar uppnådde Sverige; 25,000 man stätliga trupper hade uttågat från Stockholm och 2,500 eländige, i trasor höljde sjuklingar återvände dit. Helsingfors besattes af Ryssarne, som här funno 90 kanoner, 50 fanor, stora arsenaler och förråder af alla slag. Hela Finlands eröfring blef en följd af denna oerhördt nesliga kapitulation. Generalerne Levenhaupt och Buddenbrock hade icke undertecknat densamma. Få dagar förut, när redan allt hotade med ruin och likväl allt kunnat räddas, blefvo desse arméns högste chefer bortkallade, för att stå till svars inför riksdagen. Bådas hufvuden föllo såsom försoningsoffer för felsteg utan like, men hvilka efterverlden icke hvälfver på dem allena.

*) Jemför "Hertiginnan af Finland," sidan 79 och fl.

Gustaf III hade angripit Ryssland år 1788. Missnöjet gäste bland adeln och gaf sig luft i allehanda planer att omstörta det bestående. En del ville förklara Finland sjelfständigt under ryskt beskydd. Andra ville blott inskränka konungamakten. Den 3 Aug. nya st. exploderade minan. Konungen hade ryckt öfver gränsen och ville angripa Fredrikshamn till lands och sjöss. Då vägrade den af befälet missledda armèn att lyda; en händelse härtills oerhörd, otrolig. Officerarne framträdde och förklarade fäderneslandet i fara; konungen hade utan ständernas hörande företagit ett anfallskrig; konungen måste vända om. Och konungen vände om. Öfverraskad, förlorade han rätta ögonblicket; kriget, börjadt med hopp om en lysande framgång, vacklade sedan mellan segrar och nederlag, för att ändtligen sluta vid samma mål der det börjat. Anjala-förbundets historia är ännu uppfylld af gåtor. Man känner dess uppenbara underhandlingar med fienden, dess förbundsakt, daterad Anjala den 12 Augusti, dess "underrättelse till de svenska regementerna om sina företag och afsigter." Man vet att det räknade åtminstone 206 medlemar och att flera bland desse hade för afsigt att arrestera konungen. Man känner äfven dess förskingring, dess rättegångar och domar, lydande på fästning eller schavott. Men öfver det hela, dess dolda driffjädrar och dess hemliga planer, hvilar ännu delvis en mystisk slöja.

I Februari 1808 ryckte ryska armén öfver gränsen vid Abborfors, Anjala och Keltis. Första skottet föll på Nylands område uti Elimä. Klingspor hade åtagit sig att under detta fälttåg spela Levenhaupts roll, och finska armén retirerade åt norden. Den 2 Mars inryckte Ryssarne i Helsingfors, der de i krigsbyte togo 18 kanoner, 1 haubitz, 4500 gevär, en stor mängd kulor och ett välförsedt sjukhus. Sveaborg omringades med 4 bataljoner fotfolk och 200 ryttare först under Rajevskij, sedan under Kamenskij; van Suchtelen led-

de belägringen och förstod att med underlägsen styrka alarmera denna starka fästning, som försvarades af sitt läge, af 6000 man, af ett fruktansvärdt artilleri och af veteranen amiral Cronstedt. Helsingfors skonades af vän och fiende. Från Blekholmen, från Ulrikasborg och flera kringliggande punkter, stundom äfven från isen, sköto ryska batterier. Förlusten å ömse sidor var ringa. Öfverrumpling befarades. Svartholm hade gifvit sig. Rykten gäfvo både Sverige och Finland förlorade. Underhandlingar öppnades, och den 3 April afslöts en konvention, i följd hvaraf fästningen kapitulerade den 3 Maj, sedan fienden redan förstnämnde dag, enligt konventionen, besatt Längörn samt Vester och Lilla Öster Svartö. Fästningen gaf sig med 58 metall- och 1975 jernkanoner, 2000 centner krut, ett stort förråd kulor och vapen af alla slag, 88 örlogsfartyg hörande till skärgårdsflottan, 208 officerare och inemot 6000 man. Te Deum afsjöngs af Ryssarne vid Ehrensvärds graf.

4. *Jubelfesten år* 1840.

Krigens åskor hade upphört att dåna, deras blod hade förtorkat, i askan och groset af deras förstörelser hade fredliga hyddor rest sina tak. Detta arma Finland, som lidit så mycket, så länge och så oförtjent, det andades ändtligen ut, det såg sina skördar blomma, och det kunde ändtligen hoppas att se dem mogna, innan de hunno förtrampas under fiendens hofvar. Med ett ädelmod, som glömmer en oförrätt i samma ögonblick den godtgöres, hade Finland hastigt förgätit alla sina lidanden; de qvarstodo i häfderna, deras minnen, på engång så vemodiga och så stolta, funno en efterklang i sång och saga, men deras bitterhet var glömd, försonande bjöd landet sin famn åt öster och vester; det ville äga deltagare i sin lycka, det ville värdigt visa sin tillgifvenhet för bildningen, dess ära, och för den institution som fostrat den. Det finska universitetet, invigdt den 15 Juli 1640, hade genomkämpat två århundraden, länge under stora försakelser, mången gång under stora olyckor. Sedan ett halft sekel tillbaka hade dess öden ljusnat; Finlands sista svenska monarker hade åt sånggudinnorna upprest en borgerlig boning till nödtorft försedd; dess första ryska hade åt museerna rest ett palats, begäfvadt med kejserlig frikostighet. Nu firade universitetet sin andra jubelfest, denna högtid var hela landets, och den utgör Nylands gladaste minne.

När det led inemot medlet af Juli månad 1840, såg man från alla orter af Finland talrika resande strömma till Helsingfors. Med dem förenade sig svenske och isynnerhet ryske och tyske resande till lands och sjöss, så att tilloppet var ofantligt. Aldrig har Helsingfors inrymt en sådan menniskomassa. Alla vägar hvimlade af vagnar, och hästar stodo knappt att fås, oaktadt tredubbla uppbud; alla ångfartyg ankommo nedtyngda af passagerare; alla hôteler och de flesta enskilda hus voro öfverfulla af gäster, lifsmedlen stego betydligt, ehuru tillförseln var fördubblad; hyrorna än mera; för ett välbeläget rum betalades 100 rubel banko för två veckor, en möblerad våning kostade för samma tid ända till 500 rubel. Men det ovanliga var icke massan allena, det var anblicken af så mycken inre och yttre utmärkelse, så mycken bildning, rang, rikedom och skönhet här församlade såsom uti en brännpunkt. Finland sjelft hade hitsändt alla sina andliga och verldsliga notabiliteter, den vördnadsvärde Melartin, den ädle statsmannen Rehbinder, veteranen Gadolin, skalden Runeberg, folkvännen Lönnrot m. fl. Ryssland hade hitsändt som deputerade från sina akademier vetenskapsmännen Pletneff, Fuss, Erdmann, Preller, Trautwetter, Lentz, vår landsman Sjögren, literatörerne Grot, Bulgarin och Sollohub, att förtiga många andra gäster af högt anseende. Sverige representerades af den lärde Schröder och af Franzén, den oförgätlige, han som nu för första gången såg i Finland en ny tid och ett nytt universitet och som sedan skref deröfver en rörande sång, full af innerlig kärlek för det folk och det land, som aldrig upphört att stå hans hjerta närmast. När Franzén den 14 Juli landvägen ankom från Åbo, var studentkorpsen honom till mötes vid Thölö. Ingenting kan förliknas med den enthusiasm, som här omgaf den älskade gamle sångaren. Omätliga voro jubelropen, Holsti hade skrifvit sköna verser, Cygnæus talade sköna ord om de ljufva sånger, hvilka redan från vaggan i dessa ynglingars själ vuxit tillsamman med deras moders bön, deras faders välsignelser, och lärt dem att älska Franzén. Rörd lyssnade den gamle med blottadt hufvud till denna ett nytt slägtes ärfda kärlek, han talade milda tacksama ord, men rörelsen bröt hans röst, han gret.... och den stunden förgäter ingen som der var med.

Den 15 Juli bröt in. Dagen var mild, och sommarens hetta svalkades af flyende moln. Klockan 6 på morgonen begynte det på salutorget uppställda grofva artilleriet dåna. Kl. 10 hade alla stater och korpser samlats i senatshuset, derifrån de tågade i lång procession till den nya, ännu jungfruliga kyrkan, som sålunda invigdes af vetenskapen. I altarets ställe stod här kathedern, prydd med bysterna af Christina, Alexander och Nikolai. Rundt kring

den var en vid parnass, hvars skrank var beklädt med sharlakan. I kyrkans skepp placerades till höger religionen och vetenskapen, till venster staten och kring dem det i brokiga massor grupperade folket, alla representerade af sina högsta och mest bildade medlemar. Det var anblicken af en hel samtid. En herrlig musik, ledd af Pacius, nedströmmade från läktaren ofvanför parnassen; det var en högtidlig koral, och derpå följde körer ur Händels Messias, slutligen hans odödliga Halleluja. Rector Magnificus Ursin uppträdde i kathedern med ett latinskt tal om dagens betydelse; efter honom Linsén med ett svenskt och e. o. professoren i ryska språket Solovieff med ett ryskt tal öfver samma ämne. Medaljer slagna för tillfället utdelades. Efter ceremonin aftägade processionen till gamla lutherska kyrkan, der Prosten Crohns predikade öfver Math. 13: 1—8, hvarefter den akademiska staten återtägade till universitetet och der åtskildes efter tryckta och muntliga lyckönskningar. Kl. 4 e. m. gaf universitetet i societetssalongen en middag för 350 personer; här flödade tokajern under kanoners dån, och middagen varade till aftonen, medan eliten af de många tusende åskådare, som hela dagen betäckt alla gator och torg, på qvällen samlades vid en ända till olidlig trängsel besökt bal i brunnssalongen.

Den 15 Juli var en onsdag, och hvarje dag i veckan hade sin märkvärdighet. Tnorsdagen var theologiæ doktors promotion, dervid 19 hattar utdelades. Promotor var domprosten Gadolin; vid gudstjensten predikade D:r Ekman från Wiborg, hvarefter de nypromoverade gåfvo en middag. Samma dag om aftonen gaf handelssocieteten i Helsingfors till universitetets ära en lysande bal för 1400 bjudne gäster. Här representerades Finland, Ryssland och Tyskland af sina skönheter, champagnen strömmade och kanonerna dånade vid soupérn kl. 3 på morgonen. — Fredagen var juris utriusque doktorspromotion. Glansen af denna högtidlighet ökades genom de röda hattarnas utdelande åt 9 honorär-doktorer, valde bland landets högste embetsmän, bland hvilka prokuratorn och fyra af senatens ledamöter samt de tre hofrätternas presidenter. Öfriga doktorer voro 6, bland dem universitetets hela juridiska fakultet, förutom promotor, W. G. Lagus. I kyrkan predikade F. L. Schauman. — Lördagen var medicinæ doktorspromotion. Promotor var N. G. Ursin, som utdelade hattar åt 28 licentiater samt en honorär och en jubeldoktor frånvarande. I gamla kyrkan predikade Prosten Hipping. Derefter gåfvo de nypromoverade läkarne en middag som varade till klockan 11 på aftonen. Alla promotionerna skedde, liksom jubelfesten, i nya kyrkan. Otaliga verser och programmer utdelades; åt damerna bjöds konfekt under akten.

Fredagen och söndagen voro brunnsbaler, till hvilka man hvarje gång sålde 1000 å 1200 biljetter. Väderleken fortfor att vara angenämt sval, med något litet regn. Måndagen var philosophiæ doktors och magisterpromotion, den sista och mest glänsande af alla. För första gången i Finland utdelades doktorshattar i denna fakultet; 14 in- och utländske män erhöllo dem som hedersbetygelse, 3 såsom rättighet. Sahlberg, den gränade entomologen, var promotor. Högst på parnassens hedersplatser såg man jubelmagistrarne Franzén och Gadolin, de ende öfverlefvande sedan 1788 års promotion, der Gadolin var primus *); huru skön var dock den friska lagern på deras silfverlockar! Och rundt kring dem stodo i dubbla rader 74 närvarande af 96 nye magistrar. Händels halleluja ljöd åter från höjden, för hvarje krans föll ett kanonskott. Promotionen skedde ännu i sin gamla latinska stät med böckers öppnande och tillslutande; studentuniformerna glänste af guld. Den skönaste af Finlands tärnor, fröken Rosina Haartman, hade bundit kransarna; högsinta verser af Fredr. Cygnæus utdelades. Allt förenade sig att göra denna framtidens fest till ett värdigt motstycke af det förgängnas fest, som började raden. Efter ceremonin var ännu engång gudstjenst i gamla kyrkan, der D:r Norring från Wiborg predikade. Bekransade, med blottade hufvuden och följda af en tallös menniskomassa, återvände de nypromoverade till universitetet. Följde så en kring Franzén grupperad middag i brunnssalongen, derefter en bal, sedan vida berömd och smyckad af allt hvad Finland hade skönast och mest lysande. Ännu kl. 5 på tisdagsmorgonen dånade kanonerna; derefter fortforo hela tisdagen qvarlefvorna (rääpiäis') med deras häfdvunna förtrolighet mellan äldre och yngre. Detta var sista skimret af festens glans . . . åt alla håll strömmade långväga gäster bort, och inom få dagar var Helsingfors mer öde än någonsin, beröfvadt sin glans, men gömmande qvar en oförgätlig hågkomst mera. — Till ett minne af denna betydelsefulla fest behagade H. M. Kejsaren anslå tvenne nya löner för universitetets professores emeriti samt med utmärkelser hugna flera af dess medlemar. Universitetets bokhandlare Hr G. O. Wasenius förärade 5000 Rubel B. A. till en stående stipendiifond. Nervander utgaf den 15 Juni sin „Jephtas bok," Stenbäck sina „dikter." Nordströms

*) Frånvarande voro jubelmagistrarne Lilius och Rosenback.

sedan så berömda „Bidrag till svenska samhällsförfattningens historia“ voro bestämda att utkomma samma dag, men fördröjdes af sjukdom.

När detta skrifves, hafva ännu icke elfva år förgätt sedan jubelfesten, och redan har mycket af det som då utgjorde dess högsta glans förbleknat. Bort har han gått, den ädle Rehbinder, han som så värdigt stödde sitt land vid thronen; han stod i det sista skimret af sin lefnads qväll, och 8 månader derefter var han ej mer. Bort har han gått, den älsklige gamle Franzén, i hvars förklarade blick man redan läste strimman af en högre verld. Bort ha de gått, den gamle Gadolin, representanten af Porthans tidehvarf; den ärevördige milde Melartin med sin försonande välvilja i tidens strid; den frejdade Hällström, ung ännu i sitt lynnes liflighet; den genialiske Nervander, fallen i förtid från ofulländade verk och en lysande framtid. Deras röst har förstummats, men deras minne lefver, och qvar står för dagens och framtidens skördar det universitet, hvars prydnad de voro.

Lokala Detaljer.

Planche 32. *Torp vid Rilaks.*

Tenala socken med dess vapenprydda kyrka är med rätta prisad för dess leende milda och fruktbara nejder med deras rikedom på ädla, vildt vexande trädslag samt för dess redbara folk. Långs tvärstupande sjöstränder färdas den resande, öfver det romantiska, fordom kringflutna och enligt sägen befästade näset vid Lindö, till det fiskrika välmående Bromarfs kapell med det praktfulla Rilaks, der presidenten m. m. Grefve Aminoff tillbragte aftonen af sitt händelserika lif. Här njuter ögat af en dyrbar samling af målningar, en af de största i Finland. Det var bland dessa konstskatter vännerne Aminoff och Ehrenström, båda gamla, tillbragte somrarna under samtal om förflutna dagar, och den sednare har här efterlemnat ett minne af Carlstens fästning, tecknadt på näfver. Det var också här, som den 26 Januari 1835 elfva då qvarlefvande officerare af Björneborgs regemente, anförde af landshöfding Langensköld, samlades att betyga deras tillgifvenhet för sin fordne chef, som då inträdde i sitt 80:de år. Inalles voro då ännu 28 officerare af denna berömda trupp bland de lefvandes antal; 16 år derefter qvarlefva knappt 4. — Rilaks omgifves af en lummig park samt en stor trädgård med orangerier; blott från öfra våningen har man en vidsträckt och omvexlande utsigt. Svårigheten att erhålla någon friare vy af Rilaks gård synes ha föranledt tecknaren att för planchen välja ett fiskartorp, allenast ett stenkast aflägset från hufvudbyggnaden. Utsigten har något varmt, fridfullt, sommarlikt; i den täcka viken söfvas saltsjöns vågor, likasom lifvets passioner slumra bort i den äldriges barm.

33. *Hangöudd.*

Derborta på den ensliga klippan, kringyrdt af bränningars svall, står det höga tornet med sin blänkfyr i natten; det är båken på Hangöudd. Vägen från Pojo ut till Finlands sydligaste och hafvet djerfvast trotsande landtunga är ödslig och sandig; sällan en boning, mörk tallskog, och mellan dess grenar skymten af ett stormande haf. Närmare udden blir marken hårdare, graniten ljuder under vandrarens fot. Här finnes en liten militärstation, Drottningsberg; tvenne små fästen, Gustafssvärd och Gustaf Adolfs fäste, äro uppförda på klippor i närheten, och 3½ virst från udden reser sig båken på Rotsaari kala, här och der sparsamt gräsbevuxna klippholme, bebodd af en öfver- och 3 underfyrvaktare, 4 lotsar och 2 lärlingar. Fyren, som hvarje minut omvexlar, 40 sekunder mörk och 20 sekunder ljus, tändes vid första öppna sjö om våren, släckes den 27 Maj, tändes åter den 13 Juli och släckes när hafvet betäckes af is vid årets slut. Hafvet har i dessa klippor borrat djupa jättegrytor; sällsamt afsticker deras ödsliga nakenhet mot den leende skärgården rundtomkring. Inskrifter huggna i granithällarna utmärka vattnets höjd för hundrade år sedan. Hangöudd förekommer ofta i Sveriges nyare sjökrigs historia. För den fredlige seglaren är den en skräck i stormiga höstnätter, och med vaksam oro spejar han efter fyrens sken mellan de rytande bränningarna. — Det var här den tappre Nils Ehrenskiöld (född i Åbo 1674) i Augusti 1714 tre timmar slogs som ett lejon mot Apraxins 210 fartyg och 20,000 man, tilldess amiralskeppet Elefanten äntrades af Rysslands store Peter i egen person, och det var för denna bedrift Czar Peter af senaten befordrades till vice amiral. Sjelf tapper, förstod Czaren att värdera Ehrenskiölds mod och frigaf honom efter krigets slut med flera bevis på utmärkt aktning.

34. *Fiskars.*

Denna leende sköna och lifliga nejd med det landtliga slottet till höger är det i Pojo belägna Fiskars, Finlands största bruk och största landtegen-

dom, med undantag af donationerna i Wiborgs län. Med välbehag dröjer ögat vid denna tafla, der den fosterländska industrin sökt sig en så täck fristad i skötet af en fosterländsk natur. Redan år 1649 erhöll Handlanden P. Thorvöst i Åbo privilegier att anlägga masugn, stångjernshammare och manufakturverk i Fiskars ström. Ännu i början af 1700 talet ägdes bruket af denna familj, men sedan ombytte det ofta ägare. År 1752 vet man att det försäldes af John Montgomery till Hrr C. & W. Tottie i Stockholm. 1755 köptes det af J. Jenning och R. Finlay, och 1778 öfverlätos alla verken af Finlays konkursmassa till J. & C. Hasselgren i Amsterdam. 1783 köptes samtliga anläggningar af B. M. Björkman, hvilken 1815 försälde dem åt sin son Ludvig, som åter år 1822 försälde dem åt nuvarande ägaren, Bergsrådet John Julin. Det är också först i denne utmärkte bergsmans hand, som Fiskars blifvit hvad det nu är, ett mönster för egendomar, en prydnad för Finlands industri, en härd för dess yppersta smiden och gjutgods, ägande blott det enda fel att icke äga flera sina likar *).

För närvarande bestå Fiskars verk af: 1) en stångjernshammare med 2 härdar, närmast bestämda att utsmida tackjern från Koskis masugn; 2) ett koppargarverk och en kopparhammare för utsmide af kopparbleck och bottnar, anlagd 1818; 3) verkstäder för finare jern-, stål- och messingsarbeten, anlagde först 1830 och sedan småningom utvidgade; 4) en mekanisk verkstad med gjuteri, anlagd 1836 och producerande ångmachiner, blås-, kross- och valsverk m. m.; 5) en knipjerns- och 2 spikhamrar, bygde 1843 för både jern och kopparsmide; samt 6) en kopparslagareverkstad för alla slags arbeten af denna metall. Fiskars exporterar sina saxar, knifvar, ljusstakar m. m. för det mesta på Est- och Liffland, äfven inom Finland, der det länge haft att kämpa med fördomar för det utländska och otillräckliga kommunikationer. Fiskars sysselsätter en befolkning af 500 personer, förutom flera här anställde utlänningar med deras familjer; vid dess underlydande grufvor och verk räknas 850 personer, förutom dem som mantalsskrifva sig sjelfva. Sedan 1826 finnes här en bruksskola. — Under Fiskars lyda egendomar i Bjerno, Pojo, Tenala, Kisko, Karislojo. Karis och Somero om sammanräknade 76 mantal samt dessutom följande, till en del betydliga grufvor och verk: 1) Orijärvi koppargrufvor i Kisko, upptäckte 1757, med 7 dagöppningar och djupaste bottnen 300 fot; deras största tillverkning (år 1804) har uppgätt till 791 skeppund, men sedermera fortfarande aftagit från 5 till 2 procent koppar af malmen, med föga hopp om förbättring, hvaraf deras nedläggande torde blifva en följd, derest de icke af staten öfvertagas. Få grufvor äro angenämare att besöka, än dessa med deras rymliga salar, uppburna af ofantliga pelare. Här anlades för några år sedan en jernväg, för att lätta malmens transport till sofringsplatserna. 2) Malmbergs, Haukia, Pahalaks, Charlotteberg och Kilkala jerngrufvor. 3) Kärkelä kopparbruk i Karislojo, anlagdt 1765. 4) Koskis jernbruk i Bjerno, priviligieradt 1679. För malmtransportens lättande äro kostsama slussar anlagde af nuvarande ägaren. 5) Antskog, fordom jernbruk, intill dess hamrarna år 1779 flyttades till Fiskars, har bok- och vaskverk samt klädesfabrik, i verksamhet sedan 1843. 6) Emiliedals såg- och mjölqvarn i Kisko. Bland öfrige egendomar böra nämnas Hornarnes fordna Haapaniemi i Kisko och Boyarnes fordna Gennäs i Pojo. Vid Sällviks gård i Pojo finnes ännu en gammal lind, under hvilken sägnen förmäler att Czar Peter en dag spisat middag i stora ofredens tid.

*) Sedan några år har Hrr Cowie & Eriksons mekaniska verkstad i Åbo begynt i vissa brancher täfla med Fiskars.

35. *Billnäs.*

Från Karis kyrksjö nedflyter till hafvet en liten å. Brådskande, likasom kunde den icke fort nog genomila sin korta bana, gör än vid Billnäs i Pojo ett fall, som, för dess ypperliga tillfälle till flera vattenverk, utgör ställets största och enda märkvärdighet. Ty Billnäs bruk, som lyder under Fagervik och i två århundraden delat med detta ägare och öden, har för samma sitt beroendes skull hvarken egen historia eller praktfulla bygnader. Bruket, priviligieradt 1642, har en stångjernshammare med två härdar, en knip- och en spikhammare, en enbladig och en cirkelsåg, ett blåsverk med cylinder, en stål- och en jernqvarn, slipverk m. m. Tackjern hämtas från Skogby. Billnäs, egnadt åt nyttan och fliten, tröstar sig med fördelen af beqväma kommunikationer öfver saknaden af en skön natur.

36. *Fagervik.*

En rik ersättning bjudes ögat vid anblicken af det stolta och sköna Fagervik i Ingo, en af landets prydligaste egendomar och en som gör skäl för namnet. Bruket anlades 1646 af Carl Billsteen, undergick stor förödelse i

början af förra seklet, men nybyggdes åter med betydlig kostnad af Grosshandlaren i Stockholm Michael Hising, som på 1720 talet köpte af Billsteenska slägten såväl detta, som Billnäs och Skogby Det var hans i finska bergväsendets och jordbrukets historia så berömde son, Bergsrådet Johan Hisinger, som, efter att ha tillträdt dessa egendomar på 1750 talet, lät med den honom egna drift ombygga och utvidga samtliga verken, som fortfarande tillhöra den numera friherrliga familjen Hisinger. År 1775 led bruket af en förhärjande brand. Vid Fagervik finnas en masugn, en knip- och tvenne stångjernshamrar, slipverk, qvarn och bränneri. En bleck- och en pläthammare funnos här från 1730 till 1816, då de dukade under i den ohämmade konkurrensen med ryska och svenska fabrikater. Läget vid den täcka viken med Fagerö i dess inlopp är intagande, parken skön och vidsträckt, orangeriet ett af de äldsta i landet. De högresta trevänings stenhusen, hvilka så lifligt erinra om 1700 talets svenska aristokrati, omgifvas af lägre, men glada nutidsboningar. Fagervik har egen kyrka, uppförd 1656, raserad 1736 och nybygd 1738; den har en liten orgel och en vacker hundraårig altartafla målad i Frankrike. Predikanten aflönas af bruksägaren. Församlingen, som på 1780 talet uppgick till 500 personer, har sedan något minskats, men utgör ännu omkring 400.

37. *Ekenäs, Raseborg.*

Den lilla täcka staden är aftagen från landssidan i nordost, och man ser öfver dess läga tak en del af Pojo vikens fjärdar. Den mest framstående punkten är stadens gamla stenkyrka af okänd ålder, men, som man förmodar, till större delen uppbyggd af riksrådet Gustaf Adolf Lejonhufvud. Ekenäs aftecknadt i sommarens grönska, qvarlemmar intrycket af trefnad utan anspråk, och qvarnstenen, tecknad i förgrunden, synes erinra om dess landtliga flit.

I Snappertuna kapell icke långt från Ekenäs höjer sig den berömda ruinen af Raseborg, hvaraf en teckning utdelats som profplanch till detta verk. Blott en kort tid spelade Raseborg rollen af fäste. Sannolikt daterar det sin ålder från en aflägsnare tid, än den, när Bo Jönsson Grip byggde eller ombyggde det. Indraget af kronan efter hans död 1386, gick Raseborg en tid ur hand i hand som förläning, innehades på 1400 och 1500 talet än af Carl Knutson Bonde, än af biskop Conrad Bitz, än af Tönne Erikson Tott, än af Erik Fleming, till dess slottet år 1569 förlänades som grefskap åt Sten Lejonhufvuds enka, den ryktbara "Grefve Ebba", och qvarstadnade i denna för sitt tyranni mot bönderne kända familj intill reduktionen år 1680, hvarefter det i en sednare tid blef öfversteboställe vid Nylands regemente. Det var här den gamle vankelmodige Hemming Gadd blef halshuggen den 16 December 1520 jemte Nils Erikson Banér. Flera gånger eröfradt och härjadt, sednast under danska fejderna i början af 1500 talet, blef slottet sedermera icke bibehållet som sådant. Vid den nu uppgrundade viken qvarstår ännu större delen af dess gråa ringmur till betydlig höjd, omgifven af nutidens leende grönska.

38. *Torp i Sammatti.*

Sammatti är ett litet kapell under Karislojo. När man från dess prestgård reser till Haarijärvi boställe, kröker sig byvägen förbi den lilla trädkyrkan, går öfver en ödslig tallmo och smalnar alltmera, ju längre man kommer. Höjder bevuxna med vild barrskog, här och der den glimmande randen af en enslig sjö, här och der ett enstaka skogstorp, äro de föremål, som möta den resandes blickar. Vidpass 4 virst från kyrkan tager man af åt höger och varseblifver då tvenne björkar, hvilka, högre än andra, med sina lummiga kronor beskugga Paikari torp vid stranden af Valkjärvi sjö. Betrakta denna ensliga insjönejd! Är den icke mild och ljuf som den älskliga finska folksången, och likväl allvarlig som den, med ett lätt drag af vemod uti dess leende skönhet? Det är vid stranden af en sådan klar sjö, under björkar likt dessa, den finska dikten sjungit sina rörande sånger; född vid en sådan strand, behåller man ett intryck deraf för hela sitt lif och lär sig att, midt i det brokiga hvimlet af en nyare tid, dock ständigt med hjertats heligaste känslor sluta sig till detta fattiga, gömda folk, som lefver här i sitt ädla armod. Detta lilla Paikari torp, betrakta det än engång, ty det är icke det minst märkvärdiga i Finlands bygder. I denna låga koja föddes en man, hvars namn hela Finland med kärlek nämner, den finska sångens räddare, den finska forntidens återuppväckare, fosterlandsvännen, folkvännen Elias Lönnrot. Förstår du nu, o läsare, hvarföre torpet i Sammatti här fått en plats och huru det var möjligt att en Lönnrot här kunde födas?

39. *Utsigt från Paloniemi.*

Lojo är rikt på skogar, höjder och sköna vexlande utsigter. Mellan dess många herrgårdar färdas en resande behagligt i båt mellan de otaliga vackra holmarna af Lojo sjö. Kyrkan, i göthisk stil, fängslar ögat med sina många

brokiga bilder, kyrkogården med sina prydliga monumenter af jern och sten. En half mil derifrån, på en med höga björkar bevuxen udde i sjön ligger Paloniemi eller Fagernäs, som för närvarande tillhör Majorskan Elfving. Tecknaren, som icke funnit en tillfredsställande vy af gården med dess talrika fruktträn, har föredragit att återgifva en del af den rika utsigten öfver sjön, der man ser några af de 12 holmar, som underlyda egendomen. Det är en af de täcka insjövyer, på hvilka Finland är så rikt, och Lojo har ej bordt förgätas bland dessa.

40. *Sjundby.*

Sjundeå har, bland ett stort antal nyare egendomar, tvenne af de äldsta och minnesrikaste, Sjundby och Svedja. Det förra är här aftecknadt från motsatta sidan af den lilla ån, som bildar en likaså liten bassin. Dess äldste kände ägare var Lasse Skytte omkring år 1417. År 1539 befinnes egendomen hafva öfvergått från Hindrik Rafvaldson till Nils Jesperson. År 1561 erhöll Erik XIV:s med Catharina Månsdotters brorsdotter gifte sekreterare Hans Erikson Sjundby i kraft af ett gäfvobref, som ännu förvaras på stället. År 1595 försålde hans söner egendomen åt Sigrid Wase, första gången gift med Hindrik Claesson Tott, hvarefter Sjundby i tre leder tillhörde Tottarne, tilldess Claes Åkeson Tott år 1653 försålde det till sin fars syssling, drottning Christina, som följande året donerade godset åt Gustaf Larsson Sparre. Derefter tillhörde Sjundby någon tid Creutzarne och öfvergick från dem till öfverste Löven, hvilken år 1698 försålde egendomen åt kamereraren Teuterström, sedan adlad med namnet Adlercreutz. Efter hans död 1710 disponerades Sjundby än af den ene, än den andre arfvingen, och tillföll 1722 Helena Adlercreutz, gift med v. Krebs; hennes söner sålde det 1757 åt löjtnant Stålhammar, som åter 1772 försålde det åt assessoren Adlercreutz, i hvars familj det sedermera förblifvit. År 1723 nedbrann hela gården totalt, hvarefter den nuvarande hufvudbygnaden med sina massiva murar uppfördes i 1700 talets stil. Sjundby har en stor park, men inskränkt utsigt. I närliggande berg finnas tvenne djupa jättegrytor och en klyfta, som för sin vildhet erhållit namnet Teufelsthal.

Flemingarnes gamla Svedja, berömdt genom "Svedje Clas," gick år 1730 från denna familj till Fältmarskalken Wrangel, från honom 1754 till Riksrådet Reuterholm, från denna slägt 1819 till Baron Stjerncrantz, hvarefter Svedja, efter flera ombyten af ägare, 1838 köptes af Löjtnant von Zansen. Bygnaden, först uppförd 1545, har sedan utvidgats och förskönats, isynnerhet af Reuterholmarne. Här, berättar folktron, finnes en stor skatt begrafven. På Svedja bodde engång en fru, som i många år förgäfves sökte denna skatt. Slutligen fick hon höra, att i Stockholm funnes en spåqvinna, som af jordens beskaffenhet kunde utgrunda om någon skatt låg gömd deri. Då begaf sig frun till Stockholm, medförande i skilda strutar jord från alla gårdens källrar. Spåqvinnan bestämde ock ganska riktigt den jordart, der skatten fanns, och glad reste frun tillbaka, men o ve, under vägen förblandades strutarne, och skatten förblef omöjlig att finna.

Sjundeå stenkyrka, uppförd år 1460, är märkvärdig för sina adliga vapen och för sina Reuterholmska grafskrifter, ehuruväl alla de hädangångne af denna familj, som hvilat här, år 1815 förflyttades till Sverige.

41. *Helsingfors.*

Utsigten, tagen från nordvest, utbreder för ögat de norra delarna af Finlands vackra hufvudstad. Längst åt venster ser man Nikolaikyrkan, nära derintill bibliothekets kupol, kliniska institutets façad, i bakgrunden observatorium och längst till höger gamla kyrkans torn. Botaniska trädgårdens alléer, allmänna promenadernas gröna parker och Kajsaniemi ytterst på udden försköna stränderna. Vattenpartierna tillhöra Thölöviken, förenad genom ett sund med norra hamnen. Detta är Helsingfors' insjönejder, mera behagliga, än storartade. Från sydost presenterar staden sin stolta sida, sina praktfullaste façader, sin lifligaste hamn, sin hafsnatur. Här från nordvest har vyn något landtligt; man kan icke se något vackrare, än en soluppgång här, när alla tornspetsar och flera tusende fönster glimma af guld.

42. *Ulrikasborgs Brunnspark.*

Här åter är nejden helt annan. I bakgrunden utbreder det vida, med klippor vid kusten beströdda hafvet sin glimmande spegel. Från badhusförstaden kröker sig vägen inåt den sköna parken med sin raka allé af lönn och lind, som leder till badhuset längst till venster i fonden, medan den ljusa och lätta brunnslokalen, en af de lyckligast utförda bygnader i Helsingfors, höjer öfver träden sitt tak i taflans midt. Till venster om allén bör man tänka sig en rad

af dels täcka, dels praktfulla villor, dem taflan ej kunnat inrymma. Till höger synes en stätlig bergshöjd, alla främlingars beundran för hafvets anblick, som här är herrlig, och för den halft naturliga, halft konstgjorda trappa, som här genom en klyfta leder ned till parken och dess skymda dam. Höger om den framskymtar hafvet med ett kommande ångfartyg. Sommaren igenom hvimla gängar och parker af brokiga vandrare; här rör sig i siden och sammet en utländsk verld, som, stundom gäspande, stundom förtjusad, tycker sig njuta landtbygdens nöjen på brunnsbalerna och landtbygdens oskuld vid tysk table d'hôte.

43, 44. *Hoplaks och Munksnäs.*

När man från Helsingfors reser Åbovägen ut genom Esbo tull och hunnit förbi Thölö med dess bruk och villor, har man till venster en rad af egendomar, hvilka, sköna redan genom sitt läge, årligen alltmera förskönas af konsten. Meilans, Munksnäs, Hoplaks, Alberga, Otnäs omgifva här den med holmar beströdda Hoplaks viken, hvars östliga del gör en djup och smal inskärning i fasta landet. Hoplaks — ett namn, som återfinnes i tvenne byar och ett litet träsk i samma nejd och hvilket sannolikt ursprungligen varit Hopialahti, Silfverviken — tillfaller efter vissa år staden och disponeras nu af kommerserådet J. Etholén, som der efterträdde handlanden Sederholm. Karaktersbyggnaden, uppförd af den sistnämnde, höjer sig i en täck däld vid stranden; trädgården kultiverar en stor mängd blommor, som afsättas i Helsingfors. — Munksnäs med sitt lilla stenpalats är en skapelse af possessionaten Matheizen, hvilken försålde det åt general Ramsay, som med betydliga kostnader förskönat stället. Planchen visar Munksnäs endast på afstånd och i nog liten skala, sedt från landsvägen.

45, 46. *Degerö, Thurholmen.*

Den största af alla öar i Helsingfors skärgård är Degerö i öster från staden. Ön skiljes från fasta landet genom Strömsund; ett annat inlopp har, för att afböja fiendtliga infall, dämts medelst försänkningar. Förutom de föga bebygda, men för sin skönhet berömda sommarboningarna Jollas och Tammelund, höja sig här de vackra bygnaderna af Degerö gård, Stansvik och Thurholmen samt på fasta landet gentöfver fjärden Hertonäs. Degerö gård, i sednare tider styckad, har derunder öfvergått från Hr Rosenbröijer till bergmästaren Tengström och af honom försålts till general Rokassovskij, som med stora depenser förskönat stället sedan planchen tecknades. Thurholmen, ett kaptensboställe med föga odlingsbar mark, men desto rikare naturskönheter och isynnerhet en väl värdad herrlig park, disponerades än af en, än af en annan på Sveaborg stationerad högre militär, intill dess stället på arrende öfvertogs af handlanden Weckman och slutligen af numera kommerserådet Borgström, hvars värdande hand så väl förstått att afslöja, fullända och höja ställets behag. Både Degerö och Thurholmen kunna räknas bland de mest intagande punkter i Helsingfors omgifningar, men bådas tycke är olika, så att då det jemna Degerö tjusar ögat med anblicken af en stilla insjönejd, erbjuder Thurholmen med sina branta höjder och skogbevuxna klippor med utsigt öfver staden, fästningen och Finska viken alla de vexlande behagen af en blomstrande hafsnejd.

47. *Eriksnäs.*

Mellan de lummiga träden framskymtar Eriksnäs i Sibbo, nu tillhörande Nordensköldarne. För 250 år sedan ägdes denna gamla sätesgård af grefve Wittenberg, hvars kända tillgifvenhet för konung Sigismund fästat vid stället en rörande tradition. Sommaren 1599, under brinnande fejd med Sigismund, landsteg hertig Carl vid nyländska kusten och rastade med sina män på Sibbo prestgård. Nu skulle fiendens krafter splittras, hans anhängare förgöras, och främst bland dem den stolte grefven på Eriksnäs. Detta hörde dävarande kyrkoherden i Sibbo Mäster Anders, hans hjerta bevektes, han lyckades bedraga hertigens vaksamhet och skickade med sin trogne tjenare en varnande biljett till grefve Wittenberg. Hals öfver hufvud flydde grefven, och knappt var det gjordt, innan hertigen i spetsen för sina ryttare galopperade fram mot Eriksnäs. Gården besattes, men ägaren söktes förgäfves; endast den olyckliga biljetten fanns qvarglömd på bordet. Då uppflammade hertigens vilda Wasalynne; gården antändes, väpnare sändes att hitsläpa Mäster Anders, processen blef kort, och den ärevördige mannens blod, utgjutet på stupstocken, fuktade de glödande ruinerna af det vackra Eriksnäs.

48. *Borgå.*

Staden är aftecknad från vester, vid den punkt, der man från Helsingfors sidan passerar in i staden öfver bron. Den gamla domkyrkan, uppförd, som

kyrkor bruka, i öster och vester, försmår att rätta sig efter en nyare tid och visar endast sin korsprydda gafvel; f. d. gymnasiihuset deremot visar façaden. Hvad man här ser, utgör blott stadens nordliga del; dess större och bäst bebygda delar må betraktaren föreställa sig till höger, utmed stranden af än, der äfven ångbåtar och mindre fartyg lägga till. Regleringen står för öfrigt i begrepp att alldeles förändra stadens utseende, och har redan till stor del gjort det. Den nya stadens reguliera rektangel skall sannolikt från fågelperspektiv erbjuda någonting liknande enformigheten af en engelsk trädgård; men horizontelt betraktad, afbrytes denna enformighet af höjderna, än och den om regleringen obekymrade domkyrkan.

49. *Dregsby.*

Två virst från vägen till Helsingfors och 7 virst från Borgå ligger Dregsby gård, nu tillhörande sekreteraren Boye. Icke långt från det ställe, der vägen tar af till Dregsby, färdas man på allmänna vägen öfver en backe, kallad Stålarmsbacken, hvarom en sägen vet att förmäla följande. Samma år 1599, då hertigen brände Eriksnäs, ägdes Dregsby af en Stålarm, förmodligen en slägtinge till den tappre Arvid Stålarm, Sigismunds härförare. Antingen nu herren till Dregsby lifvades af lika nit för sin konung, eller hyste enskildt hat till hertig Carl, alltnog, han har vid denna backe lagt sig i försåt med sitt folk, för att nedskjuta hertigen. Detta misslyckades likväl, och Stålarm måste rädda sig med flykten. — Fyra virst från Dregsby tar vägen af åt Borgnäs, der inom Halkis bys område finnes en märkelig tradition. För flera mansåldrar tillbaka, säger sagan, har en prins vid namn Julus varit hårdt förföljd af sin farbroder, Sveriges konung, och jemte några följeslagare tagit sin tillflykt uti en koja i Halkis skog. Hvar dag, när man eldade kojan, har Julus, förklädd till qvinna, kommit till byn att hämta mat. En dag kommo konungens utskickade till Nikula hemman, medan prinsen var der. Med en rådighet, som påminner om Gustaf Wasa i Dalarna, har då värdinnan med hårda ord skickat prinsen att tvätta några mjölkbunkar och sålunda afböjt alla misstankar. Efter en vinter tillbragt i ödemarkerna har prinsen förnummit att faran var öfverstånden och derpå försvunnit; men en kulle nära hans fordna bostad kallas ännu Juluksensaari och den väg, han upptrampat till byn, Juluksen tieä. Man har gissat på prins Gustaf, Erik XIV landsflyktige son; andra förmoda, att det varit nyssnämnde Stålarm, som af sagan blifvit gjord till en prins.

50. *Pyttis Kyrka.*

Det gamla templet är beläget på vestliga stranden af Pyttis ö, det blomstrande Delta, som omflytes af Kymmene. Det står icke här för sin egen märkvärdighets skull, ty man vet derom endast att det härrör från katholska tiden och att det ur stort förfall blef upprest af herren till Pyttis, Anjala, Elimä och Strömfors, den här ofta nämnde Lorentz Creutz år 1671. Det står här som representant för många dess likar i bygderna, små och mörka tillflyktsorter resta för andakten under en mörkare tid. Århundraden hafva, likt sommarregnet, halkat utför detta branta tak, utan att qvarlemna ett spår, och när bygdens ungdom stundom en sysslolös söndag betraktar de väldiga stenar, som äro fogade in i kyrkans mur, går det tal mellan dem, att det icke är menniskoverk: jättarne hafva byggt det fordomdags.

51. *Mörskom Kyrka. Wichtis.*

Här är nutidens landtliga verk, för hvilket inga jättar skyllas. Mörskom har en egen härledning för sitt namn. En anteckning i kyrkoboken förmäler nemligen, att en Skotte vid namn Teet skall hafva nedsatt sig i denna trakt och att man lånat ur hans språk den ändelse om, hvilken här och i närliggande del af Perno är gemensam för 13 byar samt flera hemman (Muttom, Hardom etc.). Namnet Teet är för öfrigt ännu ett bondenamn i Borgå.

När talet är om kyrkor, bör Wichtis ej förgätas, hvaröfver en teckning utdelats som andra profplanch till detta verk. Man ser ruinen af dess gamla kyrka, skönt belägen på en udde i Kyrksjön och sannolikt ett af Nylands äldsta tempel. En sägen berättar, att man, för att låta Guds dom bestämma kyrkans blifvande plats, lössläppt tvenne vid oket sammanbundna oxar, hvilka slutligen stadnat vid sjöstranden. Det var i denna gamla kyrka major Schmidefelt den 23 Nov. 1695 tidigt på morgonen ingick, kullstjelpte alla bänkar, tog majorskan Ekestubbes lik ur grafven och bar det långt ifrån kyrkan. Sedan denna trotsat många tiders skiften, bygdes år 1772 en ny. Den gamla såldes år 1801 på auktion för 6 riksdaler 12 skilling banko och klockstapeln för 2 riksdaler. Då förstördes allt på det mest vandaliska sätt, bland annat den graf, som förvarade den för sin styrka berömde ryttmästaren Nils Stål-

hanes graf († 1657). Sedan denna tid flydde äfven de spöken, som dittills hvarje julnatt dansat på kyrkovallen. Men de visste att hämna sig. Den 22 Juli 1818 nedbrann den nya kyrkan genom åskeld. Med stora ansträngningar bygdes en tredje, som försågs med en vacker orgel. Också den förstördes af åskeld den 8 Aug. 1846, och Wichtis har nu sin fjerde kyrka.

52. *Anjala.*

Anjala allodialsäteri om 6½ mantal i Anjala kapell, som deraf har sitt namn, utgör hufvudbeståndsdelen af den högst betydande donation, som Carl IX skänkte afkomlingarne af Henrik Wrede, hvilken så ädelmodigt offrade sitt lif genom att lemna konungen sin häst i slaget vid Kerkholm år 1605. Genom giftermål och försäljning är nu det mesta skingradt, så att den i alla tider för sina ädla tänkesätt berömda Wredeslägten numera äger blott tre egendomar, Wredeby och Rabbelugn i Anjala samt Werälä frälseby i Elimä. Efter att i 230 år hafva tillhört denna slägt, försäldes Anjala år 1837 åt grefve Creutz, som åter 1842 försälde det till finska kronan, hvarefter H. M. Kejsaren den 14 April samma år utfärdade gåfvobref på denna egendom åt H. D. Furst Menschikoff såsom fideikommiss. Nuvarande corps de logis är ett tvåvånings trädhus, uppfördt efter 1788 års krig, då det gamla trevånings stenhuset af Ryssarne sköts i brand. Läget är utmärkt vackert; till höger det brusande vattenfallet med stranden bekransad af sekelgammal barrskog; till venster en lugn vik, som smyger sig in mellan bördiga åkerfält, der fursten, hvars vigtiga värf blott en kort tid af sommaren tillåta honom vistas här, genom ett rationelt vexelbruk velat med godt exempel föregå landets jordägare. — Anjala är för öfrigt ryktbart genom de der för några och tjugu år sedan grasserande spökerier, hvilka den tiden utgjorde ett allmänt samtalsämne och hvilka, enligt gammalt folks utsago, der skola hafva förmärkts äfven några decennier förut, men isynnerhet genom det vida bekanta Anjala förbundet, hvarom ofvan är nämndt.

53. *Ratula.*

Denna egendom säldes af öfverstlöjtnant Ehrnroth åt grefve Alexander Armfelt, hvilken nu äger densamma. Ratula ligger i Artsjö kapell, bekant för sina stora lerfält, som gifva en förträfflig råg och der man trott sig besanna det klimatologiska rön, att skogarnas uthuggning minskar den årliga qvantiteten af nederbörd. Ratulas värde är mera nyttans, än skönhetens; naturen är här en omtänksam husmoder, som mera tänker på visthuset, än på toiletten. Men konstens värdande hand har deruti förekommit henne, och Ratulas trädgårdar, dess vackra alléer, erbjuda det af slätternas anblick tröttade ögat en angenäm hvila.

54. *Högfors.*

Det brusande fallet, der östra armen af Kymmene elf med ungdomens häftighet störtar till hafvet, är aftecknadt i högsommaren, då dess vattenmassor icke erbjuda den imponerande anblick, som tidigt på våren. Öfver bron ofvanom fallet går stora strandvägen från Fredrikshamn till Helsingfors. Den 1 och 2 Juli g. st. 1742 var här å ömse sidor om strömmen en stark kanonad mellan den anryckande ryska och den återtägande svenska armen. Frivillige gingo från båda sidor ned till stranden och försökte sin lycka; dock skedde hvarken vän eller fiende synnerlig skada, med undantag af byarna som brändes af båda, och den 3 Juli lät general Levenhaupt blåsa till reträtt. Äfven för 1788 års krig var Högfors en liflig skådeplats.

55. *Svensksund.*

Namnet Svensksund intager i Sveriges och Rysslands sjökrigs historia ett lysande rum genom de tvenne der lefvererade sjöslag, vid hvilka krigslyckan, delande lika, skiftade åt hvardera makten en seger och ett nederlag. Den 24 Aug. n. st. 1789 blef svenska skärgårdsflottan under amiral Ehrensvärd här attackerad af den ryska under prinsen af Nassau. 11 timmar varade striden. En division af ryska flottan under amiral Kruse föll den svenska i ryggen från Kutsalö sidan, men blef tillbakaslagen. Prinsen af Nassau hade bättre lycka; han genombröt med ryska hufvudstyrkan försänkningarne i Majansaari sund, inträngde i Svensksund och tvang svenska flottan kl. 9 om aftonen att retirera med betydlig förlust till Svartholm. Fem svenska fartyg togos af fienden, flera skötos redlösa, ett sprang i luften, ett sjönk och 16 uppbrändes. Förlusten i fångne, döde och sårade var 45 officerare och 1300 man.

Följande året 1790 den 9 Juli kl. ½ 10 f. m. angrep prinsen af Nassau för andra gången svenska skärgårdsflottan under konungens eget befäl vid Svensksund och sökte med hela sin styrka forcera passagen från Musta till Kotka. Två gånger försöktes genombrytningen, två gånger slogs den med förlust

tillbaka, och mörkret afbröt striden. Följande morgon fortsattes denna med alltmera deciderad framgång för Svenskarne, sedan en mängd af fiendens fartyg drefvo i land och der måste gifva sig. Resultaterne blefvo afgörande; 53 ryska fartyg dels togos, dels sjönko, dels uppbrändes af Ryssarne sjelfva, som förlorade omkring 4000 man i sårade, fångne och döde. Båda flottorna försattes genom sina förluster i overksamhet den följande delen af sommaren. Öfver detta andra sjöslag slogs den s. k. Svensksundsmedaljen, och konung Gustaf III är på sin staty i Stockholm afbildad uti den uniform han bar på denna minnesvärda dag.

56. *Kymmenegård.*

Kymmenegård, en gammal kungsgård i Kymmene socken, var ett bland de gods som Bo Jonsson donerade till Wadstena kloster, hvilket derom förde en vidlyftig process på 1400 talet, blef sedermera förlänt åt Sten Sture den yngres enka Christina Gyllenstjerna på lifstid och har i nyare tider varit ett Fersiskt gods, med underlydande frälsehemman och godt laxfiske. Hela egendomen köptes år 1790 af kronan för 30,000 rubel; på sjelfva stommen anlades Kymmene fästning; hela fisket samt en betydlig del åker och ängar donerades då åt Walamo kloster, och åboerne besitta ännu hemmanen mot kronoräntans erläggande. Gården har för öfrigt varit underkastad de vexlande öden, för hvilka en gränseort är utsatt. Det är nämdt att den år 1742 brändes af svenska armén. Under 1788 års krig var gården ständigt en tummelplats för kriget; i denna nejd kamperade svenska hufvudstyrkan en stor del af sommaren 1789 under strider med omvexlande lycka. Kymmenegårds län är förut nämdt.

V. Karelen.

Karelens namn går tillbaka ända in i finska folkets dunklaste forntid, då det säges hafva haft Kymi (Kymmene), Neva, Ladoga, Onega, Kemi elf och Hvita hafvet till sin begränsning. Finge man sluta af lokalnamn, vore man frestad antaga, att det fordna Karjalan valta (Karjavaldai) omfattat till och med Waldai nejden, hvars namn tydligen härledes af det finska valta. Om det verkligen så förhåller sig, har dock Ingermanlands uppkomst, i förening med folkrörelserna och politiska förändringar, längesedan bortblandat detta sydligare Karjala. Deremot kallas Karelens östra grannland, eller Archangelska och Olonetska guvernementerne, ännu Karjala och bebos af Karelare, hvilka långt bättre än finska sidans stambröder bevarat nationens äldsta dyrbara runor, så att Lönnrot från Uhtuva, Paanajärvi, Repola och Wuokkiniemi kunnat ihopsamla sitt odödliga Kalevala.

Karelen utgör Finlands östra och sydöstra del, hvarigenom Finnarne omkring Ladoga och Finska viken inkommit till Finska halfön (Suomenniemi). Ingen del af Finland har varit underkastad så många vexlingar som Karelen. Ifrån att stå i ett visst beroende af den mäktiga republiken Novgorod, kom det, visserligen genom Torkel Knutssons fälttåg 1293 under Sverige och afträddes formeligen af Ryssarne genom Nöteborgska freden 1323, men otaliga fredsfördrag och förlikningar, som följde derpå, visa alltför tydligt, huru det fortfor att vara en ständig tummelplats mellan de begge mäktige grannarne. Denna ofred, i förening med de ethnografiska olikheterne, hvilka här framträda skarpare än annorstädes i Finland, hafva helt och hållet bestämt folkkarakteren och provinsens mångfaldiga lokala differenser. För att orientera oss i denna labyrint, måste vi derföre till en början se huru det nuvarande småningom uppstått.

Genom traktaten i Nöteborg afträddes till Sverige de tre karelska gislalagen (häraderne): Äyräpää, Jääskis och Savolaks, hvarvid Systerbäck blef sydliga gränsen och den nuvarande gränsen mellan Savolaks och Karelen öfver Puruvesi, Orivesi och Juojärvi uppkom. Denna fred är hufvudsakligen derföre af vigt, att den i flere hundrade år förblef grundvalen för de freder, som slötos och åter brötos. Genom freden i Teusina (Täysinä) 1595 afsade sig storfursten Feodor Ivanovitsch sina anspråk på Estland, emot det att kon. Sigismunds fullmäktige återgäfvo Kexholms län. Stolbova-freden 1617 gaf åt Gustaf II Adolf Ingermanland och Kexholms län, hvarigenom Sverige kom att herrska öfver Neva och alla länder omkring Finska viken. Då uppkom äfven gränslinien ifrån Jonkerikivi öfver Megrijärvi till Ladoga, som ännu är gräns emellan Karelen och Archangelska guvernementet. De särskilda fördragen häremellan och härefter verkade icke någon territorialrubbning, — Genom freden i Nystad 1721 återvann Ryssland Östersjöprovinserna och Ladogas omgifningar med Wiborg och en smal kuststräcka vesterut derifrån ända till Pyterlaks. En del af socknarne Wirolahti,

Sakjärvi, hela Wiborgs, halfva Jääskis, hela Hiitola, enliten del af Ruokolahti samt hela Parikkala och Uukuniemi, alla i södra Karelen, kommo nu under Ryssland, och vestra gränslinien mot svenska Finland kallades Taskula gränsen, efter Taskula by i Lappvesi, der den gick fram. Freden i Åbo lade under Ryssland det öfriga sydvestra Karelen, jemte några socknar af östra Nyland och stycken af flere savolakska socknar, med städerna Willmanstrand och Nyslott, då Kymi blef vestlig gräns. Genom dessa begge fredsslut uppkom det så kallade Gamla Finland. Kexholms län med det derunder lydande norra Karelen förblef under Ryssland ifrån Nöteborgs fred till Stolbova freden 1617, och efter sin öfvergång till Sverige sistnämnde år styrdes det af ståthållare dels i Kexholm, dels i Narva, dels i Wiborg. Namnet Ruotsin Karjala (Svenska Karelen) uppstod den tiden; men det man i sednare tider kallade Svenska Karelen utgör nuvarande Kuopio läns karelska del, som till sin södra gräns mot nuvarande Wiborgs län är ungefärligen sådan den bestämdes genom 1721 års fred. Ända ifrån svenska eröfringens första tider betraktades Wiborgs slott såsom den medelpunkt, omkring hvilken svenska väldet i Karelen småningom utvidgade sig. Derföre lydde äfven Savolaks derunder, tills Tott 1475 bygde Olofsborg (Nyslott, Savonlinna) och ett Nyslotts län uppkom; men äfven sedermera var detta län flera gånger förenadt med Wiborg, sednast 1658, då det förblef derunder ända till Nystadska freden. Genom denna fred fick Svenska Karelen en onaturlig förvaltning, derigenom att landshöfdingen öfver Kymmenegårds län, hvarunder det hörde, hade sitt säte långt borta, först i Fredrikshamn till 1727, sedan i Willmanstrand till 1743, och derefter i Lovisa, tills norra Savolaks och Karelen 1775 ändtligen fingo sin egen landshöfding i Kuopio. Vid Gamla Finlands återförening med det öfriga Finland d. 23 December 1811 förblef det nya länets omfäng detsamma, med det undantag, att de genom 1743 års fred styckade socknarna Mäntyharju, Puumala, Sulkava, Kerimäki och Sääminkä med Nyslott 1816 i sin helhet förenades med Heinola och Kuopio län.

Sådan är Karelens intrasslade yttre historie. Det har ifrån Ingermanlands gräns vid Systerbäck till Kajana läns gräns en utsträckning af nära 4° eller 60 geogr. mil. Om man ifrån arealen för Wiborgs län, 779, geogr. qv. mil, afräknar dess savolakska, nyländska och tavastländska (Walkiala) beståndsdelar och i deras ställe tillägger arealen för Kuopio läns karelska del, hvilken uppskattas till 260 à 300 geogr. qv. mil, får man hela Karelens summa, utgörande ungefärligen 910 à 950 geogr. qv. mil. Karelens vapen är tvenne jernklädda krökta armar lyftade i hugg emot hvarandra. Den ena håller en sabel, den andra en pil i rödt fält. Skölden är krönt med hertiglig krona.

Karelska landet liknar i det hela så det öfriga Finland, utom södra Österbotten, att dess egenheter icke så lätt falla i ögonen. Om man ifrån Waldais höglända skogstrakt öfver Ingermanlands slätter, hvaruppå blott några enstaka backar höja sig, nedstigit till Neva-dalen, som, enligt hvad redan dess finska namn visar, för 150 år tillbaka vid sin mynning utgjorde ett kärr, vidtager strax i norr derom ifrån Toksava och det öfriga norra Ingermanland den natur, som öfver gränsen fortsättes uppåt Finland. Det är icke norra Tysklands tråkiga sandslätt, icke Polens och medlersta Rysslands enformiga lerfält, icke södra Österbottens långsträckta breda och jemna floddalar, utan en angenäm förening af höjder och dälder, som i ständig omvexling med hvarandra för hvarje steg tjusar ögat. Dessa höjder eller kullar äro i söder merändels isolerade, och mellan dem slingrar sig en å eller bäck i sorlande lopp, utan betydligare fall, ifrån dal till dal; men mera mot norr förena sig kullarna likasom i kedjor efter hvarandra, blifva högre och antaga ofta karakteren af höga sammanhängande åsar, hvilka sluta sig mer eller mindre till hvarandra, och omfatta en flod, ett sund eller en holmrik fjärd, hvilken lifvas af de stora kyrkbåtarna, som om söndagen i kapprodd med hvarandra färdas till kyrkan, hvilken oftast är belägen på en utskjutande udde eller ett näs. Åsarna utbreda sig ofta och bilda vidsträckta kärr och mossar, såsom Eigyhtin korpi på Karelens nordöstra gräns, och Sukkula korpi i Libelits, som är 3 mil lång och hälften så bred. Jordytans daning tillskrifves en forntida öfversvämning, som i riktning ifrån nordnordvest till sydsydost öfvergått landet och derunder afsatt jord och grus samt i isflottor inbäddade, under framvältningen afnötta och rundslipade stenar. Denna så kallade rullstens flod skulle då, säger man, lagervis afsatt lera, mylla och sand, begrafvit en forntida vegetation och sammanhopat sand, grus och klappersten till landtåsar. Fysikern Parrot tänkte sig, under sin resa ifrån Petersburg till Imatra, tillgången dervid under följande bild. "Ju längre norrut man kommer, desto kolossalare blifva bergen och erbjuda lika många fantastiska tabläer, som de grupper, om hvilka en romantiserande inbillning roar sig att dikta tusende fabler om forn- och medeltiden. Finnes det något land, som till exempel

kan gifva oss en lefvande bild af den tummelplats, der gudarne stridde med jättarne, hvarest Olympens invånare och jordens söner slungade på hvarandra ofantliga klippor, är det säkert Finland, som erbjuder en vida trognare tafla af ödeläggelsen, än de grekiska poëterne hafva kunnat uppfinna. Vi, som nu för tiden teckna jordens fornhistorie, hafva, med ledning af det vi nu iakttaga, bildat oss en annan myth, långt bättre än deras. Neptunus herrskade fordomdags ensam öfver den gamla Tellus, som rundtomkring omgafs af den omätliga oceanen. Vulkanus, afundsjuk öfver hans oinskränkta makt, dref ifrån afgrunden upp så höga och mäktiga berg, att de hotade att beherrska oceanen. Vattnets beherrskare, uppretad öfver denna djerfhet, slog då i sin vrede i kras dessa Vulkan's skapelser, så att man ännu i dag kan i förstörelsen skåda hans raseri. Men eldens gud erkände sig icke så lätt för öfvervunnen; han byggde i sitt rike under hafvet ofanteliga grottor, som i sina svalg började uppsluka oceanen, under det deras hvalf började höja sig öfver böljorna och bilda fast land. Då blef Neptunus skrämd och skyndade att bjuda sin mäktige fiende fred, Vulkanus ätnöjde sig med sina djerfva skapelser och öfverlemnade åt honom tvåtredjedelar af jordytan, men betingade stolt det vilkor, att oceanens böljor skulle kröka sina ryggar under den dristige seglarens fartyg och förvandlas till allmän farväg emellan kontinenterne. Sedan detta krig blef slut, föddes menniskoslägtet vid slutet af dessa omstörtningar, sedan tusende slägter djur och vexter blifvit begrafne under spilrorna af en hundrade gångor förstörd och ånyo upplifvad verld."

Karelen har högst få slätter; deremot finner man i Parikkala, Uukuniemi och Ruskiala backar likasom uppstaplade på hvarandra, hvarföre de af allmogen uttrycksfullt kallas: mäkien mäet (backarnas backar). Jordmånen inom Wiborgs län är mest lermylla, till och med i kärrbottnen, men jordbruket skötes här sämst i hela Finland. Sandhedar träffas förnämligast i Björkö och Nykyrka. Hällearten är i Kivennapa och Hiitola gneis. Ifrån stranden af Pyhäjärvi i Kides stryker åt nordost en ås, som i Tohmajärvi formerar ett Schweitz. Bergarten är der granit, men öfvergår vid Watala till qvarts m. fl. oundersökta bergarter *). Denna ås skjuter sedan åt norr till Libelitz och skickar en nordostlig gren genom Ilomants till ryska gränsen. Norra Karelen har stort öfverflöd på bergstoppar, hvilka uppnå temmelig höjd och hvilkas namn mest slutas på — vaara. Bland sådana anmärkas Martovaara och Timovaara, hvilka synas på 2 à 3 mils afstånd, ehuru höga marker ligga emellan, och Pyytinvaara, det högsta i hela denna trakt af Karelen, betäckt med jord ända öfver spetsen, — alla tre belägna inom kapellet Kontiolahti. Det 600 fot höga Piisavuori, öster om Syväri sjö, är tillika en gammal gränssten. En omkring 200 fot hög bergskedja, bestående mest af qvarts, framlöper på en sträcka längs vestra stranden af Pielisjärvi. På dess östra strand finnas Lonhivaara, Kontiovaara m. fl., som äro 150 à 200 fot höga och bestå till det mesta af stenblandadt grus eller uppstaplade klippstycken, men på sidorna bevuxna med skog samt till en del odlade och bebodde. Några, såsom Hiienvaara och Lautiovaara vid norra ändan af samma sjö, bestå nästan af idel uppstaplade stenblock *).

Ingen af Finlands provinser hyser en större mångfald af mineralier, än Karelen. Främsta rummet intager det redan i våra äldsta runor besjungna jernet, hvilket förekommer här mest i form af sjö- och myrmalm. Sedan äldsta tider förstår öfre Karelens allmoge sig på att i smärre blästerverk bereda tackjärn (harkko) och anses vid masugnsarbete berömligen träda i oldfadren Ilmarinens fotspår. Knappt något finskt mineral har gifvit de lärde mera hufvudbry, än det för Finland egna Rapakivi (sjelffrätsten). På utländska kartor får man derföre stundom läsa en bergsträcka i sydöstra Finland benämnd: Rapakivi-Gebirge. Denna märkvärdiga hälleart förekommer mest i södra delen af Wiborgs län, sedan vesterut åt Kymi samt sporadiskt i Tavastland och Åbo län, der den kallas än Mätäkivi, än Kauriin vaha. "Rapakivi," säger geologen Neumann, "är en gerna förvittrande, af fältspat, svart glimmer och grå qvarts bestående, genom runda köttröda fältspatkorn porfyrartad granit, hvars fältspatkorn ofta omgifvas af oligoklas och albit likasom af en skorpa." Förvittringen härrör deraf, att de kristaller som formeras af fältspat i förening med obetydligt glimmer och ännu mindre qvarts, omgifvas af andra kristaller, som ännu mera hafva egenskapen att spricka. De lärde hafva ännu icke desto närmare lärt känna förvittringens orsak; men allmogen har derpå följande förklaring. I fordna tider uppstod nemligen genom Kiikan tuli en så stor eldsvåda, att all skog emellan Finska viken och Ladoga brann upp och sjelfva stenarna genom den starka hettan började smulas. Mot norr satte

*) Professor Arppe.

*) Rein, Suomi, 1845. 202.

Wuoksi en gräns för den härjande eldens framfart. Anmärkningsvärdt är, att rapakivi högst litet förekommer norrom Wuoksi, att våra gamla runor ofta omtala ett sådant brand-år (tulivuosi, ponnetoin poutavuosi), och att Novgorods krönikor deri instämma. Rikast på mineralier är norra Ladogatrakten. Guld har man dock icke upptäckt, och de silfveranledningar man funnit i Luumäki, Impilahti och Taipalsaari hafva ej lönat arbetsmödan, ehuru de fordom voro så i rop, att Ivan Wasiljewitsch af Kon. Joh. III fordrade finska silfvergrufvornas afträdande.

Klimatet är i Karelen jemförelsevis något kallare än vestligare orter i Finland. Såsom egna fenomener anmärkas, att året 1735 var tidigt, att man den 6 Maj såg första axen af rågen och att denna skars den 24 Juni. Ännu tidigare var året 1750. Det började regna den 12 Mars, den 25 Mars var marken bar och sommarvärmen infann sig så att marken efter ett starkt slagregn med äska d. 30 Mars och 4 April, den 1 Maj var alldeles grön. Äfven år 1745 hade man d. 30 Mars ungefär kl. 3 e. m. plötsligen slagregn med äska *).

Vext- och djurverlden gifva lif åt landskapet. Björnen, Karhu, Ohto, Mesikämmen (honingstassen), är äfven Karelens mäktigaste skogsdjur. De gästabud (Karhun peijaiset, Kouvon päälliset), som förut firades då en björn fälldes, äro numera ur bruk komna, ehuru minnet deraf ännu är temmeligen friskt. Björnjagt idkas ännu allmänt både med spjut och bössa, och intressant är att se med hvilket allvar det sker. Man ser på skyttens anlete, att han icke haft en fiende att leka med. En karelsk björnskytt har alltid i minnet en bönformel till skogens gudomligheter, och blir han rifven af björnen, menar han derom ungefärligen: skogens haltia har så beskärt. Det Jagt-Sällskap, som bildat sig i Petersburg, gör årligen om vintrarna en resa för björnjagt till Sakkula och betalar den som ringar björnen med 5 à 10 R. S. Vargen gör trots skallfogdarne stora skador. I Alakuunu by i S:t Andreæ föranledde en varg ett skämtsamt upptåg. Sent om en höstqväll hördes en varg tjuta, men så ömkeligt, att husbonden tog det för menniskoqvidan och gissade att gårdens döfstumme gått ut och famlande i mörkret fallit utföre den branta Vuoksi-stranden. I den tron, att det var den döfstumme som plaskade, kastade han i vattnet en lina. Vargen bet deri och drogs drypande upp. Besten skakade litet issörjan ifrån sig, slog med sin våta svans mannen emot ansigtet och sprang sin väg. Af tacksamhet lär han den följande sommaren skonat gårdens boskap, men vintern derpå, när husbonden i ett större sällskap körde lass till Petersburg, kom en varg, på Mohla träsk emot dem, igenkände midt ibland de andra sin fordne hjelpare (suven auttaja) och knep bort just hans häst. Mannen sade sig tydligen igenkänt, att det var just den varg, han hjelpte upp från Vuoksi. Renen, Peura, Poropetra, kommer om vintrarne ned ända till Ladoga, åtföljd af Filfrasen, Osma, Ahma. Bäfvern, Majava, som förr byggde sina konstiga bon i strömmarna, har redan blifvit utödd för sitt dyrbara skins skull. Ekorren, Orava, betyder nu föga, men hade fordom stort värde derföre att ekorrskin eller öron utgjorde skiljemyntet. I runorna kallas den också ömsom orava, ömsom raha ännu i denna stund. Fåren förtjena derföre att observeras, att deras olika färg bestämmer färgen på vissa orters klädedrägt. Man ser nemligen vissa socknars allmoge gå i svarta, andra i hvita, andra åter i gråa kläder. Detta beror helt och hållet på färgen af den färahjord de älska att hålla. Igelkotten tyckes i det fordna lifvet haft någon betydelse; den kallas, åtminstone i Wiborgs län och Ingermanland: Siili. Denna generations förfäder i Wiborgs län hafva berättat, huru de på en gång plötsligt i skogarna fingo se ett för dem alldeles obekant djurslag i stor myckenhet och förespådde deraf märkliga händelser (maamuutoksia). Dessa voro icke annat än loar, och man fångade af detta dumma villbråd mycket med nät och nästan utödde dem med ens. Sedan priset fallit, anställes ej mera jagt efter dem. Emot Lärkans (Kiuru) sång råder en viss fördom; en grälig person säges tala med dess tunga. För Grodan, i synnerhet den så kallade Rupi-Sammakko, har man den största afsky. Grodan har, säger sagan, förut varit menniska och är det ännu i sitt dystra underjordiska rike, men ofvan jord är den förvandlad till ett styggt kräk. Svalan, Pääskynen, Pääskyläinen, täflar med Turja landets örn om äran att i verldens första tid hafva lagt och kläckt de märkvärdiga ägg, hvaraf allt skapades. Gös fås i upplandets sjöar, större än i Wiborgs län och Ladoga. Särdeles anmärkningsvärd är Strömingen i Wiborgs län vid Finska viken. Redan dess namn har det egna, att den här kallas haili, då den i vestra Finland heter silakka; ordet silakka åter betyder i Wiborgs län all slags saltad sofvelvara. Hos Finnarne betyder fiskare och lättinge ordspråksvis detsamma. Hos

*) Kivinebb's kyrkobok.

den lata Wiborgska allmogen finner man detta besannadt, ty vid kusten är det ett älsklingsyrke. Visserligen ser man t. ex. i Ino by fiskeriet bedrifvas i så stor skala, att en enda husbonde kan hafva ända till 12 stora strömingsnötter, men flere idka det till födokrok för dagen sålunda, att de fiska en handfull ströming och genast skynda dermed till Petersburg, så länge den är någorlunda färsk, och få goda priser, hvarmed de frossa ända till nästa resa. Om vintern ser man sådana personer dagarna ut sitta vid vak på mete, för att föra frusen ströming till Petersburg. Strömingspriset är dagens fråga, och pastor i Björkö kan på skämt påstå, att han kan beräkna sin lön till 300,000 stycken strömingar. Öfver Karelen hafva Torackor och Prussackor under detta sekel inträngt långt in i Finland. Men också de nätta Rapphönsen, planterade i Wiborgs län af Kejsarinnan Katharina, hafva derifrån utbredt sig vesterut, och sjelfva Näktergalen, Sylvia Philomela, Satakielinen, som i det öfriga Finland icke förekommer, har ifrån kontinenten inkommit till Wiborgs län och lofvar framdeles låta äfven det vestligare Finland få njuta af dess tjugusjufaldt ljufva toner, hvarom Cygnæus sjunger:

Lyss! ur det vakna lifvets dvala väckt,
Kring nattens fjällar silfverljudet strömmar.
Och högre ljus än dagens, som vardt släckt,
Kringströmmar sångarns dunkeltljufva drömmar.

I vestra Finland tänker man sig vanligen upplandet beklädt med dyster och vild furuskog. Det är ett stort misstag. Karelen har väl på sina ställen grof stockskog, men det är löfskogarnas lätta drägt på svedjemarkerna, som i omvexling med barrträden utgör landskapets allmänna karakter. Den i runorna besjungna eken trifves föga i hela Karelen. Kejsarinnan Katharina lät 1788 på Wammelsuu bys mark i Nykyrka socken plantera en lärkträds park, som ännu för kronans räkning sorgfälligt underhålles; efterhand har detta vackra hastigt vexande trädslag utbredt sig i hela Wiborgs län. Af öfriga ädla trädslag bidraga Lind, Lönn, Alm och Ask till södra Karelens fägring. Äppel- och Kirsbärsträden hafva i Puhois sin nordligaste gräns. Salix cinerea (Nahka-paju) och Salix glauca (Wirna-paju) hafva stor betydelse för Wiborgs läns lata allmoge. Norra och södra Karelens flora måste naturligtvis förete mången olikhet; så äro t. ex. södra Karelens björkar högstammiga och lummigare än norra Karelens, der de krympa ihop och alltmera antaga naturen af buskar. Deremot blir Andromedan storbladigare och större, ju längre man kommer mot norr. Detsamma är fallet med hjortronen och äkerbären, hvilka mot norden blifva allt saftigare och större. Vid Wuottaa säg i Kivennapa socken växer en varietet af bläbär, som hos oss lär vara egen i sitt slag; de äro nemligen hvita och hafva högt pris på Petersburgs marknad. Af älder har allmogen förstätt sig på att använda vexter för sina behofver. Qvinnfolkets sätt att färga med Färg-Lummer, Färgkullor och Färggräs (Kelta, Kelta kukka och Matara) är i synnerhet anmärkningsvärdt. I en mycket allmän runa uppmana tärnorna i syskonringen hvarandra med orden: "Låt oss, syskon, gå ut på det blomstrande linlandet, låt oss gå till gulkullorna och till matara-gräset." I öfra Karelen är äkerns areal blott $1/_{107}$:del af hela arealen och bördigheten äfven sämst i förhållande till Savolaks och Tavastland, churu jordbruket just på de 15 sista åren har gjort de jemförelsevis största framstegen. Ehuru nedsläende det är, måste anmärkas, att i norra Karelen äfven under vanligt goda år halm, ax och bark blandas i brödet, och sådant bröd äter 48 procent af befolkningen i Ilomants, 40 proc. i Nurmis, i Pielis 35, Eno kapell 32, Libelitz 30, och äfven i de bästa år aflägges nödbrödet icke helt och hållet. Då missväxt äter inträffar, ätes nödbröd af 81 procent af befolkningen i Ilomants, 80 i Pielis, 75 i Libelits o. s. v. Af sådana tider har äfven södra Karelen minnet qvar. Men huru skralt allmogens jordbruk här ännu är, bevisar det, att en hemmansäbo kan räkna endast 9 tunnors afkastning af 3 tunnors utsäde, då en herreman i samma socken, som idkar rationelt jordbruk, kan anse 9:de eller 10:de kornet för missvext. Vanligast säs ännu någon del af rågen i sved (metsään). Emot 3 t:r rågs utsäde svara 1½ t:r korn och 10 t:r hafra på samma hemman. Bohvete, Tattari, kukkatouko, säs på andra och tredje årets sved och gifver så ymnig äring, att man af en half kappes utsäde får en tunna. Såsom anblicken af en fyraårig utsugen karelsk svedjebacke, som icke på par är förmår framalstra ett grönt grässtrå, är i högsta grad motbjudande, likaså skön är deremot backhympeln i sin hvitröda bohveteklädnad, rapphönans älsklingsställe. I Kuolimajärvi kapell odlade en bonde i några års tid Mais, men vårt klimat var för detta sädeslag alltför kallt. Sjelfva bohvetet är så ömtåligt för frosten, att det föranledt det bekanta ordspråket: Tattari taloksi saataa, Tattari talottomaksi, d. ä. Bohvetet gör en torpare så rik att han kan köpa sig ett hemman, men det kan ock så slå felt, att hela hemmanet ruineras. Potaten har trängt rofvorna undan. Frågar man, hvarföre rofvor ej odlas, kan man få det naiva

svaret: "derföre, att hvars och ens stråt är genast genom roflandet". Spannmålen tröskas i Karelen icke samma höst, utan uppsättes i stora skylar, som kunna stå i flera år och hvarur man efterhand tager så mycket man för tillfället behöfver. Liksom man i det öfriga Finland säljer spannmål tunntals, blir det derföre här fråga om att sälja skyltals. Den skära, som här brukas, synes vara ganska beqväm dermed att den icke flera gånger om dagen behöfver brynas. Den är nemligen i bettet småhackad, så att den liknar en hvass såg. Hölador höra ej heller till Karelens sed, utan man förvarar höet i så kallade pielekset, som utgöra antingen en rundel omkring en centralstake, eller ock äro de aflånga, och storleken af denna pieles beräknas efter de stakpar, som efter hvarje halfannan famn behöfvas för att omsluta den. Ängen bergas icke med skrindar, utan helt enkelt sålunda, att man sätter tvenne björkar, som kallas sapilat, parallelt med hvarandra på marken och binder dem ihop med topparna, lassar på sapilat några bördor hö och låter hästen släpa det till något ställe (till och med lada), eller sjelf släpar detsamma. En sådan släpning heter Saatto. Rakskaftiga liar nyttjas allmänt, ehuru de på allt sätt äro obeqväma. En karl ifrån vestra Finland kan med sin krokiga lie afmeja fyra gånger mera än Wiborgsbonden med sin på samma tid. Emedan det för allmogen är af högsta vigt att veta om regn instundar, finner man rätt ofta så kallade "märken" i stor mängd observerade af deras öppna natursinne. Sådana enkla märken äro t. ex., att flugorna flyga surrande en mot ögonen; att ett moln om morgonen uppstiger mot solen o. s. v. De äro på dem så säkra, att deras iakttagelse sällan slår fel. En gång hade en "Allnakan tekiä" (topograf eller gradmätare) kommit hötiden till en bonde. Denne var högst angelägen om att af en så kunnig man få bestämdt besked derom, huruvida det den dagen skulle blifva regn eller ej. Gradmätaren ville behaga sin värd och lofvade vackert väder, då i detsamma värdinnan inträdde butter och, utan att veta af deras samtal, sade att regn instundade efter hennes märken. Värden blef brydd, gästen flat, och gummans spådom slog in.

Karelen bebos af Karjalaiset, ett smidigt, rörligt och poetiskt folk. Karelaren är icke så groflemmad som Tavastlänningen, icke heller så uppfinningsrik och driftig som Österbottningen. Karelens befolkning består, Ryssar och Zigenare oräknade, af en mängd olika finska folkstammar, dem man redan af det yttre kan urskilja från hvarandra. Sådana folkblandningar kunna förklaras dels genom krig och oredor, som hade utvandringar och flyttningar till följd, dels af sjelfva landets första kolonisering. Att utvandringar skett till ryska sidan, visar äldre historien på hvarje blad, och det kan bevisas, att t. ex. Libelits under sådana oroliga tider fått en stor del af sin nuvarande befolkning genom inflyttning ifrån Savolaks. Både i norra och södra Karelen träffar man spår af fordna Lappars afkomlingar, hvilkas anletsdrag och kortare vext icke ännu kunnat utplånas. Af den gamla krigshistoriens Hämäläiset torde äfven många återstå. Under det den i finska sagan ryktbare Mattis skälmstycken med desse en gång berättades, yttrade berättaren på ett öfverraskande sätt, att "Vetjalaiset just voro desse Hämäläiset", och af Vetjalaiset eller Vatjalaiset (Voterne) bor, såsom kändt är, en obetydlig qvarlefva i nordvestra Ingermanland. Huru stor mängd af dem efterhand assimilerats med södra Karelarne, lärer förblifva en hemlighet, men vår celebre Sjögren har, bland annat genom jemförande af namnet Vepsa, trott sig finna deras spår i Jääskis och andra finska orter. Kanske kan man ännu hos den i norra Savolaks tätrikt utbredda slägten Vepsäläinen finna några egna drag. Byn Vepsa i Jääskis anses ännu för den äldsta i socknen. Frågar man af Jääskisbon hvilken stam han tillhör, svarar han: Jääskeläinen, och kringliggande sockneboer säga om Jääskis med Kirvu, Ruokolaks med Rautjärvi, S:t Andréæ (och till och med Kaukola kapell), att det är Jääsken maa och Jääskis socken specielt Aika Jääsken maa. Hela södra delen af Wiborgs län utgör en brokig blandning af Äyrämöiset och Savakot, af hvilka de förre påtagligen utgöra den äldre folkstammen, ehuru skilnaden försvinner med hvar dag, så att den numera kan anses bestå blott i den antikare klädedrägten, som Äyrämöiset troget bibehålla. I gamla runor hör man Ilmarinen kallas: Wanha seppä Äkrämöinen. Savakot hafva utbredt sig söderut ifrån Wiborgs socken, der de helt och hållet äro rådande. Emellan Wuoksi och Ingermanland bo för öfrigt i alla socknar Äyrämöiset och Savakot i brokig blandning om hvarandra, medan åt Ladoga sidan de förra uteslutande råda, och denna stamskilnad fortsättes djupt in i Ingermanland. Dessutom anträffar man inom samma socken individer af ovanligt reslig vext jemte mycket korta och dvergaktige (en verkelig dverg lefde för någon tid sedan i Pyhäjärvi). Denna skilnad synes vara konstant inom vissa slägter. Slägten Kemppi är storvext och groflemmad, slägten Mustonen (t. ex. vid Äyräpääjärvi i Mohla) är kort och oansen-

lig samt har gråa och icke blåa ögon. Karakteriserande för hela Karelen äro familjenamnen, som i Österbotten och vestra Finland kommit ur bruk; de torde i sin mån tjena till upplysning om våra fornförhållanden, blott man en gång kommer att fästa vigt dervid. Genuint finska namn förekomma ännu mer än tusen, men dessutom finnas en stor mängd sådana, hvilka uppkommit af främmande familjer, som blifvit bönder, och ofta på ganska eget sätt blifvit assimilerade, såsom Kyllästinen af Gyllensten.

Bygnadssättet har betydlig olikhet i norra och södra Karelen. Det förra har ännu temmeligen allmänt qvar sina stora familjestugor, der ända till 100 personer sammanbo. Stundom äro två stugor emot hvarandra på hvardera sidan om farstugan. Under golfvet kommer man till ett rum, som kallas Kolpitsa. Äfven i fonden af farstugan är ofta ett rum, hvaraf man kan urskilja tre våningar: Pyöninki (vinden), förvaringsrummet för väfstolen, dit man uppklifver på stege genom andra våningen; Etehinen, der man förvarar kärl och matvaror. Till det tredje, Poklieta, inkommer man genom en dörr på yttre sidan; här förvaras alla dryckesvaror. Niskapieti hemman i Rautjärvi kapell torde vara den sydligaste ort, der man ännu i sednare tider kunnat uppvisa en 9 famnar läng familjestuga, der 60 personer bodde tillsamman. Storskiften hafva gjort slut på detta gamla patriarkaliska lefnadssätt och skingrat familjerna. Glasfönster hörde icke till Karelarens lyx i fordna tider. För en mansålder tillbaka sades i Wederlaks om en bonde, som i förra seklet fått i sin stuga den första glasruta i stället för den hittills brukliga dragluckan, att han ständigt tittade ut och, då någon nalkades, redan på afstånd ropade till honom, att han icke mätte sticka in sin hand. Ju längre man kommer åt Ingermanlands gräns, desto mera hopkrympa stugorna af brist på skog. Ryska byar, som här och der förekomma, igenkännas lätt genom sin raka bygata, hvarvid husen i god ordning äro byggda med gaflarna utåt, prydda med zirater. Karelska gårdarna äro oftast utan synbar ordning belägna på åsar och backar, och dessa benämnas efter slägten som bor eller bott der, såsom Loposen mäki, Hartikan mäki. Ofta nämnes vid angifvandet af lägenheten endast slägten, såsom Rouhaiset, Mansikat, Hurskaat, och ända till 40 hemman kunna bo på samma backe nära hvarandra. Detta kallas ryhmä. Inom de stora donationerna träffar man de eländigaste kojor. Vid Suvanto sjöstrand kan man tätt vid vägen göra ett besök hos en verkelig troglodyt. Ett torp (mökki) är nemligen bygdt i backbrinken helt och hållet under jorden, så att den resande kunde taga det för en potatisgrop. Ett gärde är satt rundtomkring, på det ingen af ovarsamhet kunde trampa in taket. Då man af den fattige inbyggaren frågar om han icke fruktar att taket skall nedramla öfver honom, yttrar han med resignation: "Jag behöfver då ingen annan graf, kanske blott ytterligare några spadtag ifrån backen."

I Karelen får man nästan i hvarje socken se någon betydligare olikhet i klädedrägten. En hvar har bäst tillfälle att se Karelarens höga vintermössa af illerskin och färskinspels. Sommartiden nyttjas ett slags hattar med många spännen. Stöflar med höga skaft brukas både sommar- och vintertid. Till högtidsdrägten hör en hvit eller blå fotsid kaftan, som ombindes med bälte. Allt detta är, åtminstone i Wiborgs län, köpt i Petersburg, derföre är äfven Karelarens drägt mest öfverallt lika. Qvinnodrägten erbjuder deremot så karakteristiska olikheter, att ett vant öga blott deruppå kan urskilja ifrån hvilken socken qvinnan är. Hårets ans och prydnad är föremålet för den största och småaktigaste omsorg. Den gifta qvinnan skall alltid, både sön- och söknedag, gå med betäckt hufvud. Denna betäckning kallas vanligast huntu. Ser man en qvinna med en hufva, som betäcker hela hufvudet, kan man vara säker på att hon är hemma ifrån socknarne åt Nylands gräns eller Kexholm; är den liten och rund, är hon en Äyrämöis qvinna ifrån någon socken emellan Finska viken och Ladoga. I Sakkula är den minst, eller icke större än en två kopeks slant, och blir, likasom hjerpen, är för är mindre, tills den väl troligen utbytes emot någon smakfullare hufvudprydnad. I Pyhajärvi är huntu oval tvärsöfver hufvudet. I norra Karelen bäras dukar. Inom Wiborgs län allenast urskiljer man trenne till klädedrägten fullkomligt olika folkindividualiteter: Äyrämöiset, Savakot och Jääskeläiset. Utom den omnämnda huntu, är bland annat en på bröstet broderad skjorta (rekkopaita), som hopfästes med en stor silfverbrisk, egen för denna drägt. Bältet, rundtomkring försedt med söljor (lappavyö), förtjenar icke mindre uppmärksamhet, än det gudinnan Venus fordom bar. Denna drägt är, jemte Jääskis drägten, sannolikt den uråldrigaste i Finland, och man beundrar qvinnans trohet för den gamla seden. Jääskis drägten igenkänner man af den hvita hufvudduken, som hänger långt ned på ryggen. Nyaste modet hos Wiborgs läns allmoge representeras af Savakot, hvilka gå smakfullast klädda och småningom få öfvervigten öfver de andra. Men mycken bitterhet råder ännu på ömse

sidor för det olika modets skull. Om ett giftermål skall afslutas emellan en Äyrämöinen och en Savakko, är den klädedrägt ungmor för framtiden skall bära föremål för lifliga diskussioner emellan kontrahenternes målsmän. Äyrämöisqvinnorna hafva den förtjensten att de alltid sjelfva sy och brodera sina kläder, hvartill sannerligen fordras en konstfärdighet, värdig hvilken mamsell som helst. De förebrå med skäl Savakot för lyx, ty dessas tyger äro ifrån bodarna köpta och kosta ända till 50 R. S. Karelska qvinnans förnämsta, och man kan tillägga enda, rikedom består i kläder. Utom boningsstugan (tupa) finnas i gårdarna flere enskilda rum (huoneet). Ett sådant disponerar hvarje hjonelag, och här får man till sin förvåning se en qvinnas garderob bestå af 50 förkläden och andra plagg i proportion.

Äldre qvinnor ha i sin lefnad aldrig sett, än mindre nyttjat spinnrock, som här eljest kallas vökki, utan nyttja värttänä. Denna består af ett i ena ändan krokigt träd, hvarpå man sitter. På öfre ändan sättes totten. Vättänä svarar emot rullan. Att tvinna, det tillgår sålunda, att spinnerskan omvexlande med vensfra handen drager ut och med den högra emot knäet kringsvänger värttänen, som hålles i perpendikulär ställning medelst en liten sten (keträ).

Nordligare Karelen är fattigt och i sin mat tarfligt. Sydligaste delen mot Ingermanland är här lika fattig, om möjligt fattigare, men lefver ett frossande lif för dagen. Ordspråket: "när brödet blir slut, äter man hvetebröd (kun leipä loppuu, syödään vehnäistä)" karakteriserar honom fullkomligt, ty lättheten att i Petersburg få litet penningar för äfven det ringaste gör att han blir häglös och förlorar all drift i sin ekonomi. Han är ingen supare, utan en hjerteligen god slarf. Han vill gerna vara med i sällskaper, der hela hans äregirighet består uti att kunna visa sig liberal ända till "sampaan kalja" (champagne). Men under tiden tänker han icke derpå att hustru och barn hemma svälta. Detta sker dock mera af lättsinne, än af bristande ömhet. Egendomlig för denna del af Finland är Kiisseli, en rätt tillagad af hafremjöl, som kokas, silas äter samt derefter syras och ätes som gröt med mjölk. Förnämsta rätterna äro dock lohko och kanhända talkkuna, dessa begge få åtminstone icke saknas vid bröllop. När ero-talkkuna bjudes vid bröllopet, är det ett bevis på att intet vidare bestäs, och gästerna skiljas åt. Piroger äro mycket vanliga. Hos grekiske Ryssarne, t. ex. i Salmis, får man göra bekantskap med en hel mängd olika "piiraschi," såsom sulschina, tschupukka, keitinpuras, tschipaniekka, pyöraitä, kuurniekka (andra orters kalakukko), utom gröten (huttu) och den smakliga ugnsgröten (kaaska). Puukkon, som alltid bäres vid bältet, till och med af qvinnor, tjenar till bordsknif, gaffel nyttjas icke, och har Karelaren en tallrik (lautanen) för sig på bordet, lägger han fiskbenen hellre bredvid sig på bänken, än på tallriken. Karelaren är läcker så ofta han kan, och emedan hvar och en behöfver åtminstone bröd, visar det sig deruti, att han nästan dageligen skall hafva färskt mjukt bröd. Då man i vestra Finland före den bråda arbetstiden med ens bakar sina hålkaksbröd, så att de förslå för minst en månads tid, ser man den karelska värdinnan ständigt upptagen af brödbakning.

Handeln är Karelaren likasom medfödd. Vår äldre historie omtalar Karelarne såsom djerfve äfventyrare till sjöss, hvilka foro öfver Östersjön på plundring, men om någon handel dermed var förenad, veta de magra krönikorna icke förmäla. Detta är dock troligt, ty i Hansaförbundets tid var Björkö Karelens stapelplats. Sedan Petersburg börjat tillvexa, har Karelens handel dragit sig dit. Men emedan handeln hufvudsakligen beror af beqväma kommunikationer, är det naturligt, att nordligaste och sydligaste Karelen måste förete betydlig olikhet. I det förra händer väl att någon individ aldrig i sin lefnad ser Petersburg, då deremot Wiborgsbon skryter deröfver, att han känner hvarje gränd i den stora staden. Med distanserna förändra sig föremålen för spekulationerna. I de socknar, som äro belägna närmast gränsen, kan man hos bönder finna iskällare, hvilka på andra sidan gränsen icke gerna få saknas till och med i de eländigaste hemman, emedan de behöfvas till att förvara allt slags färskt, framför allt grädda, hvilken man om några dagar skall transportera Linnaan, d. v. s. till Petersburg. När man ordspråksvis på skämt säger att till och med stenar någonstädes duga till salu, har detta sin fulla tillämpning i Petersburg. Nykyrko- och Björköboerne lasta nemligen ofta, i brist på bättre varor, sina skutor med idel smästen från sjöstranden och göra dermed rätt goda affärer; eller ock sälja de året om i Petersburg och Cronstadt färsk ströming á 10 kop. S. för 100. Jemte det enhvar gerna sjelf reser till Petersburg med det han har att föryttra, finnas nästan i hvarje socken byhandlare, parisniekat eller raassulit, som färdas omkring för att uppköpa ägg, färskt smör, fjäderfä, bärsorter, med undantag af hallon, grisar, kalfvar och oxar, med ett ord allt som kan smaka Petersburgs läckergomar bäst. En sådan parisniekka ser man sedan

färdas till kejsarestaden med sitt lass, och detta är i särskilda lager rätt konstigt sammansatt sälunda, att bären, som äro ömtåligast för skakning, radas öfverst i breda och långa korgar, oftast flera på hvarandra. Hvar och en bonde känner "lossotkan" vid Moskovska porten, der han har säker afsättning på kreatur, samt andra ställen, der han med största fördel kan afsätta annat. Då en parisniekka åt sin granne hemma kan betala 60 R. S. för ett par oxar, 25 å 35 k. s. för ett par kycklingar, kan man lätt föreställa sig hvilka höga priser i Petersburg betalas, om handeln skall gifva honom någon vinst. Smultronen få hemma icke plockas fullmogna, utan blott halfmogna, ty eljest skulle de vid transporten sammanknädas och förlora sitt pris, hvilket är högst betydligt, nemligen 7 Rub. S:r. och stundom dubbelt så mycket för pudet. Med hjortron och tranbär, hvilka äfven säljas efter vigt, ehuru de äro mycket billigare, måste samma försigtighet iakttagas. Bläbär och lingon betalas med 25 k. å 1. 30 fjärdingen. Går man en septemberdag ut att promenera på ett af Petersburgs salutorg, får man se alla dessa bärsorter uppstaplade i stora pyramider. För garfverierna behöfves bark af tvenne videarter, Wiborgska allmogens nahka-paju och virna-paju. Barken tages af de finaste qvistar, torkas och malas. Ehuru för pudet betalas endast 1. 20 å 1. 50 B:co, har detta likväl utgjort en af de vigtigaste industrigenar för södra Wiborgs läns befolkning, då räglären blir tom, hvilket vanligen händer i Mars, eller åtminstone i April. Petersburgs torgpriser äro Karelarens, i synnerhet Wiborgsbons, vigtigaste fråga, men har hos den sednare tillika så uppslukat alla ädlare intressen, att man hos dem börjar finna bedrägeri, småaktig egennytta och häglöshet utpreglade såsom karaktersdrag, i bjert motsats mot den redbarhet och det stolta mod, hvilka ännu utmärka norra Karelaren, 'som äter barkbröd. Här besannas, att penningars lätta förvärfvande icke ensamt lycksaliggör, ty på samma orter, der nämnde trafik mest bedrifves, råder tillika det största elände, och en förmögenhet af 50,000 R. B., som man ofta träffar annorstädes i Finland, är här blott några främmande spekulanters lott, under dett att alla de öfriges per medium uppskattas till 2,000 R. S. eller mindre.

Uti det öfriga Finland är Wiborgsbon känd nästan endast som fraktkarl, och det gifves socknar, der knappt någon medelälders man finnes, som icke kan med ett visst skryt säga, att han på sådan fraktfärd besökt Helsingfors och Åbo, ja till och med Uleåborg. Sällan eller aldrig hör man, att han derunder skulle begått någon oredlighet. Deremot röja sjelfva dessa resor tydligen hans brist på spekulation. Tvenne bönder taga t. ex. i Petersburg hvar sitt lass, bestående af läder, prinickor m. m. till Åbo. På denna 59 mil långa väg åtgå 35 dagar, och i frakt betalas åt hvardera 10 R. S. eller 1 R. B:co pudet. En ekonom kan lätt afgöra, om någon vinst häraf kan blifva, när männens föda, hästfuraget m. m. afdrages. Fastmera uppstår en stor förlust, om icke fraktkarlarne lyckas få en returfrakt, t. ex. af pelterier till Wiborg, och ackordera sig i forlön 80 R. B. Allramesta fraktsläpningen har hittills idkats emellan Saima-strand i Joutseno socken och Wiborgs stad. Lyckligtvis har Wiborgska allmogen redan börjat inse misskalkylen vid fraktsläpningarna och slagit sig mera på jordbruk, hvilket bäst bevisas af de i afseende härå uppkomna betecknande uttrycken: Kangas ei lakohon kasva, Eikä siementä hävitä, och Mitä ruoskalla puijaan, se maantielle karisee; af hvilka det förra uttrycker, att sjelfva den magra mon ger åtminstone utsädet, det sednare ordagrannt: det man tröskar med pisken, spilles bort på landsvägen. Dessa förändrade tänkesätt hafva sannolikt bidragit dertill, att jordagods så stigit i värde, att då de för en mansålder tillbaka betalades med några rubel b:co, nuvarande innehafvaren icke vill föryttra dem emot lika många hundra i silfver, och oftast säljer ej bonden sitt hemman för hvilket pris som helst. Åbofreden, som utsträckte Rysslands gräns till Kymi elf, verkade oförmänligt på handeln i norra Karelen, som förblef svenskt. Upplandsallmogen plägade på sina bätar hemta tjära till Willmanstrand, hvarifrån den vidare transporterades till kuststäderne, men då nämnde stad gick förlorad, upphörde Karelens tjärubränning, så att mot slutet af seklet icke blott i Karelen, utan äfven i Savolaks, alla tjärubrännerier i brist på afsättning voro nedlagde. — Karelarens åkdon äro obeqväma och groft arbetade, men lätta för hästen. Här, der vägarna ännu äro jemförelsevis få, anträffas ännu det enklaste och äldsta åkdonet, purilot, eller tvenne i ändarne krökta stänger, på några sällen sammanbundna med vidjor, som i lutande ställning släpas efter hästen lika lätt öfver skogssnär sommartid, som om vintertid på snön. På purilot transporterades lik till kyrkan och lass till städerna.

Af de inemot 200 ännu ofullkomligt kända folkdanserna och lekarna synas omkring 20 vara för Karelen egna. Gåtor och ordstäf äro här flera och sinnrikare än annorstädes. Man har exempel på att algebraiska problemer framställas såsom gåtor, och den som ej gissat har nödgats springa barfota 12 verst i smällkalla vintern. Många dagar och högtider hafva i Karelen en

särskild festlig betydelse. En bland sådana är Palmsöndagen. Tidigt om morgonen gå de unga med buketter af blommande vide, med skalade hvita grenar, från stuga till stuga att basa dem som ännu sofva, hvarvid de med en ton, som under yttre allvar och högtidlighet andas det godmodigaste skämt, recitera ett slags egna verser, hvilka börjas med: "Virpon, varpon, tuoreeksi, terveeksi." Olika välönskningar frambäras särskildt till husbonden, värdinnan, dotter, son, dreng, piga, och lönen för besväret blir en prinicka, en smörgås, en sup eller en kopp kaffe. Dagens namn, Virpo-Suntaki, härrör af denna sed. Samma glada stämning röjer sig ständigt hos Karelaren; han lefver ett poëtiskt lif, och detta utgör hos honom det vigtigaste karaktersdraget. Den bästa skildring af det karelska folklifvet i alla dess olika skiftningar vore en fullständig exposé af runosången. I södra Karelen eller Viborgska delen har det öfverhandtagande handelssmäsinnet utplånat sångens ädla gäfva hos den yngre generationens män, men qvinnan har, i detta så väl som i annat, här bevarat det nationelt egna. Det är dessa skaldinnor, som hafva största äran af de både episkt-mythiska och lyriska sånger, hvilka i sednare tider samlats, och mången Anni och Kajsa kunde förtjena ett rum i minnets tempel jemte berömde folkskalder. Märkvärdigt är, att i södra Karelens och Ingermanlands folksång skaldefadren icke förekommer under namnet Väinämöinen, utan Sokia poika (den blinde gossen), hvilket påminner om Homerus och Ossian. Ilmarinens roll öfvertages af Kajosen poika. En af de bittraste förebråelser emot nutidens män uttalas af qvinnorna i sånger, der hustrun omtalar huru mannen lättjefull med sin granna pipa vandrar från gård till gård och nödgar henne, för hela familjens underhåll, begifva sig till barnhuset i Petersburg, för att emot ett litet årligt arfvode antaga barn till uppammande. "Derföre," säger sången, "äro vi hustrur bleka och utmärglade; hela min slägt sörjer deröfver att jag måste tillgripa en sådan födkrok; med mycket besvär och sorg samlar jag styfrarna blott för att mannen skall förstöra dem på krogarna."

Grof vidskepelse träffas ännu öfverallt i Karelen. Palmsöndagens buketter uppfästas af värdinnorna i fähustaket till amuletter. Georgs dag (Jyrinpäivä) efter gamla stylen utsläppes boskapen för första gången under de vidskepligaste bruk, hvartill det säkallade julbrödets utdelande hör. Då herden första qvällen hemkommer med hjorden, skall han vattenösas. En fru, som inflyttar till ett nytt ställe, får af en välmenande granngumma vid porten en bukett af 9 slags örter, med tillsägelse att kasta denna först in öfver tröskeln och sedan sjelf träda deröfver. I medicinen användas vanligen 9 slags örter på en gång, helst 3 af hvarje, skilda trollformler dessutom vid hvarje sjukdomsfall, till och med vid badstugugång. Man har yttrat den förmodan, att Tavastlänningen ursprungligen varit träddyrkare, Karelaren ormdyrkare. Detta är falskt så vida, att Karelaren haft heliga träd och derjemte äfven haft ormen, nemligen den svarta (Elätti-kärme, Palvelus-kärme) till husdjur. Många träd åtnjöto helgd. Till deras rötter buros allehanda godbitar. Såsom nyligen passerade händelser omtalas, att späda barn om tisdagar och fredagar icke fingo modersmjölken, emedan denna då måste offras åt trädet. Förstlingen af sin mjölk skulle barnaföderskan ditföra. En ung hustru gret deröfver, att sådant skulle förestå henne. "Bry dig icke derom," sade en man åt henne; "gif mig ett qvarter brännvin, så skall jag fälla trädet." Under natten hade han en dröm, deri han afräddes från företaget. Men han fällde trädet, och se, samma dag sjönk hans hingst i ett kärr, andra olyckor tillstötte, hela hans slägt utdog för denna synd. I roten af samma träd var en förfärligt stor groda. Tomtormen matades ännu för en tid sedan allmänt i hvarje karelsk stuga; ännu är det icke ovanligt att se den på golfvet förtroligt äta från samma mjölkkopp som barnet, och icke misstycka om barnet med sin sked knackar den på hufvudet och säger: "Du får icke äta så mycket." Tomtormen hölls i mycken vördnad af den generation som nu afgår. Förstlingen (meh) af allt sattes för den, och husets lycka ansågs bero på den. Äfven giftiga ormar ses stundom uppsticka sina hufvuden mellan de glesa golftiljorna och få sig en örfil af katten. Fördomar och skrock äro om dem allmänt gängse. Den som dödar en orm får 9 synder förlåtne. Den största ormen, modren till alla andra, är hvit. Om våren hålla ormarna ting tillsammans i en grop, hvarvid en liten rund sten cirkulerar hos hela sällskapet ifrån mun till mun. Denna sten kallas Kärmen-Käräjä-Kivi och anses af den, som öfverkommer en sådan, för en dyrbar amulett. Inga åkommor äro i Karelen mera föremål för trollkarlarnes bemödanden än ormbett. Hvarken mjölk, vatten eller fett ifrån ormens rygg anses tillräckligt, om icke en katsaja eller tietäjä tillkallas för att undersöka det ondas ursprung och derefter läsa trollformler. För att bota en grå orms bett, har trollkarlen kokat spenvarm mjölk, tagit grytan och gått dermed i sjön, så djupt att blott lugg och näsa synts öfver vattenytan, samt hållit grytan med begge händerna öfver hufvu-

det. Lådor fulla med penningar hittas stundom ännu, i synnerhet i källor, hvilka fordom höllos i helgd. En fattig Jääskis-bonde gjorde ett sådant fynd, men gömde det undan och skröt blott huru hans döttrar en gång skulle blifva rika genom hans dukater. Men en gång fastnade honom en köttbit i halsen, hvaraf han dog, utan att kunna yppa hemligheten. Ingen fann sedan hans skatt, och familjen är ännu i misère. Sådana jordfynd äro i hela Karelen ett lifligt samtalsämne, derföre att man tid efter annan ser ryska munkar här göra besök för att upptaga skatter, öfver hvilkas förvaringsställen Solovetskoi kloster tros hafva noggranna uppgifter. Man kan knappt tvifla derpå, att en mängd sådana fynd af långväga främlingar verkeligen blifvit gjorda, hvilka icke annorlunda kunna förklaras, än att några fordom till Ryssland flyttade personer sett sig tvungne att nedgräfva i jorden sin förmögenhet och för sin själs salighets skull lemnat klostren noggranna uppgifter om stället.

Med skäl anmärker Knorring, att den osäkerhet och det förtryck, som så djupt inpräglats i Karelarens ansigte, äfvensom hans håglöshet och brist på drift, härröra af de i nära sju århundraden med yttersta stränghet förda krigen, för hvilka han mer än andra varit blottställd. Misstroendet och envisheten tillskrifver han *) likaledes ganska naturligt kronobetjeningens fordna missbruk och donatariers obilliga fordringar. Salmis-bonden röjer ännu fordna tiders slafveri i sin vanliga helsning till en herreman: "Kallisch pää! Mie tuljin siulle lyömäh otscha" (Dyrbara hufvud! Jag kom att för dig slå min panna). De våldsamheter, till hvilka man ser Karelaren stundom låta förleda sig, måste, likasom hans vidskepelser, mest tillskrifvas hans grofva okunnighet. Af naturen har han vekt sinnelag, snabb fattningsgåfva och mycken vettgirighet. Man har derföre att hoppas allt godt för framtiden af de nyligen på några ställen organiserade sockneskolor och länebibliotheker. Karelaren skyr inga uppoffringar för en sak, om hvars behöflighet han öfvertygat sig; man ser honom gerna uppoffra sista kopeken för egen bildning eller sönernes skolgång. En i Parikkala inrättad skola lemnade redan första året förvånande bevis på bondgossarnes framsteg. Desse, som året förut knappt kände bokstäfverna, hade nu lärt sig räknekonsten, Euklides elementer, Finlands historie och statistik, och de äldre dessutom algebra samt något af integral- och differential-kalkyl **).

*) Knorring, Gamla Finland, p. 39—41.

**) Suometar 1849, 45.

Vid Gamla Finlands förening med det öfriga Finland blef södra Karelen delaktigt af finsk lag, men man bör icke förundra sig deröfver, att Viborgsbon icke strax förmådde uppskatta denna ovärderliga förmån, utan hängaf sig åt en gränslös process-lystnad, förledd af snikne jurister som ditströmmade. Process-sjukan är nu i märkbart aftagande, så att man t. ex. i Äyräpää härad räknar blott 300 mål, emot förra tiders 8 à 900. Likväl ser man ännu dyra protokoller lösas för de allraminsta småsaker, såsom för en fordran af 5 strömmingar eller för en kam, hvars värde vittnet anser vara vida mindre än en kopek, "så att den blott kunde kastas på sophögen."

Karelskan är Kalevalas språk, ehuru i dagligt tal icke så fulla metriska former förekomma. Vid beröringen med Ryssar hafva sådana ord som solkovo, en silfverrubel, polttina, halfrubel, riveniekka, tio kopek silfver, vunnit burskap; eljest har ryskan icke inverkat på finska ordens organism, utan på några orter blott förvandlat t och k till d och g. Största delen af de lånta orden äro med en egen smidighet assimilerade, såsom: supukka, af tjubok, munstycke; viipurniekka, vibornij, en slags byäldste; liuhki, slifka, rädda; Olehina, Olehin; Kosselava, Kuscheleff. Detta går för Karelaren lika lätt, som att af vauxhall, orangeri, terpentin, gensd'armes bilda: vassali, ansatieri, tipin taari, karmasonni. Folkets poetiska sinne har gifvit dess språk en mängd naiva ordvändningar samt uttryck för artigheter, som annorstädes äro sällsyntare. När en värdinna skall säga åt sin gäst: får det lof att vara? heter det: suvaittenkos? Vid afskedet, som hon smäleende söker fördröja med ordspråket: "Saap' olla menemättä, ei viipymättä", säger hon: „Sanokaat munia syöneen, vaikk'ei kanoja olisi ollutkaan" (säg, att ni fått ägg, ehuru höns kanske ej funnits en gång), och hennes sista ord är: „Jumalan kans", farväl. Wiborgs län är språkförbistringens land. År 1782 gjordes tyskan till kurial-språket. Äldre ståndspersoner minnas ännu, huru de måste begagna smygvrär för att få tala svenska, hvilket farfar och farmor talade. I sednaste tider har tyskan förlorat sitt monopolium, och man hör ofta i sällskaper finskan, till och med svenskan, talas lika flytande som tyskan, ryskan och franskan.

Af Borgå stifts 16 prosterier höra 6 helt och hållet samt Fredrikshamnska och Willmanstrandska prosterierne till en del till provinsen Karelen med inalles 34 socknar, men norra Karelens begge prosterier äro vid sednaste stiftsreglering förda till det nybildade stiftet Kuopio. I administrativt hänseende hör Karelen till tvenne lagsagor och tvenne län samt 4 provincialläkare-distrikter.

Söderfinne lagsagan innefattade Karelen, tills detta 1578 blef egen lagsaga. Nu innefattar Wiborgska lagsagan största delen af södra, den Karelska deremot, jemte sin andel af Savolaks, norra Karelen; båda lyda under Wiborgs hofrätt. Sex karelska härader samt delar af Kymmene och Jääskis höra till Wiborgs och trenne till Kuopio län.

Särskildt afseende måste för hvarje socken i Karelen fästas vid donationerna, som voro af flere slag. Donations-frälsen blefvo genom Kejs. förordningen af den 25 November 1826 förklarade vara af frälsenatur, med 10 års fardag för nuvarande åboerne. Det kontrakt, som i anledning deraf upprättades emellan donatarien och bönderne i Taubila, infördes sedermera på många egendomar. I Wiborgs län förblefvo auktoriteterna desamma som under svenska väldet till år 1784 och svenska lagen följdes. Dödsstraffet förvandlades 1754 till kroppsstraff eller försändning till Sibirien. Guvernementskansliet med provincialkanslier af år 1721 förbyttes 1784 till guvernörsembete med en krigs- eller generalguvernör och en civilguvernör, hvarjemte flera förändringar i jurisdiktion och administration skedde. Ifrån 1796 till föreningen var Finländska guvernementet fördeladt i 6 landtkommissariater (motsvarande härader), de flesta auktoriteter af år 1784 upplöstes, men lagmans- och häradsrätter infördes' änyo. Länsmän och andra underordnade tjenstemän från svenska tiden fortforo alltid, jemte staroster, sotniker, golover. Ny skattläggning, redan af Kejsarinnan Katharina 1765 anbefalld, pågår som bäst. Efter föreningen är lots- och bäkverket den enda auktoritet, som ännu lyder under Amiralitetskollegium i Petersburg. Wiborgs länbar nu äfven en egen ägodelningsrätt och 3 gränsefiskaler.

I. Kymmene härad, finska vikens kustland ifrån Nylands gräns, har af Karelen socknarna Vederlaks (Virolahti) och Säkjärvi. Den förstnämnde har sitt finska namn efter Ester, Virolaiset, som fordom ditflyttade. Bland egendomar märkas: Michikkälä donationer, inalles 53 hemman, af hvilka 23 år 1790 donerades åt Major Olsusieff, 30 fyra år derefter åt en Lumian, men sedan löstes af familjerne Bruun och Govenius. (Om Pytterlaks 'längre fram). Säkjärvi blef egen församling omkring 1535. Teikarsaari eller Flegerö, en ö i yttre Wiborgska viken midtemot Trängsund och Pulliniemi udde, är en egendom för sig. Pitkäpaasi är bekant i sjökrigshistorien. Denna klippa af 200 tunnelands vidd, hvaraf blott 9 tunneland är äng och 7 kappeland åkerjord, bebos af 150 menniskor.

II. Jääskis härad (hvarom mera längre fram) omfattar socknarne Jääskis med Kirvus k. och S:t Andreæ. Dess öfriga delar räknas till Savolaks. Det utgjorde förut en enhet för sig, som sedermera genom traktater blifvit styckad.

III. Stranda härad är provinsens sydostligaste del, hvars strand i en halfcirkel framskjuter emot Finska viken. Hit höra socknarna Nykyrka med Kuolimajärvi kapell, Björkö (Koivisto) och Wiborgs landsförsamling med Kakkis kapell. Nykyrka har af ålder hört till Äyräpää och omnämnes såsom skild socken 1527. Enligt sägen, skall den heliga Brigitta här ägt Kaukjärvi by och någon del af moderkyrkan samt vid nämnde by haft ett boningshus. Nära Talpola by vid stranden af Kaukjärvi skall hon lätit bygga en liten trädkyrka, som efter henne kallades Piritin kirkko, der ända till 1781 gudstjenst hölls tvenne gånger om året, Brigittedagen och någon annan söndag. Vördnaden har öfvergått på Kuolimajärvi kapellkyrka, men af det gamla kapellets stock fanns en lada ännu in på sistförflutna decennium. Baron Brivitsch och fröken Bellingshausen innehade ännu 1806 en del af Kuolimajärvi, som på viss tid blifvit af Kejsar Paul doneradt. I sednaste tider hafva Petersburgare valt företrädesvis Nykyrka till sin sommarbostad och köpt der et så stort antal gods, att stränderna omkring det vackra Kaukjärvi likna en rysk koloni. Här finnes Halila fabrik för tillverkning af berlinerblått (1833 Saschigin). Björkö ligger vestligast i häradet. Öarna Björkö (Suursaari). Biskopsö (Piisaari eller Kykisaari) Vasikkasaari, Tiurinsaari eller Tuorsaari (Thorsö) bilda, jemte de mindre och obebodda öarna Petäjänsaari och Suensaari, det historiskt märkvärdiga tre mil långa Björkö sund. Äldsta kyrkan fanns på ön Björkö; 1617 blef Björkö skild socken. Wiborgs socken är den äldsta och förnämsta i Karelen. Flera donationsgods finnas här: Saarela (Steinheil, 1794); Ykspää, invid staden, doneradt 1726 åt Schuvaloff, sedan tillhörigt Olchin och hans arfvingar. Juustilajoki (Thesleff), Kananoja (Ficandt), Kiiskilä, Tervajoki, Herttuala, Talis, Äikä m. fl. äro mindre egendomar af mer än 20,000 Rub. S:rs värde. I kapellet ligga Kirjola talg- och stearinljusfabrik (Alfthan) och Rokkala spegelfabrik, anlagd af handl. Lund och sedermera försäldt till kejserliga kabinettet. Här tillverkas spegelglas af alla dimensioner. Ett år 1835 bildadt kärrbruksbolag har i Wiborgs socken odlat trenne kärr, Nikusen suo, Pekkasen suo och Kilpa suo, det sistnämnda af 300 tunnelands vidd. — Om Wiborgs stad se nedanföre.

IV. Äyräpää eller Äkräpää härad, socknarne Mohla (Pyhäristi) med Heinjoki kapell, Kivinebb (Kivennapa), Walkjärvi och Rautus, utgjorde, med undantag af Rautus, 1352 en enda socken. Ifrån Mohla, som ännu i Karl XI:s tid företrädesvis kallades Äyräpää, hafva de öfrige efterhand blifvit skilde. Rautus, sydligast emot Lembala och Verolle socknar i Ingermanland, är beprisad för sin sköna natur, som består af idel runda kullar bevuxna med löfträn. Hela socknen donerades 1727 åt Gen.Adjut. Lopuchin. En Devier erhöll 1743 deraf största delen i trenne gods, Sumpula (32 7/12 mtl), Leinikkälä (32 7/12 mtl) och Wehmais (32 5/16 mtl). Det förstnämnda med en masugn för tackjern och gjutgods äges nu af Öfverstinnan Anna Fock, det andra af Gen.Major Friedricszt, det tredje af Gen.Lieutenant Focks arfvingar. En fabrikör Eppinger ifrån Petersburg har köpt den så kallade Vepsatrakten och blifvit en fader för sina underhafvande. Nöteborgs fred skilde genom Saajoki Rautus ifrån Walkjärvi, som tillföll Sverige. Walkjärvi består till största delen af Weikkola eller Walkjärvi frälse med derunder lydande 38 byar af inalles 77 5/12 mtl och donerades 1710 åt Tschernischeff. Gen.Major Friedricszt köpte det 1842 af Hofrådet Blandov för 91,000 Rub. S:r. Hela Kivinebb socken gafs 1742 åt Hofmarskalken Schepeleff. Prestgården kallas här linna (slottet) derföre, att den är byggd på ett förstördt fäste, hvarest efter affären 1656 kulor och vapen stundom hittas. Peter I gaf 1710 godsen Pellilä (76 19/24 mtl) och Kyyrölä (9 1/2 mtl) i Mohla åt Tschernischeff, som hit koloniserade de infödde Ryssar, hvilkas efterkommande bebo tre byar och i Hyyrölä hafva sin kyrka. Kuusa gods (27 1/2 mtl), förut tillhörigt ätten Skoo eller Hästesko till Numlaks, gafs 1726 åt Schuvaloff och köptes sedan af Kommerserådet Olchin jemte de andra Schuvaloffska godsen Yxpää i Wiborg, Kavantjärvi i S:t Adreæ och Kuusa (10 3/4 mtl) i Walkjärvi. Olchinska arfvingarne sålde 1837 sina flesta gods i smärre stycken: Heikurila (Lindberg), Ristseppälä (Grotenfeldt), Kuusa (i Mohla, Masalin) m. fl., och sedan bönderne i Uusikylä, Metsavirkki och Päiväkivi byar af Walkjärvi 1846 äfven fått tillösa sig sina hemman, lärer numera blott Oravaniemi i nämnda socken qvarstå osåldt.

V. Kexholms södra härad invid Ladogas strand omfattar Sakkola med Metsäpirti k., Pykäjärvi, Räisälä med Kaukola k., Kexholms landsförsamling samt Hiitola med Illmes och Tjurola kapeller. Om staden Kexholm se nedanföre. — VI. Kexholms medledels härad: Kronoborg, Jachimvaara och Parikkala. — VII. Sordavala härad: Uguniemi, Ruskiala med Leppälaks kapell och Sordavala landsförsamling. Här ligger staden Sordavala vid en vik af Ladoga. Tiden för dess anläggning är okänd, men sannolikt begynte handeln att kort efter Stolbova freden här söka en nederlagsplats. Redan 1629 hade Sordavala privilegium att segla på Sverige, och som stapelplats för handeln öfver Ladoga på Ryssland synes orten vid medlet af 1600 talet, då den hörde till Banérs förläningar och räknade magistrat samt 200 borgare, ej varit utan betydenhet. Efter dess sköfling af fienden 1705 nedsjönk Sordavala för mer än hundrade år till en eländig köping, hvars välstånd först efter år 1816, då orten erhöll uppstads privilegier, å nyo begynnt stiga. Folkmängden utgör nu omkring 850 personer; här finnes en ordningsman, en rådman med tvenne bisittare och 65 inskrifne köpmän, af hvilka endast 20 här drifva handel, samtligen på Petersburg. Ladogas stora fjärdar lifvas af deras galeaser, och stundom hitför ett ångfartyg lustfärdare från södern, nyfikna att betrakta den storartade klippnatur, som ger Ladogas norra strand ett så pittoreskt behag. — VIII. Salmis härad: Impilaks socken med Kidelä kapell, Suistamo, Salmis, en del af Suojärvi med Korpiselkä kapell. Om sistnämnde fyra härader nämnes mera längre fram (Se Wuoksi och Ladoga). Häraderne af Kuopio län äro:

IX. Pielisjärvi härad, Karelens nordligaste del, som innefattar socknarna Nurmis med Rautavaara bönehus, Pielis eller Pielisjärvi med Juuka kapell. Pielis socken kallas på finska vanligast Lieksa efter elfven af samma namn, som ifrån Repola i ryska Karelen vid socknens kyrka infaller i det stora Pielisjärvi, omkring hvilken sjö häradet ligger. Hela häradet hörde till det grefskap, som Per Brahe erhöll 1650.

X. Ilomants härad är medlersta delen af öfre Karelen emot ryska gränsen och består af socknarna Ilomants (Iljamants) med Eno kapell, en del af Suojärvi, Tohmajärvi med Kihtelysvaara kapell samt Pälkjärvi. Ilomants har i Herajoki ett kopparverk (Snettkoff). Socknens grekiske Finnar hafva tvenne bönehus (tjusovna) i Kovero och Melaselkä. Koitaä är bekant för sin goda muikrom. Denna sockens vatten utfalla mest i Pielis elf, som äfven kallas Enojoki, Tohmajärvi vattnen genom Jänisjärvi sjö till Ladoga. De förenade sjöarna Sarvinki och Jakojärvi utföllo om sommaren 1743 mycket hastigt derigenom, att bonden Nuutinen genomgräfde en jordvall. Dåvarande prosten i Tohmajärvi tog mannen med sig

till Stockholm, der riksens ständer icke allenast tilldelade honom alla tillandningarna, utan äfven begäfvade honom med 3000 daler k:mt. Nämnde sjöar äro nu de yppigaste ängar, och man åker beqvämt en hel mils sträcka längs bottnen af Sarvinki, hvarest Enoboerne fordom utlade nät och krokar.

XI. Liebelits härad, med socknarna Kaavi, Libelits (Liperi) med Kontiolahti kapell och Palvijärvi bönehus, Kides (Kiteen pitäjä) med Bräkylä kapell samt Kesälaks, är norra Karelens vestra del emot Savolaks. I Taipale by af Libelits hafva grekiske Finnarne egen kyrka. Norra fjärden af det stora Orivesi omfattas af samma Libelits, hvars bästa del består af en mot söder utskjutande halfö, som slutar med Tutjuniemi udde midtemot Bräkylä. Här bor en af de rikaste finske magnater i Karelen, bonden Hirvonen.

Inom Kontiolahti kapellgebit ligger den nyanlagda staden Joensuu vid det ställe, der Pielis elf ifrån Pielisjärvi utfaller i Pyhäselkä fjärd af Orivesi. Redan för längre tid sedan funnos i Joensuu by en mängd publika verk, ett kronomagazin, ett varf, ett kronobränneri, och i militäriskt hänseende ansågs orten för den tjenligaste till en place d'armes för Karelen. För underlättande af de nordligaste Karelarenes handel på Joensuu hafva genom strömrensningar elfvens många forsar blifvit gjorda farbara. Ännu är staden en blomma som håller på att utveckla sina första blad, men utvecklingen skall säkert få raskare fart genom Saima kanal. Flera tomter äro redan bebyggda och publika verk hit förlagda. Öfre Karelens postkontor inrättades först i Tohmajärvi, flyttades 1763 till Libelits, återflyttades 12 år derefter till Tohmajärvi och ändteligen, äfven för andra gången, åter till Libelits.

Karelens minnen

äro till det mesta krigiska och blodiga; kulturens hågkomster jemförelsevis sparsamare. Forntida gränsfejder voro förfärligt ödeläggande, och dock uppkommo de ofta af de obetydligaste anledningar. Krönikan berättar ganska naivt, att en rysk furste gick ut att berga torrhö och, likasom på skämt, gjorde tillika ett sköflingståg *). Både före och efter den reguliera krigstjenstens införande i Karelen under Pehr Brahes tid företogo partigångare mer eller mindre lyckliga ströftåg vid gränserna. Under 1656 års krig utmärkte sig Paavo Lyytikäinen, en veteran från 30-åriga kriget. I det så kallade Miettilän sota nedgjorde han i spetsen för bönder och drengar ett parti grekiske Karelare, som utgått på plundring. Hufvudaffären utkämpades under Gustaf Ad. Lewenhaupts befäl i Wiborgs län. Emedan det mesta reguliera krigsfolket var med konungen i Polen, deltogo bland andra, 13 Wiborgs gymnasister, dels som officerare, dels som soldater, i tvenne kampagner. Sådana fänrikar voro en Simon Kähärä och Klemens Tiuremäkiensis. Under samma krigs-kampagne d. 6—16 Juli fäktade de lyckligt vid Rautus kyrka och drefvo fienden på flykten. Man visar ännu stället der fienden upprifvit en bro för att undkomma. Pontus de la Gardie och hans son Jakob lefva ännu i folkets minne för sina krigsbedrifter, den förre under namn af Jalo herra Jaakko Puntus, den sednare under namn af Laiska Jaako. År 1590, då vintern afskar för Svenskarne kommunikationen med Est- och Liffland samt Ryssarne fingo öfverhand, gjorde desse ett infall i Finland. Då församlade sig Jääskis och Äyräpää boerne till 600 man, alla goda skidlopare, anföllo i den djupa snön den öfverlägsne fienden och tillfogade honom ett, som berättelsen uttrycker sig, "otroligt nederlag." I Karl XII:s krig inlades flere prof på mod och rådighet med små hjelpmedel. J. H. Fieandt, densamme som 1711 med 34 man förstörde Moola skansar och sluteligen blef fången först vid Storkyro och derpå i Kajana, hade bevistat inalles 20 fälttåg. Då allmän rådlöshet inträdde efter Wiborgs öfvergång den 10 Juni 1710, spelade Major Luukkonen med sina finska frikompanier en stor role. Han var en djerf och förslagen bonde, som, tillika med sina kaptener Långström och Kivekäs, hade egna kompanier af goda skyttar, väl beridne och väl bekante med de minsta stigar öfver berg och skogar, samt tillfogade fienden, i synnerhet efter infallet 1713, stor skada. En gång, då Luukkonen och Långström voro ute att kunskapa åt Wiborgska sidan, hade de missödet att begge af Ryssarne uppsnappas och föras till Petersburg. Processen med dem blef kort, Luukkonen i sina bondekläder fick repet om halsen och skulle genast hängas. Men till sin lycka hade han i barmfickan sin majorsfullmakt, vid hvars uppvisande Tsaren ändrade beslut och försände dem begge såsom officerare till Moskwa, för att der hållas under sträng bevakning. De förslagne kämparne förskaffade sig tillfälle att rymma och voro tre veckor efter tillfångatagandet åter hemma i spetsen för sina män. När Tsaren kort derpå spisade middag på en herregård emellan Wiborg och Petersburg, öfverraskades han af Luukkonen och undgick med

*) Akiander, utdrag af ryska krönikor, p. 151.

möda fångenskapen. Desse snapphanar fortsatte småkriget, tills hela Finland af Ryssarne blef inkräktadt. Deras flesta äfventyrliga bedrifter äro med dem sjelfve döda och begrafna. Längström med sitt kompani åtföljde svenska arméns till Vesterbotten och stupade mot Norrmännen 1718. Han skall hafva blifvit adlad med namnet Längsvärd, Kivekäs med namnet Käkis-udd. Af Kivekäs qvarstär i sagans dunkla minne det kollektiva namnet Kivekkäät, hvilka man tror hafva egt mer än mensklig förmåga. Sannolikt uppkom namnet deraf, att de i brist på amunition begagnade stenar.

Ingen partigångare är mera ryktbar än Löfving, hvilken, likasom Fieandt, tillhör både Karl XII:s och 1741 års krigshistorie. Han var outtröttlig samt i högsta grad snabb och rädig både till lands och sjöss. Än hade han hemlig audiens hos konungen i Skåne, än trängde han sig förklädd midtibland fienderne i Åbo och utspionerade deras ställning, än var han åter bland utposterne i Wiborgs län, gjorde byte och tog fångar. Det enda obetydliga byte, som i det sednare kriget vanns, var Löfvings förtjenst. Det ömkeliga fälttåget skulle sannolikt tagit en helt annan vändning, om den erfarne Löfvings råd blifvit antaget. Den 22 November nämnde år, några dagar innan Kejsarinnan Elisabeth uppsteg på thronen, begärde Löfving af General en Chef 2000 man frivillige och lofvade under höstmörkret utan förlust bestiga Wiborgs vallar samt lefverera fästningen i generalens händer. Buddenbrock, som förmådde allt hos Lewenhaupt och hvars broder var kommendant i Wiborg, afböjde, "till svenska arméns stora missnöje," detta förslag. Sedan Ryssarne den 28 Febr. följande år uppsagt stilleståndet, rädde i Fredrikshamn den största oreda. Alla innevånare flyktade ur staden, och dock visste ingen om fienden var i anmarsch eller ej. Under allt detta var Löfving allena vaksam, endast han inkom med rapporter. Den 5 Mars gaf den ärlige krigaren öfverbefälhafvaren en skarp förebräelse för hans häglöshet, men försvann med detsamma. Tre veckor derefter fick man veta i högqvarteret, att Löfving satt i Tavastehus fängslad till händer och fötter, under det Lewenhaupt nesligt retirerade. — Raskare betedde sig bönderne i öfre Karelen. De uppsatte militär-korpser och valde ibland sig de dugligaste till befäl. Sallinen var deras general, han hade till adjutant en Simanainen, och kapten var Haapanainen. — Bland de minnesvärdaste händelser under 1788 års krig, som Finnarne kalla kolmevuotinen sota, är

2. *Sjöslaget i Wiborgska viken.*

Den 30 April 1790 lyftade Svenska örlogsflottan, bestående af 23 linieskepp, 12 fregatter, 3 kuttrar och 10 mindre fartyg, i Karlskrona ankar under Hertigens af Södermanland befäl. Den 13 Maj afseglade ytterligare 2 linieskepp, en fregatt och 2 kutterbriggar. Flottan kom till Revals redd den 12 Maj och hade god utsigt att taga eller förstöra den här förlagda fiendtliga eskadern, bestående af 11 linieskepp och 5 fregatter, men detta misslyckades i anseende till vidriga vindar. Den 15 vann skärgårdsflottan under konungens eget befäl en mindre seger vid Fredrikshamn. Härefter beslöt konungen anfalla Wiborg till lands och sjöss. Skärgårdsflottan lopp ut från Svensksund och ankrade den 2 Juni i Björkö sund vid Biskopsö. Stora flottan kom den 31 Maj på höjden af Pitkäpaasi och tycktes attackera Kronstadtska eskadern, som den 1 Juni lopp ut från Kronstadt under amiral Kruses befäl. Efter en liflig, men ej afgörande kanonad den 3, förföljde svenska flottan sin motståndare hela dagen den 4. Dagen derpå kom Revalska flottan i sigte, i afsigt att förena sig med den Kronstadtska, men följdes hela dagen af svenska eskadern, tills en uppkommen mist gjorde slut på manövrerna. Svenska flottan önskade batalj, för att slå de båda fiendtliga flottorna hvar för sig. Den Kronstadtska eskadern åter följde efter den svenska, för att få den emellan tvenne eldar. Då ankom den 6 Juni konungens adjutant öfverste Sidney Smith med ordres, att örlogsflottan skulle segla till inloppet af Wiborgska viken, för att beskydda skärgårdsflottans operationer derstädes. Örlogsflottan vände om och tog sin ställning i den vik, som i söder begränsas af Wiborgs och Björkö socknar, i norr af Vederlaks, Säkjärvi och Wiborgs socknar samt i öster sträcker sig till den inre Wiborgska vikens inlopp, Trångsund, i vester till Krosserorts udde. Den räknade här 21 linieskepp samt 12 större och mindre fregatter och stödde sin venstra flygel på Biskopsö, hvarifrån den emellan grunden utsträckte sig till andra sidan af viken norr om Krosserorts udde, der 4 skepp formerade högra flygeln. Visserligen blokerades Wiborgska viken härigenom och skärgårdsflottan betäcktes, men Revalska och Kronstadtska eskadrarna fingo samma dag obehindradt förena sig. Ifrån detta ögonblicket hade ryska flottan offensiven, den svenska defensiven. Den sednare var instängd, så att endast den 5 och 6 någon förstärkning till skärgårdsflottan kunde anlända. Men den 7 lade den ryska sig framför den svenska sålunda, att 18 linieskepp, hvar-

ibland 8 tredäckare, samt 6 fregatter voro emot svenska hufvudstyrkan, 5 linieskepp emot venstra och 4 emot högra flygeln, hvilka sedermera förstärktes med 5 fregatter och alldeles tillstängde farleden för Svenskarne. Till offensiv gjorde Svenskarne blott vanmäktiga försök. Skärgårdsflottan anföll den 14 och följande dagar, understödd af stora eskadern och landstigningstrupper, Trångsund ifrån tre sidor på en gång, för att forcera inloppet till Wiborgs stad, men detta var vid hufvudpasset befästadt med tvenne rader förskansningar, hade på begge flankerna, åt Uuransaari och Koivusaari, starka batterier samt stängdes dessutom af prämar och andra fartyg, så att planen misslyckades och svenska flottan måste den 18 draga sig tillbaka, helst den hvarje ögonblick hade att frukta allmän attack af stora ryska flottan, hvilken den 16 ytterligare förstärktes med 5 linieskepp. Genom en den 19 anländ förstärkning af 46 galerer och kajker blef äfven ryska skärgårdsflottan öfverlägsen den svenska och delade sig i tvenne divisioner, hvaraf den ena gick till Krosserort, den andra hotade Svenskarne ifrån södra inloppet till Björkö sund.

Den 27 ankom rapport, att öfverstelöjtnant Cronstedt låg med den väntade förstärkningen af Stralsunds och Norrbottens skärgårdsflotta vid Svensksund, men hans försök den 1 Juli att förena sig med den öfriga flottan aflopp med en liten förlust vid Pitkäpaasi. Under de fyra veckor Svenskarne voro instängde, började alla fälla modet i samma mån som fiendens hopp stegrades. De tappraste män yttrade högt, att "den som fört dem in, också mätte föra dem ut igen." Gustaf III insåg sjelf sitt misstag och valde sluteligen för befrielsen den enda utväg som fanns och som öfverensstämde med hans ridderliga sinne, nemligen att slå sig igenom, om ock med förlust. När vinden den 2 Juli sprang öfver till ostlig, uppgjordes dertill följande plan. Öfverstelöjtnant Törnings, kaptenerne Tolls, Jönssons och Brummers kanonslupsdivisioner samt kapten Härds mörsarebarkasser skulle i dagningen följande morgon gå igenom Tiurinsaari sund och på en gång ifrån tvenne sidor anfalla de 5 ryska linieskepp, som lägo nära landet midtemot venstra flygeln, och genom denna diversion förvilla fienden, hvilket äfven lärer haft den beräknade verkan. Kronstadtska skärgårdsflottan, bestående af 16 à 18 större och 50 mindre fartyg under Prinsens af Nassau befäl, gjorde redan samma dag ifrån södra sidan af Björkö sund attack på den svenska, men afslogs med den framgång, att en af dess tremastare räkade i brand och flög i luften. Den 3 Juli kl. ½ 8 f. m. gick svenska flottan till segels, för att forcera fiendens venstra flygel emellan Krosserort och Salförsgrundet, som försvarades af 5 linieskepp, 5 fregatter och ett batteri på udden vid Krosserort. Ibland de främste voro hämeenmaa Styrbjörn, förd af Stedingk, 4 linieskepp och Malmborgs kanonslupsdivision. Hämeenmaa understöddes af turunmaa Norden och tvenne uudenmaa. Alla öfriga passerade efterhand fiendens oafbrutna eld. Konungen sjelf lät ro sig midt uti kulregnet. Linieskeppen Finland, Hedvig Elisabeth Charlotta, Enigheten, Ömheten, Lovisa Ulrika samt fregatterne Uppland och Jaroslav stötte på grund. Enigheten och fregatten Zémire, som voro beordrade att betäcka skärgårdsflottan, blefvo antända af tvenne Svenskarnes egna brännare och flögo i luften, hvilket hade den dubbla följd, att ännu flera svenska fartyg, som i det trånga farvattnet skulle undvika de brinnande fartygen och vraken, höllo för långt undan, missledde af falska prickar och stötte på grund. Fienden sjelf tycktes länge villrådig, så att han lät halfva svenska flottan passera, innan han lyftade ankar för att understödja sin venstra flygel. Inom tre och en half timme hade de flesta galererne passerat eldgapet och togo kosan åt Vidskär, hvarpå de den 4 och 5 om morgonen förenade sig med Cronstedts eskader i Svensksund. Fyra af dem blefvo under flykten tagne vid Pitkäpaasi af de fyra der stationerade större fiendtliga fartygen. Inalles förlorade skärgårdsflottan 7 galerer, 4 kanonslupar, 7 jollar samt åtskilliga transportfartyg, 39 man döde och 47 blesserade. Örlogsflottan tog kosan åt Hogland, förföljd af fienden under en ständigt tilltagande storm. Skeppet Sophia Magdalena, hvars tackling var skadad, måste samma qväll efter ett tappert försvar gifva sig, och samma öde hade Rättvisan utanför Mjölö. Med 14 linieskepp och 9 fregatter inlopp den illa tilltygade svenska flottan till Sveaborgs redd. Fem dagar derefter vann svenska skärgårdsflottan den stora segern vid Svensksund.

Bland de många berättelserna om Stedingk och befrielsen ifrån Wiborgska viken är följande lika trovärdig som mången annan *). Sedan vinden vändt sig till ostlig, skickades en brännare emot de i den trånga farleden liggande ryska skeppen. Ryssarne lemnade denna fri passage. Efter brännaren följde Stedingks fartyg Styrbjörn och sköt glödgade kulor till höger och venster på de fiendtliga skeppen. Men bäst det var, stötte Styrbjörn på, och allmän bestörtning uppstod om bord. "Gossar, sade befälhafvaren, vi äro förlorade". "Å nej," svaras ur hopen, "kommendera bara: alla man i förn! det är aktern

*) Meddelad af Stud. Edv. Avellan.

som sitter på." Det kommenderades så; Styrbjörn blef flott, och hela svenska flottan följde i dess spår. Hvem hvar det som i det afgörande ögonblicket gaf det goda rådet? Mannen hette Henrik Fågel, född i Ahlais by af Ulfsby socken. När konungen en vecka derefter höll mönstring, framropade adjutanten matrosen Fågel. Denne framträdde och belönades med en medalj och en penningesumma. Fågel lefver ej mera, men ännu lefvande personer minnas huru han, hvarje gång han omtalade händelsen, alltid tillade: "När vi sutto på och fiendens kanoner dundrade kring våra öron, då var jag icke rädd; men då jag kallades ur ledet att träda inför konungen, då betogs jag af fruktan och darrade så, att jag hade svårt att skyldra. Skulle någon hafva beskyllt mig för något brott emot fosterland och konung? var den tanke som kom blodet att stelna i mina ådror.

3. *Bojaren.*

En Bojar (Pajari) rådde öfver hela Karelen och plågade allmogen på allt upptänkeligt sätt. Han lät ro sig uppför forsar och fjärdar och seglade med förlig vind samma väg tillbaka, blott för att ytterligare möda folket med ny rodd och förlusta sig åt deras anletes svett. Äkta sängens första natt hade han tillvällat sig. Sådana våldsamheter åstadkommo en allmän resning emot bojaren. När han fick kunskap derom, satte han sig på sin guldsadlade häst och flydde undan. Men vid Syrjäsalmi sund i Kides nära Kesälaks sockens gräns upphanns han af bönderne, hvilka samlat sig så talrikt, att när en hvar tog en sten och kastade på honom, blef han sittande på hästen, med ens begrafven under stenhögen. Den som passerar stället, halfannan verst från allmänna karelska vägen utåt Kesälaksvägen, måste kasta en sten på högen, så framt han vill undgå hufvudvärk, och emedan ingen lärer försummat att med sin skärf bidraga till högens ökande, kan man icke undra deröfver att denna vuxit till en kon af 30 à 40 alnars bas. Enligt en annan uppgift är samma tradition fästad vid Pajarinsaari holme i Pyhäjärvi vid farleden emellan Puhois och Ristilahti. Bland denne bojars öfvermodiga handlingar nämnes, att han brukade rida in i kyrkan på sin hvita häst. När han förföljdes af allmogen, simmade han på hästryggen öfver till nämnde holme och stenades der till döds på sätt nämndt är. — I öfre Karelen tillskrifver man våldsgerningarna en Aflecht, som skulle haft socknarne Nurmis, Pielis, Ilomants, Tohmajärvi m. m. under sig och bott vid Pielis kyrka, der någon koja eller grushög ännu nyligen kallades Ahlekin huone eller maja.

4. *Paul Juusten.*

Ehuru ryska krönikan berättar, att deras prester redan 1227 döpt Karelare, är det likväl osäkert om någon, åtminstone i Wiborgska trakten döpt och kristnat, förrän biskop Peder i Vesteräs dit anlände i sällskap med Torkel Knutsson 1293. Magnus Smek umgicks 1361 med planen att gifva Wiborg en särskild biskop, men den gick under hela katholska tidehvarfvet icke i verkställighet. Reformationstiden har deremot att uppvisa en lång rad af biskopar, hvilka i Wiborg styrde Finlands andra, eller östra stift. Ifrån 1617 lydde de eröfrade provinserna Kexholms län och Ingermanland någon tid under biskopen i Wiborg, tills sistnämnde provins fick en egen superintendent. David Lund blef 1705 Wiborgs sista biskop, Paul Juusten 1554 den förste. Juusten härstammade från godset Juustila i Wiborgs socken, hvarefter familjen tog sitt namn, och var född i Wiborgs stad; prestvigdes i Åbo 1540 och var derpå i tvenne år skollärare i Wiborg. Biskop Skytte fann hos mannen mindre vanliga anlag och sände honom 1543 till Wittenberg, der han i tre år afhörde Luther, Melanchton m. fl. samt 1547 under hemresan andra lärde män i Rostock och Königsberg. Hemkommen som philosophie magister och höglärd theolog, fick han af konung Gustaf I strax till underhåll præbenda clericorum i Åbo och blef året derpå rector scholæ derstädes. Då en särskild biskopsstol uppsattes i Wiborg 1554, kallades Juusten att intaga densamma, förenande dermed 1563 äfven Åbo biskopsdöme. Samma år fick Wiborg likväl i Canutus Johannis åter sin egen biskop, men Juusten förblef biskop i Åbo. År 1569 sändes Juusten, jemte andra, af Kon. Johan III på en legation till Storfursten Ivan Vasiljevitsch, der han i tre års tid hölls fängslig och förlorade sin helsa. Lösgifven 1572, återkom han svag till Åbo, der han dog den 22 Augusti 1576 och begrofs i domkyrkan. Under sitt fängelse i Moskva sammanskref han en "Analys öfver årets predikotexter," dedicerad till pastorer, komministrar och öfrige prester i Finland. Denna förvarades före branden i Universitetets bibliothek. Porthan utgaf 1775 hans berättelse om beskickningen till Ryssland, hvilken icke läses utan nöje. En finsk kateches af Juusten trycktes 1774 och hans finska handbok året derpå. Men berömdast är han såsom författare till Krö-

nikan öfver finska biskoparne, hvilken utgafs och kommenterades af Nettelbladt (1728) och Scarin, men sednast åren 1780—1799 af Porthan disputationsvis i en ny granskad upplaga med anmärkningar och en särskild dokumentsamling, i hvilket nya skick den utgör grundvalen för allt det som i Finlands äldre historie är skrifvet. Juustens förhandlingar vid prestmötet i Åbo 1573 berömmas af Porthan. Kort efter ryska beskickningen blef han af sin konung adlad och derjemte begåfvad med några gods. Ätten utdog snart på svärdssidan, men hans dottersson, borgmästaren Croel i Wiborg, tilläts 1653 upptaga hans vapen under namn af Rosencroel.

5. *Adam Wilke.*

Adam Wilke tillhör på en gång bonde- och borgareståndet och framvisar i sin karakter en skön förening af det förras flärdlösa redlighet och hugfullhet samt det sednares drift och insigter. Som barn gick han i Lensu by af Lappvesi socken med hemgårdens vall, men sattes för sitt goda hufvud 1811 vid 12 års ålder i Willmanstrands, och tvenne år derefter i Wiborgs skola, den han likväl för medellöshet snart lemnade och ingick på huset Hackmans handelskontor. Vid handeln förflöt hans öfriga lifstid tyst såsom den lugna bäcken i dalen. Hans skolrektor hade, efter den tidens sed, ansett hans ärfda namn Kiiski, på svenska: girs, såsom mindre passande och gifvit honom ett nytt, taget efter socknetrakten (Vilkjärven kulma), der hembyn låg. Det nya namnet bar han, men utan den fåfänga, som plägar åtföljа sådana namnförändringar. Sina ärfda anlag för runopoesi odlade han äfven som handlande och författade ibland annat en runa full af värma, när ångfartyget Ilmarinen första gången plöjde vågen. Wilke var en bland de 14 stiftarene af Suomalaisen Kirjallisuuden Seura i Wiborg. Vid sin död den 28 Mars 1847 gjorde han en testamentarisk disposition, hvarigenom han åt nämnde sällskap öfverlemnade hela sin förmögenhet, öfver 11,000 Rubel Silfver, hvaraf intresset skulle användas till en folkskola i Wiborgs, Lappvesi eller någon annan tillgränsande socken, der ibland andra kunskapsgrenar äfven jordbruk skulle läras på finska språket. Anspråkslöst yttrar han deri tillika, att som han ansåg sina tillgångar för små, skulle hvarje Finne gifva ytterligare bidrag till företaget, för att befordra modersmålet och fäderneslandets väl. Fastän han sjelf önskade blifva glömd, "emedan den intet är som sår eller den som vattnar, utan den som vexten gifver," uppreste hans vänner åt honom en vacker grafvård. Men den tidsenliga inrättning han framkallat skall ännu bättre bevara hans minne.

Lokala detaljer.

57. *Granitbrottet i Pytterlaks.*

Ifrån finska viken inskjuter mot norr i Vederlaks socken en liten vik, kallad Vironlahti, Esternes vik, omgifven af granitberg. Här fann Peter I det lämpligast att bryta sten till kyrkorna, kanalerna, bryggorna m. m. uti sitt nya Petersburg, och bergen taga ännu icke slut, ehuru man i halftannat sekel fortfarit att beskatta dem. Stenen brytes på åtskilliga ställen i socknen, men mest på ömse sidor om Vironmäki backe vid nämnde vik. Denna granit är grofkornig och består företrädesvis af mörk, köttröd fältspat, en mindre mängd grå qvarz samt ännu mindre brun glimmer, som i enskilda väl utbildade taflor blott här och der är insprängd. De ofantliga block, som här utkilas och sprängas, transporteras mest på fartyg till Petersburg. En temligen hög öfvervattens klippa ostsydost om holmen Lilla Fiskaren tillkom 1847 derigenom att ett sådant fartyg förliste; vraket ligger litet vestligare vid Stora Fiskaren. Den stora mängd 55 fot höga pelare man ser på Isaaks kyrkans trenne sidor i tre dubbelrader, äro troligen alla från Pytterlaks och hafva råhuggne kostat 20,000 Rub. B. A. Men störst, praktfullast och ryktbarast bland alla här utkilade stenblock är Kejsar Alexanders obelisk på platsen utanför vinterpalatset. Sjelfva obelisken håller 52 alnar i längd och 3½ i diameter, foten närmare 11 alnar i qvadrat; 8 mindre stenar hafva 8 à 9 alnar i längd, 2 à 3 alnar i bredd. Till en del fördenskull byggdes en ny brygga, som kostade 50,000 Rub., och 275 menniskor, mest Ryssar, arbetade i 18 månader åren 1830 och 1831 blott på sjelfva obelisken. Huggningskostnaden uppgick till inalles 361,000 Rub., frakten till Petersburg till 175,000 Rub. och samteliga kostnaderna till 585,000 Rub. B. A. Ett praktverk i folio utgafs med plancher öfver monumentet samt alla de mekaniska apparater som måste användas för dess uppresande. — På vestra sidan om samma vik ligger Pytterlaks gästgifveri, som genom kronobyggnaderna har utseende af en kasern. Den 27 Maj 1790 föreföll här en affär. En division af den åt Wiborg afseglande svenska flottan med 200 man under kapten Brummers befäl landsteg vid

Pytterlaks, sprängde eller förnaglade 19 36-pundige kanoner, uppbrände en kasern och ett par magaziner, hvilka försvarades af 150 man, samt afseglade strax derefter.

58, 59. *Puhois, Suorlaks.*

I mer än ett halft sekel har man föreslagit anläggningen af en stad i Öfre Karelen. Puhois i Kides socken var ett af de föreslagna ställena, på grund af sitt fördelaktiga läge på näset emellan Orivesi och Pyhäjärvi, der den sednare genom en 100 fammar läng fors med ungefär 12 fots fall utgjuter sig i den förra. På Puhois hölls förut en af hela upplandets allmoge och många ryska handlande besökt marknad, gynnad af ortens vidsträckta och ypperliga sjökommunikationer. Men det är egenteligen det förmänliga läget för transitohandeln mellan upplandet och Ladoga, som gifvit Puhois betydenhet. Bätar, lastade med viktualier, dragas öfver Puhoislandet öfver till Pyhäjärvis strand och fortsätta längs denna smala sjö sin väg ända till Ännikänniemi i Uukuniemi socken, hvarifrån 3 mils landtransport vidtager antingen åt öster till Sordavala eller åt söder till Jachimvaara. Vid Puhois lastas större lodjor till brädden med trädvaror och bogseras ¼ mil till Näsö, ett täckt ställe vid Pyhäjärvi, hvarifrån större fartyg transportera varan till Ristilahti i Uukuniemi. Denna väg är och förblir för Karelaren den ginaste, men Savolaksarne få något kortare väg om en kanalled öppnas mellan Orivesi och Puruvesi. Genom strömrensning i Puhois fors åren 1829—1839 fälldes Pyhäjärvis vattenyta, i afsigt att derigenom vinna kärrodlingar. Denna sjös ¼ mil vestligare utlopp, Hiiskoski, torkade med detsamma, så att dess strömfåra för en qvarns skull måste fördjupas. Planchen är tecknad ifrån taket af karaktersbyggnaden och lemnar åt nordvest en vacker utsigt öfver holmarne i Kokonselkä, den sydostligaste fjärden af Orivesi. Trädgården består af lindar, lönnar, hassel, äppel- och körsbärsträd; en lärkträdspark är anlagd på Koivikko hemman nära derintill. I forsen finnes en qvarn samt en såg af stor betydenhet. För beqvämare brädtransport byggdes här 1840 ifrån Orivesis strand till den af Strömrensningskorpsen byggda kanalen en 100 famnar läng jernväg, den första i Finland. Äfven uti Finlands ångfartygsrörelse förtjenar Puhois ihågkommas, emedan landets första ångfartyg, den Hrr Hackman & Komp. samt Arppe tillhörige Ilmarinen om 30 hästars kraft, sommaren 1833 här gick af stapeln. Det upptimrades af en Österbottning, dess machineri var beställdt i Petersburg. Sedan machineriet blifvit uppställdt af Engelsmannen Reed, fann man snart inhemska machinister dertill, den ene en smed, Nousinen, den andre en skräddare vid namn Rouvinen, som lemnade sax och pryl, för att hastigt inöfvas till sitt nya yrke. Ilmarinen gjorde turer emellan Joensuu och Willmanstrand samt slutade 1844 sin elfvaåriga verksamhet äfvenledes i Puhois. De farkoster, som ännu för 30 år sedan brukades i Karelens farvatten, voro små och eländiga, men på Puhois varf byggdes 1829 tvenne de första större lodjor.

Vid det ställe, der Kides kyrkoväg skiljer sig ifrån norra vägen åt Bräkylä, ligger Suorlaks, som äfven kallas Suurlahen kartano och Sophielund. Afståndet från Puhois är blott en mil och öfver samma fjärd har man här samma leende utsigter. Godset har i flere generationer ägts af familjen Arppe, hvars förfäder ägt Tuorela rusthåll i Piikkis. Israël Arppe tjenade såsom fänrik under Karl XII, fick för sina i norska fälttåget erhållna blessyrer afsked med löjtnants fullmakt 1724 och dog på Suorlaks.

60. *Wiborg.*

Wiborg, Finlands tredje stad och till ålder Karelens första, ligger vid finska vikens nordostligaste hörn, Wiborgska viken. Denna vik räknas vanligen från Trångsund (Uuransalmi), ett smalt inlopp mellan Uuransaari och Ravansaari, hvarifrån viken förbi åtskilliga holmar, en med ett batteri, sträcker sig 12 verst mot norr till trenne sund, af hvilka de vestligare vid Hietala och Kivisilta omfatta holmen Sorvalinsaari, stadens begrafningsplats, den östligaste deremot omfattar Wiborgs gamla fästning med sjelfva staden på högra sidan. Mellan detta sund och den nämnda Kivisilta leden ligger en 3 verst läng och bred holme: Monrepos. Utsigten är på planchen tagen från norra sidan, som mellan staden och Revonhäntä udde sköljes af Salakkalahti vik, hvilket vatten under namn af Suomenvedenpohja fortsättes 7 verst till Lavola, hvarest en 25 verst läng, men ofarbar, naturlig kanalled ifrån Vuoksi vid Lempassas i S:t Andreæ förenar sig med finska viken och den andra, Saima kanals 57 verst långa linie, från de öfre sjöarna leder ut till Juustila.

Wiborg har således ett förmänligt läge; afståndet ifrån Petersburg är 14 mil, ifrån Helsingfors 28. Under sin tillvaro af fem och ett halft århundrade har denna stad varit underkastad flera skiften och räknar flera minnen än nä-

gon annan i Finland, kanske med undantag af Åbo; men emot ingen ler framtiden mera hoppfull än för Wiborg. Saima kanal har sin yttersta mynning vid den punkt, der man ser bron vidröra staden. Hit skall från och med 1854 all export från Savolaks och Karelen flöda och göra epok i den lyckliga stadens historia. Handeln ärfde Wiborg af det närbelägna Björkö och erhöll 1403 af Erik XIII stadsrätt. Nya privilegier utfärdades flere gånger af följande regenter. Efter Novgorods och Pleskovs fall skulle Wiborg säkert dragit handeln till sig, derest icke okloka handelsåtgärder nedtryckt densamma, förnämligast derigenom, att regeringen öfverlät tjäruhandeln, stadens förnämsta export, åt ett handelskompani samt framför andra städer gynnade Sandhamn (Helsingfors). Först den 11 Oktober 1816 återfick Wiborg sin stapelstadsrätt. Under Karl XI:s eljest lyckliga regering räknade staden blott 150 familjer, af hvilka knappt 30 kunde betala sina utskylder. År 1812 var folkmängden 2893 personer och har nu stigit till 4966 mantalsskrifne och 432 å pass vistande personer, utom 2000 man militär. Till följe af 1788 års krigsolyckor hade Wiborg 1794 blott ett enda fartyg, men 1850 räknade det 19 fartyg om inalles 2,153 läster. På varfvet byggdes 1846 en ångbåt, Saima, om 9 läster för kommunikationen på kustlinien emellan Petersburg och Helsingfors. Wiborgs handel har länge varit af passiv natur, i det att utländningen ända till sednare tider mest afhämtat med sina fartyg Wiborgs export. En navigationsskola fanns redan under svenska tiden, men indrogs 1826 och dess fond, 1343 Rub., anslogs till underhåll af stadens brandanstalter. Sjömanshuset var ifrån dess början gemensamt med Fredrikshamn; sedan 1840 finnes ett sådant ensamt för Wiborg. År 1847 funnos 155 inskrifne handlande, af hvilka 82 i staden bosatte, och dessutom 29 s. k. finske borgare. Öppna handelsbodarnas antal var 52, hvaraf 49 innehades af Ryssar. Wiborg har solida handelshus och omsätter årligen omkring 300,000 Rub. S:r, oberäknadt vexelhandeln. Årliga penningerörelsen uppskattas till omkring 1,500,000 Rub. Privata förmögenheten är i allmänhet stor, men lifvet dyrt, hvilket mest härrör af Petersburgs närhet. Derföre äro ock handtverkerierna dyra. Staden hade 1847, 79 mästare med 172 arbetare. Wiborg har tvenne tobaks- och cigarrfabriker samt ett tvål- och såpsjuderi. Staden är guvernörsresidens. Af allmänna verk och inrättningar härstädes datera sig flera från sednaste decennium, såsom hofrätten, hvilken gifvit staden ökad betydenhet; sparbanken inrättad 1845, söndagsskolan 1843, allmänna promenaden med lärkträds-planteringar samt bazaren, en större stenbyggnad, 1847 m. fl.

Tidigt uppstodo i Wiborg kloster, kring hvilka, i skydd af fästningen, staden uppvexte. Dominikanerklostret, som anses vara anlagdt 1318, är nuförtiden inredt till boningshus. Nuvarande finska kyrkan, uppbyggd 1481, skall ursprungligen varit en af de rika Franciskanernes klosterbyggnader. Gustaf Wasa lät nedrifva de flesta klosterbyggnader och använda dem till fästningsmurarnas förbättring. Klostren gåfvo sannolikt upphof åt stadens första skola 1409. Gymnasium invigdes 1641; samma är funnos en trivialskola och en mindre skola. Under Karl XII:s krig upphäfdes alla läroanstalter, och först 1745 finner man här en kathedralskola. Skolsystemet förändrades 1783 sålunda, att normalskolor i länet inrättades med en "Hauptschule" i Wiborg. Dessa kallades kretsskolor och åsyftade mera folkundervisningen, än högre lärdom, för hvars vinnande Dorpat besöktes. Samtidigt funnos tvenne fruntimmersskolor. — Under Ryssarnes anfall 1322 och 1359 var staden öppen och försvarslös. Erik Axelsson Tott började 1477 dess befästning, som af Gustaf I, Peter I och Kejsarinnan Anna efterhand utvidgades. År 1710 fanns blott en förstad Siikaniemi — holmstranden, vester om bron — hvilken i vidd utgjorde något mer än en tredjedel af sjelfva staden och hade egen pastor. En del deraf är nu integrerande del af stadsfästningen, sedan nämnda Kejsarinna 1738 lätit omgifva den med murar, och kallas *Couronne d'Anne*, eller i dagligt tal Korsaari. Bortom denna har den s. k. Wiborgska förstaden eller Neitsyniemi uppstätt, bekantast genom de välsmakliga Wiborgska kringlorna. Denna förstads sydligaste udde kallas Tervaniemi, synbarligen stadens äldsta tjäruupplagsplats, hvars mark är stenhård af sammanklibbad tjära. På motsatta sidan af staden är den s. k. Petersburgska förstaden. Den inom stadslinien Wiborg tillydande jorden utgör 572 tunneland, hvartill 1844 tillkom Maaskola hemman. Den egentliga staden har ett på en gång antikt, lifligt och militäriskt utseende, är omgifven af en ringmur, med 7 bastioner, en större och en mindre demilune och 8 portar, är 910 famnar lång, 655 famnar bred och 2200 i omkrets. Den är väl befästad, men trång och kan vidgas blott utåt förstäderna. De flesta hus äro af sten. Betydligare eldsvådor hafva 8 gånger härjat Wiborg, nemligen 1457, 1575, då skolan och slottstrakten afbrunno, 1682, 1690, 1738, då hela staden ända till vallen nedbrann, 1793, då elden med sydvestlig storm löskom några dagar

före midsommar och sköflade allt, så att blott finska och ryska kyrkorna, Weckrothska huset, H. Lado's hus samt ett kronohus skonades, samt sednast 1817 och 1834. Wiborgs fördelaktiga läge har hvarje gång lätit det likt en phœnix åter uppstå ur gruset. Under krigen såg man svenska väldet i Karelen bero på denna gränsfästning, ty om ock landet vidt och bredt sköflades, gingo de underlägsne Svenskarne utan förlust ur striden, så länge Wiborg tappert afslog anfallet; deremot när denna fästning 1710 öfvergick, var det slut med svenska väldet öfver denna provins. Ingenstädes i Finland finner man på en så inskränkt terräng en så brokig blandning af religioner, språk och klädedrägter, som i Wiborg. År 1812 räknade man här 362 Tyskar, 412 Svenskar, 1273 Finnar, 846 personer af grekiska och katholska trosbekännelsen. År 1841 funnos 2801 af lutherska, 1202 af grekiska, 21 af katholska trosbekännelsen, och Finnar utgjorde största antalet af befolkningen. Allt detta oaktadt råder i få finska städer en större allmänanda än här. Wiborgs välgörenhet är allmänt bekant. Öfverste von Stampher testamenterade 1805 Nygårds hemman samt 15,500 Rub. B. till en fattighusinrättning, hvartill 1818 af enskilde lades ett sammanskott af 60,000 Rub. B. Sedan 1829 en del af dåvarande fattig- och arbetshusfonden, 132,000 Rub. B., blifvit i nåder tillagd, öppnades 1831 på Nygård, 18 v. från staden, en uppfostringsanstalt för fattiga och värnlösa barn och samtidigt dermed arbets- och korrektions-inrättningen på Pantsarlaks, hvilka begge stå under gemensam direktion. Handl. C. A. Lado testamenterade 1766 100,000 daler k:mt, äfven egentligen till fattighusinrättning, ehuru räntorna af kapitalet (13,000 Rub. S:r) utdelas åt stadens fattige, företrädesvis af handels- och borgareståndet. Konsul J. S. Ignatius donerade 1826 till de fattige 25,625 Rub. S:r, hvaraf räntan tillfaller *pauvres honteux*. Wilke är redan i det föregående nämnd. Finska fruntimmers ädla omsorg att räcka lidandet en hjelpsam hand vaknade tidigast i Wiborg, der Kollegiirådinnan Sofi Oern 1835 för detta ändamål gaf en summa penningar, som af stadens fruntimmer förstärktes och ständigt förökas genom lotterier, maskeradbaler, m. m.

61. *Wiborgs Slott*,

anlagdt 1293 af Riksmarsken Torkel Knutsson, var den fasta punkt, kring hvilken svenska väldet och kristna läran i Karelen småningom utbredde sig. Uppfördt på en liten holme och omflutet af en arm af Suomenvedenpohja, ligger det inom den nuvarande befästade staden, och uppgången dit sker från midten af bron. Dess äldsta kände kommendant var Efflerus. Åren 1320 och 1327 omnämnes såsom Advocatus Viburgensis riddaren Per Jönsson Bååt till Flishult. Innan staden hann uppkomma, hade befälhafvaren på slottet både i militäriskt och administrativt hänseende "högsta befallningen" öfver svenska väldets svaga början, men sednare skildes de åt eller omvexlade med hvarandra. Krister Nilsson Wase var från 1438 till sin död 1442 höfvidsman öfver staden, slottet och länet tillika. Långt aflägsne ifrån Sverige, utöfvade desse befälhafvare, i synnerhet vissa tider, en obegränsad myndighet. Den på sin tid ovanligt lärde Riddaren Karl Ulfsson Sparre till Tofta, som 1369 vid 79 års ålder blef "höfvidsman innan Wiborg," hade makt att utdela adelskap. Likasom länet, staden och slottet på en gång styrdes af en eller flere på en gång, så voro de äfven gifne i förläning delvis eller alla tillsammans. De ryktbaraste förläningsinnehafvarene i Wiborg voro: Bo Jönsson Grip, som i sednare hälften af 14 seklet rädde om hela Finland; Karl Knutson Bonde, hvilken i Wiborg förde en kunglig ståt och, när han 1448 afseglade till Stockholm för att emottaga konungavärdigheten, åtföljdes af 800 riddare. Gustaf I förlänade 1525 Wiborg samt Nyslotts och Borgå län åt sin svåger hertig Johan af Hoija. Hertigen belönade konungen för hans frikostighet dermed, att han ingick förbund med rikets fiender, Lübeckarne. Erik Fleming och Nils Grabbe skickades att af honom borttaga förläningen, och den förre intog slottet 1534. Konungen blef derefter så misstrogen, att han stundom på ett enda år tio gånger ombytte slottets befälhafvare. Slottet har flera gånger brunnit eller skadats under belägringar. Fiendens anfall 1322 och 1359 motstods lyckligt; sedermera delade slottet sina faror med den befästade staden. Ryktbarast är Wiborgska smällen den 30 November 1495. Ivan Wasiljevitsch belägrade Wiborg med 60,000 man. Allt för svag var besättningen, hvarför befälhafvaren, Knut Posse, sökte sin räddning uti en mina, hvarmed han sprängde ett torn öfver de anfallandes hufvuden. Detta lyckades så väl, att en mängd af fienderne omkommo vid smällen, de öfrige lemnade all tross och flydde hals öfver hufvud, förföljde af Svenskarne flera mil till byn Rautus, der de sägas ha lidit ett så stort nederlag, att knappt någon enda blef öfrig för att hemföra sorgebudet. Denna händelse har blifvit ett kärt ämne för folksagan och vidskepelsen. I en gammal handskrift säges, att ryska armén varit 150,000 man stark, hvarifrån en nolla torde afprutas. Posse ansågs blott genom svart-

konst och trolldom kunnat tillställa smällen. Han säges uti en stor kopparkittel hafva kokat paddor, ormar, qvicksilfver, lut och kalk, samt lätit alla dessa ingredienser sjuda en half dag, hvarpå han befallt alla innevånare gå i jordklyftor och källare eller inkrypa i bolster. Derpå har han lätit en gammal man fyra af, hvilket skett med den verkan, att fienderne svimmat och lätit Svenskarne i par timmars tid obehindradt afskära deras halsar; men af Posses eget folk skulle, utom den nämnde gamle mannen, blott 300 nyfikne, som icke efterkommit befallningen, tillsatt lifvet. Kitteln förvarades eller immurades i Wiborgs slott. Andra berätta, att inom slottet funnits ett hvalf, hvari en oxes bölande hördes så fasansfullt, att man deraf döfvades och föll sanslös till marken. Possen fyllde, likasom fordom Ulysses, sina mäns öron med vax, förde en oxe i hvalfvet och döfvade dermed fienderne så att de läto "slagta sig som boskap". Dock snart återkom fienden på nytt för att belägra Wiborg. Då har Possen, som stod i förbund med djefvulen, uppstigit i slottstornet och utskakat i luften en fjäderpåse, och af hvarje fjäder har han erhållit en fullrustad krigare till fästets försvar. Till det osäkra i uppgifterna hör äfven, att man icke med visshet vet om den bekanta smällen försiggått i slottet eller inom stadens vallar. Belägringarne gällde likväl alltid båda gemensamt, och genom en underjordisk gång skola de med hvarandra vara förenade.

Den 30 April 1834 om aftonen nedslog äskan i det äldriga slottet och antände detsamma. Ehuru det dervid led betydlig skada, höjer det likväl, efter undergången reparation, ännu stolt sitt torn. Men sin ursprungliga bestämmelse har slottet öfverlefvat: det tjenar nu till länehäkte.

62. *Monrepos.*

Berömdast af alla Wiborgs omgifningar och ensamt i Finland är Monrepos. Norrom staden och kringfluten af samma fjärd, som sköljer dess stränder, ligger en ö, der ännu för hundrade år sedan 4 bondhemman om inalles ⅚ mantal skötte mellan klippor och dälder sin tarfliga gröda. Trakten kallas ännu" Wanha Wiipuri", möjligen emedan stadens första handel här sökt en nederlagsplats. Krigsguvernören Stupeschin var den förste, som på 1770-talet begynte att rödja denna vidsträckta mark; hans verk fortsattes af kejsarinnan Marias broder, prinsen af Würtemberg Fredrik Wilhelm Carl, då generalguvernör, sedermera skild ur rysk tjenst 1787, kurfurste 1803, konung 1805 och död 1816. År 1811 donerades dessa gods åt Baron Ludvig Henrik Nicolay, som här i sitt herrliga Monrepos sökte den landtliga hvilan och förstod att med smakfull hand och älskande hjerta afslöja naturens skönhet. Sjelf skald, har han besjungit sitt Monrepos uti ett tyskt poem, som bär vittne om en känslofull själ. Hans son, Paul Nicolay, f. d. rysk minister i Köpenhamn och godsets nuvarande ägare, har af detta poem ombesörjt en ny upplaga och prydt den med tolf af Monrepos' vackraste vyer. Tvenne af dessa återfinnas här uppå planchen, nemligen karaktersbygnaden och Leukadiska klippan. Denna sednare, som förut bar ett Amors tempel, prydes sedan 1827 af en marmorstod, upprest till minne af tvenne hertigar af Broglio, Baron Nicolays svägrar, hvilka båda unge stupat på ärans fält, den ena 1805 vid Austerlitz, den andra 1813 vid Kulm. Den på planchen synliga flottbryggan vid stranden för öfver ett smalt sund till en täck holme, på hvars midt reser sig Ludvigsburg, helgadt åt minnet af Baron Nicolay den äldre, hvars stoft här hvilar. Monrepos är rikt på omvexling; hvarje vink af naturen är skickligt förstådd, intet drag af dess skönhet går här förloradt; hvarje kulle har sitt tempel eller sin ruin, hvarje däld sin eremitkoja eller sin gömda bersä, hvarje förtjusande utsigt sin inbjudande hviloplats. Än stadnar vandraren vid Latermierés minnesvärd, än vid Marienthurm, hvars interiör ännu är sådan kejsarinnan Maria lät utsira den, än vid Sylmias källa, der en hvilande Narcissus af marmor bjuder en dryck af den klaraste kristall. Och följer han den smala gången vid stranden, der väldiga massor af granit hota att nedstörta öfver klippornas port, då stadnar han öfverraskad vid en trång platå mellan stranden och den lodräta bergväggen. Här hade Baron Nicolay den äldre haft för afsigt att uppresa en bild af den helige Nicolai. Men sonens pietet fann med vacker delikatess ett annat föremål, värdt att pryda denna plats, och han, en född utlänning, var den förste i Finland som reste Wäinämöinens staty, ett verk af danske bildhuggaren Borup. Så ledes den tjusade vandraren utan vägvisare från vy till vy, från skönhet till skönhet, och öfverallt ser han taflan framträda i en ny dager. Monrepos har ett stort och välförtjent rykte; man bör endast icke söka här ett Italien. Monrepos är Finland i ädlaste stil, Finland i dess armod, om man här söker söderns färgprakt, Finland i dess rikedom, om man har ett hjerta för den allvarliga, men ljufva skönheten af sjö och berg och dal, omgifna af nordens

mörkare grönska. Det är Monrepos' ära, att icke vara ett undantag, utan en trogen tafla af sitt lands natur; det är anläggarnes ära, att Finland, som äger så många nejder af ursprungligt lika skönhet, icke äger någon, der konstens värdande hand så varsamt och likväl så skickligt förstått att höja och i dess rätta dager ställa naturens behag. Baron Nicolay har visat hvad man kan göra af en finsk natur; den förbindelse, hvari landsmän derföre stå till honom, ökas än mer genom den liberalitet, med hvilken han öppnar Monrepos' portar för alla, mot en lindrig afgift, hvars hela belopp tillfaller Wiborgs fattiga.

63. *Rajajoki.*

Mellan gränsesocknarna Lembala och Walkiasaari af Ingermanland samt Kivinebb och Nykyrka i sydligaste Finland flyter en å uti finska viken midtemot ön Retusaari, hvarpå Kronstadt är byggdt. Den har sin märkvärdighet blott deraf, att den från 1323 till 1617 var södra gränsen emellan de delar af Karelen, som Sverige och Ryssland tillegnade sig i Nöteborgs fred, samt ännu betecknar kejsaredömets och ryska lagens gräns emot storfurstendömet och 1731 års lag. Denna å kallas af Ryssarne Sestra, hvaraf det svenska Systerbäck är en efterbildning, men Finnarne hafva gifvit den det karakteristiska namnet Rajajoki, gränsä. Ömsesidiga plundringar, tvister och klagomål förekommo här ständigt, men isynnerhet var en landsträcka af södra Kivinebb ett trätofrö och kallades derföre långt in i nyare tiden riitamaa. Utsigten är tagen ifrån det ställe, der allmänna landsvägen leder öfver den forsande ån utför Finlands sista och uppför Ingermanlands första backe på andra sidan bron. Nära intill är Walkiasaari prestgård samt tullhuset; till Petersburg är härifrån 4 mil. Vid mynningen af Rajajoki anlade Zar Peter I ett gevärsfaktori, under hvilket han lade skogarna i hela Kivinebb och 9 byar af Nykyrka. För ungefär 20 år tillbaka inlöstes af kronan under Systerbäck för 360,000 Rub. B:co Ass. Kyyrölä i Mohla, bestående af tre byar, bebodda af grekisk ryska bönder. Skogarna hafva särskild militärisk bevakning, för att hindra äverkan; vargarna hafva börjat trifvas i den fridlysta skogen och på de sednaste åren uppätit en mängd barn i Kivinebb. Systerbäcks gevärsfaktori liknar en stad och har mest rysk befolkning; dess lutherska invånare betjenas af pastor i Walkiasaari emot ett visst arfvode.

64, 65. *Wuoksen med Imatra och Kiviniemi.*

Ungefär 3 mil öster om Saima kanals mynning och 8 verst från Ruokolaks kyrka utfaller Saimen (Saima, äfven Enovesi, morbrors sjö) genom Vuoksen. Strömmens början vid Harakka by utmärker sig endast genom en vacker utsigt öfver Kytönen, Vatavalkama m. fl. holmar af Saima, mellan hvilka vattnet bereder sig att nedkomma. Med god kikare ser man öfver den 268 fot breda och 7 famnar djupa floden och öfver Niskaniemi ett godt stycke af Saimen. Ifrån Kalliosaari är dess fart bestämd, laxen slär ett par famnar högt, men anden simmar ännu i allsköns ro i en bugt af stranden, hvaröfver täcka björkar luta sina kronor. Emellan Niskasaari och Niskakivi framrycker den väldiga vattenmassan majestätisk, under åskådarens fötter, uti långa parallela band, som strax derpå under flodens svängning antaga långa vägformer, hvilkas bugtande ryggar under tilltagande fart blifva kortare och börja tumultuariskt sqvalpa om hvarandra. Lemnar man Kärmeenmäki, för att följa den vackra stranden utföre till Muurahaismäki, ser man emellan de täta löfträden, huru strömfåran blifvit två till tre gånger bredare, de mot strömmen återkastade strandvågorna (kosteet) större, bruset starkare, tyngre och strömmens yta fläckvis skummig. Kort härefter smalnar floden åter, och vattnet störtar utför en klippbädd, dess gröna färg tyckes gulna och förvandlas med detsamma öfver hela flodbredden till snöhvitt skum, som likt röken uppstiger och glimmar emot solstrålarna, under ett dån som liknar en ständig åska. Detta är Tainion koski, hvilken man äfven kallat Lilla Imatra. Efter olika vattenstånd, som varierar ända till 4 fot, presenterar sig forsen olika. Största bredden är 520 fot, medelbredden 375. Brusande och vidgad flyter floden förbi Neitsyniemi (Zilliacus), tills den, något lugnad, efter en verst hinner Siitola by, der den första färja finnes. Nedanför byn finnas bott tvenne obetydliga strömställen (korvat), Ritikka och Pusaan korva, gemensamt benämnda Linnakoski, men strax derefter hör man det mäktiga dånet af Imatra.

Vandraren nalkas på en omväg öfver äng och löfskog till Imatras östra strand. Snart står han vid branten, som bildas af en lodrät, 24 à 27 fot hög vägg af granit. Ett skrank hindrar åskådaren att nedstörta från den ständigt slippriga branten i djupet. Från rotundan, byggd på den utskjutande

hällen midtöfver fallet, har man förträfflig utsigt öfver hela fallet uppät och nedät. Strömfåran, som något ofvanföre är 640 à 1140 fot bred, sammanpressas mellan granithällarna till en bredd af blott 139 fot och nedstörtar under en sträcka af 1080 à 2950 fots längd som en lavin utför en klippbädd af 50 till 63 fots höjd. Dånet höres på ett afstånd af 6 verst, vattnet har på hvarenda punkt förlorat sin färg, det flyter icke, det forsar icke, det ilar förbi med tankens hastighet. Moln af silfverhvitt dam sväfva öfver den sönderslitna floden och förgyllas af solen med alla regnbågens färger. De ifrån djupet uppkastade vattenpelarne hinna icke häfva sig upp så högt de önska, förrän en ny vattenlavin väldsamt sönderbryter dem och brädstörtar dem i följande svalg. Skakningen uti berget är så kämbar, att man hvarje ögonblick fruktar att nedsförta i afgrunden. Timmer flottas ifrån Ruokolaks utför Imatra, men händer det att stocken med ändan slungas mot bergväggen, klyfves den i små spjelar. Laxens bekanta styrka påstås ingenting betyda i Imatra; nalkas han fallet uppifrån, måste han öfverlemna sig åt hvirflarnas godtycke, och uppföre fallet lärer han icke komma. Högre upp på samma strand är ett lusthus, på hvars väggar man läser mången resandes namn med mer eller mindre sinnrika verser. Näst sjelfva fallet beundrar man jättegrytorna i bergen, hvilka föranledt den allmänna förmodan, att strömfåran förut gått på andra sidan om berget, innan vattnet bröt sin nuvarande bana. En af dessa urholkningar var svarfvad tvärsigenom spetsen af ett upprättstående stenblock. Ett barn ville krypa derigenom, men fastnade så hårdt, att stenen måste afhuggas, så att nu blott halfva cylindern återstår. För att se vattenfallet från högra stranden, låter man färja sig öfver vid Siitola och kommer då till det komfortabla värdshuset, som synes högst uppå planchen till venster framför fallet. En otalig mängd trappsteg leda utför till stranden, hvars berg på denna sida långsluttande förlora sig i vattenhvirflarna. Nederst står ett litet lusthus vid det ställe, der floden vidgar sig och de hvita vågorna likt svanor svärma i bassinens lugnare vatten. Från stranden bortom denna bassin är utsigten tagen. Imatra bör ses från båda stränderna, men från detta lusthus presenterar det sig mähända bäst. Här ser man det kokande svallet vid den motstående strandens branta klippväggar; här ser man fallets öfversta mynning glimma i solgången, lik en port af silfver och eld, genom hvilken flodguden rastlöst framjagar en oändelig rad af perlor.

Imatra är Finlands största vattenfall. Ett finskt ordspråk säger: Det finnes tre dystra skogar, tre höga berg och tre väldiga vattenfall (Hälläpyörä i Häme, Kaatrakoski i Karjala), men det finnes icke något som öfverträffar Vuoksis vattenfall Imatra. Finske skalder hafva besjungit det både i runosång och modern vers. Flera bestrida Imatra äran att vara ett vattenfall och kalla det en fors, *rapide*. Det är sannt, att Pletschbachs fall utför Lauterbrünnerdalen, det högsta i Schweitz, är 925 pariserfot högt, Schaffhausens berömda fall 340 fot bredt; men det är icke fallhöjden eller bredden, utan den ofanteliga vattenmassan, som utgör Imatras storhet. Vid Kuninkaan risti i Sakkola nära Noisniemi har Vuoksi efter medelhastigheten beräknats nedföra 18,823½ kubikfot vatten i sekunden och således 67,764,600 kubikfot i timmen. Niagara är mångfaldt större; dess hufvudfall är 1800 fot bredt, 142 fot högt. Det häfdvunna namnet Imatra nyttjas icke ännu alldeles allmänt. Man hör äfven sägas Imarton koski, Imantran koski och Imantehen koski, hvilket sistnämnda kunde öfversättas med: det förtjusande. Med Vuoksen koski menas alltid Imatra. Emedan Vuoksi här är smalast och bergen, i synnerhet på venstra stranden höga, finnes under hela flodloppet intet beqvämare ställe för brobyggnad än här. Det starkaste rop höres icke öfver Imatra, men ett bref kan, veckladt omkring en sten, kastas deröfver. Små barn uppsamla här s. k. Imatrastenar (ketrikiviä), dem de i rifvor bjuda till salu åt resande. Dessa stenar förekomma annorstädes blott vid norra Ladogastranden, vid Pavlovsk söder om Petersburg samt i norra Amerika. De äro till sin hufvudmassa lerskiffer af vackra rundade former, stundom i skepnad af en ∞, stundom likna de fåglar, som blott tyckas behöfva lif för att flyga. Parrot har underkastat dem en lärd undersökning, hvars resultat är, att de troligast vore petrificerade blötdjur, hvilken åsigt icke vunnit bifall. Man anser dem hellre vara svarfvade af vattenhvirflarna.

Gör sig den resande mödan att än vidare följa Vuoksens lopp, belönas han derföre rikligen. Nejderna är pittoreska och det ena vattenfallet följer tätt på den andra. Med goda ögon kan man ifrån pavillonen vid Imatra se den branta backe, nedanför hvilken Vuoksi gör dubbelfallet Kyyrö-Vallinkoski. Vattnet strömmar på ena sidan om en rund halfö öfver en bred stenig bädd och stupar på dess andra sida i motsatt led utför en brant berghäll. Det förra är Kyyrö, det sednare Vallinkoski, som af några föredrages framför sjelfva Imatra. Bland de närmast följande är Rouhealan koski

betydligast. Stränderna äro ymnigt bevuxna med vilda äppel-, hasselträd och askar. En nyligen vid hög ålder afliden bonde Ora begaf sig med lifsfara, för att lösgöra en stockflotta, till en midt i strömfallet belägen holme, Husun saari, och såg der åtskilliga tre famnar långa och breda rum till hälften under jorden, hvilkas stenväggar ännu bibehållit sig. Ora kallades "väghalsen", och ingen har efter honom vågat ditöfver ånyo. Ifrån Saimens strand hittils på en sträcka af omkring 6 verst uppgifves Vuoksens fallhöjd till 115 fot. Vuoksen är mycket nyckfull, vissa vintrar tillfryser den 14 veckor, men kan äfven vid inträffande töväder plötsligt gå upp. Den issörja floden medhämtar sammanfryser vid stark köld ögonblickligen. När en gång en resande öfverflottades, infrös färjan midtpå strömmen, men innan kort blef isen så stark, att han under natten på bräder kunde hjelpas till lands, häst och ekipage följande dag. — När vid fredsslutet 1721 182 hemman af Jääskis tillföllo Ryssland och blefvo egen socken, benämndes denna efter apostelen Andreas, tvillingsbrodren till Petrus, efter hvilken Jääskis af ålder kallades Petri kyrka. Afståndet mellan kyrkorna är 18 verst. Fem verst nedanom Jääskis kyrka börjar Vuoksen vid Kär'enniemi bergklack inom S:t Andreæ utbreda sig till en sjö, som innefattar en ansenlig arkipelag, men är i alla fall så strid, att den årligen bortrycker stora stycken af stränderna. Mellan Tallikkala och Saita är en holme, Linnasaari, der, enligt traditionen, Kexholms fäste först skulle byggas. Redan hade byggmästare infunnit sig och arbetet var påbegynt, men hvad om dagen uppfördes, refs på okändt sätt ned om natten, så att arbetet icke fortskred. Slutligen tillräddes byggmästaren i drömmen att fara strömmen utföre, tills han hörde göken gala på ett förtorkadt träd. Byggmästaren lydde, men avancerade blott småningom fram till målet, ty vid Kiviniemi, Tiuri m. fl. ställen under flodens lopp är samma tradition fästad. På södra stranden är donationsgodset Kavantholm (Kavantjärvi). Nedanföre slingrar sig vägen till Kuukauppi färja, der en lång bro leder öfver den smalare och grundare flodarmen till Naarmansaari, hvarifrån man öfver den 125 famnar långa och 12 famnar djupa andra armen öfverflottas. På östra sidan inskjuter i landet Savilahti vik med tvenne grottor i sitt grannskap, hvilka äro så märkvärdiga, att resan, 9 verst, lönar mödan. Man uppstiger på norra sidan af en hög backe. Genom en öppning af en alns bredd och 2 alnars höjd inkommer man i en 4½ aln hög, 4 alnar bred och 6 alnar lång grotta af den mest regelbundna mathematiska form. Den är öfverallt proportionerligt afrundad och dess massiva granitväggar tillika så jemnslipade, att man vore frestad anse den för ett menniskoverk. Några famnar derifrån är en dylik mindre grotta. För öfrigt finnas i samma berg vidsträckta labyrinther, en tillflykt under fordna krig. Den som en söndag besöker Sokka's borg, får se ett spöke i hvit jacka ligga på marken med utbredda händer. Fyra verst derifrån ligger på Kaukola bys mark en annan grotta Koljonlinna, som ock kallas Koilinna eller Kolinanlinna, ryktbar i fordna krigshistorien derföre att fienden med kokande vatten dödade de bönder, som derinne försvarade sig. Då allt var förloradt, flög rån (Hittopeikko) till Sokanlinna och sade: "var på din vakt, Koljonlinna brändes redan!" En 25 verst lång och ganska bred fjärd sträcker sig från Kuukauppi till Paakkola 80 alnar breda sund i Mohla; en annan 8 verst lång vik, Kaltaanvesi skjuter åt söder in i Heinjoki. I dess botten ligger Wamppala (Söderhjelm) med en vacker trädgård. Nära intill är Kirkkosaari, en liten holme med grushögar efter Heinjoki gamla kyrka. Fordom, säger man, fanns blott en enda båt att dit öfverföra kyrkofolket; i den rodde det täcka könet, och karlarne simmade. Invid Paakkola djupa sund skjuter mot norr den vid mynningen mycket smala, men 8 verst långa Sindola viken. Vuoksen forsar ännu 4 verst framåt genom Vuosalmi, tills den vid Pölläkkälä breder sig ut till en 15 verst lång, 4 v. bred och på sina ställen 40 famnar djup fjärd, Reuhonselkä, som vid Heinjoki landets yttersta ända genom det smala Monniemi sundet upptager det 2 mil långa Äyräpääjärvi, hvilket åter genom Kuusaa å upptager de öfriga vattudragen från Mohla moderkyrka. Omkring denna sjö ligga godsen Mälkölä, Heikurila och Kuusaa; nejden synes äfven ha varit stamlandet för Äyrämöiset och Äyräpää härad. Efter Pasuri breda sund kommer åter en 16 v. lång fjärd, omgifven i söder af en sandhed med 5 byar, tillhörige Olchinska arfvingarne, i norr af S:t Andreæ landets längt utskjutande udde, Noisniemi, en märkvärdig gränspunkt för flere socknar; mot öster i Sakkola är Kiviniemi. Vuoksen har hittils tillryggalagt omkr. 9 mil och skulle i rak sträckning hafva till Ladoga blott 25 verst, men genom det knä den här formerar blir den återstående vägen dubbelt längre. På planchen ser man norra vägen från Kexholm slingra sig längs kammen af en ås ned till ett smalt näs, på hvars andra sida Kiviniemi gästgifveri är beläget. Marken består af idel sand, bevuxen endast med strandhafra, som af ortens allmoge tros hafva vuxit upp af slagna fienders blod och derföre heter blodgräs. Vägen är belagd

med stenar, deraf ställets namn. Ifrån åsen ser man till höger flodfjärden och Noisniemi, till venster Suvanto sjös långsmala dal, i norr begränsad af höga backar, i söder af Kiviniemi, och längre fram Petäjäjärvi med hoflägret af samma namn, hvarunder hela Sakkola socken lyder, med undantag af sex kronobyar bortom vyn till venster. Denna donation tillhör nu Friedriczst. Suvanto, omgifven af Sakkola, är i sitt slag den märkvärdigaste sjö i Finland. Suvanto var fordom ett lugnvatten af Vuoksen, som genom Kiviniemi flöt deruti och derpå i öster genom Taipale fors ut i Ladoga. Utan tvifvel ha inloppet vid Kiviniemi och utloppet vid Taipale vexelvis igengrott, hvarigenom sjön tidtals kommit att hafva sitt utlopp än omedelbart i Ladoga, än medelbart genom Vuoksen. Ännu för 33 år tillbaka var sjöns utlopp vid Kiviniemi. Suvanto, på sina ställen blott 2 verst bred, men djup, sträckte sig 3 mil och 8 verst till en 500 alnar lång och 20 alnar bred sandvall, som vid Taipale by afstängde sjön ifrån det 37 fot 4 tum lägre Ladoga. Socknemännen hade länge varit betänkte på att genomgräfva denna dam, för att genom sjöns fällning förbättra sina sanka ängar. Redan 1741 voro soldater kommenderade till Taipale att gräfva, men kriget afbröt arbetet. Om våren 1818 stod vattnet så högt, att Taipale byamän endast behöfde några spadtag, för att få en liten strömfåra öfver åsen i rörelse. Men vattnet började småningom skära sig i sanden en bredare och djupare fåra, än byamännen beräknat, så att de, af fruktan för sin nedanför belägna by, sökte dämma flödet. För sent. Det var qvällen före Georgsdagen. Bonden Antti Jävaloinen i Kosela by hade med sin son begifvit sig ut att bland de simmande isbitarna utlägga 150 ryssjor. Sedan tidigt påföljande morgon boskapen, efter gammal sed, med mycket larm blifvit utsläppt på första betet, gingo far och son att vittja bragderna. Förgäfves ansträngde båda sin syn, de kunde till sin förundran icke upptäcka ett enda flöte; de kunde icke heller ana, att den en half mil nedanföre uppkomna strömmen var orsaken dertill. "Ro till stranden!" sade slutligen fadren åt sonen. Men stranden hade emellertid förvandlats till en gyttjig backsluttning. Saken blef klar, ryktet om faran i Taipale utbredde sig med blixtens fart öfver hela socknen. Det tillströmmande folket stod på stränderna med hopknäppta händer och tårfyllda ögon, för att åskåda detta storartade skådespel, hvars inflytande på hela deras socken stunden icke tillät öfverväga. På Suvantos lugna spegel förvandlades det första lilla strömdraget till en allt våldsamare störtflod, som slutligen i sin vilda framfart lösbröt stora jordstycken med derpå vexande furuträd och störtade dem i Ladoga. En bonde trodde icke faran blifva så stor, utan hade uppklifvit att reparera sitt tak, men hann med möda bort derifrån, då ett nytt vattengap öppnade sig och i sitt svalg bortryckte stugan. Blott tuppen hördes ännu långt ute i Ladoga gala på spillrorna. Den s. k. Taipale fästning, en redutt, blef oskadd qvar nära branten. Ett ryskt bönehus från den tid, då här funnos 60 gårdar med grekiske Finnar, fördes äfven ut på Ladoga. Dånet hördes 3 mils väg till Schlüsselburg, der man i tre dygn oupphörligt ringde med kyrkklockorna. På en enda dag hade Suvanto hunnit uttömmas. Der man dagen förut åkte på landsvägen längs åsen, rodde man andra dagens afton öfver en bred å, omgifven af ofantliga branter. Suvantos vatten strömmade så våldsamt, att ända ifrån Vaitikanniemi all gyttja och mull medföljde och den grofva bottensanden der qvarstår ödslig och ofruktbar. Stora hopar af fiskar samt fiskbragder stadnade i gyttjan. I en aflägsnare by, Riiska, hade en enfaldig bonde tidigt på morgonen gått till stranden att gärda. Han ville hafva arbetet färdigt till frukostdags, men huru envist han än arbetade, återstod alltid ett litet stycke ogärdadt, stranden vek ständigt undan och hans frukost med den. Kiviniemi ström försvann helt och hållet. Taipale ström, som 1819 var blott ett par verst lång och omkring 15 fot bred, har på den gamla sjöbottnen nu en längd af 8 verst med omkr. 75 fots bredd, och Suvanto föll sedan 1820 på 13 år 1 fot 10 tum. Tillandningen beräknas till inalles öfver 10,000 tunnland. De nyvunna ängsträckorna äro oöfverskådliga och den halfannan aln mäktiga dyn utan besvär egyptiskt fruktbar. Der vattnet förut stod två famnar högt, äro nu stugor byggda. Märkvärdigt är, att man på sjöbottnen, utom vapen och andra saker, funnit trädstubbar, hvilket tyckes bevisa, att Suvanto någon tid förut varit torr och skogbevuxen. Kiviniemis genomgräfvande är nu ortens lifsfråga. Vuoksen, som 1818 var 6 fot 8 tum lägre, var 1833 18 fot 4 tum högre än Suvantos vattenyta. Om man genom det endast 375 alnar breda Kiviniemi ville fälla floden 6 fot, skulle öfverbyggarne i 6 socknar hafva en fördel, som för året uppskattats till 272,350 Rub. B:co. Suvanto skulle i början stiga 8 fot, men derpå falla 4 à 5 fot under nuv. yta, sedan floden skurit sig en djupare fåra vid Taipale. — Alexander Newski klosters skada för fiskerierna vid Kexholm och Pärnä (16,000 Rub. B:co Ass.) och Konevitz klosters vid Räisälä forsar (1000 Rub. B:co) har kronan godtgjort genom dessas inlösande.

Ifrån Saajoki gick gamla riksgränsen åt nordvest till Hirvisaari, der ännu fyra socknars råer sammanstöta vid Päiväkivi. Kort förut har floden vid Noisniemi vändt sig åt nordvest, omgifven af branta stränder, och utbreder sig emellan S:t Andreæ och Sakkola till en 14 verst läng fjärd, hvars största vattenmassa vid Tiuri nedslungas i tvenne armar mot Kohtasaari holme. På Tiurinsaari holme synas lemningar af fästningsverk. Förbi en grupp af små täcka holmar tager ⅔ af den strida vattenmassan sin kosa åt nordvest till kyrkan och prestgården, mellan hvilka den sjölika bifloden Helisevä har sin mynning. Räisälä gård (Löfström) ligger på venstra stranden vid kyrkan, den lilla vackra Husunsaari med sitt lusthus och sin laxpata midtemot i floden. Till höger är Pudoria (Schvindt) och i fonden begränsas utsigten af det välbyggda Ivaska (Starck). En mil nedanföre är den skummande raka Unnonkoski, som tyckes stå i sammanhang med sagan om Unto (Untamo, Untamoinen), Kalevas broder. På andra sidan om den milslånga ön Härskiänsaari nedstörtar flodens öfriga tredjedel utför det vilda och steniga Ahvenkoski, för att vid öns norra udde åter förenas till en stor sjö, som äfven heter blott Vuoksi och genom sin rika arkipelag gör båtfarten till Kexholm till en af de angenämaste i Finland. Till höger är Pyhäjärvi, i Peter I:s tid förlänadt åt Prins Dolgoruki, 1741 åt Soltikoff. Hela socknen består af tre gods: Toubila (Touvila) af 38 mtl, Konnitsa af 26¾ mtl, hvilka begge nu ägas af Baron Friedricszt (kusin till den förutnämnde). Det tredje är Kejserl. Kabinetsgodset vid Ladogas strand, af 10 byar med tills. 16 mtl, och innehafves på arrende af Baron Friedricszt. Till venster öfver fjärden är

66. *Kaukola*,

ett kapell, som tillhört Räisälä, men nyss är förenadt med Kexholms landsförsamling. Planchen är aftecknad från gästgifvargården, hvaraf ett hörn synes till venster. Längst till höger är prestgården, eller, som den i Wiborgs län vanligen kallas, pastoratet. Från Ilmes kapell nedforsar Miinajoki förbi kyrkan genom Miinankoski i Vuoksen. Bron invid kyrkan kallas Muukinsilta, brokistorna Muukin kotat, efter fordna jättar, som skola uppbyggt dem. Kaukolabon förråder mycket slägttycke med Jääskisbon, men skiljes till det yttre lätt på klädernas svarta färg. Kapellets största gods äro Järvenpää och Suotniemi (Löfström), det sednare med en större porcellins- och fayence-fabrik.

67. *Kexholm.*

Sexton verst nedanom Unnonkoski delar sig Vuoksen i tvenne utloppsarmar, af hvilka den sydligare går till Kexholm. Planchen är tecknad från vestra sidan eller Kalliosaari holme, nedanför hvilken Vuoksens böljor för sista gången kasta sig utför en höjd af 18½ fot. Öfverst i forsen ligga de begge holmarna med Kexholms fästning, som är så gammal, att man icke vet, hvilken af de tre stridande nationerna först anlagt den, innan Thorkel Knutsson 1293 intog densamma. Dess svenska namn är en rådbräkning af det finska Käkisalmi (Göksund). Det har ofta pröfvat krigets skiften. Svenskarnes första svaga besättning, som icke kunde motstå den öfverlägsne fienden, föredrog döden framför en skymflig öfvergång, gjorde ett utfall och stupade till sista man år 1295. Fästet förblef i Ryssarnes händer intill år 1580, då Pontus de la Gardie intog det; 1597 återlemnades det åt Ryssarne, men eröfrades än en gång af Svenskarne 1611 och förblef svenskt till 1710, då Peter I intog det, hvarefter det fått vara i ro. Till venster är hufvudfästningen, med kaserner, rysk kyrka m. fl. kronohus; den mindre ön till höger kan anses som fästets innersta del och kallas äfven af Finnarne pesälinna. I dess lilla torn förvarades den ryktbare kosackhöfdingen Pugatschoff med hela sin familj, af hvilken en ålderstigen dotter lefde långt in på detta sekel, dock på fri fot, och här satt i flera tiotal år en fånge, som stundom fick träda i umgänge med stadsboerne, men aldrig sade sitt namn, hvarföre han kallades den namnlöse, nimetöin. Då han framträdde, säges det, var han hvit som ufven. — Staden Kexholm är anlagd vid forsens början på venstra stranden, lika långt (14 mil) från Wiborg, Willmanstrand och Petersburg. Den uppstod småningom vid fästningen. Kexholms ägovidd är omkring 2,000 t:land, stadsplanen 135. Staden, som 1816 förklarades för uppstad, har en lägre elementarskola, en provincialläkare m. m. Folkmängden har varierat: 1812 875 personer, 1820 blott 520, 1842 åter 1059. Sistnämnde år hade staden 14 handlande och 13 hökare, 12 öppna salubodar; 10 inskrifne handlande bodde i Ryssland. Inga fabriker finnas; fartyg få. Sommartid ger fisket den mesta liflighet. Ett stycke nedanföre, bortom Tenkalahti viken, är Kallio eller Siikalaituri, ett af Finlands förnämsta sikfisken. Lax fås äfven, men laxvarpen äro egenteligen ½ verst nedanföre. Stundom fås stör. Ett år hade man till d. 12 Sept. fångat 12,000 laxar och 120,000 sikar. Detta

fiskeläge, äfvensom Pärnä, tillhör Alex. Newski kloster i Petersburg. Bönderne fiska längre ned; men ofta segla de ut till Munasaari i Ladoga. Hela kedjan af Karelens vattensystem till Ladogas strand utgör 50 à 60 mil, hvaraf öfversta loppet ligger 276, Saimens yta 257 fot öfver hafvets yta. Vuoksen har en längd af omkring 14 mil, hvarunder 8 större fall eller forsar förekomma. Fem färjor leda deröfver, den sista vid Kexholm.

68. *Pärnä bro.*

Ungefär 3½ verst från Suotniemi strömmar Vuoksens nordligare utloppsarm förbi en mängd större och mindre holmar norrut till Saha, Leppäkoski och Kiurunkoski forsar, hvarefter den delar sig hufvudsakligen i tvenne armar, hvilka genom Pärnäkoski, ett par verst nedanför Pärnä bro och 4 verst ifrån Kexholm, försvinna i Ladoga. Fisket är här af mindre betydenhet, men oförlikneligt skön är utsigten från Pärnä broar åt de många små holmarna, som kasta sin skugga öfver de oroligt ilande, kristallklara böljorna. Endast Kexholmsboerne hafva oftare lyckan att besöka detta ställe, i hvilket näktergalen förälskat sig. Ett litet stycke från bron, som leder öfver den sydligare mindre armen, är en temmeligen väl bibehållen redutt. Hela Kexholms landsförsamling har bestått af tre frälsen eller ladugårdar: Vuohensalo, Joensuu och Saha. Det sistnämnda kallades äfven Pärnä och omfattade denna flodarms gebit.

Ladoga.

Ifrån Vuoksen, Finlands mäktigaste flod, komma vi till **Ladoga**, Europas största sjö, som i sydvest, söder och öster omgifves af Ingermanland och Olonezska guvernementet, för öfrigt af Karelen på en kuststräcka af 32 à 33 mil och i ryska krönikan ofta kallas **haf**. Ladoga är af oval form, utan betydliga öar, stiger och faller ömsom uti en period, som än uppgifves till 4, än till 7 är och upptager 70 större och mindre vattudrag, af hvilka, utom Vuoksen, **Volckow** (Volkkova) och **Svir** (Syväri) äro de förnämsta. Längden uppgifves till 17 och en half mil, bredden till 10 och en half, arealen till 292 qv. mil. Sjögren förmodar Ladogas namn hafva uppkommit genom omkastning af ordet **aaltokas** och således egentligen betyda det **vägiga**. Ehuru äfven kringboende Finnar nu säga **Laatukka**, har denna förmodan så vida giltighet, att Ladoga i sjelfva verket är mycket stormig och häfver fruktansvärda vågor, i synnerhet vid sydlig vind. En ladogavåg kallas kare' eller maininki. Sjön tillfryser i slutet af Januari, men går åter upp redan i början af Februari; äfven under denna tid göra strömdragen ofta råkor i isen. En egen skjälart, kallad norppa (Phoca annulata?) finnes i Ladoga. Af största vigt är dess fiske. De omgifvande finska häradernas hela lif och rörelse äro nuförtiden concentrerade omkring Ladoga, likasom fordom denna sjö, enligt runornas dunkla vittnesbörd, på sina vågor bar våra förfäder öfver till Suomilandet. Kastar man en blick på den närmast liggande finska kusten, så finnes denna landsända hafva mer än andra varit ett föremål för donationerna. Här samt i en del af Äyräpää hafva dessa äfven blifvit handhafna med vidsträcktare äganderätt än annorstädes. Det fanns en tid, då hela Kexholms län var förpaktadt åt Jakob de la Gardie. Ladogas vestligaste vik omgifves af socknarne **Hiitola** och **Kronoborg**. På Hiitolas strand mötes ögat först af

69. *Pukinniemi,*

ett 22 verst från Kexholm beläget gods, som år 1793, då Amiral Siewers erhöll detsamma, bestod af 126 hemman om inemot 50 mtl. Grefve G. M. Armfelt köpte det, jemte större delen af **Asila** (93 hemman om 37 mtl), som 1711 var doneradt åt Gen. Löjtnant Henning, för något öfver 300,000 Rub. B:co, och inom denna familj har det stadnat ända till 1849, när det försåldes i smärre lotter. Då nemligen ingen anmälde sig att köpa hela godset för 70,000 Rub. S:r, voro Armfeltska arfvingarne nog liberala, att efter en till 60,000 Rub. nedsatt köpeskilling låta de underlydande bönderne sjelfve tillösa sig hemmanen. Stommen med några små byar köptes sedan af Grefve Kuscheleff-Besborodko för omkring 10,000 Rub. S:r. Dess läge synes på planchen, som är tecknad från landsvägen. Karaktersbyggnaden har en glad utsigt öfver en vik, omgifven af klippor och höjder, hvilkas gråa granitmassor likasom höja sig öfver hvarandra och karakterisera Ladogas nordvestra och norra omgifningar. Det öfriga af Hiitola moderkyrka utgjordes af Asila godset, hvaraf Siewers äfven ägde mera än en tredjedel, men som numera är deladt (Tiurala Laurola m. fl.) Till Pukinniemi hörde äfven **Ilmes**, som köptes 1849 af Hofrådet Tavast för 14,000 Rub. S:r. Hela Hiitola är en oafbruten följd af kitteldalar, på hvilkas sluttningar vägarna med möda slingra sig fram. Bergen tros vara befolkade med jättar, som kallas Hiiet och hafva gifvit socknen sitt namn. Asila betydliga å framforsar ifrån den ena dalbott-

nen till den andra och bär stora stockflottor ned till Ladogas strand. — Vid norra bottnen af samma vik ligger

70. *Kronoborg (Ruunulinna)*

med många fornminnen. Planehen upptager till venster socknekyrkan, dit grannt utstyrda qvinnor rida om söndagarna. Mellan lerfälten flyter Kurkijoki å, hvarefter socknen på finska benämnes. Det längst till höger belägna höga berget är Linnamäki, på hvilket fordom stod ett slott med vallar. I medlet af 17 seklet var Nils Olofsson Printz här kommendant, men endast några stensättningar hafva intill sednare tider af slottet funnits qvar. Det kallades Kronoborg. Äfven i Reikkola by ett stycke derifrån, och på den höga holmen Lapinlinna, finnas lemningar efter befästade platser, vittnen om längesedan förgätna strider. Ryska krönikan tyckes hit förlägga krigstäget 1396. De kanonkulor, de i flera rader begrafna lik, de benhopar, epåletter m. m., som intill sednaste år i ymnighet hittats i denna nejd, tillhöra sannolikt en nyare tid. Linnanmäkis fordom blodade topp har icke längesedan blifvit prydd med en vacker paviljong, omgifven af planterade alléer. Utsigten är skön. Kannansaari, en bland vikens holmar, skall fordom haft ett kloster och en rysk kyrka. Kerimäki och Sääminkä bönder hemta sina landtmannaprodukter öfver Parikkala till Kronoborgs hamn, för att derifrån transporteras till Petersburg. Vigtig är isynnerhet smörhandeln. På en gång lågo på lastageplatsen vid åmynningen 7810 pud, och en bonde förde ensam smör till ett värde af 20,000 Rub. S:r. Kronoborg var det förnämsta bland de arrendegods, som från äldsta tider funnos i Karelen och på vissa år för kronans räkning utarrenderades. Såsom taffelgods gafs denna socken, jemte Parikkala och Jachimvaara, 1728 åt prinsessan Elisabeth. Tvenne år derefter erhöll Grefve Scawrowsky samma socknar, eller hela det nuvarande häradet, hvilket sedermera inlöstes af kronan. Grefve Woronzoff erhöll 1797 samma ofantliga donation, miste den någon tid derefter, men återfick den af Kejsar Alexander med tillydande 5047 själar. Hans grefvinna, miss Pembrooke, uppbar efter hans död godsets räntor utan att bo i Finland, och af henne köpte grefve Kuscheleff Besborodko egendomen för 446,000 Rub. S:r. Dess förvaltning är nu delad mellan tvenne hofläger, Kronoborg och Tervus, samt tre farmer. Landbönderne utgöra årligen, utom 9,000 Rub. S:r i penningar, omkring 40,000 dagsverken. Tervus utgör socknens östligaste del med herrliga utsigter utät Ladoga.

Ju längre mot norr man följer kusten, desto brantare löpa bergarmarna ut i Ladoga och omgifva smala, djupa vikar, ej olika Noriges fjordar. Sådan är äfven

71. *Utsigten från Jachimvaara prestgård.*

Ett stycke utanför viken är en liten holme, kallad Lapinliuha deraf, att fordom en viss Kivilistulainen här skall hafva förföljt tvenne Lappar, hvilka under flykten kastade sig i Ladoga. Hamnen är vigtig såsom nederlagsplats för handeln på Petersburg. Ungefär halfva socknen har underlydt Alex. Newski kloster, tills de 1849, jemte Walamo klosters fiskelägen och jord i Kymmene med full äganderätt öfverlemnades till finska statsverket emot ett årligt arrende af 5,515 Rub. S:r. Socknen, af allmogen kallad Jachima, har nyligen byggt sig en ny och prydlig kyr a. En sjukdom, kallad kulppukaula, bestående i en utvext på halsen, har här sin medelpunkt. Den är blott långsamt dödande och tillskrifves det svafvelhaltiga vattnet. — Litet högre upp från Ladogastranden är Parikkala socken (af bondenamnet Parikka), äfven kallad Joukkio och Koitsanlahti, efter en kungsladugård. Tillika med grannsocknen Uukuniemi tillhörde Parikkala för 200 år sedan Arvid Wittenbergs grefskap Nyborg. — Sordavala och Salmis härader betraktades ännu i Christinas tid såsom mindre betydande gränsländer, hvarföre de för ett ringa pris byttes och bortslumpades. Familjerna Cronstjerna, Banér och Wrangel hade här besittningar. Ifrån de första ryska tiderna var Uukuniemi anslaget till sjökadettkorpsen i Petersburg, men återgick 1792 till kronan. Åren 1730—64 hade Alex. Newski kloster Impilaks, Suistamo och Sordavala. Dessa ställdes 1764 under Ekon. Kollegium i Petersburg samt förvandlades till krono 1797. Leppälahti kapell, Salmis, Suojärvi m. fl. landsträckor köptes, efter att som donationer hafva genomgått flera händer, jemte bräder, inventarier m. m. 1826 af Handl. Gromoff för 4,200,700 Rub. B:co Ass. Hela egendomens areal utgör en million tunneland eller omkring 50 qv. mil, större än mänget hertigdöme. Prikasschiken (inspektorn) har 12,000 Rub. i lön, utom andra förmåner. Olonetska posten går genom godset, och likväl har detta eget postkontor, hvarifrån ofta 50 rekommenderade bref på engång expedieras. De största sågverk finnas i Salmis donationen, neml. Tulemajoki, Uksujoki, Leskelä,

Koirinoja. På dess är 1838 skattlagda bruk, Suojärvi eller S:t Annæ, bearbetas ortens rika tillgång på sjö- och myrmalm. Produktionen är 6,000 skeppund tackjern, obetydligt stångjern. Ilamants har i Herajoki ett kopparverk. Vigtigare är Pitkäranta koppar- och tennverk vid Ladogas strand i Impilahti. Smältningen påbörjades 1813, men nedlades 1818. År 1847 bildade sig Pitkäranta kompaniet, som för 110,000 Rub. S:r inköpte detta, jemte det 5 verst derifrån belägna Koirinoja eller Mitrofanij. — Fältspat och qvarz blef sedan 1815 öfverallt en vigtig exportartikel till porcellinsfabrikerna i Ryssland. Bland stenbrotten vid Ladoga är intet märkvärdigare, än marmorbrottet i

72. *Ruskiala.*

Ruskiala marmor är än askgrå med gula och grönaktiga ädror; än grönaktig med hvita och svarta ädror, än hvit, grå och svartspräcklig, än brun gråspräcklig samt förekommer i en sträcka af ¼ mil. Äfven annorstädes i trakten finnes marmor. Första stenbrytningen i Ruskiala begynte 1768. Verket tillhör kronan och står under kommissionen för Isaakskyrkan. Arbetet utföres mest af Finnar, stundom till ett antal af 500, legde for en viss tid af sommaren. Genom kronans byggnader för tjenstemän och arbetsfolk har en liten köping uppstätt. Sedan marmorblocken blifvit huggne i sina kubiska former, föras de till marmorsågen, ett litet stycke söder om Helylä å, hvilken synes på planchen. Denna såg har 28 ramar, som såga blott 5 qvarters längd i veckan, emedan sågningen sker medelst sand och icke genom vanliga sågtänder. Man finner denna marmor begagnad i kasanska och Isaaks kyrkorna, marmorpalatset, kolonnerna i Gatschina och andra stora byggnader i och vid Petersburg. Kyrkan är, jemte den i Jachimvaara, den nyaste och vackraste vid Ladoga. Vid kyrkobyn föreföll en kort, men het affär den 17 Maj 1789. Helylä å flyter ut i Ladogas nordligaste fjärd, Hiienselkä. Vid nya bron, som leder deröfver, är ett mycket högt berg, Paasanvuori, med en springkälla midt på toppen. Ungefär 18 verst från Sordavala ligger Pötsövaara, det högsta berg vid norra Ladoga, hvarifrån man ser 6 kyrkor samt Walamo. Allmänna landsvägen åt Olonets har flere sköna vyer.

73. *Walamo.*

När Ladoga någon gång hvilar i lugn, är utsigten öfver dess oändliga yta utmärkt skön, och vid hägring synes från stranden det ensliga Walamo. Öfverfarten är kortast från Sordavala. Först passerar man på Leppäjärvi fjärd under 15 verst de täckaste holmar, Kukkasensaari, Lihkatschu, Jänissaari och längst till höger Markatsinsaari. Vid åttonde versten far man alldeles nära förbi Haukkariuhtas branta stränder, i hvars berg en stor jernring sitter, hvarifrån i fordna krigstider en lina varit spänd öfver till Reikkala holme. Intet land synes till höger eller venster, men åt förstäfven börjar en mörkare prick antaga gestalten af en ö, och de glänsande kupolerna erinra att man nalkas Walamo kloster. Man inlöper dit genom en djup vik, som är 2 verst lång, men så smal, att fartyget löper tätt invid de höga skogbevuxna stränderna. Det i qvadrat byggda vackra klostret är beläget på en hög backe och innesluter en annan dylik mindre byggnad, der den förnämsta af klostrets fem kyrkor är belägen. Denna kyrkas rikedom på alla slags dyrbarheter är bekant. Munkarnes antal är 100 à 150, hvilka, under den tid de äro lediga från bönstunderna, sysselsätta sig med trädgårdsskötsel och några slöjder. En mängd bönder från fasta landet äro dessutom antagna till arbetsfolk på klostrets betydliga åkrar och ängar. Ett större antal hästar, men icke andra kreatur, underhållas. Renar, som om vintrarna komma dit öfver, få lefva i fred, emedan på ön är förbjudet att skjuta. Klostret omgifves på södra sidan af en äldre fyrkantig trädgård, på den vestra af en för 12 år sedan anlagd ännu vackrare. Hela ön är 8 verst lång och något smalare samt innehåller 6915 t:land bergbunden jord. Under svenska tiden funnos här 7 besuttna hemman. Enligt munkarnes egen uppgift, anlades klostret redan år 992 af Sergi och Germun, ehuru det sedan under krigstider flera gånger ödelades. Nuvarande klosterbyggnaden påbegyntes 1783. Walamo har först inom sednaste halfva sekel vunnit betydenhet och glans, ty ännu 1786 var det ett kloster af tredje klassen, och 1794 hade det, jemte en abbot, blott tre munkar. Men år 1797 donerade kejsar Paul åt detsamma laxfisket i Kymmene elf m. m., som numera af finska statsverket ersättes i reda penningar, och kejsar Alexander gaf det 1811 en ny utvidgad stat, som ytterligare ökades 1819, hvarefter Walamo år 1821 förklarades för kloster af första klassen. Den sik, som fångas vid Walamo, anses för fetast och smakligast. En bland sina vigtigaste inkomstkällor har klostret genom gåfvor af den stora mängd bohumoltser eller vallfärdande Ryssar, hvilka året om anlända, men talrikast till Petri-Paulifesten den 11 Juli. Desse åtnjuta på klostret en dags gästfrihet.

Emellan Walamo och Konevits, den andra, 5 verst från Pyhäjärvis kust belägna klosterön, skall Ladoga vara inemot tvåhundra famnar djup; dercmot äro södra och östra stränderna så grunda och uppfyllda med sandreflar, som af vågorna flyttas än hit, än dit, att sjöfarten der är ytterst osäker och kanaler längs hela södra kustlandet blifvit en nödvändighet. Den otaliga mängd fartyg, som öfver Ladoga föra varor till Petersburg, följa vestra kusten. Äfven denna har blott en enda god hamn, vid Konevits; för öfrigt har man på några ställen med mycken kostnad af sten utbyggt små hamnar (kavanja). Karakteristisk för Ladoga är stören både till fångst och transport. När en sådan kännes vara i notvarpet, anses ingen mensklig makt kunna få honom i land, om han icke sjelf behagar. Emellertid följer han vanligen beskedligt upp på grundet, der en erfaren fiskare, försedd med borr och rep, vadar ut och skubbar honom sakta om trynet. Deraf tjusas stören så, att han låter fästa linan vid sitt broskiga tryne. Störar fångas af ända till 10 puds vigt och derutöfver. Fem eller sex sådana följa, simmande vid sina linor, i släptåg efter en tremastad lodja (soima) till Petersburg; vore de flera, skulle de dominera skutan. — År 1844 anskaffade ett bolag Ladogas första ångfartyg, hvilket redan 1847 gjorde hafveri och slutade sin rörelse. Följande år byggdes ett annat och 1851 ett tredje, kalladt Peter den store. En eller två gånger i veckan göra dessa fartyg turer mellan Sordavala, Walamo, Konevits (7 mil) och Schlüsselburg (9 mil), eller ock hela linien fram till Petersburg (26 mil). Förbi det historiskt märkvärdiga Nöteborg (nu Schlüsselburg) passera grundgående Ladogafarare genom den stolta kejsarestaden ut till Nevans mynning och, om de så behaga, vidare ut förbi Kronstadt (Retusaari) till Finska vikens vida kringspridda öar, Seitskär (Seitakari), Lavansaari, Pienisaari, Hogland, för sina höga berg af Finnarne kalladt Korkiasaari och ryktbart för sjöslaget 1788, samt stora och lilla Tyttersaari, utom tallösa klippor och grund, som lägga försåt för seglaren. Befolkningen på dessa utöar är, likasom deras anor, de fordne Karelarne, djerfve sjömän och bevarar mycket af sina gamla traditioner. Fyra bönehus hafva här redan länge funnits, hvilka ända till 1830 utgjorde ett slags eget pastorat under kapellanen i Björkö, som derföre kallades pastor insularum.

VI. Savolaks.

Savolaks (Savo, Savonmaa), ett af Finlands inre landskaper utan hafskust, beräknas hålla 28 mil i längd, 15 à 16 i bredd och 270 qvadratmil i areal. Till formen liknar Savolaks ett päron vändt med stjelken åt norr. Dess gränser beröra i öster och söder Karelen, i norr Österbotten, i vester Tavastland, i sydvest ett hörn af Nyland, samt hafva både i äldre och nyare tider varit mycket omtvistade. I början uppkommo dessa tvister mellan invånarne sjelfve, särdeles mot Tavastland. i följd af karelska stammens framträngande in på Tavasternes fordna område längre mot vester. Tre märkvärdiga rågångshandlingar från åren 1415, 1446 och 1452 vittna att Savolaks gränser mot Tavastland då först, efter bittra inbördes klagomål, utstakades. Efter 1743 års fred, som bortklöf ett stycke af Savolaks, föreföllo här flera tvister om riksgränsen. Provinsen har under tidernas lopp fördelats på olika län; efter nu gällande indelning hör sydligaste delen till Wiborgs, den södra till Sanct Michels samt den öfriga och norra delen till Kuopio län. Uppkomsten af namnet Savolaks har förklarats olika; allmännast härledes det af S:t Michels socken, hvilken i äldre tider hetat Savilahti och anses vara den kärna, kring hvilken odlingen först begynt utbreda sig. Andra tro sig återfinna dess ursprung i ordet savolotschie, hvilket förekommer i ryska krönikor begagnadt om nejder och folk belägna på andra sidan om en vattendelande höjd (volok). Provinsen bär i sitt vapen en gyllene båge i svart fält med uppspänd pil. Skölden betäckes af en greflig krona.

I hela det vattenrika Finland är Savolaks det vattenrikaste. Så många herrliga stora sjöar, så många ypperliga kommunikationsleder äga få länder på hela jorden att inom samma omfång uppvisa. Här begynner vid Maanselkäs södra sluttning den sammanhängande kedjan af de förut omnämnda Onkivesi, Maaninkavesi, Kallavesi med Juurusvesi, Suvasvesi, Juojärvi, vidare söderut genom Warkaus fors och kanal Äimisvesi, Haapavesi, Haukavesi, Pihlasvesi med de karelska vattnen och slutligen den besjungna Saimen, förutom otaliga mindre vattudrag, stängda mellan de höga åsarna och spejande efter den första närmaste däld, för att söka genom de täckaste sund sina väntande syskonsjöar. De flesta af dessa sjöar omsluta otaliga uddar och öar af den rikaste omvexling. Talrika branta åsar, stundom öfvergående i långa, men låga bergsträckor, frambringa en sådan rikedom af de skönaste

utsigter, att tecknarens val här är svårare än någonsin annars. Mellan höjderna och sjöarna utbreda sig vidsträckta mossar och kärr, hvilkas ödslighet fordom vanryktade hela provinsen med all dess skönhet; Gustaf III brukade ofta tala om "*les deserts de Savolax*". Norra delen af Savolaks kunde för dess ständigt vexlande berg och dalar kallas en dotter af Maanselkä, som under försöket att framtränga längre åt söder här spridt sina utposter. Södra delen är jemförelsevis jemnare, hvarföre ock sjöarna här få utrymme att vidga sig öfver större ytor. Tre åsar särskilja de större vattnen i Savolaks. Den nordligaste går från norra länegränsen genom Pielavesi, Kuopio socken och Suonenjoki nedåt S:t Michel, skiljer Saimas vattensystem från Päjänäs och kallas Veenjakaja, vattendelaren. En annan ås stryker från Maanselkä nedåt Idensalmi; en tredje går öster om Onkivesi ned till Toivola pass norrom Kuopio och vänder sig derifrån österut åt Libelits i Karelen. De båda sistnämnda genomskäras på flera ställen af sjöarna. Jordmånen i Savolaks är oftast stenbunden, tätt under den bördiga svartmyllan vidtager på de flesta orter grof sand, blandad med samma gäslera, som varit ett så fruktansvärdt hinder för byggnaden af Saima kanal. Mineralriket synes fattigare än man skulle förmoda, dock har man, jemte några de vanligaste malmer, funnit bergkristall, sandsten, tälgsten m. m. Både åker och äng ha, till följe af jordmånen, alltintill sednaste tider varit otillräckliga, men deremot svedjebruket, som här af ålder varit ytterst allmänt, så gifvande, att Savolaks ej sällan haft spanmål att aflåta till de närmast liggande landskapen. Savolaksaren har lefvat af sin skog, sveden har gifvit honom bröd och sågstocken penningar. Långa tider förgå, innan den utmärglade jorden af en afbränd sved åter beklädes med grönska; det är derföre en resandes ovana öga dröjer vid de många kala och ödsliga kullarna invid alla vägar i Savolaks. Hvarföre, säger han, står här naturen så vanlottad? Man svarar: för tio eller tjugu år sedan var här en sved. Äfven sednare tiders sågverk ha kommit skogen att glesna. Potäterna kommo sent till Savolaks; linet har först i en nyare tid begynt allmännare odlas, men kan ej i godhet mäta sig med det tavastländska. Vilda och tama djur äro här desamma som annorstädes i Finland, dock att den vilda renen stundom visar sig i norra Savolaks, elgen någongång och björnen ofta. Hästen är här af utmärkt godhet, härdig, snabb och vacker, när racen hålles ren; men kännare klaga, att införseln af ryska ston begynner att försämra den inhemska racen. Sjöarna äro stundom mycket fiskrika; laxen går långt upp i Saimen, gösen är allmän, dock allmännast af alla mujkan, hvilken saltad är bondens vanligaste sofvel.

Savolaksarn är i grunden icke annat än en tillökt, om icke just alltid förbättrad upplaga af stamfolket Karelaren, hvarföre det mesta som blifvit sagdt om den sednare äfven har sin tillämpning på den förre. Likväl finnas olikheter, uppkomna genom århundradens inflytanden. Karelaren, klufven af riksgränsen i tvenne religioner och tvenne läger, har sökt sin räddning i det sega fasthållandet af forntida lynne, då deremot Savolaksaren visat sig mera eftergifven för en nyare verldsåsigt. Savolaksaren är rikare och mera oberoende; mellan de båda ytterligheterna af ödmjukhet utan sjelfförtroende och herreaktighet utan hejd lutar Savolaksaren mer åt den sednare, likasom Karelaren mer åt den förra. I Kuopio, Idensalmi, Rantasalmi m. fl. förmögnare soknar råder en bondearistokrati, hvilken, ehuru icke sällan dryg, vanligen ej saknar en viss värdighet och fördelaktigt skiljer sig från Nylands eller Åbonejdernas halfherrar. Savolaksaren, mera än Westfinnen och Karelaren afstängd från främmande inflytanden, har goda anlag att inom sig utbilda en nationel finsk kultur. Den gamla runosången håller på att utdö i hans land, men barder af nyare stil och sånger af nyare innehåll har han flera än andra. Hans dialekt, den s. k. savolaksiskan, är af alla ostfinska den mest utbredda, sträcker sig från Willmanstrand till Kajana läns gräns, från Kivijärvi och Jämsä ända till Pielisjärvi och Sordavala samt eftersträfvar under Gottlunds m. fl:s händer rangen af sjelfständigt skriftspråk. Likt Karelaren nyttjar han egna slägtnamn. Rökpörten äro ännu i bruk hos detta svedjefolk, gårdarna vanligen enstaka och husen spridda; en egenhet är att hästarne mängenstädes vintertid fodras i boningsstugan. Renligheten är blott hos de förmögna en dygd. Karelarens egendomliga forntida klädedrägt är längesedan aflagd i Savolaks; stundom, såsom i Mäntyharju, ser man ännu äldre personer behålla qvarlefvor deraf, såsom qvinnornas linnehufva (lakki, nätty) och långa ljusa ylletröja (hame) samt karlarnes grytmössa (patalakki) med röda lister; men ungdomen följer tidens mode, utan att aflägga det gamla begäret för lysande färger. För öfrigt råder i de förmögnare soknarna, och mest i nejden af Kuopio, en annorstädes i finska bondens boning oerhörd lyx; icke blott silfver i skåpen, siden i drägterna och kaffe eller rhum bland välfägnaden, utan ganska ofta äfven vin och cigarrer vid högtidliga tillfällen — en och annan till Kuopio inrest Croesus reqvirerar stundom champagne — samt guld-

nipper, dyrbara pelsverk och isynnerhet rikt prydda schäsar och seldon. Ty Savolaksaren är stor hästvän, det är hans svaghet att ila förbi sina soknebor i en grann släde med en häst i redet af 2 till 300 rubel silfvers värde och derutöfver. De formliga kapplöpningar man de sednare åren begynt anställa vid Kuopio äro derföre mycket i allmogens smak och skola sannolikt med tiden blifva ett nationalnöje.

Seder och bruk hafva, jemte klädedrägten, för det mesta jemnats till likhet med det öfriga landets. Bröllopen äro vidlyftiga och firas under mycken välfägnad; begrafningar enkla, barndop utan kalas. Danslekar äro mycket i bruk; Mag. Reinholm har af dem samlat ett otroligt antal. Gåtorna hafva bibehållit sitt anseende. Savolaksaren är i allmänhet en förståndigare man, än den barnsligt naive, för hjertats intryck känsligare och derföre mera poetiske Karelaren. Detta röjer sig äfven i lek och sång, hvilka i Savolaks äro sinnrikare, men ock mera kallt förståndiga. Af samma orsak är Savolaksaren mindre vidskeplig, än sin halfbror i öster; han ler åt månget skrockfullt bruk, som hans gubbar och qvinnor af vana bibehålla; hans begrundande och klyftiga lynne har ofta sökt sig ett fält på religionens område. Sedan mer än två menniskoåldrar har Savolaks varit den finska pietismens härd och utgångspunkt, ehuru den aldrig der vunnit den utbredning, som i det energiska Österbotten. Den bibelkunnige, andligt kraftige Savolaksaren **Paavo Ruotsalainens** namn är vida bekant. För öfrigt sakna de orimliga historier, som varit i omlopp om Savolaks', likasom Österbottens, pietister merändels all grund. Med afräkning af enskilda afsteg, som af de upplystare ogillas, äro dessa pietister ett fridsamt folk, hvars seder och laglydnad blott okunnigheten eller illviljan söka att göra misstänkta.

Savolaksarens större klyftighet visar sig i den större spekulationsanda, med hvilken han drifver handel och trafik. Karelaren är lika rörlig, men hans trafik går machinmessigt och ständigt i samma spår. Savolaksaren deremot förstår att lämpa sig efter konjunkturerna; strömmen af hans trafik har sedan tjugu år tillbaka tagit en riktning rakt motsatt dess förra. Ännu vid nämnde tid såg man de österbottniska kuststädernas gator och torg uppfyllda af Savobönders lass, hvilka i långa rader ofta på mer än trettio mils väg ditförde smör, talg och andra produkter af åker och ladugård. Af hela denna vidsträckta tillförsel synes numera knappt ett spår, en betingad fora på Uleåborgs saluplatser eller en spekulant, som mindre kommit i afsigt att sälja, än i afsigt att uppköpa renkött och lax. Savolaks hela export har vändt sig åt söder; likt ett ständigt mäktigare sugande strömdrag, ha Petersburg och Wiborg dragit provinsen till sig och sålunda förberedt den stora omsvängning af nejdens hela trafik, som blir den första och oundvikliga följden af Saima kanal. När derföre den österbottniske köpmannen klagar att kanalen i en nära framtid beröfvar honom hälften af hans tillförsel, förgäter han, att denna märkliga omkastning af handelns ström tagit sin början en half mansålder innan kanalen beslöts, och visserligen påskyndas, men icke förorsakas af denna. Nu först har Savolaksaren begynt uppskatta värdet af sina stora sjöar som kommunikationsmedel, och de tider äro förbi, då man medelst godtyckliga reglementen sökte leda handeln i naturvidriga banor. Genom att förvandla dess stora sjöar till hafsvikar och dess stränder till hafskuster, kommer kanalen att vända ut och in på hela Savolaks. Upplandstrafiken, som härtills concentrerat sig kring Kuopio och der, under vidsträckt tillopp från både finska och ryska orter, frambragt den största marknad Finland äger, kommer hädanefter att öfver Wiborg utflöda till verldsmarknaden och derigenom antaga en mera storartad och totalt förändrad karakter.

Savolaks utgjorde ursprungligen en del af Karelen. Bland de redan nämnda förklaringarna af dess namn berättar en sägen följande *). I fordna tider hände sig att en skara Karelare drog vesterut öfver ofantliga skogar och ödemarker att söka sig nya boningsplatser. Uttröttade af otroliga mödor, nalkades de den vackra strand, der nu S:t Michel är beläget, och sågo der röken ifrån ett pörte uppstiga mot den klara morgonhimmelen. Då utropade de i sin glädje: savu! savu! (rök! rök!) och beslöto att här bygga och bo. Udden, der pörtet låg, benämnde de till minne häraf **Pirttiniemi** och viken derinvid **Savulahti**. Här byggdes den första kyrka, sannolikt till erkeengeln Michaels ära, och soknen deromkring, som i början kallades Savolaks, antog i en sednare tid sin skyddspatrons namn. Härifrån säger berättelsen, hafva efterhand kringliggande nejder blifvit bebyggda genom utflyttningar, hvarföre ock denna trakt fordom varit kallad **Stor-Savolaks** (Suur-Savolahti), då deremot de kring Kuopio liggande soknar af ålder kallats **Lill-Savolaks** (Vähä-Savolahti). Under sitt framträngande mot vester stötte Savolaksarne på Tavasterne; desse veko, ej utan blodig tvist, så att då denna

*) Jmfr härom Kertoelma Suur-Savosta eli Mikkelistä, A. G. Koranderilta.

träta drogs inför Karl Knutson Bonde i Wiborg 1446, Tavasterne jemmerligen klagade att Savolaks allmoge dem gjort "dräpelig skada med mord, manslag, brand, rof och mängfaldiga väldsgerningar," medan Savolaksarne å sin sida klagade att Tavasterne "mördat, slagit deras vänner ihjäl och huggit dem sedan i stycken, så att hundarna äto dem rent upp." Emellertid behöllo Savolaksarne en del af sina vestra grannars fordna område. Vida mer förhärjande voro de fejder, för hvilka Savolaks var utsatt i sin egenskap af gränsort mot Ryssland. Århundrade efter århundrade, slägte efter slägte, under nästan alla krig med grannstaten härjades dessa olyckliga nejder delvis eller totalt, så att blott skogar och ödemarker gäfvo det flyktande folket en ömklig fristad. Äfven i klubbekriget var Savolaks invecklad. Dock, folkets sega kraft uppreste sig hvarje gång åter efter förödelsen, och det ärfde från dessa bistra tider en tapperhet, som gjort Savolaks brigaden, Savolaks jägare, vida berömda uti de finska krigens annaler.

Savolaks lyder under det nyss inrättade Kuopio stift samt omfattar 25 pastorater och 10 kapeller, fördelade på 4 prosterier (Willmanstrands, Södra Savolaks samt Norra Savolaks öfre och nedre). I öfrigt lyder provinsen under Wiborgs hofrätt samt under karelska och, sydligast, wiborgska lagsagorna. Dess område är fördeladt på 5 provincialläkaredistrikter. Till Wiborgs län höra följande soknar af Savolaks:

I. Lappvesi härad med Luumäki, Lappvesi, Klemis, Taipalsaari och Savitaipale jemte Suomenniemi kapell. Denna nejd utgör dammen emot Saimas södra fjärdar, som här, oaktadt markens starka sluttning, ej förmå genombryta sandvallen, men sannolikt sippra fram genom underjordiska ådror. Hela nejden är starkt vattendränkt, och jordmånen lös, der granit ej möter. Marken sluttar starkt åt söder. I Lappvesi utflödar Saima kanal, hvarom mera längre fram. Dessa nejder äro uppfyllda af minnen från 1788 års krig, för hvilket Savolaks var den förnämsta tummelplatsen. 1743 års fred hade utsträckt ryska gränsen till Christina socken, då Suomenniemi tillföll Ryssland. Detta kapell omsluter en ansenlig sjö, Kuolimajärvi, som, förstärkt af vatten från Mäntyharju, utfaller genom Kärnäkoski och Partakoski strömmar i vestra Saimatvesi (äfven Savilahti, en vik af Saimen). Här hade Ryssarne år 1790 starka batterier. Den 14 April anryckte Svenskarne öfver frusna sjöar från Christina; Gustaf III var sjelf tillstädes; hufvudstyrkan anfördes af baron G. M. Armfelt. Partakoski blef taget genom öfverrumpling, Kärnäkoski med storm; fiendens kanoner och magaziner föllo i Svenskarnes händer. D. 30 April sökte fienden att återtaga dessa vigtiga punkter, men slogs tillbaka. Mindre lycklig var expeditionen mot Savitaipale, hvarom mera. Davidsstad i Luumäki, bekant för nejdens höga backar, bestämdes 1793 till gränsfästning, men har endast haft en obetydlig garnison. För 5 eller 6 år sedan såldes denna s. k. stad på auktion åt en handlande i Fredrikshamn. Klemis kyrka är belägen vid en vik af det örika Kivijärvi, Taipalsaari kyrka på en betydlig ö af Stora Saimas vestra fjärd.

Vid södra kusten af samma fjärd ligger det lilla, men täcka Willmanstrand (Lappeenranta, Lappstrand). Både det svenska och finska namnet, jemte socknen Lappvesi, erinra om vilda mäns, Lappars, vistande här i en aflägsen forntid. Om stadens första uppkomst känner man endast, att Wiborg år 1547 erhållit rättighet till frimarknader i Lappstrand; törhända uppstod deraf en köping, hvilken år 1656 synes hafva haft egen styrelse, men år 1683 åter nedsattes till blott en lastageplats för Wiborg. Efter denna stads afträdande till Ryssland lades Willmanstrand i judicielt och administrativt hänseende under Fredrikshamn intill 1781, då här tillsattes egen magistrat och borgmästare. Någon tid residerade här landshöfdingen öfver Nyslotts och Kymmenegårds län. Ändtligen den 4 Okt. 1816 erhöll Willmanstrand uppstadsrätt. Stadens läge är intagande vackert med utsigt öfver Saimas öar och fjärdar. På en udde i dessa är den lilla och trånga gamla staden, omsluten af fästningens vallar. Här förvaras inom spinnhusets läs och bom qvinnliga brottslingar och lösdrifverskor från hela Finland till ett antal af omkring 200, nära hälften barnamörderskor; några sitta i ensliga celler; ett särskildt rum innesluter Zigenerskor, af hvilka somliga medföra späda barn. Zigenarne kalla denna af dem fruktade stad "Strannaki-pfu." Fästningen är numera indragen, och verken underhållas ej af kronan; högt gräs vexer på de fordom blodstänkta vallarna. Åt stadssidan höja sig vallarna af ett utanverk enskildt för sig och med den skönaste utsigt. Staden, hvars vidd utgör endast 80 tunnland, förutom tre år 1819 tillköpta hemman, har omkring 800 här bosatte invånare, men räknar som borgare nära 600 i Ryssland vistande personer, handlande med deras familjer, hvilkas utskylder bilda stadens förnämsta inkomstkälla. Staden har en lägre elementarskola. Pensionerade familjer från andra orter hafva här sökt en billig boningsort. De sednare åren ha flera vackra hus blifvit uppförda. Willmanstrand har en smakfull danssalong, en liten säll-

skapstheater, en helsobrunn m. fl. inrättningar för nöje och nytta, till större delen tillkomne genom dess nuvarande läkares drift och omtanke. Den 30 Nov. 1848 gafs här med utmärkt framgång det första finska sällskapsspektakel i Finland: Silmänkääntäjä (Ögonvändaren).

II. Jääskis härad har af Savolaks soknarna Joutseno och Ruokolaks med Rautjärvi kapell, liggande i en halfcirkel kring stora Saimas sydöstra fjärdar. Kustvägen från Willmanstrand hitåt går öfver stora, ofta ödsliga moar; till höger bortom kullarna framskymtar det betydliga Immalajärvi, till venster Saima. Wuoksens utlopp är i Joutseno, en half mil norr om Siitola färja. För att rätt anslås af denna brusande flod, lik menskliga lifvet "en strid från början", måste man utgå från Saimas lugn. Skyddade mot nordanvinden af stora till Ruokolaks hörande öar, äro dessa fjärdar så fridfulla, så djupbläa, som visste de aldrig af lifvets strider. Ruokolaks kyrka ligger täckt vid stranden.

III. Af Heinola härad hör till Savolaks endast en del af Mäntyharju socken, fordom klufven af riksgränsen, som gick längs Kallavesisjö, som utflyter i det vid kyrkan belägna Pyhävesi, derifrån genom Pyhäkoski ut i Lahnavesi och Juolavesi, för att sedan genom det stora Wuohijärvi, jemte öfriga Päjänevatten, inströmma i Kymmene elf. I Mäntyharju höllos från 1743 till 1808 kyrkoböner för både svensk och rysk öfverhet. Folket i denna nejd var en tid kändt som slagsbultar under namn af Puukkojunkkarit (knifjunkarne), men af denna stridslystnad synes numera föga eller intet spår.

IV. S:t Michels härad omfattar Kangasniemi, Christina och S:t Michels socknar samt det nyss (1851) som egen socken särskilda Hirvensalmi. Nejden är rik på stora sjöar (om Puulavesi m. fl. längre fram). Till Saimasystemet höra Syysjärvi och Remojärvi, vidare i Christina Yövesi, en arm om Saima, som sträcker sin långa vik till soknekyrkan, samt de dermed sammanhängande Louhuvesi och Lietvesi. Med Lietvesi sammanhänger Lehmävesi, som genom Koskenselkä är förenad med Puumala sund och vattnen från öfre och medlersta Savolaks. Alla dessa sjöar äro ytterst rika på uddar och öar. I Louhuvesi är en holme, Linnasaari, med spår af en forntida befästning och af en stenbro till fasta landet. Brahelinna i Christina socken var fordom en kungsladugård, sedan öfversteboställe för Savolaks infanteri. Här byggde Pehr Brahe år 1640 nära kyrkan ett slott af sten; soknen är uppkallad efter hans fru, Christina Catharina Stenbock, och bådas porträtter förvaras i kyrkan. Icke långt från slottet var under 1788 års krig en hamn för de svenska kanonsluparna på Saima. I den fordna Stor-Savolaks, numera S:t Michels socken märkes Sairiala gamla kungsgård (sedermera dubbelt rusthåll) och Liukkola Majorsboställe. Om Porosalmi längre fram. Här ligger staden

S:t Michel vid en djup vik af Saima. De dit ledande sunden Veätämäsalmi, Vuoltensalmi och Siikasalmi blefvo åren 1831—36 vidgade till 5 fots djup och 20 fots bredd i bottnen, för att gynna landthandeln. Under svenska tiden funnos här postkontor och gränsetullkammare; anläggandet af en stad kom redan då i fråga, men synes ha blifvit för skogbrist uppskjutet. S:t Michels fundationsbref utfärdades den 7 Mars 1838, då staden med uppstadsprivilegier samt handels- och näringsfrihet anlades på Olkkala och Magnusala af kronan inlösta hemman. Stadsplanen utgör 67, ägorna 1619 tunnland. Sedan guvernörsresidenset år 1843 blifvit från Heinola hitflyttadt, har folkmängden (1841 blott 181 personer) varit i raskt stigande och torde nu utgöra omkring 400. Kyrko- och fattigvård är gemensam med soknen. S:t Michels marknader hafva af ålder varit bland de mest besökta i landet. Omsättningen af hästar, lin, spanmål, smör och öfver Willmanstrand kommande ryska varor är dervid betydlig. Tre landningsbryggor äro anlagde för sjötrafiken. I nejden närmast staden äro stengärdesgårdar af ovanlig längd uppförda, mest uppå förre guvernören Baron Boijes föranstaltande. Annars har allmogen den osed att upplägga stenarna midtpå åkern.

V. Jokkas härad, öster om det förenämnda, omfattar soknarna Pieksämäki med Haukivuori kapell, Jorois, Jokkas och Puumala. Samma vattenrikedom äfven här. Det stora Kyyvesi i Pieksämäki och Haukivuori står genom Kyykoski i förbindelse med Päjäne systemet. Det ymniga tillflödet från norden genomströmmar i tallösa fjärdar Jorois (Längelmäselkä, Sysmäjärvi m. fl.) och Jokkas (Juvanjärvi vid kyrkan, Rautajärvi, Suurenrannanselkä) utbreder sig, derpå i Puumala uti det ansenliga Luonterivesi m. fl. samt bildar vid Puumala sund en föreningspunkt med Haapavesi och vattnen från Nyslott. Söder om Puumala vidga sig Lilla Saimas fjärdar. I dessa nedra farvatten har Saimas skärgård flera stora och bebodda öar: Hurissalo 1½ mil läng, Lintusalo 1 mil, Koukansalo 1½ mil, Wiljakansalo 1½ mil och Kulkemus-

salo 1½ mil läng. Puumala sund var under 88 års krig ett pass, på hvilket båda de stridande parterna satte stor vigt, för sjöförbindelserna mellan de öfra och nedra sjöarna. En svensk fördelning under major Gahn försvarade i Maj och Juni 1789 denna post mot flera fiendtliga anfall. Sedan han kort derpå nödgats draga sig tillbaka, behöll fienden Puumala till krigets slut och befästade sig der.

VI. Rantasalmi härad, öster om den föregående, omfattar soknarna Sulkava, Säminge, Kerimäki samt Rantasalmi med Heinävesi kapell. Här, i medelpunkten af Savolaks sjösystem, är hela nejden en skärgård. Seglande uppåt från Puumala genom Haapavesi, inkommer man i Sulkava på det stora öbeströdda Pihlajavesi, lemnar till höger Puruvesi bakom Pungaharjus åsar i Kerimäki (hvarom mera) och passerar genom Haapasalmi sund vid Nyslott in i Rantasalmi-sjöarna Haukivesi, Joutsenovesi, Äimisvesi och ett annat Haapavesi, hvilka genom det breda Oriwirta stå i direkt förbindelse med stora Orihvesi åt öster. Oräkneliga vattendrag sammanlöpa här från alla håll: från öster Wehkajärvi, Sulkavajärvi, Enojärvi, det stora Sorsavesi, med tillflöden af Wuokolanjärvi och Pyyvesi, samt Kermavesi med sina dottersjöar; från vester hitströmma Jokkas och Joroisvatten, från norr Leppävirta sjöar. Porthans bestridda uppgift, att dessa neiders vatten i folkets mun bära det gemensama namnet Enovesi (icke Saima) bekräftar sig. Stora, af dem kringflutna landsträckor bilda i denna vidsträckta skärgård öar. En sådan stor ö är Soisalo, den största i Finlands insjöar; dess södra del upptages af Heinävesi kapell med kyrkan. En annan nära 2 mil läng ö är Rantasalo i Rantasalmi med ett öfverstelöjtnantsboställe. Äfven Kerimäki socken är medelst kanalen vid Raikus mellan Orihvesi och Purovesi kringfluten. Andra öar är Ahvensalo, Torasalo, Kärisalo m. fl. På en udde vid stranden af Linnasalmi sund i Sulkava är ett högt berg, Linnavuori, med spår af befästningsverk. Vid Parkkumäki i Rantasalmi, 26 verst från Nyslott, stod den 21 Juli 1789 en het affär. Öfverste Stedingk angrep här fienden under general Schultz, förvillade honom genom låtsade anfall ock intog, efter tappert motstånd, hans positioner, läger och artilleri vid Parkkumäki by, jemte 19 officerare och 625 man fångne, hvarigenom fiendens offensiva planer i Savolaks för nämnde år tillintetgjordes. — Vid Haapaniemi i Rantasalmi inrättades år 1781 en kadettskola, hvarifrån ett stort antal skicklige och tappre officerare utgingo. Kadetternes antal var 16, alla inskrifne i Savolaks infanteri; ett stuteri var ock här inrättadt. År 1818 förstördes bygnaderna af vådeld, hvarefter inrättningen flyttades till Fredrikshamn. Om Nyslott längre fram.

VII. Rautalampi härad af Kuopio län ingår till hälften i Savolaks med Suonenjoki kapell och Leppävirta socken. Seglande uppåt från Äimisvesi och Haapavesi, nalkas man i Leppävirta det stora Unnukkavesi, *) som här nedströmmar genom Warkaus (Hurus)fors, vid hvars sida man gräft Taipale kanal (se längre fram), kommer derpå genom Leppävirta ström samt Konnus och Naapus forsar till Koirusvesi och Sotkavesi, under det att man lemnar till höger lemnar de nedra fjärdarna, af Suvasvesi till venster Osmajärvi och Suonenjokis smala, men långsträckta vattudrag: Kuttujärvi, Paasijärvi, Suontienselkä, Sorsavesi, m. fl. Mellan de tvenne sistnämnda framstryker åsen Veen jakaja, här blott 500 alnar bred, samt afleder den förra sjön åt Päijäne, den sednare åt Saimasidan. Leppäsalo är en ö i Unnukkajärvi gentemot den på en udde belägna Leppävirta kyrka.

VIII. Kuopio härad omfattar Kuopio socken (fordom Tavinsalmi) med Karttula, Maaninka ock Tuusniemi kapeller samt Pielavesi socken. Nejden är uppfylld af höjder och åsar. Här äro Pujo backe vid Kuopio, Laivovuori på Laivosaari i Kallavesi, Uhumäki och Vannavuori i samma socken samt Pihlajamäki i Pielavesi. Den 38 v. långa Kallavesi utgör centralsjön i norra Savolaks och står österut i förbindelse med Juurusvesi och de från Vuotijärvi till Suvasvesi nedflytande vattnen; upptager från norr Ruokovesi och Maaninkavesi, medan i vester Pielavesi samt de på gränsen mot Tavastland flytande sjöarna Niilakkavesi och Iisvesi med en stor mängd mindre vattudrag utbreda sig parallelt med de förra och i samma hufvudriktning från nordnordvest till sydsydost. Kallavesi delas genom ett pass mellan Toivola och Kelloniemi i tvenne stora fjärdar och har tvenne utlopp, det ena till Sotkavesi, det andra till Unnukkavesi. Porthan omtalar i dessa trakter flera gamla stensättningar och spår af forntida fästen. Metelin kallio vid Ruokovesis östra och Metelin kangas vid dess vestra strand befolkas af traditionen med jättar. År 1539 voro i Savolaks endast tre socknar: Savolaks (S:t Michel), Jokkas och Säminge. Tavinsalmi

*) Härom säger ett ordspråk "Hundra öar i Sorsavesi, alla namnlösa; tusen udddar i Unnukka, alla hafva de namn."

socken omtalas först 1554, och namnet "Copio" förekommer icke förr än 1571. Bland flera härledningar af namnet är den sannolikast, som antager Kuopio vara en förfinskning af svenska ordet kaupung, köping, emedan köpenskap af älder idkats i denna nejd. År 1650 erhöll Pehr Brahe Kajana, Iidensalmi och Kuopio soknar till friherreskap. Redan han hade för afsigt att anlägga en stad vid Kuopio kyrka. Efter den nya läneindelningen af 1775 föreslogs att låta landshöfdingen öfver Savolaks län residera i Nilsiä. Tuneld, som inskickade till Gustaf III Brahes hundra är förut uppgjorda plankarta, lärer sålunda i sin män hafva medverkat till Gustaf III:s beslut år 1776 att anlägga Kuopio stad på dess nuvarande plats. *)

Staden anlades nämnde är å Koljola hemmans mark på en halfö i Kallavesi, hvarifrån går en uppremmad segelled till Warkaus och derifrån en oremmad bätled till Nyslott och Willmanstrand, inalles 26 mil, oberäknadt kommunikationen med de öfre sjöarna. Fundationsbrefvet är utfärdadt den 4 Mars 1782. Med är 1803 tillkomne ägor disponerar staden inalles 23 tunnland åker, 41 t:land äng och 2255 t:land utmark, deri inberäknade 27 kringliggande holmar. Stadsplanen upptager 160 t:land. Privilegierna förunna Kuopio handels- och näringsfrihet utan band af reglementen och skrån; dock hafva i en sednare tid handtverksembeten blifvit med vederbörligt tillstånd inrättade och skrå-ordningen tillämpad. Redan 1790 hade staden 40 bebyggda tomter och 619 invånare; folknummern stiger nu till omkring 2,300 personer och tomternas antal till 150, hvaraf några få obebyggda. Bland allmänna byggnader märkas en stor, åren 1805—15 uppförd stenkyrka, ett nytt gymnasiihus, invigdt 1850, skolhus af sten m. m. Hyrorna äro i allmänhet höga, så att man sett betalas för en gård ända till 400 rubel sifver. Staden har en landshöfding och sedan den 2 Aug. 1851 jemväl biskop med domkapitel, gymnasium, invigdt 1844, en högre elementar-, en söndags- och en fruntimmersskola, den sistnämnda stiftad genom enskilda bidrag. Finska banken har här ett vexelkontor. Sedan 1816 har Kuopio, som förut lydde i vissa mål under landshöfdingen, i andra under ortens häradsrätt, egen rådstufvurätt. Staden har med soknen gemensam kyrka och pastor. I Kuopio finnas 13 öppna salubodar, bokhandel och tryckeri. Här utgafs tidningen Saima (1844—46); ett finskt och ett svenskt blad utgifvas här ännu. Handel och rörelse äro vissa tider af året lifliga, särdeles vid den stora vintermarknaden, då utbytet mellan finska och ryska varor här en längre tid varit det största i Finland; dock klagas numera öfver dess aftagande.

*) W. G. Lagus i Finl. Allm. Tidning 1850 N:o 87.

IX. Iidensalmi härad, som utgör nordligaste delen af Savolaks, består af Iidensalmi socken med Kiuruvesi kapell och Lapinlaks bönehus samt Nilsiä socken. Nejden, en granne till Maanselkä, är full af höga berg, mest skogbevuxna, såsom det 250 fot höga Ilmäki uti Iidensalmi samt Tohkamäki (400 f.) Ruokosenmäki (300 f.) och Kinahinmäki (250 f.) alla i Nilsiä; det sistnämnda har en djup och märkvärdig håla. Deremot består det 600 fot höga Piisavuori, äfven i Nilsiä, af på hvarandra stapplade klippstycken, af hvilka några innehålla bergkristall; här finnes en mindre håla med tvenne ingångar. Saimavattnens vestra hufvudkälla upprinner ur den lilla sjön Rahajärvi i Idensalmi, strömmar derpå nedåt genom Rotimo, Marttisenjärvi, Salahmi fors, Vierämä och Ijärvi till Porovesi, som från öster upptager genom Palois ström en rad af små sjöar: Songajärvi, Heinäjärvi, Kilpijärvi, samt från nordvest en dylik rad: Näländä, Osmanki, Kiuruvesi, Hautajärvi, Sulkovajärvi, Haarajärvi, Rytkyjärvi, Niemisjärvi och det långa Haapajärvi, hvarefter de förenade vattnen flyta genom Nerkko smala ström och Nerkkojärvi till Onkivesi. Nordligast i Nilsiä begynner med Laakajärvi ett eget vattudrag, som fortgår genom Kiltoajärvi, Sälävä, Äläntä m. fl. små fjärdar till det 27 verst långa och mycket djupa Syväri, som upptager Nurmis sjö och genom Lastunkoski utfaller i Vuotjärvi; detta åter, som genom Pisankoski upptager Säinäis m. fl. sjöar, afledes genom Jukkas eller Strömsdahls fors (se nedanför) till Akonvesi och derefter genom flera sund och fjärdar till Juurusvesi. År 1842 fälldes Syväri sjö genom uttappningar flera fot. Den 10 Okt. 1843 inträffade der en märkvärdig händelse. Bonden Paavo Ruotsalainen, en slägting till den förenämnde af samma namn, vid hvars strand detta tilldrog sig, var med tvenne andra karlar på notfiske i Syväri. En af de tre begaf sig till sin vid skogsbrynet uppdragna bät, då han plötsligt fann sig förföljd af en ofantlig störtvåg från sjön, som öfversköljde honom, hvarvid han förlorade medvetandet. När han återkom till sansning, befann han sig våt, betäckt af sand och dy förflyttad inåt skogen långt från det ställe der han uppnåddes af vågen. De andra karlarne med bät och not stodo ej af finna; på det ställe der de landat var öppen sjö. Folk ifrån närmaste byar hastade dit och funno till sin förundran att en del af den nyss tillandade stranden samt en stor

sträcka af det äldre landet inrasat och att här bildat sig en alldeles ny, med Syväri förenad insjö af en versts längd med tvärbranta stränder samt 10 à 12 famnars djup. — Iidensalmi, som är 1628 utbröts från Kuopio, är ett af landets största pastorater och har många krigsminnen från 1808, hvarom mera nedanföre.

Savolaks Minnen.

I. Krigsminnen.

Äldre tiders fejder ha gång efter gång ödelagt Savolaks, men man saknar om dem detaljerade underrättelser. I slutet af 1400talet bröt den till nytt lif vaknade ryska makten öfver sina bräddar; år 1495 förhärjades Savolaks med eld och svärd, men efter Ryssarnes olycka vid Wiborg reste sig bönderne i den aftägande fiendens rygg och tillfogade honom stora förluster. Den närmast derpå följande stora förödelsen var 1556, då Savolaks grufligt härjades; derefter åren 1572 och 1576, att förtiga otaliga mindre ströftåg. På 1600-talet fick östra Finland mera ro. Året 1656 var åter skräckfullt för Savolaks; derpå följde en tids lugn till Wiborgs eröfring 1710, hvarefter stora ofredens fasor utbredde sig öfver Savolaks.

1741 års krig slog i dessa nejder det blodiga och olyckliga nederlaget vid Willmanstrand. Buddenbrock stod i Augusti 1741 med 5000 man i läger vid Qvarnby ¾ mil öster om Fredrikshamn; Wrangel 4 mil derifrån vid Marttila med 3000 man. Willmanstrands knappt tolf år gamla befästning var mycket värdslösad, glacinen halffärdig, vallarna uppförda af lös sand, som vid uthållande regn sägs ramla på flera famnars sträcka. Rykten kommo om Ryssarnes annalkande; Buddenbrock inspekterade fästningen, lugnade stadens invånare med den försäkran att de tryggt kunde afkläda sig till blotta linnet och reste så åter till Qvarnby, sedan han gifvit Wrangel ordres att vid första kunskap om fiendens anfall framrycka till fästningens försvar. Nästan samtidigt, den 22 Aug. g. st. strax efter middagen, anryckte Lascy och Keith från Wiborg med 9,900 man, Wrangel från Marttila med sina 3000; fästningens garnison under Willebrand utgjorde knappt 400. Wrangel uppställde sin lilla här tvärsöfver det näs, som förenar fästningens udde med fasta landet, jät från vallarna nedtaga 6 kanoner och planterade dem under Åbergs kommando på Qvarnbacken; fienden uppförde ett batteri på motliggande höjder. Hela eftermiddagen och följande förmiddag väntades förgäfves attack; Lascy ansåg den finska styrkan större än den var. Först den 23 Aug. kl. 2 e. m. gaf han, upplyst om sitt misstag, ordres till anfall. Kanonaden begynte å ömse sidor. Åberg stod högre och gjorde i fiendens leder lucka på lucka. Keith skickade fyra regementer att storma Qvarnbacken. Förgäfves; terrängen var brant, Åbergs kanoner bortsopade hela rotar, Keiths grenadierer rusade i full flykt utför backen, och hotade att sprida oordning i fiendens leder. Att förekomma detta, gaf Keith ordres åt Manstein att kasta sina massor på Wrangels venstra flygel. Här stodo de finska trupperna och Skåningarne; vid fiendens tredje salva vände de sistnämnde och Savolaksarne fienden ryggen; deras exempel följdes kort derpå af Tavastlänningarne, hvilka den försupne kapten Barckenhom i fyllan kommenderade höger om. En bred lucka var derigenom öppnad i svenska linien; fienden rusade in deri och störtade öfverända hela venstra flygeln; blott Westerbottningarne slogo sig tappert igenom. Emellertid hade den segrande högra flygeln, tvärtemot ordres, nedrusat från höjden, för att förfölja den flyende fienden, kullkastade två af hans linier och tog några kanoner, dem man likväl ej hann förnagla, innan fienden vände om, kringrände Sörmlänningar och Dalkarlar på en mulläker, nedgjorde största delen och dref de öfriga på flykten. Slaget var nu ohjelpligt förloradt, och fästningen föll i samma förvirring. Samtidigt med Svenskar och Finnar klättrade äfven Ryssarne öfver vallarna; här gjordes ett blodigt och hårdnackadt motstånd, ännu på gatorna och i barackerne rasade striden med vild förbittring. En hvit fana uppsattes, men general Yxkull och öfverste Lohmann, som på svenska språket manade till kapitulation, blefvo af missförstånd skjutne. Fiendens förbittring kände nu ingen gräns. Högar af lik betäckte gatorna. Tagen med storm, blef staden plundrad och följande dagen lagd i aska. Förlusterna å ömse sidor voro stora; å svenska sidan 900 döde och sårade samt 1300 fångar, hvaribland general Wrangel sjelf (sårad), jemte öfverstarne Willebrand, Gripenhjelm och Wasaborg; dessutom 12 kanoner, 16 fanor och standarter samt krigskassan om 6000 riksdaler. Ryssarne ledo i början stor manspillan, hvarföre deras förlust sannolikt kan antagas till 2000 man i döde och sårade. Redan följande dag drog sig fienden tillbaka från det rykande Willmanstrands ruiner. Buddenbrock, som d. 22 Aug. kl. 5 på morgonen erhöll rapport om fiendens anryckande, försummade ett helt dygn, innan han med tungt bagage satte sig i rörelse, och vände, vid underrättelsen om nederlaget, tillbaka på halfva vägen, ett beteende, som, jemte den icke tillfyllest bevisade

anklagelsen för förräderi, sedermera kostade honom hufvudet. Olyckan var icke dermed godtgjord; den moraliska verkan af slaget vid Willmanstrand förlamade sedan hela krigets gång.

1788 års krig utkämpades mest i dessa trakter af Finland. Af dess många erinringar må här nämnas affärerne vid Porosalmi och Savitaipale.

Sedan svenska posteringen i Kyro pass blifvit fördrifven d. 11 Juni 1789, framryckte Ryssarne samma dag till Christina kyrka. Savolaks regemente under öfverstlöjtnant Aminoff ryckte mot fienden till Porosalmi sund ¾ mil från S:t Michel. Hela styrkan steg, efter ankomne förstärkningar, till blott 500 man med 2 kanoner. Österbottens regemente ryckte an, men hann ej till stället. Man gjorde förhuggningar och beslöt att försvara passet till det yttersta. Den 12 Juni kl. 8 om aftonen angrep fienden finska förposterne vid Sokkola by, dref dem efter tre timmars tappert motstånd tillbaka, besatte strax derpå med två batterier höjderna vid Porosalmi och öppnade i den ljusa sommarnatten en häftig eld mot Finnarne på norra sidan om sundet. Öfver den till hälften rifna bron sökte d. 13:de kl. 6 på morgonen en bataljon ryska grenadierer att storma traversen och taga Finnarne i ryggen. Anfallet afslogs med kanoner och bajonett, fienden förlorade mycket folk, men trängde det oaktadt häftigt framåt. Nära 10 timmar fortfor denna hetsiga strid; redan voro de utmattade och underlägsne Savolaksarne betänkte på återtåg, då kl. 4 e. m. Björneborgare och Österbottningar hunno till stället med ett sexpundigt batteri. Striden fick nu en annan vändning och fortfor till kl. 7 på aftonen, då fienden, som bortskjutit hela sin ammunition, drog sig tillbaka till Christina med en förlust, som (öfverdrifvet) uppgifves till 900 man. På finska sidan dels stupade, dels sårades omkring 200 man. För öfrigt är denna för ett så tappert försvar ryktbara affär äfven derföre märkvärdig, att 1808 års hjeltar, Adlercreutz och von Döbeln, här skuro sina första lysande lagrar på stridsfältet. — Dock återkom fienden med nya förstärkningar redan den 18 Juni om aftonen och attackerade med häftighet Finnarnes högra flank vid Vatila och Tukkila. Dagen derpå vid middagstiden nödgades den lilla finska styrkan, efter det tappraste motstånd, draga sig tillbaka till Jokkas.

Kuolima sjö i Suomenniemi har tvenne utlopp till Saimatvesi, Kärnäkoski och Partakoski, det förra 8, det sednare 10 verst från Savitaipale kyrka. På båda dessa punkter hade Ryssarne uppfört skarpa batterier. Deras intagande d. 15 April 1790 är nämndt. Fiendens öfverraskning var vid den första attacken så stor, att öfverstelöjtnant Petrovitz lemnade spelbordet med kort och marker uppå; 2 magasiner, 100 trossvagnar, fältkassan samt en mängd vapen och munderingar föllo i Svenskarnes händer. Armfelt utbredde sina trupper åt Savitaipale och intog d. 27 April Valtola pass. Här attackerade fienden d. 30:de kl. 2 på morgonen med omkr. 6000 man och intog Armfelts positioner, men drefs åter med förlust tillbaka efter mer än 6 timmars häftig strid. Olyckligare utföll det anfall, som Armfelt den 4 Juni gjorde på fiendens positioner. Savitaipale kyrka är belägen på ett näs med Savilahti vik i öster och Kuolima sjö i vester; nejden har höga backar. Armfelt lät d. 3:dje om aftonen en division kringgå Kuolima, en annan på 14 flottor öfverfara sjön och en tredje närma sig kyrkan på vägen från Kärnäkoski. Den förstnämnda stötte tre verst från kyrkan på förhuggningar, vid hvilka fienden uppställt en rad af stubbar med ryska kivrar uppå, medan en af dess trupper låg uti bakhåll i skogsnäret. Svenskarne sköto på stubbarne, ehuru bönderne uppmanade dem att sigta "dit krutröken syntes", och drogo sig om en stund tillbaka. Emellertid anföllo Svenskarne följande dagen vid middagstid de väl bestyckade ryska batterierna, men tillbakaslogos med stor förlust, som uppgifves till 331 man döde och sårade, deribland 6 officerare döde. Armfelt sjelf erhöll en kula i axeln. En tradition förmäler ännu huruledes Dalkarlarne på Kuhaniemi udde nedskötos till sista man. Fienden tog äfven de öfver Kuolima förde kanoner. Hetaste träffningen stod vid Kivikkoharju, en hög ås, som i halfcirkelform omsluter en trång och djup dal, genom hvilken den nämnda vägen går från Kärnäkoski, och det var här som fiendens batterier från höjderna anställde fruktansvärda härjningar bland de anfallande.

1808 års krig, som började vid Nylands östra gräns och sedan slog sina största slag i Österbotten, utgrenade sig under mången het affär till stränderna af Savolaks sjöar. Redan den 11 Mars tillbakaslog Cronstedt med sina Savolaksare på Leppävirta isar en öfverlägsen fiendtlig korps under Bulatoff. Finnarne drogo sig derpå tillbaka öfver Kuopio och afslogo d. 15 Mars den förföljande fienden på isarne vid Toivola, der Duncker med eftertruppen, under 4 timmars anfall af kosacker och skidlöpare, vann tapperhetens rykte och Savolaks jägare sin första lager i detta krig. Kort derpå bildades en ny fördelning under Sandels. Denne sökte efter affären vid Pulkkila att hämma fiendens framsteg i Savolaks. Den 6 Maj togo bönderne 200 lass proviant och 50 fångar i Iidensalmi. Natten mot d. 12 Maj gjorde den tappre Malm med

180 Savolaks jägare och ett antal bönder ett djerft anfall på Kuopio och intog staden efter 4 timmars härdnackadt motstånd på gatorna och i den s. k. kronogården; 300 fångar och stora förråder föllo i segrarnes händer. Fienden drog sig tillbaka, och Sandels befästade Warkaus. D. 12 och 13 Juni angrep fienden Grotenfelt och hans Savolaksare vid Jorois och tvang dem att retirera. Sandels öfvergaf med sin ringa styrka Kuopio och drog sig till Toivola; den kringrände Fahlander räddade sig med knapp nöd vid Kivisalmi. Medan Barclay de Tolly med större delen af sina trupper i Kuopio drog till Österbotten, gjorde Sandels natten mot d. 26 Juni en landstigning i nejden af Kuopio; samtidigt tog och förstörde Duncker en stor transport vid Paukarlaks. B. de Tolly återvände skyndsamt och hann i rättan tid fram, för att natten mot d. 1 Juli afslå ett nytt och djerft anfall af Sandels på Kuopio. Fienden anskaffade nu en flottilj af kanonslupar och prämar på Kallavesi samt gjorde flera försök att drifva Sandels från Toivola, men alltid förgäfves. På Kallavesi uppkom nu ett sjökrig i smått, förenadt med landstigningar, öfverrumplingar och alla de medel list och tapperhet å båda sidor uppfunno. Wajasalo ö var en tummelplats för både ströftåg och punschkalas. Tre och en half månad försvarade Sandels Toivola mot en öfverlägsen fiende. Ändtligen kringränd på tre sidor och fruktande, efter Fieandts nederlag vid Karstula, att blifva totalt afskuren, drog han sig d. 30 Sept. tillbaka, först till Alapitkä, derefter till Palois befästade pass, slutligen, i följd af vapenhvilan mellan Klingspor och Kamenskij, till Wirta bro vid vattudraget från Ijärvi norr om Iidensalmi kyrka. Här lät Sandels uppkasta styckevärn, och kort derpå stod här det märkvärdigaste slag, som i nyare tider kämpats på Savolaks jord.

Tutschkoff med sina 8000 man i Savojärvi hade befallning att, kosta hvad det ville, undantränga Sandels, för att derefter på norra vägen afskära svenska hufvudstyrkan i Österbotten återtäget kring Bottniska viken. Den 19 Oktober uppsades stilleståndet, och den 27:de kl. 1 middagstiden anryckte fienden så hastigt, att bron icke hann fullständigt upprifvas. Förgäfves blixtrade Savolaks jägares välriktade studsare från Kauppila gård; förgäfves Finnarnes styckeskott. Ryssarne framträngde med beundransvärd djerfhet och dödsförakt öfver bron och rusade, vid pass 1000 man starka, mot de svenska förskansningarna. Redan hade de inträngt i löpgrafvarna, på bröstvärnet och i sjelfva skottgluggarna, då Fahlander, Malm och Duncker med Savolaks jägarne, återstoden af Wasa regementet samt karelska dragoner och en del af Kajana bataljon, inalles 600 man, erhöllo befallning att med bajonetten tillbakakasta de anfallande. Terrängen gynnade detta djerfva anfall; Finnarne rusade ned från höjden, ett blodigt handgemäng uppstod, och fienden trängdes tillbaka öfver bron. Förfärligt härjade finska artilleriets och handgevärens eld i fiendens tätt sammanpackade leder. Ända till mörkningen fortfor elden å ömse sidor om strömmen. "Dånet ur mer än 30 eldgap — säger härom ett ögonvittne, — blixtarna och hvinandet ur niotusende handgevär, skyhöga lågor ur de brinnande hemmanen, allt detta åstadkom vid den inträffande mörkningen ett skådespel och ingaf känslor, hvilka, churu oförgätliga, icke kunna beskrifvas." Skottvexlingen fortfor till kl. 7 på aftonen, då blodbadet ändtligen upphörde. En 36 timmars vapenhvila aftalades, och båda härarne kunde nu räkna sina förluster. Terrängen, strömmen och den mordiska trängseln på bron gjorde dessa förluster mycket olika; på ryska sidan stupade den unge och tappre furst Dolgorukij; döde eller sårade voro 2 öfverstar, 30 andre officerare och vidpass 1000 man. Sandels här hade 8 officerare ocb 285 man dels döde, dels illa sårade.

Slaget vid Wirta bro blef, likt mången annan ärofull bragd under detta krig, utan afgörande resultat. Sandels fann sig för svag att uppehålla en till antalet fyrfaldigt starkare fiende. Efter att för syns skull hafva arbetat på skansarnes iståndsättande, drog han sig natten mot d. 29:de, 2 mils ytterst besvärlig väg, under snöslask tillbaka till Wierimä by och derifrån till Salami. Här uppgjorde Sandels en djerf plan. Medan han sjelf ville förvilla fienden medelst ett låtsadt anfall på dess front, afsändes Duncker med 1000 man att på 5 mils omväg taga fiendens generalstab vid Iidensalmi kyrka, derefter kasta sig i hans rygg vid Wirta bro och sålunda bringa honom mellan tvenne eldar. Denna plan röjdes, sannolikt genom några fångne karelska jägare, och den tappre Duncker stötte oförmodadt på en öfverlägsen fiendtlig styrka. Malm med sina Savolaks jägare kastade sig med det oförvägnaste mod mot tvenne bataljoner; en af dessa sträckte gevär, men den andra satte sig till tappert motstånd, förstärkningar ankommo, den fångna bataljonen fick rådrum att åter upptaga sina gevär, och Duncker måste, med förlust af 5 officerare och 50 man fångne samt 5 officerare och 250 man dels döde, dels sårade, draga sig tillbaka på skogsvägar öfver de nyss tillfrusna kärren. Kännbarast i denna heta affär, som kostade finska hären mer än segern vid Wirta, var förlusten af den käcke major Malm, som, illa sårad och i det längsta försvarad af sina

Savolaksare, tillfångatogs. Detta skedde den 9 Nov. Den 13:de inträffade Duncker åter i Wierimä, och den 14:de erhöll Sandels ordres att med sin fördelning aftäga till finska hufvudstyrkan vid Uleåborg. Frukterna af sju månaders segrar och ärofulla försvar i Savolaks voro härmed tillspillogifna, och kort derefter tvangs finska armén att utrymma sin fädernejord. Men striderna i Savolaks, oförgätliga redan för deras egen skull, hafva blifvit det ännu mer genom tvenne herrliga dikter af Runeberg: "Sandels" och "Löjtnant Zidén." Dessa ballader äro för väl kända, för att här behöfva mera än nämnas. Det är omöjligt att med större trohet, mera glödande värma och högre poetisk skönhet mäla dessa strider fulla af försakelser, faror och den mest glänsande tapperhet. Det finska kriget af 1808 skall genom dem intaga en plats bland alla tiders och folkslags ädlaste hjeltedikter. Återstoden af de tappre Savolaksarne foljde sedermera hufvudstyrkan under det sorgliga tåget norrom Bottniska viken, deltog på svenska sidan i 1809 ärs strider, blödde med Duncker vid Hörnefors och återvände slutligen, en ringa och bruten qvarlefva, efter freden till fäderneslandet.

Anmärkning. Savolaks uppställde under sednaste svenska tiden 1) Savolaks regemente om 8 kompanier och 1037 man; 2) Två kompanier dragoner, en återstod af det fordna karelska dragonregementet, samt 3) sex kompanier värfvade jägare till fot om inalles 798 man.

2. *Saima Kanal.*

Om Götha kanal är "Sveriges blåa band", så är Saima kanal ännu mycket mera Finlands, redan derföre att den står så stor och ensam i sitt slag, — stor i förhållande till landets krafter, ensam i förhållande till dess allmänna företag. I tusende år har Finland med korslagda armar betraktat sin rikedom på sjö och strand, älskat den och besjungit den, men icke förmått drömma om dess framtida betydelse eller lyfta sin hand att följa naturens vink. Och har någon gång en aning uppstätt om sjöarnas betydelse som kulturens farleder, och har någon gång en arm blifvit lyftad för att utföra den, då har kraften varit för svag, viljan för splittrad, och företagets storhet har icke framstätt nog klar, för att med jernkraft undanrödja hindren. Ty för att nå detta stora mål, för att genom ett trollslag förvandla flera hundrade mil af Finlands insjöstrander till hafskust, måste man göra det otroliga och besegra det omöjliga. Jorden, bergen och vattnet måste blifva menniskan underdåniga, berg måste genomsprängas, floder afledas, sjöar höjas, fällas eller uttorkas, ofantliga kärr genomgräfvas, skogar uthuggas och den härda graniten mejslas till sekler trotsande murar. Allt detta är gjordt eller i begrepp att göras, och lönen för så stora ansträngningar är icke blott hela vidsträckta nejders blomstrande välstånd och en oberäknelig export tillgodogjord; den är i främsta rummet medvetandet af Finlands kraft och vägen till hafvet, civilisationens vagga.

Nejden mellan Saima och Finska viken sluttar starkt åt den sednare. Längs Saimas södra kust stryker en sandås, som tvingar dess vatten att bryta sitt enda utlopp i Wuoksen, men söder om denna ås är jordmånen lös, jemn, blott stundom genombruten af enstaka berghällar och ytterst vattendränkt. Vid sidan af den forsande Wuoksen sprida sig här en otalig mängd små, men långsträckta sjöar och mellan dem än här, än der ett kärr eller en liten brädskande å. Det fordras i sanning mycken djerfhet, och klok beräkning, för att leda en kanal genom denna underminerade mark, under den ständiga faran att öfversvämmas af Saimas flöden, hvilka stå 255 fot öfver hafsytan. Och likväl har detta företag varit påbörjadt för mer än 200 år sedan. Naturens tydliga vink, som hänvisar på den tätt söderom åsen upprinnande Soskuanjoki, hvilken i rak sydlig riktning upptager flera förbundna vattudrag och slutligen under namn af Juustilajoki utfaller i Juustilajärvi sjö, som genom Suomenwedenpohja står i förbindelse med Wiborgska viken, synes tidigt hafva lätit ana möjligheten af en farled mellan Saima och Wiborg. Omkring 7 verst öster om Willmanstrand upptäckas ännu spår af tvenne forntida gräfningar, båda kallade Pontuksen kaivandò, den vestra Wanha k., den östra Uusi kaivando. Den förstnämnda af knappt 200 alnars längd är nu till större delen uppslukad af nutidens Saima kanal; den sednare af nära 1000 alnars längd samt betydligt djup och bredd förvånar ännu i dag betraktaren. Traditionen tillskrifver dessa gräfningar den ryktbare Pontus de la Gardie och tillägger att arbetarne af matbrist blifvit tvungne att uppgifva arbetet. D:r Grönblad utreder i Suomi för år 1845, att traditionen häri tar fel och att dessa gräfningar sannolikt böra tillskrifvas Carl IX, hvilken hindrats ifrån dess fulländning både af oroliga tider och brist på medel, men förhända mest af farhåga att icke mer kunna hejda Saima, om dess dam genombrötes. Visst är att den storartade planen derefter hvilat ända till medlet af detta sekel, då slutligen, efter mödosama förberedande undersökningar, ledda

med outtröttlig drift af dåvarande chefen för väg- och vattenkommunikationerna i Finland, General-Majoren Baron Carl von Rosenkampff — hvars dagar förkortades af dessa ansträngningar — samt efter afgifvet betänkande af en dertill utsedd komité, och sedan Kejs. Senaten blifvit i ämnet hörd, — H. M. Kejsar Nikolai I medelst nädigt reskript af den 21 Sept. 1844 stadfästade det gjorda förslaget. Hela kostnaden beräknades till 3 millioner rubel silfver, att utgå med 200,000 rubel årligen i 15 års tid, hvilken summa borde till ena hälften bestridas med af Finska Banken utgifvande obligationer à 50 rubel och 3½ procents ränta samt till andra hälften med statsmedel: 150,000 rub. i 10 års tid, 100,000 rub. i andra 10 och 50,000 rub. i ytterligare 10 års tid, allt årligen; och skulle öfverskottet häraf användas till nämnde obligationers amortering. Till säkerhet för dessa nedsättas 350,000 rub. af finska statsmedel uti Kommersebanken.

Den beräkning man, med mycken varsamhet och på grund af faktiska förhållanden, uppgjort öfver kanalens blifvande årliga inkomster upptager följande hufvudartiklar: bräder och plankor 100,000 tolfter; mäster och spiror 2000 stycken; bjelkar och stockar 15,000 d:o; ved 30,000 kubikfamn; salt 25,000 tunnor; spanmål 20,000 d:o; smör 40,000 pud; jern 20,000 d:o; tjära 1,000 tunnor; pottaska 5,000 pud; rödmylla 500 tunnor; tobak 20,000 pud; glas 500 kistor; kolonial-, manufaktur- och dryckesvaror 100,000 pud; ben 10,000 d:o; sill 2000 t:r; dessutom smidekol, tegel, hö, halm m. m. Kanalafgifterna för dessa artiklar beräknas utgöra silfver rubel 78,425. Då härifrån afdrages kanalens underhåll och tjenstemännens aflöning med 14,011 rub., återstår en påräknad behållning af rub. 64,414 eller omkring 2⅕ procent af hela kostnaden för kanalens byggnad. Den sannolika statsekonomiska vinsten af detta stora företag utfaller betydligt högre. Endast på transporten af bräder mellan Saima och Finska viken, sjövägen i stället för landvägen, inbesparas årligen 125,000 samt på transporten af salt, spanmål, smör, jern, tobak, sill, kolonialvaror m. m. 45,240, summa 170,250 ökedagsverken årligen, hvilka hädanefter komma jordbruket till godo och, värderade à 50 kop., göra s:r rub. 85,100. För varor, som nu ej löna sig att transportera landvägen (såsom mastträd, stockar, bjelkar, ved m. m.) beräknas medelst sjötransporten en vinst för det inre landet af rub. 106,500, hvartill kommer jordegendomens stigande värde längs hela kanallinien. Genom sjötransporten undvikes brädernas nu under landvägen skeende försämring, hvilken, beräknad till 15 procent af värdet, gör rub. 37,500. Vidare besparad ränta, derigenom att minst hälften af bräderna hädanefter kan utskeppas samma år de tillverkats, rub. 7,500. Slutligen besparing af emballage och magasinage för salt rub. 5,000. Summa s:r rub. 241,620, eller 8⅕ procent, och om man dertill lägger den beräknade direkta inkomsten 64,414, inalles 10⅗ procent af kanalens hela kostnad. Att denna sistnämnda snarare kommer att understiga, än att öfverstiga de dertill anslagna 3 millionerna, tror man sig numera, efter 5 års arbete, med visshet kunna förutse.

Rakaste, och följaktligen kortaste, linien mellan Saima och hafvet hade bordt begynna vid Uusi kaivanto. Men då på denna punkt tätt bakom sandåsen möter ett bottenlöst kärr och man, med erinran om Suvanto och Kaivanto, befarat, att Saimas påträngande vatten kunnat skära sig en väg genom den lösa sanden, dränka hela nejden och förstöra arbetet, beslöts att med några versts krok begynna linien vid Lauritsala 6 verst i öster om Willmanstrand, der man tillika hade den tryggande visshet, att kunna grunda de första slussarna på berg. Härifrån fortlöper kanalen i sydostlig och sydlig riktning genom Soskuanjokis dalgång, som afskäres på icke mindre än 10 ställen, 22 verst till centralsjön Nujamajärvi, hvilken afdelar öfra och nedra linien, fortgår sedan 25 verst i sydlig riktning genom de små sjöarna Lietjärvi, Rättijärvi och Särkijärvi m. fl., genomstryker derpå Juustilajärvi och Suomenwedenpohja samt har sin yttre mynning vid Wiborgs stad, tvärsigenom bron, som förenar med hvarandra stadens hufvuddelar. Under denna sin sträckning af 47 verst har kanalen 28 murade slussar af finhuggen granit, en del redan (1851) fulländade och af det skönaste arbete, 5 breddaflopp, en aquedukt, der Soskuanjoki ledes under kanalens botten, 2 breddinlopp, 4 floddammar och 10 broar. Fällningen vid hvarje sluss blir i medeltal 9 fot eller litet deröfver, och passagen genom en sådan upptager vidpass en qvart timma, törhända något mindre, der två eller tre slussar följa i rad. Kanalens bredd varierar från 31 fot i vattenytan, der den går rak, ända till 90 fot, der den gör bugter; dess botten håller i samma proportion från 25 till 48 fot, och djupet är beräknadt för 9 fot gående fartyg. Arbetet har härtills fortgått på 5 stationer, hvardera under ledning af sin arbetschef, hvilken åter står under den vid Lauritsala stationerade högste chefen på stället. Nivellörer, bokhållare, kanalskrifvare, byggmästare och qvartersmän ha, hvar i sin mån, tillsyn öfver arbetet. Högsta ledningen af det tekniska handhafves af öfverste Erikson.

Ekonomiska afdelningen står under inseende af en komité, hvars ordförande är guvernören i Wiborg och som förser kanalen och arbetarne med deras behofver, de sistnämnda efter fastställd taxa. Materialförvaltare och materialskrifvare höra till denna afdelning. Centralmagasinet är vid Lauritsala; dessutom finnes vid hvarje station skilda förråder samt en s. k. kapakka, der provianten försäljes.

Samtlige arbetarnes antal varierar efter årstiderna och uppgår sommartid till omkring 3000. Desse äro antingen ställde på fritt arbete eller städslade för året såsom kanaldrängar och indelade i s. k. schakter, vanligen om 16 man, hvardera med sin sjelfvalde förman. En del arbeten verkställas medelst dagsverken, men gräfning, sprängning och stenhuggning vanligen på beting. De ogifte arbetarne bo dels i de få bondstugorna, dels i en vid hvarje station uppförd kasern af träd; de gifte deremot med sina familjer merändels i kojor uppförda af torf och invändigt brädfodrade. Alla trakter af Finland äro här representerade. Kanalen har sin prest, sin läkare med lasarett och vintertid sin skola. Vid Lauritsala finnes en arbetsfördelning af 200 korrektionister med deras bevakning under särskild chef. Smärre fördelningar af kosacker finnas vid några stationer för disciplinens upprätthållande; dock hafva de högst sällan behöft anlitas, och ordningen har utan tvång varit den bästa man kunnat önska.

Bland kanalens märkvärdigheter (jemför härom Lauritsala) böra nämnas de vid alla stationer anlagda jernvägarna för stentransport, stundom af flera verts längd, och icke sällan byggda på pålar i djupa kärr. Det till murning begagnade och här tillverkade cementet är af ny uppfinning och berömdt för sin egenskap att i vatten härdna till mer än granitens fasthet. Kanalens sidor äro reveterade dels med torf, dels med sten; dragvägar inrättas för hästar, bestämda att framdraga fartygen. Vid sidan af kanalen anlägges en körväg med gästgifverier, hvilka härtills saknats, till stort mehn för trafiken af resande. Bland pittoreska utsigter må nämnas Suikkis, der kanalen löper i sluttningen af en brant höjd med skog ofvanför och nedanför dess bädd den i dalen slingrande Soskuanjoki.

3. *Kultani kukkuu och Folkskalderna.*

På Savolaks och Karelens insjöstränder trifs både den äldre och nyare finska sången ännu i dag. Runometern har bibehållit sig allmänt, under det att innehållet moderniserats, ofta till den grad, att det gamla ättastafviga versmättet icke mera kan antagas som igenkänningstecken. Vid sidan af denna urgamla versform uppkommer, som blommor af en ny tid, en mängd till både form, innehåll och melodi moderna folkvisor, hvilka i företalet till Kanteletar särskiljas som nybildningar och derföre grupperas skildt för sig. Emellertid äro dessa de öfver landet mest kända och till melodin mest värderade. Mest bekanta utom folkets kretsar äro den melodiösa "Minä seisoon korkialla vuorella", den storartade, plastiskt sköna balladen "Mistäs tulet", hvars ämne nästan ordagrannt återfinnes i Sverige och Skottland, samt den oförlikneligt ljufva "Neijon valitus" (Flickans klagan), hvilken Runeberg så mästerligt öfversatt. En Ticklén, ovisst hvilken, uppgifves som dess författare. Dock den allmännast kända inom och utom landet är "Kultani kukkuu", äfven kallad "Minun kultani." Man har exempel uppå att qvinnor af folket, som likgiltigt hört de mest omtyckta utländska melodier, vid ljudet af "Kultani kukkuu" utbrista i strida tårar. Lönnrot räknar denna folkvisa till nyare bildningar, och det torde få antagas som visst, att Franzén deraf hämtat anledning till den berömda "Gamla knekten." Enligt en folksägen, bevarar visan minnet af ett sorgligt äfventyr, liknande det som den grekiska dikten förtäljer om Hero och Leander. Två älskande hade stämt möte på en af Saimas tusen öar. Under mötet uppstod en storm, som lösryckte bådas båtar, och någon tid derefter fann man dem döda i hvarandras armar. De af Lönnrot i Kanteletar upptagna sju verserna nämna intet derom. Flickan på stranden hör fjerran öfver fjärden sin älsklings sång och klagar att han ej äger en säker båt, ej örnens vingar, ej andens konst att simma. Storm och vågor gå höga, men, klagar hon, 'jullarna på stranden äro små och min älsklings fingrar svaga. Derför varnar hon honom att icke gifva sig ut i den vilda vågens brus, ty förgås han deri, skall sorgen för evigt fästa sitt bo i hennes hjerta.

Bland nyare folkskalder i Savolaks är Paavo Korhonen i Rautalampi en af de mest bekanta. Hans sångaregåfva var outtömligen rik, hans poesi i hög grad målande och sinnrik. Lönnrot utgaf 1848 ett urval af hans skaldestycken, hvilka förtjena en allmännare uppmärksamhet. 1840 i November begaf sig den gamle mannen ensam på en båtfärd att söka råd för sjuklighet och fanns en tid derefter död i sin båt. Bengt Lyytinen, äfven från Rautalampi, för några år sedan fullmäktig vid en bankorevision; Pietari Makkonen från Kerimäki och Olli Kymäläinen, en fattig mjölnare i Heinävesi, äro jemte

Karelaren Antti Puhakka från Kontiolahti, kända skalder. Kymäläinen anses bland dem äga den högsta och genuinaste diktare gåfvan. Jemte Puhakka och den numera (1851) aflidne Makkonen, blef han, under ett besök i Helsingfors, porträtterad 1845. — Bland de sednaste ärens folksångare i Savolaks torde Sopainen och Taskinen, båda i Rantasalmi, vara de produktivaste.

Lokala Detaljer.

74. *Lauritsala.*

Den lilla täcka viken, som synes på planchen och med sitt genomskinliga vatten badar den jemnsluttande sandåsen, har härtills varit en upplagsplats, hvarest de från öfra sjöarna kommande jakter lossat sina plankor och bräder, bestämda att härifrån transporteras landvägen till Wiborg. Saima är här utanföre ganska djup, och redden skyddas af stora holmar mot nordanvinden. Kanalens mynning vidtager ett stycke till venster om planchen. Det var här, som ända till den 7 December 1851 en smal dam af vidpass 10 fots bredd hejdade Saimas påträngande vatten, och man ryste vid tanken uppå den syndaflod, som hade öfversvämmat nejden och bortspolat millioners kostnader, om denna smala dam blifvit i förtid genombruten. Nämnde dag bröts dammen, när allt var färdigt att vid den nära belägna s. k. bestämmande slussen mota störtfloden, talrika åskådare uppstämde i den friska vinterluften "Wärt land," och lydigt brusade vattenmassorna fram mot slussen, hejdades, insläpptes småningom och fortsatte sedan tama sin väg att fylla den redan färdiga öfra kanallinien.

Wid Lauritsala har man härtills beundrat kanalens stätligaste verk och lifligaste rörelse. Här reser den praktfulla bestämmande slussen af skönaste finhuggen granit en evärdelig dam mot Saimas vågor. Här slingrar sig kanalens fåra, trotsande vattenandarnes list, i en lång och djup sträcka genom sjelfva klippans sköte. Här framgår vägen från Willmanstrand åt Joutseno öfver en märkvärdig provisionel bro, tillbyggd uppifrån nedåt, intill dess den nya vägen med dess rullbro hinner fulländas. Här är hela kanalarbetets medelpunkt och dess största nederlag af alla förräder. Här residera kanalchefen, kanalläkaren och kanalpresten; här äro korrektionisterne förlagde i särskild kasern. Här finnes ett enkom uppfördt värdshus, Hôtel Saima, för resandes och tjenstemäns beqvämlighet. Här beskådar man forntidens verk i Pontuksen kaivanto. Slutligen är det här, som rörelsen i en nära framtid skall centraliseras, med förbigående af det 6 verst åt sidan liggande Willmanstrand, och sjelfmant bilda en af östra Finlands betydligaste nederlagsorter. Den som icke sett Lauritsala sedan fem eller sex år, känner icke mera igen det, och den som ser det en mansålder härefter, skall knappt kunna ana dess nuvarande utseende.

75—77. *Savitaipale, Porosalmi, Parkkumäki.*

Belägna i skilda soknar, dela dessa punkter gemensama minnen af segrar och nederlag. Savitaipale kyrka synes på planchen; den öbeströdda fjärden nedanför kullen är Savilahti vik af Saima. På andra sidan af näset till venster om planchen är Kuolimo sjö, hvilken Armfelt kringgick vid anfallet, och hetast var striden vid Kivikkoharju, en fortsättning åt venster af den ås, som synes på andra sidan om sjön. Den närbelägna prestgården är ej synlig. Här, så berättas på orten, hände sig under slaget att en af Armfelts flottor, vid anryckandet mot kyrkstranden, råkade afskjuta en kula tvärsigenom prestgården, just i detsamma som kyrkoherden på söndagsmorgonen hade flaskan i ena och bägaren i andra handen, för att slå i en sup åt kapellanen. Flaska och bägare föllo till goifvet, och herrarne sökte försigtigtvis en tillflykt i källaren. Nejden är för öfrigt uppfylld af ansenliga backar, bland hvilka Myttiänkallio på Kuolimos vestra strand lärer vara den högsta. Folkets klädedrägt har flera egenheter. Qvinnorna dela sitt hår i tvenne flätor, omvirade med röda band och hopfästade kring hufvudet med en bred messingsnäl. Gifta qvinnor bära ofvanpå flätorna ett stycke (lakki) kantadt med hemgjorda rynkade spetsar och framskjutande i ett slags spröte. Denna hufvudbonad anses för en så vigtig sak, att blott vissa gummor äro inkomna i konsten att "göra hufvud" (tehdä päätä) och lefva af detta yrke. Till lyxen hör äfven att en mängd halsdukar bäras öfver hvarandra, sålunda att den ena synes litet framom den andra.

Porosalmi (rättare Porrasalmi), ett af de många militäriskt vigtiga sjöpass, på hvilka östra Finland är så rikt, är beläget endast tre qvart mil från S:t Michel. På planchen synes sundet med den smala bron, på hvars norra sida Savolaksarne så manligt försvarade sig mot en mängdubbel styrka. Öfver den då halfrifna bron stormade fiendens grenadierer och slogos tillbaka; vid andra anfallet kom fienden öfver och de uttröttade Savolaksarne sågo sig om efter reträtt, då major Jägerhorn på finska tillropade dem: "Gån icke, fi-

enden flyr, låt oss jaga och plundra honom!" hvilket hade till följd att Finnarne vände om och än engång kastade fienden tillbaka från alla hans redan vunna fördelar. Utgången af denna 17 timmars strid är nämnd; och berättas, att Finnarne, när de bortskjutit sina kulor, ryckte knapparne ur uniformen och skjöto med dem. Bland de sårade nämnes Sprengtporten. Under slaget sutto S:t Michels hustrur och flickor under stor ängslan på klockberget att bida den väntade förstärkningen, som ock slutligen kom. För öfrigt finnes om affären vid Porosalmi en ganska liflig skildring i Savolakskarelska afdelningens "Lukemisia" 1846 sid. 73 ff.

Parkkumäki by, ryktbar för segern den 21 Juli 1789, hörde fordom till Säminge, numera till Rantasalmi. Denna nejd var 1789 icke så skoglös, som planchen nu utvisar. Här stod general Schultz med 1200 man i läger framför byn medan 800 af hans folk besatt Puikko bro. Stedingk med 1100 Finnar: Österbottningar, Björneborgare, och 100 Savolaks jägare, kringgick hans ställning och afledde hans uppmärksamhet åt andra håll. Anfall och motstånd skedde med lika mannamod. Ehrenroth forcerade byn, Stedingk sjelf med Österbottningarne tog fiendens batteri, Gahn med artilleriet förföljde Toll och tvang honom, innesluten mellan tvenne höjder, att gifva sig. 200 kosacker samlade sig på landsvägen, sprängde ett parti dragoner, som kastade sig i deras väg, och räddade sig, med någon förlust, i skogen. Utgången af striden är ofvanföre nämnd (sid. 195). Följderna blefvo dock af föga vigt, emedan finska styrkan var för svag att väga sig långt inpå fiendens område.

78. *Mehtälampi.*

Södra fjärdarna af det tre mil långa, med holmar beströdda Puulavesi omslutas af det på naturskönheter rika Hirvensalmi, förut kapell under S:t Michel, men sedan 1851 skild socken för sig. I afsigt att fälla Puulavesi, gräfdes åren 1832—1845 på kronans bekostnad en kanal från nämnde sjö till det täcka Mehtälampi, som med sina koketta holmar, sina höjder och lunder vid stränderna synes på planchen. Arbetet medtog 43,126 dagsverken och 2,713 rub. i penningar. Kanalen kallas af allmogen Kissankoski, är en verst lång och kan ej befaras med båt, i anseende till flera betydliga fall, hvilkas dån höres ända till Hirvensalmi kyrka. Dennas läge prisas som utmärkt skönt. Socknen består af en halfö, som i nordost sammanhänger med fasta landet; öfverfarten åt vester sker medelst tvenne färjor öfver en holme, och af sundet mellan denna och kyrkudden har socknen sitt namn.

79. *Pungaharju.*

När man från Parikkala reser norrut till Kerimäki, Säminge och Nyslott har man fyra färjställen att öfverfara. Till höger utbreder sig det herrliga stora Puruvesi, till venster en sammanhängande rad af mindre fjärdar, hörande till det än vidsträcktare Pihlajavesi. De talrika, ofta betydliga öarna i denna skärgård af det klaraste, mest genomskinliga vatten hafva en genomgående lika formation, en böjelse att i höga, branta och smala åsar sträcka sig från nordvest till sydost, likasom drifna i höjden af likformigt verkande naturkrafter. En sådan kringfluten ås är äfven Pungaharju. Af planchen, som endast utvisar avenyen på norra sidan, får man nästan intet begrepp om denna den skönaste och mest storartade af alla Finlands skärgårdsvyer, detta nordiska paradis af höjd, skog och sjö. Knappt har man på motsatta stranden stigit ur färjan, innan man ser vägen slingra sig mellan träden uppåt åsen, hvilken den sedan följer längs hela sträckan af ön, som är en half mil lång. Nästan öfverallt är åsen så smal, att vägen upptager hela bredden af dess lindrigt vågformiga kam, och så brant, att man skulle hisna för djupet, derest icke en täck park af vexlande barr- och löfträn å ömse sidor bildade naturliga ledstänger. Från denna höjd, öfver dessa gungande toppar af björk och tall, vidga sig nära och fjerran de herrligaste utsigter öfver fjärdar, sund och holmar åt alla håll i den mest skiftande omvexling. Man kunde likna Pungaharju vid en ofantlig vattenfågel med utspända vingar, omgifven af simmande ungar, som söka skydd vid dess sidor. Lika långsträckta, smala, höga, churu små vid den stolta åsens sida, gå nästan alla öar i dess granskap parallela med den, kröka sig stundom i nyckfulla bugter, instänga det klara vattnet i sund och vikar samt bilda härigenom en aldrig tröttande tafla af den rikaste mångfald. Hvilken lycklig tanke att leda vägen öfver denna lustgård! Ännu för tio år sedan var åsen i bondehand, och svedernas eldbränder härjade tid efter annan dess sluttningar. År 1844 utbröts Pungaharju till kronopark med vitesförbud för all åverkan, och tvenne vackra boställen, ett vid södra och ett vid norra ändan af ön, uppfördes för vakterna. Det sistnämnda tjenar tillika till herberge för de många resande, som ströfva härigenom sommaren

ut och icke tröttna att beundra nejdens obeskrifliga skönhet. Små paviljonger, uppförda i närheten, skänka ögat en angenäm hvilopunkt. Så vidsträckta vyer måste i olika dagrar antaga en olika gestalt. Det är ovisst när Pungaharju är skönast: när solen upprinner öfver Puruvesi, glimmande öfver blanka fjärdar och ljusgröna löf, eller när månen skimrar öfver Pihlajavesi och qvarlemnar i djup skugga åsens motsatta brant. Så mycket är visst, att, vare sig i dagens klarhet eller nattens månljus, hela det sköna Finland icke äger en nejd mera skön, mera värd att älskas och beundras, än Pungaharju.

80, 81. *Nyslott och dess fäste Savonlinna.*

År 1475, under Sten Sture den äldres tid, anlades till Savolaks' skydd vid Kyrönsalmi sund mellan Haukivesi i norr och Pihlajavesi i söder fästet Olofsborg, hvilket i en sednare tid blifvit kalladt Nyslott och af finska allmogen benämnes Savonlinna, Savolaks borg. Den tappre riddare, som, ej utan allmogens stora tunga, reste detta fäste, var Erik Axelson Tott, densamme som upprest Wiborgs murar, en herre så dristig och egenmäktig, att han år 1479 på eget bevåg drog med sina män öfver gränsen, görande der ett förhärjande ströftåg af 20 till 30 mil, hvarunder han dräpte folk och fänad, män och qvinnor, gamla och unga till många tusende. I början byggdes slottet af träd, men två år derefter af sten, och var derunder en så ofredlig tid, att hvarje gång arbetarne utskickades att hämta sand, stenar och kalk, måste riddaren till deras betäckning medsända en eskort af knektar i full rustning. Det nya slottet var från sin början hufvudort i ett särskildt län intill år 1534, hvarefter det ömsom förenades med Wiborgs och Kymmenegårds, ömsom med Kexholms län. Genast från början utstod slottet bistra tider. År 1495, när ryska hären öfversvämmade Savolaks, slog det fienden tillbaka, men förmådde icke skydda kringliggande nejd. Fallet i Danskarnes våld under Unionens sista tid, återtogs det af Flemingarne 1523. År 1547 utnämndes till ståthållare derstädes Gustaf Fincke, hvars brefvexling med konung Gustaf utgör en af den tidens vigtigaste historiska källor. Orubbad af fiendehand, qvarstod borgen efter ryska infallen 1556 och 1656, men blott för att år 1714 på sjelfva midsommardagen duka under för stora ofredens störtvåg. Nyslott gaf sig denna gång genom dagtingan, återgafs i freden, intogs ånyo 1742, afträddes följande året till Ryssland, blokerades förgäfves af Svenskarne under Hastfehr i Juli och Augusti 1788 samt har sedermera haft en obetydlig rysk garnison intill år 1849, då militären bortflyttade. Trädbyggnaden, som reser sig öfver främsta bastionen, var i en nyare tid kommendantens boning. Bebodt endast af en borgerlig familj, qvarstår det gamla fästet, murket, dock temligen oskadt af tiden vid sundets ström, och den nyfikne vandraren, som äger mod att uppklättra i de halfgrusade labyrintherne af dess spökande inre, belönas rikligen för sin möda genom de täckaste utsigter, likt taflor synliga genom skottgluggarna.

Staden Nyslott är på planchen aftecknad från norr, der vägen åt Kuopio går öfver den täcka bron. Det är en liten och föga regelbunden stad, belägen på en skild holme, Malmen benämnd, invid slottet, som synes i fonden till venster. Emedan Nyslott först de sednare åren börjat regleras och nybyggas, kunde man anse det för en nutidens anläggning. Det delar dock sannolikt både ålder och öden med slottet, vid hvars skyddande murar borgaren tidigt reste sin boning. Först år 1723 finnes Nyslott upptaget i längden öfver Sveriges städer; år 1816 den 4 Oktober erhöll det uppstadsrätt. Stadens fordom betydliga ägor hafva blifvit genom förpaktning åt enskilde skingrade under förra århundraden; numera äger staden blott sin holme, sitt fiskvatten och ett af borgerskapet inköpt hemman. Stadsplanen upptager 50 tunnland och 105 tomter bebyggda med trädhus. Invånarnes antal uppskattas till 650, hvilka bevista gudstjensten i den 4 verst derifrån belägna Säminge kyrka, till hvars församling de höra. Ännu för få år sedan behöfdes en högre elementarskola, postkontor, apothek och provincialläkare, jemte handeln och den lifliga insjötrafiken, för att erinra om tillvaron af en stad, hvilken man under ortens landtliga enkelhet annars kunnat förbise. Men under sednaste tid har äfven Nyslott begynnt att antaga ett mera stadslikt utseende inom och utomhus; man bör hoppas att det skett till dess fromma.

82. *Warkaus.*

Under färden norrut genom det sjörika Leppävirta, der strömrensningen länge med framgång arbetat uppå att tämja elementerna, igenkänner man Warkaus af den långa bron, som intager midten af planchen. Icke långt härifrån i norr nedstörta Kallavesis vattenmassor genom Konnus fors i Unnukkavesi, men kringgås af sjöfarten genom den 1238 fot långa Konnus kanal vid forsens sida. Unnukka, lika brådskande, kastar sig genom Warkaus fors med väldigt dån in i Äimisvesi, men öfverlistas och förödmjukas, äfven den,

genom Taipale kanal af 2855 fots längd och 18 fots sänkning samt tvenne slussar om 120 fots längd och 24 fots bredd mellan portarna. Båda kanalerna beräknas för 7 fots djup; för deras skull rensades segelleden vid Kosulanvirta och Virtasalmi, hvilket allt skedde åren 1835—42 samt medtog 180,927 dagsverken och nära 60,000 rubel. År 1843 fördjupades för samma ändamål Alavirta ström, och Leppävirta bro ombyggdes. Detta var lärspånen, förrän man vågade storverket Saima kanal. När man kommer från den, synas Taipale och Konnus som leksaker. Deras gagn är dock obestridligt; det är genom dem det blir möjligt att färdas i båt från de nordligaste sjöar i Savolaks alltned till Willmanstrand och Lauritsala. Taipale kanal blef 1840 upplåten till allmänt begagnande, Konnus kanal först året derpå. Inemot 300 fartyg passera årligen härigenom. — Warkaus bruksanläggningar, grundade på sjömalm i närheten, samt dess sågverk, ett af de största i landet, en hel liten stad för sig, tillhörande handelshuset Wahl i Wiborg, skymmas på planchen af trädgrupperna i bakgrunden. En angenäm båtfärd för derifrån till den 1 verst åt höger belägna kanalen, hvars läge, likasom brukets, är ett af de täckaste.

83. *Strömsdal.*

I Nilsiä socken, 5 mil från Kuopio, vid Jukkas fors, som afleder Vuotjärvis vatten nedåt Akonvesi och de nedre sjöarna, anlades år 1746 Strömsdals jernbruk, på finska Jukkais benämndt efter forsen; stamordet anses vara Juva, hvilket i finskan betecknar en trång dal med en fors i dess botten och som i flera böjningar förekommer bland ortsnamnen. Bruket, grundadt på sjö- och myrmalm samt försedt med masugn och gjutverk, är ett af de betydligaste i landet, har tillhört Wredeslägten, sedermera Tigerstedtarne och slutligen i början af 1851 blifvit försäldt till en hofrådinna i Petersburg för 120,000 rubel silfver. Sågverk och jordegendom medfölja. Belägen högt uppå kullen till venster, nedblickar karaktersbyggnaden stolt öfver flitens mödor och äflan ner uti dalen.

84—87. *Kuopio med dess omgifningar: farleden, Pirunpesä, Tuovilanlaks.*

Näst Nyslott och Kexholm, ha väl få städer i Finland så många och så höga backar i sin omgifning, som Kuopio. Deraf vet planchen intet, med undantag af några halfskymda kullar i bakgrunden. Den som vill njuta en fri öfverblick öfver denna uppblomstrande nejd, han uppstige en sommarafton på balkongen kring kyrkans torn, för att, lutad mot balustraden, betrakta den vidsträckta taflan. Under hans fötter utbreder sig staden på sin slätt från foten af Pujo backe till Kallavesis strand, på hvars utskjutande uddar framtiden ämnar anlägga parker och promenader. Regelbundna, snörräta, utstakade, men ännu till en del obebyggda med grönskande toma tomter *), skära hvarandra gatorna i ofmätta rutor med läga envånings hus, som blott kring numera domkyrkan i stadens medelpunkt resa sig högre och stätligare. Längre bort synas quaierna vid Puhkaniemi, omgifna af båtar och lodjor. Är det lördagsafton, hvimla på den blanka fjärden af Kallavesi hundrade kyrkbåtar, snabbt framilande mot samma mål, och längre borta tecknar sig mot den blånande horizonten den mörka strimman af ångfartygets rök. Strödd öfver fjärdarna, synes en arkipelag af hundrade holmar och klippor, likt utposter mot de stora vattenspeglarna, der ögat ej finner land. Åt söder höjer sig det täcka Savisaari, ett finskt Isola bella i smått, och gentderemot på fasta landet Harjula, stadens närmaste granne. Åt norr slingrar sig landsvägen endast 4 verst framåt, hvarefter den afbrytes af Kelloniemi eller Toivola i 1808 års krigshistoria berömda pass, en på täcka perspektiver rik passage.

Förbi så mången vacker punkt vid Kallavesis stränder skyndar betraktaren ett ögonblick till Maaninga **) 4½ mil från Kuopio. Redan i kyrkobyn blir nejden intagande. Taviniemi, Halola, Karhusaari m. fl. punkter förtjena nämnas; men vill man njuta på engång det storartade och behagfulla af en landskapsvy, så må man en lugn och klar sommarafton färdas i båt framåt Tuovilanlaks. Man inkommer i en vik, läng, djup, omgifven af stränder, der den lodräta klippan omvexlar med grönskande ängar. Ögat tvekar i valet af anblick; till höger reser sig en strand af skrofliga klippor — det är Pirunpesä (djefvulens bo); så kallas mänget dystert tillhåll för sägnerna om hedendomens jättar och den kristna tidens onda förtappade väsenden. Pirunpesä är en grotta, bildad under de mot stranden i djerf oordning uppstaplade stenblocken. Ofvanför dem blir marken jemn, herrliga åkrar vagga der sina skör-

*) Sedan planchen tecknades, är en stor del af dessa toma tomter bebyggd.

**) Maaninga, härtills kapell under Kuopio, kommer vid nuvarande pastors död att särskiljas som egen socken.

dar, anblicken af idoga gårdar förjagar minnet af strandens dysterhet. Tuovilanlaks vik är en god mil läng; dess innersta strand är i hög grad imponerande. Trakten höjer sig starkt och bildar mellan åsarna djupa och smala dalar, i hvilka bäcken sorlar mellan lunder af hägg. Ett stycke från gården deruppe på den första höjden finnes en liten insjö, hvilken afbördar sitt vatten utför en fors. Sommartid, då insjöns vatten är lägt, ser man här blott en klyfta af mosslupna stenar, till hälften skymda af lummiga granar och björkar. Flodtiden deremot höres redan på afstånd forsens däfva brus. Man nalkas bron, den tyckes svigta under vandrarens fot; öfver hällarna nedrusar forsens vatten, skummet stiger högt mot bron och droppar likt dagg från granarnas barr. Några varsama steg nedåt brädjupet, och vandraren står vid den praktfulla forsens bädd i en remna, som tyckes sprängd i jordens innandöme. Väg på väg brusar här fram, och den lilla qvarnen uppe i forsnacken tyckes skälfva i sina grundvalar, likasom anande sitt öde att tid efter annan bortspolas af värfloden. — I afsigt att öppna en segelled norrut, fullbordades för några år sedan Ruokovirta kanal icke långt härifrån; en annan kanal med slussbyggnad är i det närmaste färdig vid Viando, der vid den stora forsen af samma namn ett nytt pappersbruk är i full verksamhet. Segelleden går härifrån genom Tomperi, Nerkko m. fl. vattendrag norrut till Idensalmi, och den dag skall komma, när propellångfartyget med nya verldens specerier ilar från hafvet genom Saima kanal samt sjöarna uppföre, för att slutligen ankra i en bortgömd vik vid foten af den landtrygg, som skiljer Saimas fjärdar från Uleå vattensystem.

VII. Tavastland.

Tavastland är Finlands mellersta del omkring Päjäne sjö. Dess längd ifrån Nylands gräns till Pyhäjärvi i Österbotten är 45 mil. Provinsen är smalare mot norr, men sydligaste delen mellan Egentliga Finland och Satakunda i vester samt södra Savolaks i öster är bredast, eller ungefär 30 mil. Tavastlands vapen är ett gyllene lodjur med tre stjernor ofvan, tre rosor under i rödt fält, och skölden betäckes af grefskapskrona. I motsats mot Österbotten och Nyland, hvilka af Tavastbon kallas läglandet (ala-maa), är Tavastland något högre beläget samt genomstruket af skogbevuxna, sällan kala landtåsar, mellan hvilka sjöar och strömmar slingra sig. Ehuru detta är allmänna karakteren, förete likväl norra och södra delarna deraf stor olikhet sinsemellan. I den förra äro hemmanen glest strödda på åsarna mellan sjöarna och kärren, vid hvilkas stränder man ofta i slutet af Augusti, vadande i vattnet, bergar ängarne. Landtmannen sätter här största hoppet på sveden, och de steniga backsluttningarna prydas, likasom i Savolaks, af det gredelina bohvetet. Åt den södra, något jemnare delen har en äldre kultur redan gifvit större och sammanhängande åkerfält; man räknar här 460 menniskor på qvadratmilen. I hela Tavastland, utom i dess sydvestra del, äro kyrkorna byggda vid sjöstränder, helst på någon utskjutande udde, och socknarna deromkring, eller ock kring flera med hvarandra förbundna sjöar. Man ser tydligt att afseende alltid blifvit fästadt vid kommunikation sjöledes till kyrkan. Detta har sin grund deruti, att landets kolonisering här, såsom annorstädes, gick länge sjöarna, den tid inga vägar funnos genom urskogarna. Tavastlänningen älskar ännu sina sjöar och ror hellre två mil till kyrkan, än han åker eller går en mil. I Viitasaari ligger kyrkan på en holme, dit det höst och vår är svårt att komma; men en motion år 1770 om dess förläggande till stranden af fasta landet väckte motstånd. Kapprodden, Tavastlands nationalnöje hvarje sommarsöndag, kan deruti hafva haft sin goda del. Hvart byalag bygger sig gemensam kyrkbåt, som efter byns storlek kan vara så stor, att den inrymmer 150 eller flera personer och ros med 26 par årar. Den är utan köl, lång och rankig, och segel nyttjas aldrig. Sjöarna äro af ålder kända för sin rikedom på fisk. Den största af våra insjöfiskar, Malfisken (Silurus glanis, Säkä-kala) har man hittills funnit blott i Tavastland. Men af befolkningen är muikan allramest värderad, och muikrommen har till och med i Helsingfors börjat räknas bland läckerheter.

Emedan Tavastlands utseende helt och hållet bestämmes af dess talrika sjöar, som med sina vackra holmar, uddar, vikar och forsar försona moarnas och mossornas enformiga ödslighet, är det nödigt att fästa vid dem en särskild uppmärksamhet. De förena sig, spridda insjöar oräknade, i tvenne bassiner, af hvilka den östra har Päjäne till medelpunkt. Nordligaste Tavastlands största sjö, Keitele (6 mil läng), genom Mattila ström delad i öfre och nedre Keitele, får genom Kymmene forsar vatten ifrån Kivijärvi och Kolima-

järvi vid Österbottens gräns och nedströmmar genom Mämminkoski och Äänekoski i sjön Kuhnama, hvilken genom Naarankoski från vester upptager Saarijärvis många sjöar. Kuhnama, omgifvet på vestra sidan af det höga berget Tärtävuori, störtar genom Kapeekoski i Vatia sjö och denna genom Kuusankoski i Saravesi, hvarest, midtemot Laukkas vackra kyrka och prestgårdsudde, Rautalampi vattnen tillstöta från Leivonvesi, Urajärvi och Kynsivesi genom Tarvala fors (se vidare under: Rautalampi). Kuhankoski stora fors för vattnen till Leppävesi och Haapakoski, derifrån till Päjänes nordligaste del Jyväsjärvi nära Jyväskylä stad. Härifrån till Anianpelto räknas Päjänes hela längd till 18 mil. Den omgifves af 8 församlingar, dess öppnaste fjärd heter Tähikselkä och följande strömmar med deras vattenkedjor inflöda deruti: 1) Jämsä ström ifrån Jämsä och dess kapell Kuivasmäki, 2) Harmasten joki i Kuhmois och 3) Arakoski i Padasjoki, den förra ur Lummene, den sednare ur Vesijako, hvilka sjöar bägge ligga på sjelfva landtäsen och dela sitt vatten både åt Päjäne och åt vesttavastländska vattensystemet; 4) Tainio mäktiga ström i Sysmä med många stora sjöars vatten långt ifrån Savolaks. Sydligast inströmmar från söder Vääksynkoski i Asikkala förbi Anianpelto ur Vesijärvi i Hollola. Kymmene ström för ensam hela denna vattenmassa genom Högfors och Abborfors till finska viken. Den börjas vid Kalkkis i Asikkala och rinner med djup fåra, omgifven af ett romantiskt landskap, genom Konnevesi förbi Heinola till Iittis (härom längre fram).

Den andra bassinen har sin utgångspunkt i Pääjärvi nära Lampis kyrka och rinner under namn af Vanaanvesi förbi Tavastehus till Sääksmäen (eller Vanaan-)selkä i Sääksmäki, hvarifrån Rautunselkä fortgår åt vester, upptagande från norr ur Mallasvesi de hvitskummande dubbelforsarna Apiakoski och Valkiakoski. Till Mallasvesi såsom medelpunkt samlas tre vattenleder: 1) Hauho sjöarne ifrån öster genom Kyllö, 2) Pälkänevesi från norr genom Kostia och på vestra sidan 3) en bred förbindelse med Roine, i hvilken den 4½ mil långa Längelmävesis södra fjärd Villikka, jemte Vesijärvi (begge inom Satakunda), inströmma genom Kaivanto. Ifrån Rautunselkä komma de förenade vattnen till Konhonselkä i Akkas och strömma genom Niemis, Herrala och Kuokkala forsarna i Satakunda till Pyhäjärvi (i Birkkala) och Nokia, Kumo elfs början. I denna trakt var vid Rikala år 1788 en kanalled mellan Tavastehus och Tammerfors påbörjad, hvars utförande nära derintill vid Hulaus i Lempälä var vår tid förbehållet. Det är ofroligt hvad Tavastland vunnit i kommunikationer och odlingsbar mark genom Strömrensningskorpsens verksamhet sedan 1818. Derigenom att Längelmävesi åren 1820—31 fälldes 6½ fot, vunnos 4500 tunneland, mest ängsmark. Genom strömrensninger i Valkiakoski och Apiakoski 1819—1827, i Kostia 1826—1827, i Kyllö 1821—1826, Vihavuolle och Virtasalmi i Hauho och Lampis 1832—1387 vanns blott i denna enda trakt mycket land, som förut var sjöbotten eller kärr och gungfly. För att under missvextåren 1832—1833 förskaffa fattigt folk arbetsförtjenst, användes i Saarijärvi 6896 Rub. S:r till att sänka Mahlu, Löytänä, Kaihlojärvi, Kyyjärvi och Kiminki sjöar, hvarigenom 1400 t:land fruktbar jord vanns och frostalstrande mossor torkades. Sedan Konnehkoski i Rautalampi 1830, 1831 samt forsarne i Laukkas 1837—1842 blifvit upprensade, har Tavastlands hela norra härad bätkommunikation till Jyväskylä, och ifrån denna stad hafva 6 fot djupgående fartyg kunnat afgå till Anianpelto, sedan Äijälä sundet mellan Jyväsjärvi och stora Päjäne 1839—1841 fördjupades. Af allra största vigt var likväl sjelfva Päjänes fällning 4 fot, hvilket, efter flera förberedande arbeten, verkställdes mellan åren 1826—1837 *). Förut hade man på dess ödeläggelser sådana exempel, som att Täki hemman i Kuhmois 1780 genom sjöns öfversvämning förlorade icke allenast all sin åker och äng, utan äfven sjelfva åbyggnaderna, dervid åboen nödgades långt upp i skogen rödja sig ett nybygge.

Tavastland har på sina ställen börjat blifva skoglöst. Der storskiftet försiggått **), har det synbarligen verkat skyddande för barrskogen, ty allmogen har börjat idka mera rationelt jordbruk och minskat svederne, hvarigenom dittills härjande skogseldar uppkommo. Följer man longitudsgraden för landskapet, är den jemnförelse icke utan intresse, att i Nyland värsädet är ⅓ mot rågsädden, under det i Tavastland korn och råg odlas lika mycket, då deremot i norra Österbotten kornet blir det öfvervägande och slutligen enda sädesslaget. Egendomligast för Tavastland är linkulturen, i synnerhet i Längelmäki, Tuulois, Lampis, Padasjoki och Asikkala, hvilka hafva den dertill tjenligaste jordmån, svettjord (hikihieta). En god del af Hushållningssällskapets prisbelöningar för finare linnespånad har äfven tillfallit Tavastland, framförallt

*) Afl. Generalmajor v. Rosenkampffs benägna uppgifter.

**) I Laukkas häradet har det skett först i de sednaste decennierna.

Pälkäne socken. Deremot äro Tavastländskorna i finare linneväfnad ännu långt efter Pemar och många andra orter. I medlet af förra seklet inrättade Krigsrådet O. E. Boije och Kapten A. Boije på sin egendom Lahdentaka i Tyrväntö den första skola för provinsens invånare uti linplantering och linnespånad. De underhöllo i början 20 elever, hvilka efter slutad lärokurs spriddes ut i landsbygden, utdelade bland allmogen spinnrockar och hasplar samt sysselsatte sålunda utom skolan 300 spinnerskor. År 1764 hade de i sin skola 24 väfstolar i gång. Hushållningssällskapet har för linodlingen nyligen till Mustiala institut införskrifvit en familj från Ångermanland samt utspridt magerska spinnrockar. Humla odlades för 300 år sedan i Tavastland så mycket, att Savolaks dermed förseddes. Bland handtverkare finnas här ojemförligt flera garfvare än i andra provinser. Fabrikerne äro högst få. Bland dessa må nämnas ett oljeslageri uti Arakoski fors i Padasjoki, ett annat dylikt på Porkkala gård samt en snusfabrik på Bobacka. Oaktadt rikedomen på sjömalm, finnas i hela provinsen blott tre jernbruk samt ett af Bruksinspektor Juslén på hemmanet Pekkanen i Petäjävesi nyligen anlagdt blästerverk med tvenne harkhyttor *). Tvenne andra blästerverk, det ena i Padasjoki, det andra i Längelmäki, skola dock vara påtänkte. Direktör J. R. Depont anlade 1748 utan publikt understöd på Sillanpää bys ägor i Somero ett glasbruk Åvik, som i flere decennier var det enda i Finland. Bruket sysselsatte 100 arbetare, och de första glasblåsare voro, heter det, tvenne katholiker. Sedan i nyaste tid tvenne eldsvådor efter hvarandra lagt detta bruk i aska, är det nu nedlagdt, men Tavastland har likväl för det närvarande det bästa finska glasbruk på Notsjö. (Om Jokkis längre fram).

Tavastlänningen (Hämäläinen) har starkt markerade anletsdrag, grof och muskulös kroppsbyggnad med breda axlar samt yfvigt, i nacken jemnt afklippt hår. Bland alla Finnar är han den härdigaste, arbetsamaste och tarfligaste. Klädd i mekko (säckpaletot), är han sommartiden på utarbete från första dagningen till sent på aftonen med föga annan kost, än den halffärdiga talkkunarätten, som han i en så kallad kontti (näfverrensel) bär med sig på ryggen. Är måltiden inne, får han, med tillhjelp af sitt oumbärliga vademecum, puukkon, af närmaste björk en näfverrifva, hvari han tillblandar talkkunamjölet med mjölken. Om vintern njuter han så mycket mer af hvilan och frossar i synnerhet jultiden. I jemförelse med Savolaksaren är han begäfvad med mindre poetisk fallenhet, i jemförelse med Österbottningen är han mindre konstfärdig och företagsam. I stället anträffar man hos den allvarsame, ihärdige Tavastlänningen större förmögenhet än hos dessa. Hans trumpenhet, som stundom antager karakteren af hårdnackadt styfsinne, härrör till det mesta af förra historiska förhållanden; egendomsinnehafvares förtryck och fordna embetsmäns orättrådighet hafva gjort på honom ett outplänligt intryck. Skolanstalter hafva icke heller ännu i provinsen skingrat okunnigheten och mildrat sinnelaget. Tavastlänningens språk är rent och klangfullt. En utmärkt skriftställare, D:r Jacob Judén, representerar denna dialekt.

Tavastlands kolonisationshistorie tyckes förtjena en större uppmärksamhet, än hittills derät blifvit egnad. Den tid Birger Jarl med sina "hälade och panzarklädde riddare" anlände till Tavesternes hamn och derefter anlade Tavastehus slott, bodde Lappar öfverallt i Tavastland jemte Finnarne. Vid reformationstiden finner man spår af Lappar i sydligaste delen (Somero). Under Gustaf Wasas tid hade norra delen af provinsen värde blott i egenskap af fiskevatten och skogarna för ekorrskinnens skull samt de usle nomadiserande Lapparne, af hvilka förpaktare *) indrefvo skatt. Tidigare än Laukkas, Saarijärvi och Wiitasaari har Rautalampi varit bebodt. Detta har skett genom flyttningar ifrån södra Tavastland. Detta ser man bland annat deraf, att en slägt derstädes ännu heter Ritvanen efter hembyn Ritvanen i Sääksmäki. Smäningom hafva äfven från Savolaks kolonister tillkommit. Nämnda tre andra soknar betjenades i början med prest från Rautalampi, eller ock reste, enligt en annan sägen, presten i Sysmä någon gång sommartiden dit och höll under ett slags pell gudstjenst vid Ristilahti vik vid södra ändan af sjön Kuhnama i Laukkas. I förra hälften af 1400-talet voro konungens fogdar i Tavastehus, Waldemar Djekn och Olof Tavast, ifrigt sysselsatte med att utsända kolonister från södra delen af provinsen till den norra. Detsamma berättas om en Harald och Ärengisle Andersson seklet förut. Derigenom vanns äfven målet, ty norra Tavastland synes blifvit tidigare bebodt än vissa delar af södra Korsholms län i Österbotten. De så kallade äremarker (erämaat), som i Gustaf I:s tid funnos mellan Korsholms län och Hollola häradet och till hvilka Ståthållaren på Nyslott Gustaf Fincke skickade 140 Savolaksbönder att bosätta

*) Stud. K. J. Regnell.

*) Lapparne kallade sådana konunga olmai d. ä. konungens män.

sig, hörde sannolikt till nuvarande södra Österbotten, så mycket mer som Mustasaari, Kyrö, Vörå och Pedersöre deraf synas blifvit kallade "Norrebottn i Saulax." Dessa kolonisationer föranledde emedlertid också här blodiga uppträden, innan nya förhållanden sammanjemkades, och detta härrörde, säger Fincke, af Tavastlänningarnes afundsjuka, ehuru desse hade marker nog att odla.

Åtskilliga jordfynd bevisa tavastländska kolonisationens höga ålder. I vår tid har man i Rautalampi vid gräfning i en mullbacke på 6 qvarters djup stött på ändarna af en katschas spjelar och vid fortsatt gräfning genom jordlagret funnit katschan stå på fast lerlager och likna nutidens katschor (fiskgärden). I Hauho och Pälkäne har man gjort fynd af silfver armringar och på det sednare stället derjemte hittat 14½ lod kufiska mynt. På Rautunkärki udde mellan sjöarna Rautunselkä och Konhonselkä stötte arbetare för icke längesedan på en källare med ölkärl. Ölet hade varit starkt och berusande, troligen tillhörigt någon rik herreman från sednare århundraden. — Huru outredd än Tavastlands äldsta forntid är, tyckes man med säkerhet kunna påstå, att denna provins ursprungligen sträckte sig långt vestligare än nuvarande Tavastehus län. Detta bevisas redan deraf, att en socken vester om Tammerfors heter Tavastkyro ("Hämeenkyrö"). När och af hvilken anledning namnet Satakunda uppkom, känner man icke. Någon gång synes detta namn varit öfverflyttadt på det landskap, som man nu egenteligen förstår med Tavastland. Sjelfva Tavastehus län kallades stundom blott Hollola eller Hauho häradet.

Tavastehus län bestod år 1539 af följande härader och socknar: 1) Öfre häradet: Hauho, Tuulois, Lampis, Asikkala, Hollola, Tennilä, Padasjoki, Sysmä och Jämsä; 2) Sääksmäki härad: Sääksmäki, Porttas, Kalvola, Saaris och Kulsiala; 3) Hattula härad: Hattula, Janakkala, Loppis, Renko, Mäskälä och Lehijärvi. Åren 1616—1631 lydde Tavastehus län under Åbo höfdingedöme. Sistnämnde år erhöll det egen landshöfding, under hvilken äfven Nyland lades. Pehr Brahe åtskiljde dessa 1640, men åtta år derefter förenades de åter under gemensam landshöfding med säte i Helsingfors, och så förblef det, tills de vid nyaste länereglerinngen (1832) fingo hvardera egen landshöfding. Kymmenegårds län försvann, men i dess ställe tillades S:t Michels län det mesta af den tavastländska del, som derunder lydt. Vid regleringen år 1775 lades Laukkas härad under Wasa län, men Satakunda häradet under Tavastehus län, så att Näsijärvi nu är länegräns. Tavastlands fordna indelning i soknar och kyrkogäll är förvillande derföre, att socken då icke alltid betydde detsamma som nu. Den förra benämningen hade afseende på landets civila indelning, den sednare på den eklesiastika. Soknarna Tennilä, Nyby, Mäskälä, Saaris, Porttas hafva således föga funnits annorstädes än i uppbördsböckerna. Den äldsta indelningen i tre härader (1539): öfre, Sääksmäki och Hattula häradet, utgick från Tavastehus-trakten, så att hvarje af dem, i mån af odlingens framsteg, sedermera omfattade långsmala landsträckor åt norra Tavastland samt äfven något af Nylands gränsesoknar. I eklesiastikt hänseende lydde Tavastland först under biskopen i Åbo, derefter lades östra Tavastland under Wiborgs stift och sedermera under Borgå. Denna del utgör 15 pastorater; Rautalampi socken är nyligen fränskild och lagd under Kuopio stift. Under erkestiftet hör vestra delen med 13 pastorater. I judicielt hänseende lyder Tavastland under 3 hofrätter, nemligen 5 domsagor nästan helt och hållet under Åbo hofrätt samt Nylands och Tavastehus lagsaga; norra Tavastland under Wasa hofrätt och Österbottens östra domsaga; under Wiborgs hofrätt helt och hållet blott Heinola domsaga samt soknarne Walkiala och Rautalampi af Lappvesi och Rautalampi domsagor.

Tavastland är nu fördeladt på 5 län, så att kärnan deraf, fyra härader, nästan helt och hållet hör till Tavastehus län; af norra delen Laukkas härad helt och hållet till Wasa län och nordostligaste soknen Rautalampi med Hankasalmi kapell under Kuopio län; Heinola häradet, landet öster om Päjäne, helt och hållet till S:t Michels län; af Lappvesi härad Walkiala socken till Wiborgs och af Perno härad Iittis socken, jemte en del af Orimattila, till Nylands län.

I. Lappvesi härad. Walkiala skall hafva blifvit först bebygdt af bönder från Hollola, hvilka här nedsatte sig, en i Selänpää vid Wuojärvi, en annan, smeden Matts Orava, i Oravala, en tredje i Rantala. År 1515 var Walkiala en socken i förening med Iittis, Nastola och en del af Mäntyharju, 1606 med Mäntyharju allenast, 1630 kapell under Iittis, skild socken år 1640, då höfdingen öfver Karelen, Erik Gyllenstjerna, erhöll frälserätt till Walkiala by (nu Walkiala gård). Vid kyrkan stod ett fältslag den 29 April 1790.

II. Heinola härad utgör nordvestra delen af det fordna Kymmenegårds län öster om Päijäne, med fruktbara stora åkerfält, likväl så genomskuret af sjöar, att vattnen nära nog intaga halfva arealen. Sydligast är Mäntyharju sockens tavastländska del samt Heinola, nyligen ifrån Hollola skildt såsom

egen socken. Här märkas Paaso (Essen) och Taipale (Hisinger och Walleen). Kyrkan ligger på näset af den halfö, som den börjande Kymmene (Kymi), eller här Jyränkö ström, bildar med sjöarna Ruotsalainen på öfra och Konnehvesi på nedra sidan. Sysmä socken med kapellet Luhanko ligger vid Päjäne. Koskipää säteri rusthåll (Tandefelt) upptager största delen af Gustaf Adolfs sockens (Hartola) moderkyrko område. Dess kapeller, Joutsa och Leivomäki, sluta landskapet mot Savolaks (se Nordenlund, Mieskomäki). Vid Jyränkö ström ligger den täcka staden

Heinola, grundlagd 1779 på Tommola rusthålls ägor. Staden med sina 116 tomter på 80 tunnelands stadsplan hade år 1843 955 innevånare, 4 köpmän, 2 handlande borgare och 5 öppna salubodar. Af inalles 33 handtverkare utgjorde färgarene största antalet. Landshöfdingen öfver Kymmenegårds län hade här sitt säte sedan köpingens grundläggning. Men sedan S:t Michel blifvit residensstad, har Heinola nu sin nya högre elementarskola och bokhandel samt sina tvenne frimarknader att tacka för sin lillighet. Handlanden Toropoff donerade 1851 en summa af 5000 rub. till en skola för fattiga barn härstädes.

III. Öfre Hollola härad omgifver Päjänes södra strand. Det stora pastoratet Hollola omkring Wesijärvi är i dessa är deladt i trenne. Det är ett ibland Tavastlands äldsta pastorater, ty ifrån Korpilaks, Orimattila och Iittis gick man här i kyrka, och ortsnamnen Kuolemantie och Ruumiinvalkama beteckna de ställen, der lik öfver obanade marker eller sjöledes hemtades till jordfästning. Kappadocie backen, med en perpendikulär höjd af 100 alnar och en platå ofvanpå toppen, lemnar en vidsträckt utsigt öfver Wesijärvi sjö. Det smala land, som skiljer denna ifrån Päjäne, genomgräfdes i förra seklet af prostarne Berner och Krook, och åren 1821—1831 fälldes sjön ytterligare 8 fot. Den läckra Paimelabraxen måste nu vika för de mera nyttiga tillandningarna, men i Wääksyforsen blef i stället godt älfiske. Nära härintill är Anjanpelto by, ett ibland de få ställen, der landtmarknader numera äro tillåtna. Dess boskapsmarknad den 14 September är isynnerhet talrikt besökt. Man har uppgifvit rusthållen i Hollola till 49, hvaraf 6 berustade säterier, af hvilka märkas Pyhäniemi (Ammondt), Laitiala (Wilckman), Mukkola (Hausen); i Kärkölä kapell: Woistis (Sederholm); i Nastola kapell: Ersta (Olsoni), Koikkala (Ullner), Seesta (Ehrenroth). Tennilä fordna socken omfattade Kärkölä tillika med Koskis kapell af Lampis. I Koskis ligger säteriet Kurjala. I detta härads norra del blef potatesodlingen genom Kapellanen A. Laurells bemödande tidigare än annorstädes i Tavastland allmän. Uti Iittis ligger ett större gods Perheniemi (Strähle), i dess kapell Jaala ligga Kimmola (Holmberg) och Bergvik (Sticht). Inom Asikkala märkes Salo majorsboställe samt Kalkkis (Fontén), invid utloppet af Kalkkis fors' ur Päjäne. Vestra stranden af Päjäne omgifves af Padasjoki socken och dess kapell Kuhmois. En strid och klar fors, Arakoski, brådstörtar vattnet ifrån den märkvärdiga sjön Wesijako i Päjäne. Vid dess mynning är Saksala (G. M. von Fieandts arfvingar).

Vid Nyystölä eller Werho herregods nedgjorde finska bönderne under klubbekriget en afdelning af Sigismunds trupper under Silfverbögels befäl. De stupade begrofvos på en holme i Päjäne, som deraf kallats Nuijasaari. Alho (Forssell) ligger vid Lummenes strand. Kapellet Kuhmois, nordligast mot Jämsä, är bekant för sina ofantligt höga backar: (Linnamäki, Majurinmäki, Kotamäki m. fl.), i hvilka den resande plägar promenera vid sitt äkdon. Här är vid sjöstranden Päijälä gård, fordom tillhörig familjen Aderkas. Michoniemi (Grönqvist) är en mindre egendom, men med förtjusande läge. Kaukoniemi (Wegelius) vid Kuhmois kyrka är ock bland ortens vackraste egendomar.

IV. Nedre Hollola härad. Wänä (Wanaanpitäjä), fordom äfven kalladt Waanöö, är Tavastlands äldsta församling invid Tavastehus. Dess östra del kallades förut Mäskälä; vestra delen, Renko kapell, var tidtals skild församling. Vid reformationen ansågs Wänä för lika godt pastorat som Karis. Janakkala hade egen pastor 1483, och dess kapell Hausjärvi inrättades 1611. År 1639 var Loppis socken annex under Janakkala, ehuru dess stiftelse äfven går tillbaka till katholska tiden. Tio byar deraf hafva blifvit underlagda Janakkala, 7 af södra delen under Wichtis socken af Nyland. Ifrån trakten af Ryttylä (Granfelt) i Janakkala är en jernväg projekterad att ledas till Helsingfors. På Tervakoski rusthålls ägor är ett pappersbruk, som under dess nuvarande ägare (Nordensvan) blifvit mycket förbättradt. Landtäsen, som genomstryker Hausjärvi och Loppis, ger ifrån movägen mellan Helsingfors och Tavastehus ett intryck af dyster ödslighet, bakom hvilken man knappt anar det nya och stätliga Erkkylä (Munck). Loppis har utseende af ofruktbarhet och vildhet tillika. Midt uppå den här 1831, 1832 öfver kärr byggda Topenovägen mellan Tammela och Loppis kyrka frodades nyligen vildrosen och timjan. Men Loppis är för Helsingfors af största vigt för sin

goda skog, och på sjömalmen i Salo vidsträckta rusthålls (Sohlman) 70 sjöar ha en masugn med två hyttor samt en stångjernshammare nyligen blifvit grundade. Mycken märkvärdighet har Kytäjärvi eller Näs egendom (Armfelt). Den håller 7 mil i omkrets, hör till tvenne län och 5 församlingar, nemligen: Watsia och Kena till Loppis, Heikkilä och Marttila till Janakkala, den s. k. Herajoki trakten till Hausjärvi, stommen med de antika karaktersbyggnaderna och romantiska belägenheterna i Kytäjärvis dal till Nurmijärvi, och smärre delar liggå i Wichtis. Loppis utgör Tavastlands södra platå, 350 fot öfver hafvet. Den öfriga norra delen af häradet hör till Borgå stift och består af Hauho pastorat af första klassen, med kapellerna Tuulois och Luopiois — den fullständigaste skärgård inuti landet — samt Lampis socken. Alla dessa hafva, utom Luopiois, stenkyrkor från 14:de seklet. Palsankoski, Nerokoski och Porraskoski bilda på denna sida genom åtskilliga sjöar öfver Wesijako kommunikation med Päjäne. Då man vid bläst håller örat mot jorden mellan Särkimäjärvi och Uisko mycket djupa och en half mil från hvarandra belägna sjöar, hör man under sandbackarna sorlet af den fors, som underjordiskt förenar dessa. Luopiois är nordligast i socknen mot Längelmäki omkring Kukkia sjö. Här är ett stort gods, Kantola (Palmfelt). Genom en häftig ström, Wihavuolle, falla denna trakts vatten i Iso Roine, hvilken åter under en mycket läng bro vid Alvettula nära moderkyrkan förenar sig med Hauhonselkä. Omkring dessa ligga godsen Hofgård (Furuhjelm; nu Ingström), Sape (Schildt), Hahkiala (Charpentier), Hyvikkälä, Lauttia, Leirismäki, Bobacka (Bosin). Det mycket gamla kapellet Tuulois, omkring det djupa, på sagor och formminnen rika Pyhäjärvi och andra sjöar mot gränsen af Lampis, har godsen Sairiala (Tudeer, nyligen försåldt) och Juttila, öfverstelöjtnantsboställe vid Tavastehus regemente. Lampis (Lammin pitäjä) är en något jemnare skoglös linort omkring Pääjärvi sjö. Här märkes Porkkala allodial (Butturlin), Ronni (Leopold) och Mommila Hietois (Essen). Kommande från Helsingfors till 6 verst nära Tavastehus, stadnar den resande för att njuta af utsigten ifrån Hattelmala åsen. För höjdens skull märker man knappt några vid åsens fot strödda bondbyar, ännu mindre det på en mil till höger aflägsna höga Ikaloisten vuori, en genom skog undanskymd fortsättning af samma ås. Nedanföre i den djupa dalen kommer från öster mellan holmar den sjölika Wanaanvesi, på hvars andra sida man till höger ser Wånä sockens kyrka (4 verst från staden) samt lägenheter af det halfva socknen omfattande Harviala (Brusiin), i fonden Kantola och Kappolan vuori, och längst till venster öfverskådar man hela staden.

Tavastehus, (planche 88) residenset för guvernören öfver Tavastehus län, till älder Finlands andra fäste och intill sednaste tider Tavastlands enda stad, är beläget 12 mil från Helsingfors och nära 17 från Åbo. Staden är afteckna d från nordvestra sidan, d. ä. från strandsidan af parken, och presenterar främst ryska centralapotheksbyggnaderna och slottet, det smalnande, lugnt framilande Wanaanvesi samt länelazarettet och länemagasinet på andra sidan om nya bron till venster. Då Pehr Brahe, till följe af regeringens förordnande 1638, försåg staden med privilegier 1650, byggdes Tavastehus på ett inskränkt och olämpligt ställe tusen alnar söder om fästningen. En tid bortät hade orten, såsom landshöfding Creutz berättar, sin ringa bergning mest af krögande. Gustaf III anbefallte den 11 Juni 1776 dess flyttning 2000 alnar från slottet till den nuvarande vackra och förmånliga platsen på Saaris boställes ägor. År 1798 var den nya regleringen fulländad. En eldsväda den 14 Sept. 1831 härjade tvåtredjedelar af staden, som likväl åter på en ytterligare utvidgad plan rest sig vackrare än förut. Guvernörens residens, det på aktier byggda societetshuset och militärkasernerna äro de prydligaste byggnader i staden. Kyrkan är en rotunda med altaret midtuti och bänkarna amfitheatraliskt placerade rundtomkring. Tavastehus har 70 handtverkare, 10 handlande, 4 hökare. Utom länestyrelsen, finnes här magistrat, högre och lägre elementarskola, postkontor, tvenne apothek, lazarett, kurhus, korrektionsinrättning. Tvenne betydande marknader öka rörelsen; sällskapsspektakler hafva blifvit gifna för fyrahundra åskådare. Likväl uppgår befolkningen i Tavastehus ännu icke till 3000; icke heller har någon tidning här blifvit utgifven, ehuru tryckeri redan länge funnits. — På Parola eller Lill Luolais malm, ½ mil från staden, hade Tavastehus regemente och den nu upplösta finska militären sin exercisplan.

V. Öfre Sääksmäki härad är ett föga sammanhängande område. Nordligast vid Päjäne är Jämsä, hvarest märkes Witikkala, förut ägdt af Tauber, och på vestra sidan härom Kuorehvesi kapell mot Keuru, med kommunikation till Ruovesi och Näsijärvi genom Melanen och Wilppula forsar. Söder derom är moderkyrkoförsamlingen Längelmäki, så fullt af sjövikar, att alla byar, med undantag af tvenne, hafva obehindrad båtfart till kyrkan. Den förrnämnda sjön Lummenes vestra utloppsarm kommer genom

Wehkajärvi, Pitkävesi och Winkiä sjöar samt Pääskylänkoski fors till Längelmävesi sjö, som i sig sjelf är liten, men skjuter en arm, Säkkiä, långt i nordost till Länkipohja, och mot söder ännu vida längre förbindes genom Piitasalmi med Koljonselkä och vidare genom Koppalansalmi, utanför Eräpyhä, med Ristinselkä. Utanför Saaris (Sillman) och Haapaniemi (Lange) i Sahalaks kallas sjön Haapaselkä. Härifrån bröt sig vattnet 1604 genom Ihari en ny led till Pälkänevesi, hvarigenom gamla strömen Sarsa blef torr; nu har Ihari i sin tur uttorkat, sedan Kaivanto i Kangasala 1831 hämnades sin granne Sarsa. Längelmäki skildes 1640 från Orihvesi, Sahalaks 1581 från Pälkäne, som är ännu äldre socken och sedan 1540 räknats till Sääksmäki härad. Utsigten från Pälkäne nya kyrkas torn är ufmärkt vacker och vidsträckt: i norr ända till Luopiois öfver den holmbeströdda Pälkänevesi, i söder ända till Walkiakoski öfver den öppna Mallasvesi och dess förening med Roine till höger och Hauho vattnen ur Ilmolanselkä och Pintele genom Kyllö och Harhala till venster. Den gamla förfallna och på auktion spolierade kyrkan är nära intill på ena sidan, på den andra är Pälkänevesis korta, djupa och strida utlopp Kostia, vid hvars stränder ännu kanonkulor hittas efter slaget den 13 Sept. 1713. Finska arméen under Carl Armfelt försvarade öfvergången härstädes, tills Ryssarne på flottbroar öfver Mallasvesi kringgingo deras position. Om Hattula och Tyrväntö se Stjernsund.

VI. Nedre Sääksmäki härad ligger omkring Wanaanvesis fortsättning åt vester. Nuvarande socknen Sääksmäki är till större delen belägen på dess norra sida mot Pälkäne och Hauho. En skön natur och många fornminnen fästa här uppmärksamheten. (Se Judikkala m. m.). Häradets öfriga del ligger mest söder om vattendragen. När man förbi det välbyggda Nikkilä (Arckenholtz) i Wänä kommit en kort väg från Tavastehus, är det för sin skiffer bekanta Kalvola den första bland dessa socknar. Bildad af Hattula och Sääksmäki, var den till 1660 en del af socknen Kulsiala, hvartill äfven nuvarande kapellet Tyrväntö hörde. I Kalvola ligga: Niemis (Granfelt), Kutila (Nordensvan), Kuttis jemte Iittala (Barck), Kuurila (Granfelt), Ahlajärvi (förut Segercrantz; nu Heimbürger). Sydvestra delen af den fordom stora socknen Sääksmäki frånskildes derifrån med namnet Saaris 1483. Denna delades åter 1600 i Akkas, beläget omkring Konhonselkä och Jalanti sjö, som deruti infaller, samt Urdiala (Urjala, äfven Airanne), söder om Akkas omkring Rutajärvi. I Akkas märkes: Konho och Wiiala (Granfelt) och i kapellet Kylmäkoski: Haudols och Haavisto (Mellin) samt ruinerna af det gamla Aksborg *). I Urdiala: Notsjö (Törngren) samt Honkola och Matku, det förra Furuhjelmars, det sednare Tamelandrars hemgods. Häradets och landskapets sydligaste del hette fordom Portas och omfattade nuvarande socknen Tammela med kapellerne Jokkis, Berttula och Humppila samt Somero. Tammela är ett slättland omkring Pyhäjärvi, ur hvilken den sedermera såkallade Loimijoki à har sitt upphof. Socknen har rikedom på mineralier. Här äro: Saaris (Lepsen) vid Kivijärvi, Wiksberg (von Post, Wetterhoff; nu Lavonius). Se Jokkis och Mustiala längre fram.

VII. Laukkas härad är det östra tavastländska vattensystemets nordligaste område, vid hvars mångfaldiga utgreningar alla lägenheter ligga. Sydligast är Laukkas socken och dess kapell Jyväskylä i söder vid Jyväsjärvi. Kuivasmäki eller Petäjävesi kapell af Jämsä socken ligger i jemnbredd med Jyväskylä mot vester och derifrån skildt genom ett utskott af tavastmon. Pitäjävesi har i sina många små med hvarandra förenade träsk, hvilka uppkomma på landtryggen och utgöra Jämsä forsens öfre lopp, rikedom på sjömalm, hvarpå tvenne blästerverk äro grundade, men det äldre, Pengerjoki, är nedlagdt och nedbrunnet. Karstula kapell (se längre fram) är i norr härifrån och i nordvest från moderkyrkan Saarijärvi. Dess andra kapell är Uurais eller Kuukkajärvi mot gränsen af Laukkas. Wiitasaari är detta landskaps nordligaste socken och dess kapeller, Kivijärvi och Pihtipudas, gränsa till Österbotten. Alla dessa äro glest bebodda, men rika på naturskönheter, bland hvilka exempelvis märkes Kulhanlinna i Saarijärvi ofvanom Mahlu sjö, ett af de vildskönaste ställen i Finland.

Jyväskylä stad ligger på stranden af Jyväsjärvi sjö och har genom Äijälä fördjupade sund obehindrad segelfart öfver Päjäne till Anianpelto 162 ½ verst. Likasä ligger orten i medelpunkten af alla de vattendrag, som från landskapets norra del här sammanträffa och genom strömrensningar blifvit farbara. Läget är således mycket förmänligt och lockade till marknadshandel redan förr än platsen, till följe af manifestet den 22 Mars 1837, under loppet af följande året grundlades. Stadens ägor utgöra 1000 tunneland, stadsplanen 98. Jyväskylä har postkontor, provincialläkare, apothek och sparbank. Dess kapellan besörjer själavården. Laukkas sockens häradsrätt är domstolen i brott-

*) Se Literaturbladet 1851 N:o 9 sid. 281.

mål och egenteliga rättegångsärender, utom politie- och ekonomiemål, hvilka en ordningsman jemte 4 bisittare afdömer. Det årligen tilltagande antalet af handtverkare, handlande, fartyg och kommunalinrättningar berättigar till det hopp, att denna Tavastlands andra stad skall veta uppskatta sitt läge, det mest centrala i Finland.

VIII. Om Rautalampi socken och Hankasalmi kapell, nordvestligaste delen af Rautalampi härad, se längre fram.

Tavastlands Minnen.

1. *Sagorna om Hämäläiset.*

Hos många nationer finnas sagor, som afmäla vissa orters inbyggare såsom ytterst enfaldiga. Storryssen kallar i sådan mening Malorossianen en riktig "hahol", på samma sätt som Hämäläinen är hos de öfrige Finnarne ett spenamn. Hvilka desse Hämäläiset varit och hvar de egentligen bott,' torde vara svårt att afgöra; här blott några sagor till prof. En Hämäläinen åkte en gång på glansk is i blästen. Han hade hos andra menniskor sitt skjul, tog derföre en nål, stack den i isen och sof i god tro rätt godt dervid. När han fortsatte resan, glömde han nålen och sökte den nästa år på samma ställe. — Då Hämeboerne voro på höslotter en vacker sommardag, märkte en af dem en gädda vid åstranden. Bäst han mättade ät den ett hugg med lian, högg han hufvudet af sig sjelf (ty han hade lian orätt vänd). Hans närmaste kamrat antastades af en tredje, som anländt till stället, såsom hans baneman. "Nej ingalunda var jag orsaken dertill," sade den anklagade; "när han skulle slå gäddan, gjorde han så här," och dermed högg han hufvudet af sig. Den tredje, fjerde och sluteligen hela sällskapet öfvertygade sig på samma sätt om de föregåendes dödssätt och blefvo till sista man hufvudlöse. - När Hämäläiset byggde sig stuga, gjorde de intet fönstér i väggen. Men emedan de dock funnit lifvet beqvämare vid dagsljus, kommo de efter mycket betänkande på det rådet att hemta in ljuset med säck. Säcken utspärrades således emot solskenet, hvarefter den försigtigt inbars bunden om mynningen. Stugan blef till deras förvåning icke ljusare. Händelsen förde till dem en klokare man (vanligen Matti), som emot någon belöning visade dem konsten att hugga häl i väggen, hvarigenom ljuset sjelfmant och utan deras besvär skulle inkomma. De funno rådet utmärkt godt och uthöggo hela väggen, så att stugan ramlade. — Till sin skörd behöfde de nödvändigt sju personer. En tog i halmen, och nedböjde den, den andra höll ett träd derunder, den tredje afhögg halmen, den fjerde bar den till kärfven, den femte band kärfven, en bar kärfvarne tillsammans, och den sjunde stackade. Eller ock tillgick det så, att de ryckte upp halmstrån och buro dem i rian. Engång kom Matti till stället, skördade af medlidande med det arma folket en stor sträcka samt lade sin skära ofvanpå en skyl. Hämeboernes förundran om morgonen var icke liten, och kroknacken, som satt ofvanpå skylen, ansågs enhälligt som orsak till den skedda illgerningen. Han skulle derföre dränkas, men nu uppstod en svårare fråga, nemligen huru man skulle komma åt honom; han vore, så trodde man, en förvandlad trollkarl. I ändan på en lång stör bands ett snöre, och i dess ända gjordes en dubbel ögla för att uppfånga den onde, hvilket ock lyckades. Hela sällskapet hade nu fägnaden att se huru han måste följa med till sjöstranden, oaktadt han spjernade emot och gjorde krumbugter i hvarje dike. Skäran ficks ändteligen i ena ändan af båten och roddes ut på djupet. En stor sten fästades vid starka rep, för att draga deras fiende ned till sjöbottnen. Men skäran skäggade i bätkanten och kullstjelpte båten med samtelige Hämäläiset.

En gång brände Hämeboerne sved vid insjöstranden; på andra stranden betade deras boskap. Vargen kom och dödade en ko, som derföre skulle ätas. Till en början afhöggs ett lår, för att stekas. Dertill behöfdes eld, men emedan eld redan brann på motstående stranden, vore det, mente de, nog att uppställa steken der den var emot eldskenet. Nu ansågs steken färdig, och måltiden begynte. Likväl tyckte någon att steken icke smakade rätt bra och att fisk vore en rätt som han hört berömmas; man borde således försöka de bragder man nyligen köpt. En del lade ut noten på mon och begynte draga, men fingo intet. Andra hängde under tiden grytan i ett träd. Dess skugga i solskenet togo de för en tjuf och började kasta stenar, så att grytan gick sönder. Något skulle emellertid ätas, och allmänna smaken uttalade sig för gröt. En tog mjölsäcken till vaken *) och dithällde mjöl, för att tillblanda rätten. När mjölet tycktes böra förslå, beslöt kocken gå ned, för att smaka, hurudan gröt det mände finnas på bottnen. Och der blef han. Nu, sade den

*) Läsaren behagade här icke fästa sig vid anakronismen.

ene efter den andre, äter kamraten der nere ensam upp gröten, utan att unna åt mig min del, och så hoppade alla efter hvarandra i vaken. — Hämeboerne foro en gång på björnjagt om vintern. Efter intagen frukost bröt sällskapet upp. En skulle först krypa i idet, att hemta nalle fram, men vid hans fötter fästades rep, för att draga honom tillbaka, om det blefve nöd å färde, hvilket han borde tillkännagifva genom sparkning med foten. Knappt hade Pekka instuckit sitt hufvud i idet, förrän björnen tog hela hufvudet bort, hvarvid mannen litet sprattlade på foten och dog. "Se så," sade kamraterne, "nu är tid att draga honom bort." Detta skedde, men Pekka hade intet hufvud. "Ja verkeligen, intet hufvud!" sade kamraterna, och somliga gingo så långt, att de tviflade om Pekka ens vid ditkomsten haft något. "Nä," sade en, "visst minns jag ju tydligt, huru hufvudet på honom rördes och skägget skakade, då han åt ärter till frukosten."

Sådana sagor äro allmänna i hela landet. Nästan ord för ord dylika berättas om Bembölebоerne i Helsinge. Bembölekräklan, hvarmed gröten i träsket omrördes, är bekant. Likasom Hämeboerne, funno de saltet för dyrt och beslöto derföre att så det i egen åker. Då saltet skulle nedharfvas, mente de, att hästens hofvar kunde förderfva det ädla utsädet; derföre togo de, fyra man starke, hästen och buro honom omkring med harfven *).

2. *Ritvalan Helka.*

Om Finnarnes religiösa kult känner man nästan allsintet, ehuru man omöjligen kan antaga, att de, likaså litet som alla andra folk, skulle saknat sina festliga tillfällen. Ehuru mycket härom är alldeles förloradt, skall en närmare uppmärksamhet säkert ännu uppdaga åtminstone några strödda spår. Hr Gottlund **) tillkommer förtjensten af en beskrifning om Ritvalan Helka festen, den enda hittills kända i landet. Den har från äldsta tider tillbaka blifvit med stor högtidlighet firad i Sääksmäki, en af Tavastlands äldsta socknar. Gottlund förmodar, att denna fest är ett foster af katholska tiden, hvilket åtskilliga ställen i de fyra dervid förekommande runosångerna antyda; men märkvärdigt är det, att spår till den fordna björnfesten, hvilken var äkta hednisk, äfven intill sednaste tider förekommit på samma ställen. Om Helkafesten fått sitt namn efter någon qvinna Helka (Helga) eller af helg, är oafgjordt, men en i Tavastland nog utbredd nationaldans kallas också ännu Helka och synes stå i sammanhang med nämnda fest. Ifrån nio eller tio kringliggande socknar samlades talrik menighet till dennas firande. Högtiden begynte kl. 6 e. m. om skärthorsdagen och fortfor hvarje helgdag till Petri dag. Ehuru intresset numera svalnat, befarar folktron ännu, att missvext skall inträffa i socknen, i synnerhet i Ritvala by, om festens firande uraktlåtes. Helka är en blomsterfest blott för ärbara flickor, som hand i hand med hvarandra, fyra à sex i rad, högtidsklädda tåga från det ställe der Ritvala by korsar allmänna landsvägen, upp till Helkavuori, der före deras ankomst eld är upptänd. Under färden afsjungas i viss bestämd ordning samt i runans enkla tongångar fyra sånger, af hvilka en måste sjungas först. Tärnorna mana deri hvarandra inbördes, att gå ut på linsådd, att samla färggräs samt att icke blygas för sin svaga och barnsliga röst, utan låta enhvar sin gök gala, då de nu, en skön skara af brudar, gå till sina rena gudar. De tre följande sångerna sjungas turvis en för hvarje qväll och bevara minnet af lika många tärnor: Magdalena, Inkeri och Annikka. Magdalenas sång har starkt tycke af den botfärdiga Magdalena. Om Inkeri berättas, att hon i sin spädaste barndom blef förlofvad med en lagman. Då denne skulle anträda en mångårig resa, bad han henne vänta trogen i tio år; men finge hon höra, att han vore död, ägde hon gifta sig med en bättre man, icke sämre och icke bättre än han, för öfrigt efter eget tycke. En liten riddare Erik kom under tiden med ett falskt bref om lagmannens död. Med våld pätrugades henne Eriks fästegåfvor, med våld fördes hon i brudsalen, men till vigseln kunde hon icke tvingas, utan gick på sin bröllopsdag i loftet och såg gråtande utåt sjön. På långt håll igenkände hon på båtprydnaderna, ärarnas raska tag och de nya seglen, till hälften af silke, som hon sjelf hade sytt, sin återkommande älskling. — Annikkas sång är bristfälligast bevarad till vår tid. Efter flickornas tåg följa på något afstånd, men äfven i god ordning, ungkarlarne och den öfriga folkskaran till elden på Helkavuori. Sedan sången här blifvit afslutad, är den öfriga qvällen egnad åt gemensama lekar och danser.

3. *Norra Tavastlands vargjagt.*

Jagten och konsten att löpa på skidor äro hvardera för finska upplandet ett behof och ett nöje tillika. Då Finnarne icke, såsom Lapparne, tämja renar

*) Stud. Linsén.

**) Otava, 2 delen.

att åka öfver drifvorna, skulle de glest befolkade nejderna icke kunnat bebos, derest icke skidorna gjorde kommunikationen möjlig. I fordna dagar, då sveden gaf mindre näring och ängarna voro orödjade, voro skidorna dessutom nödvändiga för jagt efter villebråd till födan, samt efter björnar och vargar, hvilka tillfogade kolonistens boskap skada och hotade hans eget lif. I södra delen af Finland har odlingen längesedan förskaffat inbyggarne mångfaldiga medel till bergning, närmat dem till hvarandra och med detsamma undanträngt skadedjuren; derföre se vi skidorna der aflagda, eller plumpt gjorda och begagnade blott för nöjes skull — ett nöje, hvilket, såsom passande för vårt land, visserligen borde blifva mera allmänt. För upplandsbon äro deremot skidorna ännu ett oundgängligt behof; derföre ser man honom mycket nogräknad att få dem smidiga och vackra. Näst konsten att gå på sina två fötter, är konsten att löpa på skidor den första och angelägnaste i upplandet; stödda mot väggen, stå de ständigt färdiga i förstugan, antingen det gäller en färd till kyrkan, eller ett skogsarbete, eller en jagt.

Till björnjagt behöfvas väl skidorna vintertid; men striden om nalles pels är oftast utkämpad vid idet, så att vidare förföljande sällan förekommer. Deremot erbjuder jagten på vargar i Laukkas härad af norra Tavastland en egendomlig anblick. Elgjagten var visserligen mera lockande och lönande, men sedan år 1833 om vintern i Multia kapell af Keuru socken 28 elgar nedgjordes i trakten af Vehu mot gränsen af Soini och de återstående 10 af samma hjord fingo sin bane vid Hinkka, förekomma i landet blott spridda individer af detta vackra djur. Numera gäller det vanligen de talrikt förekommande vargarna. När vargen eller ett färskt vargspår yppas, väntar man icke på skallfogden, hvilken i denna landsort är temligen öfverflödig, utan ger sig genast af att på skidor förfölja skadedjuret. Lusten för äfventyr lockar hvarenda stridbar man på färden, hvarigenom vargjagten blifvit ett nationalnöje för orten. Emedan detta jagtsätt går ut på att uttrötta djuret och att derefter med spjutet eller yxan gifva det dödshugget, åtgär vid djup och lös snö härtill föga tid, emedan vargen är ur stånd att länge fly; men vid fitet snö eller skara händer ofta att han måste förföljas icke blott till soknens yttersta gräns, utan äfven till andra eller tredje grannsoknen. Man ser honom då förföljas af en läng tågordning af skidlöpare; de bäste löparne hinna främst och bortkasta under farten alla onödiga persedlar, för att blifva så mycket vigare. De efterföljande sämre skidlöparne, som ofta följt spåret för öfnings och för den goda sakens skull, upptaga dessa och kallas deraf riipimiehet. När vargen hunnit till någon gård eller by och den närmaste förföljaren tröttnat, är friskt manskap, likasom enligt förut uppgjord öfverenskommelse, färdigt att på ögonblicket fortsätta jagten, och så fortgår det, tills djuret stadnar och i dödsångesten sätter sig till motvärn. Dess tröttnande är en följd af svetten, som dryper ned åt fötterna till den mängd, att ett tjockare lager af is hindrar rörelsen. Någon gång händer, att förföljaren sjelf i sin ifver dör i blodstörtning. — Om både varg, björn och elg berättas bland folket en stor mängd äfventyr. Så säger man, att när elgen ser sig utan räddning upphunnen, kastar han sig på sina knän, vänder hufvudet emot sin förföljare och ser på honom med en blick, som kommit mången den råaste jägare att dröja med hugget.

4. *Mustiala Landtbruksinstitut.*

Inrättandet af en agronomisk skola för bildande af kunnige praktiske landtbrukare var af stor betydelse för Finland, som, bättre odladt, kunde inrymma en mångfaldt större befolkning. Mänget finskt bröst vidgades af glädje vid underrättelsen om inrättandet af det första finska landtbruksinstitut genom Kejs. förordningen af den 24 Aug. 1836. Sjelfva exemplet af ett rationelt jordbruk efter bästa methoder skulle bäst förmå att besegra sekelgamla fördomar; derföre bestämdes genom en annan nådig förordning af den 30 Nov. 1837 till lokal för institutet Mustiala f. d. ladugård, sedermera öfverstelöjtnants-boställe vid f. d. Nylands dragonregemente, beläget 1 verst från Tammela sockens kyrka i södra Tavastland. Med undantag af några kärrodlingar, för hvilka de sednaste arrendatorerne, Kapten Lepsen och Tit. Rådet Ruuth, åtnjuta frihetsår, den förres rättsinnehafvare till år 1865, den sednares till 1873, uppläts det från midfastan 1840 till Finska Hushållningssällskapets disposition, under hvars inseende institutet är ställdt. Mustiala ligger i en af landets mest odlade och folkrika trakter, der böljande åkerfält och stora ängsslätter redan inkräktat betydligt af kärrens och moarnas område. Alla hus äro ännu af träd, men snart skall en stolt tvåvånings hufvudbyggnad af sten och trädplanteringar från gårdstomten åt stränderna af de begge omgifvande träsken fägna betraktarens öga. Egendomens areal utgör 12,000 tunnland, hvaraf 8,000 skog och 30 betesmark, samt uppskattas till 4 mantal. Till 1840 utgjorde utskylderna 188 tunnor spanmål och omkring 800 Rub. S:r. I gam-

mal åker såddes ena året 20 tunnor höst- och 6 t:r vårsäde, andra året 25 t:r höst- och 7 t:r vårsäde; i nyäker 12 t:r höstutsäde, kärrodlingarna oräknade. Afkastningen var i medeltal 8:de kornet. Ängarne lemnade föda för 15 hästar, 10 par oxar, 60 kor, 20 slagtkreatur och 120 får. Nu *) är förhållandet i flera hänseenden annorlunda. Det gamla, ännu i landet allmänt brukliga två- och treskiftesbruket är utbytt emot det nyare vexelbruket. En del af äkern, experimentalfältet, utgörande 30 t:land, är fördelad i 11, en annan del af omkring 35 t:lands vidd i 9 skiften. Afkastningen var 1851: för hvete 12½, råg 10:de, korn och hafra 8½, ärter 8:de kornet, inalles 590 t:r spanmål och 750 t:r rotfrukter. Bland anmärkningsvärda förbättringar förtjena de så kallade täckta stendiken att omnämnas. Mången, som bevistat årsexamen, har säkert öfvertygat sig om nyttan af dessa underjordiska diken, som, med ändamålsenlig konstruktion, vara i 60 à 70 år, bespara oräkneliga dagsverken och öka äkervidden. Vid institutet begagnas uteslutande skottska och svenska äkerredskap, alla af högst ändamålsenlig konstruktion. Till trakthuggning har ungefär hälften af skogen under loppet af 1850 och 1851 blifvit afdelt. Några nya torp hafva tillkommit, så att deras antal nu är 39. Bland nya inrättningar förtjenar, bland annat, nämnas en nybyggd mjölqvarn, som drifves med s. k. reaktionsturbin samt en såg med samma invention. På Mustiala underhållas nu 30 mjölkande kor, 4 tjurar, 10 qvigor, 8 kalfvar, 20 dragoxar och 9 arbetshästar samt ett större antal af utländska racer. För år 1851 omnämnes, att tvenne kor från November till Juni mjölkat 1,393¾ kannor mjölk, hvaraf 14 lisp. smör bereddes. Vid årsexamen hafva racekreatur blifvit bortauktionerade. Utgiftsstaten för institutet är 15,960 Rub. B. Ass., hvarmed aflönas en direktör, en elementarlärare, en bokhållare, en gårdsinspektor, en hofslagare, en smed, tvenne stallknektar, en verkmästare, en schäfer, en deja, samt kosthållningen för 48 elever och reparationer, resekostnader m. fl. extra utgifter bestridas. Institutets förste direktör var Intendenten Seb. Gripenberg. För närvarande (1852) finnas 1 deje- och 41 fogde-elever, de fleste från Nylands, Åbo och Tavastehus län. Äfven private herreelever hafva funnits vid institutet. Uti dess slöjdeverkstad förfärdigas af eleverne alla slags redskaper efter bästa utländska konstruktion, till afsalu och stor nytta för hela landet. Ehuru ringa Mustialas verksamhet ännu må hafva hunnit göra sig känbar för vårt vidsträckta land, önskar hvarje fosterlandsvän detsamma den bästa framgång; och då Sverige har tvenne landtbruksinstituter, Ultuna vid Upsala, Degeberg i södra delen af landet, och dessutom åtskilliga privata, bör man tillika önska, att äfven hos oss flera dylika nyttiga inrättningar mätte uppstå på skilda landsorter.

*) Åtskilliga upplysningar äro benäget meddelade af Herr K. W. Regnell.

5. *Bläfieldska Slägten.*

Många adeliga ätter, Mellin, Uggla, Stjerncrantz, Ramsay m. fl. tillhöra södra Tavastland. Furuhjelmarne, som ursprungligen hette Nauclér, togo sig namn efter godset Honkola *). De flesta adeliga gods hafva, under tidernas lopp, flerfaldiga gånger ombytt ägare, till och med kommit i utlänningars händer **). Få hafva längre tid oafbrutet förblifvit hos en ätt, än Judikkala hos Bläfieldarne. Stamfadren för denna ätt var slottsfogden i Åbo Bengt Jönsson, af infödd finsk slägt och af Sten Sture d. ä. adlad 1476. Genom majoren och kommendanten på Wiborgs slott Ivar Gustafsson Bläfield introducerades familjen 1636 på Sveriges riddarhus. Judikkala allodialsäteri i Sääksmäki kom kort derpå (1642) genom giftermål från ryttmästaren Jöran Hufvudskiöld till Bläfieldarne, i hvilkas ägo det förblifvit. Flera krigare af denna familj stupade under svenska fanorna i Polen. Under Karl XII:s krig dog en Bläfield, hvilken efterlemnade en omyndig son, Hindrik. Under dennes minderårighet köptes Judikkala af en von Birckholtz, äfven af gammal tavastländsk, men numera utdöd familj. Myndig blefven, infann sig den unge Bläfield (omkring 1725) hos Birckholtz för att börda sitt fädernearf. Den rike Birckholtz svarade först kort och godt, att han icke ämnade utan process gå in derpå. Dock huru han betänkte sig, yttrade han: Vill ni gifta er med min dotter, skall jag gifva er alla mina gods; hvaremot den unge löjtnanten icke hade något att invända. Det var vinter. Eva Katharina, gårdens enda, tolfåriga dotter, som ute på backen skrann iskälke, inkallades och presenterades för sin fästman. Den rödblommiga flickan tackade, neg och begaf sig åter ut till kälken. Vid tretton års ålder blef Eva Birckholtz gift med Hindrik Bläfield; vid fjorton års ålder födde hon det första af sina 14 barn, af hvilka alla

*) Honka betyder furu.

**) Porkkala som redan före medlet af 15 seklet tillhörde familjen Tavast, äges nu af Butturlin.

enhvar ärfde en egendom. Dessa voro, utom allodialet: Lotila, Partala och mähända Terdis i Sääksmäki, Märve och Ihalempi i Hattula, Kara i Hausjärvi och, som det förmodas, Nokia i Birkkala, m. fl. Af Kaptenen Anders Bläfield, som dog år 1303 och hvars fru tillhörde den ryktbare Löfvings familj, bördade sednast Häradshöfdingen Karl Johan Bläfield Judikkala. De flesta af de öfriga godsen hafva efterhand kommit i andra händer. Deremot hafva Bläfieldarne tidtals ägt Viiala och Konho i Akkas samt Munksnäs, Bockboda m. fl. gods i Helsinge och Sibbo.

Lokala detaljer.

Planche 88. Tavastehus. Se sid. 212.

89. *Kronoborgs slott.*

Svenskarnes första fasta punkt i hjertat af Finland var det af Birger Jarl 1250 anlagda Tavasteborg eller Kronoborg (sedan Tavastehus, Tauestahuus). På slottsportens yttre och inre sida samt på sjelfva muren funnos förut ätskilliga adeliga familjers vapen afbildade. Men utanföre på sjösidan fanns äfven en staty, som är karakteristisk för Tavasternes omvändelse och kristendomens första predikan på orten, nemligen frälsaren, stående på en upphöjning liknande Tottska vapnet, med knutpiska i venstra och en lång qvast i högra handen *). Hämeenlinna — så kallas af Finnarne ännu både slott och stad — betvingade först de närmaste inbyggarne och omfattade under slottslänet allt större del af provinsen. År 1308 tillföll detta genom fördraget i Örebro hertigarne Erik och Waldemar, pantsattes 1336 af Konung Albrecht åt riksdrotset Bo Jönsson Grip, förlänades 1441 af Kon. Christofer åt Karl Knutsson Bonde, åt Erik Axelsson Tott 1470 och lofvades af Kon. Kristian II med all konungslig ränta och rättighet åt Sten Sture den yngres enka Kristina Gyllenstjerna. På slottet bodde en lång tid länets höfdingar. Bartholdus uppgifves bland dem såsom den förste 1297, således elfva år före Finlands första

*) En kopia finnes i Otava I Osa. Tab. XVII fig. 1. Enligt en annan uppgift (se Dahlbergs Suecia antiqua et hodierna) var det Birger Jarl som, klädd i harnesk, stod med knutpiska i den ena handen, kalken i den andra och brasa vid fötterna.

kända indelning i slottslän. Efter honom följa flere af den tidens utmärktaste män: Matts Kettilmundsson Læma 1325, den nämnde Bo Jonsson 1371, Waldemar Djekn 1420, Olof Tavast 1444, hvilken i detta embete dog 1455 och begrofs i Åbo domkyrka, m. fl. Vid läneresidensets flyttning till Helsingfors tillsattes på Tavastehus slott kommendanter eller slottshoppmän. En arrendator, Kasper Reiher, var den förste. Några förmoda, att vallarna och grafvarna äro tillkomna efter Birger Jarls tid. Hertig Johan lät 1559 förbättra slottet, hvarvid en på sin oumbärlighet trotsande byggmästare, Henrik von Köln, användes. Den 5 Juni 1659 afbrann det med allt hvad derinne var inpå sjelfva källarhvalfven, sedan det mot Ryssarnes befarade anfall nyligen blifvit repareradt; genom en ny gärd af kringliggande allmoge uppbyggdes det åter. Sedan tjenade slottet till tyghus och arméns depot. På norra sidan inom den på senare tider utvidgade ringmuren är nu korrektionshus, och sjelfva den namnkunniga borgen är länehäkte. Lasten och brottet ha af nuvarande guvernör blifvit tvungne att betala smaken en tribut genom den s. k. böfvelsbackens och den förut fula slottsomgifningens förvandlande till en skön promenadplats för staden. Ett fängelse är vittne till många kontraster. Der i våra dagar en tiofaldig mördare, Johan Adamsson, förvaras, der inspärrades kapten Löfving, för det han 1742 vågade tillvita general Lewenhaupt dess okunnighet. I vinkeln af en smal gång, som leder till ett af slottstornen, visas ett trångt rum i muren, hvaruti, enligt traditionen, Birger Jarls syster blef insatt för sin tillgifvenhet för Finnarnes hedniska gudalära, vunnen genom bekantskap med någon af infödingarne, samt dött af sorg. En romans ("Tavastehus slott") besjunger med diktens frihet den sköna prinssessans äfventyr.

90. *Iittis prestgård.*

Presten är på landsbygden kulturens förnämsta sakförare och bondens stöd, prestgården socknens högqvarter. Bland bondgårdar utmärka sig prestgårdarna genom mera smak och prydlighet, och hvad Tavastland särskildt beträffar, kan man säga, att de, med få undantag, tillika äro väl belägna vid någon sjö- eller flodstrand. Detta gäller äfven om Iittis prestgård, hvars läge ingalunda är bland de sämre. Floden (Kymi) *) genombryter på gränsen mellan Iittis

*) Det generela namnet, hvaraf man tillskapat läne-, härads- och socknenamnet Kymmene, har blifvit ett speciell namn för denna flod.

och Heinola medelst den väldiga Koskenniska fors höglandets barriere, hvarefter den något lugnare strömmar genom Kauramaankoski förbi Sitikkala by — den celebre Sjögrens anspråkslösa hem — och utbreder en något bredare vattenyta, Leinin selkä, som skjuter en liten vik under prestgårdens höga strand, medan den på andra sidan om den på planchen synliga tallbacken fortsättes under namn af Pelinginselkä. Den stora sjön Pyhäjärvi, som härefter följer, är medelpunkten för ortens vatten. Hit strömma från Pieksämäki, Kangasniemi och Mäntyharju Wuojärvi, Suolijärvi m. fl. sjöar, genom Haara-, Siika-, Pytinkö, Verralan- eller Jaalan-koski och föranleda kapellet Jaalas benämning vesikansa (vattenfolket, vattentrakten), i motsats till moderkyrkolandet, maakansa (landfasta området). Floden flyter sedan mycket bred mellan Pilkamaa (Ammondt) och Oravala (i Walkiala; Stenij) utför Kyöpärilä, nedanför hvilken Kivijärvi m. fl. betydliga sjöar från Luumäki och Walkiala från öster inströmma, förrän den hunnit Keltis. Strömmen är här icke allenast sokne- och länegräns mot Walkiala, utan var äfven 1743—1809 riksgräns, hvarunder svensk gränspostering och tullkammare fanns på Keltis. Denna punkt är tillika folkgräns, ty Walkialabon skiljer sig genom klädedrägt, seder och språk från Iittisbon; den förre kallar på sin sida Kyöpärilä fors Woikka. Kapprodden om söndagarne sker här sålunda, att, då man från andra stranden af Pyhäjärvi börjar täflingen, blott hälften af bätfolket med full styrka ror till landtudden vid det vackra Marlebäck, der friska krafter träda i stället, för att öfver Pelinginselkä ro fram till kyrkan. Udden samt nämnde egendom hafva deraf fått namnet Muuttoniemi, d. ä. landtudden, der man ombyter rodd.

91. *Sommarnäs.*

Orimattila skildes 1636 från Hollola och omfattade fordom under namn af Nyby äfven Nastola och Artsjö kapeller samt Iittis. Borgå å, som genomskär soknen, var förut vestlig gräns för Kymmenegårds län. Vid denna å ligger Sommarnäs (Sominaisten kartano, Stjernvall) med sin vackra karaktersbyggnad midt emot Tönnö (Tonnér). Sydligast mot Mäntsälä och Mörskom ligga de tvenne förenade godsen Ruhka och Terriniemi (förut Toll, nu Aminoff), redan i förra seklet bekanta för sina schäferier. Orimattila har flera vackra vyer, ehuru sjöarna mindre än i det öfriga Tavastland gifva landskapet färg. Ehuru soknen i sednaste åren lidit af missvexter, räknas den likväl bland sädesrikare orter och har förmögen befolkning. Jordmånen är här, likasom i Iittis, säkallad vataja maa, egnad mest för hafverodling. I Käkelä by föreföll den 24 Febr. 1808 en mindre affär.

92. *Hakoisten Linna.*

Haga säteri i det sköna Janakkala, beläget 2½ mil från Tavastehus, har förut tillhört familjerne Uggla och Lejonhufvud samt sedan genom giftermål tillfallit familjen Boije. Den höga, branta och öfverst platta berghympeln invid sätesgården kallas ännu af ortens invånare Hakoisten linna och egendomen deraf Hakoisten kartano, antingen namnet uppkommit af hako, som i finskan betecknar ett kullfallet förtorkadt träd, eller af någon forntida höfvidsman Hake, Hakon. Trappor, af naturen danade och så jemna som vore de uthuggna, leda upp till kullen, hvarifrån trenne gångar finnas nedät slättmarken. I trakten af berget har man funnit silfversporrar och fyrkantiga mynt. — Enligt sägen *), har egendomen fordom varit en kungsgård och vid anläggandet af Tavastehus blifvit gifven i utbyte mot den jord som tillades staden. En annan sägen uppgifver, hvad äfven namnet bekräftar, att stället fordom varit befästadt, och i sjelfva verket tror man sig der finna spår af en jordvall. Derinvid är en håla i berget. I Janakkala finnes äfven nära till Haga

93. *Hiittis*

eller Hiiren kartano (Langensköld), som presenterar façaden af sin vackra karaktersbyggnad åt landsvägen icke långt i söder från Tavastehus. Det är troligt att detta gods fanns redan i medlet af 15 seklet, ehuru det då ägdes af bönder. Wanaanvesi, som börjar sitt lopp från Pääjärvi i Lampis och slingrar sig genom Tervakoski och andra lägenheter i soknen, tager sin kosa förbi Hiittis samt är bekant för att hysa den största af våra insjöars fiskar, Malfisken, hvilken man härtills icke anträffat annorstädes än här och i de närmast omgifvande soknarna af detta vattensystem.

94. *Palikais.*

Somero är Tavastlands sydligaste del. Pitkäjärvi, Pemar åns öfra lopp, delar soknen i tvenne hälfter, hvaraf den nordligare större med 170 lägenheter hör under Tavastehus län, den sydligare med något öfver 50 under Åbo

*) Tidn. utg. af ett sällskap i Åbo 1775 N:o 7.

län. Öfre delen af den förra utgör kapellet Sommarnäs, der Palikais (Wendt) är beläget. Hela soknen har 10 säterier, af hvilka fordom 8 rustade hvardera en dragon, Palikais och Hirsjärvi tvenne. Alla dessa herregårdar berättas i drottning Kristinas tid hafva blifvit frälsegods, under hvilken tid dessas mäktige innehafvare jemväl slagit en mängd hemman i och utom soknen, isynnerhet i Lojo, med frälserätt under sig. Karl XI:s reduktion gjorde slut på detta ofog. Derförinnan utgjorde Somero, jemte Kiikkala och Uskela, en del af det stora godset Muurila. Kapellet heter Somerniemi eller Someronniemi, hvaraf Sommarnäs blott är en rädbräkning. Hela trakten kallades förut äfven Ylistaro eller, efter en der nedgräfd barnamördersk̊a, Naara, hvilka namn stundom ännu brukas. Palikais gård, nu blott 5½ mantal eller ⅙ af kapellet, var af älder en bondby, hvarunder hela trakten sedan lydde. Vid den tid (1682) biskop Gezelius säger sig varit föranlåten, att, på Palikais fruns och kapellböndernes trägna begäran, såsom det heter, tillåta gudstjenst i kapellet, var en öfverste Munck herre till Sommarnäs. Kyrkan byggdes vid stranden af Painio sjö, och öfversten gaf gårdens arbetsklocka till kyrkoklocka. Orten bevarar minnet af Karl IX:s besök på Seppälä hemman i Oinasjärvi by och Adolf Fredriks festliga emottagande på Pajula d. 9 Juli 1752.

95. *Jokkis.*

Tammela sockens tredje kapell mot Loimijoki gränsen är Jokkis, tillika en enda egendom för sig af något mer än 50 mantal. Godset, säges det, har uppkommit sålunda, att en adelsman (amiral Krus?), som var gift med rikskansleren A. Oxenstjernas dotter, är 1632 erhöll Jokkis gård med en mils cirkelrund landsträcka deromkring. Nu äges det sedan ett par decennier af Kapten Jos. Brehmer. Jokkis är Tavastlands förnämsta fabriksort. Följer man ifrån den prydliga karaktersbyggnaden forsen åt, har man på ena sidan en mjölqvarn och en valk, på andra sidan en såg med fyra ramar, en bland de bästa i provinsen, litet längre ned ett spinneri samt derefter en smält- och en stångjernshammare. Nedanom alla dessa vattenverk gömmer en brant kulle vid stranden — ett af nejdens vackraste ställen — stoftet af förre innehafvaren, general-major von Willebrand och hans friherrinna. Nederst vid kullen är en alhäck, derefter ekar och andra löfträd; öfverst beskuggas grafven af lummiga granar. Jernbruket är grundadt på 900 skeppund tackjernssmide. På Tammela prestgårds ägor upptäcktes 1738 ett kopparmalmstreck, hvilket man trodde innehålla silfver och kallade Hopiavuori, men sedan baron Tilas undersökt detsamma, Tiilasvuori. Det har befunnits löna arbetets möda lika litet som jernmalmstrecket på Haudankorva. Likväl får bruket ifrån närheten, nemligen Högfors i Pyhäjärvi, som tillhör ägaren af Jokkis, sitt behof af tackjern. På Jokkis har länge funnits en klädesfabrik, ehuru förut blott gröfre kläden af inhemsk sämre ull tillverkades. Sedan Hr A. W. Wahren 1839 öfvertog densamma, hafva fabrikens tillverkningar stigit i kredit och omfång, så att denna klädesfabrik nu är den yppersta i landet. Den har nyligen öfvergått i ägo till Hrr A. & C. Fritsch. — En mil högre upp vid samma å, en mil från Pyhäjärvis strand, är vid en annan fors i Kuhala by på Nikkilä hemman ett bomullsspinneri, Forsa, för fyra år sedan anlagdt af Hrr H. Borgström & Komp. och Wahren. I stället för vattenhjul drifves fabriken af strömsnurror (turbiner) och till lysning nyttjas gas. Här finnas äfven en mjölqvarn med tre par stenar, samt tvenne grynverk; äfven ett färgeri är under anläggning.

96. *Humppila.*

Landet mellan Loimijoki och Tammela är för det mesta ett skogland, hvarföre det nästgränsande kapellet af förstnämnde socken med rätta fått namnet Metsänmaa. Med skog förstår man i Finland egentligen barrskogen, som med sin ständiga grönska lifvar den enformiga mon, som andas öfver den sitt fridfulla, djupa allvar, denna skog, hvars kronor och grenar under frostens tid, då löfträden stå nakna, än mera förskönas af de glittrande drifvorna, hvilken om vintern höljer björnen i dess ide, om sommaren skänker vandraren skugga för solen och skydd för regnskuren samt behagligt upprepar vallherdens melodier. Om sådana landskapsstycken påminner närvarande planche, tecknad i Humppila kapell af Tammela socken ungefär 2½ mil från Jokkis och ½ mil från Humppila kyrka vid vägen åt Urdiala.

97. *Stjernsund.*

Wanaanvesi, det på sina ställen blott femton famnar breda, men temligen djupa strömdrag, som från Tavastehus fortlöper 17 verst till Sääksmäenselkä, omgifves på hvardera stranden af en mängd herregods i Wänä och Hattula. På södra sidan ligga Kirstula (Standertsköld), Herniäis, Mierola by — hvarest vägen från södra stranden går öfver vattendraget åt Hauho —, samt Märve

på den norra: Luhtiala (Salmén), Metsäkylä (Helsingius), Wesunta, Stjernsund och Lahdentaka (Idestam). En stor del af dessa äro mycket gamla gods, framför allt de tre sistnämnda, belägna närmare utloppet af nämnda ström, knappt en verst från hvarandra. En liten vik åtskiljer Lahdentaka och Stjernsund, ehuru hvardera är ett stort säteri med omkring 10,000 tunnland jord, det sednare allodial. Under namn af Lepas eller Lepaan kartano var Stjernsund sätet för mången betydande adelsman och omfattade tidtals mycket mera än nu. Björn Classon till Lepas, hvilken konung Gustaf I 1549 kallar sitt "trogne räd" och som 1545 af honom sändes att med Zarens sändebud i Nowgorod underhandla om riksgränsen, ägde detta gods, jemte det han 1527, på sin begäran dessutom erhållit Aikälä och Harmola i Wänä, Karhi i Janakkala m. m. Erik XIV:s lärare, Fransmannen Dionysius Beurreus, belönades med hela landsträckan på begge stränderna af Wanaanvesi från Sääksmäen selkä till och med Kirstula (4 v. från Tavastehus). Karl VIII Knutson gaf åt Kurt Svarte 1449 Lahdentaka, Tenhola och Mäenpää. Efter ätten Stjerncrantz har Stjernsund i nyare tider fått sitt nuvarande namn, men öfvergått till andra ägare (Heimbürger, Packalén). Karaktersbyggnaderna och parken invid stranden af Lepaansalmi, i förening med utsigten åt Mattilanvuori på andra stranden, äro bland de vackraste. Hattula nya kyrka, som kommer att byggas vid farleden nära Mierola bro, skall ännu mer försköna nejden. I denna gamla socken uppgifves en Thidemannus som pastor redan 1329. Sydöstra delen af nuvarande Hattula var fordom egen kapellförsamling under namn af Lehijärvi. Nordvestra delen hette, tillika med Kalvola, den tiden Kulsiala, men sedan 1455 Tyrväntö, och förmodas hafva haft sin kyrka vid Stjernsund, der man ännu på udden finner lemningar af ett kapell. Bakom uthusbyggnaderna härstädes hafva i sednaste tider gamla vapen och mynt blifvit uppgräfde. — Wesunta dubbla säterirusthåll litet ofvanom Stjernsund, hvarmed det nu är förenadt, är ett gammalt adeligt gods, såsom lemningarna af ett gammalt stenhus intyga. År 1498 tog Sten Sture d. ä. en del af detta då vidsträcktare gods, jemte Walenperä gård, af häradshöfding Bengt Olofsson i Satakunda för den skuld, hvari denne råkat till honom för Kumogård. Under katholska tiden var egendomen någon tid donerad till Åbo domkyrka. Jöns Westgöthe hade 1529—30 Wesunta med allt hvad dertill hörde i förläning, och i Sigismunds tid ägdes det af Arvid Hinrikson Tavast, hvilken såsom ståthållare på Wiborgs slott af hertig Karl halshöggs 1599.

98. *Sääksmäki kyrka.*

Sääksmäki kyrka ligger på Sääksniemi udde, på det ställe der den genom soknen strykande Kelhä åsen åt sydost stupar åt den milslånga Sääksmäki sjön. Det är ett vackert tidens tecken, att under sednaste decennier de flesta af Tavastlands inemot 50 kyrkor blifvit dels reparerade, dels helt och hållet nybyggda af sten eller träd. År 1838 underkastade sig Sääksmäki boerne det ingalunda ringa offret af 24,000 Rub. Banko, utom byggnads materialer, för sin inemot 500 åriga kyrkas nybyggnad, hvarvid, för vinnande af mera utrymme för den stigande befolkningen, ett kors tillbyggdes. Knappt var kyrkan färdig, innan den delade Leppävirta kyrkas sorgliga öde att ramla. Sådana fuskverk skola hafva den dubbla följd, att entreprenörer råka i misskredit och att bondebyggmästare, som för vida mindre kostnader verkställa kyrkobyggnader, hädanefter komma att anlitas. Emellertid hafva sockneboerne fått vidkännas nya kostnader, och kyrkan är ännu icke fullfärdig. Invid kyrkan är Woipala säteri (förut Gripenberg, nu Nervander), derifrån utsigten blifvit tagen, och det åkerfält, som synes vid kyrkan, var för icke längesedan besådt med hvitbetor, den tid Finlands första och enda hvitbetssockerfabrik fanns på Woipala. På andra sidan om samma backe, med en skön utsigt öfver Rautunselkä, ligger Rapola (Svinhufvud), och högst på branten ser man ännu tydliga ringmurar efter ett forntida fäste, hvarom historien ingenting vet berätta. Endast traditionen säger, att den tid Birger Jarl byggde Tavastehus slott, var en inhemsk höfding honom här till motvärn. Hans namn var det bekanta Hiisi (eller Hiiri) och hotade såväl Jarlens välde, som den nya kristna lärans fortgång. Först sökte ovännen med en stor sten krossa den nya Sääksmäki kyrkan nedanför hans egen borg, men träffade icke, och stenen föll ett stycke längre ut i sjön och bär ännu hans namn. Sedan beslöt han anfalla Jarlen sjelf och vandrade i sådan afsigt längs sjöstranden till Ikkala udde, för att med sten och mull fylla sjön och bana sig brygga till den motstående Wanaanniemi udde i Tyrväntö. Under arbetet hörde han plötsligt ropet: Hiisi, Hiisi, du fällde dina vantar! Hiisi blef deraf skrämd, slungade hela sin börda af mull och grus ut i sjön framför sig och öfvergaf anfallsplanen. Men af det utkastade gruset uppvexte en lång rad af små och täcka almbevuxna holmar, som ännu finnas utåt nämnde led och kallas Hiisis vantar (Hiien kinttaat).

99. *Nordenlund.*

Nordenlund (Kraftman) ligger i Sysmä och har vacker karaktersbyggnad med utsigt öfver Nuoramois sjö. Genom Koskipää, Kirveskoski och Maatiaiskoski starka forsar faller Jääsjärvi in i denna och härifrån ut genom Tainionkoski i Päjänes vik Majuve, vid hvilken 14 af socknens 24 rusthåll, jemte den 1833 byggda stenkyrkan, ligga. Innan Päjäne fälldes, räknade Sysmä minst 280 insjöar, hvaraf 17 större, samt 242 holmar. Inom Nuoramois by ensamt har man räknat 100 sjöar, hvaraf 73 hade fisk; kräftor funnos ännu ej före slutet af sista seklet. Vid Sysmä ligga Päjänes största öar Töydensalo och Juutinsalo. Märkvärdigare är dock Päijässalo holme, underlydande soknens största egendom Rapala (Tandefelt). Dess höga bergspets tjenar sjöfarande till båk och lemnar så vidsträckt utsigt, att Kuhmois, Padasjoki, Sysmä, Asikkala, Luhanko, Gustaf Adolfs och Korpilaks kyrkor vid klar luft kunna härifrån ses, den sistnämnda på 5 mils afstånd. På strandslätten under Rapala hölls sedan 1758 marknad den 7—8 Sept., och vid Skinnarila hade Sysmä kompagniet sin exercisplan. Orten är bekant för sin goda ölbrygd. Af de sedan fordom här talrika adelsmännen är familjen Tandefelt bland de äldsta och har bland sex murade grafvar tvenne. Luhanko kapell säges hafva sitt namn deraf, att befolkningen derstädes gjort ärtullar till sina bätar af elg- eller renhorn.

100. *Mieskomäki.*

Mieskomäki by har sin märkvärdighet deraf, att den är en af de råpunkter, som genom konungabrefven af åren 1415, 1446 och 1452 bestämdes för den stridiga gränsen mellan Savolaks och Tavastland, från Mäntyharju i söder till Pielavesi och Pyhäjärvigränsen i norr. Ännnu märkvärdigare är, att rättegång ännu är anhängig om samma sak. För 400 år tillbaka var denna landsort så glest bebodd, att då biskop Magnus II Tavast reste på visitationer, måste han mellan Sysmä och S:t Michel ligga en natt under bar himmel och erhöll derföre 1442 frälse på Wahvajärvi nybygge, hvilket nu heter Wahvaselkä och ligger i Hirvensalmi sydost från Joutsa, icke långt ifrån Häämeenmäki. Sistnämnda ställe är det högsta på orten med utmärkt vacker och vidsträckt utsigt åt öster öfver den stora sjön Puulavesi, i vester öfver Suontienselkä. Midt emellan dessa sjöar, hvilka förenas genom Käläkoski, utgör Joutsa kapell en i tusende vikar, uddar och sund styckad halfö, som i sydost sammanhänger med Hirvensalmi landet.

101. *Rautalampi.*

Rautalampi skildes 1561 från Sysmä och omfattade ända till 1628 äfven Wiitasaari och Saarijärvi. Det är ett efter de många sjöarna på längden utsträckt vidlyftigt land mot gränsen af Savolaks. Sjökommunikationen gör det ock förklarligt, huru, oaktadt de eljest stora afstånden, dess ena till Savolaks hörande kapell Suonenjoki kan ligga blott några verst från moderkyrkan. En obetydlig sjö, som synes längst till venster på planchen, har gifvit soknen sitt namn. Den utfaller i det föga större Äijävesi, vid hvilket prestgården och Lassila (Westzynthius) synas till venster, Sahala (Gyldén) längst i fonden. Härifrån både åt norr och söder i tiotal mil har man oändliga kedjor af långsmala sjöar, förbundna med hvarandra genom strömmar. De äro icke allenast, så att säga, socknens lifselement, utan förtjena äfven i hög grad geologens uppmärksamhet. De hafva nemligen alla riktning från nordvest till sydost efter landtåsarnas sträckning. Der något utskott af landthöjden varit i sydost mot en sjö, har denna vid sin öfra eller mellersta del medelst en kort fors brutit sig igenom till nästa längddal, som har fullkomligt samma riktning, så att på få ställen i Finland är åsarnas sträckning från nordvest så prononcerad som här *). Ehuru Tavastlänningen sjelf medger, att Karelaren och Nordösterbottningen öfverträffar honom i skicklighet att styra i forsar, ses Rautalampibon likväl från sin kyrka öfver dessa 6 sjöar och lika många strömmar färdas till Pielavesi: från Kittilansalmi vid Sahala till Lonkari, Tyyrinvirta till Koskelovesi, Saunavirta till Miekkanvesi, hvilken emottager Nokisenkoski, belägen söder om en flera mil lång landtunga, Saikari. Alla dessa kunna någorlunda väl öfverskådas från Tyyrinmäki vid Kuopiovägen. Från öster inströmmar sedan genom Waajasalmi det 5 mil långa Iisvesi, hvilket genom Äöskoski kommer från den icke mindre Nilakka och denna genom Säviänvirta från Pielavesi. Parallelt med dessa inkomma litet vestligare Niinivesi, Wekarus och Sonkari, hvilka förvandla nordliga Rautalampi till en otalig mängd vikar och uddar, vid hvilka Paavo Korhonen diktat. Söder om kyrkan nedströmmar Tallinvirta till Hankavesi och genom Konnehkoski till den stora Kon-

*) Öfverinspektoren för Landtmäteriet C. W. Gyldéns benägna uppgift.

nehvesi, som mot norr skickar en 3¼ mil lång arm, löpande på hela sin utsträckning i bredd med ett smalt land, hvaröfver Wiitasaari bönder, som fara till Petersburg, på kaflar draga båtarna ifrån Keitele sjö öfver landsvägen. Vid södra delen af samma arm måste tvenne broar öfver sunden Tivosensalmi och Säkinsalmi samt färjan öfver Kivisalmi efter hvarandra göra kommunikationen på landsväg möjlig. Häraf kan man i någon mån förstå, huru öfverste Fahlander med sin lilla fribytareskara i Juni 1808 vid Kivisalmi hade tusende äfventyr, innan han kunde förena sig med Sandels i Karttula. För att från soknens södra del, Hankasalmi kapell, komma till moderkyrkan, måste man ofvanom Kynsivesi ro uppför strida forsar: Hannulankoski, Keskinen, Ylinen, Kellankoski, Taikinainen, Kari och Siikakoski, för att sedan på den 2½ mil breda Konnehvesi komma vidare fram. Strömfarten uppåt sker sålunda, att passagerare och gods utlastas vid de stridaste ställen och en erfaren strömkarl qvarstadnar i båten, för att med en stake (sauvoin) hindra den att af forsen slungas mot strandstenarna, medan en annan från en vid förstäfven fästad lina (juotti) drager båten. Till underlättande af denna båtfart äro på sednare tider stenbeläggningar gjorda vid stränderna och de värsta stenar i forsarna bortskaffade. Nedför forsen ser man deremot en erfaren styrman djerft sätta af med pilens snabbhet och blott i de stridaste forsar lätta lasten. Gårdfarihandlande (raasselit) begagna de nu nämnda farleder för att komma till Petersburg. Först måste man komma till Iisvesi, i hvars södra ända flera långa sjöar i Suonenjoki efter hvarandra infalla från den här mycket smala landtås, som skiljer Päjänes och Saimas vatten; här dragas båtarna öfver, hvarefter strömmarna och sjöarna följas genom Jorois till Puhois. Man berättar, att någon gjort en sådan resa härifrån åt andra sidan till Tammerfors marknad. Rautalampi har ymnig, stor och fet fisk. Både sik och braxen af lispunds vigt sägas blifvit fångade.

102. *Karstula.*

Karstula kapell af Saarijärvi socken är öfverfullt af kärr, litet odladt och glest bebodt och således ännu ett temligen fredligt tillhåll för hela hjordar af björnar och vargar. Men äfven denna unga eröfring af kulturen har sina behag. På vackra landskaper är ingen brist, folket kraftfullt, flärdlöst och redligt. Landet är bebodt endast vid vattendragen, hvilka ifrån gränsen mot Perho i en lång kedja: Kyyjärvi, Kiminki, Pääjärvi, Wahankajärvi, Karanka, Koukeroinen, Kalmari, Summa, Kyymämöinen, Kiimanen, allesamman genom Naarakoski fors strömma i Kuhmama sjö i Laukkas. Kyrkan ligger vid Pääjärvi, den största af dem. Vid sidan af dessa går kapellets enda väg till GamlaCarleby, en väg, hvars strategiska vigt under sista kriget blef rätt synbar. Innan de allvarsama striderna vid kyrkan och Lintulaks utkämpades, fördes kriget på partigångarevis. Fahlander tog i Koivisto en fiendtlig transport med dess betäckning i Maj; den 1 Juni kom Otto Fieandt på skogsvägar öfver Lesti och Kinnula, borttagande i Perho Rajevskis proviant för en hel månad. Bonden Thomas Paajanen tog en kurir. Men när Wlastoff med öfverlägsen styrka anföll Fieandt vid Lintulaks den 2 Juli, måste han draga sig åt Perho. Icke destomindre slogs han nio dagar derefter vid Kokonsaari i 8 timmar med tusen man mot tretusen, innan han retirerade till Dunkans i Öfver-Vetil. Förstärkt af Essen, marscherade han genast åter fram och började striden på nytt. När fiendtlige nya öfverbefälhafvaren Kamenski den 24 Juli ett stycke framför sin armé, åkte i sin vagn vid Möttölä, hade löjtnanten vid Tavastehus regemente G. M. v. Fieandt kort förut blifvit ditkommenderad, för att lura på en väntad transport. Ett ögonblick öfverlades om man skulle anfalla de åkande herrarne, som eskorterades af några kosacker. Ögonblicket förgick, och Kamenski undkom fångenskapen, men transporten af hundra vagnar och kärror, som derefter kom, förstördes i största hast, så att än *) blef rödfärgad af sönderslagna rhumfastager, emedan Fieandt, af fruktan för den anryckande fiendtliga öfvermakten, skyndsamt måste smyga sig tillbaka till sin korps. Den 21 Aug. hade O. Fieandt att bestå en olik strid med 1253 man mot 3000 vid Karstula kyrka. Sedan fienden vid Humppi forcerat hans ställning, måste han, mycket försvagad af striden, draga sig tillbaka. Fieandts soldat Stenfelt gjorde härvid skäl för namnet. Man sköt på honom skott på skott, utan att han sårades. Hans egna kamrater trodde om honom, att han var son till en Lapp eller af någon Lapp förtrollad. Efter 3½ månaders strid drog sig Fieandt, på befallning ifrån högqvarteret, till GamlaCarleby. — Ortens rika sjömalm tillgodogöras på ett jernbruk härstädes (Wasastjerna).

*) Somliga berätta, att det var Tallijoki.

VIII. Österbotten.

Öster om Bottniska viken ligger ett vidsträckt mot hafvet sluttande slättland, som af detta sitt läge erhållit svenska namnet Österbotten, till åtskilnad ifrån det vester om samma haf liggande Westerbotten. Af Finnarne kallas landet Pohjanmaa (Nord- eller Bottenlandet), äfven Kainu och Kainunmaa (egentligen norra delen), hvaraf svenska tungan gjort Kajana, Kajanien, Qvenland, och Rudbeckarnes fantasi Qvinnoland, Amazonernas hembygd. Österbotten är Finlands största landskap. Wasa och Uleåborgs län med Lappmarken omfatta en sträcka 3,769 geografiska qvadratmil, d. v. s. något mer än Preussens hela område eller mer än konungarikena Bayern, Sachsen och Würtemberg tillsammantagna. Afräknar man derifrån de till Satakunda och Tavastland hörande andelar af Wasa län samt hela den finska Lappmarkens område, återstår dock för det egentliga Österbotten en areal af vidpass 2,700 qvadratmil, eller omkring två femtedelar af Finlands yta. Längden från norr till söder antages utgöra 66 och bredden från 16 ända till 30 mil. Landets gränser äro i norr Lappmarken, i vester Bottniska viken, i söder Egentliga Finland, Satakunda och Tavastland, i öster Archangelska guvernementet af Ryssland, i sydost Savolaks. Österbottens vapen är sex hermeliner i himmelsblått fält och skölden betäckes af greflig krona. Vid 1776 års länefördelning bestämdes detta vapen åt Uleåborgs län, hvaremot Wasa län erhöll den kungliga vase namnet antyder.

Namnet Österbotten får en märkvärdig betydelse, när man erinrar sig att en stor del af detta landskap verkligen uppstätt af forntida hafsbotten. Mer än någonstädes i Finland och törhända på hela jordytan röjer sig här det till full visshet bestyrkta fenomenet af landets jemnt och oafbrutet fortgående höjning, motsvaradt af hafsytans i samma mån märkbara sjunkande och tillbakavikande. Österbottniska vallen sluttar jemnt och nästan omärkligt mot hafvet. Under hafsytan fortsättes denna långsama sänkning, hvaraf händer, att Bottniska viken vid östra vallen är långgrund, derefter småningom blir djupare och slutligen först i närheten af svenska kusten uppnår ett betydande djup. En följd häraf är att vattenminskningen och landvinningen äro vida mera kännbara på finska sidan, än på den motliggande svenska, ja till den grad betydliga, att under hvarje mansålder farleder och hamnar uppgrundas, nya öar bilda sig och stora landsträckor uppstiga ur hafvet. Det är förut nämndt, att denna landets höjning med temlig visshet beräknas utgöra vid Torneå omkring 4½ fot på hundrade år samt föga mindre i nejden af Wasa skärgård. Häraf förklaras, huru gamle män minnas sig hafva dragit not och färdats i båt der landtmannen numera bergar en grönskande äng; huru städerna, för tvåhundrade år sedan anlagda vid ypperliga hamnar, numera hafva en half mil och mera till goda ankarplatser samt huru skeppsvrak och ankaren stundom blifvit funna i kärren långt upp i skogsbygderna. Ej utan skäl har man ställt denna märkvärdiga landhöjning i förbindelse med de jordskalf man understundom försport i landets norra delar.

Större delen af Österbottens jord har sålunda tillkommit genom tillandning ur hafvet, hvars bankar vid stranden uppstigit öfver vattenytan och i början qvarlemnat mellan dem och landtryggen en sank mark, hvars fuktighet efterhand uttorkat eller samlat sig i enstaka sjöar. Småningom hafva de rännilar, i hvilka vattnet utrunnit, genom tilltagande sluttning vidgats till strömmar, som för hvarje mansålder blifvit allt stridare och bildat forsar der man fordom hade ren ström. Norra Österbottens inre delar genomstrykas af landtryggen (Maanselkä), som i Kuusamo antager en storartadt vild fjällnatur, men sedermera under sin sträckning mot söder förplattas i lägre åsar och kullar. Hela denna nordliga nejd hvilar på sandgrund, har stora sjöar, mäktiga strömmar, som alla åt sydvest eller vester parallelt och brådskande nedstörta mot Bottniska viken. Södra och en del af medlersta Österbotten, alltintill Oravais kapell af Wörå, hvilar deremot på bördig lergrund, uppblandad med den fruktbara svartmyllan af förruttnade skogar. Äfven dessa trakter begränsas i öster af landtryggens afbrutna kullar, en försmak af Tavastland. Här äro kärren lättare odlingsbara, floderna mindre, lugnare och mera vattenfattiga, slätterna större och mera odlade. Med undantag af de innersta bergiga delarna, har Österbotten en tydlig känning af hafsklimatet; vintern är jemnare, våren längre, sommaren svalare, hösten mildare än annorstädes. Dess somrar äro så ljusa, att man tre hela månader obehindradt läser i bok vid midnattstid; vinternätterna upplysas af starka norrsken. Nattfrosterna, fordom så täta och förödande, hafva alltsedan de stora kärrens utdikande blifvit mycket sällsyntare. Det nordliga läget inverkar mest uppå vextriket, som här räknar färre arter, än södra och medlersta Finland, men af de som finnas frambringar en desto större

ymnighet. Kuusamo-floran är berömd för rara vextarter; yppigast är vegetationen vid elfstränderna och en del af skärgården. Den s. k. Wasa rägen är berömd som utsädesspanmål och utskeppas årligen i betydliga qvantiteter till Sverige. Norrom Uleåborg blir kornet öfvervägande. Linet trifs icke väl, trädfrukterna mogna ej mer, men ersättas af ymniga åkerbär, hjortron och andra bärarter. Skogarna äro öfverallt vid kusten dels uthuggna, dels härjade af förödande skogseldar och lemna numera blott sparsam tjärved; den mesta tjäran, äfvensom skeppsvirket, nedföras på 6, 12 ända till 20 mils väg och derutöfver, hvilket i norra Österbotten mycket lättas af elfvarna, men i det södra spiller ofantlig tid och kostnad. Tjärbränning, saltpetersjuderi, tillverkning af pottaska m. fl. på skogen grundade binäringar hafva derföre högst märkbart aftagit i södra Österbotten, der folkets energiska kraft till verklig vinning kastat sig uppå åkerbruket och blott efter hårda missvextär griper med den fordna ifvern till binäringarne. De lägsta djurarterna (insekter m. m.) äro, likt vexterna, till antalet färre än i södra Finland; högre djurslägten deremot lika artrika. Björnen finner en fristad i upplandets skogar och jagas af nordösterbottningen med bragdrikare äfventyr och större beröm än annorstädes. Vargen är talrik, varglon och filfrasen icke sällsynta, elgen deremot nästan utödd, den vilda renen gles vid Lapplands gräns, den tama drifven i stora hjordar till slagtbänken i Uleåborg, den fordom i de norra elfvarna talrika bäfvern numera ytterst sällsynt. Fågel nedföres ymnigt från den inre och norra trakten. Skjälfångsten har aftagit. Fisket är en hufvudnäring för hela den vidsträckta kusten: strömingen fiskas i stor mängd på hafsgrunden och sprides kring halfva Finland; sillen visar sig stundom i mindre stimmar; laxen ger i de norra elfvarna en rik fångst, siken något mindre, forellen trifves blott i de nordligaste forsar, nejnögonen i alla.

Mineralriket är endast i de inre trakterna af någon betydenhet. Guld förekommer i de norra fjälltrakterna, men alltför ringa, för att löna arbetet. Samma nejder ha svikit hoppet om silfver. Kopparn är sällsynt, jernet ymnigt blott i de nordöstra sjöarna. Dock äro bergstrakterna ännu blott ofullständigt undersökta. Framlidne brukspatron Wasastjerna har för sådan orsak anslagit premier för malmletare. Svart skiffer är funnen i Kemi och flera orter, någongång bergkristaller, granater och asbest. Likaså tälgsten. Kalklager äro sällsynta och blott i Kemi af större utsträckning. Vid den jemna kusten förekomma blott i Wörå och Kelviå socknar grupper af mindre höjder. Enstaka kullar och backar, såsom Bötombergen i Lappfjärd, Laubamäki och Santavuori i Ilmola, Kalajanvuori i Laihela och Nypävuori på Carlön, äro dels bekanta som landkänningar, dels blott för nejdens öfriga jemnhet märkbara. Större till omfång, ehuru af föga höjd, är det bekanta skogbevuxna Simsjö berget (Simsyö) i Lappo, på hvars rygg man i kärret funnit skeppsvrak. Af landtryggens toppar uppnå blott de nordliga en imponerande storhet. Sådana äro det väldiga tre mil långa och 1200 fot höga Wuokatti i Sotkamo, Pyhitysvaara och Syötevaara i Pudasjärvi. Närmare kusten resa sig Metelinvaara i Uleå socken, hvarifrån åtta kyrkor synas, samt Huhmarmäki och Rautavuori i Kalajoki. Man kan säga att kusterna erhållit bergen i skiljemynt, så öfversållade äro de på många orter af större och mindre kullerstenar, stundom stora och enstaka, — såsom den ryktbara "storsten i Tukur (Wörä), hvargång tuppen galar, så rörs han" — stundom tätt spridda kring flera mils sträcka, såsom i Pedersöre, stundom sammanstörtade i åsar och ofantliga rösen, såsom tätt invid vägen i Munsala kapell och på Aspskär i NyCarleby skärgård, hvarest finnes en ås af millioner sådana stenar med konstrikt afrundad och symmetrisk kam. Så kallade Lapprösen (Lapin rauniot), mest i rundel lagde stensättningar, finnas i mängd vid kusterna, ehuru nu till stor del förstörde, och anses somlige af dem hafva utgjort begrafningsplatser, somlige åter offerställen och några endast lemningar af fordna Lappkåtor. Af annan art äro ättehögarna, hvilka i några soknar, såsom Wörä och Laihela, i mängd anträffas. Här har man funnit kol, brända menniskoben, forntida smycken af silfver och guld samt förrostade vapen, hvaraf med skäl kan antagas att högarna äro af skandinaviskt ursprung, uppkastade öfver fordom här stupade vikingar. De flesta äro dels af nyfikenhet, dels af vinningslystnad genomgräfda och fornlemningarna beklagligen förskingrade, så att deraf blott få qvarlefvor finnas i enskild ägo och nästan intet i allmänna samlingar.

Österbottens kust, som inemot 63:dje latitudsgraden några mil söder om Wasa gått i riktning från söder till norr, kröker sig derefter åt nordnordost. Bottniska viken, som ett ögonblick smalnat i Qvarken, vidgar sig derefter åter och, så att säga, lutar sin hjessa mot Finlands barm. Öfver dessa nordliga kuster spelar nordanvinden med ohejdad våldsamhet och fördröjer långt inpå vårarna deras vegetation genom sin kyla, deras sjöfart genom hopade massor af is. Ve det fartyg, som då icke styr med säkert roder och lätt brassade segel genom den trånga passagen vid Understen i Qvarkens södra

inlopp. Midt i hafspasset ligga Gaddens klippor med sin varnande båk och sitt långt utskjutande ref. Oräkneliga öar, holmar, klippor och grund ligga kringströdda i dessa vida fjärdar och bilda en skärgård, näst Åland den mest vidsträckta vid Finlands kuster. Störst, tätast och längst utströdd i hafvet är skärgården utanför Wasa, från och med Malaks och intill NyCarleby socken. Derefter följer den i en stor mängd täcka ögrupper kusten åt intill Kelviä socken, der den upphör och lemnar hela den norrom liggande sandiga kuststräckan nästan bar, med undantag af spridda större öar, såsom Tauvo utanför Siikajoki, Karlö utanför Limingobugten och Uleå Salö inuti samma bugt. Vid mynningen af Torneå elf begynner öbildningen ånyo och fortfar sedan längs svenska landet, utan att likväl återvinna sin förra rikedom och omvexling. De flesta af dessa öar och farleder, en vådlig labyrinth för den främmande seglaren, förändra sina stränder i hvarje mansålder, till följe af vattenminskningen. — För öfrigt erbjuda dessa hafsnejder ett fält för rika naturhistoriska iakttagelser. Man har gjort den observation, att i Bottniska vikens öfre bassin ofvanom Qvarken mest sötvattenssnäckor anträffas, en följd af vattnets ringare sälta, uppblandad af mer än 40 större och mindre elfvars ständigt tillströmmande utflöde. Häraf förklaras äfven det märkvärdiga fenomen, att Bottniska vikens nivå står betydligt högre än Finska viken och Östersjön. Man har beräknat skilnaden mellan hafsytans höjd vid Uleåborg och vid Helsingfors ända till 16 fot.

Österbotten bildar ett egenartadt och skildt vattensystem, hvars utmärkande karakter är, olikt andra finska vattensystemer, dess isolering sinsemellan. Enstaka, stundom stora, stundom likväl förbundna, utbreda sig upplandets insjöar, och från dem nedbrusa i brådskande lopp en talrik mängd af floder, strömmande likt radier nedåt Bottniska vikens kust, så att de sydliga gå från sydost till nordvest, de nordliga deremot efterhand alltmera från öster till vester, från nordost till sydvest och slutligen rakt från norr till söder. Sluttningen gör att äfven den minsta putt har en böjelse att skicka sitt vatten till hafvet i form af en å eller bäck, och sålunda hindras den annars vattendränkta nejdens tillflöden att samla sig i större fjärdar. Södra och medlersta Österbottens slättland är vattenfattigare än det norra med dess högland i öster. Wasa läns österbottniska del har blott en betydligare insjö, Lappajärvi; de närmast största äro Lestijärvi och Evijärvi; derefter ett stort antal mindre. Börjande från söder, räknar man följande åar och elfvar: 1) Lappfjärds å, kommande från (det ganska lilla) Storträsket i Lappfjärd, utfaller vid Christinestad och är det enda österbottniska vatten der kräftor trifvas. 2) Finnby eller Närpes å i soknen af samma namn, rinner från öster och norr ur tvenne små sjöar, Tainusjärvi och Jurvajärvi. 3) Malaks å är helt kort och för den s. k. Storsjöns vatten till hafvet. 4) Laihela å rinner från sydost och utfaller ett stycke från Toby i Mustasaari. 5) Kyro elf, den största i södra Österbotten, genomlöper en krökning af inemot 30 mil. Dess östra gren, Seinäjoki, kommer från talrika små sjöar vid landtryggens fot, förstärker sig genom flera tillflöden och förenar sig i Ilmola med vestra grenen, hvilken åter har tvenne armar, Kauhajoki ur Kauhajärvi sjö vid landtryggen och den från Hirvijärvi och Jalasjärvi kommande Luopajoki, båda förenade nedanför Kurikka kyrka. I sitt nedra lopp åt vester sakta sig elfvens forsar, och lugn och jemnbred med läga stränder utflyter Kyro genom bördiga slätter i Qveflaks kapell en mil norrom Wasa. Dess laxfiske, fordom vida rikare, har betydligt aftagit genom mynningens starka uppgrundning. 6) Wörå å (Wääräjoki, den krokiga ån, hvaraf soknen fått sitt namn) är obetydlig. 7) Lappojoki eller NyCarleby elf, om 18 mils längd, kommer från små sjöar vid landtryggens fot i Alavo, der den bär namn af Yläjoki, genomströmmar derefter det icke obetydliga Kuortanejärvi, upptager vid Lappo kyrka den lilla Nurmo ån och fortsätter sedan under nästan oafbrutna strida och steniga forsar samt branta stränder sitt lopp åt nordvest, tills den en qvart mil norrom NyCarleby medelst en mynning full af bankar förlorar sig i den örika skärgården. Sommartiden är denna elf vattenfattig, men höst och vår brusande stark; dess islossningar äro ofta ganska våldsama, i anseende till strändernas trängsel och den starka sluttningen. 8) Purmo å, från Kortesjärvi m. fl. små sjöar, är oansenlig. 9) Esse å rinner åt nordvest ur Alajärvi, genomströmmar Lappajärvi och derefter Evijärvi samt för dessa tre sjöars vatten under många bugter och forsar till hafvet i Pedersöre skärgård. 10) Kronoby å, liten och smal, kommer från Terijärvi, Pitkävesi m. fl. mindre insjöar. Större är 11) Wetil å (Wetilijoki), äfven kallad GamlaCarleby å, som, kommande från Perho, upptager tillflöden från Halso och Ullava sjöar samt utfaller litet norr om nämnde stad. 12) Kelvi-å och Lochte-å äro obetydliga och anmärkningsvärda endast derföre att de gifvit sina soknar namn. 13) Rauma å är Lestijärvis afledare och utfaller i Raumo (Himango) kapell.

Går man sedan vidare norrut till Uleåborgs län, stöter man genast på större floder med finska namn. 14) Kalajoki förenar sina två grenar tre qvart mil ofvanom kyrkan; Isojoki, den norra, kommer från Reisjärvi, Kalajanjärvi m. fl.; Wääräjoki, den södra grenen, afleder träsken i Sievi. 15) Pyhäjoki flyter en sträcka af 16 mil ur den betydliga Pyhäjärvi sjö vid landtryggen; fordom upprensad för båtfarten, har elfven de sednare åren, likt Kalajoki, blifvit alltför vattenfattig. Detsamma har — sedan man i Salo öfverfarit de obetydliga Olkijoki och Pattijoki — inträffat med 16) den vissa tider betydliga och vid utloppet breda Siikajoki, som i tvenne hufvudgrenar hämtar sitt vatten till venster från Iso-Lamu sjö i Piippola, till höger från träsk och sumpmarker söderom Uleå sjö (Oulujärvi). Genom Limingoslätten flyta 18) Haarajoki med dess grenar och 19) Lumijoki. Uleå sjö, en af de största i norra Finland och som ganska oförtjent kallas på kartorna Uleå träsk, är nära 8 mil lång samt på sina ställen 2½ mil bred och uppsamlar vattnen från det vidsträckta, bergiga och sjörika s. k. Kajana län. Hit inströmma sammanhängande med talrika forsar, dock tillgängliga för båtfarten, från öster och nordost i en vattensträcka af 20 mil: Änettijärvi, Lentira, Juttujärvi, Lentua, Lammasjärvi, Ontojärvi, Sotkamojärvi, Pirttijärvi med Kianto, Nuasjärvi, hvarefter de sammanträngda vattnen med väldigt dån störta sig utför Ämmä fall vid Kajana och uppnå den östra (Paldamo) fjärden af Oulujärvi. Hit letar sig en lång rad af sjöar väg, alltuppifrån det lilla Salmijärvi i Kuusamo: Saarijärvi, Kylmäsalmi, Ruhtinanselkä, Pärsämäjärvi, förenade i det 7 mil långa Kiantojärvi, jemte det från ryska gränsen kommande Wuokkijärvi, derifrån genom Jalo fors och Kiehämenjoki nedåt Hyrynsalmi, vidare till Ristijärvi och derifrån genom Kiehämensuu till Paldamoviken. Vid Mytyranta i nordvestra hörnet af sjön utströmmar den brusande vattenmassan i 17) Uleå elf (Oulujoki), som liknar Wuoksen i vild häftighet, men, oaktadt dess sju fall och nästan oupphörliga forsar, dock af ålder varit begagnad som farled för upplandets båtar och i sednaste mansålder genom upprensningar blifvit mindre vådlig än förr. Farligaste fallet, der de flesta olyckor hända, är Niska, men det största är Pyhä, hvarom mera. Efter att ha genomströmmat tolf brusande mil, tömmer elfven genom Merikoski sin mäktiga och fiskrika vattenmassa i hafvet vid Uleåborg. Två och en half mil nordligare utfaller vid Haukipudas kyrka 18) Kimingi, som i många bugtande grenar, Nuoritsa m. fl. söker sitt vatten vida ur en mängd små sjöar i öster: Puolango, Suotijärvi, Pyhäjärvi, Jongajärvi m. fl., 19) Ytterligare två mil i norr utfaller den betydliga Ijo vid kyrkan och i soknen af samma namn. Hufvudarmen strömmar i vestlig riktning ur Kuusamos talrika sjöar (Irnijärvi m. fl.), upptager från norr Kostojoki, Loukusa, Livojoki, Siurnajoki, och förstärker sitt flöde under loppet genom flera träsk. Fem mil derifrån utfaller 20) den lilla Kuivajoki ur Oijärvi sjö, en mil derifrån 21) den ansenliga Simo, som i sydvestlig riktning afleder Simojärvi sjö. Fyra mil i nordvest härifrån utströmmar Finlands längsta flod, 22) den mäktiga Kemi (namnet beslägtadt med Kymi, Kymmene), som i två hufvudgrenar sammanletar sin vattenmassa ända från nordligaste landtryggen i höga Lappland. Östra hufvudgrenen bildas af omkring tjugu sammanlöpande större och mindre elfvar: Kuolajoki, Teniöjoki, ursprungliga Kemi, Luirojoki med Riestojoki, samt den betydliga Kittinen, som upptager Tankajoki, Wasserajoki, Kuolpejoki, Sattasjoki och Jesiöjoki. Alla dessa flyta förenade in i norra fjärden af Kemiträsk, som från öster upptager Jumiska med Köyhönen, hvarefter floden utströmmar ur sjöns sydvestliga fjärd och under sjelfva polcirkeln vid Rovaniemi kyrka förenar sig med vestra hufvudarmen, den långa Ounasjoki, som från Pöyrisjärvi ytterst i norr och förbi Ounastunturi fjäll nedflyter i nästan rak sydlig riktning. Från Rovaniemi går floden i tvenne stora bugter åt sydvest och tömmer vid Kemi kyrka sitt fiskrika brusande vatten i hafvet. Nordligast, i Bottniska vikens öfversta bugt, flyter 23) Torneå elf (Tornio), hvars källa, Torneå träsk, jemte bifloden Lainio, tillhöra svenska området. Riksgränsen utgöres af den fjerran kommande Muonio, som från finska området upptager Enojoki m. fl. mindre och vid Kengis bruk sammanflyter med Torneå, hvarefter båda, förenade i en bred, sjölik fåra, full af bankar och holmar, upptagande bland andra Namijoki och Tengeli, utflyta vid Torneå stad.

Utom redan räknade sjöar äger Kuusamo ett vidlyftigt vattudrag, Kitkajärvi, som genom Kitkajoki utströmmar i Paanajärvi och derifrån öfver gränsen till Pääjärvi. Kemi Lappmark har en mängd mindre: Kuolajärvi, Kellojärvi, Kellontekenä, Jesiöjärvi, Jerisjärvi, Sompiojärvi, Luirojärvi, Muddusjäyri, som upptager Kaamasjoki, m. fl. Men den största insjöfjärd i norden, näst Ladoga, är det sju mil långa och likaså breda Enare (Inara), som från sydvest upptager Ivalojoki och Waskojoki samt afbördar sitt vatten åt nordost genom Patsjoki till Hvita hafvet. Hela denna yttersta nord

är således rik på sjöar och strida floder, vid hvilkas stränder under den korta sommaren gräset vexer manshögt och vildänderne finna en fristad i tallösa skaror. Men för de södra nejdernas inbyggare ha dessa trakter med sitt vintermörker och sitt fordom fiendtliga folk synts i hög grad afskräckande, som synes af runornas uttryck om dessa "fradgiga och stygga gap, dit brådstupa träden falla, tallarne med rötter rulla, furorna med toppen störta."

Österbottens karakter af flodland har märkvärdigt inverkat uppå dess första bebyggande, dess sednare indelning och dess folklynne. Ännu i dag sträcka sig soknarna vid kusten stundom 12 till 16 mil utmed flodernas stränder, medan bredden från norr till söder utgör endast 3 eller 4 mil. Man har ock säkra spår, att den finska befolkningen, isynnerhet från Tavastland, ursprungligen dragit sig floderna utföre åt nordvest och vester, för att fiska vid deras mynning, hvarefter de der qvarstadnat. Floderna hafva genom transportens lätthet fostrat tjärbränningen; floderna hafva gifvit upphof åt nordösterbottningens handelssinne och åt sydösterbottningens händiga slöjd; floderna hafva gjort hela folklynnet rörligare än upplänningens, som i stilla begrundande mottager sina intryck från insjöns lugn — likasom hade ett ständigt betraktande af den oroligt ilande strömmen dragit menniskans tankar bort från henne sjelf och hennes gömda koja, oemotståndligt lockande ut i det vida.

Det är nämndt att vid Österbottens äldsta historia vidunderliga sägner och gissningar haft fritt spelrum. Att Orpheus 100 år för trojanska kriget (1300 f. Ch.) seglat förbi Kemi (Cimmerien!), att Österbotten varit Amazonernas hemland, hvilka här regerat från flera hundrade år före Christus intill år 1070; att Grekerne härifrån hämtat sin vishet, sina gudar, sin kunskap om själens odödlighet; att här varit de lycksaligas öar, de elyseiska fälten, de heliga sjöar, alltings ände, gudarnes stilla säten och annat mer *) — detta allt har man framletat till Österbottens ära, hvilket icke väl rimmar sig med Julenii försäkran, att Kainumaa skulle betyda de blygsames land. I bredd härmed synes Werelii påstående, att Öster- och Westerbotten fordom utgjort Dumburs konungarike, samt Carl IX:s bekanta titel "de Kajaners konung" mättligt tilltagna. Och likväl, huru arm var icke verkligheten i bredd med dessa glänsande drömmar! Den som hade sett Österbotten för blott sexhundrade år tillbaka, han hade sett en kust, der hafvets nivå stod 25 fot högre än nu och följaktligen öfversköljde en stor del af det nuvarande låglandet; ett land uppfylldt af täta urskogar och sanka kärr; här och der vid kusterna spridda kojor och åkertegar, brutna i obygden af svenske kolonister; här och der på en kulle vid flodernas stränder en Finnes pörte och sveden derinvid; för öfrigt vid sjöarnas bräddar och de vidsträckta kärren grupper af ömkliga Lappkåtor, flyttade från ödemark till ödemark, der bete var att finna för renhjordarna. Österbotten öfverflödar af Lapparnes minne: tre hela soknar, Lappo, Lappfjärd och Lappajärvi, samt en mängd gårdar, byar och sjöar bära än i dag deras namn; soknarna Ijo, Uleå och Limingo berättas hafva sina namn af tre Lappske bröder, Hijo, Oulas och Limas. Lapinrauniot, jätinroukkiot m. fl. minnesmärken vittna om deras härvaro; det är historiskt utredt, att de kringdrefvo i södra Österbotten ända in på 14 och 1500 talen; sägnerna vittna enstämmigt härom, och på mången ort visas ännu deras boningsplatser. I norra delen af landet hafva de dels sammansmält med den finska befolkningen, dels qvardröja de ännu i spridda qvarlefvor, mest i egenskap af renherdar hos Finnarne. Att den märkvärdiga Lappofolkracen är af lappsk härkomst, synes mer än sannolikt.

Österbottens nuvarande befolkning utgör en brokig tafla af olika folkstammar, stundom sammanblandade ända till oigenkännlighet, men oftare skarpt söndrade sinsemellan genom talrika lokala och nationela egenheter i språk, seder och lynne. Finska befolkningen i Wasa län är af tavastländsk härkomst, uppflyttad längs floderna i 13:te, 14:de och 15:de seklerna, men äfven sednare, isynnerhet sedan vida sträckor blifvit öde genom stora ofreden. Så omtalas att Ilmola socken erhållit sitt namn af utvandrare från Ilmola by i Hauho, och Lappajärviboernes härkomst från Saarijärvi är ännu i minne. Af vissa ostfinska ändelser i språket tror man sig sluta till inblandning af Savolaksare. Deremot är det faktiskt, att större delen af norra Österbotten koloniserats från Karelen, en del från Savolaks. Det berättas t. ex. ännu, att 14 hemman i Sievi blifvit befolkade från Leppävirta; till kapellets kyrkoby ha inflyttningar skett från Idensalmi *). I Siikajoki omtalas en stor invandring österifrån efter stora ofreden. Det gamla Qvenerfolket är både till race och namn försvunnet; dess afkomlingar befolka de nordliga nejderna, men nya invandringar voro talrika efter de förödande gränskrigen. Den nordliga Kainu-

*) H. H. Aspegren, Beskrifning öfver Pedersöre 1766.

*) Flera uppgifter lånade från A. Warelius i Suomi 1847.

eller Österbottniska dialekten skiljer sig från vestfinskan genom förmildringen af konsonanterna k, p och t, jemte flera egenheter; för främmande öra ljuder den hårdare än vestfinskan och renare än ostfinskan. Uleåbon igenkänner man genast på hans uttal äfven af svenskan, som i hans mun får en starkare brytning än annorstädes. För öfrigt är det i hög grad märkvärdigt, att i Österbotten betrakta språkens omvexlande gebit och de dermed sammanhängande nationaliteterna. Finnar och Svenskar äro på flera orter så skarpt afsöndrade, att den ena byn talar uteslutande finska, den andra uteslutande svenska. På andra orter talas "bå' mälen" (båda språken), som den svenska Österbottningen uttrycker sig. Att en stark rivalitet varit och på sina ställen ännu är rådande mellan båda nationaliteterna, kan icke nekas. Den yppar sig i hvarjehanda smädliga namn, hvilka den svenska infödingen gifver den finska, mera sällan i slagsmål, ofta i vägran att genom giftermål låta ett finskt hemman öfvergå till Svenskar och tvärtom. Längs hela Wasa läns kust har det svenska elementet sedan århundraden varit framåtgående, det finska deremot tillbakavikande. Här finnas numera svenska trakter med finska namn (Mustasaari, Wörå = Wääräjoki, Munsala = Munisalo, Wexala = Wäkisalo m. fl.); ännu i mannaminne kan man erinra sig, att i trakter, såsom NyCarleby socken, till hälften befolkade af båda nationerna, Finnarne genom presterskapets okloka nit i skriftskolan alltmera försvenskats och begynt begagna salighetsmedlen på svenska språket. Mindre ofta träffas några mil från kusten svenska namn i finska trakter (Simsjö i Lappo m. fl.). Språkens område vexlar vid kusten. I Lappfjärd vid Österbottens södra gräns börjar svenskans område; finsk gudstjenst hålles der blott hvar nionde söndag. Christinestad är svenskt, likaså Nerpes, Malaks och Mustasaari med deras kapeller samt Kaskö och Wasa; men vid deras sida vidtaga strax i öster de rent finska soknarna Ilmola, Storkyro, Laihela. Derefter tränger sig det likaså rent finska Lillkyro mellan Svenskarne fram till kusten. Åter i norr derom vidtager det rent svenska Wörå, derefter NyCarleby stad och socken, der den finska befolkningen utgör vidpass en ättondedel; derefter de rent svenska Pedersöre, Jakobstad, Kronoby; derefter GamlaCarleby, hvars landsförsamling är svensk, men en fjerdedel af stadens lägre folkklasser finsk, medan åt öster den svenska befolkningen går något längre inåt landet i Terijärvi. Med Kelviå socken börjar åter det finska området, som sedan uteslutande fortfar norrut, så att endast några få sist inflyttade tala och förstå svenska språket. Städerna Brahestad, Uleåborg *) och Kajana äro allesamman öfvervägande finska, så att äfven bland ståndspersoner alla förstå och ganska många i dagligt tal begagna finska språket. Torneå, ehuru omgifvet i öster af rena Finnar, har ej kunnat undgå ett inflytande af det närbelägna Sverige med Haaparanda.

Öfver den svenska befolkningens första hitflyttning sväfvar mycket dunkel. Den härtills allmänt antagna meningen är att Birger Jarl vid sin landstigning 1248 på Österbottens kust icke blott uppbyggt Korsholm, utan äfven med svenska kolonister befolkat den närmast kringliggande kuststräckan. Att denna mening icke håller streck vid en närmare undersökning, är tillförene nämndt. Det är möjligt att någon större inflyttning från Sverige vid samma tid ägt rum, för att bättre rota det svenska väldet. Ofvanföre (sid. 55) antydes den första svenska kolonisationens höga ålder. Allt synes utvisa, att Svenskarne tidigt, redan under striderna mellan hedendom och kristendom i 11:te och 12:te seklerna, tagit det korta steget från deras egna kuster till den motliggande finska skärgården och derifrån öfver till fasta landet. Härom vittna, bland annat, de urgamla svenska former och ord, som förekomma i de österbottniska provinsdialekterna, ofta så talrika och så försvunna ur det nuvarande språket, att främlingen blott med tillhjelp af isländskan eller anglosachsiskan kan tyda dessa ljud från en aflägsen forntid. Märkvärdigt är ock, att den svenska befolkningens område åt norr upphör i Kelviå, vid samma punkt der skärgården slutas. Likväl bör märkas, att Österbottens Svenskar blott till en ringa del härstamma från den gentemot liggande svenska kusten; Helsingarne t. ex. hafva lemnat vida flera spår i Nyland än här. Med temlig säkerhet kan utredas, att invånarne i Wörå äro Dalkarlar, Mustasaariboerne Westerbottningar, NyCarleby, Pedersöre och Kronoby deremot befolkade af Smålänningar o. s. v., hvarom mera i soknedetaljerna. Deraf kan slutas, att forntida inbördes oroligheter drifvit skaror af Sveriges södra och inre bebyggare till utvandringar först åt den då nästan öde nordsvenska kusten och derifrån öfver till den närmast på andra sidan hafvet inbjudande finska.

Finnar och Svenskar i Österbotten ha ömsesidigt inverkat på hvarandra, de förre genom sin sega, härdiga kraft, de sednare genom sitt öppnare, mera företagsama väsende. Märkvärdigt är dock, att de goda egenskaperna af

*) I Brahestad förhåller sig finskan till svenskan som 11 till 3; i Uleåborg som 4 till 2, dock att alla både tala och förstå den förra.

båda framträda endast der nationaliteten bibehållit sig i någon mån ren, då deremot i de trakter, der endera nationaliteten räkat genom den andra i upplösning, en märkbar slapphet låter båda nationernas fränsidor, det svenska lättsinniga öfvermodet och den finska för krångel benägna envisheten, tydligare framträda. Dock röjes allt detta vida mindre här, än i Nyland. Man kan i allmänhet karakterisera Österbottningen som ett frimodigt, energiskt, med rika anlag utrustadt folk, hvars lynne af många orsaker blifvit mera både rörligt och sjelfständigt, än andra Finnars. Till sitt yttre är han, med undantag af vissa orter, sällan öfver medellängd, men undersätsig och muskulös. Utvandrad till södra Finland, igenkännes han lätt på sin trygga hållning och sitt obesvärade väsende. Hans qvinnor äro raskare än någonstädes annars i Finland, förrätta utarbete samt färdas på skjutsar alldeles som mannen. En följd häraf är att de späda barnen alltför ofta lemnas utan moderlig vård, och dö till så stort antal, att i vissa nejder af Wasa län hälften af de döde årligen utgjorts af barn i första lefnadsåret. Läkareråd och upplysning ha numera i någon mån afböjt denna spartanska vanskötsel, som haft till följd, att blott de starkare öfverlefva barnaåren. Bland svenska befolkningen äro Nerpes- och Wöroboerne, bland den finska Rovaniemifolket i norr samt i söder Alavo- och Kuortaneboerne, jemte deras grannar i Wirdois och Etzeri, de vackraste. Den redan nämnda Lapporacen, som, mångenstädes förblandad, likväl ännu i sin renhet anträffas i soknarne Lappo och Lappajärvi med deras kapeller samt en del af Ilmola, utmärker sig genom en reslig vext, svart hår, bruna blixtrande ögon, krokig örnnäsa samt i lynnet en viss vild energi, hvilken, kastad på åkerbruket, med förvånande ihärdighet rödjer ödemarkerna, men missledd i rusets ögonblick blodar sin hemtrakt med grymma mord. För öfrigt är det omöjligt att gifva en tillfredsställande allmän skildring af ett folk, der nästan hvarje socken särskiljes från sin närmaste grannsocken genom bestämda egenheter. Så t. ex. kan en uppmärksam resande, som några gånger färdats kustvägen fram, utan svårighet åtskilja Rovaniemibon från Kemibon, denne från Ijobon, denne åter från Uleåbon, och så vidare hela kusten nedåt samt i än högre grad bland svenska befolkningen. I allmänhet har Finnen i Uleåborgs län en viss sträfhet i sättet framför Wasa läns Finnar. Denna egenhet är så skarpt markerad, att den öfverallt framträder äfven hos de bildade klasserna, något som man nästan vid första ögonkastet röjer äfven hos nordboerne i universitetets österbottniska studentafdelning.

Wasa läns allmoge, både svensk och finsk, är bekant för sin djerfhet i krigen och sina slagsmål under freden. Stundom händer att den ena byns ungdom om lördagsqvällen tågar mangrannt ut mot den andra byns; vid första bästa anledning afbrytas gärdsgårdsstörarne, och hvardera partiet ger det andra efter bästa förmåga på ryggen. Dessa fejder ha sin heroiska sida, som består deri, att kämparne dagen derpå kunna i all endrägt sämjas i samma bänk i kyrkan; men stundom urarta de till blodiga tumult, såsom 1850 i Kauhava kapell af Lappo. Anledningen var den mycket vanliga, att drängar och annan ungdom om söndagsnatten togo husböndernes hästar ur hagen, redo dem förderfvade och lemnade dem hvar de för godt funno. Häröfver förgrymmades husbönderne och utsatte vakt vid den största beteshagen. Följande morgon fanns vakten illa slagen och halfdöd samt hästarne borta. Ungdomen tågade nu i sitt öfvermod, 50 man stark, från gård till gård, der de hade medhåll, och några vilda sällar skaffade ymnigt bränvin. Men husbönderne rotade sig samman till inemot 100 man och lade sig om qvällen i bakhåll gömda i småskogen invid en grind. Stojande kom den berusade skaran vägen framåt; då framsteg ensam och obeväpnad en af de äldste bland husbönderne och manade med goda ord till fred och förnuft. Svaret blef ett påkslag, som sträckte mannen till marken. Än engång framträdde två nye underhandlare och möttes med samma svar. Då sjöd den kufvade vreden öfver, de gömde framstörtade från alla sidor ur skogen, och här uppstod en formlig batalj, der segern om en stund blef fullständig på husböndernes sida och ungdomen fick kapitalt uppå ryggen. Dagen derpå har ett ögonvittne räknat 14 sårade, ur stånd att röra sig, i en stuga i granskapet. Veterligen spilldes den gången intet lif, men partihatet har sedan skördat enskilda offer. — Domstolarnas flesta grofva brottmål äro dråp; blott sällan förekomma öfverlagda mord, ehuru dessa då vanligen äro af grym beskaffenhet. Men allmänna säkerheten är, det oaktadt, utan fara; ytterst sällan händer att en resande ofredas; rån uppå landsväg förekomma icke i mannaminne; ofta stå den resandes alla effekter utan vård öfver natten på gården, och posten har, intill sednaste ändring, utan all fara fortskaffats från socken till socken af ensame obeväpnade gubbar eller ynglingar.

Under sednaste mansålder ha de flesta lokala egenheter i klädedrägten försvunnit, och man ser nu mest öfverallt hos männen det gråa vadmalet i jacka, tröja och byxor, omlindade kring vristen med svarta ylleremmar tätt

öfver de allmänt brukliga piexorna, hos qvinnorna den randiga mörka yllekjorteln med dess korta ätsittande ylletröja, håret i en fläta samt hufvudet betäckt af en snäf mössa, en bomulls- eller sidenhalsduk. Nordösterbottningen bär sin grytmössa (patalakki) af svart läder kantad med lamskinn, hans södra granne deremot en sammets-, klädes- eller hundskinnsmössa. Vanligen är den gråa vadmalskapprocken gemensam högtidsdrägt vid nattvardsgång, äfven i hetaste sommaren. De prydliga bindmössorna med sina spetskantade stycken, inkomna under Gustaf III:s tid och allmänna ännu för 20 år sedan, nyttjas nu blott af några få gamla. Deremot äro de långskörtade tröjorna från 1700talet åter komna i bruk både hos män och qvinnor; men "körtiläiset," ett öknamn för pietisterne, har förlorat sin betydelse, sedan äfven andra begynt nyttja skörten. Pietismen i Wasa län har med sina mörka enformiga färger fördystrat klädedrägten, men tillika på ett förvånande sätt afskaffat den förr så allmänna lyxen med bjerta sidendukar, shavlar och band; numera köpas sådana blott af upplandets Finnar, som bibehållit sin smak för grannlåt. Bland hemgjord utstyrsel märkas Lappo finskornas långa hvita shavlar, fordom äfven kortlifvade hvita klädningar på marknadsresor i höstslasket. Några svenska soknar, såsom Wörå, hafva bibehållit sin fordna drägt, den mycket korta tröjan med de täta knappraderna. Tuppfjädern är likasä vanlig i sprättens mössa, som den kring psalmboken sammanvikna näsduken i ungmöns hand under vandringen till kyrkan.

Österbottniska bondens stuga är den bäst byggda, största och ljusaste af alla finska bondstugor; ofta har den vindskamrar eller två våningar, är nästan alltid målad, stundom med olja, stundom rappad, men äfven ofta dragfull och kallare än upplandsstugorna. Renligheten är ej sällan större utan-, än innantill. Eget för orten är det öfver visthuset ute belägna s. k. loftet, der gårdens flickor sofva sommartid. Österbottningen är mycket matfrisk, den svenska bonden, der han så hafva kan, en läckermun. Hans bröllopp räcka vanligen tre dagar under fiolspel, menuett och polska, dervid utsedde pellhållare agera marskalkar. Stugan är på det grannaste klädd med lakan, speglar, brokiga dukar och sommartid med löf. Bruden nedtynges af en prålande skrud, med ofantlig hufvudresning, hvarmed hon måste uthärda i 12 till 16 timmar. Alla närvarande lägga, vid den oundvikliga dansen med endera af brudparet, en penningegäfva på brudfatet och trakteras derefter med bränvin ur en spilkum. Största delen af gästerne äro objudne s. k. golfständare, hvilka, frimodigt framträda, dansa med bruden och gifva sin gäfva. Stundom komma golfständarne enkom för att släss, eller ock yppas snart en anledning, som flitigt begagnas; ty att släss är nu engång Österbottningens svaga sida. Af sådan orsak har i de mest stridslystna soknarna bruket af knif utom arbete blifvit förbjudet. Hvarje by har sina spelmän, ofta försupna, halta eller blinda; musiken utgöres af karrikerade gamla svenska danser, numera äfven af förslitna nyare. Folkvisan i de svenska soknarna är fattig, prosaisk och lefver till en del på molodier beslägtade med psalmerna; något rikare är den i finska nejder, men allt af nyare ursprung. Blott ytterst i nordost lefva spår af den gamla runan, mest i trollsångerna. Läskunnigt och vettgirigt är hela landet; dock äro nio böcker bland tio på bondens hylla af andligt innehåll. Flera detaljer längre fram.

Österbottningen är ett händigt folk. Hans praktiska lynne har i norden sökt sig ett fält i handelstrafiken, som utmed floderna drifves i stor skala. Största köpmannen är Kemibon, han omsätter kapitaler till stora belopp; sjelf för han på egen skuta sin lax till Petersburg. Rovaniemi- och Torneåbon drifva stark handel vid gränsen. Sydligare begynner handslöjden. Redan i Kalajoki träffas bröderne Helanders förträffliga gjutgods, som sprides kring hela Finland. Gjutaren Mathias Svedbergs ljuskronor och klockor (Malaks) samt urmakaren Särkeläs kronometrar (Lochteå) äro bekanta; än mera smedslägten Könnis berömda ur. Alla dessa hafva med ringa handledning sjelfva upparbetat sina anlag. Till dessa hör äfven orgelbyggaren Granholm i NyCarleby, att förtiga hundrade andra. Trädsnideri af alla slag är mycket allmänt i de fyra mest trädslöga soknarna GamlaCarleby, Kronoby, Pedersöre och NyCarleby; i finare arbeten drifves det mest som leksak, och mänget anlag, som, utbildadt under lyckligare förhållanden, kunnat drifvas till mästerverk i skulptur, nöjer sig nu att utskära örnar till gallionerna på de österbottniske köpmännens skepp. De sistnämnda soknarna lefverera landets bästa skeppsbyggare och äro som sådana allmänt efterfrägade. Hvarje vuxen man, som icke har ett hemman, en stadigvarande tjenst eller ett lönande arbete på hemorten, vandrar ut åt söder och återkommer efter ett eller flera år med sin besparade dagspenning. I alla Finlands sjöstäder ända till Wiborg vid Saima kanal, ja i Reval och Riga, arbeta hela skaror af dessa timmermän.

Österbottens historia och topografi har lemnat rikare material, än någon annan del af Finland. Ingen provins har så blodiga minnen, så förskräckliga

ödeläggelser att rista i häfdernas bok; ingen har en ymnigare skatt af kulturhistoriska erinringar och berömda namn; ingen har funnit så många nitiska bearbetare i tal och tryck, alltifrån Martin Wargii år 1643 utgifne Commendatio Bothniæ orientalis och sedan i fortsättning en lång rad af skriftställare, ända till E. Grönblads urkunder från klubbekriget och Sara Wacklins "hundrade minnen." Vare sig att det geografiska läget, folklynnet eller de båda främsta nationaliteterna härtill samverkat, det kan icke vara en slump, att Finland slagit sina mest afgörande slag och hämtat så många af sina största män från Österbottens jord. Flera detaljer härom under landskapets minnen.

I äldre tider har Österbotten än varit med Westerbotten förenadt under samma höfding, som då kallades ståthållare i Norrlanden, än fördeladt i tre län, Kajaneborgs, Uleåborgs och Korsholms, än åter (1669) erhållit gemensam höfding, tills länefördelningen af 1772 ånyo klöf det vidsträckta landet i tvenne höfdingedömen. Den grefliga kronan öfver dess vapen innebär icke att landet någonsin gifvits såsom grefskap i län åt en enda. Tvärtom var det under Christinas regering, på donationernas gyllene tid, förlänadt på många händer. Kemi socken tillhörde familjen Stjernskjöld, Ijo och Pudasjärvi Åke Axelson Natt och Dag, Uleå slägten Gyllenstjerna, Carlö Taubarne och Limingo familjen Soop. Hela Kajana län med Salo och Brahestad, hvartill då äfven Siikajoki hörde, utgjorde, jemte delar af Savolaks och Karelen, Pehr Brahes baroni. Pyhäjoki tillhörde med frälserätt familjerna Falkenberg och Bjelke, Kalajoki var Schering Rosenhanes baroni, större delen af Lochteå tillhörde Gustaf Horn till Kankas, några mantal assessoren Rosenholm. Kelviå gafs åt hans enka. Gamla-Carleby socken utgjorde Banérs baroni, Kronoby var undantaget för hospitalet derstädes och ett kongligt skeppsvarf, Pedersöre och Jakobstad tillhörde familjen De la Gardies grefskap, NyCarleby, Lappo, Ilmola och hälften af Wörå voro Klas Totts grefskap, andra hälften af Wörå bildade Paikulls baroni, Storkyro, Lillkyro, Mustasaari och Wasa stad utgjorde familjen Oxenstjernas grefskap, Malaks och Laihela familjen Bondes baroni, Nerpes var förlänadt åt familjen Liljehöök samt Lappfjärd åt riksrådet baron Simon Grundel Helmfelt*). Österbotten var således på god väg att blifva de stora familjernas byte och dess folk deras lifegne. Lyckligtvis var denna fara snart öfverstånden. Carl XI:s reduktion drog allt under kronan tillbaka, och så litet fotfäste fick adeln der, att icke en enda sätesgård qvarstår från denna tid. Än i dag finnes ett ordspråk, som häntyder på adelns ringa trefnad i denna del af landet.

*) Mathesius De Ostrobothnia pag. 6, efter Palmskiölds uppgifter.

Ehuru landskapet, genast efter första eröfringen, lydde under Åbo stift, hade det tidtals sina egna andliga styresmän, hvilka än kallades superintendenter, än general- och landtprostar samt afgjorde vissa mål, hvilka eljest hört under konsistorii handläggning. Detta embete hade sitt eget sigill, ett altare med brinnande läga. Äldst af alla soknar är Mustasaari och strax derefter Pedersöre, hvilka båda på sin tid voro de enda i Österbotten och således ofantligt vidsträckta. Gränsen mellan båda klöf nuvarande Wörå i tu, så att allt hvad norrom läg räknades under Pedersöre, allt hvad söderom var under Mustasaari. Från dessa församlingar afsöndrades efterhand de öfriga, klufna i ständigt mindre. Kyrkorna byggdes på öar eller vid flodernas mynning, som namnen tydligt utvisa, hvarföre alla upplandssoknar äro af yngre datum. Alltintill 1851 hörde Österbotten odeladt till Åbo stift; dock att långvariga tvister under biskop Hemmings tid uppkommo angående nordliga gränsen mellan hans och Upsala stift. Sistnämnde är lades norra delen, eller Uleåborgs län, under det nyinrättade Kuopio stift. Hela landskapet innefattar 9 prosterier och 42 soknar med deras kapeller.

Den administrativa indelningen, fordom vacklande och ofta ändrad (se härom sid. 62), erhöll sin nuvarande gestalt efter stiftandet af Wasa hofrätt 1775 samt genom löneregleringen af 1831. Landet hör i judicielt hänseende under nämnde hofrätt och Österbottens lagsaga, har 9 härader och 7 provincialläkaredistrikter. Landskapet uppställde fordom Österbottens infanteriregemente om 8 kompanier och 1200 man (725 för Wasa och 474 i Uleåborgs län). Kajana län åter uppställde 3 kompanier jägare om inalles 353 man, hvartill kommo 345 man enrolleringsmanskap. Pedersöre och Kronoby soknar utgjorde, i stället för rotering, 70 timmermän till skeppsbyggeriet i Carlskrona.

I. Österbottens i söder smalare, i norr bredare gestalt kan närmast liknas vid en kindboge eller ett öra. Korsholms södra härad utgör dess sydvestra del, ett slättland, afbrutet af de föga betydliga Bötombergen samt en mängd små åar och träsk, hvilka dock nu till stor del uttorkats. Hit höra: a) Lappfjärd vid en hafsvik af samma namn; afskildes strax efter 1593 från Nerpes. Gamla kyrkan af år 1666 är nyss ersatt af en ny dyrbar och prydlig stenkyrka. I söder ligga Sideby, i nordost Bötom och i sydost Storå kapeller. I denna socken grundade Pehr Brahe den 5 Dec. 1649

Christinestad på Koppö landtudde, fordom en by. Två år derefter, den 9 Mars 1652 erhöll staden sina privilegier och tillåtelse att uppkallas efter drottning Christina. År 1765 fick Christinestad stapelfrihet på Kaskö och ändtligen 1789 egen stapelrätt. Under staden lyda 4,378 tunnland åker, äng och skog. Stadsplanen upptager 66 tunnland i 241 tomter. Christinestad, som hör till Lappfjärds pastorat, men jemte tre närliggande byar utgör ett särskildt kyrkogäll med egen kapellan, har vidpass 2500 invånare, lägre elementarskola m. m. Staden, till lästetal (1851: 3,802) den sjette eller sjunde i landet, drifver en betydande export, men ännu större import, hvarmed dess handlande till läga priser och ej utan oblida ögon af andra städers köpmän, förse halfva Finlands marknader. Med eller utan skäl har man förebrått en del af Christinestads köpmän att för vinningen af en stark omsättning underbjuda de öfriga. Stadens hamn är, näst Kaskö, den bästa i Österbotten; fartygen gå helt nära den långa kostbara bron, som förenar udden med fasta landet och 1845 invigdes med stora högtidligheter. Här inskjuter öster om landtungan den långa och smala Christinestads fjärden. Vester om landtungan ligger Björnö. Stadens mark är backig, hvilket, jemte de tättbygda gårdarna, ger det hela ett trångt utseende. Kommunalandan har de sednare åren visat sig verksam i flera vackra företag, bland hvilka en betydande pensionskassa för behöfvande borgares understöd intager främsta rummet.

Vid kusten norrom Lappfjärd är 2) Nerpes, enligt uppgift af näräpää, masurspets eller ända, emedan en björkbevuxen landtudde här utskjuter i hafvet. Landet likt Lappfjärd, kusten genomskuren af en mängd vikar och sund; skärgården begynner att utbreda sig i talrika små ögrupper invid kusten. Nerpes omtalas som egen församling redan 1331. Folket i denna nejd är djupt svenskt och mycket egendomligt; karlarne tilltagsne sjömän och skjälskyttar, segla med egna skutor, fordom på Stockholm, numera på Helsingfors, Riga, Reval och Petersburg. För allmogens deltagande i kriget 1808 blef Nerpes strängt straffadt. Qvinnorna äro, jemte dem i Wörå, de vackraste svenskor i Finland. I mången hård tid ha de visat prof på djerfhet och mod, stundom äfven på grymhet, såsom när de under klubbekriget hjelpte att med sina ämbaren klubba och med stänger nedstöta Flemingens ryttare under isen. Språket är fullt af urgamla ord och böjningar; aspirationen i början af ordet blir ett Q (qvadan, qvart = hvadan, hvart o. s. v.). Hit hör i öster Östermark och vid kusten norrut Korsnäs kapell. Korsnäs kyrka har fordom varit en på sin tid ryktbar offerkyrka, der sjöfarande, som under stor nöd gjort löften, brukade gifva allehanda föräringar. Genom det nu torra Silmarsundet i Nepes har ock fordom en så allmän segelled gått fram, att der till sjöfarandes tjenst varit kyrka, och kyrkogård. Ute vid hafsbandet i sydvest höja sig på en holme de oansenliga byggnaderna af det lilla

Kaskö, priviligierad stapelstad den 30 Juli 1785, skönt beläget mellan det smala Nyängs- och det djupa Kaskösundet, der fartygen, trygga för alla stormar, lägga till invid torget. En 189 alnar lång bro af sten förenar holmen med fasta landet. Rundtomkring ligga talrika holmar, som skydda redden, Järfö, Ängsö, Eskesö, Skjälgrund m. fl., alla längsträckta från norr till söder. Det var denna ypperliga hamn, näst Helsingfors den bästa i Finland, hvilken, jemte det rikliga strömings- och skjälfisket, gaf Kaskö sitt upphof, deri dåvarande superkargören Bladh, en varm patriot, tog en verksam del. Till staden donerades Herrmans hemman med omkring 530 tunnland jord i skärgården, sedermera betydligt ökt genom tillandningar. Stadsplanen upptager 214 tunnland med 552 indelade tomter, hvarföre dess karta har ett reguliert och prydligt utseende, men endast 150 tomter äro bebyggda, mest med fiskares läga boningar. De sednare åren hafva köpmän hitflyttat från Wasa, hvarföre staden, som har omkring 800 invånare och (1851) en handelsflotta om 823 läster, syntes vara i hastigt uppgående, men detta hopp har åter svikits genom täta sjöskador och andra handelns förluster. Kaskös välstånd fortfar att till största delen bero af fisket, som klagas vara i aftagande. Om vårarna ser man not dragas vid sjelfva torget. Staden har sedan 1817 magistrat, lägre elementarskola m. m., äfven apothek, men ingen läkare; till kyrka begagnas ett större trädhus. Orten utgör ett predikogäll under Nerpes med egen predikant.

Öster om Nerpes ligger 3) Östermark, af Finnarne kalladt Teuva efter en liten sjö af samma namn. Hörde fordom till Nerpes och hade egen prest sedan 1673; 1704 brann kyrkan genom åskeld. Folket dels finskt, dels svenskt. Vidare i norr är 4) Malaks af Maanlahti, en bred och djup vik, som af Svenskarne kallas Söderfjärden. Emedan fordom en otalig mängd svanor här uppehållit sig höstetid, härledes det närbelägna kapellnamnet Solv af sulka, gen. sulvan, vingfjäder. Malaks skildes år 1607 från Mustasaari. Landet slätt, fullt af små åar och torkande träsk; folket rent svenskt af vesterbottnisk härkomst, flinke fiskare, skyttar och sjömän. Hit höra i söder

Pörtom och Petalaks predikogäll. Skärgården utbreder sig ytterst vidsträckt och örik. Störst äro Wargö och Bredskär. På Storskär ö har fordom funnits en begrafningsplats invigd af en biskop; man gissar på Arvid Kurck, som från dessa nejder gjorde sin olycksfärd år 1522. I Pörtom är Berga glasbruk (Sjöberg). — 5) Mustasaari är den af Svenskar tätt befolkade kustsoknen närmast i norr, omgifven åt hafssidan af den rikaste skärgård. Störst äro Walgrund och Björkö; på den tredje i storlek höjer sig Replot kapellkyrka, hvars hela församling består af fiskare och skyttar, bosatta på Valsöarne, Lappören, Espskär, Koklot, Wärlaks och hundrade andra, bland hvilka de i norr belägna Michelsöarne (i ortens munart Mitjilsöuran), bestående af en tallös, grönskande, för en främmande seglare högst förvillande skärgård. Gent öfver på fasta landets djupt genomskurna, tillandade, föränderliga kust är Qveflaks kapell (Koivulahti, Björkvik) med den utskjutande halfön Iskmo Storö. Här utfaller Kyro i uppgrundad mynning. Folket är svenskt, nära beslägtadt med Westerbottningarne, mera redbart än desse; dock beskylles det ej utan grund för en viss genstäfvighet mot prester och embetsmän. Munarten utmärker sig genom ändelsen in: hästin, plojin o. s. v. I Qveflaks ligger Grönviks glasbruk; i Mustasaari Granfors pappersbruk (Grönberg). Farleden fordrar goda lotsar; numera ankra fartygen i Brändö hamn, en mil från

Wasa. Ortens första betydenhet härrör af det i urminnes tid, man vet icke mera af hvem, anlagda fästet Korsholm. Sägner och häfder tillskrifva slottet Birger Jarl och härleda dess namn af ett stort träkors, som på den då kringflutna kullen varit upprest, på engång såsom en kristlig symbol och såsom en tillflyktsort för omvände och för sin tro förföljde hedningar. Mer än något annat finskt fäste är Korsholms forntid insvept i djupt mörker. Man tror sig igenfinna dess namn i det "Krytzberg," hvilket år 1398 omtalas i fördraget mellan konung Albrecht och Margaretha. Under följande sekler var Korsholm än förbehållet kronan, än lemnadt i län åt enskilde. År 1647 skänktes denna kungsgård med dess vidsträckta ägor till Wasa stads utvidgande, återtogs 1651, i utbyte mot andra lägenheter, och förlänades åt Gabriel Oxenstjerna, indrogs ånyo till kronan 1674, var sedan anslaget till landshöfdingens aflöning och bestämdes slutligen 1817 till modell-farm för landtbrukets upphjelpande. Påtagligen anlagdt af Svenskar mot Finnar, förlorade Korsholm i en sednare tid, och efter anläggandet af Uleå och Kajana fästen, all annan betydelse, än den att vara hufvudorten för Korsholms län samt tidtals residens för ståthållarne i Norrlanden. Veterligen har slottet aldrig utstått någon belägring; man känner ej heller när dess fästningsverk blifvit förstörda. Numera återstå deraf endast de höga grönskande vallarna, en kär förlustelseort för stadens ungdom, hvilka likväl de sednaste åren, för residensets skull, blifvit betydligt aftoppade. Det här belägna länehäktet befolkas af södra Österbottens ryktbara slagsbultar.

Wasa anlades i grund af Carl IX:s fundationsbref, dateradt den 2 Okt. 1606, på Mussar (Mustasaari) bys ägor invid en hamn, som då var djup och förträfflig, men sedan uppgrundats omkring 9 fot och i följd deraf blifvit obrukbar för handelsfartygen. En smal inskjutande hafsvik, Sundet kallad, stryker längs stadens vestra sida, och gentöfver är Klemetsölandet, fordom kringflutet, nu förenadt med fasta landet. I början af sin tillvaro (1611, 1617) erhöll Wasa, jemte den tiden förmånliga privilegier, äfven betydliga donationer af jord, hvilka likväl till en del indrogos vid reduktionen, så att staden numera, utom Korsholms ägor, besitter omkring 4000 tunnland jord. Wasa bildar på kartan en nära nog regulier fyrkant om 118 tunnland och indelad i 303 tomter, med den gamla sköna kyrkan och det förfallna skolhuset i norra delen, i den södra åter Korsholm i vester samt hofrättens byggnader *) med deras lummiga dubbla alléer, stadens mest omtyckta promenad, omgifven på båda sidor af vackra hus, ursprungligen byggda af hofrättens tjenstemän och ännu till en del af dem bebodda. Strax derinvid är det på aktier byggda societetshuset med dess trädgård och park. Grönskan får ersätta den saknade utsigten öfver större vatten. För öfrigt är Wasa till stor del väl bebygdt, ehuru gatornas smalare utrymme och alla de äldre husen erinra om svenska tidens nu förgängna smak. Ett nytt gymnasiihus kommer att, jemte residentet, bidraga till stadens prydnad. Här finnas, utom vanliga embetsverk, Wasa hofrätt, guvernören öfver Wasa län, ett år 1844 invigdt gymnasium, en högre elementar-, en handels-, en slöjd- och en navigationsskola, länelazarett, provincialläkare, helsobrunn, m. m., vidare ett tryckeri, bokhandel, länebibliothek

*) Om det 70 alnar långa prydliga hofrättshuset läses i Franzéns dikter ett epigram, föranledt af en utlännings beundrande utrop: "är det i Finland bygdt, det huset?" Bygnaden, på sin tid ansedd som ett underverk, invigdes 1784 och bär inskriften: Gustavus III R. S. A. no Imperii XII exstruxit Themidique dicavit.

och egen tidning (nu Ilmarinen). Stadsförsamlingen är förenad med Mustasaari pastorat, folkmängden omkring 3,500. Oaktadt de inskränkningar man fordom envisades att pålägga handeln och hvilka, till förmån för Åbo och Stockholm, hårdast tryckte det verksama Österbotten, hade Wasa redan år 1714 10 större fartyg. Derefter gick Wasa genom kriget tillbaka, erhöll 1765 stapelrätt och repade sig med hastighet. År 1779 undgick staden den hotande faran att se denna stapelrätt öfverflyttad på Kaskö. Sednaste krigs olyckor hemsökte äfven Wasa; efterhand har det åter repat krafter och liflighet; dess välstånd, betryggadt genom en talrik och förmögen kringboende allmoge, har mähända jemnare fördelats, i stället att, såsom förr, vara hopadt på några få händer. År 1851 hade Wasa en handelsflotta om 3,497 läster. Exporten har aftagit i följd af skogbrist, men importen och frakthandeln stigit. Här finnas en tobaks- och en f. d. klädesfabrik, ljusfabrik och beckbränneri. Wasa stads kommunalauda har de sednaste åren visat sig i gamla hamnens uppmuddring samt pålandet af en kanal genom det grunda inloppet, till lättnad för sjöfarten. Här finnes ock ett mossodlingsbolag, som, stiftadt i början af detta sekel, gjort sig i hög grad förtjent af nejdens uppodling.

Till häradet höra vidare följande upplandssoknar: 6) Ilmola med Kauhajoki, Kurikka, Jalasjärvi och Peräsäinäjoki kapeller. Denna socken hvars namn några härleda af den lilla än Ilmajoki, består till största delen af en ofantelig kärrmark med bördig mylla, full af små träsk och åar, men numera till stor del uttorkad och tillgänglig för odlingen, hvartill ett här inrättadt landtbrukssällskap mycket bidragit. I hög grad glädjande är anblicken af dessa fordna vildmarker, nu klädda i yppig grönska. Folket är finskt af Lapporace, uppblandad med Tavastlänningar, och besökte fordom Storkyro kyrka, tills Ilmola år 1516 fick egen kyrka, invigd af biskop Arvid Kurck, och 1532 egen pastor. Här slog klubbekriget sitt största slag. Här ligger äfven Östermyra krutbruk, hvarom mera. Slutligen hör till häradet 7) Laihela (Laihia) med Jurva kapell. Namnet härledes af laiha, mager, hvarom finnes i kyrkoboken antecknadt: "Hæres est verus Lajala Laiha meus" — hvilket dock föga slår in, emedan dess slättland är bördigt och den finska befolkningen välmående. Laihela hörde förr dels till Storkyro, dels till Mustasaari, fick egen kyrka 1508 och blef skild socken under Johan III:s tid. Till häradet hör ock en del af Nurmo (se Lappo).

II. Korsholms medledels härad omfattar kusttrakten närmast norrom det förra. Här äro 8) Storkyro *) (Iso-Kyrö) med Ylistaro kapell och Orisbergs bruksförsamling. Genom den jemna slättens lergrund strömmar Kyro elf. Om den för sin odling berömda nejden säger ordspråket, att "Storkyro åker och Limingo äng ha icke sin like i bredd eller längd." Folket finskt, bildadt och välmående; rika jordägare, såsom Hannuksela, utså årligen 100 tunnor råg. Storkyro kyrka, byggd år 1304, således en af de äldsta i landet, lutar nu till förfall och ersättes af en ny stenkyrka; pastoratet är ett bland landets rikaste. Här stod det ryktbara slaget 1714, hvarom mera. Jernbruket Orisberg (Björkenheim) ligger täckt vid en liten sjö och smider 500 skeppund. Ägaren har der uppfört ett landtligt slott. — Närmast i vester är 9) Lillkyro (Wähä-Kyrö), som afskildes från det förra år 1607 och derförinnan hette Alastaro. Land och folk såsom i Storkyro. Dess vestliga del sträcker sig ända till kusten. — 10) Lappo, stamsätet för en af de märkvärdigaste folkracer, är finskt, har vidsträckta läga bergstrakter, bland dem det fordna offerberget Simsjö, och var, likt Ilmola, ett ofantligt öde kärr, tills det energiska folkets ihärdighet odlade obygden. För tjugu år sedan byggdes midtigenom kärret en milslång väg på kaflar, torf och lera. Sedan dess ha oöfverskådliga åkerfält med djupa snörräta diken utbredt sig på båda sidor i den fordna vildmarken. Derförinnan var Lappo tjärans förnämsta hembygd i Wasa län, men under den heta sommaren 1831 förödde skogseldarne en sträcka af flera mil och deras rök dref i tjocka moln ända till den 7 mil aflägsna kusten. På dessa vilda sveder vexer nu en jemnhög löfskog, tjärbruket har minskats till hälften och skördarna ökats tredubbelt. Här, nära Lappojoki och kyrkobyn, som dervid uppgick i lågor, stod slaget den 14 Juli 1808. Kauhava kapell i norr är ännu till hälften en mörk stenbunden vildmark, folket idogt, men ochså beryktadt såsom de mest mordiska slagsbultar sinsemellan. Till någon del gäller detta äfven om Nurmo predikogäll samt kapellerna Yli- och Alahärmä, hvilkas lika vilda natur märkbart inverkar på folklynnet. — Gladare till både folk och natur är det i vester belägna 11) Wörä, en behaglig kustnejd, omvexlande med läga löfbevuxna kullar, mellan hvilka små åar slingra sig fram. Folket är svenskt, af omisskännelig härkomst från

*) Rudbeck d. ä. bevisar ur Plutarchus, att hela Finland fordom kallats Kyronia af de Greker, som fordom bosatt sig här. Kyro skulle då vara en lemning af detta namn!

Dalarna, blondt, öppet, rörligt, gladt, häftigt uppbrusande och ovanligt vackert; dess dialekt är för främlingen svårt begripelig. Maxmo kapell med dess fiskarefolk och dess herrliga skärgård (Öster- och Westerö, Tengmö m. fl.) ligger vid kusten; likaså det genom slaget ryktbara Oravais (af Orava, ekorre) som har egen hamn och eget skeppsvarf på den betydliga ön Oxkangar. Dess sjötrafik gäller mest den här belägna masugnen jemte Kimo jernbruk (Björkenheim) vid en liten å af samma namn; smidet, 1165 skeppund, är ett bland de större, men har aftagit i följd af kolbrist. I Oravais vidtager den lerblandade sandgrunden. Härifrån går kustvägen norrut till 12) NyCarleby socken, hvilken 1611 skildes från Pedersöre. Namnet uppkommet till skilnad från den liknämnda äldre orten; landet slätt, genomflutet af den forsande Lappoki, och mycket sundt; skärgården rik och täck; största öar äro den 2 mil långa med hallon och barrskog tätt bevuxna Frösön och den mythiska Thorsön med sina djupa klipphamnar. Folket mest svenskt, af småländsk härkomst. Byarna byggda utmed elfstranden. Här ligger ock Keppos betydliga såg (Malm, v. Essen); ett pappersbruk inrättas. Munsala kapell med dess sjöbyar upptager en halfö med vidsträckta tillandningar. Ett glasbruk (Grenman) är nyligen här anlagdt. Vid tre strida forsar af Lappojoki, en knapp half mil från dess mynning, ligger det täckt belägna

NyCarleby, (Uusi Karleby) anlagdt af den store Gustaf Adolf år 1617 vid den då alltupptill staden segelbara elfven. Skeppsgården kallas ännu den vidgade stranden vid stadens norra del, men sedan hundrade år ha endast jakter och sedan femtio år endast båtar flutit upp genom nedersta forsen, den fiskrika Ragnörn. Numera ankra mindre fartyg vid Djupsten ½ mil och större vid Alörn ¾ mil från staden. Skeppsvarfvet har fyra gånger flyttats, hvarje gång allt längre ut, och är nu på den vackra, med en mängd sommarboningar bebyggda Alörn. Sina privilegier fick staden den 7 Sept. 1620 och gynnades mycket i början, så att både landshöfdingesätet (1648) och sedermera Wasa trivialskola (1641) voro en kort tid här förlagde. Med deras bortflyttning gick stadens börjande välstånd åter tillbaka. På 1830 talet tog handeln rask fart och staden ägde då öfver 2000 läster, men nedgick hastigt under en tät rad af sjöskador och cessioner samt utgjorde 1851 blott 948. Midsommardagen 1808 var här en liten, men het batalj; vid sitt återtåg brände Finnarne bron, hvilken sedan år 1817 uppfördes af v. Rosenkampff och då ansågs, för sin höjd öfver den brusande forsen, för ett storverk. NyCarleby har alltfrån dess början skonats af elden och bibehåller ännu från 1600 talet sina trånga krokiga gator, inknappade af den vid islossningar nedrasande höga elfstranden. Stadsplanen, förr blott 24 tunnland, utbreder sig nu äfven till elfvens vestra strand. Under staden lyda 3042 tunnland jord; här, som i andra österbottniska städer, idka köpmännen, till skada för handeln, både åkerbruk och boskapsskötsel. Staden har 1100 invånare, förenade med landsförsamlingen i gemensam kyrka och själavård; för öfrigt lägre elementarskola m. m. En på sin tid berömd helsobrunn och en stor mjölqvarn med grynverk m. m. ligga tätt derinvid.

III. Kuortane härad, som utgör Österbottens sydöstra hörn, för läsaren för ett ögonblick till upplandets skogar. Sydligast är 13) numera Alavo socken med Kuortane kapell (fordom under Lappo) och Töysä predikogäll. Landet slätt, genomskuret af sjöar, skogarna strängt anlitade till tjärved och skeppsvirke. Enligt folksägnen, drunknar ingen i Kuortane sjö, som är af en Lapp förtrollad. Folket finskt, idogt och välmående, lätt till lynnet och vackert till utseendet. Väfnader produceras i stor mängd till salu. 14) Lappajärvi (fordom under Pedersöre) kring insjön af samma namn med Evijärvi, Windala och Alajärvi kapeller samt Kortesjärvi, Soini och Lehtimäki predikogäll, är uppfylldt af stora kärr och mycket frostömt. Folket dels af tavastländsk, dels af Lappo race. Fordom bodde här talrika svenska kolonister, som sedermera sammansmält med Finnarne. Soini, och än mer det ensliga Lehtimäki vid landtryggens fot, äro fulla af höjder och naturskönheter. Häradets öfriga delar höra till Satakunda.

IV. Korsholms norra härad utgör norra delen af Wasa län. Vid kusten är 15) Pedersöre med Larsmo samt i öster kapellerna Esse och Purmo. Namnet, på finska Pietarsaari, härledes olika, af somliga deraf att nejden, som än i dag utgör en halfö, vid kyrkans byggande varit kringfluten och först bebodd af en svensk fiskare Peder; andra deremot tyda på S:t Peters penning, den tionde, som i katholska tiden erlades till påfven. Landet slätt och stenbundet, hvarföre de flesta åkrar äro med tjocka stenmurar omgärdade; skärgården talrik. Larsmo kapell består af en mängd bebodda öar. Folket raskt och händigt, Finlands bäste timmermän; en obestyrkt uppgift *), äro inbyggarne här och i Kronoby af vermländsk härkomst, Jakob

*) Eric Cajanus om Kronoby socken (1755) s. 18.

de la Gardie, som 1652 fick soknen i förläning, hindrades af döden att här anlägga en tillämnad stad. Följande år utfördes denna afsigt af hans enka Ebba Brahe, som genom Henrik Tavast lät på Pinnonäs fordna kungsladugårds ägor grundlägga och efter sin salige herre uppkalla

Jakobstad. Privilegierna äro utfärdade den 21 Nov. 1660 och sedan flerfaldigt bekräftade. Genast i början uppstod en stark rivalitet med NyCarleby, som här idkat handel tillförene och nu vid strängt straff härifrån utestängdes. Nära nog hade Jakobstad i denna å ömse sidor afundsama täflan dukat under, i det att Carl XI år 1682 anbefallte stadens ödeläggande och invånarnes flyttande till närmaste andra städer, en fara, som först år 1689, efter flera uppskof, var öfverstånden. Tjugufem år derefter, 1714, blefvo staden d. 4 Mars och kyrkan d. 30 Nov. af fienden brända. 1765 fick Jakobstad stapelrätt under GamlaCarleby tullkammare och ändtligen 1793 full stapelfrihet. Sedan dess steg dess välstånd betydligt. Den 2 [illegible]pt. 1835 kl. efter 10 på aftonen uppstod eldsvåda i rådman Forsbergs gård och utbredde sig under stark nordvestlig vind öfver hela den södra och bäst bebyggda delen af staden, dervid 73 gårdar, rådhuset, en mängd magasiner m. m. totalt nedbrunno. Först följande middag var faran för återstående gårdar förbi. Brandstodsbolagets förlust var 72,000 rub. banko ass., den enskilda förlusten vida större. Men Jakobstad repade sig hastigt nog och vann på sin nya reglering 1836 både utrymme och prydlighet. Staden har omkring 3000 tunnland jord; stadsplanen utgör 95 tunnland, indelade i 232 tomter. Dess 2000 invånare höra till Pedersöre pastorat. Jakobstad har, jemte provincialläkare och vanliga inrättningar, en på donation af framl. Kommerserådet Lindskog grundad lägre elementarskola. Tvärsigenom staden rinner en bäck; en half mil i vester är öppna hafvet, tre qvart mil i norr är redden och rundtomkring i norr och öster en tallös mängd af öar och sund, vid hvilka stadsborna uppfört de täckaste sommarboningar. Jakobstad hade 1851 en flotta af 3,317 läster, bland hvilka hälften på en enda hand, kommerserådet Malms. Både import och isynnerhet export äro ganska betydliga.

Längs den vid kusten slingrande vägen kommer man närmast i norr till 14) Kronoby. Här fanns af ålder en kyrka, Påras (Poras) benämnd efter ån dåvarande finska namn; egen pastor tillsattes 1607, då Carl IX:s kröning gaf anledning till namnet Kronoby. Land och folk som i Pedersöre. Om ortens stora skeppsbyggeri säger doktor Wallin i sin dagbok år 1707: "Vid Carleby och Cronoby är det största skjeppsbyggeri, der årligen skjepp förfärdigas. År 1692 fördes härifrån 32 örlogsskjepp. Här har ok fordom stora Cronan varit bygder. Engländarne måste sjelfva tilstå dessa vela med dem æmulera om Konsten, ja ok superera." — Här var ock fordom på Korpholmen, ett hospital för hela Österbotten uppfördt 1631, jemte särskilde byggnader för spetälske. Sedan denna vidriga sjukdom, som man tror föranledd genom ymnigt förtärande af skjälkött, upphört, blef hospitalet en bostad för sinnessjuke, som under egen läkare här bodde nog trängt och uselt, intill dess det nya dårhuset i Helsingfors för dem öppnade en mera vårdad fristad. — I öster är Terijärvi kapell med svensk befolkning, om hvilken ännu för 30 år sedan det berömliga intyg gafs, att der i mannaminne intet oäkta barn blifvit födt och intet mord begånget. — Vidare i norr är 15) GamlaCarleby med de vid Wetilijoki liggande kapellerna Kaustby, Öfver- och Neder-Wetil samt Halso predikogäll och det genom Runebergs dikt så ryktbara Perho. Ortens finska och äldsta namn är Kokkola (Kokkolahti, Örnvik), så benämnd efter en numera uttorkad vik, på hvars fyra stora klippor, Kokonkivet, hafsörnarna plägade lura på fisk. Namnet Carleby härledes från Carl VIII Knutson; en påtagligen grundlös sägen uppgifver att denne konung någon tid här sökt en tillflykt. Landet slätt, genomströmmadt af nyssnämnde å, hvars största fors heter Karjalakoski, efter ryske Karelare som der omkommit. Kusten djupt inskuren; Bredviks-, Yxpils- och Trullöfjärdar äro uppfyllda af holmar; störst äro Knifsund, Trullö och Renö med namn efter Lapparne samt Tankar fiskeläge. Folket dels djupt svenskt, mycket eget i lynne och språk, dels uppblandadt finskt. Klubbekriget och stora ofreden ha på orten efterlemnat många minnen.

Här anlades genom fundationsbref af d. 7 Sept. 1620 på Ristrands bys ägor och vid den då segelbara Kokkolahti (Kyrkofjärden) staden GamlaCarleby, så kallad till skilnad från NyCarleby; det förra för i vapnet en liggande, det sednare en å ända stående tjärtunna, båda med en ur sprundet utsläende läga. År 1765 erhöll staden stapelfrihet. Numera är viken uppgrundad; blott en smal försinande rännil, Sundet kallad, återstår vid stadens östra sida, och fartygen nödgas ankra en mil derifrån på den öppna redden vid Trullö. Inloppet är af många grund försvåradt. Hårda öden ha öfvergått denna stad alltifrån dess begynnelse. Dess första invånare voro bönder i Ristrands by, som slogo sig på handel; dess första hus deras oregelbundna kojor. År

1661 blef allt hvad dertills hunnit byggas totalt af eld förstördt. Derpå reglerades staden bättre. År 1697 dog dess halfva folkmängd, 234 personer, mest af hunger, ut. År 1710 härjade pesten så svårt, att de döde ej fingo rum i kyrkogården, utan måste för deras skull en ny inredas. År 1714 inkom fienden efter Storkyro slag med stor förödelse; många af stadsborna omkommo, än flera flydde; de bästa husen begagnades till stall, de sämre brändes till ved. Ett och tjugu år efter denna nödens tid ödelades ånyo, den 4 Juli 1742, halfva staden af eldsvåda; 53 år derefter, den 5 Maj 1805 utbrast ånyo eld i rådman J. Lithéns gård och lade två tredjedelar af GamlaCarleby i aska. Sedan dess har staden förskonats; lik alla österbottniska städer, kom dess handel i välstånd under kontinentalsystemet, och betydlig förmögenhet hopades på några händer. Handelsflottan utgjorde 1851: 3,310 läster. Exporten är, med bidrag från sågar i uppsoknarna, betydlig. Folkmängden är 2,500 och bildar ett särskildt predikogäll under GamlaCarleby pastorat. Stadens ägor omfatta 1,632 och stadsplanen, en åt sundet något utböjd rektangel, 43 tunnland i 254 tomter. Marken är jemn, några de största gatorna välbyggda, omgifningarna sterila och flacka. Jemte vanliga inrättningar finnes här en af landets äldsta småbarnsskolor, grundad af Kommerserådet A. Donner och Handl. M. Hongell. En annan donation af framl. Doktor Lindebäck afser ett blifvande lazarett. Ett här drifvet tobaksspinneri förser en stor del af Österbotten med s. k. långtobak.

Norrom GamlaCarleby inkommer den resande i 16) Kelviä socken med Ullava predikogäll i sydost. Namnet härledes af svenska orden källa och å, emedan den här flytande Storån säges upprinna under en sten i Lylyneva kärr. Nejden vid kusten lindrigt kuperad, hvarföre dess annars föga betydliga backar äro en skräck för de dervid ovane österbottniske hästarne. Längre inåt vidtaga stora kärrtrakter. Här börjar finskans område, som sedan fortfar norrut. Soknen skildes 1639 från G:Carleby. — 17) Lochteå, med Ylikannus och Toholampi kapeller samt Lestijärvi predikogäll, har sitt namn af lohi, lax, och skildes 1580 från Pedersöre. Landet som Kelviä, men slätare; folket idogt. En betydlig såg är här anlagd af Handl. Roos i G:Carleby. Ett förfallet monument betecknar den punkt, der konung Adolf Fredrik år 1752 spisade middag i det gröna. Härefter vidtager Uleåborgs län med

V. Salo härad, hvars vidsträckta område upptager länets sydvestra delar. 18) Haapajärvi socken med Pidisjärvi och Reisijärvi kapeller skildes för få år sedan från Kalajoki. Landet har låga åt nordvest till kusten gående bergsryggar; tvenne af deras hällar benämnas Hinkoan- och Kuhingovuori. 19) Kalajoki, med Ylivieska, Alavieska, Rautio och Sievi kapeller, skildes år 1525 från Salo och utgör ännu, efter dess klyfning, en af landets folkrikaste soknar. Soknen drifver stark handel, dess marknader äro ännu bland de mest besökta i norden. G:Carlebyboer hafva här egna tjäruplatser. Märkvärdigt är Kallankaari skär vid kusten, sedan urminnes tid ett gemensamt fiskeläge för närmaste soknar. Sommartid bebos stället af omkring 200 menniskor, hvilka här hafva en gammal kyrka, der fordom pedagogen i G:Carleby tjenstgjorde som prest. Äfven torde Kallankaari vara den enda ort i Finland, der en särskild hamnrätt kommit i utöfning *). — 20) Pyhäjoki, med Kärsämäki, Pyhäjärvi, Haapajärvi, Oulais och Merijärvi kapeller, skildes från Salo omkring 1593 och bibehåller ännu sin oformliga utsträckning, af 18 mil från sydost till nordost. Om det så allmänna namnet Pyhä, som här vidläder både insjön, elfven och flera punkter, anför Mathesius en käringsaga af innehåll, att då ströfvande Ryssar lägrat sig invid Pyhälä gård, hade buskar vuxit upp öfver deras hufvuden, hvaraf hände, att då vakten velat afhugga buskarne, han tillika afhuggit de sofvandes hufvuden; och skall fienden dervid ha lemnat gården med utrop: tämä paika on pyhä, detta ställe är heligt. Vid elfvens nu grunda utlopp hafva Brahestadsboer haft sin tjäruplats. Haukikivi klippa är märkvärdig för sin höjd och en gammal inskrift. — Vidare 21) Salo med Salo och Wihandi kapeller, så benämndt, emedan platsen der kyrkan står (Kirkonluoto) fordom varit kringfluten. Salo är den äldsta socken i norra Österbotten och särskildes redan i Magnus Smeks tid från Pedersöre. Landet lindrigt kuperadt, kusten för det mesta kal. Här grundlades af Pehr Brahe, genom fundationsbref af den 5 Dec. 1649, det efter hans slägt benämnda

Brahestad (Salo, Salosten kaupunki). Privilegierna äro stadfästade åren 1651, 1652, 1676, 1680 och 1791, då Brahestad erhöll stapelrätt. Vapnet är det gamla Braheska. Staden är belägen tätt invid kusten; dess hamn, som skyddas af Långholmen m. fl. mindre öar, har sedan 200 år mycket uppgrundats. Till staden donerades ursprungligen Palo och Savolaks byars mark, hvilken sedan till en del blifvit reducerad och nu utgör 3649 tunnland. Stads-

*) H:fors Morgonblad 1843 N:o 21.

planen upptager 86 tunnland i 204 tomter. Folkmängden utgör 2000 personer och har gemensam kyrka med Salo. Brahestad drifver betydlig handel, mest export, och hade 1851 en flotta af 3,916 läster, hvaraf hälften tillhörde Kommerserådet Franzén. En liten tobaksfabrik anlades här 1848. Invänarne äro bekante för att vidhänga gamla goda sedvänjor. Läget är öppet, omgifvet på tvenne sidor af sjön, staden regulier och icke illa byggd. Märkvärdigast i Brahestads annaler är den stora eldsvådan den 6 Oktober 1810, då större delen af staden nedbrann.

Vidare i nordost är 22) Siikajoki med Pulkkila, Piippola, Frantsila, Paavola och Revolaks kapeller. Namnet än härledt af siika, sik, än af Sikakivi (Svinstenen), der elfvens källa upprinner, och som sedan skulle blifvit förskönadt med ett i. Nejden, lindrigt kuperad, är berömd för tvenne raska bataljer 1808. — Till häradet hör ännu det 4 mil ut i hafvet belägna 23) Karlö (på finska Hailuoto), som redan år 1593 hade egen pastor. Ön är 1½ mil läng, jemn, med en obetydlig sandäs Hypä, som tjenar till landkänning, har små bäckar och träsk samt tvenne hamnar Santisen hamina och Petti. I öster ligger den nära 1 mil långa Hanhinen. Farleden till fasta landet är öppen och farlig samt höst och vår nästan ofarbar. Öns första bebyggare voro fiskare; än i dag lemnar den sandiga jordmänen en otillräcklig skörd. Karlö led mycket under stora ofreden af ett fiendtligt infall 1714, då nästan hela dess befolkning, jemte ett stort antal flyktingar, ödelades. Här omkom på värisen 1743 den tappre öfverste Freudenfelt, hvars förmenta silfversäckar sedan förgäfves efterfiskats.

VI. Uleå härad omfattar en stor landsträcka från Bottniska vikens nordöstra hjessa till archangelska guvernementets gräns. Här möter vid den åt öster inböjda kusten det i halfcirkel belägna 24) Limingo med Kembele, Törnävä, Temmes och Lumijoki kapeller. Nejden är öfverallt mycket jemn och tydligen en forntida sjöbotten. Ännu vid högt sjövatten är slätten vid kusten ganska våt. Kembele viken skär här in. Den för sin storlek berömda Limingo äng kan icke i sin helhet öfverses, emedan buskar och småskog skymma utsigten. Täckt, men enformigt slingrar sig vägen genom ständigt samma gröna fält utan gärden. Limingo har i slutet af 14 och 1500 talen mycket lidit af fiendens infall. — Närmast i norr är 25) Uleå socken (Oulun p.) med kapellet Uleå Salö, hvilken 1610 skildes från Limingo, detta åter före 1490 från Salo. Nejdens största märkvärdighet är elfven. Om forsarna m. m. längre fram. Landet vid kusten slätt och sandigt, invänarne ett folk af köpmän och fiskare. Salön (af det finska salo) är i sydvest från staden och skildes fordom genom ett smalt sund från fasta landet, men sammanhänger nu dermed, i följd af tillandningen. I denna nejd är

Uleåborg (Oulu), den största och rikaste stad i Österbotten. Redan på 1400-talet var här en köping, der ortens verksama folk dref handel med lax och tjära. Efter slottets byggande 1590 fick orten en ökad betydenhet. Redan 15 år derefter, 1605, förordnades anläggandet af en stad, som den 26 Sept. 1610 erhöll privilegier och den 3 Dec. 1765 stapelrätt. Från sistnämnda tid daterar sig Uleåborgs välstånd. Staden är belägen tätt söderom elfvens sista fors, Merikoski, som strid och mäktig utströmmar i norra hörnet af Uleå-bugten, kringflytande flera öar: Hietasaari, Halstinsaari och Toppilansaari. Sundet mellan den sistnämnda och fasta landet var fordom smalt och grundt, men genomskars år 1724 af värfloden till ansenligt djup. Lastade fartyg ankra nu på Toppila redd utanför ön. I sjelfva forsmynningen ligger en mängd holmar: Pikisaari med dess skeppsvarf, Halkosaari, Slottsholmen (Linnasaari), Ryssänsaari med dess lazarett o. fl. andra. Mellan de två förstnämnde passerar den resande på färja öfver till Torneåvägen. Sedan 1776 har Uleåborg varit landshöfdingeresidens; jemte vanliga inrättningar, finnes här sparbank, bibelsällskap, tryckeri, tidning (Oulun Wikko Sanomia) m. m., provincial- och slottsläkare samt helsobrunn. Stadsförsamlingen hör till Uleå pastorat; folkmängden är öfver 5,000. Handeln är mycket liflig, exporten en af de största i Finland; mängen gång ser man 60,000 tunnor tjära upplagda vid tjärhofvet. År 1851 utsände Uleåborg en flotta om 4,871 läster kring alla haf. Hela den finska nordens handel koncentrerar sig på denna punkt; långt ifrån Lappland nedkomma renhjordarna, långt ifrån de innersta sjöarna komma tjäran och plankorna; mängen vinterdag komma 200 slädar, ehuru trafiken från Savolaks alltmera drager sig österut. Till industriela märkvärdigheter höra den inventiösa stora grynqvarnen, en tobaksfabrik m. m. Staden äger 9745 tunnland jord, utom Toppila hemman; stadsplanen, indelad i 533 tomter, upptager 210 tunnland och bildar en rektangel, stympad af strömmen i dess nordvestra hörn och genomskuren af en bäck, Juurus Oja, hvars stränder de sednare åren blifvit planerade och med träd planterade. Om Uleåborgs öden, slottet m. m. se längre fram.

Öster om staden kring elfvens stränder är det romantiska 26) Muhos med Utajärvi kapell. Landet uppfylldt af täcka höjder, åar och bäckar, folket vidskepligt. Myllyranta jernbruk är här beläget. Vidare norrut: 2) Ijo med Öfver- och Neder-Kimingi, Haukipudas och Kuivaniemi kapeller. Rudbeck d. ä. härleder namnet från Isis, Jo! Floderna och kusten mycket fiskrika; Ijo laxpator täfla med Kemi och Uleå; sedan ett par ärtionden uppköpes den mesta laxen af Ryssar och skickas dels land-, dels sjövägen till Petersburg. Kemi, Ijo och Uleå voro under Gustaf I:s tid de tre fria hamnar i östra Norbottn; redan år 1374 synes här ha varit egen kyrka. Här är Nyby glasbruk (Fellman). I öster vid samma elf är 28) Pudasjärvi, som 1641 skildes från Ijo och derförinnan var lappmark. Namnet af pudas, ett smalt sund. Slutligen i nordost, kring det betydliga Muojärvi och en mängd andra sjöar, utbreder sig 29) det fjällrika, ödsligt sköna Kuusamo, odlingens unga eröfring på den fordna lappmarkens gebit, än i dag en bostad för ren och björn, men numera befolkadt af finske kolonister och räknadt till Österbotten. Här är det märkvärdiga högst pittoreska Paanajajärvi med dess röda klippor. Söderom dessa nejder är

VII. Kajana härad, det fordom s. k. Kajaneborgs län, Kajanien. Dess egentliga kärna är 30) Paldamo socken med Kajana och Säresniemi kapeller. Namnet härledes än af peltomaa, åkerjord, än af udden Paltaniemi; och har soknen, som ända till 1560 var en lappmark under Limingo och sedan åtskilts under namn af Uleåträsk, på sin tid varit den vidsträcktaste i Sveriges rike, så att presterne 4 gånger om året kringrest att skrifta, döpa och viga. Nejden, kring den stormiga stora Uleå sjö, hvaröfver sommartid all trafik röres, har ödsliga fjälltrakter och mycken oländig mark. Här visade folksägnen Hiisis borg med en famn mellan hvarje trappsteg; af ortens högesta Kalevaslägte lefde i början af 1700-talet den 4 alnar och 4 tum länge Daniel Cajanus, som visade sig för pengar. Här anlade Pehr Brahe i sitt grefskap år 1651 det 17 mil i öster från Uleåborg belägna

Kajana. Dess äldsta privilegier gingo förlorade vid fiendens infall 1716. Staden är belägen på södra stranden af den strida ström, som uttömmer de östra vattnen i Uleå sjö och hvars brusande vågor omsluta slottsholmen med ruinerna af det gamla fästet (hvarom mera). I öster utfaller strömmen från Nuasjärvi genom Koivukoski fors; i vester dånar Ämmä fall och Sotkajärvi sjö som sammanhänger med Uleå. Läget är pittoreskt, men staden inskränkt, till stor del bestående af kojor (ännu för 60 år sedan af pörten). Stadsplanen af 30 tunnland upptager 80 tomter. Under staden lyda omkring 30,000 tunnland jord. Folkmängden är 500. Intill 1786 utgjorde staden eget pastorat, men lades sedan som sacellani under Paldamo. Här finnes en provincialläkare (nu Elias Lönnrot) och en helsobrunn. Kajana marknader äro bland de betydligaste i norden, och den lilla staden får då ett högst lifligt utseende. Om dess öden mera längre fram.

Till Paldamo hör äfven Manamansalo ö i Uleå sjö, 5 mil i omkrets, oländig, med flera insjöar och glest bebodd. Sommartid går hela trafiken mellan Uleåborg och Kajana sjöledes här förbi, ej utan fara, emedan insjöns lätta vågor äfven vid vanlig bläst gå ganska höga. Paldamo äldsta kyrka byggdes på Manamansalo. I nordost från Kajana är 31) det vida ödsliga Hyrynsalmi med Suomussalmi, Puolango och Ristijärvi kapeller. År 1786 afskildes denna socken från Paldamo. Lika vidsträckt, fullt af sjöar, kärr och höjdsträckningar är det i söder om Hyrynsalmi belägna 32) Sotkamo med dess kapell Kuhmoniemi, å ömse sidor om de stora vattendragen från öster. Afskildes år 1647 från Paldamo; namnet af sotka, mås. Om folket i nejden norrom landtryggen säger Savolaksaren: "Kajanabon med de magra kinderna äter sofvel äfven utan bröd;" hvartill denne svarar: "Savobon med den plussiga kinden vill med gröten äta bröd." Om det här belägna höga berget Wuokatti gå flera sägner. Man säger att på dess topp finnas insjöar med sällsama fiskar; att berget med dån och gny förebådar pestilens eller hårda missvextår samt att flera rökar derifrån uppstiga sommartid, hvilket allt torde ha en naturlig förklaring.

VIII. Kemi härad är den nordligaste i Finland. Här ligger vid kusten 33) Kemi med Tervola och Simo kapeller. Namnet väl föga nog af Cimmerierne, snarare af kymi, kym, en strid flod. Landet vid kusten slätt; genom Simo stryker en låg bergsrygg. Skärgården har en mängd öar: Savisaari, Yxkuusi, Montaja, Tiuranen m. fl. Laxfisket, af ålder vida berömdt och fordom idkadt af Sigtuna stadsboer, som qvarlemnat sitt namn i en by, hitförde tidigt en driftig befolkning. I en nyare tid är Kemi bekant för sina tre kyrkor. Äldsta qvarstående kyrkan anses vara byggd år 1521. När denna med tiden hotade att ramla, uppfördes en ny och prydlig kyrka af sandskiffer, men så illa, att äfven den om få år hotade att instörta, hvarefter den tredje kyrkan uppfördes. Alla tre helt nära hvarandra erbjuda en

egen anblick. — 34) NederTorneå socken med Karungi kapell sträcker sig längs flodens östra strand. Här anlades ½ mil från elfvens utlopp, på en af elfven kringfluten holme, Svensar (Svensksaari, en bastard af båda språken?), äfven Satama kallad, är 1621 Finlands nordligaste stad

Torneå (Tornio), i början Törnö kallad, och räknades under svenska tiden till Westerbotten. Vid sidan af hufvudarmen, som kringflyter Björkön m. fl. holmar, utströmma i slingrande grenar Liakka och Liakkala åar samt bilda jemte den förstnämnde ett vidsträckt alltmera uppgrundadt delta, hvars sandiga jord endast längsamt blir fruktbar. Stadens läge uppå sin kilformiga ö med färjstället i öster och det svenska Haaparanda i sydvest, är i hög grad pittoreskt (se planchen). Privilegierna äro daterade den 12 Maj 1621 och sedan flerfaldigt bekräftade. Den 23 Juli 1823 fick Torneå stapelfrihet och har sedan gynnats med flera donationer. Den fordna praktfulla kyrkan nedbrann d. 21 Juli 1682; talrika eldsvådor åren 1672, 1677, 1688 och 1714 samt krigets härjningar 1715 hade förstört staden i grund, hvarefter år 1718 en ny byggnadsplan utstakades. Den 25 Maj 1762 nedbrann åter största delen af staden, hvarefter beslöts att flytta densamma till Björkö, hvilket beslut dock återkallades 1767. Stadsplanen om 37 tunnland är indelad i 112 tomter; under staden lyda 15,182 tunnland jord. Folkmängden är omkring 650 och hör till Neder Torneå pastorat. Jemte vanliga inrättningar finnas här en provincialläkare och en grekisk kyrka. Torneå har ännu ej kunnat arbeta sig upp ur sin vanmakt; dess handel är obetydlig och drefs 1851 med 180 läster. Förnämsta näringskällan är fisket, deri staden genom fyra resolutioner från 1600 talet erhållit del. Kronans i 6 s. k. kolklag indelade laxfiske uppläts år 1791 på 100 års arrende åt allmogen.

Nordligt i häradet äro vidare 35) Öfver Torneå med Turtula kapell, 36) Rovaniemi vid Kemi elf, 37) Kemiträsk kring insjön af samma namn samt Kuolajärvi lappmarksförsamling. Elfstränderna äro väl odlade med yppig vegetation; Rovaniemi och Öfver Torneå äro mest välmående, väl bebyggda och ha ett hyfsadt och kunnigt, men äfven ostadigt folk. Kemiträskboerne äro kände för sin omättliga processlystnad. De inre trakterna ödsliga, kärr- och vattenrika.

VIII. Till Lappmarkens härad hör 38) det kilformigt långt i norr uppskjutande Muonioniska öster om Muonio elf, liksom de förra odladt och befolkadt endast vid elfstranden. Häradets öfriga delar räknas till Lappland samt tilläggas här såsom en komplettering af Österbotten och emedan de underlyda Uleåborgs höfdingadöme. Men Lappland (Same ädnam, Sameland) — ehuru fordom bland Sveriges länder upptaget som grefskap med eget vapen, en naken vilde med krans på hufvudet och klubba på axeln — kan här ej behandlas som skild provins, både för den finska andelens onaturliga gränser och emedan denna utgör allenast ett fragment af det fordna. Nämnde andel består af två hufvuddelar: 1) Torneå lappmark, den vestra och mindre delen, med Enontekis kapell under Muonioniska samt 2) Kemi lappmark, den östra och mängfaldt större, med Sodankylä socken och Kittilä kapell samt ytterst i norr Utsjoki socken med Enare kapell. Landet är uppfylldt af fjäll, floder, sjöar, omätliga kärr och hedar, glest bevuxna med dvergaktig skog, som slutligen upphör och, med undantag af nödvuxna buskar, framter polarländernas bistra natur i hela dess nakenhet. Enontekis har en mängd åar och små sjöar, som från det vattendelande fjället i norr nedflöda i Muonio. Högsta fjälltoppen är det vilda Ounastunturi. Samma fjäll afskära Kemi lappmark på tvären i tvenne delar. I söder insamlar Kemi elf sina rika tillflöden öfver hela sträckan af Sodankylä, som derest kärren odlades, anses kunna på sina 260 qvadrat mil nära 100,000 invånare i stället för de 2 till 3000, som nu der finna en knapp bergning. Fjällen sprida sig här i enskilda toppar: Karestunturi, Luostat:ri, Pyhät:ri, Suast:ri m. fl., och bilda i öster en sammanhängande rygg, som åter bildar en rät vinkel med förstnämnda fjäll. Här ligga Sompiojärvi, Luirojärvi m. fl. sjöar tusen fot öfver hafsytan. I norr är den stora Enare sjö (Inara) med dess utlopp Patsjoki och dess tillflöden Ivalojoki, Waskijoki m. fl. samt i vester det ensliga Peldoivi fjäll. Gränsen mot norrska lappmarken bildas af Enarijoki och Utsjoki. Kyrkan af samma namn ligger under 69 gr. 53 min. polhöjd, 10 mil söder om Nordkap, byggdes år 1700 och fick ständig prest 1743. Dess pastor har betydliga företräden i ecklesiastik befordran — en billig ersättning för umbärandet af de flesta lifvets beqvämligheter. Sedan förra prestgården för vidpass 15 år sedan afbrann, har en ny och bättre blifvit uppförd. Enare hade kyrka redan 1639. Om Lapparne se sid. 20 ff. Numera ha finske kolonister och med dem åkerbruket trängt vida uppåt. Närmare detaljer om Lappmarken kunna inhämtas ur Högströms och Sjögrens beskrifningar. Franzén i sin vackra dikt "Emili eller ett år i Lappland" har målande skildrat denna ensligt storartade natur.

Österbottens Minnen.

1. *Krigsminnen.*

Ingenstädes i Finland hopa sig minnena af forntida fejder i sådan mängd och i sådan glänsande storhet, som i Österbotten. Men dyrt har denna provins fått köpa äran att vara sitt lands berömdaste slagfält; ingenstädes har kriget slagit så djupa sår som här; ingenstädes ha dess härjningar varit förfärligare, dess minnen outplånligare från slägte till slägte.

De äldsta hågkomsterna från Birger Jarls tid äro försvunna. Dernäst kommo fejderne med afundsame Tavaster, som här haft sina fordne fiskalägen och ännu i Gustaf I:s tid brännt svenske nybyggares gårdar. Derpå följde ryska fejder. År 1496 inbröto Ryssarne från nejden af Dvina in i "de tio flodernas land." Åren 1498, 1517 och troligen deremellan, nya infall. År 1556 voro alla Österbottens skidlöpare i rörelse för att vänta fienden. År 1582 härjade denne ånyo. År 1589 om våren berättas Ijoboerne ha ströfvat inemot Kantalahti hafsvik och tagit stort rof. Medan desse ännu voro borta, inryckte fienden 3000 man stark och brände Ijo samt Limingo (?) kyrkor. År 1590 vid jultiden bröto Österbottningarne öfver gränsen, brände och plundrade Pethschenska klostret, dervid 56 munkar och 65 af betjeningen sägas ha blifvit dödade. År 1591 brände Ryssarne 3000 man starka Limingo och Siikajoki kyrkor, plundrade Uleå samt dödade eller tillfångatogo 172 personer. Året 1592 var nytt infall; tre år derefter kom freden i Teusina, men ännu in på 1600-talet (1614) fortforo dessa ömsesidiga härjningståg.

År 1596 uppkom i Österbotten det förödande klubbekriget (nuja-sota), så kalladt af de klubbor bönderne brukade jemte bågar och då ännu sällsynta eldgevär. Johan III hade år 1590 försäkrat allmogen, för dess bistånd mot fienden, om frihet för borgläger; Claes Fleming, i kamp mot Ryssen och hertig Carl, aktade icke denna försäkran. Bönderne sände Bengt Poutu till hertigen, som uppmanade dem att värja sig sjelfve. I Storkyro började upproret. Flemingens ryttare dels förjagades, dels dödades grymt, såsom när mänge af dem stoppades lefvande under isen i Lappfjärds å, dervid qvinnorna, förbittrade öfver lidet öfvervåld, slogo dem med ämbaren och byttor i hufvudet; andre åter uppställdes till mål för böndernes pilar. Nu drogo desse under Jakob Ilkkas anförande i stora skaror öfver Tavastskogen, i afsigt att intaga Tavastehus och Åbo samt bränna den med Sigismund hållande adelns gårdar. Några styckeskott vid Birkala prestgård dref skaran på flykten. Upproret utbredde sig öfver norra Tavastland och inåt Savolaks under mängen blodig bragd. Då ryckte konungens fogde Abraham Melchiorson upp till Kyro, lät fängsla Ilkka m. fl. bondechefer, rådbråka somliga och bortföra andra till Åbo. Vid Santavuori i Ilmola skall ett slag hafva stätt. Nu reste sig hela norra Österbottens kust alltifrån Kemi nedåt, bönderne grepo Abraham M:son vid Karleby kyrka, skickade honom fängslig till Stockholm samt upptogo och begrofvo sina steglade kamrater. Man ur huset tågade ut och mötte Fleming på isen af Ilmola å, der bönderne, förtröstande på sitt antal, begynte skjuta på förtrupperna. Flemingens ryttare höggo nu in uppå bondhopen, och 4 till 5000 bönder omkommo jemmerligen dels för svärdet, dels 12 och 12 i knippor sammanbundne och doppade under isen. Derefter drog herr Claes uppåt Kyro, straffade hårdt de upproriske och deras presterskap, lät plundra deras gårdar samt ånyo stegla de begrafne bondechefer, hvarefter upproret stillades, efter att hafva kostat Österbotten och en del af Tavastland omkring 11,000 stridbare män, förutom dem som af hunger och elände omkommo i skogarne.

Förutom Ryssarnes infall 1656 i Kajanatrakten, var Österbotten under 1600-talet förskonadt för fiendehand. Kom så stora ofreden, som först efter Storkyro slag (hvarom mera) här blef en grufvelig nödens tid. Efter slaget drogo sig qvarlefvorna af finska armén till G:Carleby. Fienden tågade efter, brände Jakobstad och sköflade kyrkan *), men NyCarleby, som skickade en deputation till dess möte, blef skonadt. I Mars drog sig fienden tillbaka till T:hus; sommaren 1714 skötte folket ännu sitt jordbruk, men i Oktober kom fienden tillbaka, finska armén drog norra vägen bort. Vid NyCarleby Åminne landsteg fienden från sina galerer, medan en del af hans här ryckte kustvägen uppåt. Efterhand kom hela Österbotten i fiendens våld, som under Tschekin hade sitt hufvudqvarter uti Korsholm. En outsäglig ångest fattade

*) Vid det fienden höll på att afhugga oket på klockorna, för att föra dem bort, kom öfver dem "en hastig häpenhet och ett faseligt dön af det att kyrkogården remnade vid södra hörnet" (af jordskalf!), hvarefter fienden halsöfverhufvud flydde och "förföljdes af spöken" till NyCarleby Åminne. Se Aspegrens disp. om Pedersöre.

allmogen; enhvar skyndade att fly och lasta på kärror sin dyrbaraste egendom; vägarna voro fulla af dessa olycklige, och ofta hände, att när bland de efterste uppkom ett rop, lemnade hela raden sina kärror i sticket, för att rädda sitt lif med en hastig flykt till skogen. Och hände detta dagligen många gånger. Var man eller hustru borta från hemmet, gaf sig dock ingen tid att vänta; öfverallt var ett jemmerfullt frägande efter ens närmaste. Många flydde sjöledes öfver till Westerbotten, och så många segel syntes på sjön, att den retirerande armén i Kalajoki trodde sig se fiendens galerflotta och i största hast drog norrut. Till Carlön samlades många flyktingar; här öfverföllos de af kosackerne, de mesta omkommo, många uppsnappades af fienden på sjön, andra försmäktade på enstaka klippor. Partigångare, hvilkas minne ännu lefver under namnet Sissar, gjorde fienden mycket förfäng; äfven allmogen rotade sig tillsamman och öfverföll spridda fördelningar, hvilket drog en gränslös ofärd öfver skyldiga och oskyldiga. Stora sträckor föröddes, rekryter utpressades, fullvuxne och barn bortfördes till lifegne. År 1715 utbredde sig fienden allt längre norrut, ända till Öfver Torneå, år 1716 ända till Luleå; för öfrigt drog han sig om vårarna tillbaka till Wasa och Kyro samt återkom på hösten, då allmogen bergat sin ringa gröda, som till skatter och gärder uttogs. Allt var i oreda; förgäfves sökte den menniskoälskande furst Galitzin att organisera en regelbunden förvaltning och hejda soldaternes framfart; honom ovetande öfvades allt slags öfverväld. Härunder nedgrofs i jorden mycken egendom, som sedan aldrig återfanns, hvarföre skattgräfveriet ännu på många orter är en vurm. Till detta elände kom en hungersnöd utan like, så att en moder åt sina döda barn; saltet säldes skedbladtals; tjära och annan transport måste bonden med egna händer släpa åt fienden. Landet liknade en ödemark, gärdarne öde eller brände, åkrarna i lindarna, ängarne orödjade, vilddjuren hemma öfverallt och sjelfva sederna mycket förvildade. Ändtligen kom freden, de qvarlefvande flyktingar vände åter från Sverige, några goda år gynnade det arma folkets ansträngningar, och småningom repade sig Österbotten, dock ej utan djupa ärr och dystra minnen från denna den förskräckliga stora ofredens tid.

År 1742 inträngde fienden ånyo under general Kindermann. Denne höll sträng manstukt, sammankallade landständerna och öfverdrog åt dem landets styrelse, hvarföre hans soldater kallade honom Österbottningarnes gud. Dessa år äro kända under namn af husar-åren, emedan ryska styrkan mest bestod af rytteri. — Af 1788 års krig kände Österbotten endast gärder och utskrifningar. Desto blodigare blef för detta landskap året 1808.

Finska hären hade retirerat till Österbotten. Uppmuntrad af sin framgång i södra Finland, beslöt general Buxhoevden att afskära dess återtåg. Första affären var vid Sundby d. 1 April; kort derefter skedde under häftiga anfall reträtten till Siikajoki. Det var här den snillrike Adlercreutz, som märkte att fienden under försöket att kringränna Finnarne försvagat sin center, i hast befallte dennas genombrytande och sålunda förvandlade försvaret till anfall. Detta lyckades; Finnarne togo kyrkobyn med storm och 260 fångar, och ehuru Klingspor redan följande dagen befallte fortsatt reträtt, hade likväl hans här återvunnit den förlorade tron uppå segern. Det var ochså här Kulneff förbjöd sina jägare att skjuta på den tappre Björnstjerna, på samma gång som Adlercreutz förbjöd de sina att skjuta på Kulneff. Nästa segern var den vid Revolaks (se planchen). Från Brahestad utfärdade Klingspor en proklamation till Österbottningarne med uppmaning att göra fienden all möjlig skada, hvilken uppmaning, utan vapen och ledning, endast ädrog hela menigheter (såsom Nerpes m. fl.) fiendens hämd. Vid Pulkkila kyrkoby anföll Sandels den modige Abukoff d. 2 Maj, sprängde dödade eller tillfångatog hans 500 man samt rensade framför sig vägen till Kuopio. Sju dyrbara veckor låg Klingspor overksam i Brahestad. Ändtligen ryckte han i Juni åter söderut. Fieandt tog i Perho en vigtig transport och 85 man. Midsommardagen tidigt på morgonen gjorde Adlercreutz och Döbeln ett djerft försök att öfverraska general Jankovitsch med dess stab i Ny Carleby; en liten, men het kanonad uppstod å ömse sidor om elfven, men Döbeln fördröjdes på en oländig omväg, fienden kom undan och brände bron. Det var här Döbeln, under försöket att rida öfver elfven, nära nog hade drunknat. I sammanhang härmed hade Bergenstråle med 1090 Vesterbottningar d. 25 Juni gjort sin olyckliga landstigning mot Demidoff i Wasa. Tre timmar rasade striden på stadens gator med lika tapperhet å ömse sidor, men kringgångne och af fiendens stycken ödelagde, sprängdes Svenskarne fullkomligt och staden behölls af fienden. Hotad af Klingspor och den väpnade allmogen, drog sig Demidoff till Lappo, der fyra vägar sammanstöta. Här väntade ryska hufvudstyrkan under Rajevskij den från norr anryckande Klingspor med finska hufvudhären. Redan i Kauhava begynte striden med lätta trupper den 14 Juli och tilltog i häftighet, ju närmare Finnarne avancerade mot Storbyn vid Lappo kyrka.

Först kl. 4 e. m. begynte det egentliga slaget. Cronstedt med Savolaksarne angrep fiendens högra flygel, Döbeln med Björneborgarne den venstra, oaktadt en mördande eld från rägäkrarna. Fienden försvarade sig med mycken tapperhet, men kastades tillbaka under hurrarop. En skicklig frontförändring af Rajevskij räddade hans här, som i god ordning och efter att hafva antändt Liuhtala by drog sig tillbaka åt Kuortane. Man påstår, att derest Adlercreutz besatt denna väg, skulle segern vid Lappo blifvit afgörande. En enkelt monument vid vägen utvisar ännu den tappre, der fallne friherre Ramsays graf.

Klingspor försummade segrens frukter. Vid Kauhajoki anföllS d. 10 Aug. Döbeln af Uschakoff. Åtta timmar varade en vacker ordnad strid vid kyrkobyn och Knutila gästgifveri, hvarefter fienden med förlust tillbakaslogs. Den 17 Augusti var det raska slag vid Alavo, som Runeberg vackert besjunger i "Veteranen." Adlercreutz angrep Erikson och Sabanieff, som modigt försvarade sig. Redan i första anfallet kl. ½ 2 e. m. sårades illa den tappre Cronstedt. Fienden stödde sin högra flygel mot Alavo sjö, den venstra mot skogen; hufvudskaran stod vid byn Härkönen. Förfärligt smattrade styckeelden. Främst trängde Karelske jägare och en bataljon Savolaksare under Lode. Allt måste vika för dessa tappre. Fiendens linie genombröts, på qvällen var slaget vunnet. Striden var en af de hetaste under hela kriget; tusen döde och sårade betäckte skogen och slätten invid kyrkan. — Vid Lappfjärd kastades d. 29 Aug. fienden tillbaka af Vegesack. Men Fieandt blef slagen vid Karstula, och Klingsporska hären måste åter retirera åt norr. Sedan Kamenskij d. 31 Aug. kastat Gripenberg tillbaka, angrep han den 1 Sept. kl. ½ 12 på dagen denne och Adlercreutz vid Ruona pass i Kuortane, der vägen går på en 330 famnar läng bro öfver kärr med en rännil i midten. Ända till mörkret varade striden, och fienden kastades öfverallt tillbaka, men Adlercreutz, fruktande att blifva kringränd, drog sig under natten tillbaka till Salmis by i Kuortane. Redan följande dag blef han häftigt anfallen; hans förtrupper veko långsamt under 5 timmars blodig strid. Kl. 2 e. m. anföll ryska hufvudstyrkan finska centern, slogs tillbaka, anföll ånyo venstra flygeln, sprängdes med drufhagel, men tog efter ytterst häftig strid den enstaka gård, om hvilken man sednast kämpat. Nu kom Klingspors befallning att retirera till Lappo, och så slutades denna tre dagars blodiga å båda sidor hedrande kamp, som å finska sidan kostat 900, å den ryska 1200 man döde, sårade och fångne. Finska hären drog norrut, utrymde Wasa, kämpade vid Juthas och Oravais, (se plancherna) retirerade vidare under mindre strider vid Esse och Kelviä, och slöt d. 29 Sept. stilleståndet i Lochteå. Härmed voro de stora striderna slut för Österbotten och snart nog för Finland. Hvad sedan inträffade, när den modige, men gamle Klercker kom i Klingspors ställe, stilleståndets uppsägning d. 27 Okt., striderna vid Sippo och Kalajoki d. 9 Nov., sjukdomarna, hungern, kölden, förtviflan och deras gemensama frukt, konventionen i Olkijoki d. 19 Nov., — allt detta bildar det blodiga skådespelets sista akt.

S. Wacklin i sina "hundrade minnen från Österbotten" omtalar några gladare drag från denna märkvärdiga tid — den lilla sidan deraf; den stora förvaras för alla tider i "Fänrik Ståls sägner."

2. *Österbottens prest- och köpmannaslägter.*

Den främsta af detta landskaps egenheter, stundom ett fel, oftare ett företräde, är dess skarpa individualitet. Den röjer sig hos personer, hos slägter, hos hela menigheter. Österbotten har icke och har aldrig haft någon adel, men dess prest- och borgareslägter ha genom århundraden bibehållit vissa utmärkande egenheter. Ovanligt är redan det kända faktum, att dess flesta familjer leda sin härkomst, vare sig på fäderne eller möderne, från Umeåbonden Erik Ångerman, äfven Sursill kallad, hvars afkomlingar under Gustaf I:s tid hit öfverflyttat. Den berömde biskop Terserus var den förste, som hundra år derefter fann det mödan värdt att samla Sursillarnes slägtregister. Detta fortsattes sedermera af presterne Peitzius, far och son, samt prosten P. N. Mathesius, förordades af biskoparne Mennander och Tengström samt utgafs, med betydlig tillökning intill nutiden, af kapellanen i Kalajoki E. R. Alcenius 1850. Det berör omkring 1400 slägtnamn, bland hvilka, såsom de i Österbottens annaler berömdaste, må nämnas prestslägterna Aejmelæus, Alanus, Alcenius, Appelberg, Appelgren, Aspegren, Cajanus, Calamnius, Castrén, Chydenius, Ervast, Estlander, Fellman, Forbus, Forsman, Frosterus, Gummerus, Heikel, Ingman, Jurvelius, Keckman, Kranck, Lagus, Lithovius, Mennander, Moliis, Montin, Peitzius, Peldan, Polviander, Porthan, Reinius, Remal, Rislachius, Schroderus, Simelius, Sinius, Snellman, Stenbäck, Tengström, Thodén, Wacklin, Wegelius, Westzynthius m. fl. jemte köpmannaslägterna Candelin, Donner, Falander, Franzén, Granberg, Hedman, Holmström, Kjemmer, Kyntzell, Lindskog, Lithén, Malm, Niska, Nylander, Rahm, Roos, Sovelius, Wendelin m. fl. många andra att förtiga.

De flesta af dessa slägter räkna sin början från 1600 talet, då medelklassen först kom till någon betydenhet, och sökte sig egna, mest latinska eller svenska tillnamn. Vanligen ha de latinska ändelserna antagits af bondesöner, som studerat sig till prester eller andra tjenstemän. Så Aejmelæus af Äimälä rusthåll i Kumo, Frosterus af Pakkala rusthåll i Lojo (Pakkala = frostens hembygd), Jurvelius af Jurva kapell, Peitzius af Peitzo i Kelviä m. fl. Äfven andra namn räkna ett lika ursprung: Wacklin af Wackola hemman i Idensalmi, Ervast af Ervasti hemman, Antell af Anttila, Franzén af Frantsila kapell, Heikel af Heikkilä o. s. v. När medlemar af dessa slägter sedan ingingo i de civila verken, funno de sina latinska namn stundom för lärda, stundom för långa samt ändrade eller förkortade dem. Så uppkommo Cajaner, Cajan, Frosteer, Aejmelé, Lagi, Alan m. fl. Några, såsom slägterna Ross och Forbus, härstamma från Skottland; andra, såsom familjerna Kyntzell och Donner, från Tyskland; flera af de öfriga från Sverige. Slägten Cajanus var fordom svensk adel under namnet Gyllenhjerta, men tog sitt nuvarande namn efter Kajana. Slägten Falander åter adlades med namnet Wasastjerna. Slägten Aejmelæus afslog tillbudet af adelskap med namnet Ljusenstjerna. Några äro kända för vissa slägtdrag: Snellmännerne för sin hetta, Franzénerne för sitt saktmod, Forsmännerne för sin humor, Nylandrarne för sina goda hufvuden med många egenheter o. s. v. andra åter, såsom Roos', Lindskog, Malm, för sina rikedomar, sina donationer och sitt stora inflytande. Alopæiska slägten af sydfinsk härkomst har i Österbotten efterlemnat ett varaktigt minne i den fond af 16,000 rub. B. A., som framl. Häradshöfdingen Z. Alopæus år 1836 donerade till fattigskolor i Salo domsaga. Få af dessa familjer ha gifvit landet namn af lysande glans, som vunnit utländskt rykte; men alla ha skänkt sitt fosterland redlige, verksame, kunnige män, hvilkas minne, om än okändt af verlden, välsignas af hembygderna och qvarlefver i blifvande frukter till kommande slägtens gagn. Såsom några få exempel bland många må nämnas den som riksdagsman, prest och menniska högt aktade prosten Anders Chydenius (f. 1729 † 1803), de likaledes utmärkte prostarne Gabriel Aspegren i Pedersöre (f. 1708 † 1785), Gabriel Peldan i Ilmola (f. 1690 † 1750) och Johan Aejmelæus i Storkyro (f. 1718 † 1805) samt den af Franzén vackert tecknade handlanden och riksdagsmannen Henrik Rahm i G.Carleby † 1799, skaparen af sin födelsestads utländska handel och stapelfrihet.

Österbotten har skänkt åt Finland en lång rad af utmärkte män, bland hvilka endast må nämnas såsom de nyaste och främste, biskoparne Carl Fredrik Mennander (född i Stockholm 1712) och Jakob Tengström (född i GamlaCarleby 1755); skalderne Franz Michael Franzén (född i Uleåborg 1772) och Johan Ludvig Runeberg (född i Jakobstad 1804); universitetslärarne Henrik Gabriel Porthan (f. 1739 i Wiitasaari, som af Porthan sjelf räknades till Österbotten); Gustaf Gabriel Hällström (f. i Ilmola 1775); Johan Jakob Nervander (f. i Nystad 1805); Johan Wilhelm Snellman (f. i Stockholm, likt Mennander, af österbottniska föräldrar 1806) m. fl. hvilkas förtjenster aldrig förgätas i den finska kulturens historia. En framtid skall icke förgäta äfven dem som, efter den store Porthans föredöme, egnat sitt lif åt Finlands språk och literatur. Lönnrots föregångare, den förste samlaren och utgifvaren af finska folksånger, Zachris Topelius d. ä., hans broder Gustaf Toppelius, finsk författare, den förste finske lektorn, Kultalas mästerlige öfversättare, Carl Niklas Keckman, och den glade, sedan sinnessjuke finske Bellmanianen Carl Saksa voro alla födde i Uleåborg. Större rykte än alla dessa vann den outtröttlige vandraren bland Europas och Asiens vildar, språkforskaren, vetenskapsmannen Mathias Alexander Castrén, född i Tervola år 1813 och nyss (1852) fallen ett offer för sina ansträngningar.

Bland många aktade krigarenamn må det tillåtas att nämna ett af de yngsta, den modige kämpen för Greklands frihet, Maths August Myrberg, född i Brahestad 1799.

Äfven storheter af annat och materielare slag har Österbotten frambragt. Daniel Cajanus, sonson till prosten i Paldamo, var 8 fot 4 tum lång och reste kring Europa att visa sig för pengar. Han dog 46 år gammal i Harlem i Holland år 1749.

3. *Vidskepelsen och de andliga väckelserna.*

Det utmärkande draget i den finska hedendomen och det som med största ihärdighet kämpat mot kristendomen är trollvisheten, magin. Ju mera kristendomen genomträngde landets vestra och södra delar, desto mera drog sig trolldomen undan åt östern och norden. Ju längre norrut man kom, desto mera stod folket i ondt rykte för trolldom, Lapparne värst och dernäst de norra soknarna kring Kemi och Uleå sjöar. Här huserar än i dag en seg qvarlefva

af den fordna vidskepelsen. Här botas sjuka, här skaffas stulna saker till rätta, här manas de dödas andar och förborgade ting utforskas. De förnämsta medel, som härtill brukas, äro dvalan, besvärjelsen, offret; men oumbärliga äro oftast bränvinet, badstun, kyrkogården och — penningen. Se härom ofvanföre sid. 44 ff.

Otaliga berättelser finnas om de österbottniske trollkarlarne, och några bedrifter, såsom Maths Kallanvaaras, äro länge genom tryck bekanta. Här ett nyare exempel *). Trollkarlen Häikiö från Pyhänsivu by i Muhos hade stort rykte. En af hans många kurer gick till på följande sätt. Patienten tillsäges att vid midnattstid infinna sig på kyrkogården. Här vänta honom Häikiö och en annan karl, en graf öppnas, det nyss nedmyllade liket af en gammal soldat häfves ur sin kista och patienten anbefalles att lägga sig i kistan. Då patienten tycker detta vara något kusligt, ger Häikiö honom en styrkedryck, troligen bränvin. "Är du ännu rädd?" frågar trollkarlen. "Nej," svarar patienten och lägger sig i kistan, hvarefter denna sänkes med löst påsatt lock i grafven. Här måste nu den sjuke ligga till soluppgången, då trollkarlen åter infinner sig frågande "hur har du mått? har du haft ro?" Patienten svarar "att ron icke varit den bästa, emedan hvarjehanda krypande i hög grad ofredat honom." Nu inlägges liket åter i kistan, grafven tillslutes och den sjuke anbefalles, efter en ny styrkedryck, att följa till kyrkan. Här blåser trollkarlen tre gånger i nyckelhålet, hvarefter dörren öppnas. Derefter flintar han eld i en stor fnöskbit, lägger den på tröskeln och ber sedan patienten nedsväljа den. Patienten vägrar, trollkarlen hotar; ändtligen måste det brinnande fnösket nedsväljas. Nu läsas besvärjelser, och båda begifva sig in i kyrkan. Här mumlar trollkarlen många obegripliga ord och beter sig ganska besynnerligt, hvarefter man beger sig åter ut och kyrkdörren af sig sjelf flyger i läs. Den egentliga kuren är nu slut, men som bihang gifves en flaska medikamenter. — Om patienten den gången blef frisk är obekant, men visst är att Häikiö sjelf tillredde läkedom af örter. Hans son drifver än i dag fadrens handtverk. Ofta händer att man finner trasor, qvastar och annat otyg på grafvarna. Stundom ser man sjuke med ett rep under armarna störtas i forsarna och åter uppdragas. Lönnrot omtalar lyckade kurer med salvor, ehuru läsningen dervid ansetts för hufvudsak *). Det blefve långt att omtala alla de vidskepelser, som ännu äro gångbara i Österbotten, — än på fullt allvar, såsom tron uppå "fastnade" och "påsatta" sjukdomar, "krossande" genom de dödas ben, spöken, tomtar och husrådare, allehanda signerier, tecken och förebud, "silskräde" och annat mer — än till hälften på skämt behållna qvarlefvor af hedendomen, såsom offer i källor och klyftor — än sagor, åt hvilka man numera ler, såsom de utförliga berättelserne om påskkäringarne och deras möte med fanen i qvarnarna om påsknatten. De sednaste tjugu åren ha törhända gjort vidskepelsen mera afbräck, än många decennier tillförene, men mycket står qvar och skall så förblifva, sålänge den yttersta nordens naturmakter mäktigt stämma sinnet för det öfvernaturliga.

Mot denna vantro kämpar kristendomen sedan århundraden, och det är sannolikt att den, varm af striden, till en del just derföre ständigt upplefvat i nya väckelser, stundom i beklagliga missriktningar. Enskilde svärmare äro här ganska vanlige. Ett bland de tidigare oväsenden väcktes af en fänig prest vid namn Lars Ulstadius i Uleåborg år 1688. Han påstod sig hafva den heliga ande, visade sig halfnaken i Åbo domkyrka och bespottade gudstjensten, blef kallad till förhör, men afsvor ej sina villomeningar och hade flera anhängare. Vida större anhang fick den förmätne Jakob Wallenberg, en glasmästare från Härmä kapell af Lappo — denna märkvärdiga nejd, som för sin vildhet och sin energi af presterne fordom kallades Tataria magna, stora Tatariet, de österbottniske falskmyntarnes hembygd. Lik Muhamed, uppträdde denne profet vid 40 års ålder, ståtlig till utseendet, sinnlig till sina begär, ytterst djerf, energisk, förslagen, vältalig, man vore frestad att säga genialisk, af naturen utrustad med en glödande fantasi och med alla de egenskaper som verka på massorna. Efter misslyckade försök att anlägga ett glasbruk, började han sitt omvändelseverk i Kauhava och vann innan kort en stor mängd lärjungar af båda könen. Hans första predikan riktades mot Luther, som sades hafva förfalskat apostlarnes lära; snart gick han längre och bekände för sina trognaste att frälsaren väl varit utsänd af Gud, men illa uppfyllt sitt kall, hvarföre han,

*) Efter Ilmarinen 1852 N:o 12.

*) Hos min framlidne fader, D:r Topelius i NyCarleby, gingo i min barndom många trollkarlar, som väl förplägades, för att förmås till att sjunga runor. Till tack erbjödo de sig att skaffa tillrätta stulna silfverskedar, spottade i brunnarna och läste många hiskliga besvärjelser. (Förf:s anm.)

Wallenberg, den rätte Guds son, vore ändtligen skickad att upplysa verlden och en dag jemte sina trogne blifva dess evige domare. Dessa läror läste han ur den s. k. böhmiska boken, en märkvärdig finsk öfversättning af några bland Böhmes skrifter. Sekten blef vädlig för kyrkan, som den hånade och föraktade, samt för den allmänna sedligheten, som den med ett sinnligt och sysslolöst lefverne trampade under fötterna. Wallenberg stämdes för prester och ting, vägrade, blef hämtad, öfverbevisad, och förnekade sina gröfsta läror; hans anhängares tro begynte att vackla, när profeten ej kunde hålla sitt löfte att förvandla stenar till guld och läta verlden förgås den 25 Juli 1798. Wasa hofrätt dömde honom till döden, men högsta domstolen mildrade straffet till lifstidsfästning på Tavastehus slott. Här förkortade harm och blygsel den falske profetens dagar, och sekten skingrades lika hastigt som den uppkommit.

Med dessa villfarelser bör man icke förblanda den i vissa trakter af Österbotten inhemska pietismen, hvilken, om ock stundom förirrad i enstaka galenskap *), dock i grunden uppkommit af ett lefvande behof att under tidens andliga förslappning praktiskt i lifvet genomföra den rena lutherdomens läror. Sedan denna väckelse, närd af förbindelsen med pietismen i Savolaks, länge fortgätt hos enskilde prester och några få deras lärjungar, grep den åren 1838—1842 hastigt omkring sig bland alla samhällsklasser och utbredde sig samtidigt öfver hela mellersta och inre delen af Wasa län, med spridda utgreningar norrut och söderut, hvarefter den åter saktades och, utan att vinna märkbart större terräng, i dessa orter bibehållit sig. I sin början stod den i skarp söndring till vanliga seder, bruk och åsigter, gick i sin egen drägt, utmärkt genom dess svarta, gråa eller mörkbläa färg och dess af 1700 talet lånade skörten (hvaraf smädenamnet körtiläiset, skörtfolket), förkättrade dansen, visade sig fiendtlig mot den verldsliga musiken och poesin samt i allmänhet hvad den kallade konstens hedendom, åstadkom många söndringar inom familjerna och ädrog sig mycken fiendskap samt många falska beskyllningar, äfven verldslig näpst inför domstolarne för dess konventiklar. Efterhand, när man närmare lärt sig känna denna ovanliga företeelse, saktades motståndet och i följd deraf pietismens ensidiga skarpa opposition mot bestående åsigter. I den moderatare form den sedermera antagit respekteras den äfven af olika tänkande, som stå den tillräckligt nära, för att uppfatta dess lutherska anda. Söndringen är numera på dessa orter mildare och fördragsamare, och ingen kan misskänna pietismens välgörande inverkan på sederna. Ej blott inom den, men ock i dess närhet försvinna lyxen, fylleriet och andra laster; arbetsamhet och gudsfruktan intaga deras ställe, men äfven de onda böjelserna, retade af sitt nederlag, rasa i dess granskap vildare än förr. Exempel härpå i godt och ondt är samma Lappo, som här så ofta nämnts. Gerna söker sig husbonden en tjenare af pietistiska tänkesätt; han vet att han då i de flesta fall kan räkna på ärlighet och stilla flit. Flera af lärans prester hafva utbildat sig till landets bäste improvisatörer i och utom kyrkan. Slutligen må nämnas att Österbottens pietister med högst få undantag stå i afgjord strid mot den sydfinska s. k. Hedbergianismen, som mera vidhäller tron allena, då deremot de förre ständigt tillika påyrka den dagliga bättringen.

*) Man får icke förgäta att uttrycket pietism, motsvarande det svenska läseriet, nyttjas om de mest olika andliga rörelser. De verklige s. k. pietisterne afsky det oförnuftiga svärmeri, som stundom uppkommit vid deras sida.

4. *Uleå elf. Kejsar Alexanders resa.*

En af norra Österbottens största märkvärdigheter är den praktfulla Uleå elf. Mäktig och brusande efter otaliga mindre och sju större forsar, störtar elfven genom Merikoski i hafvet. Ensamt den 8 verst långa och 105 fot höga Niska fors i Muhos räknar 6 fall och anses nu för den vädligaste. Derefter kommer Ahmas 23 och Utakoski 8 fot hög. Sedan kommer den 15 verst långa Pyhä, 197 fot hög med 5 fall, bland hvilka det högsta och mest majestätiska, Pälli, än i dag bräcker mången köl och i sin rasande hvirfvel begrafver den som ej förmått uppnå det nedanför liggande grundet. Vid femte fallet Rakka kröker sig floden i rät vinkel från öster till söder, och ve den båt som icke der är flink i vändningen. Man har sett hvirfveln uppsluka sju famnars stockar, som efter 5 till 10 minuter åter uppkomma med samma ända. Strömrensningen, som längs hela elfvens lopp i hög grad minskat bätfartens vådor, har här medelst sprängning på ena och försänkning på andra sidan förstått att tämja hvirfvelns värsta vrede. Men så stort är Pällis rykte, att Kalevajätten Soini, som fordom ensam, sittande i bakstammen, på en dag stakat sin båt 13 mil uppför elfvens forsar, här nödgades falla på knä, för att kraftigare drifva båten fram. Likväl har i dessa forsar alltsedan äldre tider varit stor trafik med långa tre- och fyrbördingsbåtar, belagda med sidobräder

(varpeet), hvilka till Uleåborg nedföra tjära m. m., vanligen 20 à 21 tunnor i hvar bät. Uppföre stakas eller ros båten till Syväys gästgifveri i Muhos, der den landvägen släpas på kärror 7½ verst till Sotkajärvi, hvarefter stakningen åter begynner. Numera äro dragvägar på många ställen inrättade vid stränderna. Nedföre går det med sjungande fart. Två personer ro af alla krafter, emedan båten, för att lyda styret, måste hafva starkare fart än sjelfva strömmen. Den tredje styr med en 5 alnar lång åra. Det är en praktfull syn; man tycker sig se båten begrafven i skummet; en tum åt sidan, och den vore utan räddning förlorad. Derföre styra i de farligare forsarna edsvurne styrmän mot stadgad lega: för Niska 35 à 40 kop., för Ahmas 12 och för Pyhä 60 kop. silfver. En sådan styrman var den vida berömde med tre medaljer prydde riksdagsmannen Pikkarainen, som vid Gustaf IV Adolfs och hans gemåls besök i Uleåborg år 1802 fick den nåden att styra sin bät genom Merikoski i de kungligas åsyn, der de från stranden på en enkom byggd altan betraktade det sällsama skådespelet. Många äfventyr lefva som sagor på forsarnas stränder, hvarom mera kan läsas i de nämnda "hundrade minnena."

I dessa nejder, men på mera obanade stigar, än fordom Adolf Fredrik och Gustaf IV Adolf, reste Kejsar Alexander år 1819 om sommaren. Hela landet var i en glad rörelse, för att mottaga den milde monarken, som redan vunnit mer än svärdet kan vinna: sitt folks hjertan. Den 28 Augusti ankom kejsaren, åtföljd af furst Wolkonskij och kapten Gripenberg, öfver Idensalmi till Uleå sjö. Här väntade åtta finska roddare och en erfaren styrman. Den i början lindriga blåsten ökades snart till en häftig storm; hvarje ögonblick syntes den lättrörda sjöns vågor nära att begrafva slupen med dess dyrbara last. Slutligen brast rorpinnen. Då bleknade den dittills trygge styrmannen, men insatte genast en ny i den brutnas ställe. Kejsaren fixerade honom lugnt: "är ni rädd?" sade han. "Icke annars, svarade mannen, om jag ej förde en så dyrbar person." — "Var lugn, som om jag ej vore med," sade monarken med godhet. Och den fem mil långa färden fullbordades lyckligt på 3½ timma.

Men stormen och motvinden fortforo. Sedan kejsaren besett Kajana och Ämmä, beslöt han att vandra till fots den långa obanade vägen kring sjön. Hans omgifning häpnade; grefve Rehbinder väntade under spänd ängslan i Uleåborg. Men kejsaren utstod med gladt mod alla resans stora besvärligheter. I början färdades han till häst, ridande på den enda sadel som fanns i Kajana. Snart måste hästen öfvergifvas, ty färden gick genom vildaste ödemark. Här hände stundom att träden vid monarkens ankomst föllo sjelfmant åt sidan; det var bönderne som afsågat dem tätt vid roten och drogo dem med snören omkull. Första dagen färdades kejsaren 2 mil, mest till fots, och hvilade öfver natten i Lehtovaara by; andra dagen tillryggalades 5 mil till Säresmäki by i Paldamo, derifrån kejsaren ännu samma qväll reste först ¼ mil på bondkärra, sedan 1¼ mil på kurirkärra, som erbjöds af en mötande resande, till Nissilä gästgifveri. Öfverallt bevisade monarken det fattiga folket många välgerningar, som i tacksamt minne bevaras. Med förtjusning hörde de honom helsa på finska. En dag spisade han i en fattig bondgård, i brist på bättre matsal, i ett snyggt stall, prydt med granar och löf, der prostinnan Appelgrens medsända vägkost kom väl till pass. Den 30 Aug. på aftonen kom den efterlängtade monarken till Uleåborg, der staden var glänsande illuminerad och han dröjde öfver natten. Följande dag for han öfver de sju elfvarna till Torneå, återvände d. 1 Sept. till Uleåborg och for sedermera kustvägen nedåt. Hundrade drag af mildhet och godhet qvarlefva ännu från denna färd. I Limingo uppsökte han den åttioårige prosten Rajalin, som gömd i ett fönster ej haft mod att visa sig, ledde honom under armen till sina rum och mottog den rörde gubbens välsignelser. Allestädes hade folket fritt tillträde till hans vagn och hans person; så mild var hans blick, att de nyfiknaste togo på hans kläder, för att få veta "huru fint kläde en kejsare har i sin rock." Dyrbara gåfvor och än dyrbarare personlig välvilja utmärkte hans spår, och än i dag talar folket med beundran och kärlek om den milde Alexanders besök i deras aflägsna bygd.

Lokala detaljer.

Planche 103. *Slagfältet vid Storkyro.*

Hela Storkyro är en enformig slätt, som icke för ögat erbjuder annat intresse än åkerfälten och välbyggda gårdarna. Det ställe som planchen utvisar har icke ens en sådan fördel. Dessa stenkummel ha för betraktaren intet lockande; han bör derföre veta att de stå der såsom naturens egna grafvärdar öfver tvåtusende tappre finske män, som här blödt för fosterlandet.

Efter nederlaget vid Pälkäne i Okt. 1713 retirerade finska armén till nejden af Wasa. Fienden följde, vakter utsattes. Bönderne erbjödo sig frivilligt

att gå i fält med egen kost och blefvo i hast exercerade. På Napo bys af många diken genomskurna ägor, en half mil söder om Storkyro kyrka beslöt den tappre Armfelt, tvärtemot krigsrådets mening, att invänta fienden. Den 16 Febr. 1714 utstacks här en plan till ordentlig batalj. Infanteriet uppställdes på tvenne linier och halfva kavalleriet på hvardera flygeln; å ömse sidor om den tillfrusna elfven, med en öppen brusande fors och slätten i arméns rygg. Napo by af 6 gårdar nedrefs till bröstvärn. Den 18:de visade sig fiendens förtrupper. Den 19 Febr. mot middagen ryckte hans hufvudstyrka, under Galitzin, efter sannolikaste uppgift 10,000 man stark, i kolonner mot finska hären, som bestod af 4,500 man reguliert krigsfolk och 1,500 man bönder. Armfelt red framför fronten med ett kort tal och bön; lösen var: med Guds hjelp. Kl. 1 på dagen begynte slaget med styckedunder; fienden angrep byn; vinden dref den med snöglopp blandade röken från Turpala brinnande gård i Finnarnes ögon. Modigt afslogs den första atacken; högra flygeln gick öfver isen, undsatte den hårdt atackerade venstra, dref fienden två gånger tillbaka och tog flera kanoner. I detta ögonblick berodde allt på kavalleriet. Enligt en trovärdig sägen, har furst Galitzin ej velat riskera en tredje atack, hvars misslyckande kunnat medföra hela härens undergång, utan beordrat general Bruse att blindvis oroa finska kavalleriet under general de la Barre, för att maskera reträtten. Men vare sig af feghet eller snarare af jalousi mot Armfelt, alltnog, i det afgörande ögonblicket tog de la Barre med kavalleriet nesligt till flykten på ett sätt som stämplar hans namn med outplånlig vanära *). Nu sutto Bruses dragoner af och föllo Finnarne i flanken. Förgäfves var nu allt mannamod; på isen af elfven uppstod ett förfärligt slagtande; man slogs ej mera för segern, man slogs för sällskap i döden. Här stupade i skön ordning största delen af det finska infanteriet jemte ett stort antal af fienden; och så ärofullt föllo officerarne på sin post, att slutligen tre regementer kommenderades af en underofficer. Armfelt sjelf var en af de siste på platsen och slog sig med nöd igenom till Wasa. Många nedhöggos under flykten; blott den för sent till slaget komna NyCarleby allmoge afhöll kosackerne. Finnarnes nederlag var fullkomligt och slaget afgörande för hela kriget. Ännu följande sommar voro elfven och kringliggande skogar uppfyllde af döda.

*) Bruse har sjelf yttrat, att han vore de la Barre mycket förbunden, ty om denne blott låtit sitt folk röka en pipa i stillhet, hade platsen varit de finskas.

104—107. *Slagfälten vid Revolaks, Lappo, Juthas och Oravais.*

Fyra blodiga fält. Tre segrar och ett nederlag.

Norr om Siikajoki elf synes på planchen Revolaks kyrka och prestgård. Här låg gen. Bulatoff med 2000 man, lik en spejande örn beredd att kasta sig öfver de på kustvägen återtågande Finnarne. Men Adlercreutz' snille förekom honom. Det var den 27 April 1808 kl. ½ 4 på morgonen. Samtidigt skulle Adlercreutz anfalla från norr och Cronstedt från sydost. Men Cronstedt blef uppehållen. Tre hela timmar slogs Adlercreutz ensam med sina 150 Björneborgare, tog gårdar och fångar, men måste slutligen retirera. Först kl. ½ 8 hann Cronstedt fram med sina 1800 Savolaksare, delade sitt folk och framryckte, skyddad af de höga elfstränderna. Hufvudanfallet gällde prestgården. Här sväfvade kapellanen Abr. Mellin och hans familj i dödsångest; de äldsta barnen gömdes i en bakugn, och bland dem den sedan berömde novellisten G. H. Mellin. Tre kanoner och tvåtusen handgevär sände ett kulregn öfver de stormande. Ständigt såg man Finnarne falla, men åter resa sig upp igen; det var skaran som brast under deras fötter. Prestgården togs med storm. Bulatoff försvarade sig med hjeltemod, men blef, höljd af blessyrer, fången, jemte 439 af hans folk och 4 fältstycken. Garnault, som anryckte till hans hjelp, blef slagen tillbaka. Kl. 10 f. m. var segern vunnen och fiendens planer för den gången tillintetgjorda. I och kring prestgården blödde 600 döde och sårade. Bland Finnarne stupade Aflecht och Tigerstedt i segerns armar.

Striden vid Lappo är redan nämnd. Planchen är tecknad från den höjd i norr, der vägen från NyCarleby går nedåt den af elfven genomskurna slätten. Från denna sida anryckte Finnarne. I fonden synes kyrkan, prestgården och en del af Liuhtari by.

Gästgifveriet Juthas, beläget 3½ verst söderom Ny-Carleby stad — namnet af Juthe, Dansk, ett slägtnamn i staden — är berömdt genom Döbelns raska bragd den 13 September 1808 och odödligt genom Runebergs härpå grundade sköna dikt. Planchen visar vägen öster om än och Juthas på afstånd. Vester om än var striden. Från Kauhava ilade Kosatschovskij med 2000 man att afskära finska hären dess återtåg och stötte vid Juthas på Döbelns Björneborgare och Gyllenbögels friskara, hvilka stödde sin venstra fly-

gel mot än, den högra mot skogen. Febersjuk reste sig den tappre Döbeln från sin bädd i NyCarleby, ilade till valplatsen och lifvade sina tappre, som 14 dagar marscherat utan hvila, under ständig strid, trasiga, trötta, bleka af köld. Tre gånger anföll fienden, tre gånger slogs han tillbaka, hans leder glesnade för jägarelden från skogen, och ännu samma natt retirerade han två mil från slagfältet. Den finska hären hade nu vägen fri i sin rygg, men Döbeln sjelf återvände till sjuksängen, som qvarhöll hjelten till årets slut.

Dagen derpå, den 14 September 1808, stod slaget vid Oravais. Betrakta denna af höjder omgifna slätt 3 mil i söder från NyCarleby. Den är Finlands största slagfält i nyare tid, den har afgjort kriget, den har druckit tusende tappres blod, de ligga begrafne under dess grönskande gräs, och aftonvinden, som kommer från det nära hafvet i vester, förtäljer om de ädles bragd för ängsnejlikan och ranunkeln, som draga sin blomstersaft ur deras multnande ben.

Adlercreutz, tillbakaträngd från Lappo och förenad med v. Vegesacks svenska trupper, beslöt att med omkring 3,500 man här hålla stånd mot Kamenskij och Kulneff, som anryckte med 8,500 *). Landsvägen går nära tvenne hafsvikar; i hvardera af dem utfaller en bäck. Vid södra bäcken anföllos v. Platen och Helsingarne från dagningen till kl. 11 f. m., då de nödgades vika. Vegesack och Svenskarne stodo till höger ät hafvet; dernäst var ett batteri på höjden vid stenen, som synes i planchens förgrund; ytterst till venster stodo Savolaksarne under Cedergren; Svenskar och Österbottningar utgjorde reserven. Medan Kamenskij angrep centern, skickades Kulneff att kringgå venstra flygeln. Adlercreutz, som märkte att fiendens center derigenom försvagades, befallte Brändström med 2 bataljoner Svenskar att genombryta densamma med bajonetten. Detta lyckades fullkomligt. Hela centern och högra flygeln med Adlercreutz och Vegesack i spetsen rusade ned från sin ointagliga höjd och förföljde fienden mer än en half mil, medan Vesterbottningarne på venstra flygeln, illa tilltygade af Kulneffs jägare, men undsatte af Ehrnroth och Aminoff med Savolaksarne, likaledes förvandlade försvaret till anfall och drefvo fienden långt tillbaka. Nu syntes segern afgjord, men ankomsten af de från Wasa anryckande Lithauska och Mohilevska regementerna, 2000 man, förändrade allt. Den tappre Kamenskij ställde sig i deras spets, kastade tillbaka de förföljande, bragte dem i trångmål i öster vid ett träsk, i vester vid hafsstranden, sprängde dem, tog dem med Kulneff i flanken och tvang dem till ett brådstörtadt återtåg. All ordning var upplöst, men uttröttade, hopplösa, slogos ännu de spridda skarorna med okufvadt raseri och hjeltars mod in i döden; många slogo sig igenom, andra summo öfver hafsviken, än flera dignade blödande ned, hvarje fotsbredd jord kostade blod; — krutröken tyngdes af dimman ned öfver de stridandes hufvuden, och höstens mörker bröt in öfver denna dödens dag. I 14 timmar hade striden varat, vän och fiende hade bortskjutit sin sista patron, tretusen döde och sårade betäckte slagfältet — stundom ledvis fallne i skönaste ordning, stundom med händerna hårdt knutna kring svärdsfästet, än i dödens ögonblick tumlande öfver sin fiende. Finnars och Svenskars nederlag var fullkomligt; de hade förlorat 35 officerare och 1,200 man, fångne inberäknade, och drogo sig strax efter slaget tillbaka. Länge buro trädens stammar vid Oravais fält de der begrafne hjeltarnes namn. Slutligen ha tiden och yxan fällt dessa vanskliga minnesvärdar; men blodig och evigt minnesvärd qvarstår den 14 September 1808 i Finlands häfder.

*) Klingspor var under hela slaget i NyCarleby, dit hvarje timma blodstänkte adjutanter anlände med rapporter. På qvällen makade sig den gamle fältmarskalken försigtigt undan.

108. *Östermyra.*

Österbotten är fattigt på herregårdar; i stället liknar hvarje förmögen bondgård ett herresäte. Angenämt öfverraskas vandrarens öga, när han under färden genom det fruktbara, ypperligt odlade, men än till en del af vilda kärr uppfyllda Ilmola varseblifver det täcka driftiga Östermyra, beläget invid en liten biflod af Kyro elf. Redan länge var här ett jernbruk med 2 hamrar, 3 härdar och en knipsmedja, då framlidne brukspatron Gustaf Wasastjerna — en utomordentligt verksam man, under hvars stela affärsmannayta ett ädelt och varmt hjerta klappade — här anlade ett krutbruk, det enda i landet, omkring år 1822. Östermyra, sådant det synes på planchen, är hans verk. Närmaste anledning gaf Österbottens ymniga produktion af saltpeter. Bruket tillverkar både gröfsta och finaste krut, det mesta för kronans behofver. Alla de för denna tillverkning bestämda byggnader ligga på något afstånd från boningshusen; arbetarne och den besökande främlingen måste vid inträdet af-

draga sina stöflar och ikläda sig ylletofflor, på det att ej friktionen under sulan må frambringa en gnista och välla allas undergång. Denna försigtighet är nödvändig, ty det fina svarta dam, som fäster sig vid byggnadernas inre väggar och tak, är det eldfängdaste man kan tänka sig. Den 16 Oktober 1844 hände sig att det med papper belagda taket af torkhuset antändes af gnistor från en skorsten. I huset förvarades vid tillfället 40 fastager krut, det bläste, allt lefvande flydde långt bort, och ingen mensklig makt syntes numera kunna afvärja den hotande olyckan. Då begäfvo sig skjutsrättaren Fredrik Salmén och stalldrängen Jakob Ström på det brinnande taket och släckte elden. Ett sådant mod är minnesvärdt. Annars brukade framl. brukspatron Wasastjerna någon gång, när han hade vänner på Östermyra, låta nedgräfva en centner krut och spränga den i luften, — ett nöje egnadt för stället och nog sällsynt i fredstider.

109—111. *Wasa. NyCarleby. Jakobstad.*

Tecknaren, som tagit sin vy af Wasa från norr vid prestgården, har icke lyckats välja den bästa synpunkten. Man tycker sig se en landtlig vy med sommarens skördar; blott i fonden visa sig några få hus, klocktornet samt den vackra stenkyrkan, skymd af en gammal byggnad. Wasa har dock vida vackrare punkter. Hofrättshuset med dess alléer, omgifna af välbyggda hus, och gentderemot Korsholms grönskande vallar, hade gifvit en mera tillfredsställande anblick. Sommartid, då en mängd familjer utflytta till Brändö, är Wasa nog enformigt; det saknar höjder och större vattenvyer. Vintertid deremot öfverträffar den lifliga rörelsen på dess gator alla grannstäder. Wasa har en talrik och bildad sällskapskrets; lefnaden har de sednare åren blifvit dyrare än förr.

Vackraste utsigten öfver det gladt belägna NyCarleby är i norr, der staden i halfcirkel höjer sig kring en vidgad bugt af elfven. Planchen deremot aftecknar staden från vestra elfstranden i söder, man ser kyrkan, uppförd år 1707, en del af staden och en tredjedel af den stätliga bron, som här ser nog tarflig ut. Till höger i fonden synas löfpartier invid den täcka af forsen kringflutna Brunnsholmen med dess lilla värdshus, kägelbana och rankiga danssalong. Elfven är tecknad i dess vattenfattigaste skick under rötmånaden; vanligen brusar den vida högre och mäktigare; ja stundom vid starka islossningar gå dess böljor tätt under locket af bron. Staden är liten, har aldrig brunnit, har derföre trånga krokiga gator och få större hus; naturen har i stället med vatten, grönska och höga stränder förskönat dess utsigter. Några täcka landtgårdar: Juthbacka, Smedsbacka, Kuddnäs, lifva dess omgifningar.

Blott två mil i norr derifrån är Jakobstad. Planchen framställer den breda och raka avenyen från söder. Att döma deraf, skulle man vänta ett nytt Helsingfors. Om ochså denna väntan ej uppfylles, finner man likväl en efter sista branden nybyggd och reglerad stad med breda raka gator och prydliga hus. Närmast till venster är kommerserådet P. Malms stenhus. Hvad naturen nekat Jakobstad i dess flacka, vattenlösa, blott af en sinande bäck genomflutna läge har den rikt ersatt genom den herrligaste skärgård. Det var här stadsboerne sommaren 1851 på ett vackert sätt visade skalden Runeberg sin kärlek, i det de vid hans återkomst från Sverige arrangerade en enkel fest i den fiskarestuga, som fordom tillhört hans fader och som nu, åter försatt i skick, förärades skalden till evärdelig egendom.

112, 113. *Uleåborg. Torneå.*

Det gamla Uleåborg, som fostrat Franzén, är ej mer. Nutidens Uleåborg synes på planchen, tecknadt från nordost. Man ser de sista svallvågorna af den skummande Merikoski, en båt som far ner, en båt som dras upp. Man ser de små Stampholmarna, grynqvarnen, sågen, kyrkan, Franzénska huset, skolhuset m. fl. byggnader; till höger partier af guvernörens, till venster en del af Franzéns trädgård, en storartad anläggning. Det öfriga af den rika välbyggda staden med dess raka och breda gator skymmes i bakgrunden. Den annars sandiga nejden får af den brusande strömmen ett lifligt, storartadt utseende. Båtarna ila, laxarna spritta, talrika fartygs segel glänsa i fjerran. Från "Pokkises backe" är en af stadens skönaste utsigter. Midt emot öfver forsen höja sig på den lilla holmen ruinerna af Uleå borg, hvaraf staden lånat sitt namn. Om dess grundläggning säger en gammal tradition, att år 1590 kom Pehr Bagge med 7500 man till "Ulahamn," uppförde vallar och kringgräfde stället för det "fordna" slottet, hvarest funnos en mängd menniskoben. Allmogen klagade öfver den tunga dem deraf vederfors, men byggnaden fortsattes tid efter annan in på 1600 talet, då landshöfdingen turvis

residerade här och i Korsholm. År 1670 förstördes byggnaderna af eldsvåda, men uppfördes ånyo. Slottet utstod aldrig någon belägring, vanvårdades, men stod qvar än som häkte, än som tyghus till den 1 Augusti 1793 om aftonen, då en förfärlig äska sände sina blixtar öfver Uleåborg. Himmelen stod i eld och lågor; då hördes en knall som om jorden remnat. Alla fönster i staden sprungo, kyrkdörrarna uppslogos, kronorna nedföllo, klockorna klämtade af sig sjelfva, ett regn af stenar nedstörtade öfver staden och slog in genom tak och golf, flera alnar djupt i marken. En sten slog ned tätt vid en vagga, utan att väcka det sofvande barnet. Snart hvimlade staden af halfklädda, ångestfulla menniskor, som väntade yttersta domen och skyndade till kyrkan att der förbida verldens undergång. Om en stund saktades ovädret, och man erfor att äskan slagit ned i en med kulor och 500 lispund krut uppfylld källare af det gamla slottet, som sprungit i luften. Underbart nog förspilldes intet lif. En vaktmästare med sin hustru bodde på holmen, men voro den qvällen borta; taket af deras koja hade instörtat, men på åsen hängde oskadd en liten bur med dess grönsiska. Sedan dess är holmen obebodd; af slottet qvarstår blott vallen och en halfförgrusad mur.

Uleå köping och Uleå stad ha lidit hårda öden af krig och eld åren 1498, 1517, 1589, 1592, 1653, 1654, 1705, 1714, 1743 och 1773. Hårdast kom olyckan natten mot den 23 Maj 1822. Elden kom lös i färgaren Papes gård — som det säges, af mordbrand, anlagd af en qvinna i en vedtraf om 40 famnar. Från det att vädret dittills var lugnt, uppstod hastigt en stark blåst, som kastade öfver staden ett regn af eld och antände fyra ställen på engång. Förgäfves var all släckning, de gamla trädhusen brunno som blår, sprutor och brandsegel förgingos, allt var ett eldhaf . . . inom ett dygn låg hela staden i aska, med undantag af några kojor vid Limingo tull. Här brann rådhuset, här grusades den gamla kyrkan med dess nya orgel och största märkvärdighet, Messenii graf. Ganska litet bergades, mycket brann opp i Juurus Oja, som af elden totalt förtorkades. En gränslös förvirring rådde; många effekter bergades så, att kaffe och socker kastades i brunnarna, porcelliner ut genom fönstren i andra våningen. Mången sprang med lifsfara in i ett brinnande hus, för att rädda en trädsked eller ett trådnystan. Flera fruntimmer visade en otrolig rådighet; många buro med lätthet bördor, dem de annars ej förmått röra ur stället; en ung fru nedhögg med egen hand ett plank, en annan räddade sin döende mor. Många bergade saker antändes på en åker och brunno; deribland var krut, det exploderade och spridde förderf omkring sig. Fem menniskor blefvo på stället innebrände, vida flera dogo efteråt af brännskador; några blefvo för alltid vansinniga. 4000 personer voro husville; hos landshöfding v. Born emottogos gästfritt så många der rymdes. De rikaste ledo brist på det nödvändiga; tiggerskan delade sitt bröd med den förmögna, betalande så sin skuld. Efterhand kommo hjelpsändningar från hela Finland. Dervid utmärkte sig Åboboerne. Med första post kommo derifrån 400 rubel och en säck med skor; äfven de rike gingo barfota, sedan de brännt sina skor på de heta gatorna. Snart kommo från samma ort två fullastade fartyg med lifsmedel. Och när åter den första gudstjensten firades pingstdagen på sandplanen vid kyrkogården Ståhleborg, randades för den ödelagda staden en bättre tid.

Torneå, aftecknadt från färjstället i sydost vid elfstranden, liknar både på planchen och i verkligheten en täckt belägen landtlig by med några anspråkslösa herrgårdar bland hyddorna. Man ser lutherska kyrkan och tornet af den grekiska. Midsommartid hvimlar staden af resande, hvilkas mål är Avasaksa. Svenska ångfarten på Haaparanda lifvar, oaktadt svårigheterna vid gränsen, äfven Torneå. Såsom på sin tid Sveriges, och ännu Finlands nordligaste stad, har Torneå vunnit en viss ryktbarhet. Sednast har Fredrika Bremer gifvit en skildring deraf.

114. *Ämmäkoski.*

Det från norden kommande vattudraget vid Kajana stupar i flera branta forsar nedåt samt slutar med Koivukoski och Ämmä, käringen, så kalladt för sitt oafbrutna väldiga larm. Ämmä gör ett 18 fots herrligt fall strax i vester om Kajana stad. Dess dån höres på flera mil, och så obesegrade af menniskans djerfhet voro härtills detta fall och Koivukoski, att de flera hundrade tjärbåtar, som hvarje sommar passera nedåt Uleåborg, här måste släpas förbi fallen genom Kajana stad. Den tid, det arbete och de penningar, som förspilldes på denna transport, föranledde sprängningen af tvenne slussar genom klippväggen, en vid hvardera forsen. Ämmä sluss har en längd af 50 fot; nedra portens höjd är 32 fot. Den 2 September 1846 invigdes dessa vackra, under öfverstlöjtnanten Hällströms ledning utförda arbeten, i närvaro af länets guvernör öfverste Lagerborg och friherre v. Rosenkampff samt ett stort antal personer af alla stånd. Det var en glad dag; 18 tjärbåtar passe-

rade slussarne gratis, och enhvar begrep deras stora gagn. På qvällen var bal i stadens rådhus, folket förplägades, slottsruinerna voro illuminerade med tjärtunnor och bergen genljödo af skott ur i dem borrade hål. Det var den saknade v. Rosenkampffs *) afskedsfest, två veckor före hans död.

Planchen visar tätt ofvanom fallet den långa bro, som från staden leder till slottsholmen. Här anlades år 1607 på Carl IX:s befallning af Clemens Erikson slottet Kajaneborg, hvars ruiner synas i fonden. Dess form liknade en pil med spetsen vänd emot strömmen. Dominerad af höjder på båda sidor, synes borgen föga egnad att utstå en belägring med artilleri. År 1712 uppkom här det s. k. vadmalskriget (kangas-sota). Oaktadt kriget, hade gränsboerne sinsemellan fred och utbytte sina varor på Kajana marknad ända till 1711, då marknaden var föga besökt för pestens skull. Ryssarne qvarlemnade då sitt osålda vadmal, men följande år, när de återkommo, fordrades ny tull för vadmalet, och följden blef att det af en accisrätt konfiskerades. Häraf blef harm och fejd, ett ryskt parti inföll d. 13 Mars 1712, plundrade och brände Kajana stad samt bortförde byte och fångar. År 1715 visade sig fiendtligt kavalleri, som snart förjagades. Samma år i December anryckte general Tschekin med 4000 man och belägrade borgen. Fältsjukan förödde hans här; snart återstodo blott 3000. Men garnisonen under major Fieandt bestod blott af 50 invalider; dock hade qvinnor och barn der sökt en tillflykt. En hel månad stod borgen emot; der slungades kulor och bomber dag och natt, men i de bombfria hvalfven förblef besättningen oskadd och blott en enda dödskjuten. Fieandt ville förr spränga sitt fäste i luften, än gifva sig; dock bevektes han af de der inspärrades böner och dikterade slutligen en förmånlig kapitulation, den fienden sedan ej höll. De aftägande plundrades och bortfördes fångne; men slottet sprängdes i luften med 7 tunnor krut, så att nu blott en del står qvar. Det var här Messenius satt fången i 19 års tid, hvarom han sjelf ej utan orsak säger att "Stäthållaren Erik Hara red mig värre än en mara." Här var det ock han författade sitt ryktbara historiska verk Scondia Illustrata m. fl. arbeten.

*) Känd och älskad i hela Finland under namn af "Koski-paroni," forsbaronen. Han öfverlefdes blott tre år af den äfven högt aktade Lagerborg.

115—117. *Aittokoski. Jalokoski. Ämmä jernbruk.*

Bland de talrika vatten, som från olika trakter söka sig en väg nedåt Uleå sjö, bör man särskildt märka det som från landtryggens sluttning söderom Kuusamo nedströmmar till Suomussalmi, derifrån vidare genom Kianto elf till Hyrynsalmi och slutligen norrom Paldamo vid Kichämensuu i den stora insjöns famn. På en sträcka af 12 mil uppåt är detta strömdrag uppfyildt af större och mindre forsar, hvilka, till ett antal af nära tjugu, blifvit upprensade och gjorda farbara genom ingeniörkorpsen för väg- och vattenkommunikationerna, så att de numera utan lifsfara passeras af lastade båtar. En af de största forsarne är Aittokoski. Otroligt arbete har blifvit nedlagdt i den mur, som på ena stranden utskjuter från de skrofliga klipphällarna och evigt sköljes af den skummande vågen. I denna fors fanns fordom en klippa, kallad Portti, hvilken, innan den sprängdes, blef mångens graf, och ett ställe, Kynsikallio, hvilket sällan passerades utan olycka. Följande planche afteckknar Jalokoski, det första fall som elfven gör vid sitt utlopp från Suomusjärvi sjö. De tvärbranta klippor, som omgifva dess stränder, göra ett mäktigt intryck på åskådaren, der han, gungande utför den strida elfven, ser sig omgifven af idel granitväggar. Båda dessa forsvyer representera nejdens ödsliga storhet; med deras förfärande vildhet blandar sig det mildare intrycket af en sublim skönhet.

På ringa afstånd från Jalokoski utgår en annan gren något österut, förenande sig snart med hufvudelfven. Här är ett jernbruk, Ämmä, så kalladt efter den invidliggande fors, som ej bör förblandas med Ämmä vid Kajana 12 mil i vester. Grundadt på sjömalm, som ymnigt till 5 kopek tunnan erhålles ur de kringliggande sjöarna, förser det Kuusamo och kringliggande nejd med jern af utmärkt godhet. Det anlades af prosten Wegelius i Hyrynsalmi, densamme som först inrättade båtrännor vid Kajana, har harkhytta, hammare, såg och goda skogar. Utsigten är tagen från nedra sidan, hvarföre den höga vattenrännan bortskymmer de bakom liggande partierna.

118—120. *Luoppiovaara. Kattilankoski. Avasaksa.*

Tröttad af sina många forsar, slingrar sig mellan höjderna den breda och lugna ytan af gränsfloden Torneå elf. Nästan midtemot Alkula prestgård,

vidpass 6 mil norrom Torneå, reser sig på elfvens svenska strand den kullriga toppen af Luoppiovaara, som intager midten af planchen. Redan på långt afstånd ser vandraren dess djerfva konturer afteckna sig mot horizonten, än kastande långa skuggor, än glänsande i bjerta dagrar, alltefter solens och skyarnas ställning samt årets och dygnets tid. Uppklättrar man till bergets topp, så finner man der en mängd reguliera klippblock af kolossala dimensioner uppstaplade. En grotta finnes här ock mellan stenmassorna; på dess fuktiga svala afsatser hvilar sommartid mången nordvandrare, trött af den mödosama klättringen upp till Luoppiovaaras hjessa.

Bland Torneå elfs forsar förtjenar Matkakoski att ses, ehuru den, framilande på afstånd från landsvägen, sällan observeras af den resande. Högre uppåt Muonioniska brusar den farliga Kattilankoski — den nordligaste vy, som i denna samling finnes aftecknad. Det är en djerf naturens strid, hvars intresse höjes deraf att polarcirkelns band går tvärsöfver forsen. Kattilankoski finnes aftecknad i Sköldebrands Voyage pittoresque au Cap Nord, och planchen är kopierad från detta arbete.

Ryktbarast af alla utsigter i denna yttersta nord är likväl Avasaksa (Nyckelberget), beläget på den udde som bildas söderom Tengeli elfs inlopp i Torneå elf. Tengeli löper i båge kring Avasaksas fot, och sedd ifrån bergets topp, liknar strömmen ett silfverbälte kastadt öfver en grönskande vall. En vy af Avasaksa är svår att återgifva. Det är icke berget sjelft som imponerar på åskådaren, dess former äro hvarken utomordentligt höga eller gigantiskt vilda, såsom mänget annat af nordens fjäll; det är den vida öppna utsigten, särdeles åt öster och norr, öfver den slingrande elfven med Öfver-Torneå kyrka och kyrkoby vid dess strand, öfver dessa vildt sköna, än kala, än skogbevuxna bergskullar, hvilka, likt ättehögar öfver en förgången tid, omsluta elfven i sin dal af granit. Här har vetenskapen redan länge valt sig en hvilopunkt för sina iakttagelser; redan 1736 om sommaren bodde franska astronomer i en koja öfverst på bergets topp, och i en sednare tid, år 1839, anställde dåvarande franske nordpolsexpeditionen sina observationer i samma nejd.

Likväl är det icke vetenskapen, icke bergets skönhet, som förvärfvat Avasaksa dess stora rykte bland berg i norden. Midnattssolen är det, som hvarje midsommar hitlockar en talrik mängd resande från Finland, Sverige och många af Europas sydligare länder. Vid denna tid är vid Avasaksa på vägen från Torneå en glad och liflig rörelse, hvilken Fredrika Bremer, lätt och behagfullt som alltid, skildrat uti sin "midsommarresa," skrifven efter ett besök i denna nejd 1846. Ner uppå slätten synes ej det praktfulla skådespelet; det är toppen af Avasaksa, som för sin höjd är den sydligaste punkt der man beundrar en sömnlös sol. Minnen af gäster från när och fjerran återfinnas i de otaliga namn, som äro inhuggna i Avasaksas klippvägg. Stundom händer att långväga resandes förhoppningar grymt gäckas. De samlas i förbidan på höjdens hjessa; då kommer i det efterlängtade ögonblicket ett afundsjukt moln, som med sin gråa slöja betäcker den nordliga himmelen. Denna skyarnas afund har icke skonat ens jordens store; en sägen går att Carl XI vid sin resa till norden haft detta missöde. Men är himlen klar, som dock oftast händer, så förgäter man aldrig en sådan syn. Blodrödt som en verld i brand sänker sig solens majestätiska klot rakt i norr mot horizontens rand... naturen är stum af andakt, ett rosenfärgadt skimmer spelar öfver berg och dalar, öfver elfvens spegel och skogarnas mörka toppar... natten är besegrad, den yttersta solranden tyckes ett ögonblick rulla åt öster på horizontens skifva, derpå lyfter den sig åter långsamt, högtidligt, och med jubel och fågelsång helsar nejden ett nytt skifte af sin långa dag.

Och vid Avasaksa nedlägger denna skildring sin svaga pensel. Den har genomgått Finland från söder till norr i spridda ögonkast; den har endast förmått gifva en arm bild af ett rikt ämne. Mätte värman af dess penseldrag, mätte fosterlandskärleken, som blandat dess färger, i någon mån hos läsaren urskulda skildringens brister!

Rättelser och Tillägg.

Sid. 6,	spalt. 1,	rad. 21,	läs: nordligare.			
„ 8,	„ 1,		Åren 1848 och 1849 hemsökte koleran Finlands södra kust, men visade sig äfven i Tavastehus och östra Nyland.			
„ 8,	„ 1,	„ 20,	läs: längd- och breddgrader			
„ 10,	„ 1,	„ 9,	„ i de tre östra länen			
„ —	„ —	„ 4 nedifr.	„ Ladoga och Saimen			
„ —	„ 2,	„ 3,	„ „ Finlands åar			
„ 12,	„ 2,	„ 2,	„ „ sjöperspektiver			
„ 14,	„ 2,	„ 3,	„ „ Hiienväkit			
„ 23, ff.			Den nya upplagan af Kalevala har många förr okända detaljer och en delvis omkastad kosmogoni. Kullervos historia, den finska sedens negation och motsats, är här vida fullständigare.			
„ 37,	„ 2,	„ 15.	läs: spegel			
„ 47,	„ 1,	„ 13,	„ Lieksa (Pielisjärvi), Kurkijoki (Kronoborg)			
„ 50,	„ 2,	„ 6,	„ år 1157.			
„ —	„ 2,	„ 5 nedifr.	„ i större delen af Suomis			
„ 52,	„ 2,	„ 16,	„ Magnus II			
„ 53,	„ 2,	„ 2 nedifr.	„ 1695			
„ 56,	„ 2,	„ 11,	„ Wiborgs stad			
„ 57.			Finlands folkmängd år 1850 var 1,636,915. Flera qvinnor än män 44,481. Tätast befolkadt var Nyland med 700 och glesast Uleåborgs län med 50 på qvadratmilen.			
„ 59.			Adeln dömes af vanliga domstolar; endast i vissa bestämda fall, såsom årsproklamata, konkurser, förmynderskap, hör målet under hofrätt.			
„ 60.			Såsom centralmyndighet tillkommer Öfverstyrelsen för landtmäteriet och forstväsendet.			
„ 60,	„ 1,	„ 6 nedifr.	läs: 49 domsagor.			
„ —	„ 2,	„ 7,	„ 18 stadsläkare			
„ —	„ —	„ 19,	„ kronomagasiner			
„ —			Tullintraderna för 1851 stego till det högst betydliga beloppet af 1,150,624 rub., hvaraf för importen 1,083,822. Tullverkets behållning var 1,053,748 rub. silfver.			
„ —			Städernas handelsflotta 1851 räknade 459 fartyg och 52,121 läster.			
„ 61.			Vid universitetet har tillkommit en profession för finska språket. Bibliotheket anses äga 100,000 volymer.			
„ —			Den 6 Mars 1850 inrättades, jemte de äldre stiften Åbo och Borgå, ett tredje, Kuopio stift, som den 1 Augusti trädde i verksamhet.			
„ —	„ 1,	„ 13, 14	läs. i förstnämnde 4 slags läroverk.			
„ 63.			Anm. Opåräknade svårigheter hindrade arbetets ursprungliga plan att behandla Tavastland före de östra provinserna.			
„ 65,	„ 2,	„ 11 nedifr.	läs: 1680 till 1683			
„ 84,	„ 1,	„ 14,	„ castesta ja muista			
„ 89.			Anm. Lemo udde, är i berättelsen om slaget orätt angifven.			
„ 95,	„ 1,	„ 2 nedifr.	läs: fyra och trettio år			
„ 101,	„ 1,	„ 9,	„ och arrenderad af familjen von Willebrand			
„ 102.			Bron till Runsala fulländas 1852.			
„ 112,	„ 2,	„ 17,	läs: 1714 i Juli.			
„ 121.			Björneborg brann nära totalt den 22 Maj 1852.			
Sid. 124,	sp. 1,	rad. 11,	läs: (Messukylä, äfven Kivikirkko).			
„ —	„ —	„ 19,	„ på Taivalkunta halfö Nokia gård (T.) och midtemot Wik (B.).			
„ 125,	„ 2,	„ 1²,	„ mellan Tammerfors och Åbo.			
„ —	„ —	„ 8 nedifr.	„ Wägsjö (Wääksy, Favorin).			
„ 126,	„ 1,	„ 17,	„ 3 famnar höga Mänttä fall.			
„ 127.			S:t Henriks predikohus kringbygges 1852.			
„ 139,	„ 1,	„ 6,	„ Helsingar			
„ —	„ 2,	„ 12,	„ Melko			
„ 158.			Dregsby. Skrifves af ägaren Drägsby.			
„ 162,	„ 2,	„ 8,	„ Louhivaara			
„ 166,	„ 1,	„ 5 nedifr.	„ Rouhiaiset			
„ —	„ 2,	„ 8,	„ har i städerna bästa			
„ —	„ —	„ 8,	„ „ egen för Äyrämöiset			
„ 167,	„ 1,	„ 13,	„ vokki			
„ —	„ 2,	„ 3,	„ kaascha			
„ —	„ 1,	„ 20,	„ men dess inbyggare lefver ett			
„ 169,	„ 1,	„ 21,	„ Kojosen poika			
„ 172,	„ 1,	„ 5,	„ Vuolle soknar			
„ —	„ —	„ 2,	„ „ Ilmes och Tiurola			
„ —	„ 2,	„ 6,	„ „ (tjasovna).			
„ 188.			Salmis donation lärer i sjelfva verket intaga en areal af ända till 63 qvadratmil.			
„ 193.			En del af Savolaks fortfar att räknas till Borgå stift.			
„ 196.			Nuvarande Gymnasiihus i Kuopio var förut skolhus; nuv. skolhus är en äldre byggnad af träd.			
„ —			Syväri sjö sänktes 1844 cirka 6 fot.			
„ 202,	„ 1,	„ 6 nedifr.	läs: Nujakangas (Suikkis)			
„ 203.			En af de produktivaste nya skalder är Manninen.			
„ 204.			Hirvensalmi kanal har ett brant fall, Kissankoski. Arbetet kostar vida mer än här uppgifves. Puulavesi sänktes 6 fot.			
„ 206,	„ 1,	„ 5,	„ Åren 1846, 1847			
„ —	„ 2,	„ 10,	„ Tuhkaniemi			
„ —			Anm. Maaninga kapells särskiljande är föreslaget, men icke afgjordt.			
„ 209,	„ 2,	„ 21,	„ hembyn Ritvala			
„ 212,	„ 2,	„ 2,	„ borttages punkten.			
„ 215,	„ 2,	„ 15,	„ Petäjävesi			
„ 214,	„ 1,	„ 15,	„ hos andra menniskor sett skjul			
„ 227,	„ 1,	„ 10, nedifr.	„ Myllyranta			
„ 232,	„ 2,	„ 21,	„ läneregleringen			
„ 235.			Mossodlingsbolaget i Wasa upplöstes 1852.			
„ —			I Wöro är Öfverstebostället Tottesund (nu v. Numers).			
„ 236,	„ 2,	„ 2, nedifr.	„ enligt en obestyrkt			

Städers och fästningars folkmängd, här förut nämnd efter föråldrade uppgifter, var år 1850 som följer: Helsingfors 19,461, Åbo 17,178, Wiborg 8,618, Björneborg 6,243, Uleåborg 5,761, Wasa 3,665, Fredrikshamn 3,613, Tammerfors 3,207, Borgå 2,950, Nystad 2,890, Kuopio 2,849, Lovisa 2,703, Tavastehus 2,581, Christinestad 2,404, GamlaCarleby 2,379, Raumo 2,344, Brahestad 2,301, Sveaborg 2,284, Ruotsensalmi 1,896, Jakobstad 1,542, Ekenäs 1,445, Kexholm 1,435, Willmanstrand 1,331, NyCarleby 1,154, Heinola 963, Nyslott 836, Kaskö 729, Sordavala 665, Torneå 606, S:t Michel 563, Nädendal 562, Kajana 518, Joensuu 129. Summa 107,392, som på tio år gör en tillvext af 19,970.

Till Allmänheten.

Sex år och fem månader äro förflutna, sedan början af detta arbete lemnades i den benägne läsarens hand, och dess förste upphofsman, den så högt förtjente Bokhandlaren A. C. Öhman, hann icke skåda mer än dess början. Ett så långt dröjsmål för ett verk, som af allmänheten blifvit med så stor välvilja omfattadt, fordrar några ord till förklaring.

När författaren till texten, på framlidne A. C. Öhmans uppmaning, åtog sig detta arbete, skedde det under fullt medvetande af hans otillräckliga detaljkännedom i ett så rikt ämne, som Finlands topografi, dess fornminnen och dess folksägner. Men det skedde tillika i den förutsättning, att upplysande bidrag skulle från alla håll inflyta, dels antecknade på samma gång som plancherna, dels motsedda från fosterlandsälskande landsmän af alla stånd, till hvilka förf. både offentligen och enskildt vändt sig med anhållan om detaljerade lokala upplysningar. Det vore otacksamt att säga, det dessa bemödanden varit helt och hållet fruktlösa. Förf. anhåller att här få betyga sin djupa erkänsla, för de värderika detaljer, hvarmed Hr Grefve Mannerheim, Hr Bergsrådet Julin, Hr Professoren Rein, Hr Prosten Sadelin, Hr Prosten J. E. Öhman, Hr Kanslirådet Lagus, Hr Statsrådet v. Bonsdorff, framl. Bokhandlaren M. Öhman, Hr Kapten L. Forsten, Hr Ingeniör v. Wright, Hr Magister A. Reinholm m. fl. upplyste landsmän hedrat detta arbete. Men så stort var behofvet af upplysningar, så omfattande var ämnet och så otillfredsställande voro de detaljer som stodo att hämtas ur förut tryckta arbeten, att, när de flesta motsedda bidrag uteblefvo, förf. alltför ofta kände sig stå ensam på en slipprig terräng, der hvarje felsteg måste bemärkas af en med lokalen bekantare läsare. Deraf hans tvekan, deraf hans dröjsmål. Förf. är långt ifrån att derföre vilja fritaga sig från all skuld; en större energi hade besegrat hindren, en mera odelad tid hade påskyndat arbetet och tillåtit noggrannare anteckningar under de resor förf. företagit i de flesta delar af Finland. Måhända skola dock de många svårigheter, med hvilka han kämpat, hos en ärad allmänhet bereda honom det undseende, hvarom han här anhåller för ett dröjsmål, som icke bör falla arbetets utgifvare till last.

Detta verk behöfver också i andra delar ett välvilligt öfverseende. Dess plan har varit stort tilltagen — måhända för stor för ett planchverk, för liten för en fullständig skildring af land och folk — här förekomma ojemnheter och omsägningar, faktiska och lokala misstag. Någon del af dessa sednare finnas rättade här nedanföre; flera torde återstå att rättas af läsaren sjelf. Hoppet om tillgift härför grundar sig derpå, att detta verk är det första i sitt slag. Ett framtida arbete åt samma håll skall utan tvifvel blifva mera tillfredsställande.

Provinserna Karelen och Tavastland äro, på förf:s anhållan, skildrade af Magister August Reinholm. Att den förstnämnda skildringen upptager en jemförelsevis större bredd, skall af läsaren ursäktas för den rikedom på intressanta detaljer, hvarigenom samma skildring utmärker sig. Namnens orthografi i denna del af arbetet öfverensstämmer icke alltid med Mag. Reinholms åsigter, men har behandlats i konseqvens med det öfriga.

Slutligen må för verkets inbindning den önskan bifogas, att plancherna icke häftas så som de utkommit, utan i den lokala ordning efter provinserna, som bifogade register och nummerföljd utvisa, dervid texten bör utgöra ett skildt för sig.

Helsingfors den 21 Maj 1852.

Z. Topelius.

Innehåll.

Förord . . . . . sidan 2.

Landet.

Allmän öfversigt . . . . . 4.

Folket.

Finska stammen . . . . . 13.
Bjarma-Sagan . . . . . 17.
Esternes Saga . . . . . 18.
Lapparnes Saga . . . . . 20.
Karelska Sagan . . . . . 23.
Qvenerne . . . . . 30.
Tavasterne . . . . . 32.
Finska folket . . . . . 37.
Svenskarne i Finland . . . . . 49.
Ryssar. Tyskar. Zigenare . . . . . 56.
Statistiska Uppgifter . . . . . 57.

Landskapen . . . . . 62.

I. Egentliga Finland . . . 64.

Nystad . . . . . 65.
Nädendal . . . . . 66.
Åbo . . . . . 66.

Egentliga Finlands minnen.

1. Legenderna om Sanct Henrik . . . . 73.
2. Reso kyrkas byggnad . . . . . 75.
3. Letala kyrka . . . . . 77.
4. Pitkä Piena och Wehmo kyrka . . . 78.
5. Biskop Hemming och hans kanonisation 80.
6. Biskop Magnus Olai Tavast . . . . 82.
7. Biskop Michael Agricola . . . . . 83.
8. Universitetets instiftande . . . . . 84.
9. Sedemälningar . . . . . 85.
10. Hexprocesserna . . . . . 86.
11. Gezelierna . . . . . 87.
12. Biskop Tengström . . . . . 88.
13. Landstigningen vid Lemo . . . . . 89.

Lokala detaljer:

Planche 1. Åbo slott . . . . . 91.
„ 2. Åbo domkyrka . . . . . 97.
„ 3. Kuustö ruiner . . . . . 100.
„ 4, 5. Runsala, Bagarla, Artukais . 101.
Planche 6. Kukkarokivi . . . . sidan 102.
„ 7. Nädendal . . . . . „
„ 8. Qvidja . . . . . 103.
„ 9. Skjälö hospital . . . . . 104.
„ 10. Kankas . . . . . 105.
„ 11. Lemsjöholm . . . . . 106.
„ 12. Willnäs . . . . . „
„ 13. Strömsholm . . . . . 107.
„ 14. Tykö . . . . . 108.
„ 15. Björkboda . . . . . „
„ 16. Juvankoski . . . . . 109.
„ 17. Wiurila . . . . . „

II. Åland . . . . . 110.

Ålands minnen:

1. Fantasierna om Ålands namn . . . . 113.
2. Märkvärdige Ålänningar . . . . . 114.
3. Elgjagten . . . . . 115.
4. Årstiderna. Skötfisket . . . . . 116.
5. Krigsminnen från 1809 . . . . . 117.

Lokala detaljer:

Planche 18. Kastelholm . . . . . 118.
„ 19. Sunds kyrka . . . . . „
„ 20. Bomarsund, Skarpans . . 119.
„ 21. Hospitalet på Prestö . . . „

III. Satakunda . . . . . 119.

Björneborg . . . . . 121.
Raumo . . . . . 122.
Tammerfors . . . . . 124.

Satakundas minnen:

1. Sanct Henriks predikohus . . . . . 126.
2. Pispala och Prouasti . . . . . 127.
3. Lappar, Birkkarlar, Kurckeslägten . . 128.
4. Kaivando . . . . . 130.
5. Krigsminnen . . . . . 131.

Lokala detaljer:

Planche 22. Raumo . . . . . 132.
„ 23. Wuojoki . . . . . „
„ 24. Kauttua . . . . . „
„ 25. Björneborg . . . . . 133.
Planche 26. Kyrofall . . . . . sidan 133.
„ 27. Utsigt vid Kauniais . . . 134.
„ 28. Laukko . . . . . „
„ 29. Koivola vik . . . . . 135.
„ 30. Pyynikkövuori . . . . . „
„ 31. Tammerfors . . . . . „

IV. Nyland . . . . . 135.

Ekenäs . . . . . 137.
Helsingfors . . . . . 139.
Borgå . . . . . 142.
Lovisa . . . . . 144.
Fredrikshamn . . . . . 145.

Nylands minnen:

1. Folkminnen . . . . . 146.
2. Berömde män . . . . . 147.
3. Krigsminnen . . . . . 149.
4. Jubelfesten 1840 . . . . . 151.

Lokala detaljer:

Planche 32. Torp vid Rilaks . . . . . 153.
„ 33. Hangöudd . . . . . „
„ 34. Fiskars . . . . . „
„ 35. Billnäs . . . . . 154.
„ 36. Fagervik . . . . . „
„ 37. Ekenäs, Raseborg . . . . 155.
„ 38. Torp i Sammatti . . . . . „
„ 39. Utsigt från Paloniemi . . . „
„ 40. Sjundby . . . . . 156.
„ 41. Helsingfors . . . . . „
„ 42. Ulrikasborgs brunnspark . . „
„ 43, 44. Hoplaks, Munknäs . . . . 157.
„ 45, 46. Degerö, Thurholmen . . . „
„ 47. Eriksnäs . . . . . „
„ 48. Borgå . . . . . „
„ 49. Dregsby . . . . . 158.
„ 50. Pyttis kyrka . . . . . „
„ 51. Mörskom kyrka, Wichtis . „
„ 52. Anjala . . . . . 159.
„ 53. Ratula . . . . . „
„ 54. Högfors . . . . . „
„ 55. Svensksund . . . . . „
„ 56. Kymmenegård . . . . . 160.

V. Karelen . . . . . sidan 160.

Wiborg, Kexholm, Sordavala, se plancherna 172.

Karelens minnen:

1. Krigsminnen 173
2. Sjöslaget i Wiborgska viken . . . . . 174.
3. Bojaren . . . . . 176.
4. Paul Juusten . . . . . „
5. Adam Wilke . . . . . 177.

Lokala detaljer:

Planche 57. Granitbrottet i Pytterlaks . 177.
„ 58 59. Puhois, Suorlaks . . . . 178.
„ 60. Wiborg . . . . . „
„ 61. Wiborgs slott . . . . . 180.
„ 62. Monrepos . . . . . 181.
„ 63. Rajajoki . . . . . 182.
„ 64, 65. Wuoksen, Imatra, Kiviniemi „
„ 66. Kaukola . . . . . 186.
„ 67. Kexholm . . . . . „
„ 68. Pärnä bro . . . . . 187.
„ — Ladoga (hör ej till plancherna) „
„ 69. Pukinniemi . . . . . „
„ 70. Kronoborg . . . . . 188.
„ 71. Utsigt från Jachimvaara . „
„ 72. Ruskiala . . . . . 189.
„ 73. Walamo . . . . . „

VI. Savolaks . . . . . 190.

Willmanstrand . . . . . 193.
S:t Michel . . . . . 194.
Kuopio . . . . . 196.

Savolaks minnen:

1. Krigsminnen . . . . . 197.
2. Saima kanal . . . . . 200.
3. Kultani kukkuu och folkskalderna . . . 202.

Lokala detaljer:

Planche 74. Lauritsala . . . . . sidan 203.
„ 75—77. Savitaipale, Porosalmi, Parkumäki . . . . . „
„ 78. Mehtälampi . . . . . 204.
„ 79. Pungaharju . . . . . „
„ 80, 81. Nyslott, Savolinna . . . . 205.
„ 82. Warkaus . . . . . „
„ 83. Strömsdal . . . . . 206.
„ 84—87. Kuopio, dess farled, Pirunpesä, Tuovilaulaks . . . „

VII. Tavastland . . . . . 207.

Heinola . . . . . 211.
Tavastehus . . . . . 212.
Jyväskylä . . . . . 213.

Tavastlands minnen:

1. Sagorna om Hämäläiset . . . . . 214.
2. Ritvalan Helka . . . . . 215.
3. Norra Tavastlands vargjagt . . . . . „
4. Mustiala landtbruksinstitut . . . . . 216.
5. Bläfieldska slägten . . . . . 217.

Lokala detaljer:

Planche 88. Tavastehus, se sid. 212.
„ 89. Kronoborgs slott . . . . 218.
„ 90. Ithis prestgård . . . . . „
„ 91. Sommarnäs . . . . . 219.
„ 92. Hakoisten Linna . . . . „
„ 93. Hiittis . . . . . „
„ 94. Palikais . . . . . „
„ 95. Jokkis . . . . . 220.
„ 96. Humppila . . . . . „
„ 97. Stjernsund . . . . . „
„ 98. Sääksmäki kyrka . . . . 221.
„ 99. Nordenlund . . . . . 222.
„ 100. Mieskomäki . . . . . „
Planche 101. Rautalampi . . . . sidan 222.
„ 102. Karstula . . . . . 223.

VIII. Österbotten . . . . . 224.

Christinestad . . . . . 233.
Kaskö . . . . . „
Wasa . . . . . 234.
NyCarleby . . . . . 236.
Jakobstad . . . . . 237.
Gamla Carleby . . . . . „
Brahestad . . . . . 238.
Uleåborg . . . . . 239.
Kajana . . . . . 240.
Torneå . . . . . 241.
Lappmarkerna . . . . . „

Österbottens minnen:

1. Krigsminnen . . . . . 242.
2. Österbottens prest- och köpmannaslägter 244.
3. Vidskepelsen, andliga väckelser . . . 245.
4. Uleå elf. Alexanders resa . . . . . 247.

Lokala detaljer:

Planche 103. Slagfältet vid Storkyro . . 248.
„ 104—107. Revolaks, Lappo, Juthas och Oravais . . . . . 249.
„ 108. Östermyra . . . . . 250.
„ 109—111. Wasa, NyCarleby, Jakobstad 251.
„ 112, 113. Uleåborg, Torneå . . . . „
„ 114. Ämmäkoski . . . . . 252.
„ 115—117. Aittokoski, Jalokoski, Ämmä bruk . . . . . 253.
„ 118—120. Luoppiovaara, Kattilankoski, Avasaksa . . . . . „

Rättelser och tillägg . . . . . 255.
Till Allmänheten . . . . . 256.
Innehåll . . . . . 257.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ÅBO SLOTT.

J. Knutson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ÅBO DOMKYRKA.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

KUUSTÖ-RUINER.

J. Bruhson fec. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

BAGARLA

och en del af Rumsala.

J. Knutzen fec.

Litho. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

ARTUKAIS.

J. Kruzson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

KUKKAROKIVI.

J. Krutson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze zu Dresden.

NÅDENDAL.

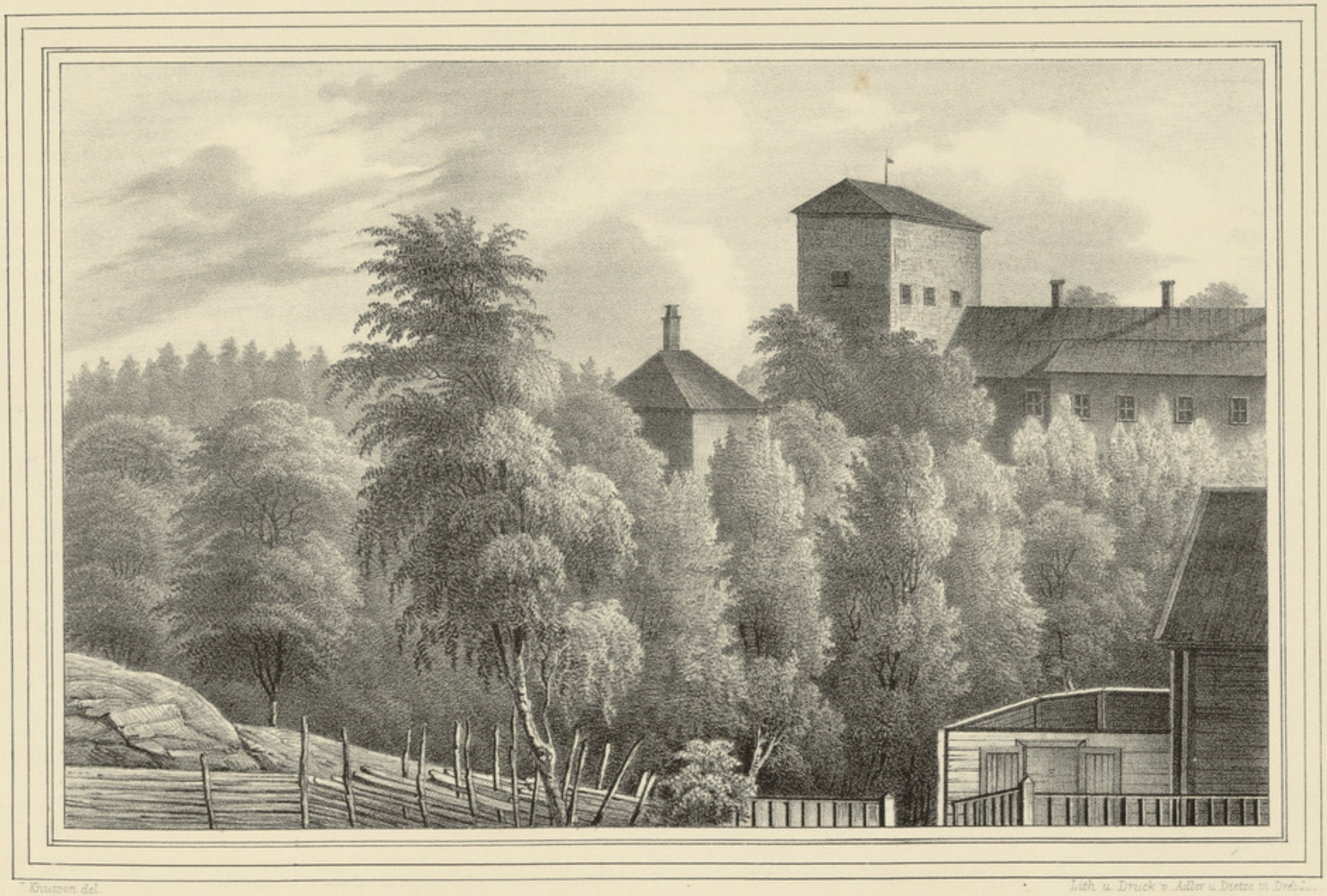

Kruzson del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ZVIDJA.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SKÄLÖ.

J. Knutzon del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KANKAS.

J. Bruson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

LEMSJÖHOLM.

J. Inwson del. Lith. u. Druck v. Müller u. Dietze, Dresden.

WILLNÄS.

J. Bruton.

Litho. u. Druck v. Adler & Dietze in Dresden.

STRÖMSHOLM.

J. Rautzen.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

TIKÖ.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

BJÖRKBODA.

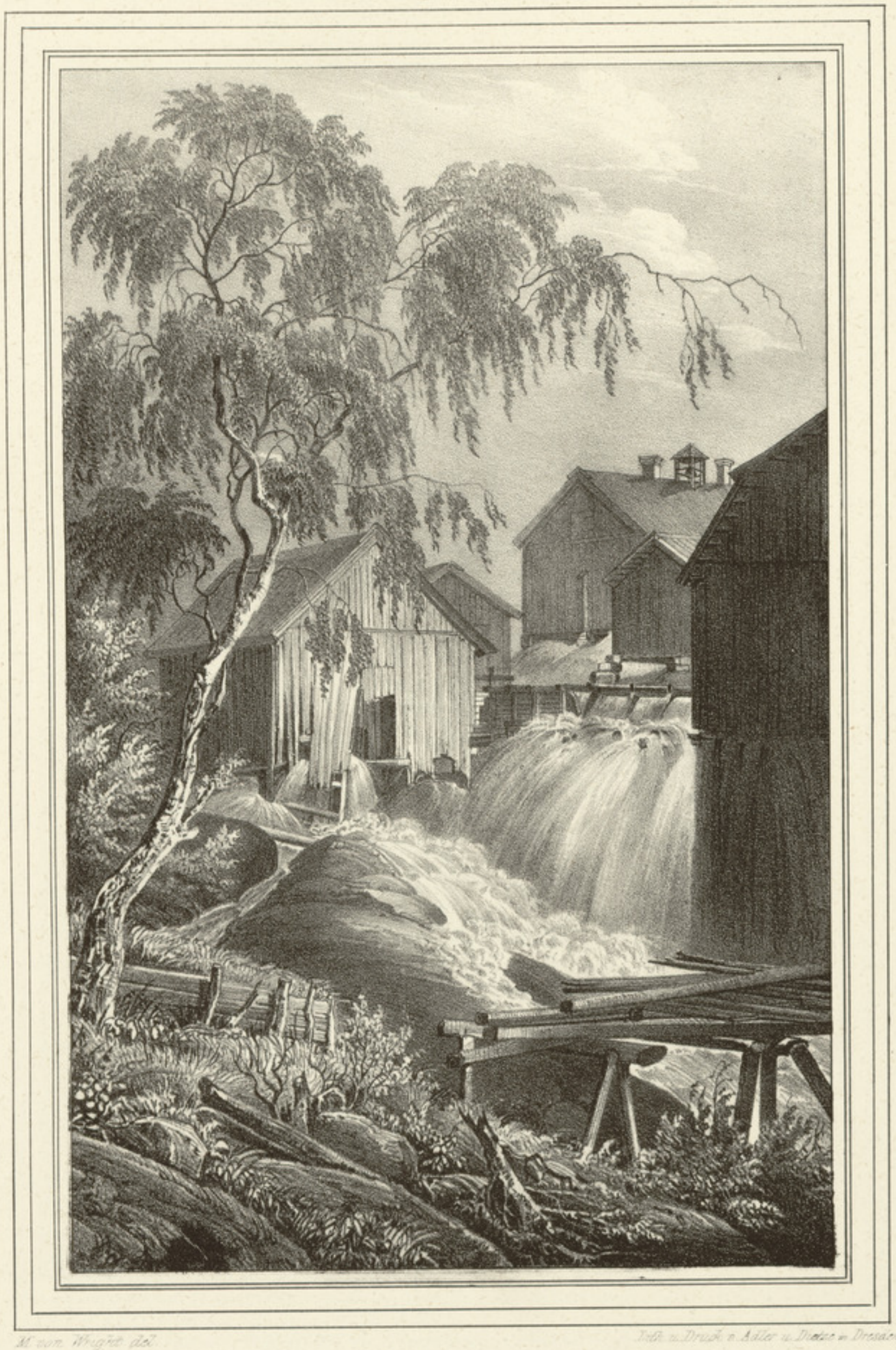

M. von Wright del. Teldr. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

JUVANKOSKI PAPPERSBRUK.

J. Rouson.

Lith. u. Druck v. Böder u. Pietsch in Dresden.

WIURILA.

J. Rouhon fc.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

KASTELHOLMS RUINER.

T. Bratson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SUNDS KYRKA.

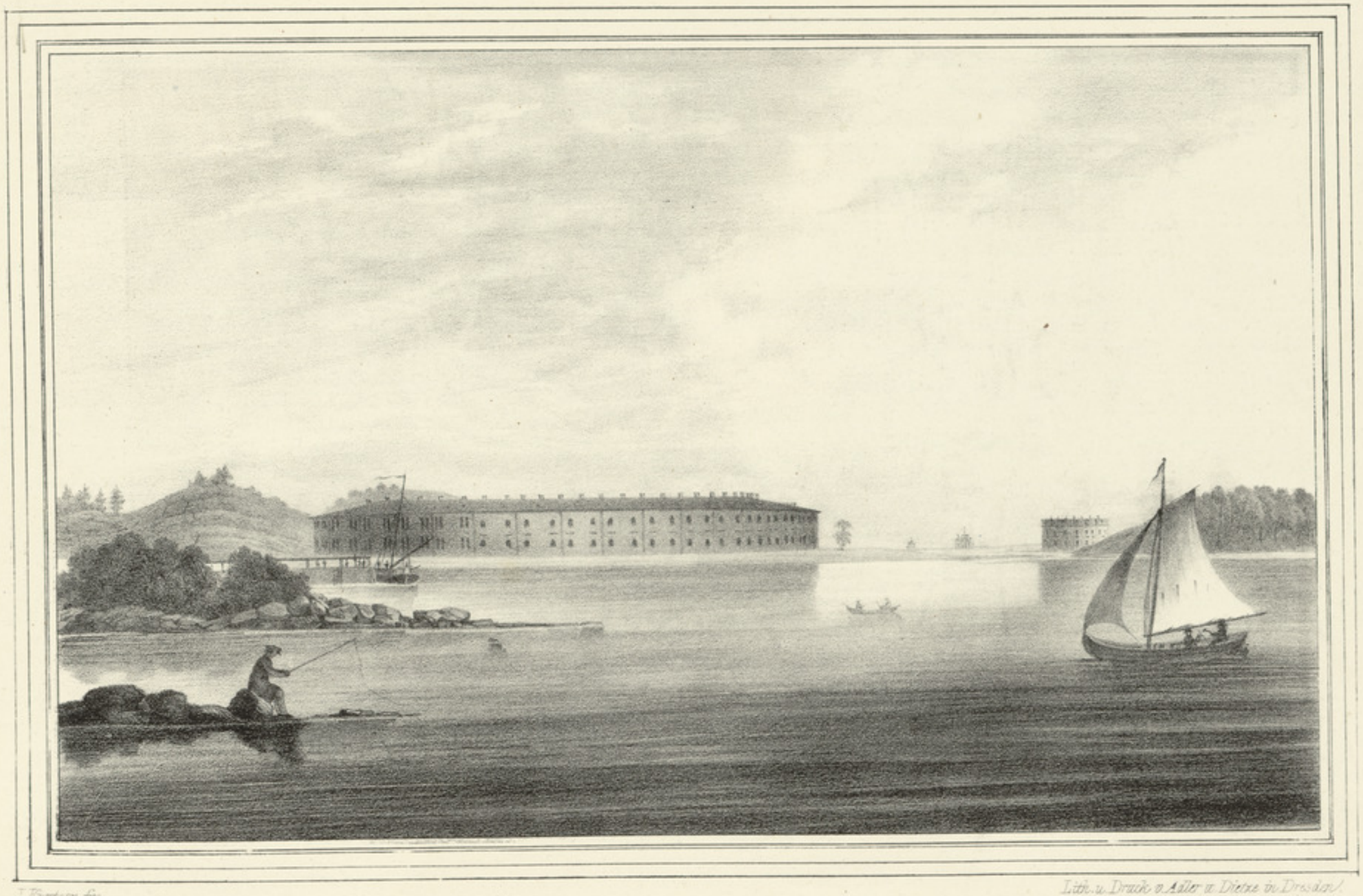

J. Bratson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

BOMARSUND JEMTE SKARPANS
BEFÅSTADE KASERNER.

J. Bratsen fec. Litho. u. Druck v. Aller u. Dietze v. Dresden.

MILITÅR HOSPITALET

på Prestö.

J. Fruitson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

RAUMO.

J. Knutson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

WUOJOKI.

M. von Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Duetze, Dresden.

KAUTTUA JERNBRUK.

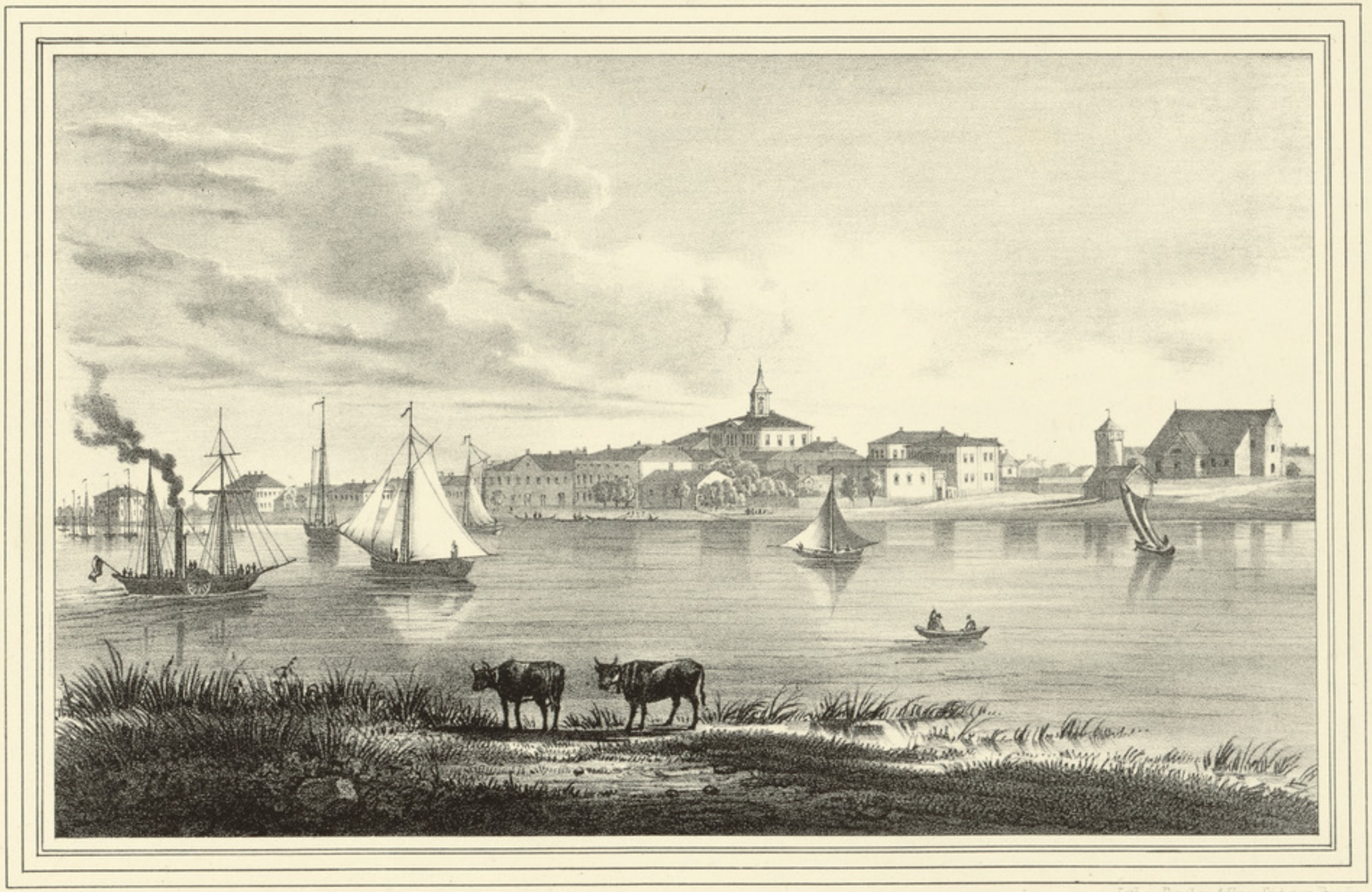

J. Knutson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze v. Dresden

BJÖRNEBORG.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KYRO FORS.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

UTSIGT IFRÅN KAUNIAIS.

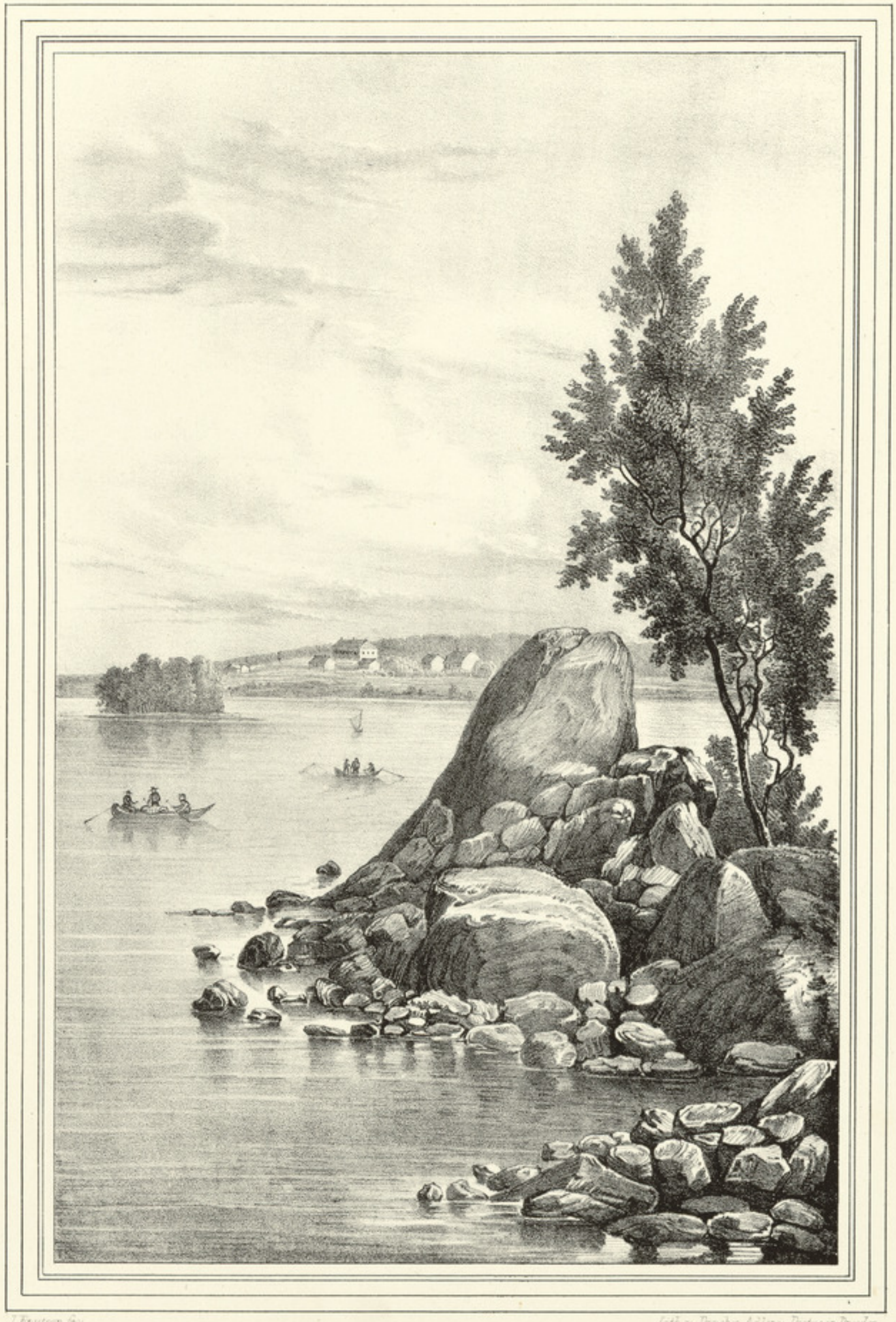

J. Poutson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

LAUKKD.

28.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KOIVOLA VIK AF NÄSIJÄRVI.

A. Lindström fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dubse in Dresden.

PYYNIKKÖ-WUORI.

Lennart Forstén fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

TAMMERSFORS.

(FABRIKERNA.)

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ETT FISKARTORP VID RILAX.

J. Kautson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

HANGÖUDDS BÅK.

P. A. Kruskopf.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dieze in Dresden.

FISKARS.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

BILLNÄS.

M. v. Wright del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

FAGERVIK.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

EKENÄS.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

ETT TORP VID WALKLIÄRVI I SAMMATI KAPELL.

J. Knutson.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

EN UTSIGT FRÅN PALONIEMI I LOJO.

J. Knutzen

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SJUNDBY.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

HELSINGFORS

från N.W.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler & Dietze in Dresden.

ULRIKASBORGS BRUNSPARK.

M. von Wright del.

Litho. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

UTSICT VID HOOPLAKS GÅRD.

M. S. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler & Dietze in Dresden.

MUNKSNÄS.

Erdk. Westerling.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dieze in Dresden.

DEGERÖ.

M. von Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

TURHOLM.

A. W. Lindestrom fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Ditze in Dresden.

ERIKSNÄS.

Litho. Druck v. Adler u. Dietze v. Dresden

BORGÅ.

J. Knutzon.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

DREGSBY.

J. Newton fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PYTTIS KYRKA.

J. Knutson fec. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

MÖRSKOM KYRKA.

J. Krutsch fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ANJALA.

J. Enubson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

IRATULA.

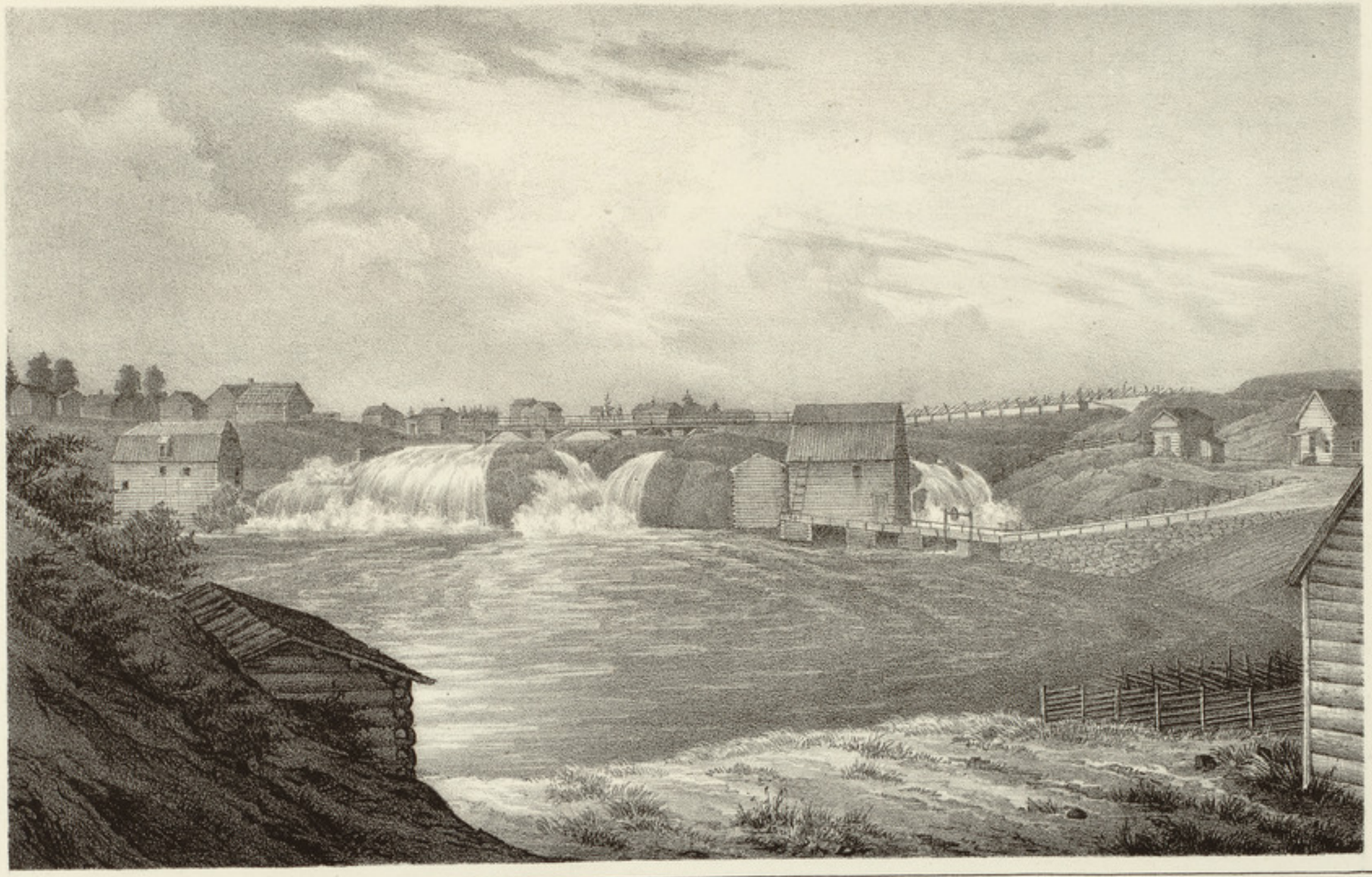

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

HÖGFORS.

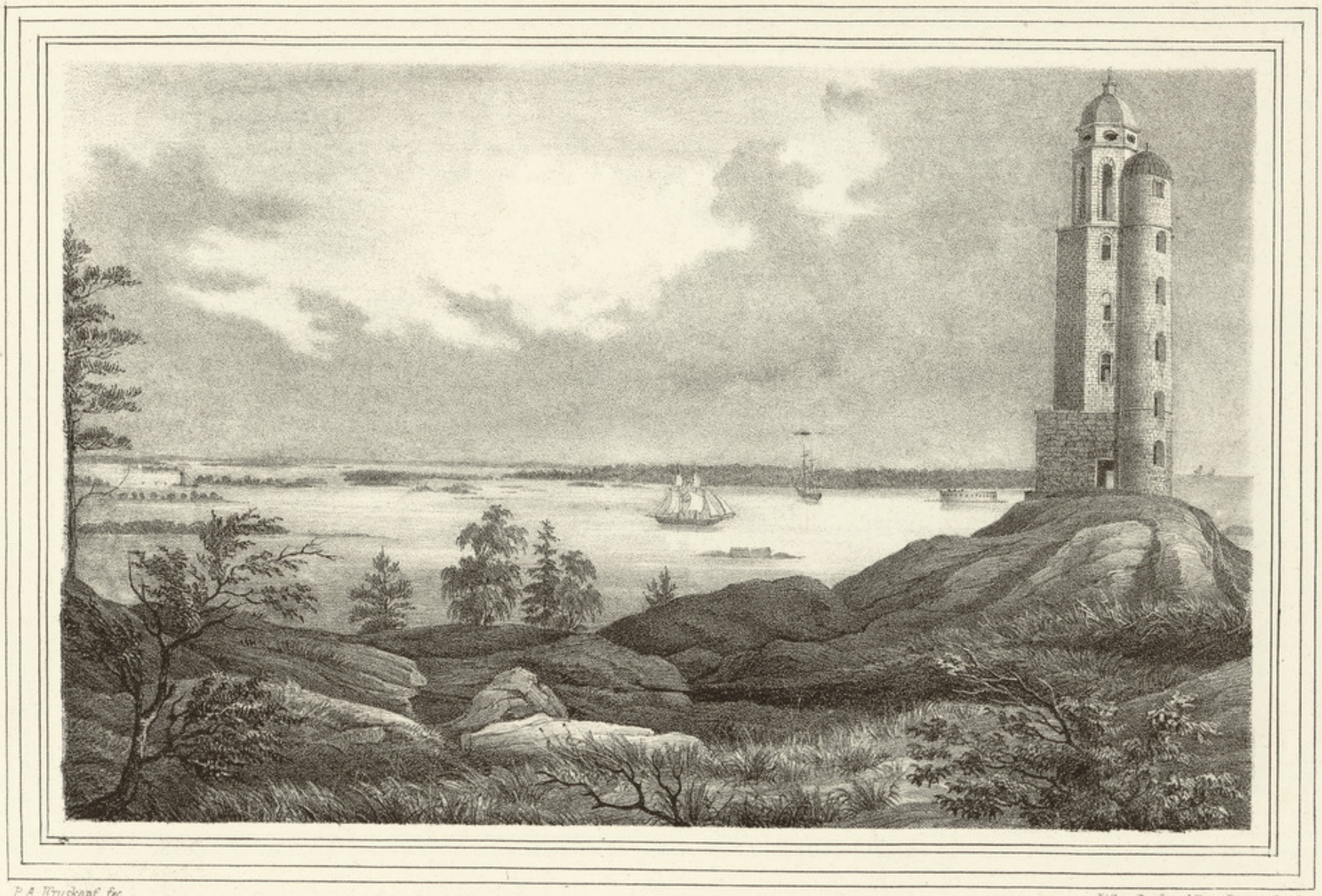

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Bietze in Dresden.

SVENSKSUND MID FORT SLAVA.

J. Bastian del.

Litho. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KYMMENE - GÅRD.

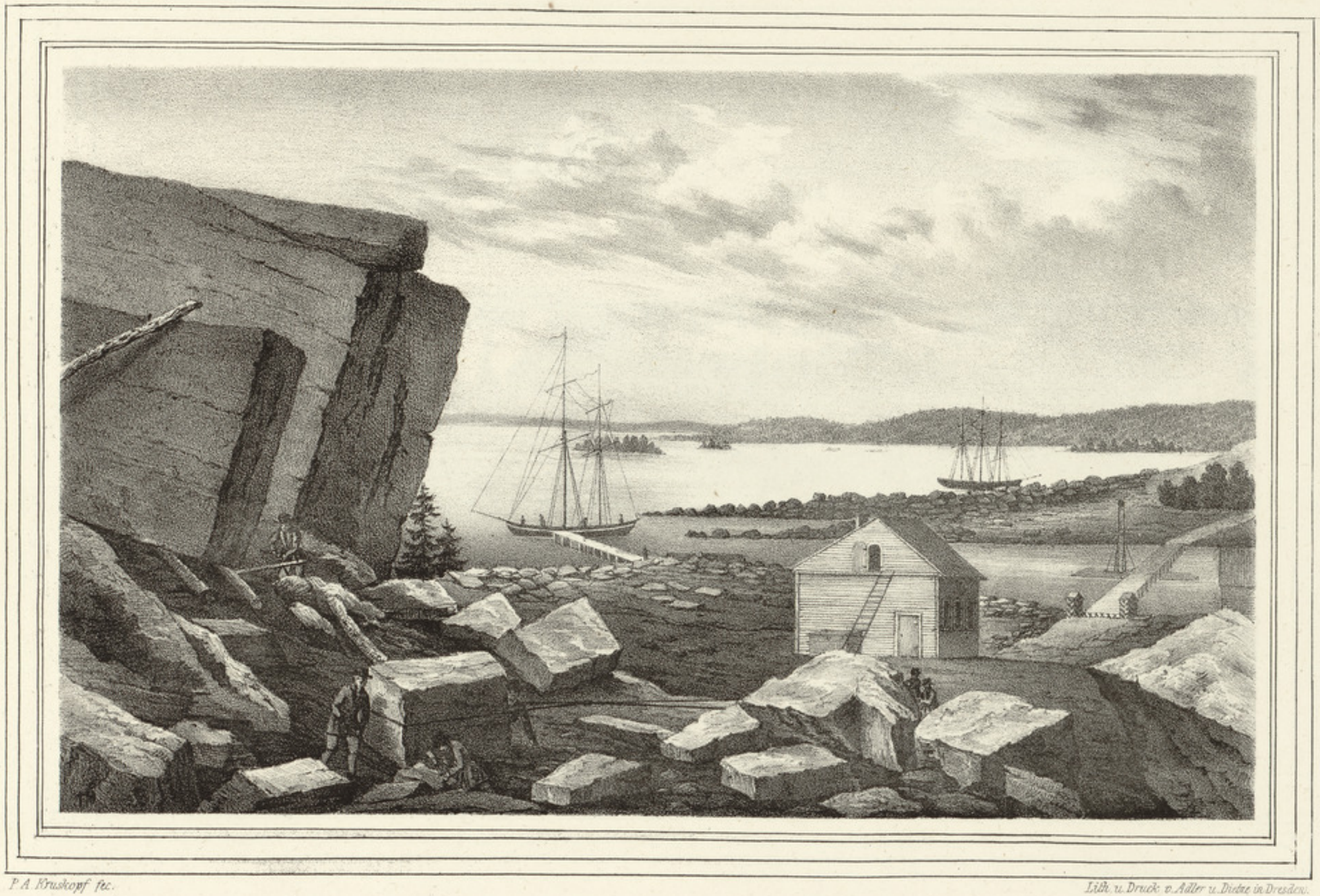

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

GRANITBROTT I PYTTERLAKS.

P. A. Krauskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PUHOIS.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

SUORLAX ELLER SOPHIELUND.

G. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

WIBORG.

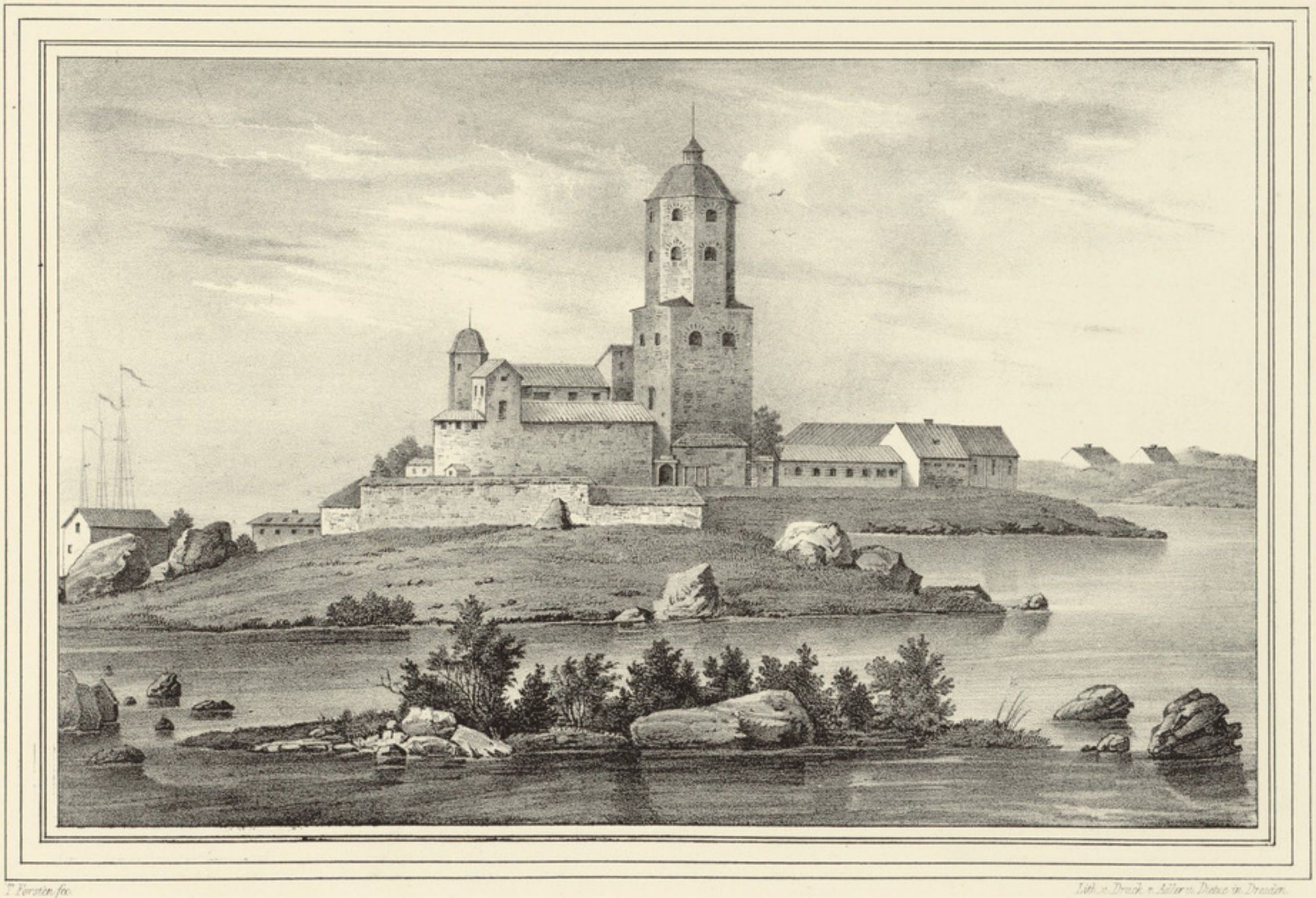

T. Forsten fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

WIBORGS SLOTT.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

MONREPOS.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden

RAJAJOKI.

Ernstorf del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

IMATRA.

F. A. Krüchenf. fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KIVINIEMI.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KAUKOLA.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KEEHOLM.

P. A. Bruskopf fec.

Litho u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PÄRNÄ - BRO.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PUKINNIEMI.

P. A. Kruschopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KRONOBORG ELLER RUUNULINNA.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

UTSIGT ÅT LADOGA IFRÅN JACHIMVAARA PRESTGÅRD.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dieze in Wien.

RUSKIALA.

P. A. Kruskopf del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

WALAMO.

J. Brettsnider fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

LAURITSALA.

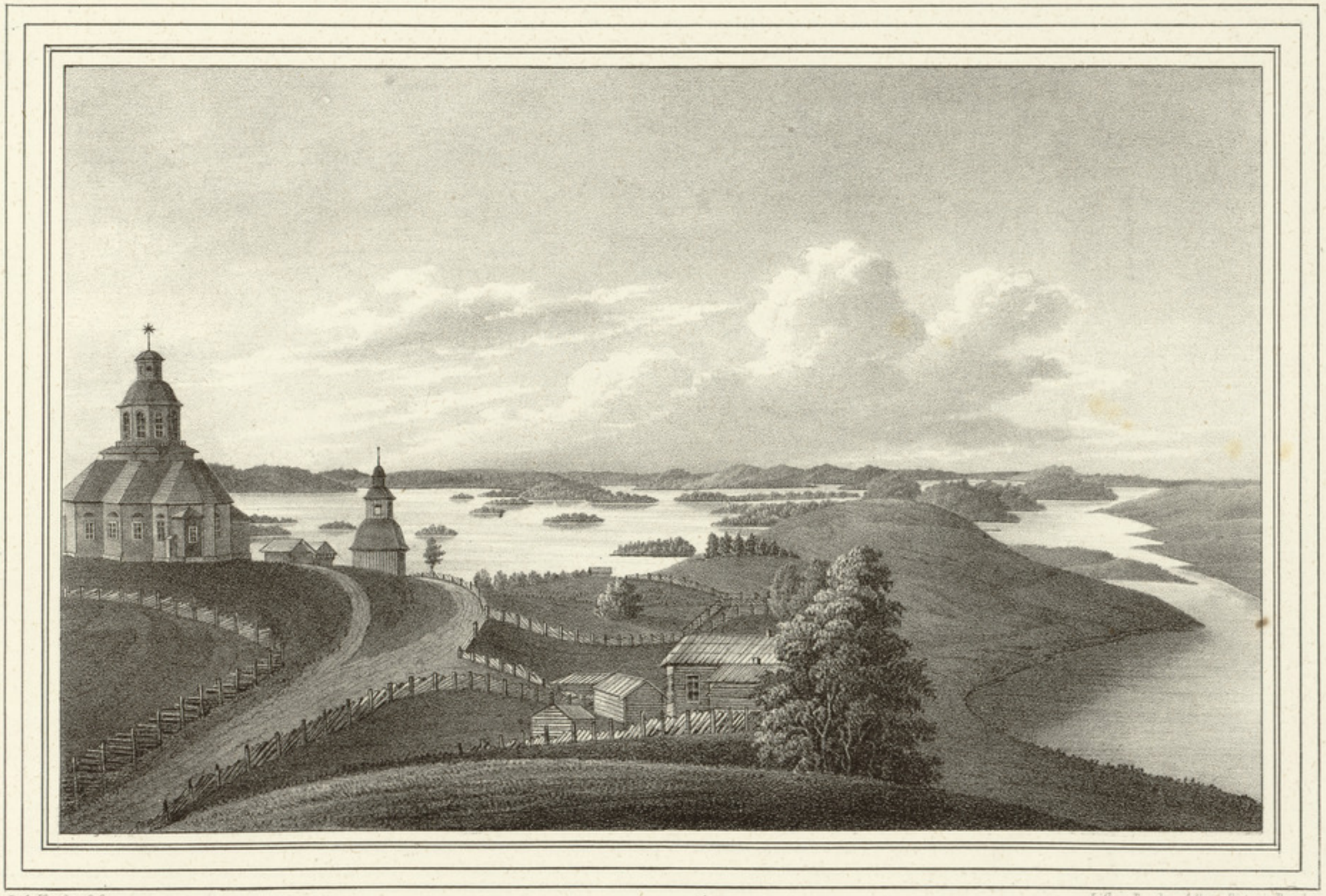

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler & Dietze in Dresden

SAVITAIPAL.

P.A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

POROSALMI.

P.A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PARKUMÄKI.

Leonard Forster del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

UTSIGT VID MEHTÄLAMPI SJÖ.

(I HIRVENSALMI.)

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PUNGAHARJU.

P. A. Kruckopf.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dieme in Dresden.

NYSLOTT.

P.A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SAWONLINNA.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

WARKAUS.

P. A. Kruskopf

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

STRÖMSDAL.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KUOPIO.

Lennart Forsén del. Litho. u. Druck v. Adler u. Dietze Dresden.

UTSIGT ÅT FARLEDEN INVID KUOPIO STAD.

Lennart Forsén

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

PIRUN-PESÄ

(i Maaninga. Sn)

Leonard Forster fec. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze, Dresden.

TUOVILANLAKS.

87.

M. v. Wright del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

TAWASTEHUS.

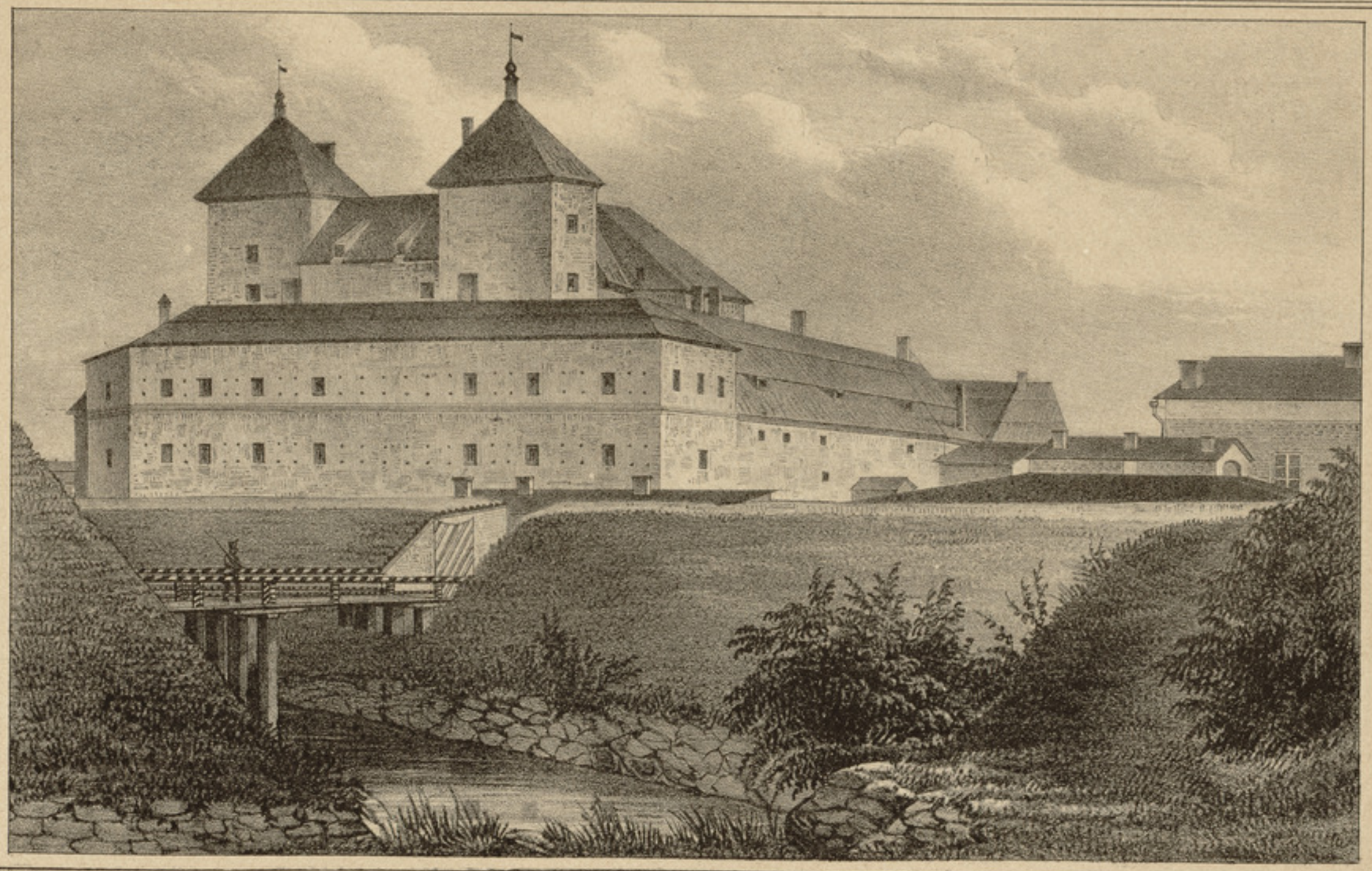

A. Lindström del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KRONOBORGS SLOTT.

J. Knudsen del.

Lith. & Druck v. Adler & Dietz in Dresden

JTHIS PRESTGÅRD.

J. Krukson fec.

Litth. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SOMMARNÄS.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

HAKOISTEN LINNA.

H. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

HÜTTIS.

M. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PALIKAIS.

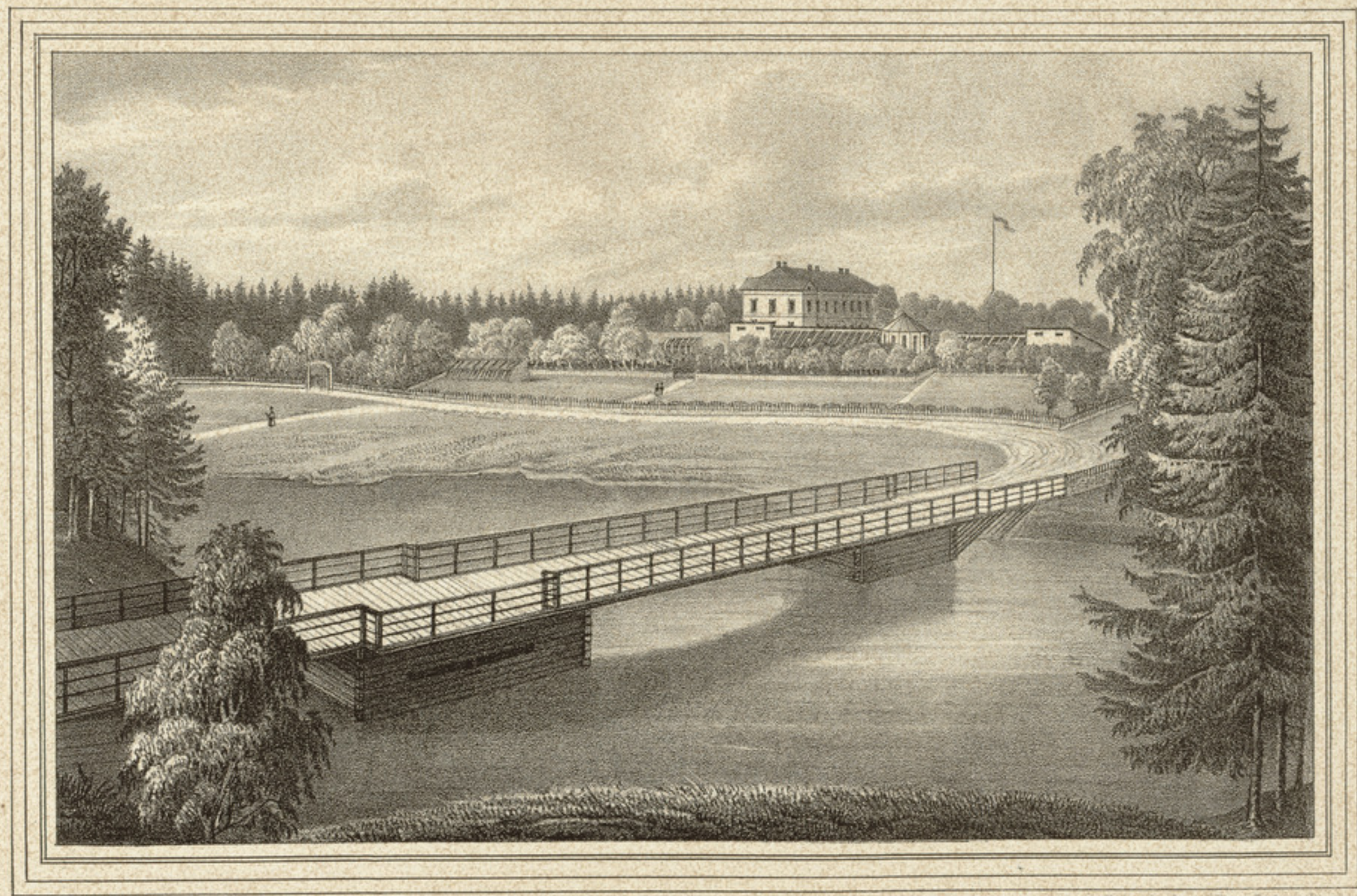

A. Lindström fec.

Tryckt hos Adler & Dahlström i Stockholm.

YOKKIS GÅRD.

A. Lindström fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

EN SKOGSTRAKT I HUMPILA KAPELL.

M. v. Wright del.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

STHERNSUND.

M. v. Wright del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

SÄÄKSMÄKI KYRKA.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

NORDENLUND.

P. A. Kruskopf fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

MIESKOMÄKI.

F. A. Kreuschmer fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

PRESTGÅRD, LASSILA OCH KLOCKARE BOLSTAD
RAUTALAMPI.

T. Bratsen fec. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KARSTULA.

J. Kratzen fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

STORKYRO.

5 verst från kyrkan.

Lennart Forstén fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

REVOLAKS.

J. Bendson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

LAPPO.

J. Renutson fec

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

JUUTAS.

Kretzschmar fec. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ORAVAIS.

J. Ernstson fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ÖSTERMYRA.

108.

J. Kraussen fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dreise in Dresden.

WASA.

Från Norr.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

NY - CARLEBY.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze v. Dresden

JAKOBSSTAD.

J. Boström fec.

Tryck. u. Druckes. Åklers, Prenumerationsbiblioteket

ULEÅBORG.

Lennert Forsström fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dieter in Dresden.

TORNEÅ.

A. Pirsten fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

ÄMMÄKOSKI VID KAJANA.

Leonart Forstén fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

AITTOKOSKI.

Leonart Forsström fec.

Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

JALOKOSKI.

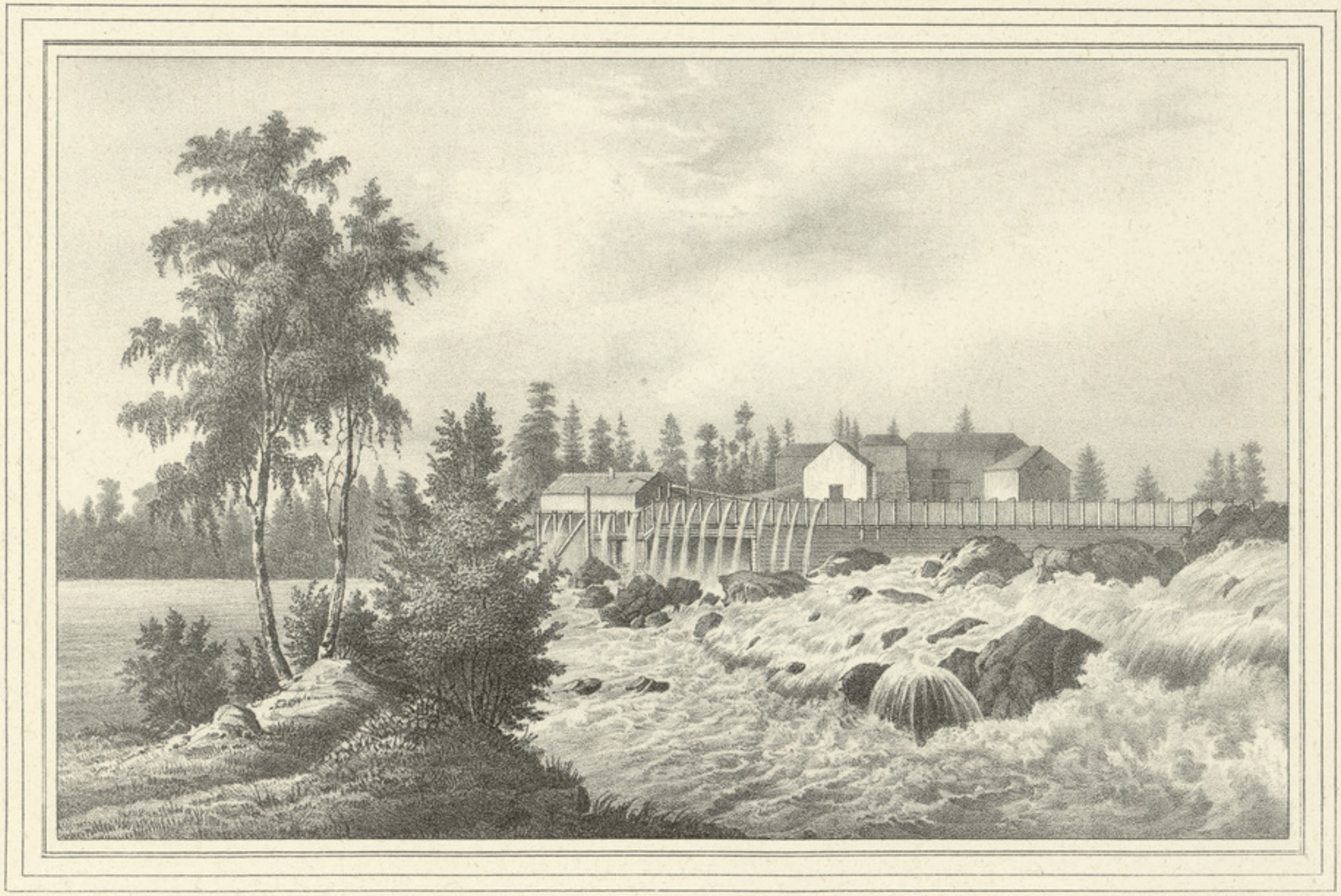

Leopwart Forsten del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze Dresden

ÅMMÄ JERNBRUK.

Lemar. Forsten del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden

LUPIPIOVAARA

vid Torneå Elf.

Leonart Fürsten del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

KATTILA - KOSKI

in under Polar - Cirkeln.

Lennart Forstén del. Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden.

AVASAKSA OCH ÖFVER-TORNEÅ KYRKA.
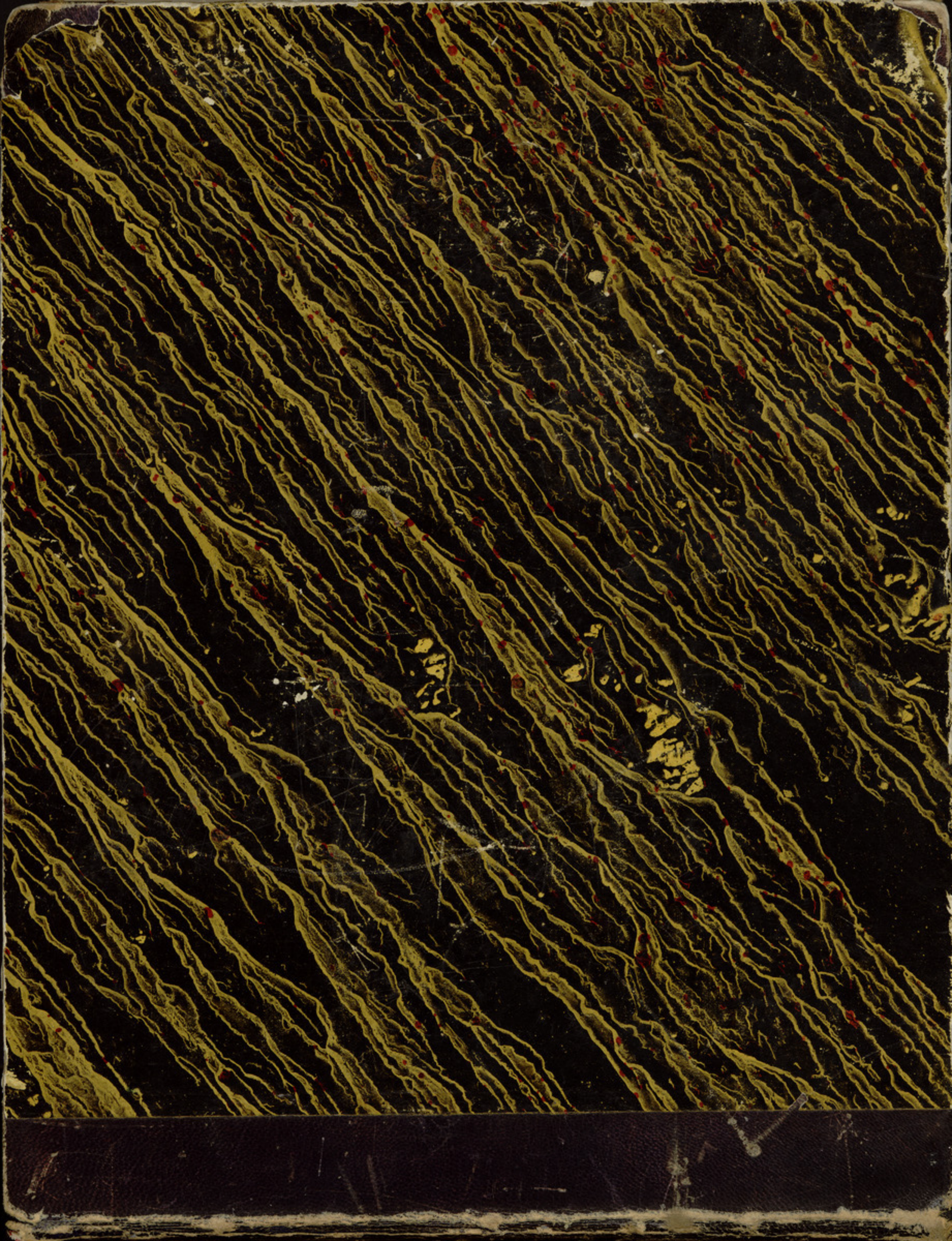
Fol.